

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

МАҶАЛЛАИ ИЛМИИ

ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ РӮДАКИИ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН

2025, №4 (53)

СЛОВЕСНОСТЬ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ РУДАКИ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК ТАДЖИКИСТАНА

2025, №4 (53)

SUKHANSHINOSI

ACADEMIC JOURNAL

THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE NAMED

AFTER RUDAKI OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF

TAJIKISTAN

2025, №4 (53)

ДУШАНБЕ – 2025

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ
ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ
БА НОМИ РӮДАКӢ

2025
№ 4 (53)

*Маҷалла соли 2010
таъсис ёфта, дар як сол
чор шумора нашр
мешавад.*

Муассис: Институти забон ва адабиёти ба
номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои
Тоҷикистон

Сардабир
д.и.ф. Аскар ҲАКИМ

Муовини сардабир
н.и.ф. Шодӣ ШОКИРЗОДА

Дабири масъул
н.и.ф. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе,
хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 26,
дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.:
(+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохис (индекс)-и обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» 77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон бори нахуст 5-уми апрели 2012,
таҳти № 0098/мҷ, бори дуюм 12-уми ноябри
соли 2015, таҳти № 0095/мҷ, бори сеюм 7-уми
сентябри соли 2017, таҳти № 023/ МҶ-97 ва
бори чорум 22-юми феврари соли 2024, таҳти
№ 332/МҶ-97 сабти ном шудааст.

Ҳайати таҳририя:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директори ИЗА АМИТ),
Носирҷон САЛИМӢ
(узви пайвастаи АМИТ, д.и.ф.),
Ҳасани СУЛТОН
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Саҳидод РАҲМАТУЛЛОЗОДА
(узви вобастаи АМИТ, д.и.ф.),
Абдунабӣ САТТОРЗОДА (д.и.ф., проф.),
Олимҷон ҲОҶАМУРОДОВ (д.и.ф., проф.),
Равшан РАҲМОНӢ (д.и.ф., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.и.ф.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.и.ф.),
Ҳоким ҚАЛАНДАРӢН (д.и.ф.),
Ҷамила МУРУВВАТИӢН (д.и.ф.),
Шодимуҳаммад СУФИЗОДА (д.и.ф.),
Абдуҳолиқ НАБИЕВ (н.и.ф.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (н.и.ф.),
Азиз МИРБОБОЕВ (н.и.ф.),
Бехрӯзи ЗАБЕХУЛЛО (н.и.ф.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (н.и.ф.),
Шамсиддин МУҲАММАДИЕВ (н.и.ф.).

Ҳайати мушовара: Масъуди МИРШОӢӢ
(Фаронса), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Алӣ
АҚБАРШОӢ (Ҳиндустон), Александр
ҲЕЙЗЕР (Олмон), Садри САӢДИЕВ
(Узбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
2025.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба Феҳристи
маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и
Вазорати илм ва таҳсилоти олии Федератсияи Россия
(17.07.2023, №2498) ворид шудааст.

СЛОВЕСНОСТЬ

2025
№ 4 (53)

Научный журнал
НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ
ИМЕНИ РУДАКИ

Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год

Учредитель: Институт языка и
литературы имени Рудаки
Национальной академии наук
Таджикистана

Главный редактор
д.ф.н. Аскар ХАКИМ

Заместитель главного редактора
к.ф.н. Шоди ШОКИРЗОДА

Ответственный секретарь
к.ф.н. Лутфулло ШАРИФЗОДА

Редакционная коллегия:
Фарангис ШАРИФЗОДА
(директор ИЯЛ НАНТ),
Носирджон САЛИМИ
(академик НАНТ, д.ф.н.),
Хасан СУЛТОН
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сайфиддин НАЗАРЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Сахидод РАХМАТУЛЛОЗОДА
(член-корр. НАНТ, д.ф.н.),
Абдунаби САТТОРЗОДА (д.ф.н., профессор),
Олимджон ХОДЖАМУРОДОВ (д.ф.н., профессор),
Равшан РАХМОНИ (д.ф.н., проф.),
Сафина АБОДУЛЛОЕВА (д.ф.н.),
Умриддин ЮСУФОВ (д.ф.н.),
Хоким КАЛАНДАРИЁН (д.ф.н.),
Джамила МУРУВВАТИЁН (д.ф.н.),
Шодимухаммад СУФИЗОДА (д.ф.н.),
Абдухолик НАБИЕВ (к.ф.н.),
Абдуламин МАЖНУНОВ (к.ф.н.),
Азиз МИРБОБОЕВ (к.ф.н.),
Бехрузи ЗАБЕХУЛЛО (к.ф.н.),
Сайфиддин МИРЗОЕВ (к.ф.н.),
Шамсиддин МУХАММАДИЕВ (к.ф.н.),

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Рудаки Национальной академии наук
Таджикистана, каб. 26, редакция журнала
«Словесность», тел.: (+992 37) 227 29
07, 227 11 70.

Подписной индекс в каталоге
«Почтаи тоҷик» 77755
<https://sukhanshinosi.iza.tj>
E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 15 апреля 2012 г. за №0098/мч, перерегистрирован 12 ноября 2015 года за № 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/мч- 97 и 22 февраля 2024 г. за № 332/МЧ-97.

Редакционный совет: Масъуд МИРШОХИ
(Франция), Шариф ШУКУРОВ (Россия), Али
АКБАРШОХ (Индия), Александр ГЕЙЗЕР
(Германия), Садри САЪДИЕВ (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы имени Рудаки
Национальной академии наук Таджикистана, 2025.

Научный журнал «Словесность» входит в Перечень
рецензируемых научных журналов ВАК при
Президенте Республики Таджикистан и ВАК при
Министерстве науки и высшего образования
Российской Федерации (17.07.2023, №2498).

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF TAJIKISTAN
THE INSTITUTE OF LANGUAGE AND LITERATURE
NAMED AFTER RUDAKI

2025

№ 4 (53)

Established in
2010 published
quarterly

Founder: The Institute of Language
and Literature named after Rudaki of
the National Academy of Sciences of
Tajikistan

Chief Editor
Askar HAKIM
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Shodi SHOKIRZODA,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Lutfullo SHARIFZODA
Candidate of Philological Sciences

Editorial team:

Farangis SHARIFZODA (Director of the ILLAR NAST)
Nosirjon SALIMI (Academician of the NAST)
Hasan SULTON (Corres. mem. of the NAST)
Sayfiddin NAZARZODA (Corres. mem. of the NAST)
Sakhidod RAHMATULLOZODA (Corres. mem. of the NAST)
Abdunabi SATTORZODA (d.ph.s., professor)
Olimjon KHOJAMURODOV (d.ph.s., professor)
Ravshan RAHMONI (d.ph.s., professor)
Safina ABODULLOEVA (d.ph.s.)
Umriddin YUSUFOV (d.ph.s.)
Hokim QALANDARIYON (d.ph.s.)
Jamila MURUVVATIYON (d.ph.s.)
Shodimuhammad SUFIZODA (d.ph.s.)
Abdulamin MAJNUNOV (c.ph.s.)
Abdukholig NABIEV (c.ph.s.)
Aziz MIRBOBOEV (c.ph.s.)
Behruzi ZABEHULLO (c.ph.s.)
Sayfiddin MIRZOEV (c.ph.s.)
Shamsiddin MUHAMMADIEV (c.ph.s.)

Address: Attn. Sukhanshinosi editor, The
Institute of Language and Literature
named after Rudaki of the National
Academy of Sciences of Tajikistan, office
26, Rudaki Av. 21, Dushanbe city,
734025. Phone.: (+992 37) 227 29 07,
227 11 70

https://sukhanshinosi.iza.tj
E-mail: suhansinosi@gmail.com
Subscription Index in «Pochtai Tojik»
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015 year,
№ 0095. and the third edition is from 7
September 2017 year, № 023/ мч- 97 22
February, 2024 year, № 332/МЧ-97.

International iditorial colleague: Masoud MIRSHOHI
(France), Sharif SHUKUROV (Russia), Ali
AKBARSHOH (India), Alexander HEIZER (Germany),
Sadri SADIEV (Uzbekistan).

Dushanbe © The Institute of Language and Literature
named after Rudaki of the National Academy of Sciences
of Tajikistan, 2025.

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in the
list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan and
the Higher Attestation Commission under the Ministry of
Science and Higher Education of the Russian Federation
(17.07.2023, No. 2498).**

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ

Абодуллоева С.Ю. Ифодаи вожаҳои арабӣ дар осори таърихӣ-ҷуғрофии асри XII (Дар мисоли «Форснома»-и Ибн ал-Балхӣ).....	11
Мухаммадҷонзода О.О., Давлатов Ф.Қ. Оронимияи минтақаи Муъминобод.....	18
Холназарова З., Каримов С. Нақши ҷонишинҳои саволӣ дар ифодаи инкор.....	28
Собирҷонов С., Салимова Т. Вижагиҳои сохторӣ ва маъноии ҷумлаҳои содаи саволӣ бо пурсишҷонишини «чӣ» дар «Таърихи Байҳақӣ».....	44
Мирзоев С., Умарова Ф. Вижагиҳои вожасозии қолаби исму феъл: дар пояи маводи калимаҳои мураккаби достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурахмони Ҷомӣ.....	56
Иматшоева М.Б. Дараҷаҳои луғавӣ-грамматикӣ исм дар забонҳои шуғнонӣ, тоҷикӣ ва англисӣ (Дар асоси исмҳои маънӣ).....	68
Мирзочонова М.Қ. Вазифаҳои пешояндҳо дар забони адабии тоҷикӣ ва англисӣ.....	76
Шодиматзода М.К. Баррасии истилоҳоти ифодакунандаи ихтисосҳои тиббӣ дар забони тоҷикӣ.....	83
Сулаймонӣ У., Саъдизода Ш.М. Истифодаи истилоҳоти ҳарбии пашту дар забони дарӣ.....	92
Холова М.Б. Мутобиқати савтии калимаҳои русиву аврупоӣ дар забони адабии муосири тоҷикӣ (Дар мисоли ашъори Фарзона, Мухтарам Ҳотам ва Рустам Ваҳҳобзода).....	101
Аламшоев Ш.М. Лексикаи ҷӯбтарошӣ дар забони вахонӣ.....	109
Ҳакимов Н.А. Мафҳуми «об» дар асари арзишманди «Тафсири Кембрич».....	117

АДАБИЁТШИНОСӢ

Тағоймуродов Р.Ҳ., Наимзода Қ.Қ. Сабки шеъри Шавкати Бухорой....	125
Юсуфӣ У. Чанд мулоҳиза дар бораи нусхаи тозаи «Девон»-и Ҳофиз	135
Қаландариён Ҳ.С. «Армуғони Бадахшон» – сарчашмаи шинохти адабиёти маҳаллӣ.....	141
Мухаммадиев Ш., Эҳсон Х.Р. Ҷойгоҳи ҳиссомезӣ ва мутанокиз-намоӣ дар шеъри классикӣ форсии тоҷикӣ.....	150
Набавӣ А. Қору ғаёлияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ.....	160
Шокирзода Ш. Н. Таҳқиқи рӯзгор ва осори Имоиддин Насимӣ дар Тоҷикистон.....	169
Шарифзода Л. А. «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айний аз назари Мирзо Турсунзода.....	181

Охониёзов А.Д. Чанд андеша перомуни китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург».....	190
Шарифова Г.Ҳ. Тасвири ҳайвонот дар ашъори Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ (Андешаҳо перомуни семиотика дар Дафтари аввали «Маснавии маънавӣ»)	196
Давлатова Х.М. Баъзе масъалаҳои марбут ба ҳаёти Фориғи Ҳисорӣ, мавзӯ ва муҳтавои девони ашъори ӯ	205
Латифов С. Андешаҳо пирумунӣ заминаҳои таърихӣ пайдоиши китобҳои форсии марбут ба ҳайвоноту парандагон	215
Судурова С. Наримон Бақозода ва равандҳои инкишофи назми бачагона.....	224
Иззатов И.Ҳ. Амиронӯ подшоҳони шеърдӯст ва адабпарвар дар таъкираи «Равзат-ус-салотин».....	232
Асозода З.С. Муҳаққиқони ҳиндустонӣ оид ба Рашид Ҷаҳон.....	241
Сайҷалолов Т. Ғазал ва ҷойгоҳи он дар эҷодиёти Бобо Ғиғонӣ Шерозӣ.....	249
Тошмамадова Ф.С. Нақши Мулло Ҳишол ҳамчун қаҳрамони адабӣ дар романи таърихӣ «Сарои санг»-и Ато Мирҳоча.....	261

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Раҳмонӣ Р. Абулқосим Лоҳутӣ ва фарҳанги мардум.....	269
Охониёзов В. Э куртасафед... (Андешаҳо перомуни як мақолаи мустаҳрик Ҷорҷ Моргенстерне)	284
Оймаҳмадов Р. Равшан Раҳмонӣ ва «Шоҳнома» дар байни тоҷикон».....	291
Бухориев О., Навбаҳорова Б.К. Корбурди истилоҳи «байтмонӣ» дар байтҳои фолклорӣ.....	302

СОДЕРЖАНИЕ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Абодуллоева С.Ю. Применение арабских слов в историко-географических памятниках XII века (на примере «Фарснаме» Ибн ал-Балхи).....	11
Мухаммаджонзода О.О., Давлатов Ф.К. Оронимы Муминабадского района.....	18
Холназарова З., Каримов С.А. Роль вопросительных местоимений в выражении отрицания.....	28
Собирджонов С., Салимова Т. Структурно-семантические особенности простых вопросительных предложений с вопросительным местоимением «чӣ» в произведении «Таърихи Байхаки».....	44
Мирзоев С., Умарова Ф. Словообразовательные особенности формы: существительное + глагол (на примере сложных слов поэмы «Юсуф и Зулайхо» А. Джами).....	56
Иматшоева М.Б. Лексико-грамматические разряды имен существительных в шугнанском, таджикском и английском языках (На материале абстрактных и конкретных существительных).....	68
Мирзоджоннова М.К. Функции предлогов в таджикском и английском литературном языках.....	76
Шодиматзода М.К. Анализ медицинских терминов, обозначающих профессии врачей.....	83
Сулаймони У., Саъдизода Ш.М. Использование военных терминов пушту в языке дари.....	92
Холова М.Б. Соответствие звуковой системы русских и европейских слов в современном таджикском литературном языке (На примере творчества Фарзоны, Мухтарам Хотам и Рустама Ваххабзоды).....	101
Аламшоев Ш.М. Плотническая лексика ваханского языка.....	109
Хакимов Н.А. Значение воды в книге «Кембриджский Тафсир».....	117

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Тагаймуратов Р.Х., Наимзода Н.А. Поэтический стиль Шавката Бухари.....	125
Юсуфи У. Некоторые размышления о новой версии «Дивана» Хафиза.....	135
Каландариён Х.С. «Армуғони Бадахшон» – источник познания местной литературы.....	141
Мухаммадиев Ш., Эхсон Х.Р. Место синестезии и парадоксальности в классической таджикско-персидской поэзии.....	150
Набави А. Работа и деятельность Союза писателей Таджикистана в годы Великой Отечественной Войны.....	160
Шокирзода Ш.Н. Изучение жизни и творчества Имадеддина Насими в Таджикистане.....	169
Шарифзода Л.А. «Воспоминания» Садриддина Айни с точки зрения Мирзо Турсунзаде.....	181

Охониёзов А.Д. Некоторые размышления о книге «Культурное наследие Великого Хорасана».....	190
Шарифова Г.Х. Описание животных в стихотворениях Мавлано Джалалиддина Балхи (Размышления о семиотике в первой книге «Маснави маънави»).....	196
Давлатова Х.М. К вопросу изучения жизни Фориға Хисори и тематико-содержательных особенностей его дивана.....	205
Латифов С. Размышления о исторических предпосылках возникновения персидских произведений, посвящённых животным и птицам.....	215
Судурова С. Наримон Бакозода и процессы развития детской поэзии.....	224
Изатов Н.Х. Эмиры и цари, любящие поэзию и литературу в тазкире Раузат-ус-салатин»	232
Асозода З.С. Индийские исследователи о Рашиде Джахане.....	241
Сайджалолов Т. Газель и ее место в творчестве Баба Фигони Шерози.....	249
Тошмамадова Ф.С. Роль Мулло Хишола как литературного героя в историческом романе «Каменный дворец» Ато Мирходжа.....	261

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Рахмони Р. Абулкасим Лахути и народная культура.....	269
Охониёзов В.Д. Эй, в белом халате... (Размышления о статье востоковеда Джорджа Моргенстерне).....	284
Оймахмадов Р. Равшан Рахмани и «Шахнаме» среди таджиков».....	291
Бухориев О., Навбахорова Б.К. Использование термина «бейтмони» в фольклорных бейтах.....	302

CONTENT

LINGUISTICS

Abodulloeva S.U. The usage of arabic words in historical and geographical works of the 12th century (Based on materials of «Farsnama» by Ibn al-Balkhi).....	11
Muhammadzhonzoda O.O., Davlatov F.K. Oronyms of the Muminabad district.....	18
Kholnazarova Z., Karimov S. The role of interrogative pronouns in the expression of negation.....	28
Sobirjanov S., Salimova T. Structural and semantic features of simple interrogative sentences with the interrogative pronoun «чӢ» in the work «Tārīkh-i bayhaqī».....	44
Mirzoev S., Umarova F. The features of word formation form of noun + verb (Based on the complex words of «Yusuf and Zuleykha» poem of A. Jami).....	56
Imatshoeva M.B. Lexical- grammatical categories of noun in shugni, Tajik and English languages (on the basis of abstract nouns).....	68
Mirzohonova M.Q. Functions of prepositions in Tajik and English literary languages.....	76
Shodimatzoda M.K. Analysis of medical terms dedicating doctors' professions.....	83
Sulaymoni U., Saadizoda Sh.M. The using of Pashto military terms in Dari language.....	92
Alamshoev Sh.M. Vocabulary carpentry in the wakhi language.....	101
Kholova M.B. Phonetic adaptation of Russian and European words in modern Tajik literary language (Based on the works of Farzona, Muhtaram Hotam and Rustam Vahhobzoda).....	109
Hakimov N.A. The meaning of water in the book «The Cambridge Tafsir»..	117

LITERARY STUDIES

Tagaimurodov R.Kh., Naimzoda Q.Q. Poetic style of Shaukat Bukhari.....	125
Yusufi U. Some reflections on the new version of Hafez's «Divan» of Hafez.....	135
Qalandariyon H.S. «Armughoni Badakhshon» – a source for understanding of local literature.....	141
Muhammadiev Sh., Ehson Kh.R. The place of synesthesia and paradoxicality in classical Tajik-Persian poetry.....	150
Nabavi A. Activities of the Soviet Union writers of Tajikistan during the Great Patriotic war.....	160
Shokirzoda S.N. The study of the life and works of Imadeddin Nasimi in Tajikistan.....	169
Sharifzoda L.A. «Reminisces» of Sadriddin Ayni from the viewpoint of Mirzo Tursunzoda point of view.....	181

Okhoniyozov A.D. Some thoughts about the recently published book «Cultural heritage of Great Khorasan».....	190
Sharifova G.H. Description of animals in the poems of Mawlana Jalaluddin Balkchi (Reflections on semiotics in the first book « <i>Masnavi-yi Ma'navi</i> »).....	196
Davlatova Kh.M. On the study of Forigh Hisori's life and the thematic and content-related features of his divan.....	205
Latifov S. Reflections on the historical foundations of the emergence of persian works related to animals and birds.....	215
Sudurova S. Narimon Baqozoda and the development of children's poetry.....	224
Izzatov N.Kh. Emirs and tsars who were patrons of poetry and literature in tazkiras «Rauzat-us-Salatin».....	232
Asozoda Z.S. Indian researchers about Rashid Jahan.....	241
Sayjalolov T. Ghazal and its place in the work of Baba Fighani Sherozi...	249
Toshmamadova F.S. The role of Mullo Khishol as a literary character in the historical novel «The stone palace» by Ato Mirkhoj.....	261

FOLKLORISTICS

Rahmoni R. Abulqasim Lahuti and folk culture.....	269
Okhonniyozov V.D. Hey, in a white robe... (Reflections on the article by orientalist George Morgensterne).....	284
Oymahmadov R. Ravshan Rahmani and the «Shahnameh among Tajiks».....	291
Bukhoriev O., Nawbahorova B.Q. The use of the term «baytmoni» in folklore beyts.....	302

**ИФОДАИ ВОЖАҲОИ АРАБӢ ДАР ОСОРИ ТАЪРИХӢ-
ЧУҒРОФИИ АСРИ XII (ДАР МИСОЛИ «ФОРСНОМА»-И ИБН
АЛ-БАЛХӢ)**

**Сафина Абодуллоева
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Анъанаи ҳазорсолаи офаридани осори хаттии илмиву адабӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ асарҳои бузурги риштаҳои гуногуни илм, ҳикмат, калом, адабиёт, санъат ва меъморию ба вучуд овардааст, ки тавассути онҳо таърихи тамаддуни халқи тоҷик инъикос мегардад. Таълифоти таърихшиносӣ ва ҷуғрофии «Таърихи Систон», «Таърихи Наршахӣ», «Нухзат-ул-қулуб ва ҷамоеъ-ул-фунун»-и Ҳамдуллоҳи Муставфӣ, «Осор-ул-билод» ва «Аҷойиб-ул-булдон»-и Закариё ибни Муҳаммади Қазвинӣ, «Форснома»-и Ибн ал-Балхӣ ва амсоли ин даҳҳо асарҳои дигар аз ҳамин қабиланд, ки дар баробари асари таърихӣ, ҷуғрофӣ буданашон ҳамчун сарчашмаи хуби омӯзиши вижагиҳои забонии давраи мухталафи эҷоди асар шуда метавонанд.

Баҳри таҳлилу тавсиф намудани вижагиҳои асри XII мо ба сарчашмаи муътамади таърихӣ-ҷуғрофӣ – «Форснома»-и Ибн ал-Балхӣ рӯҷуъ намудаем, ки ҳамчун асари таърихӣ ва ҷуғрофӣ истилоҳоти зиёди маъмурию ҷуғрофӣ, иқтисодиро дар бар гирифта, бо забони содаву раво навишта шудааст. Вижагиҳои асосии забони «Форснома»-ро лексикаи қадима: архаизмҳо, историзмҳо, ифодаи тарзи махсуси ҷамъбандӣ, калимасозӣ, ибора ва ҷумласозии давраи аввали инкишофи забони тоҷикӣ ташкил медиҳанд. Матни «Форснома» аз калимаҳои зиёди арабӣ таркиб ёфта, дар байни онҳо калимаҳои нодири арабӣ низ ба назар мерасанд, ки бештар ҳоси исм, сифат, феъл ва зарф мебошанд.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки калимаҳои арабии сарчашмаи омӯхташаванда хусусиятҳои ҳоси семантикӣ ва грамматикӣ худро доранд. Муайян сохтани категорияҳои грамматикӣ калимаҳои арабӣ, пеш аз ҳама, ба қолабҳои грамматикӣ алоқамандӣ дошта, дар асоси ифодаи қолабҳои гуногуни калимаҳо ифодаи махсуси ҷумлаҳо бо семантикаи махсус сурат меёбад.

Омӯзиши матни асар нишон дод, ки ҷиҳати сарчашмаи таърихиву ҷуғрофӣ будани он ифодаи калимаҳои арабии ифодакунандаи ин самтҳо табиӣ дониста мешавад. Дар саросари китоб калимаҳои исми сода, сохта, мураккаб ва таркибии арабӣ ба назар мерасанд, ки ҳар кадомашон нишонаи махсуси грамматикиро дар худ таҷассум менамояд.

Исмҳои арабӣ – аз калимаҳои решагӣ иборат буда, вижагии асосии ин гурӯҳи калимаҳо дар шакли мушаддад, тариқи морфемаи му– сохта шудани онҳо ба назар мерасад. Миқдори калимаҳои исмҳои ташдиддори арабӣ дар асар зиёда аз 60 ададро ташкил намуда, баъзан аз ин гурӯҳи калимаҳо муштақот – калимаҳои ҳамрешаро пайдо кардан мумкин аст. Пеш аз ҳама исмҳои шахс (шоҳис) ва ғайришахсро бояд ҷудо намуд, ки дар онҳо категорияҳои болозикр баробар истифода шудаанд:

муқаддир – муқарраркунанда, таъинкунандаи коре: *Пас муқаддиронро ва сонёонро биёвард ва молҳои бисёр базл кард, то масрафҳои об бисохтанд...* [17, 142];

мубтадиъ – бидъатгузоранда, мулҳид, аҳли бидъат, касе ки чизи нави зидди дини конунӣ ба вучуд оварад [15, 713]: *Ва дар Порс то ислом зоҳир шудааст, Ҳамагон мазҳаби суннат ва ҷамоат доштанд ва мубтадиъон он ҷо субот наёбанд ва таасуби мазҳаби габрӣ надонанд* [17, 113];

муқаддамон – бузургон, пешвоён, сардорон [15, 1792]: *Бидонед, ки ман аз баҳри он, шумо ки пирон ва муқаддамонед, баргузидам, ки дониستم, ки аз шумо хиёнат наёяд* [17, 81].

Дар бештари исмҳои арабии ташдиддор ҳамсадоҳо шакли мушаддад гирифта, ташдиди садонокҳо низ ба назар мерасад: *таҷаммул* – ҷоҳу ҷалол, ҳашамат [17, 70], *таваққуф* – вақф, ист [17, 72], *мазраат* – мазраа, ҷойи кишт, замини қорам [17, 126];

лаҷҷоҷ – хусумат, ҷидол, ситезакорӣ, якраҳагӣ, инод [15, 600]: *Ҳурмуз ба лаҷҷоҷи ӯ Баҳромро биёварад ва мулк бад-ӯ супорад ва қор аз даст биравад* [17, 99];

шатт – қанор, соҳил: *...фармуд то бар шатти Даҷла хони азим ниҳоданд ва Маздакро дар болиш нишонд ва худ бар сари он истод...* [17, 90];

тааруз – ҳамла, ҳучум: *...ва чандон ки қушид то ин писарро қабул кунанд, то ӯ боз гардад ва таарузи диёри Рум нарасонад...* [17, 102];

мабаррат – хайр, бахшиш ва раият: *... то эшон ҳар якро ба мансабе ва шугле бигуморам ва нусхати табақоти сипоҳӣ ки дар байати туанд, то ҳар касро мабаррате ва назаре ва некуӣ фармоям* [17, 90].

Шоистаи қайд аст, ки дар «Форнома» исмҳои мураккаб ва таркибӣ бо ифодаи артикли – *ал* (ул) дар онҳо дучор мешаванд, ки мафҳуми ҷумлаи томои ифода мекунанд:

яъламуллоҳ – худо медонад *...ҷунонки бар эътимод бошад, хонда ва дар ин маҷмуа фасле мухтасар афзуд, аммо яъламуллоҳ ки қушоиши табъ ва қарехи (истеъдод) банда андарин таълиф ва ниғаҳдошти тартиби он аз дарсхости латиф ва имлои шофӣ буд...* [17, 13];

илмаллоҳ – қасам ба номи худост: *Ҳар чи мегӯед ҳамҷунон аст ва илмаллоҳ, ки тариқатҳои ӯро саҳт мунқар буданд ва аз бадҳуши ӯ буд...* [17, 74];

лаънаҳумаллоҳ – лаънат қунад Худо онҳоро: *...ва подшоҳӣ ба бародариш Ҷомосб доданд ва Маздак бигрехт, ба Озарбойҷон рафт ва атҳои ӯ лаънатҳумаллоҳ бар вай ҷамъ шудаанд ва шавкате азим дошт...* [17, 85].

валиёзубиллоҳ – худо ниғаҳ дорад: *Чун вабо ва тоун ва қаҳт ва монанди ин валиёзубиллоҳ муддати шаш солу ним то рӯзгори Яздиҷурд ибни шаҳриёр – охири мулуки Фурс бар ин ҷумла ёд карда омад* [17, 106];

зодаллоҳи шарафан – худо афзун қунад шарафи ӯро: *...ки худованди олам...дар он фармони оӣ ба хатти шариф зодаллоҳи шарафан фармуда буд, чи сураат набандад, ки ҳеҷ ҳакиме чандон нуктаи пурмаънӣ дар пурсидани ҳоли вилояте эрод тавонад қардан...* [17, 14];

зоафуллоҳи анвора – дучандон қунад худо нури худро : *...ки мададҳои нури он ба нафси шариф ва хиради равшан ва хотири аълои султони шоханишоҳӣ зоафуллоҳи анвора мепаиванданд, то ҳар чи бар андешаи маймун гузорад...* [17, 14].

Дар гурӯҳи дигари исмҳои арабии асари Ибн Ал-Балхӣ бештар ифодаи аломати сакта ба назар расида, микдорашон ба зиёда аз 70 адад мерасад: *буҳъат* – қитъаи замини муайян [17, 13], *табаъ* – пайрав [17, 85], *таъйид* – таҳвият, нусрат ёрӣ [17,14], *атбоъ* – пайравӣ, пайрав, *аъмол* – деҳот, парганот [17, 33] ва ғ.:

байъат – аҳл, паймон, қасам: *Ва баъд аз Гаюмарси Хушанг подшоҳ шуд ва дар Истахри Порс бар вай байъати подшоҳӣ кардаанд ва Истахрро Бумишоҳ ном ниҳоданд...*[17, 32];

марҷаъ – чойи ручуъ, чойи бозгашт, паноҳгоҳ [17, 646]: *Аввал ойин овард, ки марҷаъи ҳама корҳо бо вазир бошад, аз дахлу харҷ ва ҳаллу ақд* [17, 53];

фаръ – шоха, қисм, соҳа: *Мувозаи Умон берун аз фаръ саду сӣ ҳазор динор* [17, 158];

таъйид – таҳвият, нусрат ёрӣ: *...аммо ин таъйиди осмонӣ ва фарри яздонӣ ва инояти рабонӣ аст, ки мададҳои нури он ба нафси шариф ва хиради равшан ва хотири аълои султони шоҳаншоҳӣ зоафуллоҳи анвора мепаиванд...*[17, 14].

Шакли ҷамъи калимаҳои арабӣ, ки бо роҳи дигар шудани решаи калима сурат меёбад ва бо номи шакли шикастаи арабӣ маъмул аст, дар асар зиёд ба назар расида, мисоли равшани он калимаҳои зерин шуда метавонанд: *риқоб* – ҷамъи рақоба, бандагон, замин ва мулки ба касе додашуда [17,12], *моин* – ҷамъи миат, сад [17,157], *умум* – ҷамъи уммат, қурун – мардум, ҳар тоифае аз мардум, ки аз байн рафтааст, *ухуд* – ҷамъи аҳд, васиятҳо [17, 63], *атбоъ* – ҷамъи тобеъ, пайравон [17,66], *симор* – шакли ҷамъаи калимаи самар [17, 13], *асбот* – ҷамъи сибт, ҷамъи сабт, руйихатти ҳатмӣ, набераҳо, авлод [17, 33], *ҳираф* – ҷамъи ҳирфа, ҳунароҳо [17,35], *ҳазоиъ* – ҷамъи ҳузҳуз – саросемагӣ, талваса [17, 101], *асқол* – ҷамъи сиқл, бор чизу чораҳо [17,99], *уммол* – ҷамъи омил, хидматгорон [17,89], *нуввоб* – ҷамъи ноибон [17,89], *аимма* – ҷамъи имом [17, 110], *маосир* – ҷамъи маъсарат, корҳои наҷиб, *manoқиб* – ҷамъи манқабат, корҳои нек [17, 88], ҳунар, фазилат, мадҳу ситоиш, *суғур* – ҷамъи сағр, ноҳияҳо, канорҳо, кишварҳои дур [17, 69], *қазоиъ* – қазираҳо [17,71], *мазолим* – шакли ҷамъи мазлима, беадолатиҳо, додҳои [17, 92], зулму ситам, беадолатӣ, додҳои, шикоят аз зулму ситам, саҳтӣ, азоб, вазнинӣ, вабол [15, 621], *аъвон* – ҷамъи авн, ёридиҳанда [17,108] ва ғ. Ифодаи шакли ҷамъи арабии калимаҳо дар матни «Форснома» ба таври зайл сурат меёбад:

вадоеъ – ҷамъи вадият, амонатҳо: *Баъд аз он ки ҳилатҳо ва ҳадиъатҳо кард, ки шарҳи он дароз аст дар талофии он ва ҳамчунин аз баҳри асорот ва вадоеъи Нуъмон бинни Алмунзир, ки уро бидушт* [17, 104];

ҳавоиъ – ҷамъи ҳочат: *..ва бодомӣ бисёр ва бештарин ҳавоиъи Шероз ва он Худуж аз он ҷо оваранд ва галла бисер хезад ва карбосу ҳасир* [17,127];

зуър – ҷамъи азъару, бад, хабис: *Саввум он ки ин Доро зуър буд ва золим ва вазири ӯ бадсират ва бадрой ва ҳама лашкар ва раият аз вай нуфур ва нохушнуд* [17, 61].

Дар баробари ифодаи шакли ҷамъи исмҳо тариқи шакли шикастаи онҳо, инчунин дигар, исмҳои забони арабӣ дар «Форснома» ба воситаи пасванди ҷамъбандии – *от* низ сохта шудаанд:

ҳаззарот – ҷамъи ҳазрат: *Ва аз баҳри он шарҳе дарозтаре надод, ки гараз аз ин китоб на ин аст ва банда хост, ки ин фусул бо асноб ва тавориҳи араб ва ҳазароти аиммаи дини мубин дар пайванданд...*[17,110];

машмуот – чамъи машмум, чизҳои буиданӣ, гулҳои хушбӯӣ [15,660]: ...*ва оянда аз он боз надоранд ва машмуот чун нилуфар ва наргису бунафша ва ёсимин сахт бисёр бувад...* [17,134];

ихроҷот // *хароҷот* – шакли чамъи исми харҷ: ...*ва ҳар чи харҷ будӣ ва мавоҷиби лашкарҳо ва ҳавошӣ ва дигар ихроҷот ба девони нафақот рӯҷуъ будӣ* [17,53].

Ифодаи калимаҳои арабӣ бо марфемаи му– дар «Форснома» мафҳумҳои гуногунро низ месозад: **мафҳуми исмӣ**: *музояқат* – таъзиқ, дареғдорӣ, [17,100] тангӣ, сахтӣ, душворӣ [15,722], *мурӯӣ* – кирокаш, ҳайвоноти боркашро ба кироидиҳанда [17,136], *мутабанат* – мувофикат, бародарӣ, *мумтасил* – мутеъ, пайрави ойин, қонун, *мутаолафа* – лутфу марҳамат, нома, мактуб [17,80], *мусоҳара* – ҳешӣ, дар натиҷаи духтар додан ё гирифтани [17,94], *мунозиат* – баҳс, низоъ – [17,43], *мувозаа* – қарордод, шартнома [17,94], забон як қардан, *мунозаат* – ситеза [17,97], *мувосалат* – пайвастагӣ бо ҳамдигар [17,97], *муҳодана* – сулҳ, оштии [17,55]:

... *аммо бо он ки ин ҳуднат (оштии , сулҳ) сохта буданд, пайваста дар ҳудуди атрофи вилоят мунозиат (баҳс, низоъ) мерафт ва Мусо пайгамбар алайҳиҳиссалом дар аҳди Манучеҳр буд...* [17,43].

...*ва эшонро чамъ қарданд ва кинаи Фирӯз битухтанд ва чун аз он ҷо боз гаши, қасди Ҳинд қард ва ганиматҳои бисёр овард ва мувозаа бар мулки Ҳинд ниҳод* [17,94].

...*ва бузургони Фурс ва вазирони ӯ дар сар мувотот қарданд ва Шерӯяро бар падар берун оварданд ва ӯ имтиноъ мекард* [17,105].

Сифатҳои арабӣ дар осори омӯхташаванда бештар мафҳуми сифати аслии содаро дошта, ҳосият, характер, сифати истилоҳоти таърихиву ҷуғрофӣ ва диниро ифода намудаанд: *мустамир* – устувор, пойдор [17,34], *мустаъсал* – парешон, пароканда [17,127], *ҳасин* – устувор [17,55], *ваҳим* – бад, ногувор [17,134], *мубин* – пок, соф [17,111], *мутабаҳҳир* – доно [17,86], *муттаққӣ* – тақводор, парҳезгор [17,127], *мутаббаҳир* – бисёр доно, аллома [17,86], *мураввақ* – соф, зулол [17,65], *муқобир* – гарданшах, мутақаббир, бофаҳр [17,145]:

муслеҳ – истлоҳқунанда, хайрхоҳ, некукор: *Пас чун хиёнат дар миён омад ва мардуми муслеҳ намонданд, он эътимод бархост ва моли девонӣ нуқсон гирифт* [17,138];

афин – бадбуй: *Башонур шаҳре аст ҳавои он гармсер аст ва ҷиҳати шиболи он баста аст, аз ин ҷиҳат беморнок ва афин аст...* [17,134];

мункар – бад, зишт, ношоиста: ...*ва онро бағоят мункар медошт ва Қубод бо он ҳама ранҷ, ки кашида буд, ҳамчунон бар эътиқоди маздакӣ буд...* [17,87].

Феълҳои, ки дар забони тоҷикӣ ба мафҳуми сифати феълӣ ишора мекунанд бо марфемаи му – низ сохта мешаванд: *мутоворӣ* – пинҳоншуда [17,25], *мунқатеъ* – катъшуда [17,26], *музоф* – изофашуда, мулҳақгашта [17,85], *муҷмал* – фароҳам овардашуда, [17,157], *мутаъ* – итоатқунанда, касе ё чизе, ки мардум ба он итоат мекунад, *мустаъсал* – решақан қардашуда [17,52], *мумтасал гашиан* – иҷрошаванда [17,155], *муштаишӣ* – тарсанда, ваҳқунанда [17,59], *мустахлас* – раҳошуда, озодшуда [17,111], *муфассил* – тафсирқунанда [17,17]:

мусаббат – сабатшуда: ...*ки агар аз сад сол боз ҳуҷҷате набишта бошанд, нусхати он дар рӯзномаҳои маҷлиси ҳукм мусаббат аст* [17,115];

маъсур – ривоятшаванда: ...*ва пайгамбар бисёр лафзи порсӣ донистӣ ва чанд лафз гуфтааст, ки маъруф аст ва дар ситоиши порсиён хабари маъсур аст...*[17,18];

муштаишӯр – тарсанда, ваҳкунанда: ...*ва вазири падараи аз вай нуфур шуд ва мустаишӯр ва дар ботин бо Искандари Румӣ яке шуд ва ӯро баъс кард...*[17,59].

Дар асари мавриди таҳқиқ ифодаи **мафҳуми зарфӣ** ба воситаи морфемаи му– низ ба назар мерасид: *мушофаҳа – рӯ ба рӯ : ...ва вакил дар он чи рафтӣ аз некӯ бад баростӣ мушофаҳа мегуфтӣ ва роҳи вучӯҳи масолах боз менамудӣ ва ноиб молу муомилот нигоҳ доштӣ...* [17,91]; *мутаботир –* пай ҳам, пай дар пай: ... *ва бар ин қоида бар савби Озарбойҷон рафт ва хабар бо Ҳоқон расид, ки Баҳром бигрехт ва порсиён мутаботир мулофаҳа ба Ҳоқон равона карданд...*[17,80].

Дар баробари бо морфемаи му – ифода гардидани исмҳо ва феълҳои арабӣ, дар матни «Форснома» калимаҳои сермахсул ва каммахсули арабӣ зиёд қорбастан шудаанд, ки ҳамчун феъл дар забони тоҷикӣ мафҳуми масдарино ифода менамоянд: *истаҳзор –* ҳонондан, фаҳмондан [17,78], *истисол –* аз бех баркандан [17,79], *истишғор –* ҳис кардан, чизро пай бурдан [17,80], пинҳонӣ дар дил тарсидан [15, 505], *ибқо –* бахшидан, аз гуноҳ гузаштан [17,78], *тараҳҳум –* раҳм кардан [15,467], *тағаллуб –* бо зурӣ ба даст даровардан, *татабӯъ –* ҷустуҷу кардан, тадқиқ кардан [17,92], *мутанакқир –* худро дигаргун карда нашинсондан [17,98], *истаҳзор –* ҳонондан, фаҳмондан [17,78], *истисол –* аз бех кандан [17,79], *ибоҳат –* ҳалол доништан, ҷойиз шуморидан [17,65], *истимолат –* моил қунонидан [17,67], ҷалб кардан, дилҷӯӣ кардан [15,500], *таносул –* насл кардан, бисёр шудан [17,33], *тахфиф –* сабук кардан [17,35], *таъвил –* баргарадонида [17,65], *истеълом –* огоҳӣ хоштан, пурсидан [17,116]:

...*аз ҷӯҳудон бистад ва эшонро ҳар чи мард буд бикишт ва зану қудаконро ба барда биёвард ва ҷӯҳудонро истисол кард...*[17,17];

Ва Шонур қасон барғумошт, то ӯро бигиранд, бигрехт ва ба вилояти Син рафт ва он ҷо тариқи ибоҳат падид овард...[17,65];

Акнун Шуморо бибояд рафт ва истимолати ӯ кардан, то наздики ман ояд ва ман ӯро тақвият диҳам ва кеши ӯро ошкоро гардонам [17,67].

Ҳамин тариқ, омӯзиши матни «Форснома» нишон дод, ки вижагиҳои калимаҳои арабии асари мазкур дар шакли мушаддад ифода гардидани исмҳо, ифодаи морфемаи му – дар таркиби калимаҳои арабӣ, сохтани шакли ҷамъи исмҳои арабӣ тариқи шакли шикастаи арабӣ (дигар шудани решаи калимаҳо), ифодаи ҷузъи номии арабӣ ва ҷузъи феълии тоҷикӣ дар таркиби феълҳои таркибӣ ва амсоли инҳо сурат меёфт. Дар баробари ифодаи калимаҳои зиёди арабӣ дар матни «Форснома», дар таркиби ҷумлаҳои асар тарзи ниғориши асри XI-XII роия гардидааст, ки матнро содаву оммафаҳм мегардонад.

КИТОБНОМА

1. Абодуллоева, С.Ю. Сухане чанд онд ба истилоҳоти маъмурӣ-ҷуғрофӣ осори асри XI-XII (дар мисоли «Форснома»-и Ибн Ал-Балхӣ) / С.Ю. Абодуллоева // Суханшиносӣ, №4 (48), 2024. – С.19-27

2. Додихудоев, Р.Х., Герценберг, Л.П. История таджикского языка / Р.Х. Додихудоев Л.П. Герценберг. – Душанбе: Маориф, 1988. – 215 с.

3. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Лексика). Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 451 с.

4. Забони адабии ҳозираи тоҷик (Лексика). – Душанбе: Ирфон, 1981. – 105 с.
5. Зехнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 236 с.
6. Камолова, Т. Хусусиятҳои морфологии забони «Маҷмаъ-ут-таворих» / Т. Камолова. – Душанбе, 1984. – 154 с.
7. Қосимова, М.Н. Забони адабии тоҷик дар авди Сомониён / М.Н. Қосимова // Адаб, № 1-3, 1998.
8. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X) / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 325 с.
9. Мирзоев, А. Забони адабии классикӣ ва муносибати он ба забони имрӯзаи тоҷик / А. Мирзоев // Шарки Сурх, № 4, 1949. – С. 7-14.
10. Мусофиров, К. Забони арабӣ / К. Мусофиров. – Душанбе, 1991. – 87 с.
11. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик / Б. Ниёзмӯҳаммадов // Асарҳои мунтахаб. – Душанбе: Дониш, 1970. – 386 с.
12. Техронӣ, Сайидҷалолиддин. «Форснома»-и Ибн Ал-Балхӣ/ Сайидҷалолиддини Техронӣ. – Техрон, 1313 ш.
13. Фозилов, Д. Хусусиятҳои лексикӣ «Сафарнома»-и Носири Хусрав: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22 / Д. Фозилов. – Душанбе, 2006. – 23 с.
14. Шарипова, Ф.Х. Лексико-семантические особенности «Кашф-ул-махжуба» Али Худжвири Гезневи: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.22 / Ф.Х. Шарипова. – Душанбе, 2002. – 22 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ.1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 941 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ, Ҷ. 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 946 с.
17. «Форснома»-и Ибн ал-Балхӣ. – Душанбе: Дониш, 1989. – 158 с.

ИФОДАИ ВОЖАӢОИ АРАБӢ ДАР ОСОРИ ТАӢРИХӢ-ҶУГРОФИИ АСРИ XII (ДАР МИСОЛИ «ФОРСНОМА»-И ИБН АЛ-БАЛХӢ)

Мақола ба таҳқиқи ифодаи калимаҳои арабӣ дар осори таърихӣ-ҷуғрофии асри XII – «Форснома»-и Ибн ал-Балхӣ бахшида шуда, дар он ифодаи лексикаи қадим: архаизмҳо, историзмҳо, ифодаи тарзи махсуси ҷамъбандӣ, калимасозӣ, ибора ва ҷумласозии давраи аввали инкишофи забони тоҷикӣ ба назар мерасад. Таҳлилҳо нишон доданд, ки калимаҳои арабии сарчашмаи омӯхташаванда хусусиятҳои хоси семантикӣ ва грамматикӣ худро дошта, категорияҳои грамматикӣ калимаҳои арабӣ, пеш аз ҳама, ба қолабҳои грамматикӣ алоқамандӣ доранд. Вижагӣҳои калимаҳои арабии асари мазкур дар шакли мушаддад ифода гардидани исмҳо: муқаддир – муқарраркунанда, мубтадеъ – бидъатгузоранда, муқаддамон – бузургон, лаҷоҷ – хусумат, ҷидол; ифодаи морфемаи му – дар таркиби калимаҳои арабӣ: мусохара – ҳеши, дар натиҷаи духтар додан ё гирифтани мунозиат – баҳс, низоъ, мувозаа – қарордод, шартнома; сохтани шакли ҷамъи исмҳои арабӣ ба тариқи шакли шикастаи арабӣ (дигар шудани решаи калимаҳо): умам – ҷамъи уммат, қурун – ҷамъи қарн, мардум, ҳар тоифае аз мардум, ки аз байн рафтааст, уҳуд – ҷамъи аҳд, васиятҳо ва амалии инҳо сурат меёфт.

Калимаҳои калидӣ: калимаҳои арабӣ, вижагӣҳои лексикӣ-семантикӣ, шакли мушаддад, шакли шикастаи арабӣ, морфемаи му-, мафҳумҳои исмӣ, сифатӣ ва феълӣ, қолабҳои грамматикӣ.

**ПРИМЕНЕНИЕ АРАБСКИХ СЛОВ В ИСТОРИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ
ПАМЯТНИКАХ XII ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ «ФАРСНАМЕ»****ИБН АЛ-БАЛХИ)**

Статья посвящена исследованию применения арабских слов в историко-географическом памятнике XII века – «Фарснаме» Ибн ал-Балхи. В статье рассмотрены выражения древней лексики, архаизмы, историзмы, выражения особой структуры сборных слов, словообразования, выражения и конструкция предложений раннего периода развития таджикского языка. Анализ показал, что арабские слова, являющиеся предметом исследования, обладают особыми семантическими и грамматическими характеристиками, при этом грамматические категории арабских слов в первую очередь соответствуют их грамматическим формам. Особенности арабских слов в этом произведении выражены в форме удвоения согласный и гласных букв в составе слов: муқаддир – определяющий, муқаддамон – бузургон, лаҷҷоч – ненависть, вражда; выражение морфемы му– в составе арабских слов: мусоҳара – родственные отношения, в результате отдачи дочери в жены или принятия невестки, мунозиат – спор, конфликт, мувозаа – соглашение, контракт; образование формы множественного числа арабских существительных через «разбитую» форму слов арабского языка (изменение корня слов): умум – множественное число слово умма – народ, общество, қурун – множественное число слово қарн – люди, каждая группа людей, которая исчезла, уҳуд – множественное число аҳд – завещание и т.д.

Ключевые слова: арабские слова, лексико-семантические особенности, удвоение гласных и согласных звуков, арабская форма множественного числа, морфема му–, существительные, прилагательные и глаголы, грамматические формы.

**THE USAGE OF ARABIC WORDS IN HISTORICAL AND
GEOGRAPHICAL WORKS OF THE 12TH CENTURY (BASED ON MATERIALS
OF «FARSNAMA» BY IBN AL-BALKHI)**

The article is dedicated to the study of the use of Arabic words in the 12th-century historical and geographical work – «Farsnama» by Ibn al-Balkhi. The article examines expressions of ancient vocabulary, archaisms, historical terms, expressions of special structural composite words, word formation, and sentence construction from the early period of the development of the Tajik language. The analyses show that the Arabic words have possess of specific semantic and grammatical characteristics, while the grammatical categories of these Arabic words primarily correspond to their grammatical forms.

The peculiarities of Arabic words in this work are expressed through the doubling of consonants and vowels within words: mukaddir – determining, muqaddamon – great ones, lajjaj – hatred, enmity; the expression of the morpheme mu – within Arabic words: musahara – kinship relations, resulting from giving a daughter in marriage or accepting a daughter-in-law, munazaat – dispute, conflict, muwazaa – agreement, contract ; the formation of the plural form of Arabic nouns through the «broken» form of Arabic words (changing the root of the words): umum – plural of ummat, qurun – plural of qarn – people, each group of people that has disappeared, uhud – plural of ahd, wills, and similar terms.

Keywords: arabic words, lexical-semantic features, doubling of vowels and consonants (mushaddad form), Arabic plural form, morpheme mu–, nouns, adjectives, and verbs, grammatical forms.

Дар бораи муаллиф: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктори илмҳои филологӣ, сарҳодими илмӣ шӯбаи забони тоҷикӣ Институтӣ забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru

Об авторе: Абодуллоева Сафина Юсуповна – доктор филологических наук, старший научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, 734025, город Душанбе, улица Рудаки 21. Телефон: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru

Information about author: Abodulloeva Safina Usupovna – Doctor of Philology sciences, Chief researcher at the Tajik department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of NAST, 734025, Dushanbe city, 21 Rudaki street. Phone: (+992) 935342621; E-mail: safinaabodulloeva77@bk.ru

ТДУ:491.550

ОРОНИМИЯИ МИНТАҚАИ МУЪМИНОБОД

Олимҷон Муҳаммадҷонзода,

Фирдавс Давлатов

Институтӣ забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Дар низоми топонимии минтақаи Муъминобод ҷойномҳои ба назар мерасанд, ки онҳо номвожаҳои аз сатҳи замин баланди рельефи кӯҳиро ифода мекунанд, ки ин гуна номвожаҳо дар илми номшиносӣ мансуб ба гурӯҳи оронимҳо доништа мешаванд. Дар бораи истилоҳи «ороним» байни муҳаққиқон андешаҳои гуногун мавҷуд аст. Агар дақиқан назар биафканем, назари муҳаққиқон оид ба ин масъала комилан баракси якдигар набуда, балки фаҳмишҳои гуногун оид ба шарҳи оронимҳо мебошад. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик Ҷ. Алимӣ бошад оид ба ин масъала чунин менигорад: «Сараввал таҳти мафҳуми «ороним» номи кӯҳ ва теппаҳо фаҳмида мешуд, вале баъдан маънии он инкишоф ёфт ва мо низ онро шартан барои ифодаи номи кӯҳҳо, теппаҳо, куталҳо ва ағбаҳо истифода кардем» [1, 268].

Бояд зикр намуд, кидар топонимияи Муъминобод миёни объектҳои гуногуни табиӣ, ки аз нигоҳи семантика (маъно) гурӯҳҳои мухталифи лексикаро ташкил медиҳанд, як навъ қаробат ба назар мерасад. Ҳамин қаробат байни мавзӯҳои хурду калон зарурати ҳамномӣ ё худ такрори як номвожаро нисбат ба якчанд объект ба миён овардааст. Масалан, номвожаҳои ҷуғрофияи *Дуоб*, *Чавзодара*, *Қўлчаиша*, *Момандиён* номи ҳам деҳа, теппа ва ҳам водиву дарё мебошанд. Ин падидаро муҳаққиқ А.З. Розенфелд дар низоми топонимикони минтақаи Ванҷ ба мушоҳида гирифта, чунин менигорад: «...дар бисёр мавридҳо бо як номвожаҳам деҳаву дара ва ҳам дарёву ағба ифода меёбад» [12, 68-12]. Ин падида дар низоми оронимии маҳалҳои маскунӣ, ки навъҳои зиёд доранд ва нисбат ба дигар гурӯҳҳои маъноӣ фаровон ба мушоҳида мерасанд. Мисол, *Харсанг* (теппа, ҷангал, чарогоҳ), *Ҷарако* (кӯҳ, ҷангал, чарогоҳ), *Торикак* (қад, ҷангал, чарогоҳ), *Савзако* (киштгоҳ, чарогоҳ, ҷангал). Ҳар як гурӯҳ дар як ҳавза

хурди ҷуғрофиёӣ ҷой гирифтааст. Ба андешаи мо, сабаби ин ҳодиса дар он аст, ки дар ибтидои рушду инкишофи ҷомеа тамоми объектҳои, ки як комплекси калонро ташкил медоданд, бо як ном ифода мегардиданд, чунки дар тафаккури одами ибтидоӣ ҳанӯз зарурати қисмат намудани як марзи ҷуғрофиёӣ ба кӯҳу кӯтал, водӣ, ағба, тепша, дара, ҷангал, ҷароғоҳ ва ғайра ба амал наомада буд. Агар ҳаминаро ба ҳисоб гирем, ки «оронимҳо ҳамчун номи объектҳои табиӣ нисбат ба ойконимҳо устувор ва дарозумр буда, аз қаъри асрҳо дарак медиҳанд ва «шоҳид»-и бисёр падидаҳоианд, ки дар хусуси он ҳодисот на маълумоти таърихӣ вучуд дораду на ҳафриётӣ» [10, 88-10], метавон гуфт, ки ҳамномии объектҳои гуногун бешубҳа, нақши ҳамон ҷомеаи ибтидоист, ки то имрӯз аз миён нарафтааст. Ҳодисаи аз ҳамон комплекс ҷудо шудани мавзёҳо ва номгузорӣ ба ҳар кадоми он ба таври алоҳида раванди нисбатан нав аст, ки он вобаста ба рушду инкишофи тафаккури инсон ва табиати ҳуди оронимҳо сурат мегирад. Як хусусияти аҷиби оронимҳо аз он иборат аст, ки яке дар дохили дигаре ва сеюми дар дохили он пайдо мешавад ва бо ин роҳ ҳалқаҳои бо ҳам пайвасту занҷирмонанди номвожаҳо дар ҳавзаҳои хурду бузурги ҷуғрофиёӣ ташкил меёбанд.

Аз ин рӯ, такрори як номвожа дар чанд мавзёе шояд натиҷаи ҳамин раванди бардавоми таърихӣ низ бошад. Дигар ин ки топонимҳо имкон доранд, ки барои тамоми объектҳои як ҳавза ҳамчун номи умумӣ зуҳур ёбанд ва баъдтар дар ифодаи номи объектҳои гуногуни ҳамон ҳавза ҷудо-ҷудо истифода шаванд. Ё худ ин тавр ҳам шуданааш мумкин аст, ки номи як объекти нисбатан маълум рафта-рафта барои ҳама мавзёҳои хурду калони як ҳудуди табиӣ умумӣ мешавад. Вале дар ин маврид на ҳама объектҳо чунин имкон дошта метавонанд. Балки ҳамон объект ин гуна имконият пайдо мекунад, ки бо ягон аломати барҷастаи худ аз дигар объектҳо ҷудо шуда истад, дарҳол ба ҷашм бархурд, барои инсон дастрас бошад ва дар ҳолати ҷудо намудани сарҳадоти ҷуғрофиёӣ ба кор ояд. Масалан, ағбаҳо як водиро ба водии ҳамсоя мепайваенданд ва ҳамчун роҳи алоқаи ҳарбӣ ва тиҷорат миёни одамон истифода мешаванд; дарёҳо, кӯлҳо, ҷашмаҳо, ки манбаи об мебошанд, дар инкишофи кишоварзӣ, ҷорводориву моҳипарварӣ ба кор мераванд; ҷангалҳо бо сифати ашёи хом дар тайёр намудани маводи сӯхт ва маводи сохтмон лозим мешаванд; ҷароғоҳо дар бобати парвариши ҷорво ба инсон хидмат мекунанд. Бино бар ин, барои ҳар кадоми онҳо номвожа лозим аст, то ки аз якдигар фарқ кунанд.

Бояд зикр намуд, ки доир ба мавзуи мазкур дар номшиносӣ як идда корҳои судманде низ анҷом гирифтааст, аз ҷумла, як зумра олимону донишмандони тоҷик доир ба ҷанбаҳои гуногуни оронимҳо дар асару мақолаҳо ва таҳқиқотҳои илмӣшон фикру андешаҳои худро иброз намудаанд, ба монанди Р. Неменова [1956], В. Никонов [1974], Р. Додихудоев [1975], О. Маҳмадҷонов [1992], Ш. Исмоилов [1996], Ғ. Ғойбов [2006], Б. Тураев [2010], Р. Асозода [2014], Д. Ҳомидов [2018], М. Шамсиддинова [2019], Р. Зулфониён [2023] ва амсоли инҳо. Вале дар забоншиносии тоҷик бобати омӯзиши пажӯҳиши масъалаи мазкур «саҳифаҳои ҳоли» хеле зиёд аст ва минтақаи Муъминободи вилояти Хатлон яке аз маҳалҳои, ки то имрӯз аз назари донишмандони номшинос дар қанор мондааст.

Дуруст аст, ки оронимҳо дар низоми топонимии Муъминобод гурӯҳи хеле калонро ташкил медиҳанд. Онҳо метавонанд дар асоси истилоҳоти чуғрофӣ ва дигар калимаҳои муқаррарӣ, ки моҳияти апеллативӣ доранд, ба амал оянд.

Маълум аст, ки оронимҳо аз ҷиҳати семантика (маъно) аз ҳам фарқ мекунанд. Онҳо номи ағба, талу теппа, кӯҳу кӯтал, пушта, дашту дара ва ба инҳо монанд боз номи бисёр объектҳои хурду бузурги табииро ифода менамоянд. Аз ин рӯ, онҳоро вобаста ба рельефи ҷойгиршавиашон ба гурӯҳҳои алоҳида метавонҷудо намуд:

1. **Ағбаҳо** – дар низоми топонимии минтақа киёсан ба дигар гурӯҳҳои семантикӣ хеле кам ба мушоҳида мерасанд. Ин шояд аз он ҷиҳат бошад, ки Муъминобод асосан, аз кӯҳҳо, талу теппаҳои баланд, ҷарҳо, тангноҳову дараҳо, фарозу нишебҳо ва рӯду чашмаҳо иборат буда, ҳуди ағбаҳо чандон зиёд дучор намеоянд. Бо вучуди ин, маводе, ки дар даст дорем, собит менамояд, ки номи ағбаҳо дар радифи дигар навъҳои мавзуи як қабати алоҳидаи семантикиро ташкил медиҳанд. Ин номвожаҳо аз нигоҳи хостгоҳ сарчашмаи пайдоиш ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1.1. Номвожаҳое, ки дар асоси аломат, шаклу намуд ва ҳаҷму андозаи объект пайдо шудаанд. Номвожаҳои мазкур ду шакл доранд:

а) Шакли мураккаб. Оронимҳои мураккаб асосан, дучузъа буда, чузъи якуми онҳо аз унсурҳои шевагии **лула** (*калон, лунда, барҷаста*) ва **сърх** (*номи бутта*) иборат мебошад: *Лулахарв, Сърхарв (ағба, ҷарогоҳ)*. Дар ин оронимҳо чузъи дуюми он **харв** қадима буда, ба қабати субстрати забонҳои шарқии эронӣ дохил мешавад ва имрӯз дар як қисм забонҳои бадахшонӣ ба маънои «*ҷӯй, дарёча, рӯди кӯҳӣ*» дар истеъмол аст.

б) Шакли ибора. Топо-ибораҳо низ бештар аз дучузъа буда, таркибан аз истилоҳи **ағба**, номи дарахту сифатҳои гуногунмаъно ба зухур омадаанд: *Ағбаи Фъарқҳо (кӯҳ, ҷарогоҳ), Ағбаи Сърхако (теппа, ҷарогоҳ) ва ғ.*

1.2. Номвожаҳое, ки бо исми дарахтон ифода мешаванд, яъне фитотопонимҳо: *Арчаи Дъқуша (кӯҳ, ҷарогоҳ), Бодумак (ҷарогоҳ), Бедако (кӯҳ, ҷарогоҳ) ва ғ.*

1.3. Номвожаҳое, ки вобаста ба рельефи ҳуди объект пайдо гардидаанд: *Харсанг, Регак, Ҷарако (ҷарогоҳҳои тобистонӣ).*

2. **Пуштаҳо** дар минтақаи Муъминобод бо роҳҳои зер зухур намудаанд:

2.1. Бо роҳи метафора пайдо мешаванд. Як қисми объектҳо зоҳиран ба ин ё он предмети табиӣ, ашёи рӯзгор, ҳайвоноти хонагиву ёбӣ (зоотопонимҳо) ва ғайра шабоҳат доранд. Ҳамин монандӣ боиси пайдоиши бисёр топонимҳо мегардад. Номшиноси рус В.А. Никонов зикр мекунад, ки «Гоҳо ороним на дар асоси он ки объект чи чизро дорост, ё чиро фаро мегирад, балки вобаста ба он пайдо мешавад, ки ба чӣ монанд аст» [10, 97]. Дар ҷойи дигар муҳаққиқ ва номшиноси тоҷик Б. Тураев чунин менигорад: «Ҳар номвожаи чуғрофӣ дорои сирру асрор ва муаммои таърихӣ мебошад ва танҳо назари мӯшикофонаи муҳаққиқ метавонад сирре аз сирҳои номвожаҳои кухнаи таърихро ошкор ва маънидод кунад» [14, №4, 2019]. Масалан, дар деҳаи Ғуломобод пуштае бо номи *Сафед Сурфа* ба қайд гирифта шуд, ки лексемаи **сурфа** дар забони тоҷикӣ ба маънои дастархони нонросткунӣ ифода гардидааст. Ин ҷо яқин аст, ки ном дар асоси монандии объект ба **дастархон** ба вучуд омадааст. Ба ин монанд, *Ғелбол (Ғалбер), Курпайча, Калот, Санги Шола, Пата, Бъқасанг, (Барзаговсанг),*

Пъштаи Коза, Ҳалқаҷаро барин номи пуштаҳо дучор меоянд, ки яке дар киёс ва монандӣ ба ғалберу курпача (ашёи рӯзгор), дигаре вобаста ба шабоҳати мавзёҳо ба калот (*қалъа*), *шола, булқа, коза, ҳалқа, дум* ва ғайра ба амал омадааст. Дар баробари ин, баъзе номвожаҳо вомехуранд, ки дар бобати метафора будани онҳокас ба шубҳа меафтад. Ба монанди *Пъштаи Пъланго, Чаҳи Бъз, Эли Бъзо (чарогоҳҳои тобигона)*, зеро ин ҷо дақиқ гуфта намешавад, ки номвожаҳо вобаста ба шабоҳати объект ба палангу буз зухур ёфтаанд, ё ки он ҷо чарогоҳ ва макони доимии палангу бузи кӯхист. Бино бар он, ҳама номвожаҳои ба ин монандро ба ҳодисаи метафора нисбат додан номумкин аст. Ҳатто қисми бисёре аз онҳо то марҳалаи ба топоним табдил ёфтанишон ҳосияти метафориин худро гум кардаанд. Барои мисол, ороними *Гардангаҳро* мегирем, ки ин номвожа аз асоси *гардан* ва форманти *гаҳ (гоҳ)* таркиб ёфтааст. Иسمи *гардан* аз ҷиҳати маъно ба шарҳу эзоҳ ниёз надорад. Ин номвожа дар низомии топонимии Муъминобод дар ифодаи номи деҳа, теппа, пушта ба маънои номи ағба бисёр истифода мешавад. Вале ба сабаби ҳамин ҳодиса дар топонимҳо ҳоло хусусияти метафориин онҳо аз байн рафтааст. Дар ҳақиқат ин калима як вақт дар асоси метафора ба маънои «ағба, теппа, баландӣ» машҳур шуд ва акнун имрӯз ба ҳамин маъно дар бунёди бисёр номвожаҳои ҷуғрофӣи замина гузошта метавонад. Барои ҳамин метавон гуфт, ки дар топонимҳо ҳоло ҷузъи *гардан* маънои пештиинаи худро аз даст дода, истилоҳи ҷуғрофӣи шудааст.

2. 2. Бо номи дарахтон ифода мешаванд (фитотопонимҳо): *Бедако, Зърангак, Фарко, Чормағзак, Пушти Бедако, Съфедоро, Севако (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.3. Аз исми буттаҳо сар мезананд (фитотопонимҳо): *Зелолак (деҳа, пушта, чарогоҳ), Пъштаи Хористон, Паси Бъшоло (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.4. Дар иртибот ба ин ё он ҳодиса ба амал меоянд: *Мордавако, Резасангҳо, Сурхако, Рангарида (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.5. Аз номи гулу гиёҳ, ё алафҳои гуногун шакл мегиранд (фитотопонимҳо): *Гълзорак, Кърушак, Шълхазор, Қамчинако, Торунзор, Тъхачо (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2. 6. Дар робита бо аломат ва масоҳати объект ном мегиранд: *Пъштаи Калон, Қади Калон, Теппаи Чорраҳа (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.7. Вобаста ба номи одамон зухур меёбанд: *Пъштаи Назар, Пъштаи Маҳмуд, Пъштаи Маҳсум, Пъштаи Сайфлбек (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.8. Бо истилоҳи соҳаи чорводорӣ номгузорӣ мегарданд (фитотопонимҳо): *Девлоҳо, Молховга, Қърҳмад, Қътан (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.9. Дар асоси шакли табиин объект пайдо мешаванд: *Сияҳҳоко, Пъштаи Сърхако, Съфедҳоко, Гълхоро, Зъранго, Бъшоло (теппа, пушта, чарогоҳ)* яъне ҷойномҳои мазкур аз исму сифатҳо сохта шудаанд.

2.10. Дар робита ба дорони мавзё пайдо мегарданд: *Пъштаи Чорҷиша, Пъштаи Савзако, Пъштаи Сафедбанг (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.11. Вобаста ба қаробат ва наздикии як мавзеи ба мавзеи дигар ном мегиранд. Ин маънӣ тавассути исми *сар* ифода мешавад: *Сари Чарако, Сари Овпар, Сари Съфедҳок, Сари Сърфа (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

2.12. Инчунин ҷойномҳо дар алоқа ба самту сӯй, ва ҷониби ҷойгир шудани мавзё номгузорӣ мешаванд: *Пъштаи Сияҳрӯ, Хами Гово, Айлоқи Бол ва монанди инҳо*.

Дар муҳити кӯҳистон бо калимаҳои муҳолифмаъноии боло-поин, пеш-пас, офтобрӯ-соярӯ ва монанди инҳо ифода ёфтани номвожаҳои ҷуғрофӣ маъмул аст. Тавассути ин воҳидҳои луғавӣ, аз як тараф, муносибати антонимии топонимҳо ба миён ояд, аз тарафи дигар, ҳодисаи чуфт-чуфт истифода шудани онҳо дар забон таъмин мегардад. Дигар ин ки, дар ин навъи номвожаҳои унсурҳои мазкур чун омили фарқгузор миёни объектҳои ҷуғрофӣ хидмат мекунад: *Пӯштаи Боло, Пӯштаи Поюн, Пӯштаи Пешору, Пӯштаи Пас, пӯштаи Афтоврӯ, Пӯштаи Соярӯ (теппа, пушта, чарогоҳ)* ва ғ.

Теппаҳо – маълум аст, ки дар шароити кӯҳистон сатҳи замин тахту ҳамвор буда наметавонад ва дар он пастиву баландии табиӣ, талу теппа, шебу фароз, кӯҳу кӯтал ва ғайра ниҳоят бисёранд. Дар мавриди фаровонии мавзёҳои ҳамонанду ҳамгурӯҳ, мисли дара, ҷар, ғор, пушта, ағба, шаршара, чарогоҳ ва амсоли инҳо табиист, ки калимаву ибораҳои, ки барои ифодаи номи онҳо меоянд, низ зиёданд. Ҳамин ҳодисаи маъмул дар номи теппаҳои минтақаи Муъминобод бештар мушоҳида мегардад. Сабаби зиёдии номи теппаҳо дар он аст, ки теппаҳо маҳсули ҳам табиату ҳам дасти бунёдкори инсон буда, дар ифодаи онҳо унсурҳои ҳар ду шохаи забони миллий-шохаи адабӣ (тал, теппа, баландӣ)-ву лаҳҷавӣ (чухт, кунб, лула, гулун ва ғ)-он истифода мешаванд. Дигар ин ки аз нутқи ҷорӣ мардум хеле вақт аст, ки барканор мондаанд (гил, бун ва ғ), ҳоло дар номгузорӣ ба теппаҳо каму беш ба кор мераванд. Ҳамин омилҳо имкон додааст, ки ин навъи номҳо дар системаи топонимии Муъминобод аз нигоҳи хостгоҳ бартарӣ дошта бошанд.

Номи теппаҳо сарчашмаҳои зерини зухурот дорад:

1. Аз номи гиёҳҳо ва рустаниҳои гуногун пайдо мешаванд (фитотопонимҳо): *Чоравара, Торунвара, Рошъкистун, Чъкризорак (теппа, пушта, чарогоҳ)*

2. Вобаста ба ландшафт сар мезананд (оронимҳо-сифатҳо): *Тепаи Чъхтак, Ҷари Калон, Болоруъя, Теппаи Соъяхам, Теппаи Сияхок, Теппаи Качала, Теппаи Шътргардан, Теппаи Кълула, Теппаи Пъаҳмак (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

3. Бо номи дарахту буттаҳои ифода мегарданд (фитотопонимҳо): *Решафарк, Хучак, Зърангак, Теппаи Бодомак, Девтеппа, Теппаи Арча (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

4. Бо роҳи метафоро ба амал меоянд: *Дегдунактеппа, Теппаи Гугирдак, Теппаи Качако, Теппаи Ҳами (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

5. Аз номи парандаҳо (зоотопонимҳо) сохта мешаванд: *Кафтартеппа, Кавз Гъзар Теппаи Ғълбаҳо, Теппаи Чирак, Къркуровуко, Зоъгон (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

6. Вобаста ба аломати объект тавассути сифатҳо зухур меёбанд: *Сийяҳхок, Съфедхокӣ, Сияҳтеппа, Санги Тез, Сърхҷарак (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

7. Дар робита бо раванди меҳнат дар шаклҳои мухталифи феълӣ ба вучуд меоянд: *Хокканик, Ғълканак, Тароштеппа (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

8. Дар асоси номи ҳайвонот (зоотопонимҳо) пайдо мешаванд: *Харкъшак, Санги Гӯспан /д/ парто, Теппаи Хукраҳа, Говпарто (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

9. Бо номи гурӯҳҳои этники ва қавмҳои алоҳида (этнотопонимҳо) ифода мешаванд: *Теппаи Узбако, Теппаи Кундузӣ, Афғонтеппа (теппа, пушта, чарогоҳ)*.

10. Зимни мансубият, объект ба ин ё он мавзеъ асос меёбанд: *Теппаи Лави Чар, Теппаи Мазор, Теппаи Нишиов, Теппаи Сари Мазор, Теппаи Сари Кутал, Теппаи Сари Севак, Теппаи Чышмаи Санг, Теппаи Хокако, Теппаи Ҳавзак, Сияҳтеппа, Теппаи Бари Тега (теппа, пушта, чарогоҳ).*

11. Бо антропонимҳо ифода мешаванд: *Теппаи Мирзо, Теппаи Ғариб, Теппаи Махсум, Теппаи Мирзобой, Теппаи Маҳмуд (теппа, пушта, чарогоҳ).*

12. Дар заминаи исмҳои шахс (антропонимҳо) ба зухур меоянд: *Теппаи Шамспаҳлавон, Теппаи Муродалӣ-човандоз, Теппаи Давлати Риш (теппа, пушта, чарогоҳ).*

13. Дар робита ба муҳити табиӣ пайдо мешаванд: *Хортеппа, Теппаи Бӯшоло, Теппаи Кайнак, Теппаи Сангӣ (теппа, пушта, чарогоҳ).*

14. Вобаста ба ҳодисоти табиӣ номгузорӣ мешаванд: *Теппаи Овбридагӣ, Теппаи Селкандагӣ, Теппаи Тега, (теппа, пушта, чарогоҳ).*

Дараҳо – ниҳоят бисёранд ва аз ин рӯ, калимаву истилоҳоте, ки дар ифодаи номи онҳо истифода мешаванд, низ як гурӯҳи калонро ташкил медиҳанд. Номи дараҳо шаклҳои гуногуни грамматикӣ дорад: а) бо формантҳо (ак, -ӣ, -зор, -ча+ҳо) сурат мегирад: *Новъкак, Найзор, Дарачаҳо.* б) бо роҳи мураккаби копулятивии калимасозӣ: *Бъмдара, Калдодара* ба вучуд меояд ва дар қолаби ибора тавассути алоқаи изофӣ: *Дараи Зелолак, Дараи Фандак, Дараи Валвалак, Дараи Дароз* сар мезананд. Дар шакли ибора зухур ёфтани номҳо роҳи сермаҳсул аст. Дар ин маврид ба сифати детерминант асосан истилоҳи чуғрофиёии **дара** ба кор меравад: *Дараи Дӯйдӣ, Дараи Девлоҳак, Дараи Дараи Мазор, Дараи Дараи Корхуна, Дараи Чалмаи Беов.* Вале гоҳе калимаҳои гуногуншаклу гуногунмаъно бе истифодаи лексемаи **дара** низ дар ифодаи номи дараҳо омада метавонанд. Дар мисоли *Овпар, Дамгир, Камолӣ, Сърхакко, Борикак* ва амсоли инҳоро мушоҳида кардан мумкинаст.

Номи дараҳо дар минтақаи Муъминобод чунин манбаъҳои пайдоиш доранд:

1. Дар асоси номи рустаниҳо (фитотопонимҳо) ба вучуд омадаанд: *Зирадара, Найдара, Дараи Тороно, Дараи Ров, Дараи Хоро, Эргайдара, Дараи Субинак, Дараи Қамчинак, Дараи Сия /ҳ/ гуш, Дараи Анзур, Гулдара.*

2. Вобаста ба номи дарахтон (фитотопонимҳо) пайдо шудаанд: *Ангурдара, Чомагдара, Амруддара, Дараи Токо, Дараи Сево, Дараи Шулашо, Дараи Зарбед, Дараи Сӯнҷито, Дараи Тутто, Дараи Бедак, Дараи Сӯфедорун, Бушолдара, Кайиндара, Бодомдара, Фаркдара, Арчадара, Олучадара.*

3. Дар робита бо аломати ҳудӣ объект (спелеонимҳо) ба амал омадаанд: *Ковокдара, Сияҳдара, Сърховдара, Сангдара, Торикдара, Дараи Сияҳов, Дараи Торик, Дараи Гирдак, Дараи Чангак, Дараи Ростак, Дараи Качраҳа.*

4. Дар робита ба тамъу мазаи ашё пайдо шудаанд яъне, чойномҳое, ки бо сифатҳо сохта шудаанд: *Шуровдара, Талхдара, Хунукдара, Сармодара* ва монанди инҳо.

5. Зимни ҳаҷму андозаи объект ба зухур омадаанд (ба воситаи сифатҳо): *Паҳндара, Дараи Фарох, Тараи Тангак, Дараи Чъқрак, Дараи Ростак.*

6. Дар асоси муҳити физикӣ-чуғрофиёии мавзеъ пайдо шудаанд (бо чузъҳои сифат): *Новъкак, Дарачаҳо, Дараи Хокак, Дараи Лойяк, Дараи Регбезак.*

7. Вобаста ба адади дараҳо (бо шумораҳо) ном гирифтаанд: *Дудараҳа, Чордараҳа, Панҷдарагӣ.*

8. Бо номи мавҷудоди ғайбӣ ифода мегарданд: *Девдара, Дараи Ғул, Ғулдара, Дараи Аҷинакамар, Аҷинадара, Дараи Сияҳгул, Дараи Савзгул.*

9. Номи халқият, табақаҳои иҷтимоӣ ва пайравони ин ё он равияро (этнотопонимҳо) мегиранд: *Дараи Узбако, Туркдара, Дараи Хӯҷаҳо, Маҳсумдара, Дараи Ёхсучиҳо, Дараи Хоҷагон.*

10. Вобаста ба самти ҷойгирифтаи объект давом меёбанд: *Сардара, Ми /ё/ надара, Ростдара, Чападара, Афтоврӯ, Дараи Миёна, Чападара.*

11. Бо номи ҳайвонот (зоотопонимҳо) ифода ёфтаанд: *Дараи Гърспарун, Дараи Аспун, Дараи Говкӯш, Харғушдара, Хукдара, Буздара, Қӯшқордара.*

12. Бо исмҳои шахс номгузорӣ мешаванд: *Дараи Маҳмуд, Дараи Усто, Маҳмудара, Сафардара, Сайфулодара, Дараи Камол.*

13. Дар иртибот бо амалёти инсон зухур ёфтаанд: *Дараи Ҷумашиувак, Дараи Овгирак, Дараи Оврав.*

14. Бо роҳи метафора ба амал омадаанд: *Дараи Дегдунак, Дараи Дузах, Дараи Қълфӣ, Дараи Чапарак.*

15. Дар асоси мансубият ба ҳудуди ин ё он деҳа ном гирифтаанд: *Дараи Миёндара, Болодара, Гунҷидара, Алғовдара, Шҳдара, Фарғудара, Сурхдара, Арзандара, Дараи Синҷон, Дараи Озодӣ, Дараи Маҳмуд, Дараи Сара, Дараи Сулаймон, Дараи Чанор, Чавчидара, Кучидара, Кишиндара, Метундара, Паҳндара, Сияҷодара, Ташиподара, Ҳалокдараи Боло-Поён, Чакадара, Чордараҳо, Чаргидара, Шомадара [деҳаҳо].*

16. Вобаста ба мансубияташон ба ин ё он мавзё номгузорӣ шудаанд: *Дараи Бодуми Шърин, Дараи Сиёҳдара, Дараи Қипчоқ, Дараи Регтуд, Дараи Калфо, Дараи Къолоӣ.*

Кӯталҳо – асосан дар қолаби ибораи изофӣ шакл мегиранд ва ба сифати ҷузъи якум дар он истилоҳи ҷуғрофиёи **кӯтал** истифода мешавад. Ин навъ топонимҳо бештар дучузъа буда, ҷузъи дуюм аз ҳисоби номи маҳаллоти зист, мавзёҳои гуногуни табиӣ ва дигар гурӯҳҳои семантикии калимаҳо ба вучуд меоянд:

1. Бо номи маҳалҳо ифода ёфтаанд: *Кӯтали Шаймироӣ, Кӯтали Сармайдон, Кӯтали Шулдоқ (ҳоло Бӯстон), Кӯтали Ханатарош, Кӯтали Тутқавул, Кӯтали Феи, Кӯтали Момандиён, Кӯтали Дуоб, Кӯтали Дегрез.*

2. Дар асоси номи теппаҳо ба вучуд омадаанд: *Кӯтали Харкӯш, Кӯтали Сари Боғ, Кӯтали Дълонамзор, Кӯтали Сафедхок, Кӯтали Паспитов.*

3. Вобаста ба номи ҷангалҳо пайдо шудаанд: *Кӯтали Сияҳҷангал, Кӯтали Хубон, Кӯтали Қърҳмад, Кӯтали Шълонишаҳр (ҳозира Шўғнонишаҳр)*

4. Бо номи дарахтон (фитотопонимҳо) номгузорӣ мешаванд: *Кӯтали Арҷаҳо, Кӯтали Качбед, Кӯтали Сияҳхор, Кӯтали Зарбедҳо, Кӯтали Дуарҷаҳо.*

Кӯҳҳо-минтақаи Муъминободро саросар кӯҳҳо фаро гирифтаанд. Номи кӯҳҳо бо асосҳои алоҳида ва формантҳои ҷудогона –ак, -о, -ӣ, -а, -га /гоҳ/, -ин+гун, -ак+о, -зор+ак дар шакли мураккаб бо усули детерминативии калимасозӣ ва дар қолаби ибора тавассути алоқаи изофӣ ба вучуд омадаанд.

Асосҳое, ки топоформант қабул мекунанд ва маънои ландшафт, номи парандаву ҳазандаҳо, дарахту гиёҳҳо, маъданҳо, амалиёти одамон ва ғайраро ифода менамоянд: *Морзорак, Шҳкорга, Зърангак, Гарданга, Дуарча, Кавғишин.*

Хулоса дар низоми топонимии музофотҳои минтақаи Муъминобод дар ташаккулёбии номвожаҳои ҷуғрофиёии маҳал, кӯҳномҳо (ороним), яъне

воҳидҳои луғавии ифодакунандаи номи кӯҳҳо, саҳроҳо, фарозу баландӣҳо ва ағбаҳо нақши оронимҳо хеле муассир арзёби мешавад. Номвожаҳои ҷуғрофӣ низ воҳидҳои луғавии забон буда, дар навбати худ дар ғайи гардидани таркиби луғавии забон саҳми арзанда доранд. Бинобар ҳамин таҳқиқи баррасии оронимҳо ба сифати воҳидҳои газанднопазири забон хеле муҳим ба шумор меравад.

КИТОБНОМА

1. Алимӣ, Ҷ. Топонимияи минтақаи Кӯлоб (таҳқиқи таърихӣ-забоншиносӣ) / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – 448 с.
2. Асозода, Р. Муъминобод диёри чашмасор / Р. Асозода. – Душанбе: Адиб, 2014. – 144 с.
3. Ғоибов, Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз (таърихи сиёсӣ ва ҷуғрофӣ таърихӣ). Ғ. Ғоибов. – Душанбе: Дониш, 2006 – 906 с.
4. Додихудоев, Р. йК семантическому анализу микротопонимии Западного Памира / Р. Додихудоев // Памироведения. Вопросы филологии. Р. Додихудоев. – Душанбе, 1975 – 70 с.
5. Зулфониён, Р. Таҳқиқи этнолингвистии (ҷойномҳои ҷуғрофӣ) минтақаи Панҷакент / Р. Зулфониён. – Душанбе, 2023 – 165 с.
6. Исмоилов, Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1994 – 70 с.
7. Исмоилов, Ш. Топонимияи водии Қаротегин: Рис.докт.илм.фил. / Ш. Исмоилов. – Душанбе, 1999 – 411 с.
8. Маҳмадҷонов, О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Деваштич, 2004 – 101 с.
9. Маҳмадҷонов, О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Хисор / О. Маҳмадҷонов. – Душанбе: Шӯҷоиён, 2010 – 228 с.
10. Никонов, В. Имя и общество // В.А. Никонов. – М., 1974. – 290 с.
11. Немонова, Р. Кулябские говоры таджикского языка (северная группа) / Р. Немонова. – Сталинобод, 1956 – 165 с.
12. Розенфельд, А.З. Топонимика Ванджа / А.З. Розенфельд // Топонимика Востока. – М., 1962. – 68 с.
13. Тураев, Б. Микротопонимияи водии Ягноб // Б. Тураев. – Душанбе: Ирфон, 2019 – 272 с.
14. Тураев, Б. Вожаҳои суғдӣ-ягнобӣ дар топонимияи музофоти Ғонҷӣ / Б. Тураев // «Суханшиносӣ», №4, 2019 – С. 24-28.
15. Ҳомидов, Д. Таҳқиқи забоншиносии гидронимҳои мавзёҳои Тоҷикистони Мовароуннаҳрӣ таърихӣ / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2018 – 470 с.
16. Шамсиддинова, М. Таҳлили грамматикӣ ониматикаи осори Аҳмади Дониш (диссертатсияи номзадӣ) / М. Шамсиддинова – Душанбе, 2019. – 158 с.

ОРОНИМИЯИ МИНТАҚАИ МУЪМИНОБОД

Дар мақолаи мазкур муаллифон сохтор ва қабатҳои забони оронимҳои минтақаи Муъминободро аз нигоҳи хусусиятҳои лексикиву морфологӣ мавриди таҳлилбаррасии ҷамаҷонибақарор додаанд.

Муаллифон дар заминаи маводи гирдоваришуда кӯшиши намудаанд, ки роҷеъ ба баъзе хусусиятҳои луғавию маъноии оронимияи минтақа бо истифода аз сарчашмаҳои таърихӣ ҷуғрофӣ андешаронӣ намоянд.

Зикр намудаанд, ки минтақаи Муъминобод дорои оронимҳои таърихӣ буда, то имрӯз аз мадди назари олимону муҳаққиқони забоншинос дур мондааст.

Дар робита ба ин, муаллифон зарур доништаанд, ки таҳлили сохторӣ ва қабатҳои забони оронимҳои ноҳияи Муъминободро аз ҷиҳати сохту таркиб ва хусусиятҳои лексикӣ морфологӣ ва таърихӣ таҳқиқ намуда, андешаҳои ҷолиб ва қобили тавачҷуҳ ибраз намоянд.

Ҳамзамон, кӯшиш намудаанд, ки дар заминаи адабиёти назариявии мавҷуда оронимҳоро аз ҷиҳати лексикӣ морфологӣ ва таърихиву забоншиносӣ мавриди таҳлилу баррасии ҷамаҷониба қарор диҳанд.

Калидвожаҳо: ороним, топоним, комоним, формантҳо, сохтор, семантика, лексика, морфология, минтақа, Муъминобод ва ғ.

ОРОНИМИЯ МУМИНАБАДСКОГО РАЙОНА

В данной статье авторы комплексно проанализировали и рассмотрели структуру и лингвистические слои оронимов Муминабадского района с точки зрения лексических и морфологических особенностей.

На основе собранного материала авторы используя историко-географические источники предприняли попытку выявить некоторые лексико-семантические особенности оронимов региона.

Отмечено, что в Муминабадском районе есть исторические оронимы, которые до сих пор не подверглись специальному лингвистическому исследованию со стороны исследователей.

В связи с этим авторы посчитали необходимым провести структурный анализ лингвистических слоёв оронимов Муминабадского района с точки зрения структуры, состава, лексико-морфологических и исторических особенностей, а также высказать интересные и заслуживающие внимания идеи.

Одновременно авторы попытались комплексно проанализировать и рассмотреть оронимы с точки зрения лексико-морфологических, историко-лингвистических аспектов, опираясь на имеющуюся теоретическую литературу.

Ключевые слова: ороним, топоним, комоним, форманты, структура, семантика, лексика, морфология, регион, Муминабад.

ORONYMS OF THE MUMINABAD DISTRICT

In this article, the authors have comprehensively analyzed and reviewed the structure and linguistic layers of the oronyms of the Muminabad region in terms of lexical and morphological features.

Based on the collected materials, the authors have tried to reflect on some of the lexical and semantic features of the oronyms of the region using historical and geographical sources.

They have mentioned that the Muminabad region has historical oronyms, which have remained out of the reach of linguists and researchers to this day.

In this regard, the authors have considered it necessary to conduct a structural analysis and linguistic layers of the oronyms of the Muminabad region in terms of structure, composition, lexical, morphological and historical features, and express interesting and noteworthy ideas.

At the same time, they have tried to comprehensively analyze and review the oronyms in terms of lexical, morphological, historical and linguistic aspects based on the existing theoretical literature.

Keywords: oronym, toponym, comonym, formants, structure, semantics, vocabulary, morphology, region, Muminabad.

Дар бораи муаллифон: Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон – доктори илми филология, мудири шуъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел: +992 918850046; E-mail: olimjonmuhammadjon@gmail.com

Давлатов Фирдавс Қосимович – ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Тел: 988-54-44-36; E-mail: mr.firdavs89@mail.ru

Об авторах: Муҳаммадҷонзода Олимҷон Обидҷон — доктор филологических наук, заведующий отделом таджикского языка Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Тел: +992918850046; E-mail: olimjonmuhammadjon@gmail.com

Давлатов Фирдавс Қосимович – научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. Тел: 988-54-44-36; E-mail: mr.firdavs89@mail.ru

About the authors: Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon – Doctor of Philology, Professor of the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences. Tel: +992918850046; E-mail: olimjonmuhammadjon@gmail.com

Davlatov Firdavs Kosimovich – Researcher at the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences. Tel: 988-54-44-36; E-mail: mr.firdavs89@mail.ru

РОЛЬ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ
В ВЫРАЖЕНИИ ОТРИЦАНИЯ

Зебуннисо Холназарова,

Саид Каримов

Институт языка и литературы имени Рудаки НАНТ

Вполне очевиден тот факт, что вопросительные отрицательные риторические предложения обычно выступают с вопросительными словами и, в зависимости от их лексического значения, наряду с отрицанием выражают также другие модальные оттенки. В языке такие предложения имеют достаточно высокую частотность употребления. Важное место в выражении значения отрицания занимают интонационные вопросительные отрицательные риторические предложения и вопросительные местоимения: **кӣ, чӣ, чӣ гуна, чӣ тавр, чӣ тарз, чӣ навъ, чӣ сон, чӣ қадар, қадом, чанд, чаро, чун, қучо (қу), қай**.

Разумеется, степень употребительности и роль всех этих местоимений в формировании структуры вопросительных отрицательных риторических предложений не одинаковы, в зависимости от чего приведена их классификация.

ВЫРАЖЕНИЕ ОТРИЦАНИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМ МЕСТОИМЕНИЕМ **ЧӢ**

Как видно из сказанного выше, значение отрицания в вопросительных отрицательных риторических предложениях выражается по-разному. Одним из важнейших средств, оформляющих такие предложения, считается вопросительное местоимение **чӣ**, которое в предложении выступает в функции отрицательного местоимения **ҳеч**, слова **ягон**, вопросительной конструкции **аз қучо**, а также отрицательного префикса **на-** и вспомогательного глагола **нест**.

1. Вопросительное местоимение **чӣ** в функции отрицательного местоимения **ҳеч** и слова **ягон** обычно употребляется с существительными, выражающими абстрактные понятия, такими, как **кор, чора, ғоида, илоҷ, суд, фарқ, гила, парво, асар, ҳочат, маънӣ, даҳл, гуноҳ, навъ, оғаҳ, ҳосил, даъво, аҳаммият, ҳуқуқ, ғам, тадбир, ҷой, бадӣ, ихтиёҷ** и т.п., и образуют сказуемые конструкции. Такие сказуемые выступают в двух формах: а) местоимение + составной именной глагол в утвердительной форме: Ман **чӣ кор дорам?** [3, 76] (Какое мое дело?). Дигар **чӣ кор мекардем?** - гуфт қассоб бо тааҷҷуб [3,194] (Что еще мы будем делать? - сказал мясник с удивлением); Аз ин тавр кашола қардани кор ба чор ҳоким **чӣ ғоида?** [3, 78] (Какая польза четырем наместникам от затягивания работы?). Охир, аввал тар қардан ва баъд аз он хушконидаи пахтаҳо **чӣ маънӣ дорад?** Ман ин қорро беҳуда ва ташвиши барзиёд медонам [3, 308] (Ведь, какой смысл имеет сначала замачивать, а потом высушить хлопок? Я считаю это пустой тратой времени и чрезмерным беспокойством). Ва тоӣҳои пахаро тар қарда хушконида ба ин кор **чӣ даҳл дошта бошад** [3, 309] (И какое имеет отношение к этому делу сначала замачивать, а потом высушить ватные тюки?). Ман ба ин қарди бедаво **чӣ кор қарда метавонам?** Ва ғайр аз қомаро ба сар гирифта хобидан

чӣ чора дорам? [3, 276] (А какое я имею отношение? Что я могу сделать в этом безвыходном деле? И кроме как натянуть на голову халат и лежать, что я могу сделать?) Ба ин кор ман **чӣ дахл дорам?** [25, 56] (Какое я имею отношение к этому делу?) Ин гапҳо ба ман **чӣ дахл доранд?** [2,125] (Какое я имею отношение к этим разговорам?). Мо **чӣ гуноҳ дорем?** [1,208] (В чем наша вина?); Раис ба ту **чӣ бадӣ карда буд?** [2,25] (Что плохого сделал тебе председатель?).

*Бо касон буданат чӣ суд кунад,
Ки ба ғӯр андарун шудан танҳост! [10, 32].
(Что толку быть среди людей,
Когда в могиле ты один!).*

2. При употреблении утвердительной формы вспомогательного глагола **ҳаст** местоимение **чӣ** используется также для обозначения значения отрицания и в этом случае его значение тоже соответствует значению отрицательного местоимения **ҳеч**: Аз ин беҳтар дар дунё боз **чӣ фоида ҳаст?** [3,365] (Какая ещё может быть на свете польза лучше этой?); б) местоимение + именной компонент составного глагола. В этом случае вопросительное местоимение **чӣ** также воспринимается как синоним слова **ҳеч** и вспомогательного глагола **нест**. В таких предложениях усилительная сущность **чӣ** проявляется более чётче, и при превращении их в повествовательные предложения требуется употребление местоимений **ҳеч** и **ягон**: Аз доду вовайлои ман **чӣ суд?** [1, 349] (Какая польза от плача и стонов моих?).

- Саидали, хамин чорбоғатро ба ман намефурӯшӣ?

- Фуруҳтан **чӣ ҳочат?** [31, 27]

(-Саидали, а не продашь ли мне этот свой сад?

-Какая необходимость продавать?).

Аз ин як рӯзи кӯтоҳат **чӣ ҳосил?** [16, 321]

(Что толку от этого короткого дня твоей жизни?);

- **Чӣ чойи хайронист?** - гуфт Фотима? [32,13] (-Что тут удивительного? - сказала Фотима).

Употребление в полной или неполной форме сказуемого таких вопросительных отрицательных риторических предложений связано со значением лексических единиц, которые выступают с **чӣ**. Так, если вопросительное местоимение **чӣ** использовано в сочетании с существительными **даъво**, **ҳуқуқ**, **аҳаммият**, **фарк**, **кор**, **дахл**, **гуноҳ** в функции сказуемого, то глагольная часть обязательно выступает с ними, а сказуемое употребляется в полной форме: Лекин **чӣ даъво хам мекунад?**! [36, 8] (И на что он может притязать?!). -Хайр, киву чикора будани ман дар ин чо **чӣ аҳаммият дорад?** [20, 20] (Ну, ладно, какое здесь имеет значение, кто я и чем занимаюсь?); **Чӣ гуноҳ доштан?** [1, 189] (В чем их вина?); - **Корат чӣ?** [25,58] (Какое твоё дело?).

3. Местоимение **чӣ**, образуя сказуемостную конструкцию, показывает отрицание действия, состояния и особенности подлежащего. С ним чаще всего употребляются глаголы **донистан**, **дидан**, **гуфтан**, **омадан**, **хурдан**, **мондан**, **расидан**, **гаштан** (гардидан), **доштан**, **шудан**, **кардан**, **будан**, **рафтан**, **тарсидан**, **пурсидан**, **баромадан**, **чустан**, а также модальный глагол **таво-нистан** в функции сказуемого.

В вопросительных риторических предложениях, сказуемые которых образованы из вопросительного местоимения **чӣ** и названных выше глаголов, местоимение **чӣ**, в зависимости от значения глаголов, речевой ситуации, цели высказывания и интонации обнаруживает некоторые свои особенности. Так, выступая с глаголами **донистан** и **дидан**, **чӣ** соответствует по значению составному местоимению **аз кучо** и отрицательному префиксу **на-**. Эта синонимичность хорошо прослеживается в приводимых ниже примерах:

- Кӣ гирифта бошад? – тарсону харосон пурсид модарам.

- **Ман чӣ донам?** – хамчунин ба талвоса афтода ҷавоб додам ман [30, 36]

(- Кто бы мог взять? – испуганно спросила моя мать.

- Откуда я знаю? – тоже забеспокоившись, ответил я).

Аз умр **чӣ диданд?** Рафтанду рафтанд беному нишон [1, 147] (Что они видели в жизни? Они ушли и исчезли бесследно).

В примерах, где **чӣ** выражает отрицание с семантическими оттенками насмешки, неодобрения, несогласия и т.п. вопросительная отрицательная интонация ощущается яснее и сильнее. В этом случае **чӣ** может заменяться, в основном, составным вопросительным местоимением **аз кучо**, отличающимся высокой степенью экспрессии:

-Ту дили модарро **чӣ медонӣ?** [35,113] (- Откуда тебе знать, что в сердце матери?); -Махбубаи нозанин! - гуфт бо тамасхур Мағфират. Вай ишқу муҳаббатро **чӣ медонад?** Дилбариро таннозиро **чӣ медонад?** [39, 411] (- Любимая красавица! - насмешливо сказала Махфират. Откуда она знает, что такое любовь и привязанность? Откуда знает, что такое очаровательность и изящество?).

*Ҳама **чӣ донӣ**, ай мохрӯйи голиямӯй,*

Ки ҳоли банда аз ин неш бар чӣ сомон буд?! [10, 41]

Откуда знать тебе, о лунолика я и черноволося,

(Каким прекрасным я был прежде?!).

Андар ин дунёи бемаъниву пуч

*Ту **чӣ дидӣ** гайри мастихои ман? [16,446]*

(В этом бессмысленном и пустом мире,

Что ты видела кроме моего опьянения?).

Поскольку вопрос в риторических отрицательных предложениях зачастую имеет иносказательный характер, в них отрицание какой-либо мысли, высказывания или суждения выражается в форме вопроса:

Маро зи мансаби таҳқиқи анбиёст насиб,

***Чӣ об ҷуям** аз ҷӯйи хушкӣ юнонӣ?! [10, 64]*

(Моя участь – исследовать учения пророков,

Что мне искать в иссохшем греческом источнике?!).

Риторические вопросы обычно употребляются как отрицательный ответ на вопросительное предложение, и эту функцию преимущественно выполняет предложение «**чӣ медонам!**» (или **чӣ донам!**) Если вопросительное отрицательное риторическое предложение, выступающее как отрицательный ответ, четко выражает оттенок несогласия, тогда достаточно ясно выявляется совпадение значений местоимения **чӣ** и отрицательного префикса **на-**:

- Ман чиро медонам? Ман дили туро **чӣ медонам?** - гуфт хучаин [3, 364] (- Чего я могу знать? Откуда мне знать, что в твоём сердце? - сказал хозяин).

- Ман **чӣ** медонам [3, 108] (-Я ничего не знаю).

- Кучо рафтанаш мумкин?

- **Чӣ** донам? Охир вай кучо рафтанаширо ба ман нагуфтааст [29, 208]

(-Куда он мог пойти? - Откуда я знаю? Он ведь не говорил мне, куда пойдёт).

Существуют и такие вопросительные риторические предложения, в которых перемешиваются вопросительный и восклицательный тона, в результате чего в финальной части таких предложений ставится и вопросительный, и восклицательный знаки. В этом случае местоимение **чӣ** совпадает по значению с отрицательными префиксами **на-** и **ма-**: «Гирди номи падар **чӣ** мегардӣ»?! [3, 104] («Ты чего ходишь вокруг имени своего отца»?!); - Пас, вақтатон хуш мегузарад? - **Хуши чӣ мегузарад**?! Рӯз кур мекунем [7, 6] (-Тогда весело проводите время? Откуда весело?! Время убиваем).

Вопросительное местоимение **чӣ** совпадает не только по значению со средствами, выражающими вопрос, но также и по функции с другими вопросительными отрицательными лексическими единицами, такими, как **хеч чиз**, **чизе**, **ягон**, **ягон чиз**. Такое совпадение функции **чӣ** проявляется в тех случаях, когда это местоимение образует составное сказуемое с глаголами **гуфтан**, **мондан**, **расидан**, **омадан**, **рафтан**, **баромадан**, **шудан**, **будан**, **кардан**, **дидан**, **додан** и модальным глаголом **тавонистан**:

Чӣ гуям аз тани бемору кунчи меҳнати хеш?

Ба тангони лаҳад мушти устухон шудаам [4, 163]

(Что я могу сказать о больном теле и уголке своих страданий?)

В тесной могиле превратился я в горсть костей).

- Ё тавба, о ман **чӣ** гуфтам? [25, 79] (-О Боже, что я сказал?); - Мардум, ман акнун **чӣ** кор кунам? [25, 112] (- Люди, что мне теперь делать?).

- Аз хабаркашии ту ба ман **чӣ** фоида расид? [3, 365] (-Какую пользу я получил от твоих сплетень?).

- Вай дар зиндагӣ ба ғайр аз ту **чӣ** дид! [26, 58]

(- Что она видела в жизни кроме тебя!).

- Магар шогирдон сӯми корашонро нагирифта мераванд?

- Ба онҳо **чӣ**, сӯми **кор** **медихам**? - гуфт хучаин [3, 364].

(- Разве ученики уходят, не получив свою зарплату?

- Я им буду платить что-ли? - сказал хозяин).

- То тайёр шудани хурук як каф пахта гузаронад ҳам, фоида аст.

Аз бекорӣ **чӣ** мебарояд?! [3, 280]. (- Пока еда готовится, если он хоть горстку хлопка переработает - уже польза. Что толку от безделья?!).

Аз дасти як кас **чӣ** меояд? [4, 78]. - Что может сделать один человек? Агар медонистам, чӣ мекардам? Хеч. Аз дасти бандаи хокӣ **чӣ** меояд?! [Ёддошти муаллифон]. (- Если бы я и знал, что бы сделал? Ничего. Что может сотворить земной человек?).

Встречаются случаи, когда местоимение **чӣ** самостоятельно выражает риторический вопрос, в котором важна роль интонации:

- Ин кори туст! - Чӣ?! [Ёддошти муаллифон] (Это твоя работа! - Что?!).

Если слово **чӣ** выступает в форме аориста вспомогательного глагола **будан**, то оно совпадает по значению с отрицательным местоимением **хеч**, причем в этом случае (в отрицательном повествовательном предложении) оно

никогда не используется без личного окончания: Бе ту ҷаҳон **ҷӣ бошад**, оташ занам ҷаҳонро [12, 34] (Что мне мир без тебя, подожду этот мир я).

Подобное синтаксическое явление присуще преимущественно поэзии. Следует заметить, что в сложноподчиненных предложениях придаточное предложение до некоторой степени помогает раскрытию значения вопроса главного предложения:

Ҷӣ бошад дил, агар дилбар набошад? [15, 149] (Что такое сердце, если нет возлюбленной?).

Иногда и в вопросительных отрицательных риторических предложениях **ҷӣ** выступает с личными окончаниями, и в этой модели его однозначность с местоимением **ҳеҷ** проявляется наиболее чётко. Это явление, в отличие от описанного выше, в основном характерно прозе:

Марги ман дар назди ин одами кӯхпайкар **ҷӣ аст**? [17, 93] (Что моя смерть перед этим великаном?).

4. Вопросительное местоимение **ҷӣ**, выступая с модальными словами **даркор**, **лозим**, а также со словом **эхтиёҷ** придаёт риторическому вопросительному предложению отрицательное значение. В таких конструкциях **ҷӣ** оказывается однозначным с вспомогательным глаголом **нест** и обычно выражает решительное отрицание с оттенками насмешки, неуважительности и унижения: -Ба ту тег **ҷӣ лозим**? Ба одаме, ки мардӣ надорад, тег кор наояд [29, 70] (-Зачем тебе нужен меч? Малодушному меч ни к чему); -Ту ба ман **ҷӣ лозим**? Нонхури сарзиёдатӣ... [29, 206] (-Зачем ты мне нужен? Лишний едок...); Ҷонро ин қадар азоб додан **ҷӣ даркор**?! [33, 127] (Зачем так терзать душу?); -Аслан думбура ба ту **ҷӣ даркор**? Навохта натавонӣ [26, 386] (На самом деле домра зачем тебе? Играть-то не умеешь...).

То кай ба ноз рафтани гуфтан, ки ҷон бидеҳ?

*Ҷон медиҳам, биё, ба тақозо **ҷӣ эҳтиёҷ**? [4, 74]*

(До каких пор капризничать и говорить «отдай мне душу»?

Я и так отдам – приходи, ни мольбы ни уговоры).

В таких предложениях сказуемое обычно выступает без личного окончания и вспомогательного глагола: **Ҷӣ даркор аст** бар ту ҳасби ҳолам? /... [Шукуҳӣ] (Зачем тебе нужен рассказ о пережитом мною?); Вақташ шавад, худам бурда мемонам. Барои ин гирия **ҷӣ лозим аст**? - гуфт падарам [3, 16] (Придет время, сам отвезу тебя. Зачем тебе из-за этого плакать? - сказал отец...) Қарзи падарамро аз ҳама пештар додан **ҷӣ даркор буд**?! [3, 16] (Зачем прежде всего нужно было возвращать долг моего отца?!); - Камтар дами гарм овардам. - **Ҷӣ лозим буд**?! [26, 296] (-Принесла немного горячей похлёбки. -Зачем нужно было?!).

Вопросительные отрицательные риторические предложения, образованные с вопросительными конструкциями **ҷӣ гуна**, **ҷӣ хел**, **ҷӣ тавр**, **ҷӣ навъ**, **ҷӣ сон**, по своей сути, функции и семантическим оттенкам походят на вопросительные отрицательные предложения, образованные с вопросительным местоимением **ҷӣ**. Эта группа местоимений, кроме выражения вопроса, что является их основной функцией, обладает и другими свойствами. Она очень употребительна в образовании как собственно вопросительных предложений, так и предложений вопросительных риторических. По частотности употребления составные вопросительные местоимения **ҷӣ гуна**, **ҷӣ хел**, **ҷӣ тавр**, **ҷӣ навъ**, **ҷӣ сон** отличаются друг от друга. Часть из них, как, например, **ҷӣ тавр**, **ҷӣ гуна**, **ҷӣ хел** чаще используются при выражении отрицания, другие, как, **ҷӣ навъ** и **ҷӣ сон**,

меньше встречаются в составе вопросительных отрицательных риторических предложений:

*Ту чӣ гуна ҷаҳӣ, ки дасти аҷал
Бар сари ту ҷаме занад сарпош! [10, 87]
(Как спастись собираешься ты, когда
Рука смерти заносил над тобой покров?).*

Акнун ман **чӣ навъ** ба Бухоро барои хондан меравам? [3, 16] (Теперь как я поеду в Бухару учиться?) - Шаккокира аз ҳад нагузарон. - **Чӣ хел шаккоқӣ**? [1, 14] (-Не излишествуй в сомнении. Какое сомнение?); Бе ту буданро **чӣ сон таҳаммул кунам**? [34, 21] (-Как мы сможем вынести жизнь без тебя?).

Вопросительное местоимение **чӣ сон** (ба **чӣ сон**) является принадлежностью, преимущественно языка поэзии: **Чӣ сон** аз сар **барорам** ёду хуммори падарҷонам? [19, 259] (Как забыть мне память твою, отец мой, родной?).

*Ба чӣ сон раҳам зи бандат, ба кучо равам зи дастат? [11, 54]
(Как мне спастись и бежать от коварства и мучений твоих?).*

*Оҳ, осон нест гуфтан, ҳар чӣ ҳаст андар дилам,
Ишқро, охир, чӣ сон бо ҳарф гуфтан мешавад? [14, 26].
(О, нелегко, что в сердце моем, сказать,
Как же любовь можно словами передать?).*

Составные вопросительные местоимения **чӣ гуна**, **чӣ тавр**, **чӣ хел** широко употребляются и в разговорной речи, и в языке художественной литературы. Риторические вопросы, выражаемые этими местоимениями, можно рассматривать как стилистические средства образного выражения художественной речи. В таких вопросительных риторических предложениях отрицание перемешивается с оттенками *безвыходности* и *категоричности*. Вопросительные лексические средства в этом случае оказываются равнозначными отрицательному префиксу **на-**: Мо ба ин насихати шумо **чӣ гуна бовар кунам**?! Чӣ гуям ба ӯ? **Чӣ гуна фаҳмонам**? [20, 111] (Что мне ему сказать? Как мне это объяснить?); - Эҳ, кафши навам канда шуд – нидо кард Дилбар. Акнун давоми рохро **чӣ гуна меравам**? [34, 204] (- Эҳ, моя новая обувь порвалась, – воскликнула Дилбар. Как же я теперь пройду остальную дорогу?); Ба шоҳ **чӣ тавр** чунин сухане гуяд? [32, 189] (Как королю такое может сказать?); **Чӣ тавр** ба дилашон **мегунҷад**?! [36, 332] Как только сердце у них поворачивается на такое?!); Онҳоро кучо барам? Бе падар **чӣ хел калон кунам**? [18, 40] (Куда мне их деть? Как я могу вырастить их без отца?); Бе кулоҳ бо ин сар **чӣ хел** ба куча **мебароям**? [23, 310] (Как я с такой головой выхожу на улицу без шапки?).

Составное вопросительное местоимение **чӣ гуна** может показывать особенность и признак предмета и лица, но в вопросительных отрицательных риторических предложениях оно отрицает с оттенком *неизбежности* признак и особенность действия предмета (подлежащего).

В редких случаях составные местоимения **аз чӣ**, **аз чӣ сабаб** и **барои чӣ** используются при формировании вопросительных отрицательных риторических предложений: - Наметарсӣ? - **Аз чӣ битарсам**? [5, 191] (-Ты не боишься? - Чего мне бояться?); Набошад **барои чӣ** Зайнаб аз вай боматонат ва пуркуваттар бошад? **Аз чӣ сабаб** Зайнаб бояд ишқи ба майдон омадаро **рад кунад**? [38, 260] (В таком случае, почему Зайнаб должна быть тверже и

сильнее его? Почему Зайнаб должна отвергнуть вспыхнувшую любовь?); Боз **барои чӣ** кинаи ўро **нигоҳ дорам?** [3, 140] (Зачем мне ещё хранить в сердце её ненависть?); **Барои чӣ** ба ҷанг **мерафтаем?** Худи амиру дастёронаш рафта ҷанг кардан гиранд! [33, 23] (Почему нам воевать? Пусть сражаются эмир и его соратники!); Сипас девонаавзоъ наъра кашид: «**Барои чӣ?! Барои чӣ?!**» Чӣ гуноҳ доштанд? [1,189; 227] (Тогда взревел словно сумасшедший: Почему?! Почему?! Какой грех они имели?).

ВЫРАЖЕНИЕ ОТРИЦАНИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМ МЕСТОИМЕНИЕМ **КУЧО**

Другим средством, оформляющим значение отрицания в вопросительных отрицательных риторических предложениях, является отрицательное местоимение **кучо**. Не во всех учебниках таджикского языка приводятся сведения об этом местоимении. Оно, в частности, не упоминается в разделе «Местоимения» в книге «Современный таджикский литературный язык» [12, 214] и в главе «Вопросительные предложения» грамматики «Современного таджикского литературного языка» [13, 64-69].

Разнообразные функции, различные семантические оттенки и особенности каждого слова тесно связаны с местом его расположения. Так, если в обычных вопросительных предложениях с помощью вопросительного местоимения **кучо** устанавливается местонахождение предмета или место совершения действия, то в вопросительных отрицательных риторических предложениях проявляется совершенно иная особенность слова **кучо**. Оно в таких предложениях выражает не вопрос, требующий ответа, а то, что в самом вопросе кроется ответ: **Адолат кучо? Инсоф кучо? Одамгарӣ кучо?** (Где справедливость? Где совесть? Где гуманность?).

Отрицательные сказуемые, выражаемые с помощью **кучо** и других лексических единиц, отрицание действия выражают с семантическими оттенками *неодобрения, безвыходности, насмешки, ничтожности, незначительности, необходимости предмета, скромности и сожаления вместе с желанием и требованием, неизбежности, запрещения, несогласия, невозможности* и т.п. Такие разнообразные смысловые оттенки проявляются именно в модели вопросительных отрицательных риторических предложений: Ў сипехру ман кафе хок, **ӯ кучову ман кучо?!** [Бедил] (Он - небеса, я - прах земной, где он и где я?!); **Кучо шахд аст?** Ин ашк аст, Ашки боғбони пири ранчур аст [21, 72] (Какой тут мёд? Это-слезы, Слёзы старого измученного садовника); Ишк ҷашму ғӯши инсонро ме-бандад ва шуури табииро салб мекунад. **Ту кучову ин кучо?** [17,167] (Любовь закрывает глаза и уши человека и разрушает естественное сознание. Где ты и где это?); Ин ҷо наомада, **кучо** меравад? Ба тағи замин?! [18, 310] (Куда он пойдёт не придя сюда? Под землёй?!); Агар **ӯ** боз сабуқӣ кунаду аз гапи ин мард барояд, рӯзаш бадтар мешавад. Кудакони **ӯро кучо барад?** [18,157] (Если она снова проявит легкомыслие и не слушается этого мужчину, жизнь ее станет ещё хуже. Куда она его детей приведёт?

Как видно из приведённых иллюстраций, вопросительные местоимения выражают отрицание в том случае, если они выступают в функции сказуемого. Вопросительное местоимение **кучо**, выступая в функции отрицательного сказуемого, позиционно свободно и может располагаться в разных местах: и в

начале, и в середине, и в конце предложения, причем, в начале и в середине - реже, а в конце предложения - чаще. Слово **кучо** в таких синтаксических позициях совпадает по значению и функции с различными отрицательными лексическими единицами. Такое грамматическое явление связано со словами, которые вместе с **кучо**, выражают значение отрицания.

1. Вопросительное местоимение **кучо**, выступая с различными глаголами (обычно с **рафтан**, **кардан**, **донистан**, **ёфтан**, **бурдан**, **гурехтан** и особенно часто с **гардидан**, реже - с **будан**) образует отрицательное предложение. В таких синтаксических моделях оно совпадает по значению и по функции с формообразующим отрицательным префиксом **на-**. Глаголы, употребленные с **кучо** в функции сказуемого, в основном выступают в форме аориста и очень редко – в форме настояще-будущего времени. Такие сказуемые, хотя по форме и одинаковы с условно-сослагательным наклонением, по сущности своей выражают настояще-будущее время: /**Захра кучо будаме** ба мадхи амире! [10, 5] (Где у меня смелость восхвалять эмира!); /**Кучо ёбам**, он хона вайрон шуда! [11, 74] (Где его найти, когда дом разрушен!); Ба хостгорҳои Ҷовид ҷавоби рад додааст. Ин хел шавҳарро аз **кучо меёбад** ӯ? [5, 86] (Она отказала сватам, которых прислал Джовид. – Где же ей найти такого мужа?); **Кучо биравад**? Дар мулкати султан Маҳмуд барои шахсоне ҳамчу Фирдавсӣ дар ҳеҷ кучо сарпаноҳ нест [32, 254] (Куда ему идти? В королевстве султан Махмуда нет приюта для таких людей как Фирдоуси); Дигар **кучо мерам**! [5, 200] (Куда ещё я пойду!); Дар ин ҷо **фикрама кучо барам**?! Эӣ дареғ, эӣ дареғи ғарибӣ! Ки фикрамро **ба кучо барам**?! **Ба кучо**?! [7, 6] (Куда здесь мне направить свои мысли?! Увы, о горе жизни на чужбине! Куда мне направить свои мысли?! Куда?!); Чун ту ёри дигар **кучо ёбам**! [15, 160] (Где мне найти еще такую любимую, как ты!); Аммо **кучо гурезад**? На ҳамрози дорад, на шинос [5, 284] (Но куда ему бежать? Ни друга, ни знакомого нет).

Смысловые оттенки вопросительного местоимения **кучо** зависят также от глагольных форм. Так, **кучо** с формой прошедшего длительного времени глагола **рафтан-мерафт**, **гуфтан-мегуфт**, **гаштан-мегашт** выражает отрицательное действие, которое по значению совпадает с отрицательной формой настояще-будущего времени: Уф, ғам нахур, меоям як рӯз наздат. **Кучо хам мерафтам**? [5, 107] (Ох, не волнуйся, однажды я приду к тебе. Да и куда я пойду?);

*Ғарам шоир намеодӣ, кучо ман шеър мегуфтам?
Ғазалҳои равони ман туй, модар, туй, модар [16, 197].
(Не родила б меня поэтом, откуда мог писать стихи?
Благозвучные стихи мои, это ты - мама, это - ты).*

*Кучо афсона мегаштам ба олам?!
Агар афсонасози ман набудӣ [37, 113]
(Мог бы я стать легендой в мире,
Нибудь бы ты моим создателем легенд?!).*

*Кучо аз дӯст безорӣ кунам ман?! [37, 112]
(Мог бы я избегать от друга своего?!).*

2. Слово **кучо**, выступая с различными именными лексическими единицами, образуют вспомогательный часть составных именных сказуемых. В таких

случаях **кучо** оказывается синонимом и по значению, и по функции вспомогательного глагола **нест**. Такие составные именные сказуемые выражают настоящее время:

- Чӣ магар зан надорӣ?
- Ба ман баринҳо зан **кучо**? [31, 75]
- (-Что, разве у тебя нет жены?
- Какая там жена у таких как я?).

- Эҳ, дар ин сармо **кучо** ҳам меравӣ [5, 104]
- (-Эх, куда же идёшь в такой мороз).

Если отрицательное сказуемое, выраженное с местоимением **кучо**, передаёт настоящее время, обычно предикативная связка **аст** выступает в сокращенной форме **-ст** вместе с **кучо**, т.е. **кучост**. В таких случаях функциональное совпадение **кучо** с **нест** проявляется весьма рельефно. Это усиливается ещё и другим свойством слова **кучост**, т. е. отрицанием наличия предмета или одной из его особенностей: Шавҳари нағз - одами хуб ёбад, шояд, бачаҳоаш аз хорӣ мебароянд. Аммо ин хел одам дар **кучост**? [17, 123] (Если ей хороший муж – добрый человек попадётся, может, и дети её из нужды выйдут. Но где найти такого человека?).

*Бе нури хирад **кучост** оқил оқил,
Бе шамъи диле **кучост** манзил манзил.
Бе соҳили худ **кучост** дарё дарё,
Бе оби равон **кучост** соҳил соҳил [36, 16]
(Без луча разума откуда быть умному,
Без свечи в сердце откуда быть обители.
Без своего берега откуда быть реке,
Без проточной воды откуда быть берегу).*

В этой функции и данном значении местоимение **кучо** встречается и в своей классической форме - **ку**, что характерно для языка поэтических произведений: / **Ку** ҳамдаме, ки гуяд дарди ҳазорсола? [4, 257] (Где друг душевный, чтоб высказать тысячелетнюю боль?).

Современные таджикские поэты в своём творчестве также в необходимых случаях используют этот вариант местоимения **кучо**:

*Ку дигар шаъшаъаи донишу фарҳанги бузург?
Ку дигар карру фарру наъраи гулгулфиканам [15, 759]
(Где теперь сверкание величия знаний и культуры?
Где теперь блеск и величие и крик мой громкий, где?).*

*Ку ҳама шӯру ҷунуну мастӣ?
Ку ҳама таъвиши бешу ками дил? [13, 31]
(Где все то волнение, бешенство и опьянение?
Где все большие и малые беспокойства души?).
Хонаи ман – хонақоҳам буд, **ку**?/.*

*Ку чанорони тануманди саропо даст,
Дастӣ бисёри мададгор? [6, 18]*

*(Где дом мой – крепостью был моим, где?/...
Где могущественный чинар покрытый ветвями
Как сильные руки протянувшие помочь?)*

При этом необходимо обратить внимание на следующее отличие при выражении отрицания **ку** от **кучо**. Это слово, используя в функции сказуемого, обнаруживает гораздо большую самостоятельность чем **кучо**. Данный факт можно объяснить тем, что оно выступает изолированно без связи с какой-нибудь другой лексической единицей в функции отрицательного сказуемого (как это видно в приведенном выше примере).

В выражении значения отрицания с различными модальными оттенками в вопросительных отрицательных риторических предложениях особое место занимают составные вопросительные местоимения **аз кучо**, **ба кучо**, **дар кучо**, **то кучо**, из которых наиболее употребительным является **аз кучо**. Эти местоимения также, подобно лексическим вопросительным средствам, при исполнении своей грамматической функции функционально и семантически совпадают с другими невопросительными лексическими средствами, которые по своей сути являются отрицательными. Так, вопросительное составное местоимение **аз кучо** с формообразующим префиксом **на-**(иногда **нест**), **дар кучо** с вспомогательным глаголом **нест** и **ба кучо** и **то кучо** с отрицательной конструкцией **хеч чо**, требующее в предложении отрицательного сказуемого, равнозначны:

-Ман аз кӣ мепурсам ва **аз кучо меёбам?** [3, 572] (У кого мне это спросить и где мне это найти?).

-Чихо гуфта истодаанд?

-Ман **аз кучо донам?** [26, 62] (Что они говорят? Откуда я знаю?)

-Вай матни хондагиашро худаш навишта бошад?

-Откуда? Он не умеет писать).

-Масолехро худат ёбу биёр, -гуфт.

-**Аз кучо ёбам?** Ин кадар масолех дар деҳа нест [36, 405] (Материалы найдите и принесите сами, - сказал он.

-Где я могу его найти? В деревне не так много материалов). Дар Сармаддех **мошин аз кучо?** [5,178] (В Сармаддехе откуда машина?). Ва **аз кучо мерасӣ** ба тарбияи фарзандон. Ин кор ба зиммаи ҳамсарат меафтад? [23, 42] (И откуда найти время на воспитание детей? Это переходит в обязанность твоей жены).

Для образования вопросительных отрицательных риторических предложений составное местоимение **аз кучо** обладает большими возможностями выступать с рядом глаголов. Глаголы, образующие вместе с составным вопросительным местоимением **аз кучо** отрицательное сказуемое, обычно выступают в форме аориста и настоящего-будущего времени и очень редко – в форме прошедшего несовершенного времени. Из глаголов наиболее большей употребительностью характеризуется **донистан**, который может встретиться во всех трех формах:

-Мо чӣ кор кунем? – пурсид Наим бо алам. – **Аз кучо донам?** [1, 208] (-Что нам делать? – спросил Наим с болью. – Откуда мне знать?). «Зеб кучост?» – саросема аз кор омада, пурсид боре Саид. «Мани бечора **аз кучо медонам?**» – чавоби холисона дод Марзия [8, 102] (-»Где Зеб?» – возвращаясь с работы, торопливо спросил Саид. «– Откуда мне бедняге знать?» -искренне ответила Марзия»); Оё медонед, ки сабаби ин чист? Не, намедонам ва **аз кучо**

медонистам? - гуфтам ман дар ҷавоб [3, 238] (Знаете ли вы причина этого в чем? - Нет, не знаю, и откуда я мог знать? - сказал я в ответ).

В весьма редких случаях встречаются отрицательные предложения с составными вопросительными местоимениями **дар кучо** и **ба кучо**: - Орзую ҳавас ба мо барин берӯзиҳо **дар кучост?** [3, 363] (-Где мечты и желания у таких несчастных как мы?). Дар дунё савоби муфт **дар кучост?** [3, 481] (-Где в этом мире бывает добро даром?). Ман ин сабилмондаро **ба кучо гардонда мебарам?**. Агар гардонда барам, албатта, дубора ба бозор оварда наметавонам [3, 173] Ман ин сабилмондаро **ба кучо гардонда мебарам**. Агар гардонда барам, албатта, дубора ба бозор оварда наметавонам. (3, 173). 9– Куда я отнесу, этот остаток? И если я унесу, уже не смогу вернуть на базар). **Ба кучо ҳам мерафт**[17,44] (Да и куда бы он мог уйти?).

ВЫРАЖЕНИЕ ОТРИЦАНИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМ МЕСТОИМЕНИЕМ КАЙ

Вопросительные отрицательные риторические предложения могут быть сформированы также при помощи вопросительного местоимения **кай**, которое выражает вопрос о времени совершения действия. С помощью этого местоимения отрицательные предложения образуются в следующих случаях: а) при противопоставлении результата одного действия с результатом другого действия:

*Макун бовар суханҳои шунида,
Шунида кай бувад монанди дида?! [22, 370].*
(Не верь услышанным словам,
Когда услышанное может уподобиться увиденному?!).

Носихо, беҳуда мегуйи, ки дил бардор аз ӯ,
Ман ба фармони дилам, **кай** дил **ба фармони ман аст?** [4, 59]
(Советчик, ты зря говоришь: разлюби её,
Я по велению сердца, будет по моему велению оно?).

*Ба ҳам охир кай ояд масту ҳушёр,
Ҷавони тӯву солори ман?! [9, 276]*
(Могут ли сойти пьяный и трезвый,
Твоя юность и старость моя?)

б) при описании состояния кого-либо или объяснении чего-либо: Хайр, деҳаи мо кай аз гап **холӣ буд**? Одам ҳаст, гап ҳаст [28,166] (Ну, когда же наша деревня была без пересуд? Есть человек, есть толки). Ба ҷои саломуаλειк ин суханҳо дар ботинам туғён карданд: «**Кай, охир, кай халос мешавад?**» [28, 43] (Вместо приветствия в моем сердце отозвались эти слова: «Когда же, наконец, когда он избавится?»); Ман **кай аз гапам гаштаам?** [26,553] (Когда я не сдержал слова своего?).

Мардуми ҳамсоя ҳаргиз чун бародар **кай бувад**/ [22, 319]
(Был ли когда- то сосед словно брат?/).

*Ту кай ба давлати эшон расӣ, ки натвонӣ
Ҷуз ин ду рақъату он ҳам ба сад парешонӣ?! [27, 174]*
(Сравнишься ль с богатым ты, лишенный всякого умения?
Поклоны бить умеешь ты, да и поклоны бьешь без рвения) [24, 250].

*Як замон кай фарқ мекардам нигахро аз нигаҳ,
Кай маро шайдои худ мекард чашмони сияҳ? [9, 250]*

(Когда-то разве я могла отличить взгляд от взгляда,
Когда меня могли пленить чёрные глаза?).

Специфической особенностью вопросительного местоимения **кай** является то, что, будучи распространенным в языке поэзии, оно выражает отрицание в решительной категоричной форме.

Эта же самая особенность свойственно некоторым вопросительным отрицательным риторическим предложениям образуемых также с составными местоимениями **то кай, то ба кай**: Ба ҳаёл рафт: «**То кай** ҳамаи инро дар дил дорам? **То ба кай** азоб кашам?» [28, 398] (Он подумал: «Как долго все это будет у меня на сердце? Как долго я буду страдать?»); Дилро идора кардан мумкин. - **То кай идора мекунад!** [27, 173] (Сердцем можно управлять.- Как долго ты продержишься!); Токатам оқибат рафт, додар. **То кай** вичдонамро дар азоб монда, дуздихояшро ба хонааш бурда медиҳам? **То кай** ғуломи зархарид барин дугу дарангашро бардошта мекардам?! [26, 527] (Мое терпение закончилось, брат. Как долго я буду мучить свою совесть и буду везти к нему домой его украденное? Доколе я буду терпеть его угрозы как раб?).

Ба ёди лаъли ту то кай лаби қадаҳ бўсам?

Хуш он ки бўса бар он лаб занам ба ҷойи қадаҳ [4, 75]

(Доколе вспоминая твои уста, я пью бокал вина?)

Лучше губы твои целовать вместо бокала вина).

ВЫРАЖЕНИЕ ОТРИЦАНИЯ ВОПРОСИТЕЛЬНЫМ МЕСТОИМЕНИЕМ ЧАНД

Анализ и рассмотрение собранного материала показали, что в таджи-кском языке наряду с вопросительными местоимениями: **кай, кадом, чаро** и **чун** есть и другой лексический способ выражения отрицания - слово **чанд** (до каких пор). В этой функции оно выступает в тех случаях, когда является синонимом составных вопросительных местоимений **то кай** и **то ба кай, то чӣ вақт** (как долго, до каких пор, доколе). Оно в составе вопросительных риторических предложениях выражает отрицание, проявляя различные модальные оттенки, такие как недовольство, и возражение, сочувствия и заботливость, которые зависимы от вопросительной интонации и ситуации.

Ман ба ҳавои як суҳан, ту ҳама талх бар забон,

Чанд намак тавон задан ин ҷигари дунимро?! [11, 29]

(Я жажду слова одного, а ты лишь колешь боль,

Доколе сердцу моему твоя жестокость сыпать соль?!

В вопросительных риторических предложениях, когда отрицание выражается оттенками *недовольства* и *возражения*, вопросительная интонация имеет категоричный тон. Эту особенность **чанд**, в основном проявляет в форме сосавного местоимения **то чанд**:

Ноинсофӣ то чанд?! [27, 272] (Доколе несправедливость?); **То чанд** аз ошӣ суҳанони нобакор меғуй? [33, 103] (Как долго ты говоришь греховных слов о примирении); «То чанд ин ҳамаро бардорад Замин?» - киёс аз худ ва кирдору рафтори хеш мекард [29, 358] («До коли земля их терпит?» - он сравнивал себя и

свои деяния); О, то чанд мувозинатро нигоҳ медорӣ! [5, 92] (Как долго ты будешь сохранять равновесие!).

То чанд ҷафокорӣ, шӯхӣю дилафгорӣ?

Ҷое ки вафо бошад, инҳа ба ҷӣ кор ояд? [4, 117]

(Как долго нести тоску и жестокость?

К чему все это, когда есть верность?).

Другая особенность вопросительного местоимения **чанд** проявляется тогда, когда оно выражает отрицание с оттенками *сочувствия* и *заботливости*, будучи распространено в прозе, где оно является синонимом составных местоимений **ҷӣ қадар** и **ҷӣ андоза** (сколько):

-Хой, Марҷон, **чанд ҷон дорӣ**? [8, 68] (Эй, Марджан, сил у тебя хватит?)

Аммо **то чанд** дами сӯзонро дар дарун **нигаҳ медорӣ**...? [5,114] (Однако, сколько можно держать при себе тяжкий вздох?)

Надо особо отметить, что отрицание с модальными оттенками *сочувствия* и *заботливости* в языке проявляется в основном в сложных вопросительных риторических предложениях: -Зикаи бечора **чанд ҷон дорад**, ки назди гулхан биёяд?- гуфт Нозӣ [8,290] (Осмелится ли бедная Зика, чтобы подойти к костру?- сказала Нози).

Комплексное исследование этого вопроса показало, что вопросительно-риторические отрицательные конструкции, для формирования которых используются 1) интонация + утвердительная форма глагола; 2) интонация + все вопросительные местоимения + утвердительная форма глагола, как особый тип вопросительных предложений, обладая яркой экспрессивностью, употребляются как в разговорной речи, так и в художественных произведениях, а также в публицистическом стилях.

КИТОБНОМА

1. Абдулҳамид, С. Гардиши девбод (китоби 2). / С.Абдулҳамид (Роман ва қисса). – Душанбе: Адиб, 2016. – 400 с.
2. Абдулҳамид, С. Шохи чанор. / С.Абдулҳамид. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 125 с.
3. Айнӣ, С. Ёдоштҳо (чаҳор қисм). / С. Айнӣ. Иборат аз як китоб. Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи Миллии Тоҷик, 2009. – 680 с.
4. Бадриддин, Ҳилолӣ. Девон. / Ҳилолӣ Бадриддин – Душанбе: Адиб, 2016. – 482 с.
5. Баҳманёр. Сармадех. Шоханшоҳ (маҷмуаи ҳикояҳо ва роман). /Баҳманёр. – Душанбе: Адиб, 2013. – 472 с.
6. Бозор, Собир. Аз Ватан вақте ки мерафтам./ Собир Бозор. – Душанбе, 1999, моҳномаи Садои Шарқ, 34 с.
- 7.Бозор, Собир // Бозор Собир «Нигоҳ», № 6 (334) 01. 05. 2013, -С.6-7.
8. Гулрухсор. Занони Сабзбаҳор (Марзи номус). Чопи дувум./ Гулрухсор. – Душанбе:ЭР-граф, 2018. - 432 с.
9. Гулрухсор. Дигар ишк! / Гулрухсор.– Душанбе: Бухоро, 2014. – 304 с.
- 10.Девони Рӯдакӣ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 с.
- 11.Дехлавӣ, Амир Хусрав. Ғазалиёт. / Амир Хусрави Дехлавӣ. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.
- 12.Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қ. I – Душанбе: Маориф, 1982, – 465 с.
- 13.Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Қ. II, Душанбе: Маориф, 1984, – 321с.
14. Лоик. Марди роҳ. / Лоик.– Душанбе: Ирфон, 1982. – 231с.
- 15.Лоик, Ш. Қуллӣёт. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди I. Ашъор./ Ш. Лоик. – Душанбе: Адиб, 2008. – 993 с.

16. Лоик, Ш.. Девони замон. (Гулчини ашъор)/ Ш. Лоик. – Душанбе: Адиб, 2011. – 400 с.
17. Марворидҳои бесадаф. Ҳикояҳо. Душанбе: Симурғ, 1991. – 320 с.
18. Мирзо, К. Дар орзуи падар. Повест ва ҳикояҳо./ К. Мирзо. – Душанбе: Адиб, 1990. – 400 с.
19. Мирзо, Т. Гулчини ашъор (точикӣ, русӣ, англисӣ ва форсӣ). / Т. Мирзо. – Душанбе: Адиб, 2011. – 552 с.
20. Муҳаммадиев, Ф. Дар он дунё (Қиссаи ҳаҷчи акбар)/ Ф. Муҳаммадиев. – Душанбе: Адиб, (Нашри севум), 2021. – 256 с.
21. Нодири Нодирпур. Мурғи офтоб / Нодирпур Нодир. – Душанбе: Адиб, 1995. – 212 с.
22. Носири Хусрав. Девони ашъор / Хусрав Носир. – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 с.
23. Рачаб, Мардон. Ҳикмати умр (қисса, ҳикоя, очерк). / Мардон Рачаб. – Душанбе: Адиб, 2012. – 488 с.
24. Саади. Гулистан. (Розовый сад). /Саади. – Москва, 1957. – 299 с.
25. Сайф Раҳимзоди Афардӣ. Абармарди шаркӣ. / Афардӣ С.Р. – Душанбе: Интишороти Адиб, 2013. – 134 с.
26. Саттор Турсун. Мунтахаби осор / Саттор Турсун. – Душанбе: Адиб, 2013. – 560 с.
27. Саъдии Шерозӣ. «Гулистон» /Шерозӣ Саъдӣ. Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. – 232 с.
28. Сорбон. Куллийт. Ҷ. I. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
29. Сорбон. Куллийт. Ҷ. X. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 388 с.
30. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо. / С. Улуғзода. – Душанбе: НДТ, 1956. – 378 с.
31. Улуғзода, С. Восеъ. / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 368 с.
32. Улуғзода, С. Фирдавсӣ. Роман. / С. Улуғзода. – Душанбе: Адиб. – 1988, 272 с.
33. Ёрун, Кӯҳзод. Ҳайҷо. Роман. Нашри мукамал./Кӯҳзод Ё. –Душанбе: Адиб, 2015. – 416 с.
34. Фарзона. Дарёи сӯзон (маҷмуаи мақолаҳо)/ Фарзона.– Душанбе: Адиб, 2014. – 240 с.
35. Фотех, Ниёзӣ. Вафо (роман). /Ниёзӣ Фотех. – Душанбе: Адиб, 2015. – 320 с.
36. Ҳақназар, Ғоиб. Рамзи ҳаёт. / Ғоиб Ҳақназар. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 85 с.
37. Ҳасани Султон. Таваллуди ту (мунтахаби ашъор). – Душанбе: Адиб, 2014. – 136 с.
38. Ҷалол, Иқромӣ. Асарҳои мунтахаб, Ҷ.4. / Иқромӣ Ҷ. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 331с.
39. Ҷалол, Иқромӣ. Духтари оташ (роман). / Иқромӣ Ҷ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 560 с.

РОЛЬ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В ВЫРАЖЕНИИ ОТРИЦАНИЯ

*В предлагаемой статье показана сущность каждого грамматического и лексического средства выражения отрицания, их важная роль в образовании отрицательных риторических вопросительных предложений. Основным источником таких предложений являются вопросительные местоимения, которые вместе с интонацией показывают невозможность и отрицание действий и ситуаций. Следует особо отметить, что вопросительные отрицательные риторические предложения, образованные с вопросительными конструкциями **чӣ гуна**, **чӣ тавр**, **чӣ навъ**, **чӣ сон**, по своей сути, функции и семантическим оттенкам похожи на вопросительные отрицательные предложения, образованные с вопросительным местоимением **чӣ**. Эта группа местоимений, кроме выражения вопроса, что*

является их основной функцией, обладает и другими свойствами. Она очень продуктивна в образовании как собственно вопросительных предложений, так и предложений вопросительных риторических. По частотности употребления составные вопросительные местоимения **чӣ гуна, чӣ тавр, чӣ навъ, чӣ сон** отличаются друг от друга. Часть из них, как, например, **чӣ тавр, чӣ гуна, чӣ хел** чаще используются при выражении отрицания, другие, как, **чӣ навъ** и **чӣ сон**, меньше встречаются в составе вопросительных отрицательных риторических предложений.

Ключевые слова: отрицательные вопросительные местоимения, отрицательные риторические вопросительные предложения, интонация, отрицание действий и ситуаций, глаголы (**идти, делать, знать, вмести́ться, помеща́ться** и главным образом **станови́ться**), отрицательные предложения, синтаксические конструкции.

НАҚШИ ҶОНИШИНҲОИ САВОЛӢ ДАР ИФОДАИ ИНКОР

Дар мақолаи пешниҳодӣ моҳияти ҳар як воситаи грамматикӣ ва лугавии ифодаи инкор, нақши муҳимми онҳо дар шаклгирии ҷумлаҳои саволи риторикӣ инкорӣ асоснок нишон дода шудааст. Сарчашмаи асосии пайдоиши чунин ҷумлаҳо ҷонишинҳои саволие мебошанд, ки дар ҳамнишинӣ бо интонатсия имконнопазирӣ ва инкори амалу ҳолатро нишон медиҳанд. Бояд таъкид кард, ки ҷумлаҳои саволие, ки бо ёрии воҳидҳои саволи **чӣ гуна, чӣ хел, чӣ тавр, чӣ навъ, чӣ сон** таркиб ёфтаанд, аз ҷиҳати вазифа ва маънӣ ба ҷумлаҳои саволие, ки бо ҷонишини саволи **чӣ** сохта шудаанд, шабоҳат доранд. Ин гурӯҳи ҷонишинҳо ба ғайр аз ифодаи савол, ки вазифаи асосии онҳост, хусусиятҳои дигар ҳам доранд. Онҳо дар ташаққули ҳам ҷумлаҳои саволи аслӣ ва ҳам ҷумлаҳои саволи риторикӣ мавқеъ доранд. Аз ҷиҳати басомади корбарӣ ҷонишинҳои саволи **чӣ гуна, чӣ хел, чӣ тавр, чӣ навъ, чӣ сон** аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Баъзе аз онҳо, аз қабил **чӣ тавр, чӣ гуна, чӣ хел** бештар барои ифодаи инкор истифода мешаванд, баъзеи дигар, аз қабил **чӣ навъ** ва **чӣ сон**, дар ҷумлаҳои саволи риторикӣ кам воমেҳуранд.

Калидвожаҳо: ҷонишинҳои саволи инкорӣ, ҷумлаҳои саволи риторикӣ инкорӣ, интонатсия, инкори амалу ҳолат, ҷонишини саволи **кучо, феълҳои (рафтан, кардан, донистан, гунҷидан** ва асосан **гардидан**) ҷумлаи инкорӣ, қолабҳои синтаксисӣ.

THE ROLE OF INTERROGATIVE PRONOUNS IN THE EXPRESSION OF NEGATION

The proposed article shows the essence of each grammatical and lexical means of expressing negation, their important role in the formation of negative rhetorical interrogative sentences. The main source of such sentences are interrogative pronouns, which, together with intonation, show the impossibility and negation of actions and situations. It should be especially noted that interrogative negative rhetorical sentences formed with the interrogative constructions **chi guna, chi khel, chi tavr, chi nav', chi son**, in their essence, function and semantic shades are similar to interrogative negative sentences formed with the interrogative pronoun **чӣ**. This group of pronouns, in addition to expressing a question, which is their main function, also has other properties. It is very common in the formation of both interrogative and both in positive and negative rhetorical sentences. The compound interrogative pronouns **чи гана, чи хел, чи тавр, чи навъ, чи сон** differ from each other in frequency of use. Some of them, such as **chi tavr, chi guna, chi khel**, are more often

used to express negation, while others, such as *chi nav'* and *chi son* are less common in negative rhetorical interrogative sentences.

Keywords: negative interrogative pronouns, negative rhetorical interrogative sentences, intonation, negation of actions and situations, verbs (usually to go, to do, to know, to fit in, to be placed and mainly to become), negative sentences, syntactic constructions.

Сведения об авторах: Холназарова Зебуннисо – ведущий научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук; **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: +992 90 057 66 66, Е-мэйл: zebunniso1@mail.ru.

Каримов Саид – старший научный сотрудник отдела лексикографии и терминологии Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ; **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: +992 907856025, Е-мэйл: said.karimov.62@mail.ru.

Дар бораи муаллифон: Холназарова Зебуннисо – ходими пешбари илмии шӯъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология; **Нишонӣ:** 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 Тел.: +992 90 057 66 66, Е-мэйл: zebunniso1@mail.ru.

Каримов Саид – ходими калони илмии шӯъбаи фарҳангшиносӣ ва истилоҳоти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишонӣ:** 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 Тел.: +992 90 785 60 25. Е-мэйл: said.karimov.62@mail.ru.

About the author: Kholnazarova Zebunniso – Leading Researcher of the Institute of the languages and literature by name Abuabdullo Rudaki of the Academy of Sciences of Tajikistan, candidate of Philology Sciences; **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21; Phone: +992 90 057 66 66, E- mail: zebunniso1@mail.ru.

Karimov Said – Senior scientist at the Institute of Language and Literature of NAST; **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21; Phone: +992 907856025, E-mail: said.karimov.62@mail.ru.

**ВИЖАГИҲОИ СОҲТОРӢ ВА МАӢНОИИ ҶУМЛАҲОИ СОДАИ САВОЛӢ
БО ПУРСИШҶОНИШИНИ «ҶӢ»
«ТАӢРИХИ БАӢҲАҚӢ»**

**Солеҳҷон Собирҷонов,
Тамано Салимова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Ҷун ба таърихи забони адабии форсӣ-тоҷикӣ назар афканем, дар навиштаҷоти олимони таърихшинос ва муҳаққиқони соҳаи таърихи забон ҷеҳраҳои хунари суҳанварон ва суҳани зебои тоҷикиро мебинем.

Муҳаққиқи соҳаи таърихи забон, профессор М.Н.Қосимова дар мавриди баррасии забони асарҳои манзуми мансури садаи XI мулоҳизаҳои ҷолиб баён намуда, дар охир ҷунин таъкид менамояд: «Баробари асарҳои манзум дар инкишофи рушди забони адабӣ осори мансури бадеӣ-ривоятӣ, ахлоқӣ, динӣ, илмӣ (тиббӣ, таърихӣ, нучум, риёзиёт, ҳандаса....) монанди осори илмӣ Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Умари Хайём, Носири Хусрав, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Қобуснома»-и Кайковус, «Зайн-ул-аҳбор»-и Маҳмуди Гардезӣ, «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ, «Ҷаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, «Ҳадоиқ-ус-сеҳр»-и Рашиди Ватвот бисёр осори мансури дигар низ нақши муҳим доранд [17, 5].

Дар қатори осори мансури бадеӣ-ривоятӣ, таърихӣ ва илмӣ зикршуда «Таърихи Байҳақӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ низ қайд шудааст, ки он бо хусусиятҳои бисёр ҷолиби забонии худ дар байни хонандагону муҳаққиқони илми забоншиносӣ эътибори хеле баланде пайдо кардааст, ки далели онро дар тақризи М.Иброҳимов [10, 152-153], китобҳои Ю. Кенчаев, Абдулаҳадов Ҷ.З., Зоҳидов Н. дидан мумкин аст [12, 13; 1, 2; 9, 170].

Аз ҷумла, дар тақризи М. Иброҳимов ҷунин омадааст: «Забони насру Байҳақӣ хеле зебову раван аст. Ба андешаи ман забони форсиро Байҳақӣ дар ҳадди аъло медонистааст ва забони ин навиштаву тарзи калимачинии муаллиф қасро ба ёди донҳои гавҳари дар як ришта ҷидашуда мебарад, ки агар яке аз онҳо набошад, низом гусаста мегардад [10, 152-153]. Ҳамчунин, Сайфуллоҳи Муллоҷон таъкид менамояд, ки «Дар тули ҳазор сол пас аз ӯ (Байҳақӣ) ҳеҷ муаррихе пайдо нашудааст, ки байҳақивор бинависад» [3, 35].

Олимон Абдулаҳадов Ҷ. З., Иброҳимов. М., Қосимова М. Н., Салимов Ю., Санъатӣ М. (Муҳаммадҳасан) О. Сулаймонов дар хусуси вижагиҳои луғавию маъноӣ, хусусиятҳои морфологӣ забони «Таърихи Байҳақӣ» дар мақолаву асарҳои илмӣ-назарӣ ибрози назар намудаанд [1, 10, 17, 27, 28, 30].

Аммо хусусиятҳои наҳвӣ забони «Таърихи Байҳақӣ», аз ҷумла, ҷумлаҳои саволӣ аз назари муҳаққиқон дур мондааст. Ҳол он ки ҷумлаи саволӣ дар забони гуфторӣ ва дар муқоламоти асарҳои бадеӣ ё таърихӣ мавқеи муайянро ишғол менамояд ва нутқ аксар ба тариқи саволу ҷавоб ҷорӣ мегардад, зеро «Савол воситаи тарафайни мубодилаи фикр аст» [23, 33].

Маҳз, ба туфайли саволу ҷавоб бисёр масъалаҳои ба қас торик равшан мегардад. Қобили қайд аст, ки «ҳар як савол як рӯкни маърифатро дар бар гирифта, дар асоси баъзе далелҳо ба вучуд меояд. Ба воситаи савол чизе хабар

дода ва ё фаҳмида мешавад. Савол метавонад ҳақиқат ва ё акси онро дар бар гирад [23, 22].

Дар забоншиносии тоҷик дар асоси матни адабиёти муосир вобаста ба ҷумлаи саволӣ баъзе маълумотҳо ба назар расад ҳам, вале на ҳамаи ҷиҳатҳои он то имрӯз ҳамаҷониба омӯхта шудааст. Дар китобҳои дарсии таҳсилоти миёна ва олӣ воситаҳои ифодаи ҷумлаи саволӣ ва навъҳои маъноии он номбар шудаанд [6, 18; 7, 64-68; 8, 82; 19, 7; 11, 52-59; 14, 51-54; 20, 11-18; 21. 31-34; 25, 522].

Дар рисолаи илмӣ Собирҷонов С. таҳти унвони «Ҷумлаҳои саволи хоса дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ» навъҳои маъноӣ, тарзу воситаҳои ифодаи ҷумлаҳои саволи хоса мавриди таҳқиқ таҳлили ҳамаҷониба қарор гирифтааст. [26, 199; 31, 22-137].

Аз далелу мисолҳо чунин бармеояд, ки самтҳои гуногуни ҷумлаҳои саволӣ (навъҳои сохторӣ, маъноӣ ва вазифаҳои услубӣ тобишҳои маъноии тавсифӣ, эҳсосӣ) ва ҷиҳатҳои дигари ҷолиби он ба таҳқиқ омӯзиш ниёз дорад.

Мо дар, мақола тасмим гирифтем, ки хусусиятҳои сохтори маъноии ҷумлаҳои содаи саволи бо пурсишҷонишини ҷӣ суратгирифтаи «Таърихи Байҳақӣ»-ро таҳлилу таҳқиқ намуда, ҷиҳатҳои сохтори тобишҳои маъноии онҳоро баррасӣ намоем.

Дар забони матни «Таърихи Байҳақӣ» хелҳои гуногуни ҷумлаҳои саволӣ ба назар мерасанд, ки онҳо аз ҷиҳати сохт содаю мураккаб, яктаркибаю дутаркиба ва ҷумлаҳои мураккаби пайвасту тобеъ мебошанд. Аз ҷиҳати мақсаду маъно ҷумлаҳои содаи саволи хоса (пурсиш) ва ғайрихоса (саволи риторикӣ, эҳсосӣ, водоркунанда) низ мебошанд.

Ҷумлаҳои саволи мазкур тавассути оҳанги саволӣ ва бештар ҷонишинҳои зарфҳои саволӣ ифода шудаанд. Аз байни онҳо ҷумлаҳои содаи саволие, ки бо пурсишҷонишини «**ҷӣ**» сурат гирифтаанд, бештар ба назар мерасад. Ҷумлаҳои содаи саволи бо пурсишҷонишини «**ҷӣ**» аз рӯи сохти таркибиашон дутаркиба ва яктаркиба мебошанд:

1. Ҷумлаҳои содаи саволи дутаркиба бо пурсишҷонишини «ҷӣ**»**

Чунон ки маълум аст, пояи асосии сохтори ҷумлаҳои содаи дутаркибаро ду сутун - мубтадо ва хабар ташкил медиҳад, ки шаклҳои грамматикӣ онҳо (сараъзоҳо) дар мавриди ба навъҳо ҷудо кардани ҷумлаҳои содаи дутаркиба ба эътибор гирифта мешавад, зеро дар ҷумлаҳои содаи дутаркиба хабарият (предикативият) тавассути сараъзоҳо – мубтадову хабар ифода мегардад [18, 67], яъне мубтадову хабар меҳвари асосии сохти грамматикӣ ҷумлаи дутаркиба мебошанд [5, 84; 20, 36; 22, 243]. Профессор Қосимова М.Н. таъкид менамояд, ки «дар айни ҳол субъекту предикат элементҳои асосии шакли ташаккули ҷумла мебошад, ин ҷумлаҳо дар бораи амали иҷрокунанда хабар медиҳанд. [15, 56].

Аз рӯи шакли ё тарзи ифодаи мубтадо ҷумлаҳои содаи дутаркибаро ба ду гурӯҳ ҷудо кардаанд: ҷумлаҳои содаи мубтадо, ки мубтадоашон бо ҳиссаҳои номӣ ифода ёфтааст ва ҷумлаҳои содаи мубтадо, ки ба вазифаи мубтадои онҳо масдар омадааст [14, 41].

Ҷумлаҳои содаи саволи дутаркиба бо пурсишҷонишини **ҷӣ**-ро дар «Таърихи Байҳақӣ» вобаста ба шаклу ифодаи мубтадо ба навъҳои зер ҷудо кардан мумкин аст:

1). Ҷумлаҳои содаи дутаркибае, ки мубтадоашон бо ҳиссаҳои номӣ ифода ёфтааст:

Мубтадои ҷумлаҳои содаи саволи дутаркибаи мазкур асосан бо исм ва бештар бо ҷонишинҳои ифода ёфтааст. Худуд ва доираи ҷумлаҳои содаи

дутаркибаи мазкур хеле маҳдуд буда, танҳо аз мубтадову хабар иборатанд, яъне ҷумлаҳои мазкур дар шакл ё қолаби ҷумлаҳои содаи саволии дутаркибаи ҳуллаш ташкил ёфтаанд, ки онҳо низ ба навъҳои зер ҷудо мешаванд:

а) Ҷумлаҳои содаи саволии дутаркибае, ки мубтадоияшон бо исм (бештар бо исми хос) ифода ёфтаанд ва хабарашон бо ҷонишини саволии **чӣ** ва шакли замони ҳозира-ояндаи (аористи) феълҳои сода сурат гирифтаанд:

Гуфтам: «Пас, **Худованд чӣ** бинад?» Гуфт: «Туро намози дигар наздики вай бояд рафт ба пайғоми мо, ҳар чӣ донӣ, ки савоб бошад ва ба фароғати дили ӯ боз гардад, бигуфт ва мо низ фардо ба мушофаҳа бигӯем, чунон ки ӯро ҳеҷ бадгумонӣ намонад» [3, 513]; Гуфтам: «**Худованд чӣ** фармояд? Гуфт: «Ду нусхат кардаанд Булҳасани Абдулҷалил ва Масъуди Лайс бад-ин маънӣ, дидаи? [3, 663]. Аҳмад гуфт: То **Хоча чӣ** гӯяд? Гуфтам: Аъёни сипоҳро бибояд хонд ва намуд, ки ба ҷанг хоҳад рафт, то лашкар барнишинад [3, 390].

- Акнун **Хочаи Бузург чӣ** мефармояд?

Хоча гуфт: «Султон чунин нусхате фармудааст ва Булфазро чунин пайғом дода ва нусхат арза кард ва пайғом боз намуда, гуфт: Ман талаттуф кунам, то он чи дар нусха набишта омадааст аз Гургону Табаристону Сорӣ ва ҳама маҳҳол ситада ояд, то шуморо ранче нарасад» [3, 496].

Ҷумлаҳои содаи дутаркибаи саволии дар боло овардашуда пурсиш ва саволи хосаи **боэҳтиромро** ифода кардаанд. Мубтадои ҷумлаҳои саволии мазкур, ки бо исми хос ифода гардидааст, барои таъкиди мартабаву эътибори баланди субъект ва эҳтирому бузургдошти он ба кор рафтааст.

Мақсади ҷумлаи саволии мазкур фаҳмидани андеша ва амри мусоҳиб аст. Ҷузъи хабари ҷумлаҳои мазкур, ки бо ҷонишини саволии **чӣ** ва феълҳои содаи **дидан (бин), гуфтан, фармудан** таркиб ёфтаанд, барои ифодаи пурсиш ё саволи боэҳтиром нақши муҳим доранд. Дар қолаби дигар баён гардидани пурсиши мазкур ба назар мерасад: **Хоча андар ин чӣ бинад ва чӣ гӯяд?** «Чун пайғом бигзоранд, **Хоча** дере андешид, пас маро гуфт [3, 233].

Ҷонишини саволии **чӣ** силсилаи мулоҳиза, андеша ё хоҳишу супоришҳои номаълумро ифода мекунад ва феълҳои номбаршуда дар баёни **хоҳиши эҳтиромонаи** шунидани мулоҳиза ё фармоишҳои мутакаллим мебошад. Ин ҷонишин (**чӣ**) дар забони асрҳои IX–X мисли забони адабии имрӯза бар хилофи ҷонишини (**«кӣ?»**) нисбат ба ашёи бечон истеъмол мешавад. Ҷонишини **чӣ** бисёр мавридҳо дар матн тобишҳои хитобу мурочиат, таачҷубу хайрат, нафрату ғазаб ва амсоли инҳоро мефаҳмонад [29, 160 -161].

Ҷумлаҳои содаи дутаркибаи саволие, ки мубтадову хабарашон бо ҳиссаҳои номии нутқ сурат гирифтаанд, бештар барои пурсишу ҳолати вазъияти шахс ба кор рафтаанд, ки дар ин маврид калимаи **ҷумла** ба маънои ҳолу аҳвол корбурд шудааст: Амир гуфт: «**Хоча бар чӣ ҷумла** аст?» Гуфт: «Нотавон аст ва аз табиб пурсидам, гуфт, ба зод баромадааст (ба авҷи син расидан) ва ду-се иллати мутақод, душвор аст илочи он. Агар аз ин ҳодиса бичаҳад, нодир бошад» [3, 405]. Амир гуфт: «**Худованди валинеъмат амирулмуъминин бар чӣ ҷумла** аст?» Расул гуфт: Ба тандурустию шодкомӣ ҳама корҳо бар мурод ва аз султони муаззам, ки бақое бод ва ӯро бузургтар рӯкнест, хушнуд» [3, 1]. Устод Саид Ҳалимов дар баъзе аз осори хаттӣ ба ҷойи «ҳама» ба кор бурдани калимаи арабии ҷумларо танқид намудаанд [32, 63].

б) Чумлаҳои содаи саволии дутаркибае, ки мубтадояшон бо ҷонишинҳои ифода шудааст. Мубтадоҳои чумлаҳои мазкур бештар бо ҷонишинҳои шахсӣ ва баъзан бо ҷонишинҳои ишоратӣ сурат гирифтаанд.

Пас, **мо** ба **ҷӣ** шуғл ба кор оем? Вазир гуфт: «Рост меғоянд. Амир гуфт: Фарзанд-Мавдуро бифириستم? Вазир гуфт: «Ҳам носавоб аст» [3, 592].

Амир Хоҷаи Бузург ва Бунасро гуфт: **Шумо ҷӣ** гӯед? Аҳмад гуфт: «Раъйи саҳт дуруст аст ва худ ҷуз ин нашояд; вочиб аст имзо кардан» [3, 434].

Гуфт: «**Шумо ҷӣ** дидаед ва **ҷӣ** ният доред? Гуфтанд: «Ҳоли ин шахр бар ту пӯшида нест, ин ҳасонате надорад ва чун рег аст дар дида, мардумони он аҳли силоҳ на, лашкаре бад-он бузургиро, ки ба ҳочиб Субошӣ буд, бизаданд, **мо ҷӣ** хатар дорем? [3, 583].

Дар мисолҳои овардаамон мубтадои чумлаҳои саволӣ бо ҷонишинҳои шахсии **мо**, **шумо** ифода гардида, хабари чумлаҳо бо феълҳои таркибию содаи **ба кор оем**, **гӯед**, **дидаед**, **доред** сурат гирифтааст ва чумлаҳои саволии мазкур пурсиши ҳолиро ифода кардаанд.

Дар алоқаи байни ҷонишини саволӣ ва феълҳои тобишҳои нозуки маъноии муносибати атрибутивӣ, объектӣ ва предикативӣ дарк карда мешавад.

Чумлаҳои саволие, ки мубтадояшон бо ҷонишини ишоратии **ин** ва **он** ифода шудаанд: Гуфт: **Ин ҷӣ** ҳадис бувад?» Ва гуфтанд: Амиро «Ин ҷо фуруд бояд омад, ки имрӯз кори сари рафт ва даст моро буд» [3, 657].

Гуфт: «**Ин ҷӣ** ҳадис бувад?» Лашкари бузургро ҳафту ҳашт ҷоҳ об чун диҳад?.. [3, 658.]

Амир гуфт: «разияллоҳу анҳу: **он ҷӣ** шояд буд?» Гуфтанд: «Натавонем донист». Вай гуфт: «Ба зер раву битоз ва нигоҳ кун, то **он** гард чист?» [3, 115].

Хабари чумлаҳои саволии мазкур бо исму феъли ёридиҳандаи **будан** таркиб ёфтаанд ва чумлаҳои саволии мазкур пурсиширо бо тааҷҷуб ифода кардаанд.

в) Чумлаҳои содаи саволии дутаркибае, ки мубтадои онҳо бо масдар ифода шудааст: **Бо қасон буданат ҷӣ** суд кунад? Ки ба гӯр андарун шудан танҳост [3, 241].

Хабари чумлаҳои саволии мазкур бо феъли таркибии номӣ ташкил ёфтааст ва дар алоқаи байни ҷонишини саволии **ҷӣ** ва хабари чумла муносибати тазодӣ дарк карда мешавад, ки дар натиҷа чумлаи саволии мазкур инкори таъкиди (саволи риторикӣ) ифода кардааст. Профессор Қосимова М.Н. дар осори устод Рӯдакӣ дар бобати бо калимаҳои саволии **кӣ**, **ҷӣ**, **ҷӣ гуна кай** ифода ёфтани чумлаҳои саволии риторикӣ ишорае кардааст [16, 462].

Чумлаҳои содаи дутаркибаи саволие, ки дар онҳо мубтадои масдарӣ чида шудааст: «Вайро ба амир **нишондану** амир **фурӯ гирифта**н ҷӣ кор буд? Ва чун рӯзгори ӯ бад-ин сабаб ба поён хост омад, бо қазо чун баромадӣ?! [3, 105] чумлаи саволии мазкур низ ба маънои инкори таъкидӣ ба кор рафтааст: яъне, ҷӣ лозим буд, лозим набуд.

Ҳамчунин, бо ҳиссаҳои номии нутқ ва бандҳои хабарии «**аст**» сурат гирифтани хабари номии чумлаҳои саволии мазкур низ ба назар мерасад: «Бусаҳл ва аркони давлат ва аъёни сипоҳ ва гуфтанд: Ин корро **ҷӣ** рӯй аст: «Агар бар ин чумла монад, на мардум монад, на сутур» [3, 648]; «Булҳасани Қарачиро дидам дар зери дарахте уфтода, маҷруҳ менолид, наздики вай шудам, маро бишнохту бигирист. Гуфтам: «**Ин ҷӣ ҳол аст?**» Гуфт: «Туркмонон расиданд ва созу сутур диданду бонг барзаданд, ки фуруд ой!» Оғози фуруд омадан кардам ва дертар аз асб ҷудо шудам ба сабаби пири» [3, 661]. Хушк шуд

ва андешид замоне, пас гуфт: - **Чӣ пайғом аст?** [3, 682]. Чумлаҳои саволии мазкур ҷавоби пурра ё муфассалро талаб мекунад, ки ин гуна саволхоро Ш. Балли саволҳои пурраи дикталӣ номидааст [4, 47-48]. Хабарҳои номӣ одатан аломату хусусиятҳои мубтадоро ифода мекунад. Баъзе навъҳои хабарҳои номӣ дар ифодаи амалу ҳолат низ ба кор бурда мешаванд [22, 269].

Дар чумлаи саволии аввал – «Ин корро **чӣ** рӯй аст?», пурсиши оқибату натиҷаи кору амал бо оҳанги эътироз баён гардидааст. Дар мисоли дуюм чумлаи саволии «**Ин чӣ ҳол аст?**» пурсиши сабаби ҳолатро ифода кардааст.

Хулоса, чумлаҳои содаи саволии дутаркиба бо ҷонишини саволии **чӣ** дар «Таърихи Байҳақӣ» таркибашон бештар ва, асосан, аз сараъзоҳо иборат буда, дорои қолабҳои рехтаву суфта мебошанд ва бештар барои ифодаи саволҳои хоса ва баъзан дар ифодаи таъкиди инкорӣ (тобишҳои риторикӣ) ба кор рафтаанд.

1. Чумлаҳои содаи яктаркиба бо ҷонишини саволии «**чӣ**»

Чумлаҳои содаи яктаркиба одатан аз як сараъзо иборат буда, тавассути оҳанг ва муносибатҳои маъноии ҷузъҳои чумла, воҳидҳои грамматикӣ вазифаи хабардиҳиро адо менамоянд [21, 16-17].

Чумлаҳои содаи яктаркиба ба ду навъ чудо мешаванд: Чумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ ва чумлаҳои содаи яктаркибаи номӣ. Чумлаҳои содаи яктаркиба маъмулан аз таркиби хабар иборат аст. Вобаста ба таркиби хабари чумла, чумлаҳои содаи яктаркибаи феълӣ ва яктаркибаи номӣ мешаванд. [6, 23-43; 7, 192; 14, 53-57; 18, 16-17; 20, 31-34; 21, 173; 22, 235].

Чумлаҳои содаи яктаркибаи саволӣ бо ҷонишини саволии **чӣ** дар «Таърихи Байҳақӣ» нисбат ба чумлаҳои содаи дутаркибаи саволӣ бештар ба кор рафтаанд. Доираи таркиби чумлаҳои содаи яктаркибаи саволӣ ҳеле маҳдуд буда, бештари онҳо аз ду калима ҷонишини саволии **чӣ** ва феъл иборатанд. Чумлаҳои мазкур вобаста ба ифодаи шахс – муайяншахс, номуайяншахс ва бешахс мебошанд:

а) Чумлаҳои содаи саволии яктаркибаи муайяншахс

Чумлаҳои содаи яктаркибаи саволии муайяншахс бо ҷонишини саволии **чӣ** ва бо шакли аористи замони ҳозира–ояндаи феълҳои содаи шахси якум дуюм сурат гирифтаанд:

Гуфт : «**Чӣ кунам?**», мардеам дуруштсухан ва бо сафрои худ бас наёям ва аз ман он нашнавад ин Худованд, ки ту гуфти ва ҳодисае бад-ин, саъбӣ биафтод, то маро зиндагонист, талхӣ ин аз номам нашавад ва накарда будам хуй ба монанди ин воқеа дар давлати бузург [3, 519];

Амир Бунасро гуфт: «**Чӣ бинӣ?**» Гуфт: «Ин кори банда нест ва ба ҳеч ҳол дар боби ҷанг сухан нагӯяд, сипаҳсолор ин ҷост, агар бо вай раъй зада ояд, саҳт савоб бошад ва агар ба Ҳоча низ набишта ояд, носавоб набошад!» [3, 568]: Амир рӯй ба ман карду гуфт: **Чӣ гӯӣ?**» [3, 384]; Вазир хучҷобро гуфт: «Шумо **чӣ** гӯед?» [3, 507].

Дар мисоли якум чумлаи саволии «**Чӣ кунам?**» пурсиши хосаро ифода накарда, балки ноилҷӣ, нотавонӣ ва пешомади ғўяндаро бо таассуф ифода кардааст, ки он аз ҷавоби ғўянда бармеояд. Дар чумлаи мазкур шахси якум, шахси муайян низ ифода шудааст.

Дар мисоли дуюм чумлаи саволии «**Чӣ бинӣ?**» пурсиш, саволи хосаро ифода кардааст ва дар он шахси дуюм, шахси муайян низ баррасӣ шудааст.

Чумлаҳои саволии мазкур бо замони гузаштаи феъл низ баён ёфтаанд, ки дар ин гуна чумлаҳои саволӣ пурсиш – саволи хосаро низ ифода кардаанд:

Гуфт: «**Чӣ кардӣ?** Он чи буд, тамомӣ бо вай боз гуфтам.» Гуфт: «Нек рафтааст. Пас гуфт: «Ин хоҷа дар кор омад, болиғинтиком» [3, 215];

Гуфт: «Чӣ шуғл дошти ба рӯзгори падарам?» Гуфт: соҳиббаридии Сарахс [3, 193].

б) Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи саволии номуайяншаҳс:

Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи саволии номуайяншаҳс ҷумлаҳои мебошад, ки одатан хабари онҳо ба воситаи феъли шахси сеюми ҷамъ ифода меёбад. Хабарӣ ҷумлаи номуайяншаҳс амали аз тарафи шахси номаълум иҷрошуда ва ё иҷрошавандаро ифода мекунад. Шахси сеюми ҷамъ нишонҳои ифодакунандаи умумияти грамматикӣ, зеро баъзан иҷрокунандаи амал як нафар аст, вале он бо феъли шахси сеюми ҷамъ ифода мегардад [6, 328; 21, 179];

Амир ўро бистуд бад-ин мусобикат, ки намуд ва ҳозиронро гуфт:

«**Чӣ гӯянд?**» Гуфтанд: Мард ном гирифтааст ва... [3, 444].

Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи саволие, ки хабарашон бо феъли замони ҳозира – оянда ифода ёфтааст, вобаста ба мавриди гуфтор ва алоқҳои тарафайни маъноии ҷумлаҳои тобишҳои гуногуни эҳсосӣ ва маъноиро низ ифода мекунад: Амир гуфт: «**Чӣ мегӯӣ?**» Ва бонге саҳт бикарду даст аз нон бикашид ва солор башархтар гуфт [3, 473].

Ба ҷонишини саволии **чӣ** пешояндҳои **ба**, аз алоқаманд шуда, таркибҳои саволиро ташкил додаанд, ки тавассути онҳо ҷумлаҳои саволӣ пурсиши сабаб ё мақсади ин ё он амалро ифода кардаанд:

Алӣ вайро пурсид: **Ба чӣ омадаӣ?** Ва Бунасро агар як рӯз дидаӣ, муҳол будӣ, ки ин мухотара бикардӣ, зеро ки ин раъӣ аз раъӣ Бунасро нест [3, 594]; «Амир гуфт: **Ба чӣ сабаб ва чӣ уфтодаш?**» Бунасро дар солори ғуломони сарой-ҳочиб Бағтуғдӣ ниғирист [3, 473]; Гуфт: «**Ба чӣ сабаб?** Гуфт: «Нучумӣ саҳт бад аст». Ва вай илми нучум нек донист.[3, 515]; Ўро гуфт: «**Аз чӣ меноӣ?**» Гуфт: Марде дарвешам ва буни хурмо дорам, як пилро наздики хурмобунони ман медоранд, пилбон ҳама хурмои ман ройгон мебарад. Аллоҳ, Аллоҳ, Худованд фарёд расад маро» [3, 486]. Таркибҳои саволии **ба чӣ**, **ба чӣ сабаб**, **аз чӣ**, ки дар мисолҳои боло мебинем, бо зарфҷонишини саволии **чаро** ва **барои чӣ**, ки дар забони адабии имрӯзаӣ мо бештар истифода мешаванд, ҳаммаъно мебошанд.

Мард гуфт: «Ай надими подшоҳ, маро ба **чӣ** маънӣ дашном медиҳӣ? Маро ҳам худовандест бузургтар аз ту ва ҳамонанди ту ва он Худованд Хоҷаи бузург аст» [3, 211].

в) Ҷумлаҳои содаи яктаркибаи саволии бешаҳс

Чӣ тавре ки маълум аст, ҷумлаҳои бешаҳс ба соҳиби амалу ҳолат, умуман, далолат намекунанд, онҳо аслан бешаҳсанд. Дар ҷумлаҳои яктаркибаи бешаҳс бештар муносибатҳои модалӣ зарурат, имконпазирӣю имконнопазирӣю ифода меёбад: Илоҷи воқеа пеш аз вуқӯъ бояд кард [14, 32].

Мавриди таъкид аст, ки дар «Таърихи Байҳақӣ» ҷумлаҳои содаи яктаркибаи саволии бешаҳс бо феъли «боистан» сурат гирифта бошанд ҳам, аммо муносибатҳои модалӣ зарурият, имконпазирӣю имконнопазирӣю ифода накарда, балки пурсиши ҳалли масъаларо ё илоҷи иҷроӣ амалро ифода мекунанд:

Бандаро чӣ бояд кард? Ҷавоб рафт, ки «Чун ҳол бар ин ҷумла аст, Хоҷаро аз Ғўр ба Ғазнин бояд, то моро бубинаду ба мушофаҳа он чи боз намуданист, боз намояд ва тадбири корҳо қавитар сохта шавад [3, 554].

Амир гуфт: **Чӣ** бояд кард? Гуфтанд: «Хайма зада омад бар карони фалон об, бар чап бояд рафт ва ба саъодат фуруд омад, ки муҳолифон ба ҳазимат рафтанд ва молише (танбех) бузург ёфтанд, то солоре, ки худованд номзад кунад бар асари ҳазиматиён биравад [3, 609].

Дар мисолҳои боло ҷумлаҳои содаи яктаркибаи бешаҳси саволии «**Бандаро чӣ бояд кард?**» ба маънои пурсиши илочи ҳалли масъала ё баромадан аз вазъияти нугувор ба кор рафтаанд. Пояи қолаби ҷумлаҳои саволии мазкур феъли модалии «боистан» ба шакли кӯтоҳшудаи масдар (кардан) ё бо асоси замони гузаштаи феъли «кард» сурат гирифтани қолаби мазкур мебошад.

Дар «Таърихи Байҳақӣ» дар қолаби ҷумлаҳои саволии мазкур баъзан ба ҷойи шакли кӯтоҳшудаи масдари «кардан» (кард) феъли замони гузаштаи «фиристон» ба кор рафтааст, ки дар ин маврид маъно ва мақсади пурсиши ҷумлаи саволӣ тағйир меёбад, яъне ҷумлаи саволӣ пурсиши ашёи номаълумро ифода мекунад: Амир гуфт: «Халифаро чӣ бояд фиристон?» Аҳмад гуфт: «Бист ҳазор ман нил расм рафтааст хоссаро ва панҷ ҳазор ман ҳошияти даргоҳро ва нисори батамомӣ, ки рӯзи хутба карданд ва ба хизонаи маъмур аст [3, 347].

Дар «Таърихи Байҳақӣ» тафсил ёфтани ҷумлаҳои содаи яктаркибаи бешаҳс низ ба назар мерасад. Баъзе калимаҳои модалӣ ё таркибҳои пешояндӣ дар аввал ё дар охири ҷумлаҳои мазкур ҳамроҳ шуда, ҷумларо тафсил медиҳанд: Гуфт: «**Акнун чӣ бояд кард?**» Хоҷа гуфт: «Савоб бошад, Масъадиро **фармуда** ояд, то номае нависад ҳамакнун ба Хоразмшоҳ, чунонки расм аст, ки вакили дар нависад ва боз намояд, ки чун муқаррар гашт, маҷлиси олиро, ки Бусаҳл хиёнате кардааст ва мекунад дар мулки мо то бад-он ҷойгоҳ [3, 370].

Гуфт: «**Чӣ бояд кард дар ин боб?**» Гуфтам: «Худованд агар бинад, ўро бихонад ва халвате бошад ва дили ў гарм карда ояд [3, 513]. Амир Масъуд разияллоҳу анҳу, бад-ин хабар саҳт андешаманд шуд ва бо Хоҷа Аҳмад ва устодам Бунаср ҳолӣ карду гуфт: «Дар ин боб чӣ бояд кард?» Хоҷа гуфт: «Зиндагонии худованд дароз бод дар давлату бузургӣ то вориси аъмол бошад: Ҳарчанд ин хабар ҳақиқат аст [3, 340].

Дар «Таърихи Байҳақӣ» бо таркиби саволии «**Бар чӣ**» ҷумла сурат гирифтани ҷумлаи яктаркиба ба ҷумлаи бешаҳси саволӣ ба назар мерасад: Гуфт: **Бар чӣ ҷумла бояд набишт ?** «Гуфтам ҳамоно савоб бошад набиштан, ки» [3, 183].

Ба ҷонишини саволии **чӣ** пасоянди **-ро** ҳамроҳ шуда, пурсишҷонишини **чиро** сохтааст, ки он ба маънои **чаро** – пурсиши сабаб ба кор рафтааст. Ҷумлаи саволии «**Акнун чӣ бояд кард?**» тавассути зарф – калимаи модалии «акнун» пурсиши ҳулосаву натиҷаи амали иҷрошавандаро ифода кардааст. Ҷумлаи «**Чӣ бояд кард дар ин боб?**» тавассути пешоянди таркибии «дар ин боб» пурсиши иҷрои амал бо ишораи объекти амал баён шудааст.

Дар «Таърихи Байҳақӣ» ҷонишини саволии **чӣ** бо пасоянди **-ро** алоқаманд шуда, бо зарфҷонишини **чаро** ҳаммаъно, яъне муродифи он гардида пурсиши сабаб ё мақсадро ифода кардааст:

Султон Абдусро наздики Хоразмшоҳ олтунтош фиристонду пайғом дод, ки «Алӣ то ин ғоят (ҳадд) на он кард, ки андоза ва пойгоҳи ў буд. **Чиро** ба Хоразмшоҳ нанигаристу иқтидо (пайравӣ) ба ў накард? Ва ўро бо овардани бародарам чӣ кор буд?....Ва агар бародарамро овард, бевафой **чиро** кард? Ва Худойро, азза ва чалла, **чиро** бифрӯхт ба савгандони гарон, ки бихӯрд» [3, 105].

Чонишини саволии **чӣ** ба маънои **чӣ тарз**, барои ифодаи пурсиши тарзи иҷрои амал ба кор рафтааст: Гуфт: «Ай субҳоналлоҳ! Ин миқдор шакро (андӯх, кинаро) **чӣ** дар дил бояд дошт?» [3, 233]. Ба маънои пурсиши мақсад, яъне, **чаро, барои чӣ кор** фармуда шудани таркиби саволии «**Ба чӣ?**» низ ба назар мерасад: Алӣ вайро пурсид: «Ба чӣ омадай?» [3, 594].

Чонишини саволии **чӣ** дар ҳолати субстантивӣ баъзе хусусиятҳои дигар низ дорад: Вай ба феъли ёвари «**аст**» васл шуда, воҳиди мураккаби **чист**-ро ташкил додааст. Чонишини саволии **чӣ** дар ин мавқеъ ҷумлаҳои зиёди саволиро ташкил дода, дар осори адабиёти классикӣ ва муосир низ хеле зиёд истифода шудааст. Дар ин мавқеъ ду хусусияти чонишини саволии **че (чӣ)** ҷолиби таваҷҷуҳ аст. Якум, тағйири шакли таркиб, яъне ихтисор шудани садоноки феъли ёвар: **Чист**.

Шакли пурраи воҳиди мазкур **че аст** мебошад, ки истеъмоли он дар осори хаттӣ бо таъсири забони гуфтугӯӣ чараён гирифтааст.

Дуюм, объекти савол, ин ки пурсанда мухтавои онро кашфу дарк кардани аст, дар матн пеш аз чонишини саволии **че (чӣ?)** истеъмол шудааст, қорбурди зиёди онро дар банди муколамадори ҷунин осор, ки дар гуфтугузориҳои персонажҳо аз миёни омма низ ҷаъоланд, дида мумкин аст:

Толеъҳои шаҳро ва худовандони соаташон **чист?** [Ат–тафҳим, 184].

Воҳиди саволии **чист** дар 30 саҳифаи «Таърихи Байҳақӣ» 35 бор истифода шудааст [30, 301-302]. Воҳиди мазкур дар «Таърихи Байҳақӣ» бештар ва асосан, дар охири ҷумлаҳо ба кор рафтааст: Мисолҳо: «Ё амиралмуъминин, ин дардро **дармон чист?**» [3, 225]; Амир гуфт: «**Тадбир чист?**». [3, 611]; Амир Масъуд Хочаи Бузург Аҳмади Ҳасанро гуфт: «**Савоб чист дар ин боб?**»

Гуфт: Аҳмади Янолтагинро ӯ аз ҷамагон беҳ шояд [3, 441].

Як ҷиҳати ҷолиби воҳиди саволии **чист** дар он аст, ки тавассути он бештар ҷумлаҳои содаи дутаркибаи ҳуллаш ташкил меёбанд. Мисол: Гуфтам: «Пайғом **чист?**» [3, 366]; Гуфтам: «Сабаб **чист?** «Қисса карду гуфт: «Инҳо нахоҳанд гузошт, ки ҳеҷ коре бар қоидаи рост бимонад» [3, 132]; Бештари ҷумлаҳои саволӣ бо воҳиди «**чист**» дар таркиби ҷумлаҳои мураккаб қорбурд шудаанд. Ва ту ҳар ҷизе бидонӣ таъбири ин **чист?**» [3, 159]. Кор саҳт суғт меравад, сабаб **чист?** [3, 612]; Ва пӯшида мондааст, ки дармони ин кор **чист?**» [3, 652]; Амир Баттуғдиро гуфт: «Сабаб **чист**, ки ғуломон неру намекунанд» [3, 652].

Дар мобайни ҷумла баъд аз мубтадои масдарӣ қорбурд шудани воҳиди саволии **чист** хеле ҷолиб буда, дар «Таърихи Байҳақӣ» танҳо як мисоли он ба мушоҳида расид. Мисол: Чун он ҷо расиданд, ҳоҷибӣ навбатиро (навбатдорро) огоҳ карданд. Дар соат (фавран) наздики ман омад, гуфт: «Омадан **чист** бад-ин вақт? Ва туро муқаррар аст, ки аз дӣ боз (аз дирӯз боз) Амирулмуъминин ба нишот машғул аст ва ҷойи ту нест» [3, 223].

Ҳулоса, ҷумлаҳои содаи саволӣ бо пурсишчонишини **чӣ** дар «Таърихи Байҳақӣ» мавқеи муайяноро ишғол намуда, бо сохтори бениҳоят содаву қолабҳои рехтаи худ дар баёни саволу пурсишҳои мухталиф ва ҷилоҳои маъноии он нақши ҷолиби худро зоҳир намудаанд.

Дар асари мазкур ҷумлаҳои содаи дутаркиба ва бештар яктаркиба бо чонишини саволии **чӣ** ба кор рафтаанд. Таркиб ё ҷузъҳои ҷумлаҳои содаи саволии дутаркиба бо чонишини саволии **чӣ** дар «Таърихи Байҳақӣ» хеле маҳдуд буда, бештар аз сараъзоҳо иборатанд, дорои қолабҳои рехтаву суфта мебошанд ва бештар барои ифодаи саволҳои ҳоса ва баъзан дар ифодаи инқори таъкидӣ (тобишҳои риторикӣ) ба кор рафтаанд. Вобаста ба тарзҳои ифодаи

мубтадо чумлаҳои саволии мазкур тобишҳои мухталифи маъноии чумлаҳои саволӣ ба назар мерасад. Мубтадои чумлаҳои саволии мазкур бо исм, ҷонишин ва масдар ифода гардидаанд. Мубтадои бо исми хос суратгирифтаи чумлаҳои саволӣ барои таъкиди мартабаву эътибори баланди субъект (Худованд, Хоча) ва эътирому бузургдошти он ба кор рафтаанд.

Ба ҷонишинҳои шахсӣ ва ишоратӣ ифода гардидани мубтадои чумлаҳои саволӣ бештар ба мушоҳида расид.

Чумлаҳои содаи яктаркибаи саволӣ бо пурсишҷонишини **чӣ** дар «Таърихи Байҳақӣ» нисбат ба чумлаҳои содаи дутаркибаи саволӣ бештар ба кор рафтаанд. Доираи таркиби чумлаҳои содаи яктаркибаи саволӣ хеле маҳдуд буда, бештари онҳо аз ду калима – ҷонишини саволии **чӣ** ва феъл иборатанд. Тавассути таркибҳои саволии **ба чӣ, ба чӣ сабаб, аз чӣ** чумлаҳои саволии яктаркиба ва нопурра ташкил ёфта, дар ифодаи пурсиши сабаби ин ё он амал ё ҳодиса ба кор рафтаанд.

Аз мушоҳидаҳо бармеояд, ки чумлаҳои содаи саволӣ бо пурсишҷонишини **чӣ** дар «Таърихи Байҳақӣ» бо ифодаи пурсишҳои рангину пурмухтavo ва сохтори кӯтоҳу рехта дар ҷилои ҳусни баёни саволӣ нақши муҳим доранд.

КИТОБНОМА

1. Абдулаҳадов, Ж.З. Лексические заимствования в «Таърихи Байҳақи» Ходжа Абулфазл Мухаммад бинни Хусайн Байҳақи дабир /автореф. дис....канд. филол. наук:10.02.22/ Ж. З. Абдулаҳадов. – Душанбе, 2012. – 23 с.
2. Абдулаҳадов, Ҷ.З. Хусусиятҳои маъноии иктибосот дар «Таърихи Байҳақӣ»./Ҷ.З.Абдулаҳадов. – Душанбе, 2013. – 120 с.
3. Байҳақӣ, Абулфазл. «Таърихи Байҳақӣ» (Таҳиягари матн, муаллифи муқаддима, ҳавошӣ ва феҳристҳо Сайфуллоҳи Муллоҷон) / Хоча Абулфазл Мухаммад ибни Хусайни Байҳақӣ. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 774 с.
4. Балли, Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. - М.,1955. – С.47-48.
5. Белошапкова, В.А. Современный русский язык:Синтаксис .Учеб.пособие для филол.специальностей ун-тов. / В.А. Белошапкова. –М.,1977. – С.158 -243.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик: Ибора ва синтаксиси чумлаҳои сода. – Душанбе, 1986. – Ҷ. 2. – С.18-28.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик: Синтаксис, қисми 2. – Душанбе: Маориф,1984. – 325с.
8. Зехнӣ, Т. Чанд сухани судманд /Т.Зехнӣ. Душанбе: Ирфон,1984. – 157 с.
9. Зоҳидов, Н. Байҳақӣ, Абулфазл Мухаммад ибни Хусайни Байҳақӣ /Н.Зоҳидов // Донишномаи Сомониён. Ҷилди якум (А-М). – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 210 с.
10. Иброҳимов, М. Дебон зарбафти форсӣ./Садои Шарк. 2017, №2. – С. 152-153.
11. Камолиддинов, Б. Наҳви забони тоҷикӣ. / Б.Камолиддинов. – Душанбе: Собириён, 2010. – 279 с.
12. Кенджаев, Ю. Лексические и словообразовательные особенности «Таърихи Байҳақӣ» Абулфазла Байҳақӣ: автореф. Дис. ... канд.филол.наук: 10.02.22/ Ю. Кенджаев. – Худжанд, 2004. – 26 с.
13. Кенчаев, Ю. Сеҳри сухани Байҳақӣ. / Ю.Кенчаев. Воситаи таълимӣ, Хучанд, 2000 – 36 с.
14. Қосимова, М.Н. ва Камолиддинов Б. Маҷмуаи машқҳои синтаксиси забони тоҷикӣ./ М. Н.Қосимова. Б.Камолиддинов. – Душанбе, 1976. – 113 с.
15. Қосимова, М.Н. Очеркҳо оид ба синтаксиси чумлаҳои содаи насри асри XI./ М.Н.Қосимова – Душанбе: Ирфон. 1976. – 216 с.
16. Қосимова, М.Н.Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX-X).Ҷилди 1. М.Н.Қосимова. – Душанбе, 2016. – 490 с.

17. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI-XII). Ҷилди 2. М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2016. – 238 с.
18. Лекант, П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. – П.А. Лекант. – М., 1974. – 158 с.
19. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба забони адабии тоҷик. Монография /Н.Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
20. Ниёзмӯҳаммадов, Б. Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик /Б.Ниёзмӯҳаммадов. – Сталинобод, 1960. – С.11-18.
21. Норматов, М. Забони адабии муосири тоҷик. / М.Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2011. – 324 с.
22. Пейсиқов, Л.С. Вопросы синтаксиса персидского языка./ Л.С. Пейсиқов –М., 1959. – 411 с.
23. Пешковский, А.М. Вопрос о «вопросах». Изб. труды. А.М. Пешковский –М., 1959. – С. 33-49.
24. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке./И.П.Распопов. М., 1970. – 191 с.
25. Расторгуева, В.С. Краткий очерк (грамматику таджикского языка.//Таджикско-русский словарь. М., Гос.изд.-во иностран и национальн.словарей. В.С. Расторгуева. М., 1954. – С. 518-570.
26. Сабиржанов, С. Собственно вопросительные предложения в современном Таджикском литературном языке./ С. Сабиржанов. – Душанбе: Мир издателей. 2011. – 199 с.
27. Салимов, Ю. Баъзе хусусиятҳои забони насли ривоятии форсу тоҷик. Ю.Салимов // Насри ривоятӣ. – Душанбе: Ирфон, 1986. – С. 41-55.
28. Санъатӣ, М. (Мӯҳаммадхасан). Сабки «Таърихи Байҳақӣ»-и Абӯлфазли Байҳақӣ.//Суханшиносӣ. – 2012, №1. – С.140-151.
29. Сиёев, Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ./ Б.Сиёев. – Душанбе, 1972. – 235 с.
30. Сулаймонов, О. Морфологические особенности «Таърихи Байҳақӣ»: автореф. дис. ... канд. филол.наук / О. Сулаймонов. – Худжанд, 2006. – 25 с.
31. Собирҷонов, С. Ҷумлаи саволи /С. Собирҷонов // Масъалаҳои филологияи тоҷик. – Душанбе, 1976. – 122-137с.
32. Ҳалимов, С. Осор. Ҷилди 2./ С. Ҳалимов. – Душанбе, 2022. – 595 с.

ВИЖАГИҲОИ СОХТОРӢ ВА МАӢНОИИ ҶУМЛАӢОИ СОДАИ САВОЛИ БО ПУРСИШӢОНИШИНИ «ЧӢ» ДАР «ТАӢРИХИ БАЙӢАҚӢ»

Дар мақола моҳият ва аҳамияти омӯзиши забони асарҳои таърихӣ ва дараҷаи омӯзишу таҳқиқи хусусиятҳои забони яке аз он асарҳо – «Таърихи Байҳақӣ» ва ҷумлаҳои саволи бо пурсишҷонишини **чӣ** сураатёфтаи асари мазкур мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ҳамчунин, дар бобати хусусиятҳои сохтори маъноии ҷумлаҳои содаи саволи дутаркиба ва яктаркибаи бо пурсишҷонишини **чӣ** сураатгирифта, ки дар асари «Таърихи Байҳақӣ» як гурӯҳи серистеъмоли ҷумлаҳои содаи саволиро ташиқ додаанд, бо таҳлилҳои илмӣ-назарӣ маълумот дода шудааст. Хусусиятҳои ҷолиби ҷумлаҳои содаи саволи бо пурсишҷонишини **чӣ** таркибёфта бо ҷиҳатҳои зер назаррасанд:

1. Доира ё ҳудуди сохти ҷумлаҳои содаи саволи бо пурсишҷонишини «**чӣ**» сураатгирифта хеле маҳдуд ё кӯтоҳ буда, аз ду ё баъзан аз се калима иборатанд.

2. Бештари ҷумлаҳои содаи саволи мазкур дар ифодаи саволи хоса (дар ифодаи пурсиш) ба кор рафтаанд.

3. Вобаста ба тарзҳои ифодаи мубтадои ҷумлаҳои саволи мазкур тобишҳои мухталифи маъноии ҷумлаҳои саволи ба назар мерасад. Мубтадои ҷумлаҳои саволи мазкур бо исм, ҷонишин ва масдар ифода шудааст.

4. Чумлаҳои содаи яктаркибаи саволӣ бо пурсишҷонишини «чӣ» дар «Таърихи Байҳақӣ» нисбат ба чумлаҳои содаи дутаркибаи саволӣ беиштар ба кор рафтаанд.

5. Ҷонишини саволи «чӣ» дар чумлаҳои содаи дутаркибаи саволӣ баъд аз мубтадо ва дар чумлаҳои содаи яктаркибаи саволӣ дар аввали чумла меояд.

Хулоса, чумлаҳои содаи саволӣ бо пурсишҷонишини «чӣ» дар «Таърихи Байҳақӣ» намунаи хусни чумлаҳои саволӣ мебошанд.

Калидвожаҳо: Чумлаи саволӣ, чумлаи содаи яктаркиба, чумлаи содаи дутаркиба, ҷонишин, ҷонишини саволӣ, пурсишҷонишин, исм, феъл, феъли таркибӣ, феъли ёридиҳанда, тобишҳои маъноӣ, инкори таъкидӣ, сохти чумла.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОСТЫХ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ С ВОПРОСИТЕЛЬНЫМ МЕСТОИМЕНИЕМ «ЧИ» В ПРОИЗВЕДЕНИИ «ТАЪРИХИ БАЙҲАҚИ»

В данной статье рассматриваются сущность и значение изучения языка исторических произведений, а также уровень исследования и анализа языковых особенностей одного из таких произведений как «Таърихи Байҳақӣ». Особое внимание уделено вопросительным предложениям, в частности, простым вопросительным предложениям, содержащим вопросительное местоимение «чӣ», которые представляют собой распространённый тип вопросительных конструкций в данном произведении. Научно-теоретический анализ выделяет следующие характерные структурные и семантические особенности простых вопросительных предложений с местоимением «чӣ»:

1. Структура таких предложений, как правило, весьма краткая и ограничена по составу: они состоят из двух, иногда трёх слов.

2. Большинство из них употребляются для выражения специфического вопроса.

3. В зависимости от способа выражения подлежащего, наблюдаются различные смысловые оттенки вопросительных предложений. Подлежащее в таких конструкциях выражено существительным, местоимением или отглагольным существительным.

4. Простые односоставные вопросительные предложения с местоимением «чӣ» встречаются в «Таърихи Байҳақӣ» чаще, чем простые двусоставные.

5. В двусоставных вопросительных предложениях местоимение «чӣ» следует за подлежащим, в то время как в односоставных предложениях оно стоит в начале предложения.

Вывод: Простые вопросительные предложения с вопросительным местоимением «чӣ» в «Таърихи Байҳақӣ» являются яркими примерами выразительных вопросительных конструкций.

Ключевые слова: вопросительное предложение, простое односоставное предложение, простое двусоставное предложение, местоимение, вопросительное местоимение, существительное, глагол, составной глагол, вспомогательный глагол, семантические оттенки, отрицательная эмфатичность, структура предложения.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF SIMPLE INTERROGATIVE SENTENCES WITH THE INTERROGATIVE PRONOUN “CHI” IN THE WORK «TĀRĪKH-I BAYHAQĪ»

This article examines the essence and significance of studying the language of historical works, as well as the level of research and analysis of the linguistic features of one such work, *Tārīkh-i Bayhaqī*. Special attention is paid to interrogative sentences, in particular simple interrogative sentences containing the interrogative

pronoun “chi”, which constitute a common type of interrogative construction in this work.

The scientific and theoretical analysis identifies the following characteristic structural and semantic features of simple interrogative sentences with the pronoun “chi”:

The structure of such sentences is generally very concise and limited in composition; they consist of two, and sometimes three, words;

Most of them are used to express a specific (content) question;

Depending on the way the subject is expressed, various semantic nuances of interrogative sentences can be observed. In such constructions, the subject is expressed by a noun, a pronoun, or a deverbal noun;

Simple one-member interrogative sentences with the pronoun “chi” occur in *Tārīkh-i Bayhaqī* more frequently than simple two-member ones;

In two-member interrogative sentences, the pronoun “chi” follows the subject, whereas in one-member sentences it occurs at the beginning of the sentence.

Conclusion: Simple interrogative sentences with the interrogative pronoun “chi” in *Tārīkh-i Bayhaqī* represent vivid examples of expressive interrogative constructions.

Keywords: interrogative sentence, simple one-member sentence, simple two-member sentence, pronoun, interrogative pronoun, noun, verb, compound verb, auxiliary verb, semantic nuances, emphatic negation, sentence structure.

Дар бораи муаллифон: Солеҳҷон Собирҷонов – н.и.ф., дотсент, ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишонӣ:** 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 Тел.: (+992)90790700. Е-майл: solehjon47@mail.ru

Салимова Тамано – унвонҷӯи шуъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21 Тел.: (+992)987640051.

Об авторах: Сولهджон Собиржонов – к.ф.н, доцент, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки, НИАТ; **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; тел.: (+992)90790700; электронная почта: solehjon47@mail.ru

Салимова Тамано – кандидат наук кафедры таджикского языка Института языка и литературы им. Рудаки, НИАТ; **Адрес:** 734025 ,г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; тел.: (+992)987640051.

About the authors: Solekhjon Sobirzhonov – Candidate of Philological Sciences, associate professor, Leading researcher at the Institute of Language and Literature named after. Rudaki, NIAT; **Address:** Dushanbe, 734025, Rudaki Avenue, 21; Tel.: (+992)90790700; E-mail: solehjon47@mail.ru

Salimova Tamano – doctoral candidate (postgraduate researcher) at the Tajik Language, Institute of Language and Literature named after. Rudaki, NIAT. **Address:** Dushanbe, 734025, Rudaki Avenue, 21; tel.: (+992)987640051.

**ВИЖАГИҲОИ ВОЖАСОЗИИ ҚОЛАБИ ИСМУ ФЕЪЛ: ДАР
ПОЯИ МАВОДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ДОСТОНИ
«ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ**

**Сайфиддин Мирзоев,
Фирӯза Умарова**

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Вожасозӣ яке аз воситаҳои муҳим ва асосии ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар забон, аз ҷумла, забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад ва бо ин роҳ таркиби луғавӣ бо вожаҳои нав такмил меёбад. Бештари вожаҳои наवे, ки дар забон ба вучуд меоянд, дар натиҷаи дигаргуниҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илму фарҳанг ва монанди инҳо бо роҳу усулҳои вожасозӣ ба вучуд омада, ба сохти дастурӣ ва меъёрҳои забони адабии тоҷикӣ мувофиқат меkunанд.

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ яке аз роҳҳои пурмаҳсули вожасозӣ ин навъи мураккаб буда, онҳо аз ҷиҳати алоқа ва ҷузьҳои худ ба ду гурӯҳ пайваست ва тобӯе дастабандӣ шудаанд.

Калимаҳои мураккаби пайваст ҷузьҳои баробархуқуқ дошта, дар вожаҳои мураккаби тобӯе, ҷунон ки аз номаш ҳам маълум аст, як ҷузь ба ҷузьи дигар тобӯе мешавад ва онро аз ҷиҳате тавзеҳ медиҳад.

Ҳамин тавр, феъл ҳиссаи нутқе мебошад, ки баробари хусусиятҳои мураккаби дастурӣ доштан, инчунин дорои вижагиҳои луғавино маъноӣ мебошад ва дар калимасозӣ нақши муҳимро иҷро мекунад.

Дар шинохт ва баррасии феъл дар осори гузаштагон, бавижа осори манзум ва мансури забони тоҷикӣ дар давраҳои дурударози таърихӣ, ташаккулу таҳаввули он сарчашмаҳои муҳимму боарзише ба ҳисоб мераванд, ки то ба имрӯз пажӯҳишҳои зиёде низ ба анҷом расидааст. Яке аз ҷунин сарчашмаҳои муҳим осори манзум ва мансури Абдураҳмони Ҷомӣ мебошад. Ҷомӣ яке аз суҳанварони нуктасанҷи давраи адабиёти классикии форсу тоҷики садаи XV аст, ки афкори забоншиносӣ, фалсафӣ, ирфонӣ ишқӣ ва андарзҳои пандуахлоқӣ дар осораи ҷойгоҳи маҳси худро касб намудааст. Бо вучуди ин, ба осори ӯ, маҳсусан осори манзумаш аз нигоҳи забоншиносӣ камтар тавачҷуҳ зоҳир гардидааст. Аз ҷониби бархе аз муҳаққиқон асару мақолаҳои ҷолибе навишта шудааст, ки асосан, аз осори мансури Ҷомӣ мебошанд. Аз ҷумла, Ж. Гулназарова «Таснифи маъноии гурӯҳи феълҳои марбут ба гуфтор дар «Баҳористон»-и Ҷомӣ [2], М. Ҷумаев Хусусияти лексикӣ семантикии «Нафаҳот-ул -унс» [13], Иқтибосоти арабӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» [12], В.А. Капранов [3], Д. Карамшоев [4], С. Мачидова [5], С. Ҷӯраева [14] ва дигарон роҷеъ ба бархе аз паҳлуҳои ҳунари суҳанофаринӣ ва хусусиятҳои забони осори мансур ва ғазалиёти ин адиби ширинкалом диссертатсияҳои докторӣ, асару мақолаҳои пурарзиш таълиф намудаанд. Инчунин, аз ҷониби муаллифони ин сатрҳо чанд мақолае роҷеъ ба бархе аз калимаҳои мураккаби достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ, ки ба ҳамин масъала робита доранд, дар маҷаллаҳои илмӣ гуногун ба нашр расидаанд [7, 9].

Дар ин мақола танҳо як қисми калимаҳои мураккаби достони «Юсуф ва Зулайхо» мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор мегиранд, ки дар қолаби исму феъл корбаст гардидаанд. Аз маводи ғирдоварда маълум мешавад, ки Ҷомӣ дар ин дoston

аз воҷасозии исму феъл хеле зиёд истифода бурдааст. Бино бар ин, хусусиятҳои сохторӣ, луғавӣ-маъноӣ ва семантикии вожаҳои мураккаби қолаби исму феълро дар пояи маводи достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ ба гурӯҳҳои алоҳида дастабандӣ карда, мавриди баррасӣ қарор додан мумкин аст:

1. **Исм + асоси замони ҳозираи феъл.** Мусаллам аст, ки асоси замони ҳозираи феъл ифодаи амалеро ба ҷо оварда ба замони ҳозира ва ё ба замони оянда мансубият дорад.

Асоси замони ҳозира бо шахси дуҷуми танҳои феъли фармоиш (сиғаи амрӣ) ҳаммаром аст: анғез, афрӯз, зан, каш, банд, ҷӯ(й), пазир, сӯз, чар, соз, хоҳ, пардоз, пӯш, рез, анғез, омез, бахш, ситон, афшон, пардоз, гир, санҷ ва амсоли инҳоро Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» бо исмҳои гуногун пайваста, калимаҳои мураккаб сохтааст, ки чунин қолаби калимасозӣ дар забони тоҷикӣ хеле маъмул аст ва аз чунин роҳу усули воҷасозӣ таркиби луғавии забони тоҷикӣ ғанӣ гардидааст. Барои тақвияти андешаҳои худ метавон аз ин дoston чанд мисраъ шеърро ҳамчун намуна пешниҳод кард, ки аз аҳаммият ҳолӣ нест:

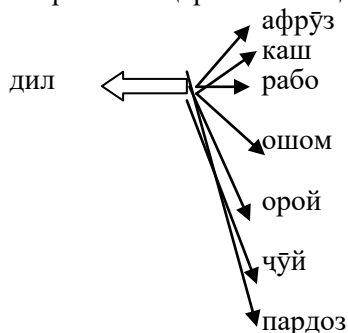
Ҷудо созанд нодир баррае чанд,

Ҷу гардунҷар бара бемислу монанд [1, 100].

Ба торикии чоҳ он хизрсимо

Фуруд овехт далви обпаймо [1, 81].

Қолаби воҷасозӣ бо исм ва асоси замони ҳозираи феъл яке аз хусусиятҳои вижаи исм буда, Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» ҳам мисли дигар асарҳои манзумаи аз ин қолаби маъмул фаровон истифода намудааст, ки нисбат ба қолабҳои дигар, бештар ба мушоҳида мерасад. Дар чунин навъи қолаби воҷасозӣ ҷузъи аввал ба бахши дуюм тобеъ мешавад. Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» чунин навъҳои феълро дар сохтани вожаҳои истифода кардааст: гуҳарсанҷ (9,14), сарфароз (14, 20, 42, 48), варақхон (14), ҳасаданғез (1), дилафрӯз (17), камарбанд (15, 17, 19, 49), суҳандон (19), меҳмонандеш (21), духулқӯб (24), шакарomez (25), дилкаш (26, 27, 48), шакарханд (28, 40, 49), дилпардоз (29), дамсоз (39, 42), ғуссапардоз (40), ҳавохоҳ (48), хунрез (73), ҷаҳонтоб (79) ва монанди инҳо, ки хеле зиёданд. Дар маводи ҷамъовардаи мо аз исми **дил** бо феълҳои гуногун (а.з.х) калимаҳои мураккаби зиёде таркиббандӣ шудааст, ки бархе аз онҳоро метавон дар нақшаи чунин тасвир кард:

Дилафрӯз (дил+афрӯз). Вожаи **дил** маъноҳои зиёд дошта, муродифи он **қалб** мебошад. Дил яке аз узвҳои муҳим ва асосии инсон ва ҳайвонот буда, дар тарафи чапи сари сина ҷойгир шудааст. Вазифаи асосии он гардиши хунро ба танзим даровардан аст. Бо вожаи **дил** адибон дар асарҳои бадеии худ мувофиқи табиӣ дил бо истифода аз ганҷинаи гаронбаҳои забон калимаҳои мураккаби

зиёдеро пайдо намуда, ба кор бурдаанд, ки Ҷомӣ низ дар достони ишқӣ ва пурмочарои «Юсуф ва Зулайхо» барои ҷаззобияти сухан аз чунин навъи калимаҳо ба таври дилхоҳ истифода намудааст:

*Чунон меҳост, к -он моҳи дилафрӯз
Ба пеши чашии ӯ бошад шабу рӯз [1, 17].*

Маънои вожаи **дилафрӯз** «фараҳбахш, масруркунандаи дил, хурсандкунанда» буда, ҷузъи дуҷум, яъне феъли **афрӯз** (аз **афрӯхтан**) «даргирондан, равшан кардан» аст. Имрӯз дар забони тоҷикӣ ҳамчун номи занона маъмул гаштааст.

Дар мисраи шеърӣ мурод аз **моҳи дилафрӯз** Юсуф аст. Ё ин ки дар мисраҳои дигари шеърӣ достон низ ба маънои «киноя аз маъшук, маҳбуб», яъне Юсуф аст:

*Фигон з-ин чархи дӯлобӣ, ки ҳар рӯз
Ба ҷоҳе афганад моҳе дилафрӯз [7, 404].*

Анбарафшон (анбар+афшон). Ҷузъи аввал вожаи **анбар** дар забони тоҷикии муосир дар шакли алоҳида ба кор намеравад. **Анбар** вожаи арабӣ буда, моддаи хушбӯйест, ки онро дар омода кардани атриёт истифода мебаранд ва дар фарҳанго чунин тавзеҳ ёфтааст: анбар а.1. моддаест чун муми нарма, ки хокистарранг ва хушбӯ буда, бештар дар уқёнуси Ҳинд ва Ором аз меъда ё рӯдаи моҳии анбар (кашалот) ҳосил менамоянд ва собиқ ҳакимон (табибон, духтурҳо - М.С.) дар тиб низ истеъмол мекарданд, ҳоло фақат дар саноати атриёт ба кор меравад. 2. маҷ. зулф, зулфи сиёҳ [10, 66; 7, 36].

Ҷузъи дуҷум асоси замони ҳозираи феъл мебошад, ки имрӯз дар ин шакл истифода намешавад. Дар забони тоҷикии муосир гунаи **афшон** (афшондан) маъмул аст, ки ҳоси услуби забони адабии тоҷикӣ. Феъли **афшондан** дар ифодаи маъноҳои тақондан (дар мавриди сару либос, кӯрпа, гилем ва амсоли инҳо дар гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ), пошидан роиҷ аст.

Дар маҷмӯъ, вожаи мураккаби **анбарафшон**-ро метавон чунин маънӣ кард: «пошанда ва афшонандаи хушбӯиҳо». Шакли дигари ин калима **анбарфишон** аст, ки ин шаклҳо бештар дар осори манзуми адибон, аз ҷумла осори Ҷомӣ дидан мумкин аст. Масалан, Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар яке аз мисраҳои шеърӣ вожаи мавриди андешаро ба таври зайл корбаст намудааст:

*В - аз он анбарфишон гесӯи дилбанд
Бо ҳар мӯ риштаи ҷон кард пайванд [1, 26].*

Дар мисраи шеърӣ дигар шакли **анбарафшон** ба кор рафтааст, ки маънои «афшонандаи хушбӯиҳо, анбарпош, анбаррез; муаттар, хушбӯӣ»-ро ифода мекунад:

*Шавад аз гарди домонаш муаттар,
Зи мӯи анбарафшонаш муанбар [1, 37].*

Ҳамин тавр, ба андешаи мо ин калима дар асл (аввал) ба сурати ибораи изофии **афшонандаи анбар** ба вучуд омада, баъдан адибон аз он барои риояи вазну қофияи шеър калимаи мураккаб сохтаанд, ки хеле мучазу ҷаззоб аст.

Исматнишин (исмат+нишин). Ҷузъи аввал аз рӯйи асолат мутааллиқ ба забони арабӣ буда, дорои маънои «поқдоманӣ, бегуноҳӣ; ифғат, бакорат» мебошад ва дар фарҳанго ба ҳамин маъноҳо тавзеҳ ёфтааст [10, 494; 7, 288].

Имрӯз дар забони тоҷикӣ гунаҳои тоҷикии он ба кор мераванд, на сурати арабии он. Бо вучуди ин, дар ташаккули минбаъди забон мақоми худро нигоҳ

доштааст, ки мардуми тоҷик фарзандони худро бо ин ном, яъне Исмат, Исматулло номгузорӣ мекунанд. Ҳамин тавр, вожаи **исмат** дар забони тоҷикӣ ба ҳайси антропоним ё ба таври мушаххас гуём, ҳамчун номи мардона, ҳатто бо номи занона дар шакли Исматой (бештар байни мардуми узбек) маъруфият пайдо кардааст.

Ҷузъи дуюм асоси замони ҳозираи феъли **нишин** аз **нишастан**, ки амалу ҳаракатро ифода мекунанд, тавзеҳи изофӣ намехоҳад, зеро на танҳо барои тоҷикон, балки барои мардуми форсизабон мафҳуми ягона дошта, дар раванди ташаккул ва таҳаввули ин забон дар давраҳои дуру дарози таърихӣ ба тағйироте дучор наомадааст.

Аз ин ду вожаи мустақилмаъно адибони давраҳои гуногун, аз ҷумла, Ҷомӣ дар осори манзуми худ вожаи **исматнишин**-ро ба қор бурдааст, ки мансуб ба ҳислати шахс аст ва дорои маънои «пок, бегуноҳ, аз гуноҳ худро нигоҳдоранда» мебошад. Ин вожаи мураккабро шоир дар яке аз мисраъҳои шеърӣ достони «Юсуф ва Зулайхо» ба таври зайл ба риштаи назм даровардааст, ки ишора ба ишқи поки Зулайхо мебошад:

Зулайхое, ки рашик ҳур ин буд,

*Ба мағриб пардаи **исматнишин** буд [1, 19].*

Дар ҳамин қолаб вожаи **исматандеш** таркиббандӣ шудааст, ки дар ин мисраъҳои шеърӣ ҳислати покдоманӣ ва дурандешӣ Юсуф тавсиф ёфтааст:

Дили Юсуф нагашт аз исмати хеш,

*Вале шуд бештар з-он **исматандеш** [7, 9].*

Вожаҳои **исматнишин** ва **исматандеш** дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ҳамчун моддаи луғавӣ ба қайд гирифта нашудаанд.

Шамимафзо (шамим+афзо). Ин вожаи мураккаб низ хеле ҷолиб ба мушоҳида мерасад, вале маънои он ба насли имрӯза номафҳум аст. Чунин навъи вожаҳои мураккаби зебову дилнишин ба осори манзуми шоирон мансуб аст, ки худ онҳоро мебофанд ва ё месозанд.

Шамим бахши аввал вожаи арабӣ буда, маънои «боди хушбӯовар, оварандаи бӯи хуш»-ро [10, 563] дорад, ки дар забони тоҷикӣ истифода намешавад. Ҷузъи дуюм феъли афзо аз афзудан мебошад, ки ин калима низ дар забони тоҷикӣ ба нудрат ба қор меравад. Ин феъл услуби ҳоси адибон буда, маънои «зиёд кардан, илова намудан, изофа кардан»-ро ифода менамояд.

Ҷомӣ дар достони «Юсуф ва Зулайхо» ба вожаи шамим, ки» бӯи хуш, форам, хушбӯй»-ро дорад, ба он феъли афзо (афзудан)-ро пайваست намудааст ва ба гунаи шамимафзо даромадааст. Дар маҷмӯъ, ин калимаро метавон «оварандаи бӯи зиёд, бӯйафзой, дорандаи бӯи хушу форами зиёд» маънӣ қард, ки онро Ҷомӣ чунин ба назм даровардааст:

Ғизоле шуд шамимафзои Канъон,

В-аз ӯ рашик Хутан саҳрои Канъон [1, 16].

Давочӯ (даво+чӯ). Ин вожа аз исми даво, ки дорои маънои «дору, даво, чизе ки бо он беморро муолиҷа мекунанд» мебошад ва асоси замони ҳозираи феъли **чӯ** (чустан, чустуҷӯ қардан) таркиббандӣ шудааст. Вожаи **давоҷӯ** дар достони мавриди таҳқиқ дар як маврид ба таври зайл қорбасти гардидааст:

Падар з - он воқеа чун гашт огоҳ,

***Давочӯ** шуд зи доноён даргоҳ [7, 38].*

Маънои аслии калимаи **давоҷӯ** «чӯяндаи даво, чӯяндаи дармон» буда, маънои маҷозии он «чорачӯ, чора чустан, илоҷи қорери чустан» мебошад.

Давочӯ шудан, яъне чорачӯ шудан, илоче пайдо кардан аст, ки дар ин мисраи шеърӣ ба ҳамин маъно истифода гардидааст.

Дамсоз (дам+соз). Чузӣ аввали вожаи мавриди назар **дам** дорои маъноҳои гуногун буда, доираи истифодаи васеъ дорад, ки бо калимаҳои зиёде таркиббандӣ мешавад ва тавассути он ибораҳои фразиологии зиёде низ ба вучуд омадааст. Маънои аслии **дам** «нафас» аст. Инчунин, дар забони тоҷикӣ бо маъноҳои «як лаҳза, каме, фурсате» ва амсоли инҳо, ки нишонаи вақт ва замон мебошанд, ба кор меравад. Ба ин калима феъли **соз** (аз сохтан) васл шуда, маънои онро дигар кардааст, яъне аз мафҳуми вақт ё замон тавассути ин феъл мафҳуми шахс ба вучуд омадааст. **Дамсоз** ин маъноҳои «дӯст, ҳамсухбат, ҳамроз»-ро ифода мекунад ва ин калима танҳо дар мавриди шахс истифода мешавад.

Чомӣ дар яке аз мисраҳои шеърӣи достони «Юсуф ва Зулайхо» вожаи **дамсоз**-ро ба гунаи **дамсоз гаштан** корбаст намудааст, ки ифодакунандаи маънои «ҳамсухбат шудан, ҳамроз гардидан» мебошад:

*Ба беҳушӣ замоне гашт дамсоз,
Дигар омад ба ҳоли хештан боз [1, 39].*

Феъли **параст** (парастидан) аз решаи исми амали **парастииш**, ки дорои маъноҳои «таълиму тақрим; итоат, фармонбардорӣ» [10, 26] мебошад, берун омадааст. **Парастидан** ба гунаи **парастииш кардан** низ ба кор меравад. Ин феъл дорои маъноҳои гуногун буда, пеш аз ҳама иҷрои амали баъзе қору ғайолияти шахсро ифода менамояд, ки дар фарҳанг ба чунин маъноҳо тавзеҳ ёфтааст: 1. таъзиму тақрим (= ҳурмат, иззат, эҳтиром) кардан, итоат ва фармонбардорӣ намудан. 2. хидмат кардан. 3. ситоиш намудан; дӯст доштан [10, 27].

Ин феъл таърихи хеле қадима дошта, решаи он ба забонҳои форсии бостон мерасад ва то ба имрӯз бо бархе аз тафовутҳои овозӣ омада расидааст. **Парастидан** дар забони форсии миёна ба гунаи **parist: paristidan** моддаи музореи ин феъл (асоси замони ҳозира-ояндаи феъл)-и мутлақ аст аз эронии бостон: ***pari - šta** – мураккаб аз (таркибёфта аз) пешванди **pari** (пешванд) ва моддаи музореи ***šta** - аз решаи **stā** -, ки маънои «истодан»-ро дорад. Бо тавачҷуҳ ба калимаи «истодан» (***abi - hištāta** >) моддаи мозии ин феъл (2 асоси замони гузаштаи ин феъл) **paristid** - ба ҷои ***paristād** - (***pari - štāta** >) омадааст. Ҳамчунин, форсии миёна: **paristār** (< форсӣ: **paracmar**), **paristag** (< **parsta**, форсии миёнаи турфонӣ **parist** ба маънои «истодан, парастидан, суғдӣ **pršt'y** «омода кардан») (***pari - štāya** -) [15, 79].

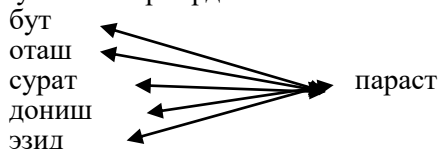
Бо ин феъл калимаҳои мураккаби зиёде аз исм корбаст гардидаанд, ки бархе аз онҳо мавриди пажӯҳиш қарор мегиранд.

Донишпараст (дониш+параст). **Дониш** чузӣ аввали ин калима дорои маъноҳои «ақлу хирад, илму фарҳанг» мебошад, ки аз он калимаҳои мураккаби зиёде сохта шудааст. **Донишпараст** яке аз он вожаҳои мураккабест, ки пеша, касби шахсро ифода мекунад. Вожаи номбурда дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ сабт гардида, «илмдӯст, хирадманд, оқил, доно» тавзеҳ ёфтааст, ки аз ҷиҳати баромад ҳар ду чузъ бунёди тоҷикӣ доранд. Аз ин ҷо маълум мешавад, ки дар давраи аввали ташаккули забони тоҷикӣ доираи фаровони истеъмол будааст. Дар давраҳои баъдӣ ташаккули забон доираи истифодаи ин калима маҳдуд шудааст ва имрӯз дар забони адабии муосири тоҷикӣ ба кор намеравад ва ба ҷои **донишпараст**-ро калимаи **илмдӯст** гирифтааст, ки аз исму исм таркиббандӣ гардида, чузӣ аввал **илм** аз рӯйи асолат мутааллиқ ба забони арабист. Вожаи **донишпараст** аз нигоҳи Чомӣ низ

пинҳон намондааст ва дар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар як маврид дар шакли чамъ ба сурати **донишпарастон** ба риштаи назм даромадааст:

*Бувад равшан бари **донишпарастон**,
Ки бошад даст дастӣ нешдастон* [1, 46].

Дар ҳамин қолаби калимасозӣ бо исмҳои **эзад, оташ, бут, сурат** тавассути асоси замони ҳозираи феъли **параст** (парастидан, парастииш кардан) чунин калимаҳои мураккаб таркиббандӣ шудаанд, ки асосан мафҳуми динӣ доранд: **бутпараст** «касе, ки бутро парастииш мекунад; касе, ки ба бут эътиқод дорад», **оташпараст** «шахсе, ки оташро парастииш мекунад; касе, ки ба оташ сачда мекунад», **суратпараст** «сачдакунанда ба сурат», **эзадпараст** «парастиишкунандаи Худо». Ин калимаҳоро метавон дар нақша чунин тасвир кард:

Атрomez (атр+omez). Чузӣ аввал **атр** моддаи хушбӯӣ буда, аз навъҳои гуногуни гул ё чизҳои дигар ҳосил мекунад; бӯӣи хуш ва фораи дорад. Ба вожаи **атр** феъли **omez** (аз масдари омехтан) пайвасти шуда, калимаи мураккаби **атромез**-ро ба вуҷуд овардааст, ки маънои бо атр омехта; хушбӯӣ-ро ифода мекунад. Ин калима дар достони мавриди андеша ба таври зайл корбасти гардидааст:

*Булӯрин чомӯ **лабрез** карда,
Ба моулвард **атромез** карда* [1, 146].

Дар ин мисраҳои шеърӣ ду вожаи мураккаби аз исми ва асоси замони ҳозираи феъл сохташуда ба кор рафтааст, ки ба масъалаи таҳқиқи мақолаи мо иртибот дорад. Вожаи мураккаби дигар **лабрез** (лаб+рез) мебошад, ки маънои «пур, саршор, лаболаб»-ро дорад.

Арғунунзан (арғунун+зан). Чузӣ аввал **арғунун** номи сози мусиқии хеле қадим буда, аз рӯи асолат ба забони ҷонӣ марбут аст, ки шакли дигари он **арғанун** мебошад. **Арғанунзан** мансуб ба соҳаи мусиқӣ буда, касбу ҳунаро ифода мекунад, яъне касе, ки ҳунари навохтани ин сози мусиқиро дорад. Муроди **арғунунзан** вожаи **арғунуннавоз** мебошад, ки ҳоси услуби забони адабии тоҷикӣ.

Вожаи мавриди андеша дар достони «Юсуф ва Зулайхо» дар як маврид ба маънои «навозандаи арғунун» дар мисраи шеърии зер ба таври зайл корбасти гардидааст:

*Паи мастоҳувон аз ин нишеман
Саҳили бодпоён **арғунунзан*** [1, 61].

Феъли **пардохтан**, ки асоси замони ҳозираи он ба гунаи **пардоз** ифода меёбад, дар забони тоҷикӣ хеле сермаъно буда, дар ФЗТ чордаҳ маънояш дода шудааст [10, 35]. Ин феъл дар достони «Юсуф ва Зулайхо» фаровон истифода гардида, шоир тавассути он аз исмҳои гуногун калимаҳои мураккаб сохтааст, ки бархе аз онҳо дар фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ сабт нашудаанд. Аз ҷумла, калимаҳои **ишвапардоз, розпардоз, шавқпардоз, ғуссапардоз** ва монанди инҳо аз назари мурағбатии фарҳангҳо дар қанор мондаанд. Вожаҳои номбурда ҳоси услуби адабии бадеӣ буда, дар гуфтори мардум истифода намешаванд. Ҷомӣ дар баробари ин калимаҳо вожаи **суханпардоз**-ро низ ба кор бурдааст, ки доираи қорбурди он васеътар буда, дар фарҳангҳо сабт шудааст.

Маънои вожаи **суханпардоз** «ородихандаи сухан, зебосухан» [10, 284], яъне хушсухан мебошад, ки дар яке аз мисраъҳои шеърӣ дoston чунин омадааст:

*Суханпардозии ин ширин фасона
Чунин орад фасона дар миёна [1, 97].*

*Суханпардозии ин кошонаи роз
Чунин берун диҳад аз парда овоз [1, 130].*

Ё ин ки аз лексемаи **роз** Чомӣ ба воситаи феъли **пардоз** вожаи **розпардоз** - ро сохта, онро ба таври зайл ба риштаи назм даровардааст:

*Ҷаҳонро шаъри шаб шуд пардаи роз,
Дар он парда ҷаҳоне розпардоз [1, 200].*

Вojaи **роз** маънои «матлаби пӯшида, пинҳон, асрори дил, он чи дар замири дил аст» [10, 141], яъне сирру асрори дилро ифода мекунад ва бештар дар мавриди шахс ба кор меравад.

Вojaи чолиб ва зебои дигар, ки дар дoston ба мушоҳида расид ва ба андешаи мо он низ сохтаву бофтаи Чомӣ мебошад, **ишвапардоз** аст. Решаи асосии ин калима **ишва** ноз, ғамза, карашма буда, тавассути феъли **пардоз** дар мисраъҳои шеърӣ зер ба гунаи вожаи мураккаб даромадааст, ки ифодагари маънои «ишвагар, нозукарашмакунанда, шӯху дилфареб» мебошад [7, 293].

*Канизон ҷилвагар дар ишваву ноз,
Ҷама дастоннамою ишвапардоз [1, 116].*

Вojaи мураккаби дигар, ки бо феъли мавриди андеша таркиббанди шудааст, **ғуссапардоз** аст ва дар дoston ду бор ба кор рафтааст.

*Шаб омад ошиқонро пардаи роз,
Шаб омад бедилонро ғуссапардоз [1, 168].*

*Шуд аз ғамгин дили худ ғуссапардоз,
Ба ёри хеш кард ин қисса оғоз [1, 40].*

Ин калима аз **ғусса**, ки аз ҷиҳати асолат мутааллиқ ба забони арабист ва дорои маънои «ғам, андух, яъне ғаму андуҳе, ки дар дил пинҳон нигоҳ дошта шуда, ба касе ошкор накунад» мебошад. Ин матлаб мансуб ба қаҳрамонҳои асосии дoston Юсуф ва Зулайхост.

Дар дoston вожаи **дилпардозӣ** низ истифода шудааст, ки маънои «ҳолӣ кардани қалб аз ғубори аламҳоро» ифода мекунад:

*Зи тори ашк баст ӯ тор бар чанг,
Ба дилпардозии худ сохт оҳанг [1, 29].*

Ин калима ҳам аз ҷониби мураттибони фарҳангҳои тафсирии забони тоҷикӣ ба қайд гирифта нашудааст. Аз ин ҷо маълум мешавад вожаи мураккаби **дилпардозӣ** низ сохтаву бофтаи шоир мебошад.

Дар ҳамин қолаб вожаи **нуктапардоз** ба мушоҳида расид, ки дорои маънои «суханоро, нозукадо; хушовоз, хушлаҳн» мебошад ва дар мисраъҳои шеърӣ зер дар мавриди мутрибони (навозандагон ва сарояндагон) хушовоз корбаст гардидааст:

*Шакарлаб мутрибони нуктапардоз,
Ба расми таҳният хуш карда овоз [1, 54].*

Дар дoston аз вожаи **нағма** бо феъли **пардоз** Чомӣ калимаи **нағмапардоз** - ро сохтааст, ки ифодакунандаи маънои «сурудхон, сароянда» аст ва дар ин мисраъҳои шеърӣ чунин ба кор рафтааст:

*Анодил 3-он ҷалочил нағмапардоз,
Дар ин фирӯзакоҳ афканда овоз [1, 113].*

Ба ҳамин минвол боз асоси замони ҳозираи феъли **пардоз** бо исмҳои гуногун калимаҳои мураккаби зиёде сохта шудааст, ки омори онҳо чунин аст: **ғуссапардоз** (2 маротиба) **дилпардоз** (1 бор), **ишвапардоз** (1 дафъа), **нағмапардоз** (1), **нуктапардоз** (1), **розпардоз** (1), **суханпардоз** (2), **шавқпардоз** (1).

Феъли **каш** низ дар сохтани вожаҳои мураккаб пурмаҳсул буда, дар дoston фаровон истифода гардидааст. Феъли амали **каш**, ки масдари он **кашидан** мебошад, дар забони тоҷикӣ ба маъноҳои гуногун ба кор меравад. Ин феъл ба исми **дил** пайваст шуда, вожаи мураккаби **дилкаш**-ро ба вучуд овардааст, дар дoston беш аз даҳ бор ба маъноҳои «дилрабо, дилпазир, хушнамо; мавзун, зебо; фoрам, ҷонгудоз; нағз; мувофиқи таъб» ва монанди инҳо, ки бештар дар мавриди қаҳрамонҳои дoston – Юсуф ва Зулайҳо, симои зебои онҳо, рафтору кирдорашон ба кор рафтааст. Барои тақвияти андешаҳои хеш метавон аз чанд мисраъ шеърӣ дoston ҳамчун намуна пешниҳод кард, ки аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд:

*Ба рӯяш дид мушкин холи дилкаш,
Нишаст аз вай сипандосо бар оташ [1, 26].*

Мурод аз ин мисраъҳои шеърӣ он аст, ки Зулайҳо дар ҳoб дар симои Юсуф холи сиёҳу хушбӯй ва зебо, яъне дилкашро дид.

Дар мисраъҳои шеърӣ дигар вожаи **дилкаш** ба маънои «дилошуб; ҷонгудоз; фoрам» омадааст, марбут ба Зулайҳоянд:

*Анодил лаҳни дилкаш баркашиданд,
Лиҳофи ғунча аз гул баркашиданд [1, 27].*

Дар ҷойи дигар шоир вожаи **дилкаш**-ро ба мафҳуми «дилрабо, писандида, марғуб» ба кор бурдааст:

*Агар афтад қабули раъйи олӣ,
Фиристеми ба он дилкаш ҳаволӣ [7, 48].*

Дар мисраъҳои шеърӣ зер манзур қади зебову мавзунӣ Зулайҳост, ки ҳангоме ӯ Юсуфро ба хонаи ҳафтум барои ба ҳадафи худ расидан даъват мекунад, ба ӯ мурочиат карда мегӯяд:

*Зи лаъли ҷонфизоям ком ёбӣ,
Ба қадди дилкашам ором ёбӣ [1, 133].*

Дар дoston вожаи **бозкаш (бозкашидан)** дар як маврид ба кор рафтааст, ки маънои «ақиб кашидан, ба қафо кашидан»-ро дорад. Ҷомӣ ин калимаро ба лексемаи **гом** дар шакли ибори беизофаи **бозкаш гом** ба таври зайл ба риштаи назм даровардааст, ки маънои «баргаштан, ақиб гаштан»-ро ифода мекунад:

*К - аз ин тундӣ биёром, эй Зулайҳо,
В- аз ин раҳ бозкаш гом, эй Зулайҳо [1, 135].*

Вожаи **саркаш** ҳам серистеъмол буда, дар панҷ маврид ба кор рафтааст ва дорои маъноҳои гуногун мебошад. Яке аз маъноҳои асосии он «гарданкаш; касе, ки ба фармоне итоат намекунад; мағрур» мебошад, ки бештар дар мавриди шахс гуфта мешавад ва ин калима дар забони имрӯзаи тоҷикӣ низ мустаъмал аст. Масалан, дар мисраъҳои шеърӣ зер ба маъноҳои номбурда истифода шудааст, ки манзур Юсуф аст. Ин суҳанҳоро Зулайҳо ба доя мегӯяд ва ӯро ба назди Юсуф барои талаб намудани мурод (орзу)-и худ мефиристад. Ӯ ба доя мегӯяд, ки ин суҳанҳои маро бар ӯ бирасон:

*Қадам аз тораки ман кун ба сӯяш,
Забони ман шаву аз ман бигӯяш,
Ки эй саркаш ниҳоли нозпарвард,
Рухатро аз латофат ноз парвард [1, 106].*

Ё ин ки дар чойи дигар Зулайхо мегӯяд:

*Зи зиндон ҳӯи саркаш нарм гардад,
Дилаш дар нехӯй гарм гардад [1, 150].
Чи аз зарринкамар, саркаш гуломон,
Ҳама дар хилъати саркаш хиромон [1, 180].*

Ин ҷо зарринкамар манзур аз Юсуф аст, ки ин калима на ба маънои асл «касе, ки миёнбанди заррин дорад», балки ба мафҳуми маҷоз «зебо, соҳибчамол» ифода ёфтааст.

Дар дoston вожаи **зар** // **зарр**, ки маънои «тило»-ро дорад, ба он калимаҳои мураккаб ва ибораҳои зиёде истифода шудааст. Яке аз чунин навъҳои вожаҳои мураккаб бо феъли **каш** ба гунаи **заркаш** даромадааст, ки мутааллиқ ба сару либос буда, дорои маънои «зардӯхт, зардӯзишуда, аз зар бофташуда, зарбофт» мебошад. Ин вожа се бор ба ҳамин маъноҳо корбаст гардидааст, ки метавон ҳамчун намуна аз чандтои он истифода кард:

*Чу заркаш ҳуллааш аз ҳам кушодӣ,
Ба гиря дидаи пурнам кушодӣ [1, 162].
Хурӯшон аз чамоли дилфиребаш,
Ба заркаш чомаҳо доданд зебаш [1, 199].*

Вожаи дигаре, ки тавассути феъли **каш** таркиббандӣ шудааст, **инон** буда, маънои аслиаш «личом, чилав» аст. Вожаи мураккаби **инонкаш** танҳо як дафъа ба кор рафта, ки дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» ба таври зайл тавзеҳ ёфтаанд: 1. касе, ки инони аспро мекашад; чилавдор; 2. маҷ. соҳибхитӣ, роҳбар; 3. Моил азмкунанда, қасдкунанда; **инонкаш шудан** майл кардан, моил шудан, азм кардан, қасд намудан [8, 284], ки дар doston ба ҳамин маъно омадааст:

*Назар чун ёфт бар дидан қарораи,
Инонкаш шуд сӯи бўсу канораи [1, 201].*

Ҷузъи аввали калима **инон** бунёди куҳан дошта, аз ҷиҳати асолат мутааллиқ ба забони арабист, вале дар натиҷаи ташаккулу таҳаввули забон дар давраҳои дуру дарози таърихӣ доираи истифодаи он маҳдуд гардидааст. Дар забони тоҷикии муосир ба чойи **инон** чилав, личом роиҷ шудааст. Бо вучуди ин, вожаи **инон**-ро шоирону нависандагон ба кор мебаранд. Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки **инон** хоси услуби адибон¹ ва публицистӣ мебошад.

2. **Исм + асоси замони гузаштаи феъл**. Асоси замони гузаштаи феъл амали дар замони гузашта анҷомёфтaro ифода мекунад. Он ба шахси сеюми танҳо мувофиқат дорад: хонд, зад, рафт, гирифт ва монанди инҳо. Дар dostonи «Юсуф ва Зулайхо» чанд вожаи мураккаб ба мушоҳида расид, ки тавассути асоси замони гузаштаи феъл сохта шудаанд. Дар чунин навъи қолаби калимасозӣ танҳо аз исмҳои **сар** ва **ноз** бо феълҳои **омад** ва **парвард** калимаҳои мураккаби **саромад** ва **нозпарвард** таркиббандӣ гардидаанд:

*Сар омад давлати Лайлию Маҷнун,
Касе дигар саромад созам акнун [1, 12].*

¹. Ҳулла - либос, чома, куртаву эзор; либоси нав.

Ин вожа аслан аз чумлаи содаи дутаркибаи «сар омад» ба гунаи калимаи мураккаб даромада, дорои маънои зайл мебошад: «саромад болотар аз дигарон, мумтоз; сардафтар; забардаст» [10; 7, 486] мебошад ва ҳарду чузъ аз рӯи баромад марбут ба забони тоҷикӣ мебошанд:

*Чӣ меғям 3-он нигори нозпарвард,
Ки гар бар пушти по бинишинадаш гард [1, 39].*

Чузъи аввали ин вожа **ноз** маъноҳои гуногун, аз чумла, «мулоимӣ, нармӣ; ғамза, ишва, карашма; ғаҳр; зебо, озода; ором, осуда» мебошад, ки ба кадом маъно истифода шудани онро аз матн муайян кардан мумкин аст. Чузъи дуюм **парвард** (аз **парваридан**) буда, маъноҳои «парвариш кардан, парасторӣ намудан, тарбият кардан. 2. навозиш кардан, лутфу эҳсон намудан»-ро ифода мекунад [10, 28].

Феълҳое, ки тавассути онҳо аз исмҳои калимаҳои мураккаб сохта шудаанд, дорои хусусиятҳои забон ва услуби Ҷомӣ буда, дар ифодаи баёни андеша барои муҳаққиқон шароити мувофиқ фароҳам овардаанд.

Баёни суҳан ва ҳунари волои суҳандониву нуктасанҷии ин адиби ширинкалом ба вожаву таркибҳои бисёр муносиби шоирона, тасвирҳои ҷолибу таъсирбахш ифода гардидаанд, ки дар онҳо, махсусан дар достони «Юсуф ва Зулайхо» қорбурди калимаҳои мураккаби бо исму асоси замони ҳозираи феълҳо сохташуда, ҳислат, вазъияту ҳислати қаҳрамонҳои асосӣ тасвир ёфтаанд.

КИТОБНОМА

1. Абдурахмони Ҷомӣ. Ҷилди чорум. Ҳафт авранг. Юсуф ва Зулайхо / А. Ҷомӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 232 с.
2. Гулназарова, Ж. Таснифи маъноии гурӯҳи феълҳои марбут ба гуфтор дар «Баҳористон» -Ҷомӣ / Ж. Гулназарова // Паёми ДМТ, №2 (48). – Душанбе: Сино, 2008. – С. 44 -54.
3. Капронов, В. А. К вопросу о мировоззрениях Джами на язык [Текст] / Абдурахмони Ҷомӣ. Маҷмуаи мақолаҳо // В. А. Капронов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – С. 105 -116.
4. Карамшоев, Д. Муносибати Ҷомӣ ба забон / Абдурахмони Ҷомӣ // Д. Карамшоев. – Душанбе: Дониш, 1975. – С.127-143.
5. Мачидова, С. Тобиишҳои маъноии вожаи «гул» дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ // С. Маъидов // Забон – рукни тоат. – Душанбе, 2018. – №11. – С. 116-124.
6. Мирзоев, С., Умарова Ф. Хусусиятҳои маъноӣ ва сохтории «Анҷирхор» ва муодилҳои он дар ғӯйишҳои забони тоҷикӣ дар муқоиса бо маводи достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурахмони Ҷомӣ // С. Мирзоев, Ф. Умарова / Забон ва Истиқлол. – Душанбе: ҚДММ «Аршам, 2024. – С. 307 -315.
7. Нурув, А. Фарҳанги осори Ҷомӣ / А. Нурув. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ ЭСТ. – Ҷ.1. 1963. 535с.
8. Умарова, Ф. Таҳқиқи калимаҳои мураккаби пайваст, ки тавассути миёновандҳои «-о-» ва «-у-» сохта шудаанд (дар асоси маводи достони « Юсуф ва Зулайхо»-и Абдурахмони Ҷомӣ) / Ф. Умарова. – Суҳаншиносӣ, 2023, №3. – С. 42 - 51.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. / ФЗТ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. / ФЗТ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951с
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе: ҚДММ «Ксероксленд», 2008. – 949 с.

12. Чумаев М. Иктибосоти арабӣ дар «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ / Устод Айнӣ ва асолати забон (Маҷмуаи мақолаҳо) // М. Чумаев. – Душанбе: Деваштич, 2003. – С. 60-63.

13. Чумаев, М. Хусусиятҳои лексикӣ семантикӣ «Нафаҳот-ул-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ / М. Чумаев. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 159 с.

14. Ҷӯраева, С. Мавқеи синонимҳои матнии астронимҳо дар ашъори Абдурахмони Ҷомӣ [Матн] // С. Ҷӯраева. Паёми ДМТ. – Душанбе: Сино, 2008. – 1 (43). – С. 111-119.

15. Mansouri, Y., Hassanzadeh J. An Etymological Study of Persian Verbs [Tekst] / Y. Mansouri, J. Hassanzadeh. -Tehran: Farhangestan, 2008. – 367 p.

**ВИЖАГИҲОИ ВОЖАСОЗИИ ҚОЛАБИ ИСМУ ФЕЪЛ:
ДАР ПОЯИ МАВОДИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБИ ДОСТОНИ
«ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО» -И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ**

Феъл яке аз ҳиссаҳои муҳими номии нутқ буда, баробари вижагиҳои мураккаби дастурӣ (грамматикӣ) доштан, инчунин дорои хусусиятҳои лугавию маъноӣ мебошад, ки дар таркиббандии калимаҳо нақши муҳимро ба ҷо меоварад.

Дар ин мақола танҳо як қисми калимаҳои мураккаби достони «Юсуф ва Зулайхо»-и Ҷомӣ мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор гирифтаанд, ки дар қолаби исму феъл корбаст гардидаанд. Аз маводи ғирдомадаи достон маълум мешавад, ки Ҷомӣ аз вожасозии исму феъл ба таври фаровон истифода намудааст. Муқаррар карда шуд, ки бештари калимаҳои мураккаби дар ин қолаб сохташуда, дар пояи асоси замони ҳозираи феъл сурат гирифтааст. Чунин қолаби калимасозӣ дар забони осори манзуми Ҷомӣ маълум буда, таркиби лугавии забони тоҷикӣ аз ин ҳисоб ташаққул ва тақмил ёфтааст. Дар достон бо феълҳои анғез, афрӯз, зан, каш, банд, сӯз, соз, хоҳ, пардоз, нӯш, рез, афшон, санҷ ва ғайраҳо аз исмҳои гуногун калимаҳои мураккаб сохта шудааст, ки дар мақола ба ҳисоби омори онҳо низ ишора гардидааст.

Дар мақола дар бораи баромади ҷузъҳои аввали калимаҳои мураккаби мавриди таҳқиқ низ маълумот ҷура гардидааст.

Калидвожаҳо: вожасозӣ, феъл, калимаҳои мураккаб, қолаби исму феъл, асоси замони ҳозираи феъл, таркиби лугавии забони тоҷикӣ, баромади ҷузъҳои аввали калима, таҳлил ва таҳқиқ.

**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМЫ:
СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ + ГЛАГОЛ (НА ПРИМЕРЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ
ПОЭМЫ «ЮСУФ И ЗУЛАЙХО» АБДУРАХМАНА ДЖАМИ)**

Глагол является одной из важных частей речи в языке, обладая как грамматическими, так и лексическими и смысловыми особенностями, играя важную роль в образовании слов. В данной статье рассматриваются только сложные слова, образованные на основе формы: существительное + глагол, используемые в поэме « Юсуф и Зулайхо» Абдурахмана Джами.

Из исследованного материала стало известно, что А.Джами широко использует форму словообразования существительное + глагол. Установлено, что большинство сложных слов, образованных в этой форме, имеют основу глагола настоящего времени. Такая форма словообразования является распространенной в поэтическом языке Абдурахмана Джами, благодаря чему лексический состав таджикского языка был обогащен и развивался. В поэме

используются глаголы, такие как ангез – разряди, афруз – воспламени, зан – бей), каш – тяни–, банд – завяжи–, суз– (жги, соз– строй, хоҳ – жела), пардоз– (полируй, пуш – одень, рез – лей, афшон – рассей, санҷ – протестируй и другие, из которых образуются сложные слова с различными существительными. В статье также представлены статистические данные о частоте использования таких слов и рассмотрены начальные элементы сложных слов, образующихся в процессе исследования.

Ключевые слова: словообразование, глагол, сложные слова, форма существительное + глагол, основа глагола настоящего времени, лексический состав таджикского языка, начальные элементы слова, анализ и исследование.

**THE FEATURES OF WORD FORMATION FORM OF NOUN +
VERB (BASED ON THE COMPLEX WORDS OF «YUSUF AND
ZULEYKHA» POEM OF A. JAMI)**

The verb is one of the nt parts of speech in language, possessing both grammatical as well as lexical and semantic features, playing a crucial role in word formation. This article focuses on complex words formed from the combination of the noun + verb form, used in the poem «Yusuf and Zuleikha» of A. Jami.

From the analyzed material, it became clear that A. Jami widely employs the noun + verb word formation pattern. It was established that the majority of complex words formed in this way have a verb base in the present tense. This form of word formation is common in A. Jami's poetic language, which enriched and developed the lexical composition of the Tajik language. In the poem, verbs such as angez – discharge, afruz –ignite, zan – strike, kash– pull, band – tie, suz – burn, soz– build,, khwah – wish, pardoz – polish, push – wear, rez – pour, afshon – scatter, sanj– test, and others are used, from which complex words are formed with various nouns. The article also provides statistical data on the frequency of such words and examines the initial components of the complex words formed in the course of the study.

Keywords: word formation, verb, complex words, noun + verb form, verb base in the present tense, lexical composition of the Tajik language, initial components of words, analysis and research.

Дар бораи муаллифони: Мирзоев Сайфиддин – Сарходими илмии шӯъбаи забони тоҷикии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел.: +992919803820, е- майл: sayf_yagnob@mail.ru

Умарова Фирӯза – докторанти (PhD)-и Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21; Тел.:+992987180767.

Сведения об авторах: Мирзоев Сайфиддин – Главный научный сотрудник отдела таджикского языка Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: +992919803820, Е- майл: sayf_yagnob@mail.ru

Умарова Фируза –докторант (PhD) Института языка и литературы им Рудаки НАНТ. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: +992987180767.

Information about the authors: Mirzoev Saifiddin – Researcher, Department of Tajik Language, Institute of Language and Literature named after Rudaki, National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21; Tel.: +992919803820, E- mail: sayf_yagnob@mail.ru

Umarova Firuza - Doctor PhD in the Institute of Language and Literature named after of Rudaki of NAST. **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21; Phone: +992987180767.

ТДУ: 811.21/.22+82

**ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ РАЗРЯДЫ ИМЕН
СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ АБСТРАКТНЫХ И
КОНКРЕТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ)**

Мунира Иматшоева
**Таджикский международный университет иностранных
языков имени Сотима Улугзода**

Известно, что «язык является основной общественно значимой (опосредованной мышлением) формой отражения окружающей человека действительности и самого себя, то есть формой хранения знаний о действительности... а также средством получения нового знания о действительности» [10, 604]. Различные классы слов, существующих в языке, отражают тот или иной важный для человека фрагмент действительности, передают те или иные отношения между реалиями. Одной из главных задач современной лингвистики является объяснение того, «как концептуализируется мир при его восприятии человеком, какие при этом выделяются единицы и сущности, какие при этом создаются когнитивные структуры (структуры знания) и в рамках каких частей речи происходит вербализация каждой из них; какой категоризации мира отвечают кардинальные части речи и какая именно онтологическая категория ложится в основание каждой из них по отдельности» [2, 220].

Понятие абстракции является одним из наиболее неоднозначных и трудных для понимания. Проблема определения абстрактного начинается с вопроса о том, существует ли четкое видение того, где проходит граница абстрактного и конкретного.

Абстрактные существительные – это слова, которые называют абстрактные (отвлеченные) понятия, свойства, действия, качества, состояния например, *ʒiwjaʃ*-ишқ -love).

Лингвисты и философы на протяжении многих веков пытались определить понятие «абстрактности». Изначально абстрактное понятие понималось как отвлеченное свойство предмета, а ученые рассуждали, существуют ли эти свойства независимо от предметов или принадлежат им. Исследования абстракции были неотделимы от исследования абстрактных понятий и имен, их обозначающих; при этом антиномия абстрактное/конкретное

рассматривалась как противопоставление либо объекта/свойств объекта, либо предметов реального/мыслимого мира.

Абстрактные существительные нельзя пощупать, увидеть, услышать, понюхать и попробовать на вкус. Абстрактные существительные являются неотъемлемой частью словарного состава любого языка, в том числе и шугнанского, таджикского и английского.

Одной из задач современной лингвистики является изучение всех пластов лексики, в том числе и абстрактной, и наиболее актуальным становится также вопрос ее функционирования в языке.

Абстрактная лексика шугнанского языка представляет собой значительный пласт словаря шугнанского языка, отражающий происхождение в обществе изменения исторического и социокультурного характера. Она включает обширный круг слов, передающих абстрактные понятия, отвлеченные свойства и качества, действия и состояния [1, 37].

М. Аламшоев отмечает, что в шугнанском языке уже достаточно полно рассмотрены грамматические признаки абстрактных имен существительных. Существительные с абстрактным значением называют не собственно предметы, а абстрагированные, обобщенные свойства, действия, признаки, процессы вне связи с их носителями языка или исполнителями (ҳої- страх; žiwjaħ-ишк-love; baħiħ - бахшиш- прощение). Зачастую эти существительные называют понятия, не имеющие реального воплощения, и воспринимаются воображением. Он отмечает, что обычной формой употребления отвлеченных существительных является единственное число. Например, žiwjaħ, suzaħ, ɣam, ɣām, dilsuzi, и т.д.[1, 58].

шуг.: Sūzaħ wam jūnand dod. (Моя душа горит)

тадж.: Сӯзиш дар чони ман зад.

анг.: Burning in my soul.

В шугнанском языке некоторые абстрактные существительные образуются с помощью суффикса аҳ, как, например, в словах sūzaħ, žiwjaħ и т.д.

Абстрактные существительные в таджикском языке – это названия понятий, не имеющих физического тела. Например *ақл, фикр, ишқ, некӣ, бадӣ, хониш, бориш, камбизоатӣ, ташивиқот*. Подобные лексические особенности, как правила во всех словах не имеют множественного числа. Многие таджикские абстрактные существительные образуются с помощью суффикса *ӣ* и *от* (из арабского языка).

шуг.: Wam kuistūne ɣac žiwjaħe wi dewin jud.

тадж.: Ишки духтари кӯхистони ӯро девона кард. (Любовь горной девушки свела его с ума.

анг.: The love of a mountain girl drove him crazy.

В английском языке большую часть отвлеченных существительных составляют слова, мотивированные прилагательными и глаголами, образующиеся с помощью нулевого суффикса (belief, calm, idea, love, dream). Например:

шуг.: niyate tar šabnišini sitow mev bekorə međenand sar bašand vūd.

анг.: The idea to go to the party was the best for this weekend. (Идея пойти на вечеринку в эти выходные была хорошей).

тадж.: Фикр рафтан ба шабнишинӣ дар ҳамин рӯзҳои истироҳат беҳтарин буд.

Во всех трёх сравниваемых языках абстрактные существительные переводятся абстрактными понятиями. (niyat- фикр –idea).

Некоторые абстрактные существительные английского языка образуются с помощью суффикса - *ty* (также - *ity*), (*maturity, honesty, sensitivity, poverty*), а также с ниже перечисленными суффиксами:

- *ness* : *happiness, sickness, goodness, kindness*;
- *ment* : *movement*;
- *ism*: *realism, humanism*.

Традиционно абстрактные существительные во всех трёх сравниваемых языках дифференцируются на следующие лексико-семантические группы:

- чувства и эмоции *anger* – каҳр, *qār* (злость); *sadness* – ғам, ғусса, *ḡam*, (печаль);
- постоянные признаки и состояние: *honesty* – бовичдонӣ. *Rostkorā* (честность); *motherhood* – модарӣ, *pandorā* (материнство);
- отвлеченные понятия: *homelessness* – бехонумони, *bexūnagā* (бездомность); *privacy* – гушанишинӣ - *ḡaribā* (уединенность);
- идеи *thought* – фикр, *uḡ* (мысль); *dream* – орзу – *armūn* (мечта);
- природные явления (*lightning* – молния, *gravity* – гравитация).

Стоит отметить, что названия болезней, научных дисциплин и различных занятий в сравниваемых языках также относятся к абстрактным существительным, например, *diabetes* – касалии канд, *qand* (диабет), *literature* – адабиёт- *adabiyot*, *reading*- хониш- *xūniš*, *billiard* – билиард- *bilyard* и др.

Меньшую часть абстрактных существительных составляют немотивированные слова: *trouble* (беда) – бадбахтӣ, бало, *musibat* - *qinā, balo*; *mind* (ум) – ақл, хирад, фаҳм, зехн, - *aqlā, farosat, famiṣ*; *temper* (нрав) – урфу одат, феъл, хислат – *fel, xislat*; *fear* (страх) – тарс, харос, ваҳм, - *ḡoḡ, osepi, wām*; *argony* (мука) азоб, укубат – *qinigari, azob, uqubat*; *sorrow*- (печаль) ғам, ғусса, андӯх, алам – *ḡām, alam*; *passion* (страсть) – рағбат, шавқ, *ṣawq, mailā*; *grief* – (горе), ғам, андӯх, кулфат – *ḡām comfort*- (уют), *substance* (суть).

Абстрактные существительные используются только в единственном числе. Отдельные такие единицы могут трансформировать свое значение и переходить в разряд конкретных существительных, в этом случае они могут употребляться с неопределенным артиклем и приобретать форму множественного числа. Например, в английском языке;

Experience – an *experience* – *experiences* – таҷриба (ҳо) – *tajriba* (en)

Work – a *work*- *works* – кор (ҳо) – *kor* (en)

Time – a *time* – *times* вақт (ҳо) – *waxt* (en)

Beauty - a *beauty* – *beauties* зебогӣ – *xiṣruigā*

Law- a *law* – *laws*- қонун (ҳо) – *qonun* (en)

Sight- a *sight* – *sights* -биниш - *wint*

Light – a *light* – *lights*- равшанӣ - *riḡnoi*

В английском языке все вышеприведённые примеры могут менять своё значение и переходить в категорию конкретных существительных, но в шугнанском и таджикском языках не все из них могут быть конкретными. Например слова зебогӣ – *xiṣruigā*; биниш – *wint*; равшанӣ - *riḡnoi* не могут употребляться во множественном числе.

Итак, уникальность абстрактных существительных состоит том, что только они среди всех субстантивных имён обладают возможностью наименовать нематериальную сущность, в частности называют: а) отвлечённый признак, присущий разным объектам действительности; б) отвлечённое действие, которое может совершаться разными деятелями или производиться над разными объектами; в) отвлечённое состояние или чувство, которое может возникать в разных ситуациях; г) отвлечённое понятие, которое существует только в человеческом сознании и которое нельзя представить наглядно [7, 113].

Существительные со значением отвлеченного действия в принципе могут быть образованы от любого глагола. Не могут образовать существительных, например, со значением субъекта действия те глаголы, значения которых не предполагают наличия объективного субъекта, а рассматривают действие либо как происходящие «само по себе», либо как состояние (be sad, turn green, flow).

Такого же типа ограничения накладываются на образование отвлеченных существительных со значением орудия действия. Подобные существительные образуются лишь от тех глаголов, которые предполагают существование орудий, совершающих обозначенное действие. Например: от глагола to trust – боварй кардан, bowari cidow (доверять) можно образовать существительные, называющие как абстрактные действия truth – ҳақиқат, aqeqat (правда). От глагола **строить** образуются существительные, называющие отвлеченные действия – construction, building lot, structure и субъект действия constructor.

Но нельзя образовать, например: существительные, называющие орудие, объект или результат действия.

Абстрактные существительные, образованные от глаголов, не зависимо от их лексического значения, выражают процесс (процессуальный признак) – to boil – boil (boiling) (кипеть – кипение) – чӯшидан – wirvdow; действия – to run – run (running) (бежать – бег) – давидан, дав - ҷӯтowa, ʒow; состояния – to suffer – suffering (страдать – страдание) азоб, чафо- azob, zaqaʃ; и отношение – to dominate - dominance (преобладать – пребладание), бартарӣ, афзалият, bidegarə.

Наиболее продуктивным способом словообразования абстрактных существительных в шугнанском, таджикском и английском языках образующихся от глаголов, является суффиксальный способ. Хотя в таджикском языке большинство существительное образуются без суффиксальным способом, а в шугнанском языке с помощью суффикса – ow. Этот способ выражается в том, что новое слово образуется путем присоединения к производящей основе суффикса.

В русском языке процесс образования абстрактных существительных от глагольных основ считается одним из продуктивных.

Языковой уровень связан с грамматическими возможностями имён существительных. На языковом уровне самым «сильным» и противопоставленными всем остальным субстантивам разрядом являются конкретные существительные. Конкретные имена составляют основную массу имён существительных и являются типичными, центральными представителями данной части речи. «Хотя в класс существительных, - отмечается в «Лингвистическом энциклопедическом словаре», - входят обычно слова разной семантики (ср., напр., в таджикском языке «зан», «гов», «курсӣ», «ишк», «зебоғӣ», «дав» и т. п.), определяющим признаком служит наличие в классе

существительных обозначений конкретных предметов, лиц, животных и т. д.» [1, 500].

В отличие от имён абстрактных, конкретные существительные в сравниваемых языках, называющие отдельные материальные предметы, являются исчисляемыми, свободно сочетаются с различными количественными определителями и изменяются по числам. Кроме того, только конкретные имёна имеют смысл и формальное выражение категория одушевлённости; только конкретные имена могут быть личными и неличными; только для обозначений конкретных предметов оправдано разграничение имён собственных и нарицательных. Ни абстрактные, ни вещественные, ни собирательные существительные не обладают такой совокупностью грамматических возможностей, что и делает конкретные имена уникальным с точки зрения функционирования в языке разрядом существительных. Благодаря своей грамматической «универсальности» конкретные существительные способны передать в языке практически всё разнообразие материального предметного мира.

Статистика показывает, что в английском языке словообразование абстрактных существительных развито больше, чем в таджикском и шугнанском языках. Во многих случаях абстрактный способ образования существительного на базе других частей речи в основном из глагола и прилагательного в сравниваемых языках имеет сходство. Новые слова появляются на основе других частей речи, но в некоторых случаях наблюдаются различия в образовании абстрактных существительных.

Отдельную группу составляют от адъективных имена существительные, обозначающие отвлеченное качество. Такие абстрактные существительные образуются чаще всего на базе прилагательных, но способы и средства деривации подобных имен существительных в языковой среде отличаются, например: *guxnagə, ʃəmqatə, xasise, хирс, хирсӣ, чашмгуруснағӣ, greed, avidity, greediness* (жадность); *munsike, guxnage, хасисӣ, мумсикӣ, miserliness, parsimony, closeness* (скупость, корыстолюбие); *qobile, tarhezə, чолоқӣ, ҷаққонӣ, кордонӣ* (ловость – ‘ловкость’); *šilaq, beparwo, бенарвоӣ, ноэҳтиётӣ, бедикқатӣ, imprudence, indiscretion, carelessness* (небрежность – ‘неосторожность, небрежность’) и др. Такие существительные характеризуют человека, дают оценку его способностям: Например:

шуг.: *šilaqe wam ti kul, ya na ʔamat na parwo.*

тадж.: Ноэҳтиётӣ касбӣ вай аст. вай парвоӣ ягон чӣ нест.

анг.: Her **imprudence** led to her encouraging – intentionally or not – a number of soldiers.

Многочисленную группу в сравниваемых языках составляют абстрактные существительные, связанные с разноаспектной характеристикой человека. Они могут обозначать:

1) особенности характера, поведения: *mayli, awas, šawq, майл, ҳавас, рағбат, меҳр, inclination, addiction, habitude* (склонность, пристрастие к чему-либо). Например:

шуг.: *Mayli tar anglise ʔeidow tund ʔa vid tar ilowagi sa.*

тадж.: Агар майли омӯхтани забони англисӣ доред, ба дарсҳои иловагӣ равед.

анг.: If you have desire to study English, you can take an extra lessons.

2. умственные способности: aqli, farosat, xirad, ақл, хирад, mind, intellect, **разум** – (совокупность всех психических свойств человека, характер);

3. особенности речевого поведения: **Ќақ- ьақ, naqli, gāp, guftugui, мақол, сўҳбат, гуфтугӯ, лаҳча, conversation, talk, converse** (особенности произношения, говор), nimū, fasaat, badzive, badzabūne, бадзабонӣ, бадлафзӣ, баддахонӣ, ҳақорат, алфозӣ қабех, blackguardism, filth foul language, ribaldry ‘сквернословие’. Например:

шуг.: Wam badzabūn ҷor nimūenen diga wam ti tasir naҷud.

тадж.: Ҳақоратҳои шавҳарӣ бадзабонаш дигар ба ӯ таъсир накарданд.

анг.: The insults of her abusive husband no longer affected her.

4) различные действия человека: duqat, ғам, parwo, ranj, sāy, tašwiš, тараддуд, ташвиш, давуғеч, ғам, ғамхорӣ, чонсӯзӣ, slap, flap, slamcare, attention, regard (хлопоты, заботы) niwdow, nolan, fiyūn, wayast, jiъdow, гиря, нола, гирякунӣ, дод, фарёд, ҷеғзанӣ, weeping, crying, cry mourning, shout, outcry call (плач, крик), **tišperex, ژهtoژهxt**, давуғеч, даводавӣ, телбағӣ, оворағӣ, ботилӣ, bustle, bustling, vanity scurry, running (суета, бегомня),

5) эмоциональное, душевное состояние человека, его чувства: jūх, tišperex, humboxez, sitirob, ҳаяҷон, огоҳкунӣ, изтироб, agitation, emotion, anxiety, alarm, worry (тревога, волнение); хиše, хурратә, хурсанде, хиšwaxte, хурсандӣ, шодӣ, шодмонӣ, (радость, удовольствие), azob, ozor, qine, азоб, озор, азиат, anguish, torment, misery, (мучение, страдани); alam, duqat, ғам, armūn, dargile, андӯх, ғам, ғусса, дилгирӣ, ҳасрат, sorrow, sadness, grief (тоска, печаль);

6) физическое состояние: šev, šitoe, laxza, **ларза, вараҷа, садӣ, сармо, chill, rigor, dither, shakes** (ощущение холода, озноб); tot, tofa, munda, куфтағӣ, шалпарӣ, хастағӣ, мондағӣ, fatigue, weariness, tiredness (усталость, немочь);

Следует отметить, что группа слов, номинирующих сферу здоровья, более разнообразна и не ограничена только характеристикой человека. В исследуемых языках зафиксированы абстрактные имена существительные называющие обобщенные понятия: ofiyat, ol, sa(h)atti, tan-durust, саломатӣ, қувват, health, well-being, soundness (здоровье).

Названия болезней в исследуемых языках также являются абстрактными существительными. Например: laxzā, tab- laxzā, qand kasale, зуком, вараҷа, фишорбаландӣ, касалии қанд fever, ague, fire, diabet, shigh pressure.

В заключение обратим внимание на то, что лексико-грамматические разряды имён существительных не являются изолированными друг от друга классами слов, поэтому на каждом уровне, возможно их взаимодействие, которое отражается в языке в виде разнообразных пересечений и переходных случаев. Эти переходные случаи должны стать объектом особого изучения. Абстрактные существительные в шугнанском, таджикском и английском языках различаются только семантически, в речи они функционируют практически одинаково. Абстрактные существительные составляют обширную и разнообразную в структурно-семантическом отношении группу слов. Эти существительные номинируют важные для носителей языков, процессы и свойства, отвлеченные понятия, передают особенности мировосприятия сельского жителя, стремление к большей конкретизации, отражают образность и оценочность в познании окружающей среды.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аламшоев, М.М., Аламшоев Ш.М., Карамшоев Д. Грамматика шугнанского языка. / М. Аламшоев. Учебное пособие, 253 с.
2. Арнольд, ИВ. Лексикология современного английского языка, – М., 1959.
3. Бахтибеков, Т. Грамматика шугнанского языка/ Т. Бахтибеков, Душанбе, 1976. – 78 с.
4. Грамматика современного таджикского литературного языка. Часть 1. Душанбе: Дониш, 1985. – 367 с.
5. Зарубин, И.И. Шугнанские тексты и словарь / И. Зарубин. Издательство Академии Наук СССР, Москва- Ленинград, 1960. – 387 с.
6. Зехнӣ, Т. Аз таърихи лексикаи забони тоҷикӣ / Т.Зехнӣ. – Душанбе: Дониш, 1987. – 236 с.
7. Иматшоева, М. Гурӯҳи лексикӣ-грамматикӣ исмҳои ҷомеа дар забони шугнанӣ, тоҷикӣ ва англисӣ / М.Иматшоева // Суханшиносӣ, №2 (51), Душанбе, 2025. – С.72-80.
8. Комянова, Т. Грамматика английского языка / Т. Комянова. – М., 2016 – 15-52 с.
9. Мешков, О.Д. Словообразование современного английского языка, М., – 1970.
10. Мочалова, Т.И. (2008) Названия кушаний в русских говорах Мордовии. Актуальные вопросы практики обучения и воспитания Воронеж: hominum. 2024. №1, Воронеж: Изд-во ВГУ, 295–303
11. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка, – М., 1956.
12. Рустамов, Ш. Имя существительное в современном таджикском литературном языке. – Душанбе, 1972.
13. Шоев, Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном таджикском литературном языке (на материале суффикса -и, -ки, -ви). – Дисс. ... канд. филол. наук. – Душанбе, 1983. – 201 с.
14. Keynes, J.N. Studies and Exercises in formal logic. NY, 1906. – 173 с.
15. Galsworthy, J. «The Forsite Saga», «The Man of Property», 247 с.

ЛЕКСИКО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ РАЗРЯДЫ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ШУГНАНСКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ АБСТРАКТНЫХ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ)

В статье рассматривается класс абстрактных существительных в лексической системе шугнанского, таджикского и английского языков. Анализируются подходы к определению абстрактных существительных, их функционально- семантические признаки, роль в системной организации лексики сравниваемых языков. Определяются различие и сходство абстрактных имен существительных в этих единицах.

В статье особо отмечается, что абстрактные существительные используются только в единственном числе. Некоторые абстрактные существительные могут менять свое значение и переходить в разряд конкретных существительных, в этом случае они могут быть использованы в сочетании с неопределенным артиклем и приобретать форму множественного числа. В статье также представлена многочисленная лексико-семантическая группа абстрактных существительных, связанная с разноаспектной характеристикой человека.

Подобные слова, которые номинируют сферу здоровья, более разнообразны и не ограничены только характеристикой человека. В исследуемых языках зафиксированы абстрактные имена существительные, называющие обобщенные понятия: *ofiyat*, *ōl*, *sa(h)atti*, *tan-durust*, *саломатӣ*, *қувват*, *health*, *well-being*, *soundness* (здоровье). Все названия болезни в исследуемых языках являются абстрактными существительными. Например:

larzā, tab- larzā, qand kasale, зуком, вараҷа, фишорбаландӣ, касалии қанд fever, ague, fire, diabet, shiah pressure.

Абстрактные существительные в шугнанском, таджикском и английском языках различаются только семантически, в речи они функционируют практически одинаково.

Ключевые слова: имя существительное, шугнанский, таджикский, английский, абстрактные, сравнительный анализ, лексический слой, значение, понятие, логическое, мотивирование слова, признаки.

ДАРАЧАҲОИ ЛУҒАВӢ-ГРАММАТИКИИ ИСМ ДАР ЗАБОНҲОИ ШУҒНОӢ, ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ (ДАР АСОСИ ИСМҲОИ МАӢӢӢ)

Дар мақолаи мазкур гурӯҳи исмҳои абстракт дар системаи луғавии забонҳои шугноӣ, тоҷикӣ ва англисӣ дида баромада шуд. Роҳҳои муносибати исмҳои маънӣ, хусусиятҳои функционалӣ-маъноии онҳо, нақши онҳо дар ташикли системаи луғавии ҳар як забон таҳлил карда мешаванд. Тафовут ва шабоҳатҳои байни исмҳои маънӣ дар забонҳои муқоисаишаванда муайян карда мешаванд.

Муаллифи мақола қайд мекунад, ки исмҳои абстракт фақат дар шакли танҳо истифода мешаванд. Баъзе исмҳои маънӣ метавонанд маънои худро тағйир дода, ба исмҳои моддӣ табдил ёбанд ва дар ин ҳолат онҳо метавонанд бо артикли номуайян истифода шаванд ва шакли ҷамъро гиранд. Дар мақола инчунин гурӯҳи калони исмҳои маънӣ, ки дар забонҳои муқоисаишаванда бо хусусиятҳои бисёрҷанбаи ҳислати инсон алоқаманданд, баррасӣ карда мешавад. Инчунин, калимаҳое, ки соҳаи тандурустиро ифода мекунанд, гуногунтар буда, танҳо бо ҳислатҳои инсон маҳдуд намешавад.

Дар забонҳои мавриди омӯзиш исмҳои маъние сабт мешаванд, ки мафҳумҳои умумиро номбар мекунанд: ofiyat, ol, sa(h)atti, tan-durust, salomatī, қувват, health, well-being, soundness. Ҳамаи номҳои беморӣ дар забонҳои омӯхташуда исмҳои абстрактӣ мебошанд. Мисол: larzā, tab- larzā, qand kasale, зуком, вараҷа, фишорбаландӣ, касалии қанд fever, ague, fire, diabet, shigh pressure. Исмҳои маънӣ дар забонҳои шугноӣ, тоҷикӣ ва англисӣ танҳо аз ҷиҳати маъноӣ тафовут доранд, дар нутқ онҳо қариб яхела амал мекунанд.

Калидвожаҳо: исм, шугноӣ, тоҷикӣ, англисӣ, маънӣ, таҳлили муқоисавӣ, қабати луғавӣ, маъно, мафҳум, мантиқӣ, калимаҳои асосӣ, хусусиятҳо.

LEXICAL- GRAMMATICAL CATEGORIES OF NOUN IN SHUGNI, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES (ON THE BASIS OF ABSTRACT NOUNS)

The article examines the class of abstract nouns in the lexical system of the Shugni, Tajik and English languages. Approaches to the definition of abstract nouns, their functional and semantic features, and their role in the systematic organization of the vocabulary of the compared languages are analyzed. The differences and similarities of abstract nouns are determined.

The author of the article notes that abstract nouns are used only in the singular form. Some abstract nouns can change their meaning and become concrete nouns, in this case they can be used with an indefinite article and take on a plural form. The article also examines a large group of abstract nouns, which in the compared languages are associated with multi-aspect characteristics of a person. Also, words that nominate the health, are more diverse and not limited only to the characteristics of a person.

In the comparing languages, abstract nouns that name generalized concepts are recorded: ofiyat, օl, sa(h)atti, tan-durust, саломатӣ, қуввам, health, well-being, soundness. All disease names in the compared languages are abstract nouns. For example: larzā, tab- larzā, qand kasale, зуком, вараҷа, фишорбаландӣ, касалии қанд fever, ague, fire, diabet, shigh pressure. Abstract nouns in the Shugni, Tajik and English languages differ only semantically, in speech they function almost identically.

Key words: noun, Shugni, Tajik, English, abstract, comparative analysis, lexical layer, meaning, concept, logical, word motivation, features.

Информация об авторе: Иматшоева Мунира Бандишоевна – кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка для двух профильных специальностей, Таджикского международного университета иностранных языков имени С. Улугзад; **Адрес:** город Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6; Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Тел: 93 955 48 47

Дар бораи муаллиф: Иматшоева Мунира Бандишоевна – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисӣ барои ихтисосҳои ҳамгирои Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улӯғзода; **Нишони:** шаҳри Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев, 17/6; Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; тел: 93 955 48 47.

Information about author: Imatshoeva Munira Bandishoeva – candidate of philological sciences, docent of English language for two profile specialties' department of Tajik International University of foreign languages named after Sotim Ulugzade, Dushanbe city? Muhammadiyev street 17/6; Email: imatshoeva_munira81@mail.ru; Phone: 93 955 48 47.

ТДУ: 811.21+811.111

ВАЗИФАҲОИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Малика Мирзочонова

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Маълумоти умумии омили номии пешояндҳо бо маънои маконӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки субъекти асосӣ надорад, тавассути маънии умумии ҷумла ва маънии лексии феъл муайян мешавад [5]. Хангоми нигоҳ доштани маънои лексии аслии худ, пешояндҳои номӣ маънои абстраксии умумии пешоянди асосиро, ки бо он пайваст мешаванд, ифода мекунад. Дар забони тоҷикӣ, аксар вақт ин тавассути пешоянди «аз» ва дар забони англисӣ тавассути «from» сурат мегирад [5]. Масалан, ибораи «аз мағоза» метавонад маънои «аз дохили мағоза» низ дошта бошад, зеро пешоянди «аз» хуруҷ ё ҳаракат аз ё дур шудан аз объектро ифода мекунад. Дар забони англисӣ, пешоянди «from» ба ҷой ишора мекунад, ки асоси амалро нишон медиҳад, ки он марзи ҳаракати объекти муҳокимашаванда дар ҷумла аст. Нуктаи аввали амал барои пешоянди «from» нуктаи оғози рушди амал мебошад [5].

Сохтори гуногуни забонҳои муқоисашаванда (англисӣ – тоҷикӣ) ба ташкили сохторӣ ва семантикии пешвандҳои фазой таъсири худро мегузорад. Дар робита ба ташкили сохторӣ – семантикии пешояндҳо асосан ба ихтилофи байни забонҳо бо чунин хусусиятҳо оварда кор фармуда мешавад: мавҷудияти омонимия дар дохили ғуруҳи пешояндҳои забони тоҷикӣ, ки падежҳои

гуногунро тартиб медиҳанд, ва набудани падежҳои шабеҳ дар забони англисӣ бо сабаби набудани падежҳо дар он дида мешавад [4].

Дар китобҳои дарсии мактабӣ оид ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, пешояндҳо ҳамчун нишондиҳандаҳои маъноҳои асосии аъзои камтар аҳамиятноки ҷумла баррасӣ мешаванд. Яке аз он масъалаҳо омӯзиши соҳаи функционалӣ-маъноии маҳал боқӣ мемонад, ки дар забоншиносӣ анъанаи зерин дорад ва то ҳол таваҷҷӯҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб мекунад. Нақши пешояндҳо бо функсияи синтаксии расмӣ нишон додани он, ки кадом калима аз ҷиҳати грамматикӣ ба калимаи дигар тобеъ аст, тамом намешавад. Нақши семантикии пешоянд, ки ба таркиби алоҳидаи калимаҳо ва тавассути он аксар вақт ба тамоми ҷумла маънои худро медиҳад, ки муносибати калимаҳои муҳимро байни худ мушаххас ва умумӣ мекунад, хеле калон аст [5, 22].

Ҳамзамон, бояд бо ақидаҳои муҳаққиқоне, ки изҳор доштаанд, ки категорияи фосола «ҳанӯз ҳам то охир таҳқиқоти комил дастрас нест, ва дар фалсафа, илмҳои дақиқ ва забоншиносӣ шарҳ ва тасвири пурра ва мукамал надорад» мувофиқ шуд [5, 22]. Кӯшиши ба амал овардани амале, ки нисбат ба мавзӯ равона карда шудааст, амали ашёи ҳамаи намудҳои гуногуни тамосшавиро махсуб гардида, дар муқоиса бо паҳншавии амал ба ашё бо натиҷаи моликияти муваққатӣ ё доимӣ, қисман ё пурраи ашё, истифодаи он, тағир додан ё эҷод кардан ва ғайра, ки ин бо омезиши феъл бо иловаи мустақим ифода карда мешавад [1, 2].

Дар забон ифодаи бисёрзаминаи ҳаҷмӣ ва муносибатҳои маконӣ ҳамчун як майдони мустақили алоҳида пайдо шуда, дар таҳқиқотҳо номҳои гуногун дорад, ки категорияи майдони луғавӣ маҳал, майдони луғавӣ семантикии маконӣ, майдони функционалӣ-семантикии маконӣ ва ғайраро ташкил мекунанд [10, 23].

Фазошиносӣ марҳалаи муҳими шинохти муносибатҳои фазоӣ буда, мафҳуми семантикиро ифода мекунад. Яке аз муҳимтарин категорияҳои шуури инсонӣ майдони семантикии фазоӣ мебошад. Дар забоншиносӣ категорияи фазоӣ объекти омӯзиш ва таҳлили фалсафа, мантиқ ва забоншиносӣ қарор мегирад. Фазошиносӣ дар соҳаҳои номбаршудаи илм хосиятҳо ва хусусиятҳои якхеларо нишон намедиҳад. Ҳар як илм мафҳуми категориявии фазоиятро мувофиқи вигаҳои илми худ, дар асоси ҳадаф ва вазифаҳои худ таҳлил мекунад [10].

Дар асоси таҷрибаи муносибатҳои фазоӣ, ки дар натиҷаи инъикоси инсон ба вучуд меоянд, бо дарки ҳисси табиат муайян карда мешаванд. Муносибатҳои, ки дар байни предметҳо амал мекунанд, дар асл воситаҳои муайянро ифода мекунанд ва забон ин муносибатҳоро дар тафаккури инсон инъикос мекунад. Ақидаҳои шахсият дар бораи муҳити зист дар асоси категорияи мантикию равонии фазоӣ ҷойгир аст. Дар пешояндҳои «фазо», «макон», «ҳаракат» ядрои майдони луғавӣ фазоиятро воҳиди луғавӣ ташкил медиҳад, ки мафҳуми умумии «фазо»-ро ифода мекунад [10].

Олимони муосир майдони функционалии семантикии фазоро ҷузъи асосии тасвири лингвистии ҷаҳон мешуморанд. Ҳарчанд мавҷудияти макон ҳамчун шакли фазои воқеӣ якхела аст, воситаҳои ифодаи он дар забонҳои гуногун аз ҷиҳати маъноӣ фарқ мекунанд, яъне пешояндҳои макон метавонанд ҳамчун мавод барои ошкор кардани тасвири забонӣ истифода шаванд. Мавқеи объектҳо дар фазо вобаста ба маънои умумии аслии пешояндҳои функционалӣ-семантикии ифодаи фазоият кунандаи забонҳои гуногун ҳастанд [4, 23].

Мавҷудияти макон ҳамчун шакли фазои воқеӣ муттаҳид шудааст, аммо воситаҳои ифодаи он дар забонҳои гуногун аз ҷиҳати маъноӣ фарқ мекунад. Пешояндҳои макон ҷойгиршавии предметҳоро дар фазо ифода намуда, бо маъноӣ умумӣ ҳамчун пешояндҳои функционалии маъноӣ фазоӣ асосан фарогир мебошанд. Ба таркиби семантикии муносибатҳои фазоӣ соҳаҳои гуногуни функционалӣ аз қабилӣ ҷойгиршавии инсон, ҷойгиршавии ашёҳо нисбат ба ҳамдигар, хусусиятҳои манзара, соҳаҳои фаъолияти инсон, тақсими маъмурию ҳудудӣ дохил мешаванд [4, 23].

Майдони семантикии фазоӣ шакли муайяни ташкили маъноҳои фазоӣ, қобилияти ифодаи муносибатҳои систематикӣ, ки онҳоро муттаҳид ва ба низом дароварда, бо ҳамин дар забон як категорияи семантикиро ифода мекунад, фаро мегирад. Вобаста ба ин муносибатҳо на танҳо ҳар як пешоянд маъноӣ ҳудро дорад, балки гурӯҳҳои пешояндҳо низ низомҳои хурду калонро ташкил медиҳанд, ки натиҷа ва моҳияти тамосҳо мебошад. Муносибати мутақобилаи пешояндҳо метавонанд гуногун бошанд [4, 5].

Ҳар яке аз пешояндҳо муносибати ҳоси ҳудро бо ҳамкориҳои матн муқаррар мекунад ва ин муносибат метавонад вазъиятеро ба вучуд оварад, ки ба ҳолати муқарраркардаи пешоянди дигар монандӣ дорад. Дар матнҳои адабии муайян, ҳатто пешояндҳо метавонанд таъсири синонимӣ дошта бошанд, ки маънояш дар матнҳои дигар муқобил аст. Системаҳои пешояндҳои забонҳои гуногунро ба ҳамдигар коҳиш додан мумкин нест, зеро маъноӣ пешояндҳо дар забонҳои гуногун танҳо қисман мувофиқат мекунад ва маҷмӯи воҳидҳое, ки метавонанд ба муносибати муайянкардаи пешоянд ворид шаванд, аз як забон ба забони дигар фарқ мекунад [4].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ воситаҳои луғавии ифодаи муносибатҳои фазоӣ гуногунанд. Воҳидҳои луғавии дорои маъноӣ фазоӣ дар забонҳои муқоисашавандаи тоҷикӣ ва англисӣ ба майдони фазоӣ пайваст буда, инчунин исмҳо, зарфҳо, феълҳо, пешояндҳо, пайвандакҳо бо маъноӣ муносибатҳои фазоӣ низ истифода мешаванд [10, 23].

Чӣ тавре ки А. Николова қайд намудааст, воситаҳои луғавии ифодакунандаи семантикаи фазоӣ ба ҳиссаҳои гуногуни нутқ тааллуқ доранд, ки метавонанд ба категорияҳои асосии лексикӣ грамматикӣ пешояндҳои семантикии функционалии фазоӣ дохил шаванд. Дар тавсифи забоншиносӣ мафҳумҳои фазо, макон, вақт, самт ва ғайра барои ифодаи ҳодисаҳои марбут ба категорияи фазо васеъ истифода мешаванд [5, 23].

Дар забони тоҷикӣ алоқа ва муносибати байни калимаҳо, ибораҳо ва аъзои ҷумла пеш аз ҳама бо воситаҳои синтаксисӣ ифода меёбад. Пешояндҳо ва пайвандакҳое, ки дар воҳидҳои ёрирасон ғайримустақил (тағйирнопазир) истифода мешаванд, махсусан муҳиманд. Тарзи ифодаи маъноӣ грамматикӣ бо истифода аз шаклҳои ҳолӣ дар забони ҳозираи тоҷикӣ ба низоми нави ибораҳои пешояндӣ иваз шуда, пешояндҳо мавқеи хос пайдо кардаанд. Пешояндҳо дар забони тоҷикӣ моҳияти ин муносибатҳоро ошкор ва равшан мекунад, ки маъноӣ муайяни луғавӣ — дуумдараҷа (махсус) доранд [4, 23].

Пешояндҳоро аз нуқтаи назар тайдоиш ба ду гурӯҳ тақсим мекунад: пешояндҳои асли ва номӣ. Дар забони тоҷикӣ пешояндҳо бо исмҳо, ҷонишинҳо, номҳои асли ва феълӣ якҷоя карда мешаванд: Ман бо хурсандӣ қабул кардам – Я с радостью согласился – I happily agreed [8, 85].

Пешояндҳо дар забони тоҷикӣ на танҳо мавҷудияти муносибатҳои гуногун байни калимаҳои мустақилро нишон медиҳанд, балки мазмуну хусусияти ин муносибатҳоро мушаххас мекунанд, яъне нақши онҳо танҳо бо грамматикаи расмӣ тамом намешавад. Асоси пешояндҳо арзишҳои макон ва ҳаракат мебошанд. Алоқа ва муносибати байни калимаҳо, ибораҳо ва аъзои ҷумлаҳо дар забони тоҷикӣ асосан бо воситаҳои синтаксикӣ ифода мешавад [4, 23].

Азбаски дар забони тоҷикӣ исмҳо барои ифодаи муносибатҳои гуногун ва робитаи байни калимаҳо шаклҳои грамматикӣ надоранд, алоқаи байни онҳо асосан бо воситаҳои синтаксикӣ амалӣ карда мешавад. Бурханова қайд намудааст, ки тарзи ифодаи ибораҳои грамматикӣ бо истифодабарии ҳол ба системаи нави ибораҳои пешояндӣ дар забони ҳозираи тоҷикӣ иваз карда шуда, пешояндҳо аҳамияти калон пайдо кардаанд. Пешояндҳои забони тоҷикӣ аз сабаби он ки алоқаи ҳудро бо исмҳое, ки аз он сарчашма гирифтаанд, нигоҳ доштаанд, на танҳо нақши алоқаи шаклӣ-грамматикӣ, балки нақши маъноиро низ иҷро мекунанд [4, 85].

Калимаҳои зерин дар таркиби пешояндҳои мураккаби маконӣ дар забони ҳозираи тоҷикӣ ҳамчун калимаҳои асосӣ истифода мешаванд, ки маънои фазой (ҷои амал, ҳолат ва самти амал)-ро ифода мекунанд. Пешоянди макон ҷойгиршавии амалро дар канор ё сари ашё ифода мекунад: «Коргарон дар сари дастгоҳ, ҳуҷра меҳӯранд ва бинобар ин ки ҷои хоб надоштанд бисёрашон дар ҳамон ҷо хоб ҳам мекарданд»; «Дар сари роҳ ойнаҷаеро дида аз замин бардошта гирифт» [8, 96].

Пешоянди «аз» дар забони тоҷикӣ самти амалро аз канор ё аввали предмет ифода мекунад. Бо феълҳои ҳаракат пешоянди болоӣ дар якҷоягӣ бо пешванди аз маънои аз боло ба поён, аз сатҳи ашё равона шудани амалро дорад: «Аз болои курпа хезетон» [9, 16]. Ҷойгиршавӣ ё самти амал дар болои ашё ба ин маъно зич алоқаманд аст. Пешоянди аз болоӣ вобаста ба маънои умумии ҷумла метавонад ба маънии ҳаракат дар сатҳ ва аз ҷиҳе гузаштанро дошта бошад.

Пешояндҳои номии забони тоҷикӣ асосан муносибатҳои маконро ифода мекунанд, дар ҳоле ки маъноҳои гуногуни дигар дар заминаи маънои асосии пешбари макон ба вучуд меоянд ва инкишоф меёбанд. Мушкили ифодаи пешояндҳои «in» ва «at» ба истифодаи онҳо бо номҳои шахрҳо вобастагӣ дорад [1, 214]. «In» ба макони ҷойгиршавӣ дахл дорад, дар ҳоле ки «at» нуктаи ҷуғрофӣ мушаххасро ифода мекунад [1, 155].

Пешояндҳои забони англисӣ on, in, at дар тарҷумаи душвории зиёд ба вучуд меоранд, зеро семантикаи онҳо васеъ аст. Системаи истифодаи пешояндҳои on, in, at дар забони англисӣ хеле мураккаб мебошад [4, 32].

Синонимия ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи сарфакорӣ ва аёнӣ забон ва қобилияти хидматрасонии тамоми ниёзҳои муоширатии одамон сухан ронем [1, 103]. Бисёр пешояндҳои лоиҳавӣ дар забони англисӣ ҷуфтҳои синонимиро ташкил медиҳанд, ба монанди: over – above, under – below, in front of – ahead, after – behind [1, 65].

Пешояндҳои over ва above дар забони англисӣ метавонанд мавҷудияти муносибати функционалӣ байни объектҳои ифода кунанд ва ҳамчунин маълумотро дар бораи он, ки предметҳои ҳамҷояшуда аз ҷиҳати функционалӣ пайваст нестанд, интиқол диҳанд [1, 85].

Натиҷаи таъсири мутақобилаи пешояндҳо тағйирёфтҳои физикии ашёҳоро низ ифода мекунад. Пешояндҳо дар бораи таъсири мутақобилаи сурат ва замина,

ки дар лаҳзаи ҳозира ба амал меоянд, маълумот медиҳанд. Аз ин рӯ, яке аз объектҳо ҳамчун пайгири амале дида мешавад, ки аз рӯи меҳвари лоиҳавии он ба объекти дигар нигаронида шудааст. Ашӯҳои зинда дар нақши пайгир амал мекунанд, ё ашӯҳои ғайризинда метавонанд таъсири физикии муайян ба дигар ашӯҳо расонанд [1, 85]:

(1) Shahlo bent over (above) the flowers to see them better. Шахло аз болои гулҳо ҳам шуд то онҳоро хубтар бинад. (2) Many red balls thumping heavily above (over) the boys. Тубчаҳои сурхи бисёре сахт ба болои бачаҳо мефароманд [1, 85].

Дар аксари мавридҳо нақши пешоянд умуман бо вазифаи синтаксиси шаклии нишон додани тобеъияти грамматикӣ маҳдуд намешавад. Нақши маъноии пешоянд хеле бузург аст, ки ба ибораи алоҳида ва ба воситаи он муносибати калимаҳои муҳимро мушаххас ва умумӣ мекунад. Муносибатҳои мушаххасеро муайян кардан мумкин аст, ки бо истифода аз пешояндҳо сарфи назар аз тамоми ҷузиёти лексикаи феълӣ ва номӣ дар таркиби ибораҳои феълӣ ифода мешаванд. Ҳар як пешоянд мустақилияти кофии маъноӣ дорад, аммо ин барои ҷузи система буданаш ҳалал намерасонад. Дар забони англисӣ системаи ифодаи самти макон бо истифода аз пешояндҳо дорои сохтори комилан муайян, яъне шабакаи муайяни робитаҳо ва муносибатҳо меёбад [1, 85].

КИТОБНОМА

1. Аксененко, Б.Н. Предлоги английского языка (Ред. Е.И. Аничков) / Б.Н. Аксененко. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 320 с.
2. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика (Синонимические средства языка) / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
3. Бондаренко, В.С. Пространственные отношения, выражаемые с помощью предлогов // Учен. зап. Моск. пед. ин-та им. В.П. Потёмкина / В.С. Бондаренко. – М., 1954. – Том 33, вып. 3.
4. Бурханова, Г. Сопоставительный анализ составных предлогов с пространственным значением в английском и таджикском языках / Г. Бурханова. – Душанбе, 2005. – 63 с.
5. Камалова, А.Р. Первичные предлоги таджикского языка и их функциональные эквиваленты в английском языке: Автореф. дис. канд. филол. наук. / А.Р. Камалова. – М., 1971. – 19 с.
6. Каушанская, В.Л. Грамматика английского языка. / В.Л. Каушанская. – С.-Пб.: Просвещение, 1967. – 318 с.
7. Коршунов, В.С. Синтаксическая функция обстоятельства места, обособленного в начале предложения // Авт. дис.... канд. филол. наук. / В.С. Коршунов. – М., 1976.
8. Айни, С. Дохунда / С. Айни. – Казань, 1984. – 440 с.
9. Улуғзода, С. Ёрони боҳиммат / С. Улуғзода. – Сталинобод: Нашр.дав.точик, 1947. – 107 с.
10. Николова, А. Категория пространства, ее языковая репрезентация и лингвистическое описание / А. Николова // Balkan Rusistics <http://www.russian.slavica.org>.
11. Слюсарева, Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н.А. Слюсарева. – М.: Наука, 1981. – 206 с.
12. Смирницкий, А.И. Об особенностях обозначения направления движения в отдельных языках / А.И. Смирницкий // Иностранные языки в школе, №2, 1953, с.3.
13. Филипенко, М.В. Проблемы описания предлогов в современных лингвистических теориях / М.В. Филипенко // Исследования по семантике предлогов. М., 2000.

14. Хаймович, Б.С., Роговская, Б.И. Теоретическая грамматика английского языка: Учеб. пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 1967. – 297 с.

15. Хусейнов, М.Б. Пешояндҳои таркибӣ / Б.С. Хаймович, Б.И. Роговская // Мактаби советӣ. – 1969. – №10. – С.23–28.

16. Крылова, И.П., Гордон, Е.М. Грамматика современного английского языка: Учебник для институтов и фак. Иностр. яз. – 6-е изд. / И.П. Крылова, Е.М. Гордон. – М.: «Университет», 2000. – 448 с.

17. Морозова, Г.Л. К проблеме функциональных эквивалентов предлогов в современном английском языке // Учен. зап. Горьк. пед. ин-та иностр. яз. / Г.Л. Морозова. – М., 1970. – Вып.36. – С.71–77.

ВАЗИФАҲОИ ПЕШОЯНДҲО ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мафҳуми синонимшавии пешояндҳо, дар намунаи пешояндҳои забони англисӣ ва тоҷикӣ таҳлил шудааст. Хусусиятҳои категорияҳои морфологӣ, маъно ва вазифаҳои асосии пешояндҳо дар забонҳои адабии тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода шудаанд. Дар байни тамоми ҷузъҳои низом муносибатҳои мураккаб мушоҳида мешаванд, ки онҳо якдигарро пурра мекунанд, ки иникоси самтгирии объектҳо дар шакли умумӣ мебошад. Қайд кардааст, ки дар дохили ҳар як қисми система дар ҳар як зерсистемаи хурд ҳам муносибатҳои мукаммали усурҳо ва ҳам муносибатҳои мусбат мавҷуданд. Гурӯҳҳои пешояндҳо дар микронизомҳои семантикии бинарӣ ташиқ карда мешавад.

Дар мақола нишон дода мешавад, ки нақши пешоянд бо функсияи синтаксис расмии нишон додани он, ки кадом калима аз ҷиҳати грамматикӣ ба калимаи дигар тобеъ аст. Инчунин мисол оварда шудааст, ки нақши семантикии пешоянд, ба таркиби алоҳидаи калимаҳо ва тавассути он аксар вақт ба тамоми ҷумла маънои худро медиҳад, хеле калон буда муносибати калимаҳои муҳимро байни худ пайваست ва умумӣ мекунад.

Таъхиси пешояндҳо ва муносибатҳои ифодакардаи онҳо қомилан мавҷудияти муносибатҳои байни системаҳои инфиродиро нишон медиҳад. Ҳангоми омӯштани маънои пешояндҳо маълум мешавад, ки на танҳо ҳар як пешоянд алоҳида маънои худро дорад, балки гурӯҳҳои пешояндҳо системаҳои хурдро ташиқ медиҳанд, ки дар натиҷа ҳамаи пешояндҳо як системаи калонро ташиқ медиҳанд.

Вожаҳои калидӣ: пешояндҳо, майдони семантикии фазой, функционалӣ, маҳаллӣ, экспресс, муносибатҳо, маънои ҷой ва ҳаракат, воситаҳо, дар забони тоҷикӣ, англисӣ, грамматикӣ, воҳидҳои семантикӣ, муносибатҳои маконӣ, забонҳои муқоисашаванда, маънии лексикӣ, муносибати функционалӣ, нақши.

ФУНКЦИИ ПРЕДЛОГОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье проведён анализ синонимии предлогов, на примере предлогов английского и таджикского языков. В работе излагается характеристика морфологических разрядов, основные значения и функции предлогов в таджикском и английском литературном языках. Между всеми компонентами системы в целом наблюдаются комплеитивные отношения, они

взаимно дополняют друг друга, отражая факт локальной ориентированности объектов в самом общем виде. Указывается, что внутри каждого компонента системы, в каждой малой подсистеме имеются как комплективные отношения элементов, так и оппозитивные; группы предлогов организуются в микросистемах бинарных семантических противопоставлений.

В статье указывается неисчерпывающая роль предлога формальной синтаксической функцией указывающее на грамматическое подчинение слова другому. Очень велика семантическая роль предлога, сообщаящий свое значение в отдельном словосочетании, а через него часто и всему предложению, которое конкретизирует и обобщает отношения знаменательных слов между собою.

Исследование предлогов и выражаемых ими отношений совершенно определенно показывает существование отношений между отдельными системами. При исследовании значения предлогов становится ясно, что не только каждый отдельный предлог имеет свое значение, но и группы предлогов образуют малые системы, а все предлоги – одну большую систему.

Ключевые слова: предлоги, семантическое поле пространственности, функционально, локальность, выражают, отношения, значения места и движения, средства, в таджикском языке, в английском языке, грамматика, семантические единицы, пространственные отношения, сопоставимые языки, лексическое значение, функциональные отношения, роли.

FUNCTIONS OF PREPOSITIONS IN TAJIK AND ENGLISH LITERARY LANGUAGES

In this article, the concept of synonymy of prepositions was considered, and an analysis was carried out using the example of prepositions in both English and Tajik languages. The article describes the characteristics of morphological categories, the main meanings and functions of prepositions in the Tajik and English literary languages. There are complementary relationships between all components of the system as a whole, they complement each other, reflecting the fact of the local orientation of objects in the most general way. In the article, the author points out that within each component of the system, in each small subsystem, there are both complementary relationships of elements and positive ones; preposition groups are organized into microsystems of binary semantic oppositions.

The article points out that the role of the preposition is not limited to the formal syntactic function of indicating which word is grammatically subordinate to another. The semantic role of the preposition is very important, which communicates its meaning to a specific phrase, and through it often to the entire sentence as a whole, which concretizes and generalizes the relationships of significant words among themselves.

The study of prepositions and the relations expressed by them clearly shows the existence of relations between individual systems. When examining the meaning of prepositions, it becomes clear that not only each individual preposition has its own meaning, but also groups of prepositions form small systems, and all prepositions form one large system.

Keywords: prepositions, semantic field of spatiality, functionally, locality, express, relations, meanings of place and movement, means, in Tajik, in English, grammar, semantic units, spatial relations, comparable languages, lexical meaning, functional relations, roles.

Дар бораи муаллиф: Мирзоҷонова Малика Қосимовна – номзоди илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони англисии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, **Нишони:** 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, маҳаллаи 17; E-mail: malika0778@mail.ru Тел.: +992927749308.

Об авторе: Мирзоджонова Малика Косимовна — кандидат филологических наук, доцент кафедры английского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. **Адрес:** 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, 17 микрорайон. **Тел.:** +992 92 774 93; **E-mail:** malika0778@mail.ru 08.

Author Information: Mirzjonova Malika Qosimovna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of English Language at the Tajik State University of Law, Business and Politics. **Address:** 735700, Republic of Tajikistan, Khujand city, Mahalla 17; **Tel.:** +992 92 774 93 08 **E-mail:** malika0778@mail.ru

ТДУ: 81'373.21

БАРРАСИИ ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАКУНАНДАИ ИХТИСОСҲОИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Малика Шодиматзода

Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино

Як қабати махсуси таркиби луғавии забонро калимаҳои соҳавӣ ташкил медиҳанд. Ин гуна вожаҳо дар забони тоҷикӣ *истилоҳ* номида мешаванд. Истилоҳот мафҳумҳои илму техника, фарҳанг, касбу кор ва самтҳои дигарри фаъолияти инсонро фаро гирифта, дар соҳаи муайяни худ мафҳумҳоро амиқу дақиқ ва мушаххас ифода менамояд.

Яке аз бахшҳои муҳими ҳаёти моро масъалаҳои тиббӣ ташкил медиҳанд. Масъалаҳои тиб ва табобат таърихи хеле қадим дошта, тоҷикон дар ин ҷода аз халқҳои дигар пешдастӣ доштанд. Вожаи *тиб* дар сарчашмаҳо чунин шарҳ ёфтааст: «Тиб / тиб(б) - илми тандурустӣ, илми табобат» [7, 362]; «1. Тиб / тибб – илмест дар бораи ҳифз, мустаҳкам ва барқарор намудани саломатӣ, пизишкӣ, илми табобат»; «тиббӣ илмӣ он аст, ки табиб ба воситаи он илм баданро дар ҳоли тандурустӣ нигоҳ дорад ва агар бадан бемор гардад, ба ҳоли сихҳат боз орад, ба воситаи он ҷи мумкин бувад...». Тиб ба маънии дувум маънии «бӯйи хуш, хушӣ, форами ва маънии покӣ, покизагӣ» бошад [4, 453].

Тиббӣ форсу тоҷик таърихи хеле қадима дорад. Дар гузашта аз тарафи олимони форсу тоҷик доир ба илми тиб асарҳои пурарзише таълиф шудаанд, ки аз таърихи пурбори илми тиб миёни тоҷикон шаҳодат медиҳад. Ин аст, ки истилоҳоти тиббӣ дар забони тоҷикӣ дар давраҳои қадим ташаккул ёфтаанд. Вобаста ба самтҳои гуногуни илми тиб, роҳу воситаҳои ташхису табобат, аломатҳои беморӣ истилоҳоти ин соҳа ба гурӯҳҳои муайян ҷудо карда мешаванд.

Дар забони тоҷикӣ *ихтисоси тиббӣ* бо вожаҳои *духтур*, *табиб*, *пизишк*, дар баъзе мавридҳо бо номҳои *шифокор* ва *доктор* низ ифода меёбад. Вожаҳои *табиб*, *пизишк* дар забони имрӯза серистеъмол мебошанд.

Вожаи *пизишк* баъди қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи забони давлатӣ» дар бахши тиб эҳё ва мавриди истифодаи умум қарор гирифт.

Пизишк калимаи аслан тоҷикӣ буда, дар забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонии истифода дорад. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» маънои он чунин шарҳ дода шудааст: «пизишк – муолиҷакунандаи дард ва касалиҳо, табиб, ҳаким». Дар баробари ҳамин аз эҷодиёти Низомӣ мисол оварда шудааст:

Чаҳорум пизишке хирадманду ҷуст,

Ки ноландагонро кунад тандуруст [7, 59].

Ҳаминро бояд қайд намуд, ки имрӯз дар забони васоити ахбори омма (ВАО) вожаи **пизишк** ҳеле серистеъмол гардида, ба воситаи он истилоҳҳои зиёде сохта шуданд, ки ба бахшҳои алоҳидаи тиб мансубанд: **дандонпизишк, даҳонпизишк, ҷашмпизишк, дилпизишк, пизишки дил, гиёҳпизишк, кӯдакпизишк, асабпизишк, пизишки атфол** ва ғ. Чунончи: Хурсандиовар аст, ки тавассути ҳама гуна дастгоҳҳои нодиру замонавӣ, фаъолияти нурсамари мутахассисони варзидаи маҳалливу ҷалби **пизишкони** маъруфи хориҷӣ озмоиши ҳама гуна намуди гепатитҳо ва табobati бемориҳои гастрозентерологӣ дар Бемористони Ибни Сино бо беҳтарин усулҳои ҷавобгӯи меъёрҳои ҷаҳонӣ анҷом мешаванд (Нигоҳ, 22.04.2015); Ӯ аз шумори **пизишконест**, ки ҷони худро бар ивази ҷони беморон ба гарав гузошта, ба монанди аксари ҷаммаслаконаи шифохонаро хонаи дуҷуми ҳеҷ қарор додааст (Бонувони Тоҷикистон, шони соли 2020).

Дар баробари вожаи тоҷикии **пизишк** калимаи арабии **табиб** дар забони тоҷикӣ собиқаи тӯлонии истифода дошта, ҳеле серистеъмол мебошад, ки аз ин хусус мисолҳои зиёди назмию насрии осори гузаштагон шаҳодат медиҳанд. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин шарҳ дода шудааст: «**табиб** – мутахассиси илми тиб, муолиҷакунанда, ҳаким».

Гӯянд табибон, ки бигӯ дарди худ, аммо

Дарде, ки гузаштаст зи дармон, ба кӣ гӯям?

(Ҳилолӣ) [7, 332].

Дарди дилам табиб гӯ, зуд макун муолаҷат,

Пурсиши дер-дери ту беҳ зи шифои оҷилам.

(Қамоли Хуҷандӣ) [7, 740].

Адибони мо дар осори худ вожаҳои тиббиро фаровон истифода мебарданд, ки **табиб, табобат, муолиҷа, дармон** аз ҳамин қабил калимаҳо мебошанд. Ҷолиби диққат аст, ки устод Садриддин Айнӣ дар асари «Ёддоштҳо» касби духтуриро бо номҳои **табиб, врач, доктор** ифода намуда, калимаи **табибро** барои табииҳои маҳаллӣ ва калимаи **докторро** барои духтурони рус истифода бурдааст. Худи устод ин ҳодисаро чунин маънидод кардааст: «**Азбаски ба олимони ва донишмандони рус бовари калон доштам, барои муолиҷа пеши табиб нарафта, пеши он доктор рафтам ва ба воситаи тарҷумон дарди худро ба ӯ фаҳмондам**» [1, 616]. Дар мавриди дигар низ навишанда ин фикрро тақвият мебахшад: «**Ман, ки шаб ҳеҷ нахобида ва рӯз дар кӯчаҳо аз пайи доктору табибу даво давида, бисёр монда шуда будам, баъд аз ду-се бор равшани нӯкчаҳоро тоза карда сӯзондан хоб галаба карда, онҳо аз дастам афтодан гирифтанд**» [1, 621].

Дар забони матбуот вожаи **табиб** серистеъмол буда, дар таркиби ибораистилоҳҳои **табиби минтақавӣ, табиби соҳибмалака** истифода гардидааст. Инчунин дар ҷумлаҳои зер истилоҳот ва вожаҳои тиббии **ориша, таваллудхона, солимӣ, таиҳиси беморон, муолиҷа, маризон** истифода гардидаанд: Сари вақт муроҷиат намудан ба **табиби** минтақавии ҷойи истиқомат, дар муҳлатҳои муайяннамудаи табиб супоридани таҳлилҳои лабораторӣ, ҳангоми пайдо шудани **оришаҳо** бе таъхир муроҷиат намудан ба таваллудхона ва гирифтани табobati пурра қафолати солимии модару кӯдак мебошанд (Даво, 2020, №06); Иттилоъ дода шуд, ки бо истифода аз

лабораторияи замонавӣ таъххиси беморон дар ҳамин ҷо роҳандозӣ шуда, ҳамчунин муолиҷаи маризон бо ҷалби **табибони** соҳибмалака амалӣ карда мешавад (Паёми шифо, 15.10.2021).

Вожаи иқтибосии **духтур** маънои **табиб**, **шифокор**, **муолиҷагар**, **давобахшандаро** дорад. Лозим ба ёдоварист, ки ин калима то замони соҳибистиклолии кишвар дар забони тоҷикӣ, хусусан, дар забони матбуот хеле серистеъмол буд. Вожаи **духтур** муродифи истилоҳи **табиб** бошад ҳам, имрӯзҳо дар забони матбуот чандон серистеъмол нест ва айни ҳол бештар **табиб** корбааст мешавад.

Садриддин Айни дар «Ёддоштҳо» барои ифодаи ихтисоси зан - духтур, яъне **духтурзан** калимаҳои **докториша**, **духтуришоҳро** истифода кардааст: «Дар ҳамон вақтҳо дар Бухоро як **докторзан** пайдо шуд, ки ўро русҳо **докториша** ва тоҷикон **духтуришоҳ** мегуфтанд» [1, 618]. Калимаи **духтуришоҳро** корбааст намулдани устод аз эҳтироми баланд ва самимияти ӯ нисбат ба зан-духтур шаҳодат медиҳад, ки инро худӣ муаллиф зикр намулдааст: «Ман дар дили худ гуфтам: «Модом ки **докторони** мард барои ёрии дар хавф мондагон ҳамин қадар фидокорӣ кунанд, **духтуришоҳ**, ки зан аст ва табиатан занон нисбат ба мардон нармдилтаранд, бояд бо дилхушӣ ба ин бемори ба мурдан расида ёрӣ расонад». Ман бо ҳамин ақида ба хонаи **духтуришоҳ** рафтам» [1, 619].

Барои ифодаи номи **духтур** дар забони тоҷикӣ дар баъзе мавридҳо калимаи **доктор** низ истифода мешавад ва он хоси забони гуфтугӯӣ аст, ки бештар ҳангоми мурочиати шифохӣ истифода мешавад. Тавре ки аз мушоҳидаҳо бармеоянд, истилоҳи байналмилалӣ **доктор** имрӯзҳо дар фаъолияти журналистон дар мусоҳибаҳо ҳангоми мурочиат бо мусоҳиб корбааст мешавад. Дар «Энсиклопедияи мухтасари тиб» вожаи **духтур** чунин шарҳ дода шудааст: «**духтур** – пизишк, табиб, мутахассиси дорои маълумоти олии тиббӣ, ки ҳуқуқи бо фаъолияти тиббӣ машғул шуданро дорад» [10, 159]. Инчунин зикр шудааст, ки духтурон аз рӯи ихтисос ба ташкилотчиҳои хифзи тандурустӣ, терапевтҳо, педиатрҳо, рентгенологҳо, оториноларингологҳо, фтизиатрҳо, акушер-гинекологҳо, ҷарроҳон ва ғ. тақсим мешаванд.

Ҳар як навъи беморӣ ба ихтисоси ҷудогона мансуб мебошад, ки ҳоло бевосита ба таҳлили маъноии истилоҳоти соҳавии тиббӣ мегузарем:

Терапевт - табиби бемориҳои узвҳои дарунӣ мебошад. **Терапевт** калимаи юнонӣ буда, дар забони тоҷикӣ аксар вақтҳо бе тарҷума истифода мешавад.

Дар фарҳангҳои таҳассусӣ **терапевт** чунин шарҳ дода шудааст: «**терапевт** – **терапевт**, **муолиҷ** - **табиби дардҳои ботинӣ**, **духтури бемориҳои дарунӣ**, **мутахассиси дардҳои дохили бадан**, **дармонишинос**» [4, 232]; «**муолиҷ**, табиби дардҳои ботинӣ, духтури бемориҳои дарунӣ» [3, 291]. **Терапевт** – табиб-мутахассиси дорои маълумот оид ба масъалаҳои ташхисот, табобат ва профилактикаи бемориҳои узвҳои дарунӣ мебошад. Духтури терапевт, пеш аз ҳама, бо ташхиси бемориҳои узвҳои дарунӣ, муолиҷаи онҳо ва пешгирии бемориҳо машғул аст.

Ин истилоҳ то замони соҳибистиклолӣ дар забони мо хеле серистеъмол буд, пас аз он бо вариантҳои духтури бемориҳои узвҳои дарунӣ ва духтури терапевт мавриди истифода қарор гирифт, вале азбаски чунин тарҷума кӯтоҳу мухтасар нест, ҳам дар амалияи тиб, китобҳои дарсӣ ва забони матбуот истилоҳи байналмилалӣ **терапевт** то ҳол мавқеи устувор дорад. Дар баъзе мавридҳо истилоҳи **терапевт** бо калимаҳои тоҷикӣ истифода шуда, калимаи иқтибосӣ дар қавс оварда мешавад. Аммо дар истифодаи ин истилоҳ кӯшиши бо забони тоҷикӣ ифода намудан мушоҳида мешавад, аз ҷумла, солҳои охир тарҷумаи дигари ин ихтисос – **дармонпизишк** низ корбааст мешавад, ки маънии терапевтро пурра ифода карда наметавонад, зеро дармонпизишк маънои умумӣ дорад. Чунончи: *Заррина Раҳмонова хатмқардаи Донишгоҳи давлатии тиббии*

Тоҷикистон буда, онро соли 1990 бо ихтисоси **духтури бемориҳои дарунӣ (терапевт)** хатм кард (Бонувони Тоҷикистон, 2022.XI).

Дар мавриди дигар калимаи иқтибосии **терапевт** дар қавс оварда шуда, барои ифодаи тоҷикии он калимаи **дармонпизишк** истифода шудааст: *Сарчашмаи пайдоиши дардро дармонпизишк (терапевт) муайян менамояд (Ёрии таъҷилӣ, 11. 04. 2008);* *Аз моҳи марти соли 1983 ҳамчун духтури бемориҳои дарунӣ дар беморхонаи марказии шаҳри Хуҷанд кор мекунад, дар як вақт дар маркази солимгардонии ҷумҳуриявӣ низ ба табobati беморон машғул аст (Саломат бошед, 27.11.2008).*

Истилоҳ якмаъноиро мепазирад, аммо дар забони матбуот истилоҳи тиббии **терапевт** бо ибораистилоҳҳои **духтури бемориҳои дарунӣ, духтури терапевт**, истилоҳи мураккаби **дармонпизишк** зикр мегардад, ки ҷои нест ва аз ин вариантҳо яке бояд қабул гардад, ибораистилоҳи **духтури бемориҳои дарунӣ** барои ифодаи он созгор мебошад.

Педиатр. Дар забони тоҷикӣ вожаи **педиатр** серистеъмол буда, дар сарчашмаҳои соҳавӣ чунин шарҳ ёфтааст: «**педиатр, кӯдакпизишк – духтури бачагон, пизишки (табиби) атфол, духтури касалиҳои кӯдакон, мутахассиси бемориҳои бачагон** [10, 207].

Педиатр калимаи юнонӣ буда, дар луғати русии «Энциклопедический словарь медицинских терминов» чунин маънидод шудааст: «**педиатр – табиб-мутахассиси дорои маълумоти олии онд ба масъалаҳои хифзи саломати кӯдакон, ташхисот, профилактика ва табobati бемориҳои кӯдакона**» [11, 305].

Минбаъд дар забони тоҷикӣ муодилҳои ин истилоҳ, аз ҷумла, **табиби атфол, духтури кӯдакон, пизишки бачаҳо, духтури бачаҳо** ва монанди инҳо мавриди истифода қарор гирифтанд. Дар забони васонти ахбори омма номи ин ихтисос бо истилоҳи тоҷикии **пизишки бачагон, духтури бемориҳои кӯдакона, духтури атфол** ва ғайра ифода меёбад. Дар забони ВАО барои ифодаи як истилоҳ се вариант ё ибораистилоҳ корбаст шудааст. Бояд яке аз он вариантҳо қабул карда шавад, ки мафҳумро пурра ва дақиқ ифода карда тавонад. Истилоҳи бораи **духтури бемориҳои кӯдакона// пизишки бемориҳои кӯдакона** нисбат ба дигар вариантҳояш саҳеҳтар аст. Инчунин дар мисолҳои зерин истилоҳоти тиббии **бемориҳои қалб, духтури начот, духтурон** мушоҳида гардиданд, ки духтурони **начот** тарҷумай **реаниматолог** мебошад: *Бехронова Чилла, пизишки бачаҳо* мегӯяд, ки *саломати кӯдакон аз маводи гизоие, ки модар истеъмол мекунад, вобаста аст (Миллат, 13.01.2016);* *Умуман духтурҳои бемориҳои кӯдакон (педиатр) беиштар дар ҳавои соф бо ӯ сайр намуданро маслиҳат медиҳанд (Ёрии таъҷилӣ, 27.01. - 2.02.2015);* *Дар қабулгоҳи мо 14 бригадаи ёрии таъҷилии тиббӣ: ду гурӯҳ духтурони бемориҳои қалб, як гурӯҳ духтурони начот, ду гурӯҳ духтурони атфол, як гурӯҳ рӯҳшиносон ва гурӯҳи умумӣ фаъолият менамоянд (Фараж, 20. 04. 2016).*

Дар мисолҳои зер истилоҳи **педиатр** бо ибораистилоҳоти **духтури бачаҳо** ва **духтури педиатр** мавриди истифода қарор дода шудааст: *Фаъолияти пизишкони дар шаҳри Душанбе оғоз гардида, беиштар аз бист сол боз дар ноҳияи Хуросон идома дорад, дар ибтидо ба ҳайси духтури бачаҳо дар беморхонаи рақами 2 аз рӯзи таъсисёбаниш кор мекунад... (Саломат бошед, 16.01.2009);* *Пас аз хатми ДДТТ ба номи Абӯалӣ ибни Сино соли 1998 ба сифати духтури педиатр дар дармонгоҳи №9 ба фаъолият оғоз намудааст (Бонувони Тоҷикистон, 2015, № 08).*

Кардиолог. Истилоҳи дигаре, ки дар забони матбуот зиёд мушоҳида мешавад, **кардиолог** ва муродифҳои он мебошад. Истилоҳи мазкур пештар танҳо бо калимаи иқтибосии **кардиолог** мавриди истифода қарор дошт. Ҳоло ин ихтисос дар забони тоҷикӣ бо номҳои **дилиносо, қалбшиносо, дилпизишк, духтури бемориҳои дил, табиби бемориҳои қалб**, гоҳе бо калимаи иқтибосии

кардиолог ифода меёбад ва ё он дар қавс оварда мешавад: *Ба ин масъала табиби бемориҳои қалб, номзади илмҳои тиб Хусейн Раҳмонов равишанӣ андохт (Бонувони Тоҷикистон, 2015, № 07). Духтурони дилишинос бар он назаранд, ки ин беморӣ беиштар ба мардон хос буда, аксарияти онҳо аз сабаби проблемаи печдарпечи оилавӣ ба ин беморӣ мубтало мешаванд (Тоҷикистон, 1.06.2015).*

Тавре ки ба мушоҳида мерасад, агар пештар дар забони матбуот барои истифодаи вожаи мазкур танҳо истилоҳи **кардиолог** истифода мешуд, ҳоло вариантҳои гуногуни он аз ҳисоби имконоти мавҷудаи забон истифода мешаванд. Истилоҳоти миллий хуб аст, бояд яке аз онҳо мавриди истеъмоли қарор гирад: **духтури дилишинос, духтури қалбишинос, табиби дилишинос, табиби бемориҳои дил** ва ғайра.

Психиатр – равоишинос, табиби бемориҳои равоӣ мебошад. Ин истилоҳ дар сарчашмаҳо, аз ҷумла, дар «Фарҳанги тиббӣ» психиатр – психиатр, равоишишишк, рӯҳпизишк, духтур-мутахассиси касалиҳои рӯҳӣ, пизишки бемориҳои равоӣ, табиби амрози ақлия [6, 391]. Мисолҳо: *Табобат беиштар бо доруҳои кимиёвӣ сурат мегирифт ва баъзан маризони рӯҳиро равоишишишкон бо доруҳои қарахтунандаю таскинбахшӣ хобовар даво мебахшиданд (Ворисони Сино, 2010, №1-2); Дар ҳолати нагузаистани ин аломатҳо мутахассиси соҳаи равоишиносӣ (равоишиносии тибб, равоидармон, равоишишишк) метавонад кӯмак кунад (Даво, 2020, №6); Аммо ба гуфти Акрам Давлатов, сардухтури Маркази равоишишишкӣ вилояти Хатлон назорати беморони рӯҳӣ танҳо вазифаи духтурони равоишишишк нест (Бонувони Тоҷикистон, 2015, №07).*

Дар забони матбуот ихтисоси психиатр бо истилоҳҳои **равоишинос, равоишишишк, равоидармон, равоишишфои, табиби бемориҳои равоӣ** ифода меёбад. Ба андешаи равоишинос С. Назарзода, «яке аз хусусиятҳои истилоҳи гузеш аз муродиш доштан аст» [5, 40]. Тачрибаҳо собит месозанд, ки дар чунин ҳолат яке аз муродишҳо дар забон мавқеи мустақам пайдо намуда, доираи истифодаи калимаҳои дигар маҳдуд мегардад. Истилоҳи муродишро намепазирад.

Фтизиатр – силшинос, духтури бемориҳои сил мебошад. Дар «Фарҳанги тиббӣ» *фтизиатр* шарҳ чунин дода шудааст: «силшинос, мутахассиси (духтури) касалии сил, пизишки (дармонгари) бемории сил, силпизишк» [6, 331]. Истилоҳи *фтизиатр* дар забони матбуот бо вожаҳои **силшинос, духтури силшинос, табиби бемориҳои сил** ифода карда мешавад: *Ҳоло духтурони силшинос аз истилоҳи микробактерияи бемории сил истифода мебаранд (Шифо, 2018, 10.04); Духтури силшинос Бахтиёр Иқром бар он андеша аст, ки дар соҳаи силшиносии норасоии мутахассисон ҷой дорад (Минбари халқ, 2019, 21.02.); Тавре табиби бемориҳои сил Ориёна Собирова зимни суҳбат бо мо иброз дошт, зиёдашавии холестерин, мубтало будан ба диабет қанд, фарбеҳӣ, камҳаракатӣ ... ва тарзи нодурусти ҳаёт аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки шахсро гирифтори бемориҳои дилу рағҳо мекунанд (Паёми шифо, 2002, 15.10.).*

Табиби оилавӣ. Ин ихтисос дар ҷумҳурии мо самти нисбатан нави илми тибро дар бар мегирад, ки даҳсолаҳои охир пайдо шудааст. Фаъолияти тибби оилавӣ дар кишвари мо аз соли 1998 ҷорӣ гардидааст. Ҳадафҳои асосии тибби оилавӣ баланд бардоштани сифати дастрасӣ, самаранокии маҷмуи хидматрасониҳои тиббӣю санитарӣ мебошад. Тавре ки дар «Энсиклопедияи муҳтасари тиб» қайд шудааст, духтурони оилавӣ нафақат оид ба соҳаи терапия, балки доир ба соҳаҳои махсуси тиб - эндокринология, офталмология, оториноларингология, неврология, дерматология, кардиология ва ғайра низ бояд маълумоти кофӣ дошта бошанд. Онҳо беморихоро ташхис намуда, таҳқиқҳои гуногун анҷом медиҳанд [10, 466].

Дар забони матбуот ин ихтисос бо номҳои **табиби оилавӣ, духтури оилавӣ** ва **табиби хонавода** истифода мешавад. Дар маводи гирдовардаи мо истилоҳоти

табиби оилавӣ, духтури оилавӣ ва *ҳамишраи тибби оилавӣ* мушоҳида гардидаанд: То ҳол дар ҷумҳурӣ 4352 *табиби оилавӣ* ва 6155 *ҳамишраи тибби оилавӣ* омода карда шудаанд (Ҷавонони Тоҷикистон, 2019, 26.12); Соли гузашта дар музофоти Хирот ва Соғари Афғонистон ба ҳайси *духтури оилавӣ* кор кардааст (Фараж, 2019, 16. 06).

Фитотерапевт - табибе, ки беморонро танҳо бо ёрии гиёҳҳои шифобахш табобат мекунад ва дар забони тоҷикӣ он *гиёҳпизишк* аст. Дар «Фарҳанги тиббӣ» истилоҳи *фитотерапевт* ва ё *гиёҳпизишк* оварда нашудааст, зеро ин навъи табобат, яъне гиёҳшифохӣ дар қадим мавриди истифодаи умум қарор дошта бошад ҳам, ин гуна ихтисос мавҷуд набуд. Бо рушди илми тиб ва пайдоиши навъҳои нав ва усулҳои муосири табобат усули муолиҷа бо гиёҳу растаниҳо коҳиш ёфт. Вале дар даҳсолаҳои охир таваҷҷуҳи мардум ба роҳу воситаҳои табиӣ муолиҷа бештар гардида, имрӯзҳо гиёҳшифохӣ миёни аҳолии маъмул гаштааст ва дар ҳар як муассисаи тиббӣ низ гӯшаи *гиёҳдармонӣ* мавҷуд буда, ихтисоси *фитотерапевт* ё *гиёҳпизишк* серистеъмол гаштааст. Дар «Фарҳанги тиббӣ» [6, 319] ва «Вожаномаи тиббӣ» [2,371] истилоҳи *фитотерапия* «гиёҳшифой, гиёҳдармонӣ, табобат бо рустаниҳои давой» шарҳ дода шуда, вале истилоҳи *фитотерапевт* мавҷуд нест. Ин ба он далолат мекунад, ки ҳам дар забони русӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ихтисоси махсуси фитотерапевт ё *гиёҳпизишк* мавҷуд набуд. Бо гиёҳшифохӣ аслан табибони халқӣ машғул буданд. Танҳо таъи даҳсолаҳои охир усули табобат бо гиёҳу растаниҳои миёни халқ нуфуз пайдо намуда, гиёҳшифой ҳамчун як қисмати фаволияти илми тиб мақом пайдо намуд ва вожаи *гиёҳпизишк* дар забони матбуот низ серистеъмол гардид. Истилоҳи *гиёҳпизишк* дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ҳамчун **калимаи нав** зикр шудааст: «*гиёҳпизишк* – пизишке, ки бо гиёҳ беморонро табобат мекунад» [8, 332].

Ҳоло дар соҳаи тиб истилоҳҳои *фитофармакология*, *фитопрепарат*, *фитосанитария*, *фитобар*, *фитоаптека*, *фиточай*, *фитолампа* ва амсоли инҳо маъмуланд. Истилоҳи *фиточай*, ки ҳар ду ҷузъи он калимаи иқтибосӣ аст, бо калимаи *фиточой* истифода шуда, истилоҳи *фитоаптекаро дорухонаи гиёҳӣ* номгузорӣ кардан мумкин аст.

Имрӯзҳо дар забони матбуот доир ба гиёҳдармонӣ маводи гуногун ҷой дода шуда, истилоҳи *фитотерапевт* бо калимаву ибораҳои *гиёҳпизишк*, *табиби гиёҳдармонӣ*, *мутахассисони гиёҳдармонӣ* ва ғоҳ бо истилоҳи *фитотерапевт* қорбаст мешавад: «Вале бояд гуфт, ки дар ҳолати гирифтӣ ба беморӣ *КОВИД-19* хун ғафс мешавад, ки дар ин вақт истеъмоли шарбати пӯсти анор мумкин нест, зеро шарбати пӯсти анор хунро ғафс мекунад» - мегӯяд *табиби гиёҳдармонӣ* Муллозӯҳур Тоҳирӣ (Паёми шифо, 2021. 15.10). Маркази ҷумҳуриявии тибби халқӣ дар якҷоягӣ бо Институти байналмилалӣ омӯзиши осори Ибни Сино ва фармакология (ИБООИС) гузаронидани анҷумани якуми *фитотерапевтҳо* ва фармакологҳои Тоҷикистонро ба нақша гирифтааст (Саломат бошед, 2008. 16.12).

Акушер-гинеколог табиби бемориҳои занона мебошад. Барои таҳлил интиҳоб намудани ин истилоҳи тиббӣ бесабаб нест, зеро солҳои охир доир ба тарҷумаи номи ин ихтисоси тиббӣ андешаҳои мухталиф мавҷуданд. Аслан *акушер-гинеколог* табиби бемориҳои занона буда, дар луғатҳо бо ҳамин маъно зикр шудааст.

Он дар «Энциклопедический словарь медицинских терминов» чунин шарҳ дода шудааст: «*акушер-гинеколог* – табиб, яъне мутахассисе, ки доир ба масъалаҳои патологияи акушерӣ-гинекологӣ, профилактика ва муолиҷаи бемориҳои гинекологӣ, мушоҳидаи табиӣ чараёни ҳомиладорӣ ва ёрирасонии табиӣ баландихтисос хангоми таваллуд ва давраи минбаъда маълумоти махсуси тиббӣ дорад» [11, 36].

Дар «Фарҳанги тибби ниёгон» зикр шудааст, ки «момодоя – ба маънии муваллида бошад» [4, 288]. Барои мушаххас намудани маънои ин истилоҳ боз ба луғатҳо рӯ меорем. Дар «Энциклопедический словарь медицинских терминов» истилоҳи **акушерка** низ оварда шудааст. Асли он он аз бабони фаронсавӣ аст, маънояш ёрирасонӣ ҳангоми таваллуд аст ва акушерка корманди дорои маълумоти миёнаи тиббӣ мебошад [11, 36].

Дар забони тоҷикӣ ин истилоҳи тиббӣ бо калимаву ибораҳои **акушер-гинеколог**, **табиби бемориҳои занона**, **табиби амрози занона**, **пизишки амрози занона** ва дар баъзе мавридҳо вожаи **момодоя** истифода мешавад. Чунон ки аз далелҳои боло бармеояд, **табиби бемориҳои занона** мутахассиси дорои маълумоти олии тиббӣ буда, момодоя дорои маълумоти миёнаи тиббӣ аст. Аз ҳамин сабаб акушер-гинекологро **момодоя** ном бурдан ба мақсад мувофиқ нест, он бояд **табиби бемориҳои занона** номида шавад. Дар забони матбуот ин ихтисос бо ифодаҳои **акушер-гинеколог** ва **табиби бемориҳои занона** истифода мешавад, ки тарҷумаи дурусти истилоҳ мебошад, вале дар баъзе мавод **момодоя** ва **сармомодоя** истифода шудааст, ки ин мафҳуми тиббиро ифода карда наметавонад.

Бояд қайд намуд, ки номи ин ихтисоси тиббӣ **акушер-гинеколог** буда, дар услуби публицистӣ метавонад бо истилоҳи **табиби бемориҳои занона** ифода карда шавад, **момодоя** бошад, корманди миёнаи тиббӣ - ёрирасони табиб аст, яъне пизишкёре, ки ба зоидаи зан ёрӣ мерасонад. Дар мисоли зерин калимаи сармомодоя истифода шудааст: *Яке аз бонӯҳои хушиқбол, ки ҳазорҳо тифлро дар олами ҳастӣ рӯи даст боздоштаву овози гиряашро нахустин шуда шундааст, сармомодояи таваллудхонаи вилоятӣ Матлуба Масаидова мебошад* (Саломат бошед, 2008. 27.11).

Тавре ки мебинем, дар маводи тиббии матбуот ихтисоси мазкур бо номҳои **акушер-гинеколог**, **табиби бемориҳои занона**, **табиби амрози занона** ва гоҳо бо калимаи **момодоя** ифода шудааст, ки момодоя тарҷумаи нодурусти ин истилоҳ аст: *Соат ҳанӯз ҳаши нашуда, пушти дари хучраи акушер – гинеколог Муяссара Очилова пур аз бемор буд. Муяссара соли 1992 ба сифати духтури занона дар Маркази солимии репродуктиви рақами 8 ба кор оғоз кард* (Фараж, 2016, 06.03); *Сипас дар ноҳияи Қумсанғир ба ҳайси духтури амрози занона, духтури машваратҳои занона ва билохир мудири шӯбаи таваллудхона бист сол хизмати софдилона мекунад* (Саломат бошед, 2008, 16.12).

Бояд зикр намуд, ки дар қараёни таҳлили маводи ғирдомадаи ин фасл, яъне ифодаи номи ихтисосҳои тиббӣ дар забони матбуот кӯшиши бо забони тоҷикӣ ифода намудани ихтисосҳои тиббӣ ба назар мерасад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки барои ифодаи номи ихтисосҳои тиббӣ дар луғатҳои мавҷуда бо истифода аз имкониятҳои мавҷудаи забон на як, балки якчанд муодили гуногуни истилоҳи тиббӣ оварда шудаанд ва имрӯз мо шояд он мегардем, ки дар саҳифаҳои матбуоти муосири тоҷик ихтисосҳои тиббӣ дар баробари истилоҳоти дигари тиббӣ бештар бо калимаҳои тоҷикӣ қорбаст мешаванд.

Дар баъзе мавридҳо калимаи иқтибосӣ ҳамчун шарҳи истилоҳ дар қавс оварда мешавад, ки ин яке аз усулҳои қорбурди истилоҳ дар осори Ибни Сино низ буд. Истилоҳоти ифодагари номи ихтисосҳо як қисмати муҳимми истилоҳоти тиббиро ташкил медиҳанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Куллийет / С. Айнӣ. – Душанбе: Матбуот, 2005. Ҷ.14. – 275 с.
2. Қурбон, У.А. Вожаномаи тиббӣ / У. А. Қурбон. – Душанбе, Энциклопедияи миллии тоҷик, 2014. Ҷ.1. – 808 с.
3. Қурбон, У.А. Вожаномаи тиббӣ / У.А. Қурбон. – Душанбе: Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷ. 2. – 816 с.

4. Курбон, У.А. Фарҳанги тибби ниёгон / У.А. Курбон. – Душанбе: Энциклопедияи миллии тоҷик, 2016. – 776 с.
5. Назарзода, С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо / С. Назарзода. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 371 с.
6. Расулов, М.Я. Фарҳанги тиббӣ / М.Я. Расулов. – Душанбе, ЭСТ, 1986. Ҷ.4. – 488 с.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ. 1-2. – 951 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2010. Ҷ.1. – 996 с.
9. Ҷӯраев, Р. Этимологияи 100 калима / Р. Ҷӯраев. – Душанбе: Маориф. 1985. – 28 с.
10. Энциклопедияи мухтасари тиб. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2011. Ҷилди 1–5. – 504 с.
11. Энциклопедический словарь медицинских терминов. – М.: Советская энциклопедия. Том 1. – 1982. – 464 с.; Том 2. – 1983. – 448 с.; Том 3. – 1984. – 512 с.
12. Энциклопедия народной медицины. Лекарственные растения. – М., 2000. Т.7. – 232 с.
13. Этимологический словарь русского языка. – М., 1973. Т.3. – 235 с.
14. Юсупов, А.И. Шарҳи истилоҳоти тиббӣ / А.И. Юсупов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 112 с.
15. Ягудаев, А.М. Русско–таджикский медицинский разговорник / А.М. Ягудаев. – Душанбе: Маориф, 1985. – 128 с.

БАРРАСИИ ИСТИЛОҲОТИ ИФОДАКУНАНДАИ ИХТИСОСҲОИ ТИББӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур истилоҳоти тиббии ифодакунандаи ихтисосҳои тиббӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки тиббии форсу тоҷик таърихи хеле қадима дорад. Дар гузашта аз тарафи олимони форсу тоҷик доир ба илми тиб асарҳои пурарзише таълиф шудаанд, ки аз таърихи бой ва пурғановати илми тиб миёни тоҷикон шаҳодат медиҳад.

Агар солҳои пешин дар забони матбуот барои ифодаи ихтисосҳои тиббӣ танҳо як калимаи иқтибосии байналмилалӣ истифода мешуд, ҳоло як ихтисос бо истифода аз имкониятҳои мавҷудаи забон бо чандин калима номгузорӣ карда мешавад. Муаллиф ҳангоми таҳлили маводи фаровони забони матбуот доир ба истилоҳоти ифодакунандаи ихтисосҳои тиббӣ ба он ишора менамояд, ки имрӯз дар забони тоҷикӣ қўишии бо калимаҳои аслии тоҷикӣ ифода намудани мафҳумҳои илмӣ ва истифодаи беишари роҳи усулҳои калимасозии забони тоҷикӣ ба мушоҳида мерасад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар лугатҳои мавҷуда барои ифодаи ин гуна истилоҳот на як, балки чандин муодилҳо оварда шудаанд, ки ин аз ғанову дорони забони тоҷикӣ шаҳодат медиҳад. Муаллиф дар баробари таҳлили истилоҳоти мавҷуда мафҳумҳои нави ин соҳа, яъне наввожаҳои баҳии тибро низ зикр намудааст. Истилоҳоти ифодагари номи ихтисосҳо як қисмати муҳими истилоҳоти тиббиро таъкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: *истилоҳот, тиб, табиби оилавӣ, табиби атфол, асабиносо, силиносо, гиёҳшиносо, табиби бемориҳои занона, забони матбуот.*

АНАЛИЗ МЕДИЦИНСКИХ ТЕРМИНОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ПРОФЕССИИ ВРАЧЕЙ

В данной статье анализируются медицинские термины, обозначающие профессии врачей. Автор отмечает, что таджикско- персидская медицинская терминология имеет древнюю историю. По медицинской науке написаны ценные труды, свидетельствующие о богатой истории медицинской науки у таджиков.

Если в предыдущие годы для обозначения медицинских специальностей в языке прессы использовалось только одно международное слово, теперь с учетом лексического запаса таджикского языка, одна специальность

называется несколькими словами. Анализируя богатый материал языка печати по использованию терминов, обозначающих медицинские специальности, автор указывает на то, что сегодня в таджикском языке наблюдается попытка выразить научные понятия исконно таджикскими словами и более широкое использование классических способов и методов словообразования таджикского языка. Анализы показывают, что в существующих словарях для выражения таких терминов используются не одно, а несколько вариантов терминов, что свидетельствует о богатстве лексического запаса таджикского языка. Помимо анализа существующих терминов, автор также упоминает о новых понятиях этой области, то есть неологизмы в области медицины. Термины, выражающие названия специальностей, составляют важную часть медицинских терминов.

Ключевые слова: терминология, медицина, семейный врач, педиатр, невропатолог, фтизиатр, фитотерапевт, акушер-гинеколог, язык периодической печати.

ANALYSIS OF MEDICAL TERMS DEDICATING DOCTORS' PROFESSIONS

This article analyzes medical terms denoting the professions of doctors. The author notes that Tajik-Persian medical terminology has an ancient history. Valuable works have been written on medical science, testifying to the rich history of medical science among the Tajiks.

If in previous years only one international word was used to designate medical specialties in the language of the press, now, taking into account the vocabulary of the Tajik language, one specialty is called several words. But it should be borne in mind that the main requirements of the term are unambiguity and conciseness. Synonymous terms are not practical for designating various medical specialties. By analyzing the rich material of the printed language on the use of terms denoting medical specialties, the author points out that today the Tajik language is trying to express scientific concepts with native Tajik words and is using classical methods and techniques of Tajik word formation more widely. The analyses show that the existing dictionaries use not one but several variants of terms to express such terms, which indicates the richness of the Tajik language's vocabulary. In addition to analyzing the existing terms, the author also mentions new concepts in this field, such as neologisms in the field of medicine. Terms that express the names of medical specialties constitute an important part of medical terminology.

Key words: terminology, medicine, family doctor, pediatrician, neurologist, phthisiatrician, herbalist, obstetrician-gynecologist, language of periodicals.

Дар бораи муаллиф: Шодиматзода Малика Каримбердӣ – муаллими калони кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абуалӣ ибни Сино. **Нишони:** 734003, ш. Душанбе, кӯч. Сино, 29-31. Тел.: (+992) 98-567-54-84.

Об авторе: Шодиматзода Малика Каримберди – старший преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали ибни Сино. **Адрес:** 734003, г. Душанбе, ул. Сино, 29-31. Тел.: (+992) 98-567-54-84.

About the author: Shodimatzoda Malika Karimberdi – Tajik State Medical University named after Avicenna, Senior lecturer of the Tajik language department. **Address:** 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Sino street, 29-31. **Tel.:** (+992) 98-567-54-84.

**ИСТИФОДАИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБИИ
ПАШТУ ДАР ЗАБОНИ ДАРӢ**

**Усмон Сулаймонӣ,
Шаҳбоз Саъдизода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон**

Ба таъкиди донишмандону муҳаққиқон, ҳар як забон ба ҳайси зухуроти иҷтимоӣ ҳамеша ба робита, омезиш ва муомила бо дигар забонҳо ниёз дорад. Аз ӯғози равобити байниҳамдигарии башарият дар ҷомеаҳои нахустини соҳибзабон ин эҳтиёҷ пайдо шуда, одамон барои ифодаи дақиқи мақсадҳои хеш дар лаҳзаҳои зарурӣ аз имконоти забонҳои якдигар истифода намудаанд. Ин ҳолат ба рангорангиву ғанӣ гаштани забонҳо, рушди ояндаи онҳо, ҳамчунин, эмин мондани забонҳо дар муқобили хатарҳои мухталиф мусоидат менамояд.

Забоншиноси варзидаи тоҷик С. Назарзода пас аз баррасии амиқи масъалаи мазкур ба чунин натиҷа мерасад, ки агар миёни забонҳо муносибат набошад ва ҳар яки онҳо қўшиши дар алоҳидагӣ арзи ҳастӣ намуданро пеша кунанд, ба зудӣ ба нобудӣ мерасанд. Ӯ таъкид мекунад, ки бо назардошти ҳамин қонуни табиӣ забонҳо пайваста дар робитаву мубодила бо якдигар қарор доштанд ва имрӯз ҳам ин раванд идома дорад [7, 59]. Ҷойи дигар доир ба ин масъала чунин ишора менамояд: «Набояд фаромӯш кард, ки қабули калимаҳои иқтибосӣ дар забон, пеш аз ҳама, ҳангоми зарурат ба вучуд омада, он ҳамчун қисмати таркибии ҳамаи забонҳои олам ба ҳисоб меравад» [8, 61].

Забонҳои дарӣ ва пашту низ ҳамчун ду забони расмии Афғонистон, забонҳои дорои таърихи ғанӣ ва намоёндагони як оилаи бузург, тайи чандин садсола дар равобит ба додугирифтӣ ғаъоли миёни ҳамдигар қарор доранд. Дар ин муддати тӯлонӣ ин ду забон дар самтҳои гуногун ба якдигар таъсир гузоштаанд ва дар ҳолатҳои алоҳида теъдоди зиёди калимаву истилоҳот байнашон табодул шудааст. Вожаву истилоҳоте, ки забонҳои дарӣ ва пашту аз ҳам иқтибос мегиранд, фарогири соҳаҳои мухталиф буда, доираи васеи мавзӯҳоро дар бар мегиранд.

Бояд гуфт, ки дар ҷараёни ин додугирифтҳо забони дарӣ, бо доштани собикаи нисбатан ғанитар нисбат ба забони пашту бартарӣ дошт, яъне забони пашту аксаран нақши забони қабулкунандаро мебозид ва маҳз, ин забон вожаву истилоҳоти зиёдеро аз забони дарӣ ба худ мегирифт. Аммо забони дарӣ низ дар ин миён бетаъсир намондааст ва аз забони пашту теъдоди муайяни калимаву истилоҳот ба ин забон ворид гардидаанд. Яке аз ин гурӯҳи вожаҳое, ки аз забони пашту ба забони дарӣ дохил шудаанд, истилоҳоти ҳарбӣ мебошанд.

Пеш аз ҳама, дар мавриди зарурати эҷоду истифодаи истилоҳот бояд чанд нуктаро қайд намоем. Ҷӣ тавре ки маълум аст, ҳар як забон дар натиҷаи инкишофи пайвастаи худ тадриҷан мукаммал гардида, таркиби луғавии он оҳиста-оҳиста пурратару ғанитар мешавад. Яъне, тағйирот, асосан, дар таркиби луғавӣ ва баъзан дар сатҳи грамматикаи забонҳо ба назар мерасад. Ҳамин андешаро муҳаққиқ Қ.М. Ҳамроев низ ҷонибдорӣ намуда, дар рисолаи худ чунин менависад: «Раванди таҳаввулу такмили забон, ки бо ғаъолияти ҳамаҷузъи инсон, бо рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданияи ҷамъият алоқаи ногусастанӣ дорад, аслан, дар таркиби луғавӣ ва сохти дастурии забон амал менамояд» [15, 6].

Дар баробари рушди доимии ҷомеа ва инкишофи соҳаҳои гуногуни ҳаёт, ашёву падидаҳои нав пайдо мешаванд, ки ин ҳолат дар навбати худ зарурати интиҳоб намудан ва ё ба вучуд овардани вожаву истилоҳоти навро дар таркиби

луғавии забон пеш мегузорад. Устод С. Назарзода дар таълифоти худ дар ин маврид чунин ибрози ақида мекунад: «Ҳар андешаи нави маънавӣ ва ҳар падидаи тозаӣ моддӣ, ки дар ҷомеа пайдо мешавад, тағйирот ва дигаргунӣ дар луғоту истилоҳоти ҷорӣ забони он ҷомеа падида меоварад» [7, 63].

Вобаста ба масъалаи иқтибосгирӣ бояд қайд намуд, ки ин падида одатан дар натиҷаи равобитаи илмиву фарҳангӣ, сиёсӣ ва иқтисодӣ ба миён омада, яке аз роҳҳои ғанигардонии таркиби луғавии ҳар як забон ба шумор меравад.

Ҳолатҳое низ мешаванд, ки иқтибосгирӣ на танҳо ба хоҳири ҷой доштани робитаи миёни забонҳо, балки аз рӯйи зарурат сурат мегирад. Чунон ки мо медонем, ҳангоми пайдо шудани ашё ва падидаҳои нав дар ҳар як ҷомеа кӯшиш мешавад, то барои ифодаи онҳо аз таркиби луғавии забони худӣ вожаҳо интиҳоб гарданд ва ё бо истифода аз усулҳои калимасозии дохилизабонӣ вожаҳои нав сохта шаванд. Агар забон чунин иқтидорро надошта бошад ва калима ё истилоҳи эҷоднамуда натавонад моҳияти ашёву зухуроти навро баён созад, пас, он забон ногузир аз забонҳои ғайр истилоҳоти лозимро иқтибос мегирад ва бо ин роҳ аз ҳисоби имконоти забонҳои дигар рушд меёбад.

Масъалаи раванди ташаккулёбии истилоҳоти забони дарӣ, муайян намудани роҳу усули сохтани истилоҳоти муосир дар ин забон аз ҳисоби иқтибосот аз ҷониби мутахассисон мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар ин бора забоншинос Х. Ҳошимбеков қайд мекунад, як қатор истилоҳоти сохтани ҳарбии забони муосири дарӣ асоси ташкилии комбинативӣ дошта, қисматҳои онҳо ба забонҳои гуногун мансубанд [13, 67].

Дар мавриди корбурди вожаву истилоҳоти ҳарбии пашту дар забони дарӣ метавон гуфт, ки сабаби он ба ҳеҷ вачҳ заъфи забони дарӣ дар масъалаи эҷоди калимаҳои нав набуда, омилҳои дигар, аз ҷумла, робитаҳои таърихӣ чандинасра, ҳамсоғии тулонӣ ва ғайра ба амалӣ шудани ин раванд мусоидат намудаанд.

Забони дарӣ ба сифати яке аз забонҳои дорои захираи бузурги луғавӣ ва имконоти фаровони истилоҳотӣ дар тури мавҷудияти худ вожаву истилоҳоти зиёди соҳаҳои муҳталиф, бахусус, истилоҳоти ҳарбиро эҷод намудааст. Бо назардошти вазъияти иҷтимоиву сиёсии Афғонистон дар давраҳои гуногун, ҷангҳои доимӣ дар ин кишвар, ҳузури низомии хориҷӣ ва дигар омилҳои таъсиррасон, ҳамеша дар назди истифодабарандагони забони дарӣ чунин зарурат қарор дошт ва имрӯз низ дорад, ки онҳо пайваста дар андешаи танзими истилоҳоти ҳарбӣ бошанд. Зеро, ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Ғуломова Ф.А. «Истилоҳоти ҳарбӣ аз он ҷиҳат низ фарқ мекунад, ки дар давраи ҷангӣ бештар мешаванд, яъне дар чунин давра шумораи зиёди истилоҳоти нав ба вуҷуд меояд» [5, 899].

Аз ин рӯ, забони дарӣ ҷиҳати бартараф сохтани мушкilotи номгузории падидаву зухурот ва ашёи гуногунӣ соҳаи ҳарбӣ аз тавоноии эҷодии ҳеҷ истифода намуда, дар ҳолатҳои зарурӣ аз забонҳои дигар, бахусус, аз забони пашту микдори муайяни вожаву истилоҳотро ба худ гирифтааст.

Пажӯҳишгарон бар ин назаранд, ки забони дарӣ аз миёни истилоҳоти расмӣ забони пашту аз ҳама бештар истилоҳоти ҳарбиро қабул намудааст. Номи қисмҳои ҳарбӣ, ҷузъу томҳо, вазифа, рутбаҳо ва амрҳои низомӣ қариб айнан аз забони пашту ба забони дарӣ ворид гардидаанд [3, 98; 6, 40].

Забоншинос Усмонҷон Обидов ҳам дар «Лаҳҷаҳои дари Афғонистон» дарҷ намудааст, ки истилоҳоти ҳарбиро, асосан, калимаҳои пашту ташкил медиҳанд. Барои исботи андешаҳои худ якчанд мисол низ меорад [10, 93].

Муҳаққиқ Носирӣ Нилуфар низ дар таълифоти худ дар мавриди роҳ ёфтани вомвожаҳои пашту ба бахши ҳарбии забони дарӣ ишора намудааст. Ӯ дар рисолаи илмӣ, ки ба таҳлили вижаҳои луғавию маъноии чанде аз гӯйишҳои минтақаи шимолии Афғонистон ва муносибати онҳо бо гӯйишҳои ҷанубии

Тоҷикистон бахшида шудааст, чунин қайд мекунад: «Дар баробари вожаҳои дарӣ барои ифодаи рутбаҳои низомӣ дар артиши Афғонистон вожагони пашту корбаст мешаванд...» [9, 125].

Дар маҷмуъ, аз таҳлилу баррасии адабиёти сершумори илмӣ бармеояд, ки аз забони пашту ба таркиби луғавии забони дарӣ тахминан ҳудуди 70-80 вожаву истилоҳоти ҳарбӣ дохил шудаанд. Истилоҳоти мазкур тамоми бахшҳои соҳаи ҳарбию фаро мегиранд.

Раванди иқтибосгирӣ забони дарӣ аз забони пашту барвақт оғоз гардидааст. Ин нуктаро дар баробари дигар муҳаққиқон Ғаффорҷон Ҷӯраев низ дар «Очерки забони дари Афғонистон» таъкид мекунад [16, 164].

Абдулшақури Рашид дар мақолаи худ зери унвони «Чанд лафзи муравваҷи пашту дар «Таърихи Байҳақӣ» аз якҷанд калимаи пашту ёдоварӣ мекунад, ки дар қатори онҳо истилоҳоти ҳарбӣ низ ҳастанд ва ба ишораи муаллиф ин вожаҳо ҳанӯз дар замони салтанати Ғазнавиён дар забони дарӣ мавриди истифода қарор доштаанд [22, 87].

Чунон ки медонем, Абулфазл Муҳаммад ибни Ҳусайн Байҳақӣ яке аз дабирони сулолаи Ғазнавиён буд ва аз ҷумлаи донишмандони машҳури замони худ махсуб мешуд. Ба таъкиди муҳаққиқ Рашид: «У пас аз 38 соли иқомати хеш дар Ғазнин ва музофоти он, ба нигоштани асари номии худ «Таърихи Масъудӣ» оғоз кардааст, ки ҳамчунин аз таъсири забони мучовир (ҳамсоя) нараста ва дар асари ӯ калимаҳои муравваҷи пашту дида мешаванд» [22, 101].

Яке аз чунин истилоҳот вожаи «**کوتوال**» (**кутвол**) мебошад. Ин истилоҳ дар манбаҳои гуногун ба маънии **посбон, ниғаҳбон; диҷбон; муҳофиз** омадааст [30].

Ҳарчанд дар баъзе сарчашмаҳо ин истилоҳ ба забони ҳиндӣ ва ҳатто туркӣ нисбат дода мешавад, аммо дар аксар мавридҳо ҳуди муаллифон ба назарияи пешниҳоднамудаашон эътимоди комил надоранд. Чунончи, дар «Луғатномаи Деххудо»-и Алиакбари Деххудо чунин омадааст: «Кутвол – ниғаҳдорандаи шаҳр бошад ва ӯро «**сарҳанг**» ҳам гӯянд ва баъзе гӯянд ин луғати ҳиндӣ аст ва форсиён истеъмол кардаанд...» [23, 412]. Ҷойи дигар ишора мешавад, ки «кутвол» дар *санскрит* ба маънии «муҳофиз ва ниғаҳбони қалъа» буда, «... гӯё ин калимаро лашкариёни Сабуктегин ва Маҳмуд ба Эрон овардаанд. Баъзе ин луғатро *туркӣ* донистаанд...» [23, 413]. Аз ин навиштаҳо бармеояд, ки далели ҳиндӣ ва ё туркӣ будани асли истилоҳи «кутвол» пояи устувор надорад. Илова бар ин, пажӯҳишгар Ваҳсудон Марзбон доир ба масъалаи мазкур андешаи зерро иброз намудааст: «Шигифто, ки мардум «кут»-ро дар Ироқу Шош намебинанд, ки таърихе чандҳазорсола дорад ва номи шаҳри Кветро аз он гирифтаанд, мегӯянд ҳиндӣ аст. Охир, намедонед, ки ариёни Ҳинд аз Эрон ба Ҳинд рафтаанд ва забони худро аз Эрон бурдаанд» [33]. Пас, метавон хулоса кард, ки агарчи вожаи «кутвол» дар забонҳои ҳиндӣ ва туркӣ мавриди истифода қарор доштааст ва шояд дар қадом замони мушаххас аз ин забонҳо ба забонҳои эронӣ ворид шудааст, аммо пештар аз он, истилоҳи мазкур аз забонҳои эронӣ ба забонҳои мазкур интиқол ёфта, бо гузашти як муддати муайян, дубора тавассути забони пашту ба забони дарӣ омадааст.

Муаллифи «Таърихи Байҳақӣ» дар асари худ якҷанд бор ин истилоҳро ба кор бурдааст:

«Қасе пӯшида наздики **кутволи** қалъа омад» [18, 431].

«Ҳочиби бузург Алиро ба қалъаи Кирк бурд, ки дар чиболи Ҳирот аст ва ба **кутволи** ончо супурд» [18, 431].

«**Кутволи** қалъа бад-он вақт Кутлуғтекини ғулом буд» [18, с.431].

Вожаи «**کوتوال**» (**кутвол**) дар адабиёти классикии тоҷик истифодаи фаровон доштааст. Дар қатори дигар шоиру нависандагони номдор Абулқосими

Фирдавсӣ низ вожаи мазкурро ба кор бурдааст. Дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ бо ин истилоҳ вохӯрдан мумкин аст:

Чу огоҳ шуд **кӯтволи** хисор,
Баровехт бо Рустами номдор [12, 312].

Намунаи истифодаи ин истилоҳ дар ашъори дигар шоирон:

Чуз бад-ин андар наёбӣ ростӣ,
Ростӣ шуд хусни динро **кӯтвол** [14, 210].

Бар он диҷ, ки ӯ рост ангехта,
Сари **кӯтвол** аз диҷ овехта [4, 119].

Истилоҳи дигари ҳарбии пашту, ки он низ аз ҷониби Абулфазли Байҳақӣ дар «Таърихи Масъудӣ» истифода шудааст, калимаи «**शल**» (**шал** / **шил**) мебошад:

«Писараш бар пиле буд, бирабуданд ва тире **шалу** табару шамшер дар вай ниҳоданд» [18, 211].

Вожаи «**शल**» (**шал**), ки дар луғатномаҳои форсӣ бештар ба касри аввал (**шил**) омадааст, маънияшро чунин нигоштаанд:

«**Шил** найзаи кучакеро гӯянд, ки онро гоҳе дупара ва гоҳе сепара низ созанд, даҳ понздаҳи онро бигиранд ва як яки онро ҷониби хасм андозанд» [19, 321].

Бояд гуфт, ки корбурди вожаи **шил** дар осори шоирони пешини пашту низ дида мешавад. Чунончи, Ҳусайн, шоири дараи Пиклӣ, ки бо шоҳ Аврангзеб ҳамзамон буд, дар девони хеш чандин бор калимаи **шилро** дар ҳолати изофӣ (ғайримустақил) овардааст:

هېڅ له ويرې در ته پور ته کتای نشم
تور بایه دي په سینه گذار د شله ک [20, 87].

Тарҷума: Сӯйи ту бо ҷашмони боз натавонам нигарист, аз бими ин, ки миҷғони сиёҳат чун **шил** синаро захм бирасонад. Ҳанӯз ҳам роиҷ будани ин луғат дар забони пашту далели вобастагии наздики он ба забони мазкур мебошад. Калимаҳои **шил** ва шакли кӯтоҳшудаи он – «**шлғӣ**» (**шалгаӣ**) ҳоло ҳам дар минтақаҳои Хуст, Бочур, Кунар, Шинвор ва Пешовар маъмуланд ва аз калимаҳои зиндаи ин забон ба ҳисоб мераванд. Масалан:

برندى سترگى دى توپک غوندى ویشل کا
هر ناوک يې بڅخېدل لکه د شل کا [28, 63].

Тарҷума: Ҷашмони шӯҳи ту монанди туфанг тирафганӣ мекунад ва новаки он чу **шил** фуру меравад.

Вожаи дигари пашту, ки ба забони дарӣ ворид гардида, дар гузашта ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ истифода мешуд, калимаи «**лат**» (**лат**) мебошад. Байҳақӣ онро дар асари худ якчанд бор ба кор бурдааст:

«Агар напазируфтанд, Бусаҳл Исмоилро ба шаҳр бояд фиристод, то ба **лат** аз мардумон бистонад» [18, 469].

«Ҳамеша ҷашм ниҳода будӣ, то подшоҳе бар чокаре хашм гирифтӣ ва он чокарро **лат** задӣ ва фуру гирифтӣ» [18, 176].

Ин истилоҳ дар фарҳангҳо чунин шарҳ ёфтааст:

«Лат – кутаки шубонон, авбошон ва қаландарон ва чӯбе, ки гозурон ва рангрзон бад-он ҷомаро кӯбанд ва чӯбдастӣ» [19, 602].

«Лат – гурз, ки ба арабӣ онро «**عمود**» (амуд) ва «**مقمعه**» (мақмаа) ва «**دبوس**» (дабус) гӯянд» [19, 602].

Вожаи навбатӣ, ки он низ истилоҳи марбут ба соҳаи ҳарбӣ буда, аз шумори калимаҳои таърихӣ пашту ба ҳисоб меравад, «**торкеш**» (туркаш) мебошад. Ба таъкиди Рашшод, дар давраи қабл аз мелод миёни ҳинду ориёиён гурӯҳбандиҳои табақотӣ ба вучуд омад ва як қисми онҳо ба «параҳманон» (дар пашту ба шакли «бриманон» меояд), қисми дигарашон ба «влиса» (тоҷирон ва заҳматкашон) ва

як бахшашон ба лашкариён (роҳбарони маъмурӣ) чудо шуданд. Ҳамин табакаи охири «کين توري» (кахтуре) ё «تورکين» (туркаш) номида мешуданд [22, 91].

Вожаи «تورکين» (туркаш) дар «Луғоти омиёнаи форсии Афғонистон» ба маънии **шамшерзан, ҷанговар** омадааст [2, 45].

Қайд кардан бамаврид аст, ки вуруди истилоҳоти ҳарбии пашту ба забони дарӣ дар давраҳои баъдӣ низ идома ёфта, дар замони муосир шумораи онҳо бамавротӣ зиёд гардидааст.

Имрӯз, теъдоди нисбатан зиёдтари истилоҳоти паштуро дар соҳаи ҳарбии забони дарӣ рутбаҳои низомӣ ташкил медиҳанд. Таҳлилу омӯзиши таҳқиқоти дар ин самт анҷомёфта ва сарчашмаҳои дигари илмӣ нишон медиҳад, ки айни ҳол дар забони дарӣ истилоҳоти зерини ҳарбии пашту, ки ифодагари рутбаҳои низомӣ мебошанд, мавриди истифода қарор доранд:

«سرتير» [сартер] – сарбоз; қаторӣ, «دلگى مشر» [далгаймэшр] – ефрейтор, «پرکمشر» [паркмэшр] – сержанти хурд, «سرپرکمشر» [сарпаркмэшр] – сержанти калон, «تولى مشر» [тулаймэшр] – прапоршик, «دریم بریدمن» [дрейм бридман] – лейтенанти хурд, «دوهم بریدمن» [дваҳум бридман] – лейтенант, «لمرى بریدمن» [лумрай бридман] – лейтенанти калон, «تورن» [туран] – капитан, «جگتورن» [ҷагтуран] – капитани калон, «جگرن» [ҷагран] – майор, «دگرم» [дагарман] – подполковник, «دگروال» [дагарвол] – полковник, «بريد جنرال» [брид ҷанрол] – генерал-майор, «تورن جنرال» [туран ҷанрол] – генерал-лейтенант, «دگر جنرال» [дагар ҷанрол] – генерал-полковник, «ستر جنرال» [сатр ҷанрол] – генерали артиш [3, 102; 9, 88].

Аз рӯйи хусусиятҳои онҳо истилоҳоти мазкурро метавон ба се навъ чудо намуд. Гурӯҳи якум, вожаҳои содаи забони пашту. Навъи дуюм, истилоҳоти мураккабе, ки аз ду решаи пашту иборатанд. Ба навъи сеюми истилоҳот калимаҳои таркибие дохил мешаванд, ки аз ду решаи пашту ё аз як решаи пашту ва як решаи вожаи ғайр сохта шудаанд.

Дар баробари рутбаҳои ҳарбӣ номи чузъу томҳои низомӣ аксаран бо забони пашту ифода карда мешавад. Қариб дар ҳама зинаҳо воҳидҳои артиш бо истилоҳоти ин забон номгузорӣ шудаанд:

«دلگى» [далгай] – отделение, «بلوک» [блук] – взвод, «تولى» [тулай] – рота, «گندک» [кандак] – баталон, «غند» [ғунд] – полк, «لوا» [ливо] – бригада, «فرقه» [фирқа] – дивизия [3, 102; 9, 88].

Дар мавриди истифодаи истилоҳоти пашту ба сифати номи чузъу томҳо низ пажӯҳишгарон ба ин боваранд, ки сабаби он бештар будани шумораи паштунҳо дар артиш, бахусус, дар вазифаҳои роҳбарикунанда ва ҳам сиёсати махсуси ташвики забони пашту аз ҷониби сарварони паштунтабор дар давраҳои гуногун мебошад.

Истилоҳоти ифодакунандаи амру фармонҳои ҳарбӣ низ бештар аз забони пашту ворид гардидаанд. Маъмултарин истилоҳоте, ки амру фармонҳои ҳарбию ифода мекунад, инҳо мебошанд:

«تیار شي!» [тйор шй!] – бо фармони ман!, «ولار شي!» [влор шй!] – диккат!, «شي گرز!» [шй герз!] – ба ҷап гард, «کين گرز!» [кин герз!] – ба рост гард!, «شا مارش!» [шо морш!] – ба қафо гард!, «درش!» [дреш!] – ист!, «خزا نيسي!» [хизо ниса!] – саф каш! [17, 13; 27, 74].

Ба ғайр аз ин, як қатор вожаҳои ба бахшҳои гуногуни соҳаи ҳарбӣ дахлдор ҳам ба назар мерасанд. Пеш аз ҳама, метавонем вожаи «جگړه» (**ҷагра**)-ро мисол орем. Ин калима дар фарҳангҳо ба маъниҳои гуногун, ба мисли **тахфиф хостан; теззабонӣ; пургӯйӣ; ҷанг** ва ғайра омадааст [2, 38; 29]. Дар забони дарӣ вожаи мазкур бештар ба маънии **ҷанг** мавриди истифода қарор гирифтааст.

Истилоҳи дигар «**дрестизвол**» (**драстезвол**) мебошад. Ин калима дар луғатҳо ба маънии **фармондеҳи қувваҳои мусаллаҳ, сардори ситоди артиш шарҳ** ёфтааст [29; 30; 31].

Мисол:

Даруал султан **мӯҳаммад дристизвол** лӯа олу бӯаде фуре ۲۰ бамирмигӯид ке дурин амелият ۱۰ Һрас афган ра кште анд ۴ Һрас афган дигер ра зхми сахте ۱۰ фрд мзунон ра низ баздашт нмуде анд [24].

(Дагарвол Султон Муҳаммад **драстезволи** ливои аввали пиёдаи фирқаи 20-и Помир меғӯяд, ки дар ин амалиёт 10 ҳаросафканро куштаанд ва 4 ҳаросафкани дигарро захмӣ сохта ва як фарди мазнунро низ боздошт намудаанд).

Истилоҳи навбатӣ, ки дар соҳаи ҳарбии забони дарӣ зиёд истифода мешавад «**дрестизвол**» (**лӯи драстез**) мебошад. Вожаи мазкур бо истилоҳи «**лӯи дристиз**» (**драстезвол**) аз як реша буда, дар сарчашмаҳо ҳамчун **сарфармондеҳ, фармондеҳи олу** шарҳ дода шудааст [9, с.89]. Истилоҳи «**лӯи дристиз**» (**лӯи драстез**) аз ду вожаи содаи пашту (**лӯи** ва **драстез**) таркиб ёфтааст.

Мисол:

Взарт дфак ملی میگوید که حافظ محمد فصیح‌الدین فطرت، **لوی درستیژ** قوای مسلح، از بخش‌های مختلف قوماندانی عمومی قوای هوایی و مدافعه هوایی بازدید کرده است [26].

(Вазорати дифои миллӣ меғӯяд, ки Ҳофиз Муҳаммад Фасеҳуддин Фитрат, **лӯи драстези** Қувваҳои мусаллаҳ, аз бахшҳои мухталифи қумондонии умумии қувваҳои ҳавой ва мудофии ҳавой боздид кардааст).

«**ғундмашр**» (**ғундмашр**) низ аз истилоҳоти серистеъмоли ҳарбӣ дар забони дарӣ ба шумор меравад. Ин истилоҳ аз ду реша иборат аст: «**ғунд**» (**ғунд**) ба маънии **чамъ ва фароҳам, полк** ва «**машр**» (**машр**) ба маънии **калон, сардор, роҳбар** [2, 110; 3, 102; 10, 57]. Вожаи «**ғундмашр**» (**ғундмашр**) ҳамчун истилоҳи ҳарбӣ дар забони дарӣ ба маънии **командири полк** истифода мешавад.

Истилоҳи «**сарандӯй**» (**сорандӯй**) низ аз шумори истилоҳотест, ки аз забони пашту ба забони дарӣ ворид гардида, дар соҳаи ҳарбӣ истифодаи фаровон дорад. Ин вожа дар луғатҳо ба маънии **полис; бойскаут** омадааст [1, 338]. Муҳаққиқи тоҷик Ғаффор Ҷӯраев дар «Очерки забони дари Афғонистон» ишора мекунад, ки истилоҳи «**сарандӯй**» (**сорандӯй**) иқтибос аз забони пашту буда, ҳам дар забони пашту ва ҳам дар забони дарӣ ба маънии **полис** истифода мешавад [16, 260].

Мисол:

فقط دو بار اورا دیدم، که گریست: یک بار آنگاه که پدرم چشم از جهان پوشید، بار دیگر آن لحظه که دستمال پرافتخار **سارندویر** بر گردنش میبست [16, 260].

(Фақат ду бор ўро дидам, ки гирист: як бор он гоҳ ки падарам чашм аз ҷаҳон пӯшид, бори дигар он лаҳза, ки дастмоли пурифтихори **сорандӯйро** ба гарданааш мебаст).

Дар баробари вожаи мазкур истилоҳи «**саранвал**» (**соранвал**) низ аз забони пашту ба забони дарӣ ворид шудааст, ки ҳар ду аз решаи «**саран**» (**сорна**), ба маънии **назорат, мушоҳида, тадқиқ** ва **арзёбӣ**, берун омадаанд. Истилоҳи «**саранвал**» (**соранвал**) дар сарчашмаҳо ба маънии **муҳаққик; нозир, назораткунанда; додситон (прокурор)** омадааст [9, 91; 29].

Мисол:

میبخشید، شمارا **سارنوال** صاحب ولایت خواسته، زود شوین! [25, 85]

(Мебахшед, шуморо **соранвал** соҳиби вилоят хоста, зуд шавен!).

Ҳамзамон, истилоҳи «**саранвали**» (**соранвали**) низ аз ин реша сохта шудааст, ки маънии **нозирот** ва **прокуратура**ро ифода мекунад [8, с.91; 28]. Истилоҳи таркибии «**лӯи саранвали**» (**лӯи соранвали**) бошад, аз ду калимаи пашту (**лӯи** ва **соранвали**) таркиб ёфта, ба маънии **прокуратураи генералӣ** ба кор бурда мешавад [29; 31; 32].

Вожаи «**қашла**» (**қишла**) истилоҳи ҳарбие мебошад, ки аз забони пашту ба забони дарӣ ворид гардида, ҳам дар забони адабӣ ва ҳам дар лаҳҷаҳои

мухталифи он мавриди истифода қарор мегирад. Ин истилоҳ дар фарҳанго ҳамчун **макони сарбозон (казарма), қароргоҳи нерӯҳои низомӣ, урдӯгоҳ, иқоматгоҳи низомӣ, гарнизон** ва ғайра шарҳ ёфтааст [29; 33].

Мисол:

افراد ده قشله بودوباش دارد [11, 94].

(Афрод да **қишла** буду бош дора).

Истилоҳи «**اورب**» (**урбал**) вожаи мураккаби иқтибосӣ буда, аз ду калимаи соддаи пашту («**اور**») **ур: оташ** ва «**ب**») **бал: сӯзондан, афрӯхтан**) таркиб ёфтааст ва дар фарҳанго ҳамчун **оташафрӯзӣ; тирпарронӣ; оғози ҷанг** шарҳ дода шудааст [29].

Истилоҳи дигари ҷарбӣ «**اوربند**» (**урбанд**) мебошад, ки он низ аз забони пашту ворид гардидааст. Ин истилоҳ бо вожаи «**اورب**» (**урбал**) мутақод буда, дар сарчашмаҳо ба маънии **оташбас; созиш, анҷоми ҷанг** омадааст [29; 21, 213].

Пас аз таҳлилу омӯзиши маводи вобаста ба мавзӯи метавон хулоса кард, ки аз забони пашту ба таркиби луғавии забони дарӣ, дар баробари дигар гурӯҳи вожаҳо, шумораи муайяни истилоҳоти ҷарбӣ низ ворид шудаанд. Ин раванд ҳодисаи нав набуда, дорои таърихи тулонӣ мебошад ва дар ҳама давраҳо ба вазъи ноороми Афғонистон вобастагӣ дошт. Зеро, сар задан ва идома пайдо кардани ҷангҳои доимӣ дар ин минтақа зарурати эҷоди истилоҳоти навро пеш овард ва забони дарӣ барои рафъи ин эҳтиёҷоти худ аз имконоти забони пашту, ба ҳайси яке аз забонҳои ҳамсоя ва наздик, истифода намудааст.

Чӣ тавре ки аз мисолҳои дар боло овардашуда маълум мегардад, истилоҳоти иқтибосии пашту тамоми бахшҳои соҳаи ҷарбиرو фаро мегиранд. Имрӯз номи қисмҳои ҷарбӣ, ҷузъи томоҳ, вазифа, рутбаҳои ҷарбӣ ва амрҳои низомӣ дар забони дарӣ бештар бо истилоҳоти иқтибосии пашту ифода карда мешавад.

КИТОБНОМА

1. Асланов, М.Г. Афганско-русский словарь (пушту) / М.Г. Асланов. – Москва, 1966. – 831с.
2. Афғонинавис, А. Луғоти омиёнаи форсии Афғонистон / А. Афғонинавис. – Кобул: Академияи улум, 1958. – 180 с.
3. Белоконов, В.В. Иноязычные заимствования в лексическом составе современного литературного языка дари (в сопоставлении с персидским и другими близкородственными языками): дис. канд. филол. наук. / В.В. Белоконов. – Москва, 2006. – 203 с.
4. Ганҷавӣ, Н. Куллиёт / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон., 1984. – Ҷ. 5. – 486 с.
5. Ғуломова, Ф.А. Об особенностях современной военной терминосистемы немецкого языка и их соответствие в русском и таджикском языках // Международный научный журнал «Вестник науки» № 6 (87) Том 4. июнь 2025 г., С. 897-909.
6. Киселева, Л.Н. Язык дари Афганистана / Л.Н. Киселева. – Москва: Наука, 1985. – 128 с.
7. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот. / С. Назарзода. – Душанбе, 2003. – 148 с.
8. Назарзода, С., Холова, М. Мутобиқати савтии калимаҳои иқтибосии русиву аврупоӣ дар забони тоҷикӣ (аз рӯи маводи сарчашмаҳои солҳои 20-ум ва 30-юми садаи XX)/С.Назарзода, М.Холова//Суханшиносӣ. 2022, №4. – С.56-63.
9. Носирӣ, Б.Н. Вижагиҳои луғавию маъноии ғӯйиши Фархори Афғонистон ва муносибати он ба ғӯйишҳои ҷанубию шимолии Кӯлоб: дис. номз. илми филол. / Б.Н. Носирӣ. – Душанбе, 2022. – 188 с.
10. Обидов, У. Лаҳҷаҳои дари Афғонистон / У. Обидов. – Душанбе: Дониш, 1993. – 106 с.
11. Обидов, У. Шеваи Ҷабал-ус-сирочи Афғонистони шимоли / У. Обидов. – Душанбе: Дониш, 1978. – 170 с.
12. Фирдавсӣ, А. Шохнома. /А. Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб., 2007. – Ҷ.5. – 480 с.

13. Хашимбеков, Х. Актуальные вопросы терминологии языка дари. (проблема усвоения заимствований). Кан. дис. /Х. Хашимбеков. – Москва, 1967. – 220 с.
 14. Хусрав, Н. Девони ашъор / Носири Хусрав. – Душанбе: Адиб, 2010. – 480 с.
 15. Ҳамроев, Қ. Нақши истилоҳоти иқтибосии маориф дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 4/3 (167). Душанбе – 2015. С.40-46.
 16. Чӯраев Ғ. Очерки забони дари Афғонистон / Ғ. Чӯраев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 283 с.
 17. The structure of military terms in the Dari language [Манбаи электронӣ]. – URL: www.scholarexpress.net (санаи муроҷиат: 21.06.2025)
 18. Бيهقى ابوالفضل. تاريخ بيهقى. / ا. بيهقى. مشهد، ۱۳۸۳ ش. – ۶۲۱ ص.
 19. جمال الدين حسين بن فخر الدين حسن ايجوى شيرازى. فرهنگ جهانگيرى / ج. شيرازى. تهران، ۱۳۵۱ ش. – ۸۴۵ ص.
 20. حسين. ديوان / ص. حسين. – خيبر، ۱۹۹۴ م. – ۲۸۸ ص.
 21. صديق الله ربښتين، پښتو گرامر. / ص. ربښتين. – خيبر، ۱۹۹۴ م. – ۴۹۰ ص.
 22. عبدالشکور رشاد، چند لفظ مروج پښتو در تاريخ بيهقى. / ع. رشاد. – ادب، شماره ۴-۳، ۱۹۹۴ م. – ۸۶-۱۰۶ ص.
 23. على اکبر دهخدا. لغت نامه / ع. دهخدا. – تهران، ۱۹۳۱. – ۵۲۷ ص.
 24. کشته و زخمى شدن ۱۴ مخالف مسلح دولت در ولايت کندز. [Манбаи электронӣ] – URL: www.ariananews.co (санаи муроҷиат: 21.06.2025)
 25. گندمهای سرخ، گزیده داستانهای کوتاه. – کابل، ۱۳۸۴ ه.خ. – ۲۱۰ ص.
 26. لوى درستيز قواى مسلح از قوماندانى عمومى قواى هوايى بازديد کرد. [Манбаи электронӣ]. – URL: www.rta.af (санаи муроҷиат: 21.06.2025)
 27. محمد همايون كوهستانی. لغات نظامى و طبى. – کابل، ۱۳۹۳. – ۲۳۰ ص.
 28. نصر الله خان، ديوان. / ن. نصر الله خان. – خيبر، ۱۹۹۴ م. – ۱۵۷ ص.
- Фарҳангҳои электронӣ:**
29. Қомуси кабири Афғонистон. – URL: <http://www.afghan-dic.com/>.
 30. Фарҳанги Глосби. – URL: <http://www.glosbe.com/>.
 31. Фарҳанги Қомусуна. – URL: <http://www.qamosona.com/>.
 32. Фарҳанги Ливол. – URL: <http://www.lq.liwal.com/>.
 33. Фарҳанги Ободис. – URL: <http://www.abadis.ir/>.

ИСТИФОДАИ ИСТИЛОҲОТИ ҲАРБӢИ ПАШТУ

ДАР ЗАБОНИ ДАРӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши истилоҳоти ҳарбии забонҳои пашту ва дарӣ бахшида шудааст. Муаллифон дар мақола доир ба масъалаи истифодаи истилоҳоти ҳарбии пашту дар забони дарӣ андешаҳои худро баён намудаанд.

Зимни баррасии мавзӯ, сараввал зарурати робитаи доими забонҳо бо якдигар таъкид гардида, он яке аз роҳҳои асосии рушди забон арзёбӣ карда шудааст. Сипас, муаллифон дар бораи муносибати забони дарӣ бо забони пашту чанд суҳан гуфта, ба шарҳи масъалаи асосӣ пардохтаанд.

Онҳо бо таъя ба маводи сарчашмаҳои гуногуни илмиву адабӣ, ишора мекунаданд, ки забони дарӣ шумораи зиёди истилоҳоти ҳарбиро аз забони пашту қабул намудааст. Бахусус, номи қисмҳои ҳарбӣ, ҷузъу томҳо, вазифа, рутбаҳо ва амрҳои низомӣ қариб ба пуррагӣ аз забони пашту ба забони дарӣ ворид гардидаанд.

Барои исботи гуфтаҳои худ, муаллифон дар идома якчанд истилоҳи ҳарбии паштуро, ки дар забони дарӣ ба қор бурда мешаванд, бо овардани мисолҳо шарҳ додаанд. Дар мақола аз андешаҳои забонишиносони ватаниву хориҷӣ доир ба мавзӯи матраҳшуда ба тарзи васеъ истифода шудааст.

Калидовозҳо: забон, забонишиносон, истилоҳ, истилоҳоти ҳарбӣ, таркиби луғавӣ, вожаҳои иқтибосӣ, Афғонистон, забони расмӣ, забони дарӣ, забони пашту, қисмҳои ҳарбӣ, рутбаҳои ҳарбӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВОЕННЫХ ТЕРМИНОВ ПУШТУ В ЯЗЫКЕ ДАРИ

Настоящая статья посвящена изучению военной терминологии в языках пушту и дари. В частности, авторы излагают свои мысли относительно использования военной терминологии пушту в языке дари.

При рассмотрении данной темы, прежде всего, подчёркивается необходимость постоянного взаимодействия языков, что расценивается как один из основных путей развития языка. Далее, авторы уделяют внимание взаимоотношениям языка дари с языком пушту, с переходом к анализу основной проблематики.

Опираясь на материалы различных научных и литературных источников, авторы указывают, что язык дари заимствовал значительное количество военной терминологии из языка пушту. В особенности, названия воинских частей, подразделений, должностей, званий и воинских команд практически полностью вошли в язык дари из языка пушту.

Для обоснования своих утверждений, авторы приводят и анализируют несколько военных терминов пушту, используемых в языке дари, сопровождая их примерами. В статье широко используются мнения отечественных и зарубежных лингвистов по обсуждаемой проблеме.

Ключевые слова: язык, лингвисты, термин, военная терминология, словарный состав, заимствованные слова, Афганистан, официальный язык, язык дари, язык пушту, воинские части, воинские звания.

THE USING OF PASHTO MILITARY TERMS IN DARI LANGUAGE

This article is devoted to the study of military terminology in Pashto and Dari. More precisely, the author expresses his views on the issue of using Pashto military terminology in Dari.

When discussing the topic, the need for constant communication between languages is first emphasized, which is considered one of the main ways of language development. Then, the author says a few words about the relationship between Dari and Pashto, and proceeds to explain the main issue.

Based on materials from various scientific and literary sources, he points out that Dari has adopted a large number of military terminology from Pashto. In particular, the names of military units, units, positions, ranks, and military orders have almost completely been transferred from Pashto to Dari.

To prove his point, the author further explains several Pashto military terminology used in Dari, giving examples. The article extensively uses the views of domestic and foreign linguists on the topic under discussion.

Key words: language, linguists, term, military terminology, vocabulary, loanwords (borrowings), Afghanistan, official language, Dari language, Pashto language, military units, military ranks.

Дар бораи муаллифони: Усмон Сулаймонӣ – дотсенти кафедраи филологияи Эрони факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел.: (+992) 919-13-08-25

Саъдизода Шаҳбоз Муллоидӣ – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи филологияи Эрони факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Нишонӣ:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. E-mail: falcon_91@inbox.ru Тел.: (+992) 92-727-23-97

Сведения об авторах: Усмон Сулаймони – Таджикский национальный Университет, доцент кафедры Иранской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел.: (+992) 919-13-08-25

Саъдизода Шахбоз Муллоиди – Таджикский национальный Университет, соискатель кафедры Иранской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: falcon_91@inbox.ru Тел.: (+992) 92-727-23-97

Information about the authors: Usmon Sulaymoni – Tajik National University, assistant professor of the Department of Iranian Philology of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel.: (+992) 92-727-23-97

Saadizoda Shahboz Mulloidi – Tajik National University, competitor of the Department of Iranian Philology of the Faculty of Asian and European Languages. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: falcon_91@inbox.ru Tel.: (+992) 919-13-08-25

ТДУ: 491.59.25

МУТОБИҚАТИ САВТИИ КАЛИМАҲОИ РУСИВУ АВРУПОӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИҚӢ

(Дар мисоли ашъори Фарзона, Муҳтарам Ҳотам ва
Рустам Ваххобзода)

Моҳира Холова

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Яке аз масъалаҳои меҳварии аксарияти забонҳои олам калимаҳои иқтибосӣ мебошад. Иқтибосшавии калимаҳо яке аз равандҳои табиӣи забон буда, он нишонаи робитаи забонҳо дар ин ё он давраи доништа мешавад. Сабаби иқтибосшудани калимаҳо гуногун буда метавонад, ба монанди сиёсати давр, навигарҳои илмӣ-техникӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, ҳамзистӣ ва ғайра. Мавҷудияти калимаҳои иқтибосӣ ё қабули калимаҳои иқтибосӣ нишонаи заифӣ ва маҳдуд будани таркиби луғавии забон нест, зеро маҳз гузариши калимаҳо робитаи онҳоро тақвият дода, таркиби луғавии забонҳоро васеъ ва ҳамқадами замона мегардонад. Ғайр аз ин, дар таркиби луғавии ҳамаи забонҳои олам калимаҳои иқтибосӣ мавҷуданд. Танҳо дар баъзе забонҳо ғоизи калимаҳои иқтибосӣ нисбатан кам буда, дар забонҳои дигар теъдоди онҳо зиёд мебошад.

Калимаҳои иқтибосӣ бо ҳама нишонаҳои савтӣ, сарфӣ ва маъноӣ ба забони дигар мегузаранд, аммо баъд аз гузариш бо мурури вақт ба меъёрҳои савтӣ, сарфӣ ва маъноӣи забони иқтибоскунанда мутобиқ мегарданд. Ҳамаи забонҳо дар баробари умумияти савтӣ ва сарфию маъноӣ бо дигар забонҳо, ба монанди мавҷудияти алифбо, системаи садоноку ҳамсадо, ҳичо, калима, ибора ва ҷумлаи дорои сохтори савтӣ, вижаҳои сарфию маъноӣ ва таърихи ташаккули худро дорад, ки дар дигар забонҳо қисман ба назар мерасад ё умуман ба назар намерасанд.

Мутобиқшавӣ ба меъёрҳои савтӣ зинаи якуми мутобиқати калимаҳои иқтибосӣ мебошад. Аз ҷумлаи меъёрҳои савтӣ дар доираи овозҳои ба забони

иктибоскунанда талаффуз шудани калимаҳои бегона мутобикати қолабҳои ҳичой ва мавқеи зада мебошад. Муҳаққиқон, аз ҷумла Т. Хаскашев, Н. Маъсумӣ, Н. Шаропов, М. Бобомуродов, Б. Камолиддинов, Ҳ. Мачидов ва ҷанде дигар ҷунин меъёрҳои савтии забони тоҷикиро муқаррар намудаанд, ки онҳо дар баробари танзими савтии калимаҳои худӣ ба мутобикати калимаҳои бегона низ воситаи асосӣ мебошанд:

а) Пеш аз ҳама калимаҳои иқтибосии таркиби луғавии забони тоҷикӣ дар доираи овозҳои ба забони тоҷикӣ хос талаффуз ва навишта мешаванд. Ин хусусиятест, ки муддати асрҳо дар ҳамаи калимаҳои иқтибосии дар забони тоҷикӣ мавҷуд риоя гардидааст. Ҷунончи аз таркиби калимаҳои **цирк, циркул, борщ, ящик, палту, филм, ансамбл, выставка, шашлык**, ки ҳарфҳои **ц, ш, ь** ва **ы** доранд, дар гунаи тоҷикӣ дар асоси қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ **ц** ба **с** дар оғоз ва пас аз ҳамсадо: **сирк** (цирк), **сиркул** (цикул), **семент** (цемент), **сикл** (цикл), **конференсия** (конференция), **коллексия** (коллекция), **консепсия** (концепция) **ц** ба **тс** дар байни ду садонок: **аттестатсия** (аттестатция), **деклоратсия** (декларация), **комполитсия** (композиция), **милиция** (милиция), **федератсия** (федерация) иваз мешаванд.

Ҳамин гуна ҳамсадои русии **ш** ба **ш**, **ы** ба **и** ва аломати **ь** аз таркиби калимаҳои русиву аврупоии ба забони тоҷикӣ иқтибосшуда ихтисор мешаванд: **шетка** (щетка), **пилаш** (плащ), **виставка** (выставка), **музыка** (музыка), **асфалт** (асфальт), **артел** (артель), **июн** (июнь), **июл** (июль) ва ҷанде дигар.

б) Ҳарчанд дар алифбои аксарияти забонҳо ҳарфҳои монанд мавҷуд аст, вале ҳарфҳои ҳамшакл аз рӯи иштироки узвҳо ва тарзи талаффуз гуногунанд. Профессор Ҳ. Мачидов дар ин хусус таъкид мекунад, ки «ягон овози забони дигар фақат монандии зоҳирӣ дораду бас. Дар амал бошад, масалан, байни овози **д**-и тоҷикӣ ва ҳамин гуна овози русӣ, ҳиндӣ ва ё арабӣ фарқиатҳои ҷиддиро метавон мушоҳида кард. Аз ин ҷост, ки калимаи аз забони дигар ба тоҷикӣ воридшуда, акнун ба тарзи тоҷикӣ талаффуз мешаванд, овозҳои он ҳамон хосиятҳоеро доранд, ки ба овозҳои тоҷикӣ мансубанд»[5, 248].

в) Дар калимаҳои забони тоҷикӣ ба истиснои калимаҳои сохта пасиҳам омадани ду садонок хос нест, зеро калимаҳои сода ё решагии забони тоҷикӣ аз ҳамнишинии садоноку ҳамсадо ё ҳамсадову садонок таркиб ёфтаанд: **абрӯ, андак, акнун, осмон, офтоб**:

г) Таркиби калимаҳои решагии аслии забони тоҷикӣ аз ҳамнишинии ҳамсадову садонок иборатанд. Пасиҳам омадани ду ҳамсадо низ дар оғози калимаҳои аслии тоҷикӣ хос нест: **дӯкон, дуруст, калон, падар, модар, замин, шунидан**:

ғ) Гоҳе дар мавқеи байн ва охири вожаҳои забони тоҷикӣ ду ҳамсадо пасиҳам омада метавонанд: **ан-деша, дан-дон, фар-бех, саб-за, ош-кор**:

д) Пасиҳам омадани се ҳамсадо дар як қатор вожаҳои забони тоҷикӣ, асосан калимаҳои сохта ва мураккаб имконпазир аст. Ба монанди: **бузургвор, дастпона, дастгоҳ, понздаҳ, сангпушт, сангфарш, чашмсиёх**:

е) Ташдиди нишонаи дигари савтии калимаҳои забони тоҷикӣ мебошад, ки танҳо дар ҳиҷои байн ҳамчун ду ҳиҷо омада метавонанд: **арра, аррос, бутта, калла, миҷжа, теппа, тиббӣ, фалла**:

ё) Нишонаи дигари савтии калимаҳои аслии тоҷикӣ ба мавқеи задаи калима вобастагӣ дорад. Дар калимаҳои забони тоҷикӣ, асосан ҳиссаҳои номии нутқ (исм, сифат, шумора, ҷонишин), феълҳои ғайритасрифӣ (масдар, сифати феълӣ,

феъли ҳол) ва баъзе зарфҳо ба ҳиҷои охир меафтад: **сардо'р, охани'н, чаҳорда'ҳ, хами'н, роҳраво'н, рӯзона'**. Аммо дар феълҳои тасрифӣ, баъзе зарфҳо ва ҳиссаҳои ёвар зада дар ҳиҷои аввали онҳо дида мешавад: **о'мад, хо'нед, нави'сед, а'ммо, зе'ро, о'ббо**.

Дар баробари чунин нишонаҳои савтӣ нишонаҳои сарфӣ ва маъноӣ низ мавҷуданд, ки барои мутобиқати калимаҳои иқтибосӣ таъсир мерасонанд.

Калимаҳои русиву аврупоӣ дар баробари дигар иқтибосоти забони тоҷикӣ, ба монанди юнонӣ, ҳиндӣ, оромӣ, арабӣ ва туркиву муғулӣ яке аз сарчашмаҳои ташаккули забони тоҷикӣ аз нимаи дуюми асри XIX то кунун мебошанд.

Калимаҳои русиву аврупоӣ ба сабаби забти Осиёи Миёна аз ҷониби русҳо дар нимаи дуюми асри XIX ва навигариҳои нави илмӣ-техникӣ ворид шуда вобаста ба тақозои замон то имрӯз қабули онҳо идома доранд.

Дар осори назмӣ, насрӣ, публицистӣ ва баъзе лугату фарҳангҳои мансуб ба нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои садаи XX калимаҳои русиву аврупоӣ аз ибтидои гузариш мувофиқ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ истифода мегардиданд, ки ба ин раванд якҷанд омил замина гашта буд. Ба мисоли калимаҳои русиву аврупоӣ ҳамчун ифодагари мафҳумҳои нави илмӣ-техникӣ он давра аввал дар нутқи шифоҳии халқ истифода гардида, сипас дар навишти хаттӣ роҳ ёфтаанд. Дар ибтидои гузариш калимаҳои русиву аврупоиро мардум тавре ки аз якдигар мешуниданд, талаффуз мекарданд. Дар нимаи дуюми асри XIX то соли 1930 дар забони тоҷикӣ алифбои арабиасоси форсӣ ҷорӣ буд, ки он низ дар раванди мутобиқати савтии калимаҳои русиву аврупоӣ таъсир гузошт.

Омили аз ҳама муҳимми мутобиқати калимаҳои русиву аврупоӣ ба забони тоҷикӣ тафовути меъёрҳои савтии калимаҳои русӣ ва иқтибосоти тавассути он воридшуда аз меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ мебошад. Масалан, дар калимаҳои русиву аврупоӣ пасиҳам омадани ду садонок гоҳе дар оғоз, байн ва охири калима дида мешавад: **аудит, аудитория, кооператор, зоология, миллион, алоз, радио**. Пасиҳам омадани ду ё се ҳамсадо низ дар ибтидои калимаҳои русиву аврупоӣ зиёд ба назар мерасад: **стипендия, транзит, прокурор, стратегия, структура**. Ташдид дар калимаҳои русиву аврупоӣ дар оғоз, байн ва охири калима омада метавонад: **аттестат, коррупсия, коллектив, тонна, экспресс**.

Гоҳи дигар калимаҳои русиву аврупоӣ бо ду ё бо се ҳамсадои пасиҳам оғоз шуда, бо ду ҳамсадои пасиҳам анҷом меёбанд: **фронт, стресс, грамм**. Дар ҳиҷои аввал, байн ва охири калимаҳои русиву аврупоӣ се ҳамсадои пасиҳам низ омада метавонанд: **Инструмент, инструкция, инструктор, конструктор, конструкция, семестр, экстракт, экстремизм**.

Маҳз дар асоси ҳамин тафовути савтӣ калимаҳои русиву аврупоӣ дар осори назмиву насрии нимаи дуюми садаи XIX ва оғози асри XX ба гунаи тоҷикӣ оварда шудаанд. Чунончи, дар «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш калимаҳои **губернот, зокун, импиротур**; маданӣ ё хидматрасонӣ: **газета, пӯшта, тилигроф**; техникӣ: **аробаи оташ, коляска, роҳи оҳан**; номи шахрҳои минтақаҳо: **Аврупо, Қафқоз, Маскав, Русия, Уренбург, Фетербурх, Фетербур** бо талаффузи тоҷикӣ истифода шудаанд. Агарчи ин муаллиф то андозае аз шакли аслии ин калимаҳо вокиф буд, лекин мавриди истифода тарзи талаффузи мардумии онҳоро интиҳоб кардааст:

Ва як ҳафта дар **Фетербурх** ва се рӯз дар **Маскав** чашни чороғон фармуд [2, 173]. Шимоли ин иморат ба ҷониби **Маскав**, **Самар** ва **Макариё** меравад [2, 173]. Дигар вақте ки тӯи духтарро подшоҳ ба **Итолия** ва **Маскав** нақл фармуд, моро низ таклиф намуд, ҳам дар **аробаи оташ** нишаста, наваду ду фарсанг роҳро ба ҷаҳордаҳ соат буридем [8, 380-381]. ... дар санаи 1276 вақте ки аз сафари **Русия** мурочиат доштам, дар арзи роҳ дар **пӯчтахона** хобида будам [8, 382].

Ба монанди ҳамин, дар осори баъд аз Аҳмади Дониш таълифшуда бо шаходати профессор С. Сабзаев вожаҳои: **милон** (миллион), **румка** (рюмка), **истакон** (стакан), **кувос** (квас), **пева** (пиво), **белат** (билет), **пӯшида** (почта), ки дар эҷодиёти Ҳайрат корбаст гардидаанд; **Урупо** (Европа), **уктобр** (октябрь), **тилискуб** (телескоп), **тилифун** (телефон) дар назми Асирӣ дида мешаванд; **поиз** (поезд), **тилгиром** (телеграмма), **Москав** (Москва), **вагзол** (вокзал), **урус** (рус), **устул** (стул) ва ҷанди дигарро, ки устод Айнӣ дар шеърҳои то инкилобаш истифода намудааст, дар гунаи тоҷикӣ оварда шудаанд [10, 37].

Нишастем бе гусса аз ҳеч сӯй

Ба се белат аз хонаи ифтарӯй [10, 37].

Гунаҳои мутобикшудаи калимаҳои русиву аврупоӣ дар эҷодиёти шоирони баъдӣ, ба монанди Абулқосим Лоҳутӣ, Муҳаммадҷон Раҳмӣ, Абдулвоҳиди Мунзим, Мирзо Турсунзода, Боқӣ Раҳимзода, Лоик Шералӣ ва баъзе шоирони замони Истиқлол, ҷунони Фарзона, Муҳтарам Ҳотам, Рустам Ваҳҳобзода ва монанди инҳо идома ёфтааст, ки нишонаи то ҷанӯз мутобик шудани калимаҳои русиву аврупоӣ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ мебошад.

Маҳз ба кӯшиши маорифпарварони нимаи дуҷуми садаи XIX ва шоирони садаи XX калимаҳои русиву аврупоӣ дар ибтидои гузариш ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ мутобик гардидаанд. Имрӯз низ дар заминаи навигариҳои нави илмиву техникӣ қабули калимаҳои русӣ ва аврупоӣ бештар аз пеш ба назар мерасанд. Аънаи мутобикати савтии калимаҳои русиву аврупоӣ дар осори назмӣ, насрӣ ва публитсистии замони Истиқлол дида мумкин аст, ки ба раванди мутобик шудани калимаҳои нави русиву аврупоӣ аҳамияти калон доранд. Дар ин мақола гунаҳои мутобикшудаи калимаҳои русиву аврупоӣ аз эҷодиёти Фарзона, Муҳтарам Ҳотам ва Рустам Ваҳҳоб ҷамъоварӣ гардид.

Фарзона яке аз шоирони бемисли даврони Истиқлол мебошад. Эҷодиёти ӯ фарогири мавзӯҳои гуногун буда, бо сабқу услуби хос эҷод мешаванд. Дар китоби «Муҳри гули мино», ки соли 2006 ҷоп шудааст, калимаҳои русиву аврупоӣ бо мутобикати ҳичой: **пиёнуӣ** (пианино), **бирлион** (бриллиант) мутобикати овозӣ дида шуд: **компутер** (компютер), **Итолиё** (Италия), **симфониё** (симфония):

Марди ҳафтодсолае

бо шавқӣ барафрӯхта

меомӯзад

*забони арабиву **италиёиро**,*

Зеро ки дар баробари чашидаш

ҷанӯз мебинад

дарҳо нокушодаи доноиро [12, 225].

*Ҷама **румантикаҳо** бо баҳор мегузаранд,*

Бадеият натавон ёфтан зи обонмоҳ [12, 354].

Ба дили маснуии шумо муборак бод
Ишқи **компутерӣ** [12, 60].

Салом, субҳ! Чу **симфонӣи** гунҷишкон
Ҳамеша дар бағали шохсор ҷорӣ шав! [12, 98].

Ихтисори ташдид, ё садоноки **а** аз охири ҳиҷои калима низ ба назар расид:
бирлион (бриллиант), **миллиард** (миллиард), **гитор** (гитара):

Бизод муъҷиза аз издивоҷи куҳнаву нав,
Ту, эй навои куҳан, аз **гитор** ҷорӣ шав [12, 98].

Ҷӯр наметапад ду дил, лек чӣ ҷӯр метапанд
Сад **миллиард** ахтарон зери қабои муштарак [12, 314].

Чаимҳоямро
ба мулоқоти чаимҳои ва овардам
Бигзор **бирлиони** дурахшони ман
бар қатраи ашк
табдил шавад

дар баробари шалвори тари ин
ятимаки маъсум,
Ки нафас мекашаду мебарад вучуди бесаодатро
сӯи ояндаи номаълум [12, 215].

Дар дафтари рубой ва дубайтиҳои Муҳтарам Ҳотам калимаҳои русиву аврупоии ифодагари мафҳумҳои нави илмӣ-техникӣ бо қиёфаи овозии ба забони тоҷикӣ хос оварда шудаанд: **Аврупо** – Европа, **Амрико** – Америка, **батаре** – батарея (афтиши йотбарсар ва як ҳамсадо), **духтур** – доктор, **инглисӣ** – англиский, **кампутар** – компьютер, **карасин** – керасин, **Маскав** – Москва, миллиён – миллион, **мошин** – машина, **паластик** – пластика (мутобиқати ҳиҷоӣ), **поиз** – поезд, **рус** – русский, **сигор** – сигара, **танк** – танк, **тотор** – татар, **фарангӣ**, **фаронсавӣ** (французский), **январ** – январь:

Бар рафтани ман кашфи наве мебояд
Колумби дигар, ҳам **Амрикои** дигаре [7, 8].

Ин тугмасадо, то **батареяи** надиҳӣ,
Сад паҳи кунӣ ҳам, надиҳад ҳеҷ хабар [7, 39].

3-он ҷумла **фаронсавиву** ҳиндӣ, **русӣ**,
Юнониву олмониву **инглисӣ** [7, 101].

Кампутари дил, ки дорад он **файли** зиёд,
Ҷуз **файли** ту ҳеҷ **файли** дигар накушод [7, 5].

Ин хотираҳоро ҳамагӣ бифрӯшам,
Як дона **сигор** агар харам, хубтар аст [7, 42].

Дар эҷодиёти муҳаққиқ, публицист, шоир Рустам Ваҳхобзода низ калимаҳои русиву аврупоӣ мувофиқ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ истифода шудаанд. Ба мисоли **Амрико** (Америка), **Африко** (Африка), **Белжик** (Белгия), **Женево** (Женева), **Инглис** (Англия), **Испон** (Испания), **Олмон** (Германия), **рус** (русский):

*Гаҳ якеро кунад салом ба Чин
Гаҳ якеро ба **Женево** табрик [9, 253].*

*Шомро гаҳ ба **Порис** ошодад,
Мизи субҳонааш бувад Макзик [9, 253].*

*Он якеро ғами **Фаронса** бувад,
Дигаре дар азои **Испон** аст [9, 255].*

*Чорумӣ рӯзу шаб ба вақти намоз
Талабад ғолибияти **Белжик** [9, 255].*

Дар баробари калимаҳои нави аслии тоҷикӣ калимаҳои русиву аврупоӣ ҳамчун ифодакунандаи мафҳумҳои нав аз ибтидои ӯруда то имрӯз мавриди истифода қарор доранд.

Дар мақола барои омӯзиши мутабоқати савтии калимаҳои русиву аврупоӣ дар замони Истиқлол дар мисоли эҷодиёти Фарзона, Муҳтарам Ҳотам ва Рустам Ваҳхобзода танҳо ба намунаҳои таркиби як асари нисбатан бузурги ин шоирон таъкид карда шуд. Дар эҷодиёти дигари ин онҳо калимаҳои русиву аврупоӣ мавҷуд буда, усулҳои мутабоқати онҳо дар мақолаҳои минбаъда баррасӣ хоҳанд шуд.

Умуман, шоиру нависандагон дар қиёси дигар соҳибзабонон қасоне мебошанд, ки ғани забонро хубтар дарк мекунанд. Онҳо бо таъкид ба имконоти забон маънӣ меофаранд, ғоҳе калимаҳои нав месозанд ва дар баробари ин калимаҳои иқтибосиро мувофиқ ба меъёрҳои савтии забон ба қор мебаранд.

Ҷуғроҳии мутабоқатшудаи калимаҳои русиву аврупоӣ дар забони тоҷикӣ далели он мебошад, ки калимаҳои русиву аврупоӣ мувофиқ ба меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ аз ибтидои ӯрудашон то кунун ҳам аз лиҳози овозҳои ба забони тоҷикӣ бегона, ҳамчунин аз рӯйи мутабоқати садонокҳо, масалан, ивази **а**-и русӣ ба **о**-и тоҷикӣ дар ҳиҷоҳии гуногуни калима: **банк** (банк), **зал** (зал), **кадр** (кадр), **карт** (карта), **жанр** (жанр), **май** (май), **март** (март), **мода** (мода), **план** (план), **танк** (танк); Ғоҳ-ғоҳе ивазшавии **а**-и русӣ ба **у** ва **ӯ**-и тоҷикӣ: **болгар** (болгар), **контур**, **кўнтур** (контора), **парлумон** (парламент); дар бисёр мавридҳо баръакс **о**-и калимаҳои русиву аврупоӣ ба **а**-и тоҷикӣ табдил ёфтааст: **адиёл** (одеёло), **афитсер** (офицер), **баржом** (боржом), **вагзал** (вокзал), **кантур** (контора), **карасин** (керосин), **коридор** (коридор), **мотор** (мотор), **памидор** (помидор); садонокҳои **о**-и калимаҳои русиву аврупоӣ дар ҳиҷоҳии муҳталифи дигар ба **у** тоҷикӣ низ табдил шуда метавонанд: **кумисар**, **кумисор** (комиссар), **кумисариёт** (комиссариат), **кунгура** (конгресс), **купиротиф** (кооператив), **кумунист** (коммунист), **куфия** (копия), **лорд** (лорд), **нол** (ноль), **номер** (номер), **норма** (норма), **ноёбр**, **ноябр** (ноябрь), **пудрат** (подряд), **рол** (роль), **ромон** (роман), **ромонтик** (романтик), **Русия** (Россия).

Дар баробари иваз шудани садонокҳо дар ҷуғроҳии мутабоқатшудаи калимаҳои русиву аврупоӣ иваз шудани йотбарсарҳо ба садонокҳо, иваз шудани йотбарсарҳо ба якдигар, мутабоқат шудани ҳамсадоҳои русӣ ба ҳамсадоҳои тоҷикӣ ва дар сурати ниҳоят тағйирёфтаи овозӣ ба тоҷикӣ гузаштани калимаҳои

русиву аврупой зиёд ба назар мерсад. Масалан вожаҳои **алифбо** (алфавит) **бумази** (бумаза), **истанса** (станция), **калӯш** (галоши), **конфронс** (конференция), **кафтонса** (квитанция), **қанфит** (конфет), **кошӣ** (кафель), **обуна** (абонемент), **парлумон** (парламент), **пудрат** (подряд), **сигор** (сигарета), **сентир** (центнер), **суғурта** (страхование), **факулта** (факультет), **шампон** (шампанский) дар сурати ниҳоят тағйирёфта дар забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд.

Ҳамин гуна, мутобиқ шудани калимаҳои русиву аврупой дар баъзе осори назмӣ, насрӣ, публицистӣ, номаҳо ва луғату фарҳангҳои садаи нимаи дууми асри XIX, садаи XX ва замони Истиқлол ба назар мерасанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Кулӣёт. – Ҷ. 1. Шеърҳо. – Душанбе: «Бундҳои адабии С. Айнӣ», 2018. – 568 с.
2. Ваҳхобзода, Рустам. Қаламрави меҳр / Рустам Ваҳхобзода. – Душанбе, Адиб, 2022. – 368с.
3. Дониш, А. Наводир-ул-вақоъ / Аҳмади Дониш. – Китоби 1. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
4. Забони тоҷикӣ дар мабноси мувоҳисаҳо: Мураттибон: А. Набавӣ, Н. Одинаев, П. Олимова. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 720 с.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ. – Душанбе, 2007. – 242 с.
6. Мачидов, Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 2014. – С.175 – 186.
7. Маъсумӣ, Н. Чаҳонбинӣ ва маҳорат / Н. Маъсумӣ. – Душанбе, 2005. – 296 с.
8. Ниёзмухаммадов, Б. Забоншиносии тоҷик (Асарҳои мунтахаб) / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе: Дониш, 1970. – 384 с.
9. Сабзаев, С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар / С. Сабзаев. – Душанбе, 1991. – 80с.
10. Фарзона. Муҳри гули мино / Фарзона. – Хучанд: Ношир, 2006. – 400 с.
11. Ҳотам, М. Дафтари рубой (Рубой ва дубайтӣ) / Муҳтарам Ҳотам. – Душанбе: Адиб, 2020. – 176 с.
12. Ҳочиев, С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри 20. – Душанбе: Дониш, 1987. – 167с.
13. Ҷӯраев, Ғ. Аҳмади Дониш ва ҳамфикрони ӯ дар бораи халқи рус ва маданияти он / Ғ. Ҷӯраев // Армуғони олимони ҷавон. – Душанбе: Дониш, 1966. – С. 98 - 115.
14. Шарифзода, Қ. «Бухорӣ шариф»: назаре пас аз 100 сол / Қ. Шарифзода. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 100 с.
15. Шаропов, Н. Калимаҳои русию интернасионалӣ дар забони адабии тоҷик / Н. Шаропов. – Душанбе: Дониш, 1972. – 168 с.

МУТОБИҚАТИ САВТИИ КАЛИМАҲОИ РУСИВУ АВРУПОӢ ДАР ЗАБОНИ АДАБИИ МУОСИРИ ТОҶИКӢ

(Дар мисоли ашъори Фарзона, Муҳтарам Ҳотам ва
Рустам Ваҳхобзода)

Мутобиқати калимаҳои русиву аврупоӣ яке аз масъалаҳои меҳвари аксарияти забонҳо мебошад. Калимаҳои иқтибосӣ бо мурури вақт ба меъёрҳои савтӣ, сарфӣ ва маъноии забонҳои дигар тобег мегарданд. Ҳамин раванди мутобиқатро иқтибосоти забони тоҷикӣ, аз ҷумла калимаҳои русиву аврупоӣ ҳанӯз аз ибтидои воридашавӣ то кунун паси сар намуда истодаанд.

Дар мақола гунаҳои мутобиқишудаи вожаҳои русиву аврупоӣ аз таркиби эҷодиёти Фарзона, Муҳтарам Ҳотам ва Рустами Ваҳҳоб ҷамъоварӣ ва таҳлил карда шуд. Ҳарчанд имрӯз дар забони тоҷикӣ алифбои кириллӣ ҷорӣ бошад ҳам, аз сабаби гуногунии меъёрҳои савтии забони тоҷикӣ ва забони русӣ дар гунаҳои мутобиқишудаи калимаҳои русиву аврупоӣ мутобиқати садонокҳо, ҳамсадоҳо ва мутобиқати ҳиҷои калимаҳои русиву аврупоӣ дида мешаванд, ки намунаи онҳо аз таркиби баъзе эҷодиёти Фарзона, Муҳтарам Ҳотам ва Рустам Ваҳҳобзода оварда шуд. Ба монанди **пиёну** (пианино), **бирлион** (бриллиант), **компутер** (компьютер), **Итолиё** (Италия), **симфонӣ** (симфония), **батаре** – батарея, **поиз** – поезд ва монанди инҳо.

Калидвожаҳо: иқтибосот, калимаҳои русиву аврупоӣ, садонок, ҳамсадо, ҳиҷо, меъёрҳои савтӣ, нишонаҳои савтии калимаҳои аслии тоҷикӣ, нишонаҳои савтии вожаҳои русиву аврупоӣ.

СООТВЕТСТВИЕ ЗВУКОВОЙ СИСТЕМЫ РУССКИХ И ЕВРОПЕЙСКИХ СЛОВ В СОВРЕМЕННОМ ТАДЖИКСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКЕ (на примере творчества Фарзоны, Мухтарам Хотам и Рустама Ваххобзоды)

Соответствие русских и европейских слов является одной из центральных проблем большинства языков. Заимствованные слова со временем подчиняются фонетическим, морфологическим и семантическим нормам языка-реципиента. Этот процесс адаптации прошли и русские, и европейские заимствования в таджикском языке – от момента их проникновения до сегодняшнего дня.

В статье собраны и проанализированы адаптированные варианты русских и европейских слов на материале некоторых произведений Фарзоны, Муҳтарам Хотам и Рустама Ваххобзода. Несмотря на то, что сегодня в таджикском языке используется кириллическая графика, различия в фонетических нормах таджикского и русского языков приводят к изменениям в звучании заимствований. В адаптированных вариантах русских и европейских слов наблюдаются особенности соответствия гласных, согласных и слоговых структур. Примеры таких форм, обнаруженные в творчестве указанных поэтов: **пиёну** – пианино, **бирлион** – бриллиант, **компутер** – компьютер, **Итолиё** – Италия, **симфонӣ** – симфония, **батаре** – батарея, **поиз** – поезд и др.

Ключевые слова: заимствования, русские и европейские слова, гласный звук, согласный звук, слог, фонетические нормы, фонетические признаки исконно таджикских слов, фонетические признаки русских и европейских слов.

PHONETIC ADAPTATION OF RUSSIAN AND EUROPEAN WORDS IN MODERN TAJIK LITERARY LANGUAGE (Based on the works of Farzona, Muhtaram Hotam and Rustam Vahhobzoda)

The phonetic adaptation of Russian and European words is one of the core linguistic issues shared by many languages. Borrowed words gradually adjust to the phonetic, morphological, and semantic norms of the recipient language. This process of adaptation has also taken place in Tajik with regard to Russian and European loanwords from the time of their introduction up to the present.

*This article collects and analyzes adapted forms of Russian and European lexical items found in selected works by Farzona, Muhtaram Hotam, and Rustam Vahhobzoda. Although the Tajik language currently uses the Cyrillic script, differences between Tajik and Russian phonetic norms result in various phonetic modifications of borrowed words. In the adapted forms one observes changes in the correspondence of vowels, consonants, and syllable structures. Examples identified in the works of these authors include: **piyonu (pianino), birlion (brilliant), komputer (kompyuter), Itoliya (Italiya), simfoniya (simfoniya), batere – bataryeya, poiz – poezd**, and others.*

Keywords: borrowings, Russian and European words, vowel, consonant, syllable, phonetic norms, phonetic features of native Tajik words, phonetic features of Russian and European words.

Дар бораи муаллиф: Холова Мохира Буриевна – н.и.ф., ассистенти кафедраи забони адабии муосири тоҷикии факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Нишонӣ:** 734025 ш. Душанбе, хiebони Рӯдакӣ 17. Тел.: 918473232. Почтаи электронӣ: mkholova93@mail.ru

Об авторе: Холова Мохира Буриевна – к.ф.н., ассистент кафедры современного таджикского литературного языка филологического факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025 г. Душанбе, проспект Рудакӣ 17. Тел.: 918473232. Электронная почта: mkholova93@mail.ru

Information about the author: Kholova Mohira Burievna – Candidate of Philological Sciences, the assistant of chair of modern Tajik literary language Faculty of Philology, Tajik National University. **Address:** 734025 Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: 918473232. Email: mkholova93@mail.ru

ТДУ:880.889

ПЛОТНИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА ВАХАНСКОГО ЯЗЫКА

Шервоншо Аламшоев
Национальная академия наук Таджикистана

Вахан находится между Памиром и Гиндукушем на высоте от 2500 до 3000 над уровнем моря, Ваханский язык одним из памирских языков, и входит в восточную группу иранских языков, индоевропейской семьи. Самоназвание ваханцев «*x̌ik zik*» или «*вахи*», от корня «*vax*» – происходят также такие топонимы, как Ваханская долина, Ваханский хребет, Вахан–дарья (название реки), Ваханский коридор – отрезок «Великого шелкового пути», проходившего через Ваханскую долину» [6]. Слово «*Wux̌*» «Вахан» кажется восходит к др. –ир. «*Vahvi*», которые букв. означает «добрая, благодатная» [Markwart 1938: 52]. «Таким образом, название Вахан соотносится с авест. «*varjhuuā dāityaya*» (gen.) «Добрая Датия» или же «Вахви, принадлежащая правильному закону» рекой на мифической прародине иранцев, упоминаемой в первом фрагменте Видевдата. [цит. по.: И. М. Стеблин–Каменский, 1999:6] или происходит от *Wax̌u*, старого названия реки Оксус (Амударья), которая является крупной рекой, образованной слиянием рек Вахш и Пяндж на границе между Таджикистаном и Афганистаном. Ваханцы проживают в высокогорных

долинах Памира и Восточного Гиндукуша. Ваханцы, в основном компактно проживают «в исторической провинции Вахан, охватывающей долину реки Вахан–Дарья (на территории Афганистана и оба берега пограничной между Афганистаном и Таджикистаном р. Пяндж, где расположены нижние ваханские кишлаки Намадгут (правый берег) и Козиде (левый берег). Правый берег реки Пяндж входит в состав Ишкашимского района ГБАО. Отдельные ваханские поселения имеются на территории КНР (Автономный район Синцзян – Уйгур), а также в предгорьях северного Пакистана в долинах Хунзы и Ишкоман» [Аламшоев, Офаридаев, Аламшоев 2020]. «Как историческое княжество Вахан известен со II в. до н.э. Во второй половине XIX в. вследствие проводимой великими державами колониальной политики припамирские княжества – Вахан, Шугнан и Дарваз – были ликвидированы» [6]. На территории Вахана, существуют много крепостей имперского значения, построенных в греко-бактрийскую, кушанскую и эфталитскую эпохи [Бабаев 1973]. «Долина Вахана в прошлом была связана с караванными путями Индией и Афганистаном, когда-то здесь проходил «шёлковый путь ... в Китай ...» [Грюнберг, Стеблин–Каменский 1976]. По лингвистическим данным [Эдельман 1986: 84-85; 6, 3, Опыт I, стр. 47; ГОМШ, стр. 3-7], можно предположить, что протоваханский язык отделился от других восточноиранских диалектов на рубеже I-ой тысячи тысячелетия до н.э. Ваханский язык, как все другие памирские в 1895 был разделён договором, заключенному между Россией, Англией и Китаем, в результате, чего ваханцы были отделены друг от друга границей Китая, России, Афганистаном и Британской Индией. Язык тоже начал развиваться по-своему, специфически для каждого государства. В результате этих разделений ваханцы Афганистана, Таджикистана, Пакистана и Китая расходились на уровне фонетики, морфологии, синтаксиса, и лексического состава, особенно заимствованными единицами. В Афганистане, на ваханский язык повлияли дари и пушту, в Таджикистане таджикский, русский и памирские языки, в Китае уйгурский, китайский и сарикольский и другие памирские языки и киргизский, в Пакистане (в провинции Гилгит-Балуджистан, в верховьях Хунза-Нагарского района, в Годжале, в долине Ишкоман на территории Гхизарского района.) урду, дардские языки, бурушаски, и шина, и английский. Ваханская территория Таджикистана имеет 3 диалекта: Нижний Вахан (селения от Нижнего Наматгута до Шитхарва), Средний Вахан (от Змудга до Дриджа), Верхний Вахан (от Ширгина до Ратма) [Стеблин–Каменский, 1999]. Что касается других вариантов ваханского языка, то из-за отсутствия материалов судить об лингвистических особенностях не представляется возможным и требует не мало усилий.

В Пакистане используется иранская транскрипция и имеется радио на этом языке. «Вахан в прошлом был связан караванными путями с Афганистаном и с областями к югу от Гиндукуша. Когда-то здесь проходил «Шёлковый путь» в Китай, по которому прошел Марко Поло» [Стеблин–Каменский, 1999: 6]. На ваханском языке примерно говорят 37, 570 people (12, 500 в Таджикистане, 9500 в Афганистане, 11, 770 в Пакистане и 3 800 в Китае (Хинджианг) [Kreutzmann 1996:137]. Точное число, на сегодняшний день нам не удалось установить, однако утверждение о том, что приблизительно «общая численность говорящих на вахи составляет около 50 000–70 000 человек» ближе к действительности. То есть (примерно 23, 816 (2018) в Таджикистане, 17, 485 (2018) в Афганистане, 22, 974 (2018) в Пакистане, 8, 151 (2018) в Китае.¹

Состав фонем ваханского языка, как и гласных, так и согласных отличают его от других памирских языков. Как сообщают другие ученые, «впервые И. И. Зарубин (при участии Щербы) установил фонетический состав ваханского языка. Также состав

¹. Wakhi Language. Wakhi Language – GLOBALROOF (globalrooftimes.blogspot.com). Date of access 1/19/2023.

фоном довольно подробно описан В.С. Соколовой и опубликован в ее «Очерках по фонетике иранских языков» [Соколова 1953: 209-229; 1966 80-112]. Нами проверены, все звуки на нашем материале ваханского языка с носителями. Подробная описание ваханского языка встречаются в других работах [см подробно: Грюнберг, Стеблин-Каменский 1976: 537; Соколова 1953: 209-229; 1966 80-112]. Поэтому не считаем целесообразно вновь перечислять и давать характеристику работ, посвященных ваханскому языку. Состав консонантизм исследован В.С. Соколовой [Соколова 1953], дополнен А. Л. Грюнбергом И.М. Стеблин-Каменским [Грюнберг, Стеблин-Каменским 1976]. В основном согласные звуки мало отличаются от других памирских языков, однако некоторые из них имеют отличительные фонетические черты и требуют уточнения (см. подробно в работах В.С. Соколовой, Грюнберга и Стеблин-Каменского 1976).

С одной стороны, как известно язык всегда развивается, и его лексика изменяется до неузнаваемости, с другой стороны языки исчезают по разным причинам. Например, более 40 иранских языков, давно вымерли и от них ничего не остался разве что несколько десятков заимствованных слов. Проблема вымирания языков во всем мире не новая, и последние десятилетия они стильно активизируются по разным причинам. Так как ваханцы в основном занимались, земледелием, скотоводством и ремеслом, а лексика связанная с ним довольно архаична. Ремесло началось с начала производственной деятельности человека, и лексика связанная с ней отражается в языке, которая была накоплена в течение многих веков, передавалась из поколения в поколение и принимала различные формы в течение разных периода времени. Как правила, эту лексику разделяют по следующим видам; (1) плотницкое, (2) ткацкое–прядельное, (3) гончарное, (4) кузнечное, (5) столярное, (6) портняжное, (7), шорное, (8) пекарное (печное) и сапожное ремесло.

В данной статье автор попытался фиксировать, исследовать, классифицировать и анализировать плотницкую лексику и слова связанные с плотницким делом в ваханском языке. Материалом данного исследования были собраны самым автором из словарей и научных работ по ваханскому языку; А.Л. Грюнберг 1999, Стеблин-Каменский И.М. 1976; Т. Н. Пахалина 1976. и др.), где автором был составлен таблиц состоящих из 167 языковых единиц связанные с плотничеством проверены с носителями, переведены, и классифицированы по тематическим группам и подготовлена почва для сопоставления ткацкой лексики с другими памирскими языками для выявления исторического сходства и различия, а также для реконструкции древновостоноиранская (пропамирская) лексика.

Прежде всего они связаны со словами *xirodi* – токарь по дереву, *ustod* – плотник, мастер, ремесленник», человек занимающийся изделиями из разного рода дерева а также обработкой лесного материала, постройкой деревянных зданий и *anar* – способность, талант, искусство, мастерство, специальность. профессия.

I. К первой группе относятся название сооружения, традиционного жилия или рабочего помещения такие как *mala* – дом, строение, постройка, *xun* – дом, *pešwoz?* – открытая веранда перед домом, *xədorg* – мельница, *borxona* – склад, амбар, *ʃanz* – кладовая, чулан, *kūč* – хижина на летовке, *kəʃa/kuʃa* – хижина, убежище, домик, *səroy* – дом. *daliz* – сени. прихожая, веранда и др.

II. К второй группе относят. название деталей сооружения, традиционного жилия или рабочего помещения такие как *biyobončub*, *biyobonšung*, *biyobôn*, *quščub* – две поперечные балки перекрытия крыши, лежащие с двух сторон в основании конструкции «чорхона», *čorxona* – конструкция из балок, оформляющая дымовое и световое окно (*ricn*) в крыше памирского дома, *bar* – дверь, *buzkaš* – переключатель между двумя столбами при входе в дом, на которой подвешивают туши мелкого скота для свежевания, *xidyung* – косяк двери, *kəduŋj* – дверной деревянный замок,

kofarkali – дверной деревянный замок, *yǝrv* – дверной шип – вертикальные стержни (в верхней и нижней части двери), на которых держится и вращается дверь. *buzoviz* – два столба при входе в дом, *dardor* – дверной засов, *dastak* – поперечные жерди потолка, *istin*, *yis̱in*, *stin* – деревянная колонна, *lup-raž* – название главных нар в традиционном памирском доме, на которые усаживают гостей, *lak/lyk* – засовчик, деревянная шеколда, *māṇḍal* – перегородка – не доходящая до потолка стенка в доме отделяющая разные части нар, *ša-istin* – главный столб в традиционном памирском доме, *šanj* – деревянная балка (имеются в виду деревянные балки в краях нар традиционного памирского дома), *toqā-istin* – основной столб (в традиционном памирском доме, *was* – матица, основная балка потолка при строительстве с укладыванием которой связаны особые обряды, *waxar* – деревянная лестница, *ricn* – окно в крыше – окно в крыше для освещения и выхода дыма в традиционном памирском доме, *sparsk* – поперечные жерди перекрытия,

III. К третьей группе относятся музыкальные инструменты, такие как *bālandzikom* – музыкальный струнный инструмент, *čang* – варган, язычковый музыкальный инструмент, на котором играют преимущественно женщины и дети, *tor* – струнный музыкальный инструмент, *dator* – двуструнный музыкальный инструмент, *rābob* – рубоб, струнный музыкальный инструмент, *sitor* – сетор, струнный музыкальный инструмент, *tāmbyr* – тамбур (струнный музыкальный инструмент), *daf* – доира, даф; *yāržak* – гиджак (смычковый музыкальный инструмент).

IV. Ко четвертой группе относится материал с которой работает *čubṯrōš?* – деревообделочник, столяр, плотник, такие как *tyk* – дерево, древесина – общее название ряда древесных пород, не дающих при сгорании дурного запаха и большого количества дыма (к этому разряду причисляются, как правило, все сорта ив, исключаются – абрикос, облепиха и другие колючие кустарники), *šung* – дерево (материал), алка, ветка, *bāspor* – род ивы, черная или желтая ива (*Salix Ruscostachya*), *kāṇḍa* – чурбан, колода, бревно, пень, *šungin(g)* – деревянный,

V. К пятой группе относятся лексические единицы или же названия инструментов с помощью которых работает плотник. Например, *boliqā* – молоток, *bādoq* – барабан, деревянный молоток, *bādoqšung* – барабанная палочка, *bārma* – сверло, *carzn* – шило, *derawš* – шило, *čogw* – складной нож, перочинный нож, *dosrand* – рубанок, *kāṭum*, *svand* – большой деревянный молоток (для размельчения комьев земли после пахоты, *kāž* – нож, ножик, *kāṭum* – большой деревянный молоток, палка с утолщением на конце, *škiwāk* – деревянная ось двуручных ножниц для стрижки шерсти, (*šown*), *tarš* – тесло, теша, *wājāk/wāzak* – тесло,

VI. К шестой группе относятся лексические единицы связанные с плотнической продукцией или же самым готовым продуктом. К ним можно отнести следующее: *mawš* – грабли, *čarx* – колесо, прялка, самопрялка, *čarxek* – ручное веретено, *čalak* – ручное веретено – две крестообразно сложенные палочки, из центра которых отходит тонкий стержень с крючком. На таких веретенах (называемых также *dyk*, ср. *sytr*) мужчины прядут бечевки (*darč*) из козьей или ячьей шерсти для плетения паласов, *čaroygir* – полочка для светильника, *dosdos* – ручная мельница, ручной жернов, каменная зернотерка, *dur* – мельничный ящик – конический деревянный ящик для засыпки зерна на мельнице, *dyk* – ручное веретено, *gaw(o)rā*, *gārwa* – колыбель, деревянная стоячая колыбель общесреднеазиатского типа, распространившаяся в верховьях Пянджа совсем в недавнее время, *yābil* – решето, *yalla* – деревянный ролик (для перекачивания жернова с места на место), *kačk* – мужское ручное веретено – палочка с расширением на конце для прядения козей, ячьей шерсти самого первобытного способа прядения, *amsang* – большая плетенная из прутьев карзина, *kšarč* – большая плетенная корзина для переноски травы, соломы, *sapt* – плетенная карзина для лепешек, *wākgašt* – плетенная корзина (для сбора хворост и помета), *kyšt*

– заспанные носилки (из дерева, для переноски травы, соломы и снопов, *kapč* – деревянная ложка, *kəbun* – деревянная миска, деревянное блюдо, *kəmonak* – палочка для трепания шерсти, *pitxorm* – деревянное корыто, тазик, *kəšti* – деревянная ложка без ручки для кормления грудных детей, *qəmič* – деревянная кружка, *nəʔəcoq* – выючное седло для осла (из дерева), *pəčəxč* – деревянная лопатка (для перемешивания теста, варки пищи), *pədar* – мутовка для сбивания масла, *rəkobi* – небольшая деревянная миска, *por* – деревянный сосуд (выдолбленный из целого ствола) с ручкой для забора зерна, *pərnəc* – маслобойка – большой глиняный сосуд, в котором сбивается масло (*ruyn*) из заквашенного молока (*pay*) с помощью мутовки (*pədar*), *pəu* – деревянная лопата, для веяния зерна, сгребания муки (на мельнице), *spundr* – плуг, соха, традиционное деревянное пахотное орудие среднеазиатского типа, *sorpay* – деревянная лопата для веяния зерна, *səvfnd* – палка, толстая палка для охоты на мелких животных (зайцев) и птиц – метательное оружие, *šaršyp* – название части станка для плетения паласов, *šyšk* – сапоги из сыромятной кожи без каблучков, *škurduč* – деревянная кочерга, *təlaw* – деревянный сосуд из коры (мера для муки или зерна, меньшая чем *rog*), *wušk* – плетенный из ивовой коры или лозы обруч, плетеный обод, подставка под котел, *xədesta* – тип деревянной ложки с ручкой, *xərdun* – посуда, в которую ловят помет волов во время молотбы на току, *angjan* – жгут из ивовых прутьев, привязываемый к рукоятке лопаты, *aram* – деревянный рычаг, лом (для поднятия больших камней, жерновов), *pit*

VII. К седьмой лексическим группам относятся, единицы, связанные с размером, длиной и единицей измерения, используемые плотником во время его работы, к ним относятся такие слова как *aret* – локоть (мера длины) – расстояние от локтя до конца пальцев, *čorangəšt* – мера длины, 4 палца, *qəloč* – калоч; мера длины, равная расстоянию между ладонями вытянутых в сторону рук; *wəjab?* – вачаб, пядь, мера длины от мизинца до большого пальца,

VIII. К восьмой лексической группе относятся глаголы действия, репрезентирующие плотничество. К ним относятся такие слова как *tyš-*: *tošt* – строгать, тесать и др.

IX. К девятой группе можно отнести, такие деревянные детали и частей водяной мельницы, прялок, ткацких станков, земледельческих инструментов и деталей других деревянных бытовых инструментов.

9.1. Деталей водяной мельницы: *čənâq* – деревянная чашка ложкообразной формы, направляющая падение зерна на мельнице из кузова (*dur*) в верхнее отверстие мельничного жернова, *našək* – палочка, регулирующая падение зерна в мельничный жернов, *nyw* – мельничный желоб, *sarʔar* – верхний жернов мельницы, *stanj* – бревно, в которое упирается ось мельничной турбины, *šgar(d)band* – горизонтальная переключина (в колыбели; на мельнице в бревне, регулирующем подъем турбины и жернова (*moyi*), *ʔaqək* – деталь мельницы (палочка, поддерживающая совок для зерна), *vorz* – подушка, изголовье; бревно – опора мельничной турбины, *xədorg ʔar* – мельничный жернов,

9.2. Деталей и частей прялки: *čarxgardun* – ручка прялки, *čərmak* – две тальниковые вилки, в которых удерживается веретено (*cytr*) на прялке, *tokyww* – ткацкий челнок, *naʔək* – палочка для наматывания ниток, *pərgək* – деревянная шайба оси прялки, *pərwalm* – деревянная шайба на веретене (*cytr*) прялки (*čarx*),

9.3. Деталей ткацкого станка: *nidoʔ* – лучок (для разборки, взбивания шерсти, *sicək* – цевка челнока (ткацкого станка), *wərdan* – навой (вал для наворачивания сотканной материи на ткацком станке), *ričnband* – палка для открывания окна в крыше, *raž* – нары, в традиционном памирском доме глинобитные возвышения вдоль стен, на которых сидят и спят, *barsrag* – притолока, верхняя переключина станка для плетения паласов,

9.4. Деталей сельскохозяйственных инструментов: *kilč* – деревянный колышек, стержень, удерживающий тяж ярма на дышле, *matak* – ручка плуга, *rig* – тяж, прикрепляющий ярмо к дышлу плуга (два жгута из скрученных прутьев), *samšung* – палочки ярма*, планка ярма – вертикальные палочки, между которыми помещается шея вола,

9.5. Деталей других бытовых инструментов: *čaxt* – деревянный крюк на одном конце веревки, слушающий для закрепления другого конца и перетаскивания травы, соломы и. т. п., *tawrič* – ветки, прутья над поперечными жердями перекрытия (*sparsk*), поверх которых укладывается тростник, *dastbandak* – верхняя перекладина колыбели, *wad/waδ* – ручка, рукоять, *čamandg* – верх передней части очага – почитаемое священное место, которое целуют (собственно, целуют руку, которой прикасаются) при отъезде в далекий путь и возвращении. Это своего рода домашний алтарь, на нем зажигается также ритуальное благовоние, курение.

Выводы:

Лексика ткачество и прядения с давних времен использовалась ваханцами, которая ныне стало архаичной. Этот пласт лексики, глубоко связано с жизнью носителей и обогащался веками, передавался из поколения в поколение и имеет длительный исторический путь развития, принимая различные формы. Последние годы данные реалии, выходят из активного употребления, причины чрезвычайно много; отсутствие письменности, отсутствие языка в среде СМИ и печатных изданий, а также ограниченное употребление имеющиеся социально-экономическими факторы. С утратой ткаческого ремесла происходит архаизация и исчезновение. К тому же очень много исконных слов сохранились в составе лексики памирских языков, которые помогут исследователям приблизиться к общему для иранских живых и неживых языков источнику. Исходя из данного анализа выявляется, что изучаемая лексика является довольно архаичной. В ваханском языке данный лексический состав в связи с исчезновением традиционного плотнического ремесла под влиянием новой архитектуры выходят из активного употребления, по тем же причинам ослабевают и изменяются смысловые связи между этими словами. Ремесленная лексика почти не употребляется новыми поколениями. Установлено, что лексический материал, приведённый в данной статье, могут сохраняться и послужат для дальнейшего изучения и сопоставления с другими памирскими языками. Плотницкая лексика ваханского языка связана с многими родами занятия носителей а также обработкой лесного материала, постройкой деревянных зданий, название сооружения традиционного жилья или рабочего помещения, традиционным жильем или рабочим помещением, названием музыкальных инструментов, материалом с которой работают *деревообделочник, столяры, плотники, названием, инструментов с помощью которых работает плотник, единицами связанные с плотнической продукцией, единицы, связанные с размером, длиной и единицей измерения используемые плотником во время его работы, глаголами действия, репрезентирующими плотничества, названием деревянных деталей и частей водяной мельницы, прялки, ткацких станков, сельскохозяйственных инструментов и деталей других деревянных бытовых инструментов, которые еще использовались в языке несмотря на внешние вызовы и остаются в поле зрения.*

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Аламшоев, М.М. Отраслевой словарь шугнанского языка (животноводство). СПб., 2002.
2. Андреев, М. С., Половцов А. А. Материалы по этнографии иранских народов Средней Азии: Ишкашим и Вахан. СПб., 1911. 41 с.
3. Бобринской, А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы, ишкашимцы). М., 1908.
4. Грюнберг, А. Л., Стеблин-Каменский И. М. Ваханский язык: тексты и словарь. М.: Восточная литература, 1976. 672 с.

5. Грюнберг, А. Л., Стеблин-Каменский И. М. Ваханский язык: тексты, словарь, грамматический очерк. М.: Главная редакция восточной литературы, 1976. 670 с.
6. Лашкарбеков, Б. Б. Ваханский глагол в историческом аспекте: автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1984. 19 с.
7. Матрбов, С.К. Лексика традиционных игр ваханцев в этнолингвистическом освещении: автореф. дис. ... канд. филол. наук. СПб., 2005. 20 с.
8. Матрбов, С. Этнографизмы обрядов Навруза (этнолингвистические исследования лексики обрядов Навруза ваханцев) // Вестник института языков. 2012. № 1 (5). С. 15–19.
9. Мирбобоев, А. Об одном этнолингвистическом явлении в лексике летовщиков Вахана // Вопросы памирской филологии. Вып. 3. Душанбе, 1985. С. 92–97.
10. Мирзозода, С. Фарханги ягнобӣ–тоҷикӣ. – Душанбе, 2008. – 279 с.
11. Мухиддинов, И. Земледелие припамирских таджиков Вахана и Ишкашима в XIX – начале XX вв.: историко-этнографический очерк. М., 1975.
12. Пахалина, Т. Н. Ваханский язык. М.: Наука, 1976. 343 с.
13. Пахалина, Т. Н. Памирские языки. М.: Наука, 1969. 165 с.
14. Пахалина, Т. Н. Сравнительно-историческая морфология памирских языков. М.: Наука, 1987. 263 с.
15. Пахалина, Т. Н. О происхождении топонимов «Ишкашим», «Язгулям» и «Вахан» // Иранское языкознание. М., 1976. С. 43–49.
16. Розенфельд, А. З. Материалы по языку и этнографии припамирских таджиков // Страны и народы Востока. Вып. 16. М.: Наука, 1975. С. 210.
17. Стеблин-Каменский И. М. Этимологический словарь ваханского языка. СПб.: Петербургское Востоковедение, 1999. 480 с.
18. Стеблин-Каменский И. М. Историческая классификация ваханских глаголов // Иранское языкознание. Ежегодник 1980. М., 1981. С. 57–66.
19. Стеблин-Каменский И. М. Новые материалы по ваханской лексике // Иранское языкознание. Ежегодник 1980. М., 1981. С. 178–185.
20. Стеблин-Каменский И. М. Названия пахотного орудия в памирских языках // Иранское языкознание. Ежегодник 1981. М., 1985. С. 155–169.
21. Стеблин-Каменский И. М. Очерки по истории лексики памирских языков: названия культурных растений. М., 1982.
22. Фарханги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1–2. М.: Советская энциклопедия, 1969. Ҷ. 1 – 951 с.; ҷ. 2 – 950 с.
23. Фарханги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 1–2. Душанбе, 2008. Ҷ. 1 – 949 с.; ҷ. 2 – 944 с.
24. Backstrom, P. C. Wakhi // Language of Northern Areas. Vol. 2. Islamabad, 2002. P. 511.
25. Kreutzmann, H. Ethnizität im Entwicklungsprozess: Die Wakhi in Hochasien. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1996. 488 S.
26. Sokolova, V. Š. Очерки по фонетике иранских языков. П. М.–Л.: АН СССР, 1953. 247 с.

ПЛОТНИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА ВАХАНСКОГО ЯЗЫКА

Цель исследования – анализировать и выявить особенности лексического фонда, связанного с плотничеством ваханского языка. Проведён синхронный анализ, для дальнейшего сравнительно-исторического анализа ремесленной лексики памирских языков. Научная новизна статьи заключается во включении в научный оборот фактического материала, который до настоящего времени не подвергался всестороннему лингвистическому анализу. В результате установлено, что, последние годы ремесленная лексика, сильно утрачивается. С одной стороны, данный пласт лексики является довольно архаичным в отношении языковой картины мира, с другой стороны, развитие технологии, интернационализации, глобализации во всех их проявлениях, политическом, религиозном, экономическом и социальном факторах сильно влияют на данную лексику. Плотническая лексика ваханского языка глубоко связана с историей носителей языка, и прослеживаются такие тематические группы: как лексика связанная с инструментами, материалом;

единицы связанные с размером; длиной и единицей измерения используемые плотником во время его работы; название оборудования сооружений традиционного жилья или рабочего помещения; инструменты, которые изготавливаются со стороны плотника и другие слова связанные с плотнической лексикой. Названные группы лексики плотничества в дальнейшем анализируются в этнолингвистическом и сравнительно-историческом освещении.

Ключевые слова: ваханский язык, ремесленная лексика, плотническая лексика, памирские языки.

ЛЕКСИКАИ ЧӢБТАРОШӢ ДАР ЗАБОНИ ВАХОНӢ

Мақсади таҳқиқ таҳлил ва муайян намудани хусусиятҳои фонди лугавии ҷубтарошӣ ва дуредгарӣ дар забони вахонӣ мебошад. Таҳлили синхронии мазкур барои таҳлили минбаъдаи таърихӣ-муқоисавии забонҳои помирӣ мавод фароҳам меорад. Навовариҳои илмӣ мақола ба муомилоти илмӣ дохил намудани маводи реалӣ, ки то ҳол мавриди таҳлили қуллии забонишиносӣ қарор нагирифтааст, мебошад. Дар натиҷаи тадқиқот муайян шуд, ки солҳои охир лексикаи ҳунармандӣ дар сатҳи маҳшавӣ қарор дорад. Таҳлил нишон медиҳад, ки ин қабати лугавӣ қадимӣ буда, рушди технология, интернационализатсия, ҷаҳонишавӣ бо тамоми зухуротиш, омилҳои сиёсӣ, динӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба он таъсири зиёде мерасонанд. Лексикаи ҳунармандии забони вахонӣ дар солҳои охир мавриди омӯзиши илмӣ қарор дода нашудааст. Лексикаи ҷубтарошии забони вахонӣ бо таърихи забони мардуми вахонзамин алоқаи зич дошта, он аз лексикаи асбобу анҷом, воҳиди ченак, номгуӣ иншооту манзили аънаванӣ ё бинои корӣ, номи қисмҳои иншоот, фазои корӣ, ашё, маҳсулот ё асбобу анҷоме, ки аз ҷониби ҷубтарош омода карда мешаванд, инчунин дигар вожаҳое, ки тадқиқоти грамматикӣю фонетикӣ ва муқоисавӣ-таърихӣ алоқидаро талаб мекунад, иборат аст.

Калидвожаҳо: забони вахонӣ, лексикаи ҳунармандӣ, лексикаи дуредгарӣ, забонҳои помирӣ.

VOCABULARY CARPENTRY IN THE WAKHI LANGUAGE

The purpose of the study is to analyze and identify the features of the lexical fund associated with carpentry in the Wakhi language. A synchronous analysis was carried out for further comparative historical analysis of the craft vocabulary of the Pamiri languages. The scientific novelty of the article lies in the inclusion into scientific circulation of factual material, which until now has not been subjected to a comprehensive linguistic analysis. As a result, it was established that, in recent years, craft vocabulary has been greatly lost. On the one hand, this layer of vocabulary is quite archaic about the linguistic picture of the world, on the other hand, the development of technology, internationalization, globalization in all their manifestations, political, religious, economic, and social factors greatly influence this vocabulary. Wakhi craft vocabulary is on the verge of extinction and in recent years there have been no scientific articles on the study of not only craft vocabulary but also the Wakhi language in general. The carpentry vocabulary of the Wakhi language is deeply connected with the history of native speakers, and such thematic groups can be traced as vocabulary associated with tools, material, units associated with the size, length, and unit of measurement used by the carpenter during his work, the name of the structure, traditional housing or work premises, the name of the parts of a structure, a traditional dwelling or workspace, things, products or tools that are prepared by the carpenter and other vocabulary related to carpentry require separate grammatical, phonetic and comparative historical research.

Keywords: Wakhi language, craft vocabulary, carpentry vocabulary, Pamirian language.

Об авторе: Аламшоев Шервоншо Мукбилшоевич – докторант кафедры иностранных языков Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734018, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33. **Тел.:** +992 93 804 79 04. **E-mail:** sh.alamshoev@gmail.com Аламшоев Ш. М. – докторант кафедры иностранных языков Национальной Академии наук Таджикистан. Электронная почта: sh.alamshoev@gmail.com, +992 93 8047904.

Дар бораи муаллиф: Аламшоев Шервоншо Мукбилшоевич – докторанти кафедраи забонҳои хориҷии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. **Нишони:** 734018. ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33, тел.: +992 93 8047904; Email: sh.alamshoev@gmail.com.

Information about the author: Alamshoev Shervonsho Mukbilshoevich – Doctoral Candidate, Department of Foreign Languages, National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734018, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 33 Rudaki Avenue. **Phone:** +992 93 804 79 04. **E-mail:** sh.alamshoev@gmail.com

ТДУ: 881.998

МАФҲУМИ «ОБ» ДАР АСАРИ АРЗИШМАНДИ «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ»

Насибулло Ҳакимов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Об яке аз ҷаҳор унсуре ташкилдихандаи модда ва манбаи ҳаёт ва асоси зиндагии мавҷудоти олам аст. Ободии шаҳру деҳот ва хуррамии боғу гулгаштҳо аз баракати об аст. Нузули об аз кӯҳҳои баланд боиси таъмини оби гуворои ошомиданӣ ва пайдоиши рӯдҳои кӯчаку бузург гардидааст. Сарсабзии Тоҷикистони азизамон низ ба сабаби фаровонии ин неъматӣ бебаҳо аст, чаро, ки он яке аз кишварҳои аз лиҳози захираҳои оби сарватмандтарин дар ҷаҳон аст ва он дорои зиёда аз 947 дарё мебошад.

Забоншиносони тоҷик доир ба вожаи «об», қорҳои илмию тадқиқотӣ ва рисолаҳои илмӣ ҳам анҷом додаанд, ки дар онҳо хусусияти калимасозиву луғатнигорӣ вожаи «об» таҳқиқу баррасӣ гардидааст. Яке аз он рисолаҳои арзиши баланди илмӣ дошта таълифоти профессор Д.Т. Тоҷиев бо номи «Слово об «воде» в соврменном таджикском языке» мебошад, ки соли 1952 (дар фаслномаи «Труды Института языкознания АН СССР, том 1, Москва») нашр шудааст. Дар таҳқиқоти мазкур доир ба мавқеи вожаи «об» дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ, нақши ин вожа дар ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, қобилияти фаъоли калимасозӣ доштани ин вожа суҳан меравад. Инчунин, адабиётшиноси маъруфи тоҷик Абдуҳолиқ Набиев таҳқиқоти арзишманде таълиф намудааст ва масоили марбут ба обро мавриди қазовати густарда қарор додааст. Китоби ӯ ба унвони «Достони об ё обнома» соли 2004 ба таъъ расидааст, ки дар он масъалаҳои тамсилоти об дар кутуби мукаддаси «Аҳди қадим» ва «Аҳди ҷадид», устураи об дар фарҳанги мардуми ориёинаҷод ва оламиён ва шинохти илмӣ об баррасӣ гардидаанд. Дар бораи обҳои Тоҷикистон маълумоти муфассалро аз китоби «Достони об ё обнома»-и Абдуҳолиқ Набиев метавон дастрас намуд [6, 25-27].

Барои донишҷӯи қимати ин неъматӣ бебаҳо ва ҳифзу ҳимояи он Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар маросими кушодашавии форуми байналмилалӣ оид ба масъалаҳои оби тоза

дар таърихи 30-юми августи соли 2003 чунин суханронӣ намуд: Об манбаи нахустин ва ногузири қонеъ гардондани талаботи асосии инсон, пеш аз ҳама барои ҳифзи саломатӣ, таъминоти ғизои безарар, тозагӣ ва нигоҳ доштани экосистемаҳо дар сайёраи мо мебошад. Ба ибораи дигар, об манбаи ҳаёт ва чузъи асосии рушди устувор ба ҳисоб меравад. Бино бар ин, хеле зарур аст, ки об ҳамчун омили муҳимтарини иҷтимоиву иқтисодӣ баррасӣ гардад ва дар ҷорҷӯби воқеияти имрӯзаи иҷтимоиву иқтисодӣ идора карда шавад.

Тамоми фарҳанго ва луғатномаҳои забони форсӣ бо вожаи «об» оғоз шудаанд. Дар баъзе лаҳҷаҳои форсӣ онро **оф**, **ов**, **ав** меноманд. Обро ба авестой **ар** (**оп**), ба санскрит **ара** (**опа**), ба порсии бостонӣ **арі** (**опӣ**), ба паҳлавӣ **ар** (**оп**) гӯянд. Ба забони арабӣ обро «**моъ** – ماء, ё **билал** - بلال» гӯянд ва бо тахаллуси **абухайён**, **абулҳаёт**, **абулубоб**, **абулғиёс** ва **абумудрик** ном баранд. Ин вожа дар китоби муқаддаси Қуръон 63 бор зикр гардида, маъноҳои гуногунро ифода намудааст. Ҳамчунин дар «Тафсири Кембрич» вожаи тоҷикии об дар танҳои ва дар ҳамбастагӣ бо калимаҳои дигар ба маъноҳои гуногун ва дар контекстҳои гуногун истифода шудааст. Ин вожа на танҳо ба маънои физикии об, ки мо медонем, балки ба мафҳумҳои рамзӣ ва маънавии амиқ низ ишора мекунад. Нақшҳое, ки вожаи об иҷро намудааст дар тафсири мазкур, бисёранд ба монанди:

1. Об ба маънои аслии худ: *Кардем **обро** ҳаёти ҳар чӣ, ба об зияд* [8, 227].

Оби ширинро муаллифи «Тафсири Кембрич» оби хуш номидааст. Профессор М. Қосимова низ, дар китоби «Ҷор унсур: маъниофаринӣ, калимасозӣ (дар асоси маводи «Маснавии маънавий»)» оби зулол ва оби хушро ҳаммаъно ва бо оби шӯр антоним гуфта, ин мисраъҳоро аз «Маснавий» шохид овардааст:

*Мург, к-ӯ нахӯрдааст оби зулол,
Андар оби шӯр дорад парру бол.
Чунки **оби хуш** надид он мурғи кӯр,
Пеши ӯ Кавсар намояд оби шӯр* [4, 28].

Ҳар кадоме аз оби шӯр ва ширин дорои вижагиҳост. Як вижагии оби шӯр ин аст, ки дар он марворид тавлид мешавад:

Ва марворид дар дарёи талх бошад, на дар дарёи хуш [8, 736].

Аммо оби ширин дорои чунин вижагиҳо аст: а) рӯёнандагӣ:

***Бирӯёнидем** мо бад-он борон бозҳои некӯ ва хуш хуррам* [8, 489].

б) поккунадагӣ: *ва фуруд фиристодем аз осмон оби покиза ва низ гуфтаанд оби **поккунада*** [8, 408].

в) мояи дармон ва шифобахш будан аз бемориҳо:

Айюб аз он об бихӯрд, ҷароҳатҳои андарунияш ҳама дуруст гашт [9, 40].

г) сабаби азоб ва офат барои аҳолии замин ва ин хусусияти оби шӯр ва оби ширин аст ва ҳар яке метавонанд вайронкунандаи табиат бошад:

*Дар зери **об** кардем эшонро (фиръавниёнро) ва бипӯшидем эшонро ба **об**, то ҳалок шуданд* [8, 404].

Дар «Тафсири Кембрич» муаллиф чандин калимаро ҳамчун ифодагари манбаи оби аслии корбасти намудааст, ба монанди: а) борон:

*Ҳама набинӣ, ё мардум, ки Худойи азза ва ҷалла аз осмон **борон** фуру боронд, то аз он борон андар замин чашмаҳо ва ҷӯйҳои об равон кардааст* [9, 58].

б) чашма:

*Ва басо бӯстонҳо, ки андар Миср яла карданд эшон ва **чашмаҳои** оби равон ва киштҳо...* [9, 177].

в) дарё:

*Ва аз аломатҳои қудрат ва ваҳдонияти Худой он киштиҳост, ки андар **дарёҳо** ҳамеравад чу кӯҳҳои баланд* [9, 142].

г) ҷӯй, вале ин вожа дар ҳама ҷойи «Тафсири Кембрич» ҳаммаъноӣ дарё омадааст:

ба Худой, ки бибурам дастҳои ростӣ шумо ва пойҳои чапӣ шумо ва бар дор кунам шуморо ҳама бар канораи ҷӯйи Нил [8, 431].

Инчунин чор дарёи бузурги оламо муаллиф ҷӯй номидааст:

Ва низ гуфтаанд, ки накард он ҷӯйҳо чун Сайхун ва Чайхун ва Фурот ва Дачла дастҳои эшон ва локин мо офаридем онро аз баҳри эшон [8, 763].

Ҷаҳат дар як маврид ҷӯй ба маънои хандак (муарраби канда) омадааст:

Салмон гуфт: мо ба Порс чун битарсидеме аз сипоҳе, кандае бикандеме гирд бар гирди хеш. Ҳеҷ уфтадат, ки ҷӯйе бузург бибуррӣ? [8, 652].

ғ) ҳавз, ки бо лафзи «обгир» омадааст:

замине, ки обгир буда бошад (яъне, мисли ҳавз бошад), пас хушк шуда. Чи гуна лашан ва ҳамвор ва баробар бошад, ба наздики Он кӯҳхоро ҳамчунон кунанд [8, 205].

д) банд ё сарбанд, ки барои нигоҳ доштани ҳачми бузурги об сохта мешавад. Сарбандсозӣ таърихи хеле қадим дорад ва аз замонҳои қадим то имрӯз инкишоф ёфтааст. Имрӯз сарбандҳо бештар бо ду роҳ – хангоми сохтани нерӯгоҳҳои обии барқӣ ва ҳам бо мақсади афзоиш додани масоҳати заминҳои обӣ сохта шудаанд. Дар Тоҷикистони азизамон низ сарбандҳо бисёранд ва сарбандҳои машҳури он Қайроққум, Норақ, Каттасой, Муъминобод, Сарбанд, Селбур, Даҳанасой, Бойғозӣ, Сангтӯда мебошанд. Бузургтарин сарбанд дар Тоҷикистон сарбанди Роғун мебошад, ки баландии он 335 метр аст ва ин баландтарин сарбанди аз сангу хок дар ҷаҳон ҳоҳад буд.

Вожаи «банд» дар «Тафсири Кембрич» чунин корбаст шудааст:

Пас бифирстодем бар эшон «сел» – он банди баста, ки обро нигоҳ медошт ва ончунон буд, ки он банд обро боз доштӣ аз боғҳои эшон. Пас Худойи таъоло мушон фиристод то он бандро сӯроҳ карданд ва об бигишад ва боғҳои эшонро зарқ кард [8, 710].

Аз ин мисол фаҳмида мешавад, ки кушода шудани девори сарбанд боиси офат ва азоб ҳоҳад шуд, зеро он обе, ки муддатҳо дар сарбанд захира гаштааст, ба сели бузург мубаддал гашта, боиси харобиҳои иморатҳо, боғу киштзорҳо мешавад. Бино бар ин, муфасссир вожаи «сел»-ро кушода шудани девори сарбанд тафсир намуааст.

Чанд сатр баъд аз мисоли мазбур муаллифи тафсир аз сокинони деҳаи Саборо, ки дар Яман мезистанд ва ҷӣ гуна онҳо барои обёрӣи боғҳояшон сарбанд месохтанд, қисса мекунад:

Ва низ гӯтаанд, ки Арим номи дара аст, ки дар он дара аз дараҳои дигар сел фуруд омадӣ, пас мардумон он дараро бибастанд миёни ду кӯҳ ба санг ва қир ва дарҳо ниҳоданд, ки об ба қадри ҳоҷат бурун омадӣ аз ӯ [8, 710].

Об дорони сифатҳои хеле зиёд аст, ки дар онҳо таъм, ранг, тозагӣ ва монанди он тасвир ёфтааст. Шӯрӣ ва ширинӣ ду сифати машҳури об аст, ки каме болотар зикр гардиданд. Сифати дигари об, ки дар «Тафсири Кембрич» мавриди истифода қарор гирифтааст, сифати гуворӣ мебошад. Оби гуворӣ оби ошомиданист, ки таъми хуш, ширин дорад [4, 30].

Китоби муқаддаси Қуръон бо ин сифат бештар шароб ва обҳои чаннатро васф намудааст. Вожаи «гувор» дар «Тафсири Кембрич» бо шаклҳои: гуворон, гуворанда, гуворонидан, гуворон бодо, гуворанда бод корбаст шудааст. Мисол: *Яксон нест он ду дарё (дар дунё) ва баробар нестанд дар манфиати мардумон ва суди эшон. Ин дарёи хуш, хуш ба гоҷат, гуворанда хӯрдани он ва ин дигаре шӯр ва талх дар гоҷати талхӣ* [8, 736].

Инчунин, дар «Тафсири Кембрич» об бо сифати оромӣ ва ҳаракату ҷараён васф карда шудааст: *Саиди Чубайр мегӯяд, ки ҳама дарёҳо оромида буд, ки*

начунбидӣ ва ӯро мадду ҷазр (зеру забар) набуд, афзун шудан ва кам шудан. Чун он рӯз, ки Мусо асо бар дарё зад, мадду ҷазр пайдо омад [8, 435-436].

Муаллиф дар ҷойе аз тафсири худ ҷараёни обро бо ҳаракат ва бархостани мавҷҳо тасвир намуда мегӯяд: (Юнус-паёмбар) дар киштии нишаст ва он киштии гаронбор шуд ва мавҷҳо аз ҳар ҷой бихост ва боде саҳт ҷастан гирифт ва тарсид, ки ҳама зарқ шаванд [8, 809].

Дар ҷойи дигар бузургии мавҷро ба кӯҳ ва сиёҳии онро ба абри сиёҳ ташбеҳ карда мегӯяд: Ва чун фуру пӯшад мар эшонро ай, ки бар ояд бар эшон мавҷе чун кӯҳҳое ва низ гуфтаанд чун абр. Монанда кард мавҷро ба абр аз сиёҳӣ ва бузургӣ, ки ӯст [8, 624].

Мавҷи обро муаллиф «нарраи об» тафсир намудааст:

Ва «мавҷ» **нарраи об** бошад, ҳар чӣ аз об баландтар шавад, он мавҷ аст [8, 624].

Намунаи дигари ҷараёни саҳти об сел аст, ки ҳар чизе, ки пеши роҳи ӯ барояд, аз буну бех барканад: Пас кардем эшонро ҳалокишудагон, мурдагон, чун сел овардӣ аз хасу хошок, ки сел орад [8, 313-314].

Ҷамъи обро тафсирнигор бо калимаи «жарф» ва «ғафч» баён намудааст: Дили кофир чун дарёи **жарф** аст ва забари ӯ мавҷи нодонӣ ва шак ва ҳайрат аст ва забари он абри сиёҳдилӣ ва муҳр ниҳодан бар он дил аст то нагаравад [8, 368].

Яке **жарф** дарёст бун нопадид,

Дари ганҷи розаиш надорад калид [10, 1684].

Пас ӯ (Муҳаммад) ва ёрони ӯ ҷӯе бузурги **гафч** бибуридаанд [8, 652].

2. Дар тафсири мазкур бо ёрии калимаи об калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибӣ сохта шудаанд:

а) оби + ла ба маънои захми пӯст. Ин калима аз решаи форсии бостон «об» ба маънои моеъ ва «ла» ба унвони пасванди тасғир ё нисбат гирифта шудааст, ки маънои товалҳои пӯстии пур аз обро ифода мекунад. Муҳаммади Ҳасандӯст дар «Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ» мегӯяд: Ба гумони Ойлерс мумкин аст луғати «обила» аз решаи **ба** «дурахшидан, партав афкандан» муштак ва ба «об» марбут бошад [13, 14]. Дар «Луғатнома» Деҳхудо меорад: обила баромадагии қисмате аз башара ба иллати сӯхтагӣ ё зарб ё захм ва гирд омадани об миёни башара [3, 32]. Муаллифи тафсир меорад: Ва аз тан **обилаҳо** баромад, ҳар обилае чанди дунбаи гӯспанде [9, 36].

б) об + гин (мухаффафи он «огин» ба маънои пур) + а аз забони паҳлавӣ буда, маънояш «шиша» аст: Ва ин ҳудҳуд мурге буд обишинос ва замин пеши ӯ чун **обгинае** буд, мидидӣ обро зери замин [8, 473].

в) об + истан ба маънои бордор, яъне зан ё ҳайвони ҳомила: Ва он гоҳ, ки он шутурони **обистанро** худовандон (соҳибонашон) яла кунанд [9, 559].

Ё ба маънои бордор намудани рустаниҳо: Ва азоб як бод аст ва он дабур аст, ки ҳеч дарахтро **обистан** накунад [8, 408].

г) об + пушт яъне оби насл, ки аз марду зан мефарояд [3, 19] ва дар забони арабӣ онро манӣ меноманд: Дар «Тафсири Кембрич» ин маъно бо чанд лафз қорбаст шудааст, бо лафзи оби пушт:

Ва он (нутфа) **оби пушти** мард аст, ки бача аз ӯ бошад [8, 305].

Бо лафзи арабии нутфа омадааст:

... ӯ (Абуҷаҳл) яке **нутфае** буд, оби пушти падараш, ки андар раҳими модараш рехта шуд [9, 521].

Бо лафзи «оби ҷаҳанда»: Пас биёфаридем фарзандони ӯро аз он **оби ҷаҳанда**, ки аз пушти мардон ояд ва синаи занон [8, 264].

ғ) об + рӯй ба маънои ҳурмат, шараф, иззат, эътибор, ҷоҳ, номус [3, 24].

Ин лафз дар «Тафсири Кембрич» танҳо як бор ба кор бурда шудааст:

Ва буд Мусо ба наздики Худой таъоло бо **обрӯй** ва бо ҷоҳ ва манзилат [8, 693].

д) рӯй ба об тар будан, яъне эътибор ёфтан, соҳиби обрӯ шудан; раванк ёфтан: *Ва рӯйи эшон бо об тар буд, ки неъмат дар рӯйишон пайдо буд* [8, 159].

е) оби + чашм, яъне ашк: *Ва ҳаргиз аз он сипас таом нахӯрдӣ то мар онро ба оби чашм тар накардӣ ва об нахӯрдӣ то мар онро ба оби чашм наёмехтӣ* [9, 24].

Ногуфта намонад, ки муаллифи «Тафсири Кембрич» вожаи «ашк»-ро дар ҳеч ҷойе аз тафсири худ ба кор набурдааст ва дар ивази он «оби чашм»-ро истифода намудааст.

ё) об + чома ба манои зарфе, ки дар он об гирифта мешавад: *Ба як хабар чунон аст, ки **обчомае** миёни хеш ва миёни эшон биниҳод, дастӣ хеш бар каронаи обчома ниҳод то занон ҳамеомаданд ва дастҳои хешро андар он об ҳамезаданд* [9, 408].

Зарфхое, ки барои гирифтани об истифода мешаванд, бо шаклҳои гуногун дар «Тафсири Кембрич» қорбаст шудааст ба монанди «митҳара», ки исми арабӣ буда, маънояш зарфе, ки бад-он таҳорат кунанд [3, 641] ва ин исм танҳо дар як маврид истифода шудааст: *Пас он гоҳ он **матҳараро** аз ман бистад ва обдаст қард ва намози бомдодин бикард* [9, 206].

Боз аз зарфхое, ки барои истеъмоли об ё шароб истифода мешаванд, дар «Тафсири Кембрич» «кӯза» ва «қадах» низ омадааст: *Ва бар эшон ҳамегардонанд ба обчомаҳои симин ва **кӯзаҳои** бе гӯшаи гирдсар аз обгина* [9, 528].

Дар ҷойи дигар муаллиф вожаи «обдастон»-ро ҳаммаъноӣ кӯза овардааст: ***Обдастонҳои** ёқутин ба даст гирифта* [9, 344]. *Дигар эдун гӯяд, ки аз зери Ари бар эшон **қадахҳои** паррон биёяд ва бар даҳанҳои эшон нишинад, то эшон он шароби тахурро бихуранд, бе он ки даст ба он **қадах** кунанд. Он гоҳ боз **қадах** бипарад ва ба ҷойи хеш боз шавад* [9, 530].

ж) об + тохтан ба маъноӣ қазои ҳочат қардан: *Каъб-ул-аҳбор гӯяд: Чанд тан аз мардумони Қурайш ба Ҳабаша рафта буданд ва андар яке калисои эшон **обтохтан** қарда буданд* [9, 638].

Пас аз чанд ибора ҳамин маъноро муаллиф бо лафзи арабии «ҳадас қардан» овардааст: *Ва яке калисоро бисӯхтанд ва дар яке калисо **ҳадас қарданд*** [9, 638].

з) об + даст як таркиби изофист, ки аз ду вожа – «об» ва «даст» ташкил шудааст. Дар ин таркиб «об» ба маъноӣ моеи ҳаётбахш ва «даст» ба маъноӣ узви бадан аст. Обдаст ба таври кулӣ ба обе ишора дорад, ки барои шустани дастҳо истифода мешавад ва дар адабиёти классикӣ ва забони гуфтугуӣ гузашта ба маъноӣ таҳорат қардан хеле маъмул аст. Чунончи дар «Тафсири Кембрич» ба ҳамин маъно омадааст: *Абуҳанифа **обдаст** қардан раво бинад ба набиди (шарбати) хурмо чу аз шаҳр берун бошанд ва об наёбанд* [9, 206-207].

Дар «Маснавӣ» ҳам ин лафз қорбаст шудааст:

Дар гили тира яқин ҳам об ҳаст,

*Лек з-он обат набошад **обдаст*** [13, 272].

и) об + одон, аз забони паҳлавӣ буда, маънояш обод, муқобили вайрон аст. Ин лафз дар «Тафсири Кембрич» ҳам ба маъноӣ ободии ҳақиқӣ ва ободии маънавӣ қорбаст шудааст. Ободии ҳақиқӣ ба бунёдкуриву созандагӣ аст ба монанди: ***Ободон** қарданд он заминро беш аз он, ки маккиён қарданд, яъне умматони гузашта беш аз он кишт қарданд, ки инон ва беш аз он иморат қарданд ва **ободонӣ**, ки маккиён* [9, 290].

Ободии маънавӣ дар ибораи зер акс ёфтааст:

*... ва маҷлисҳои донишмандонро бад-он равшан ва **ободон** доранд то рӯзи қиёмат* [9, 608]. Яъне, дар он маҷлисе, ки Ҳусайн ибни Алӣ бошад, он маҷлис

маҷлиси муфиду пурбор аст, ҳатто донишмандон ҳам аз суҳбати ӯ баҳра мегиранд

й) об + хур қардан, яъне обёрӣ намудан:

То зинда кунем бадон шаҳри мурдари ай, ки шаҳре, ки дар ӯ ободонӣ набошад ва кишт аз беобӣ, зиндагонии ӯ ба об бошад, ки кишт бадон рӯяд ва обхур кунем онро [8, 408].

й) сим + об, ки онро бо забони арабӣ «зиъбақ» гӯянд. Симоб моддаи кимиёвист, ки рангаш сохили сим, яъне нуқра аст. Дар «Тафсири Кембрич» вожаи симоб дар қиссаи соҳирони Фиръавн, ки дар муқобили муъҷизаи асои Мусо пайғамбар муқобилат қарданд, қорбасти шудааст: *ва ончунон буд, ки (соҳирон) асоҳоро миёнтиҳӣ қарданд ва пур **симоб** қарданд ва бибастанд ва онро ранги морон қарданд ва дар зерӣ замин сағҳо қарданд ва ҳамаро пури отаи қарданд, то замин гарм шуд. Он асоҳо бар рӯи замин биандохтанд, дар ҷунбиши омад ба сабаби он **симоб*** [8, 188].

к) осӣ+об забони паҳлавӣ буда, маънояш осе, ки бо нури об қор мекунад [5, 57]. Инчунин, осӣёб ва осӣё мегӯянд. Маълум аст, ки калимаи «осӣё» муҳаффафи калимаи осӣёб аст. Дар «Тафсири Кембрич» вожаи мазкур бо шаклҳои: «ос», «дастос» ва калимаи мураккаби сечузаӣ «осӣёсанг» қорбасти шудааст: *Бархостам ва бар бом шудам ва яке санги **дастос** пеши хеш бинҳодам* [9, 318]; *Фотима аз ғуруснагӣ заиф ғаишта буд. Алӣ ӯро ба **дастос** қашидан ёрӣ қард* [9, 526]; *Худойи азза ва ҷалла андар дӯзах **осӣёсангҳои** қибритин¹ боронад* [9, 272].

к) пой + об ба маънои таҳи ҳавз ва дарё ва ба арабӣ қаър гӯянд [1, 219].

*Пас чун бидид (маликаи Сабо) мар он қушқро пиндоист, ки обест бузург, ки **поёб** надорад* [8, 484]. Яъне ҳавзи чуқур аст, ки пойи инсон ба қаъри он намерасад.

л) гарм + об + а калимаи мураккабест, ки ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст. Маънояш ҳаммом аст: *Ба занӣ қард ӯро (маликаи Сабор) Сулаймон ва бифармуд, то **гармобае** сохтанд аз баҳри мӯй бурданро, ба Шом ва аввалқасе, ки **гармоба** қард Сулаймон буд* [8, 484].

Хулоса, вожаи «об» яке аз вожаҳои маъруф ва сервазифаву серистеъмол дар «Тафсири Кембрич» буда, онро дар тамоми навъи калимаҳо (сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ) дарёфт намудан осон аст. Аз ҷумла, об худаш аз лиҳози сохторӣ сода аст ва дар сохтани калимаҳои: обила, обгир, обгина, обистан, обпушт, обрӯй, обҷома ва монанди инҳо ғаёл мебошад. Калимаҳои обдаст, обтоҳан, ободон, симоб ва гармоба аз лиҳози сохт мураккаб буда, реша вожаи об мебошад. Ҳамчунин вожаи «об» дар ибораи таркибӣ низ ба фаровон истифода мегардад: оби хуш, оби шӯр, оби гуворанда, оби ҷаҳанда, оби ҷашм ва монанди инҳо.

Вожаи «об» дар сохтани ибораҳои устувори забон ё фразеологизмҳо низ ғаёл мебошад. Фразеологизмҳои зер ба андешаи мо далел шуда метавонанд: об шудан, об бастан, об хӯрдан, об задан, об дар даҳон гирифтан, соҳиби обрӯ будан, рӯй ба об тар будан ва монанди инҳо.

КИТОБНОМА

1. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотеъ. / М. Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 1993. – Ҷ.1. – 416 с.
2. Ғиёсуддин Муҳаммад. Ғиёсу-л-луғот. /М. Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1988. – Ҷ.1-2. – 416 с.
3. Деҳхудо Алиакбар. Луғатнома. Ҷилдҳои 2.14.15.45./ А. Деҳхудо. – Техрон.1377.

¹. Санге, ки аз он гӯгирд созанд.

4. Қосимова, М.Н. Чор унсур: Маъниофаринӣ, калимасозӣ (Дар асоси маводи «Маснавий маънавӣ»). / М. Қосимова. – Душанбе: «Деваштич», 2007. – 266 с.
5. Муин, М. Фарҳанги форсӣ / Муҳаммад Муин. – Техрон, 1383 х.к – 1240 с.
6. Набиев, А. Достони об ё обнома. / Абдуҳолик Набиев. – Душанбе: Адиб, 2004. – 246 с.
7. Нишопурӣ, Фаридулдин Аттор. Тазкират-ул-авлиё / Фаридулдин Аттори Нишопурӣ. – Хуҷанд: Ношир, 2009. – 473 с.
8. Тафсири Қуръони мачид. Ҷилди аввал. Ба тасҳеҳи Ҷалол Матинӣ. – Техрон. 1349. – 695 с.
9. Тафсири Қуръони мачид. Ҷилди дувум. Ба тасҳеҳи Ҷалол Матинӣ. – Техрон. 1349. – 662 с.
10. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Адиб, 2024. – 4102 с.
11. Хусрав, Н. Девони ашъор / Носири Хусрав. – Душанбе, 2010. – 480 с.
12. Амид, Ҳ. Фарҳанги форсӣ / Ҳасан Амид. – Техрон, 1384х.к. – 1254 с.
13. Ҳасандӯст, М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 1./М. Ҳасандӯст. – Техрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ.
14. Балхӣ, Ҷ. Маснавий маънавӣ / Ҷалолуддин Муҳаммади Ҳусайни Балхӣ – Техрон: Замон, 2001. – 728 с.
15. Шерозӣ, С. Гулистон / Саъдии Шерозӣ. – Покистон, 1847. – 382 с.
16. Шерозӣ, Ҳ. Девон/ Ҳофизӣ Шерозӣ. – Душанбе: Нашриёти Адиб, 2015. – 480 с.

МАФҲУМИ «ОБ» ДАР АСАРИ АРЗИШМАНДИ «ТАФСИРИ КЕМБРИЧ»

Дар ин мақола вожаи «об» бо таваҷҷуҳ ба маонӣ ва тафсири он дар заминаи «Тафсири Кембрич» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф дар таҳқиқи худ нишон медиҳад, ки об дар тафсирҳои қуръонӣ ва адабиёти қадими форсӣ на танҳо унсури табиӣ буда, балки калиди муҳим барои фаҳмидани мафҳумҳои илоҳӣ, ахлоқӣ ва ирфонӣ маҳсуб мешудааст. Инчунин дар мақолаи мазкур вожаи «об» ҳамчун ифодагари як унсури пурқимат ва дорои арзиши бемисл дар калимасозӣ ва маънисозии забони тоҷикӣ арзёбӣ гардидааст. Он ҳамчун калимаи сермаъно дар забон шинохта шуда, аксарияти калимаҳои дигарро ба худ тобеъ месозад ва дар ҳамаи қисматҳои забон ғайбаи онро ба ҷаҳати ғайбӣ мекунад. Истифодаи рамзӣ ва калимасозӣ аз ин унсур ба ғайбаи забони форсӣ ва баъди амиқи андешаҳои динӣ ва фалсафӣ мусоидат менамояд. На танҳо об, балки ҳар як унсури чоргона дорои вижаҳои хоси худ аст, ки мутафаккирон ва адибони ҷаҳон аз онҳо барои ифодаи мафҳумҳои мураккаб ва нозук истифода кардаанд. Забониносони тоҷик ҳам доир ба вожаи «об» қарорҳои таҳқиқотӣ рисолаҳои илмӣ анҷом додаанд, ки дар онҳо хусусияти калимасозиву тавлиди маонии вожаи «об» таҳқиқу баррасӣ гардидааст.

Калидвожаҳо: унсур, об, гил, сурат, табиат, ҷараён, азоб, манбаи ҳаёт, тафсир, осори куҳан, бостон, ҳаммаъно, мураккаб.

ЗНАЧЕНИЕ «ВОДЫ» В КНИГЕ «КЕМБРИДЖСКИЙ ТАФСИР»

В этой статье рассматривается слово «вода» и его значения в книге «Кембриджский Тафсир». Автор показывает, что в коранических толкованиях и в древней персидской литературе вода – это не просто природное явление.

Она также является важным ключом к пониманию религиозных, нравственных и духовных идей.

В статье также говорится, что слово «вода» имеет особую ценность в таджикском языке. Оно способствует созданию новых слов и значений. Вода – это многозначное слово, которое широко используется в различных сферах языка. Оно также помогает людям выражать глубокие религиозные и философские размышления.

Не только вода, но и другие четыре природные стихии (такие как огонь, воздух и земля) также обладают особым значением. Писатели и мыслители по всему миру используют их для объяснения сложных и глубоких идей. Таджикские языковеды также изучали слово «вода» и писали о том, как оно формирует новые слова и значения.

Ключевые слова: элемент, вода, глина, форма, природа, течение, наказание, тафсир, источник жизни, древние тексты, античность, синоним, сложность.

THE MEANING OF WATER IN THE BOOK

«THE CAMBRIDGE TAFSIR»

This article talks about the word «water» and its meanings in the book «The Cambridge Tafsir.» The writer shows that in the Qur'anic explanations and old Persian literature, water is not just a natural thing. It is also an important key to understand religious, moral, and spiritual ideas.

The article also says that the word «water» is very valuable in the Tajik language. It helps create new words and meanings. Water is a word with many meanings and is used a lot in different parts of the language. It also helps people express deep thoughts in religion and philosophy.

Not only water, but the other four natural elements (like fire, air, and earth) also have special meanings. Writers and thinkers around the world use them to explain difficult and deep ideas. Tajik language experts have also studied the word «water» and have written about how it creates new words and meanings.

Keywords: element, water, clay, form, nature, flow, torment, tafsir, source of life, ancient works, antiquity, synonym, complex.

Дар бораи муаллиф: Ҳакимов Насибулло Абурахмонович – докторанти PhD-и соли сеюми кафедраи таърихи забон ва типологияи ДМТ.; Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Тел.: 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Сведения об авторах: Ҳакимов Насибулло Абурахмонович – докторант PhD третого курса кафедры истории языка и типологии ТНУ. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. Тел - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

Information about the author: Hakimov Nasibullo Aburahmonovich – PhD student of the third year of the Department of History of Language and Typology of TNU. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave. 17. Tel - 985272122. E-mail: nasibullo1980@mail.ru.

САБКИ ШЕЪРИ ШАВКАТИ БУХОРОӢ

Рустам Тағоймуродов,
Қудратулло Наимзода
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав

Дар дарозии таърих теъдоди андаки эҷодкорону удабое маълуманд, ки тавонистаанд ба василаи навҷӯйиҳо ва ибтикороту тозақорӣ ва заҳмату истеъдод ба сабки фардӣ ё инфирод ноил гарданд. Шоирон андешаҳоеро дар бораи лузumi сурудани шеър, навъи шеъри матлуб, омилҳои таъсиргузор дар барҷастигию мондагории шеър ва макбул будани он дар ашъорашон матраҳ кардаанд ва табиист, ки дар ҳар давра мавзӯҳо ва қолабҳои шеърии хоссе ба вучуд омада, мавқеи баландро соҳиб гаштаву дар бештари маворид таваҷҷуҳи шоиронро ба худ ҷалб кардааст. Мусаллам аст, ки ин амр дар замина ва таъсири саликаи шоирӣ ба шоирон даст додааст. Дар баробари ин, ҳар шоири мубтакир бо ин ки то андозае аз чараён ва суннати шеъри давраи худ пайравӣ мекард, ҳамчунин, тобейи шева ё сабки худ дар интиҳоби мазмунҳо ва қолабҳои шеърӣ буд ва ба масоили балоғӣ таваҷҷуҳ дошт.

Адабиётшиноси тоҷик М. Нарзикул дар таҳқиқоти хеш масъалаи мушаххассозии сабки шахсии як шоир ё нависандаро аз душвортарин масъалаҳои адабиётшиносии қаламдод карда, ҳалли дурусту саҳеҳи онро ба омӯзишу пажӯҳиши густардаву доманадоре вобаста медонад. Ба қавли ӯ: «...барои он ки битавонем дар бораи сабки шахсии як шоир ё нависанда баҳс бикунем, бояд тамоми марҳалаҳои илми сабкшиносиро мудаққиқона тай намуда бошем» [7, 120].

Дар иртибот ба ин мавзӯ бояд афзуд, ки дар воқеъ душвории ҳалли қазияи мазкур, пеш аз ҳама, дар он аст, ки тибқи маъмул на танҳо сабки инфиродиву хоссаи адибон, ҳамчунин, дар ҳеҷ умуре ҳеҷ навгониву дастоварде аз ҷониби инсоният бе заминаҳои ибтидоӣ сурат нагирифтааст. Аз ин рӯ, мантиқан метавон натиҷагирӣ кард, ки сабкҳои адабӣ ва махсусан сабки хоссаи инфиродии ҳар як адиб низ мисли дигар равандҳои эҷодӣ ва падидаҳои моддиву маънавӣ ногаҳонӣ, якбора, дар фазои хушкӯ ҳолӣ ва бе доштани заминаҳои ибтидоии собиқ арзи вучуд накардааст.

Муҳаққиқон роҷеъ ба сабк ва шинохти мавқеи он дар осори шоиру нависандагон андешаҳои мухталифро баён доштаанд. Аз ҷумла, қисмате сабкро «симои фикри инсон» [3, 164] медонанд ва онро роҳе барои шинохти ҳулқу ҳӯи инсон мешиносанд. Тақлид аз сабки дигаронро ба ҳукми ниқобе медонанд, ки шахс барои чехраи хеш баста аст. Ба маънои дигар, сабк муҳру нишонест, ки асари ҳар шоирро аз осори каму беш мушобех ҷудо мекунад.

Сируси Шамисо ба нақли қавл аз нависандаи маъруфи фаронсавӣ Марсел Пруст дар бораи сабк меғӯяд, ки «сабк барои нависанда дар ҳукми ранг барои наққош аст» [15, 64], яъне сабк барои ҳар эҷодкор рукни муҳимми фаъолият буда, маҳсули ранҷи ӯро аз дигарон тафовут меғузорад.

Дар асри XVII дар Осиёи Миёна ва Эрон сабки тозае такмил ёфта, ба забону эҷодиёти суҳанварони бузург таъсир карда, маъруф гардид, ки баъдан онро «сабки ҳиндӣ» номиданд. Намоёндагони ин сабк Соиб, Шавкати Бухорӣ, Носиралӣ Сарҳиндӣ, Нозими Ҳиротӣ буданд, ки ашъори онон мавриди пайравӣ ва тақлид қарор гирифта буд. Аз рӯи тазкираи Малехо таваҷҷуҳи аҳли адаби ин

сарзаминро бештар ашъори Соиб, Шавкат, Носиралӣ, Нозим, Калим, Шавкат, Қосими Девона, Чалоли Асир ва дигарон ба худ кашида буданд.

Садри Саъдиев ҳам дар катори дигар сухансароёни навпардозӣ Эронӣ Хурӯсон ва Ҳиндустон Шавкати Бухороиро ном мебарад ва баён медорад, ки равиши Шавкат «...ин ҳамон тарзи нави шеър аст, ки баъдан дар адабиётшиносӣ шартан сабки Ҳиндӣ номида шуд, пешиниён, аз ҷумла Малехо онро «шеъри тарз», «тарзи нав» ва монанди инҳо таъбир кардаанд» [9, 55]. Аз ҷумла, Соибӣ Табрэӣ дар миёни аҳли сухан бо шеъри тарз ошно гардиданро барои хеш имтиёз медонист:

*Миёни аҳли сухан имтиёзи ман, Соиб,
Ҳамин бас аст, ки бо тарз ошно шудаам [10, 189].*

Адабиётшинос Матлубаи Мирзоюнус дар китоби «Адабиёти миллий ва муколамаи фарҳангҳо» ба таъсири шеъри сабки Ҳиндӣ ва ашъори намоёндогони он ба шеъри шуароӣ давр таваҷҷуҳ намуда, қайд менамояд, ки «...батадриҷ шеваи нигориши шоирони мактаби Ҳиндӣ дар маърази таваҷҷуҳ қарор гирифт ва ашъори Бедили Деҳлавӣ Соибӣ Табрэӣ, Калими Қошонӣ Шавкати Бухороӣ бо ҳаёлбофиҳои номукаррару ғайримунтазира ва мазмунсозӣҳои ҳайратангези навоҷарона қоромад шуд» [6, 183-191], зеро ки пояи шеър дар ин мактаб бар таҳайюлу мазмунёбӣ гузошта шуда, дорои вижагиҳои адабии хос буд ва шоирони ин давра ба он ифтихор мекарданд, афзун бар ин, дар шеъри ин давра мазмунёбӣ ва баёни мазмуни ҷадид дар қолаби алфози андак сурат мегирифт. Аз ин ҷост, ки пайравони ин сабк, аз ҷумла Шавкати Бухороӣ, ки аз намоёндогони пешсафи он маҳсуб меёфт, пайваста дар ҷустуҷӯ ва дарёфти маъниҳои нави бадеӣ буданд.

Шавкати Бухороӣ бо сабки хосси суханфарӣ тавониста, ки миёни ҳамзамонон ва пасояндагон мақоми шоставу арзандаеро касб намояд. Бо таъбири Малехои Самарқандӣ, «бидъатҳои ҳасанай тоза ва диққатҳои нозуки беандоза», «халлоқулмаонӣ солис», «мазмуни бикри тозаи фикр» хоси Шавкатанд. Ин андешаро намунаи ғазали Шавкати Бухороӣ собит месозад:

*Фикри хоме назанад сар зи дили пок маро,
Пухта гардад сухан аз шуълаи идрок маро.
Ғаишти нури назарам соф ба сад пардаи дил,
Бӯйи гул нест ниҳон аз назари пок маро.
Баски ноқис бувад асбоби нишотам дар боғ,
Шуши то об нашуд, сабз нашуд тоқ маро.
Шуълаамро набувад қуввати бархостане,
Метавон кард ба занҷир зи хошок маро.
Пеши ман лафз ҳичоби руҳи маънӣ нашавад,
Дар назар мавҷи шароб аст рағи тоқ маро.
Ҷон ба ҳасрат зада хушедрӯхонам, Шавкат,
Метавон кард кафан з-атласи афлок маро [14, 64].*

Агар амиқтар ба ғазали зикршудаи шоир назар афканем, мебинем, ки ҳар як байти он дар мазмунофарӣ ва истифодаи саноеи бадеӣ аз тозақориҳои шоир гувоҳӣ медиҳад. Тару тозагии фикрҳо бештар дар истиора ва ибораҳои «шуълаи идрок», «нури назар», «назари пок», «ҳичоби руҳи маънӣ», «мавҷи шароб» ифода ёфта, мазмунҳои тозаю нави эҷодкардаи шоирро боз ҳам латифу нозуктар гардониданд. Дар ҳар байти ғазал пардапӯшона, печ дар печ ва бо рамз сухан гуфтани шоир, агар аз як ҷониб, аз талаботи сабки нав сар зада бошад, аз ҷониби дигар, дар маъниофарӣ устод будани шоирро собит месозад ва метавон гуфт, ки қариб ҳамаи ғазалҳои шоир бо ҳамин усул иншо гардиданд. Ин ашъори шоир боиси изҳор гардидани диду назарҳои мухталиф дар бораи сабки баёни ӯ шуданд ва маҳз ҳамин тарзи ӯ боис бар он гардид, ки ба сабки сухани шоир ибҳому печидагӯӣ нисбат дода шуд. Худи Шавкат низ дар ашъораи борҳо ба

тарзи сухани баланду печидаи хеш ишорат фармудааст:

*Надорад маънии печида дигар ғайри пайконаш,
Ба тӯмори баёни устухони ман тамошо кун [14, 168].*

Ҳамин печидагӯӣ ва баёни мушкӣ дар шеъри Шавкат буд, ки то ҷое ашъори вай дар доираҳои муайян, аз ҷумла Бухоро, қобили истиқбол нагардид ва андешаҳои мухталифҳо рӯи фаҳму дарки матолиби шоир ба бор овард, вале тазкиранигорон ва дигар равшанфикрон ба мақоми ҳунарии Шавкат, таҷаддуди вай дар қаламрави шеър, сабки нигоришу тозақориҳои фикрӣ ва усулҳои вижаи воҷасозиву таъбирифариини шоир арҷ гузошта, маҷмуи ибтикороти ӯро ба унвони инқилоби фикриву ҳунарий дар шеър ҳамчун ихтироот эътироф намуданд. Аз ҷумла, Малехои Самарқандӣ аз мақоми суханварӣ, сабки нигоришу маъниофаринӣ ва нозукхаёлии Шавкати Бухороӣ ҳарф зада, қайд мекунад, ки «...устухонбандии ибороташ дар қолаби алфоз ҷон аст ва маънии рехтааш ҷун шамъ дар фонуси пайкари сухан руҳи равои ва ҳар байташ аз маонии пинҳон тилисми ҳаёлхонаи фикр, ҳар мисраи барҷастааш шуароро тасбеҳи зикр. Мисраҳои печидаи рангини гулдастабанди таносуби алфозаш ба ҳама шоир писанд, қалами забони шикаста аз банду басти каломаш дуруст аз шикастагии дил, давои аз маонии равшани ӯ фориғ аз торикӣ, ...навиштааш саропо тозамазмун ва мавзун дар бухури шеър ва сафинаҳо аз ашъораш лабрез...» [5, в.81а]. Албатта, назари Малехо ҳамчун тазкиранигори ҳамрӯзгори шоир равшангари он аст, ки Шавкат ҳатто дар замони рӯзгори соҳиби сабки хоси сухангустарӣ буд ва мақому ҷойгоҳи хос дошт.

Агарчи дар шеъри Шавкат ҳамчун як намоёнҳои барҷастаи сабки ҳиндӣ, вижаҳои гуногуни ин шеваи сухангустарӣ мушоҳида мешавад, дар қиёс ба кулли мухтассоти ашъори ӯ ин хусусият ҷилваи бештар доранд, ки маҳз ба василаи онҳо метавон сабки инфиродии шоирро то ҷое мушаххас намуд. Аз аввалин шохисаҳои сабки дар шеъри Шавкат – ин мазмунсозӣ ё баستاني мазмнини нав мебошад.

Мазмунёбӣ аз муҳимтарин вижаҳои дар шеъри сабки ҳиндӣ ба шумор рафта, «мазмун» дар шеъри шоирони ин сабк гоҳ «маънии нозук», «маънии бегона», «маънии барҷаста» ва амсоли он номида шудааст. Агар шеърро аз ҷор унсури асли – забон, тафаккур, масоили балоғӣ (фанӣ) ва отифа бидонем ва ба сурати шакли шумора як нишон диҳем, мушаххас мешавад, ки лафз бо забон ва маънӣ бо тафаккур як ҳастанд ва саҳми бисёр зиёдеро дар шеър доранд. Дар ин бора Маҳмуди Футуҳӣ мегӯяд: «Дар шеър аз он ҷиҳат аз забон, яъне аз лафз баҳра гирифта мешавад, ки муҳотаби шеър метавонад бо содагӣ лафз ва маъниро аз ҳам ҷудо кунад ва дар бораи ҳар қадам қазовати мустақиле дошта бошад» [11, 120].

Дар шеъри сабки ҳиндӣ ҳассосияти лафз ва маънӣ дар ашъори шоирон бештар мушоҳида шуда, дар ин бора абёти фаровонро метавон дарёфт кард, ки шуарои ин давра одатан тарафдори маънӣ ва мазмун ҳастанд ва муҳаққиқоне, ки дар бораи нақди шеъри қудамо таҳқиқот бурқардаанд, аксаран маъниро бар лафз афзал шумурдаанд. Парвиз Нотили Хонларӣ дар ин маврид мегӯяд, ки «...дар ин шакл нест, ки маънӣ бисёр муҳим аст ва агар бадеъ ва дилнишин набошад, лафз ва иборот беҳуда ва тӣҳӣ ҷилва мекунад» [12, 276] ва файласуфону дигар андешамандон низ робитаи лафзу маъноро аз ҷаҳили инсонӣ доништаанд. Адабиётшинос Х.Шарифов ин маъноро ҷунин баён меорад: «Ҷанҳо робита ва ваҳдати лафзу маъно таносуби воқеӣ дар асари адабӣ ба вучуд меорад ва онро барои дарку фаҳм муносиб мегардонад» [13, 254–268]. Шавкати Бухороӣ ҳам дар байте аз ғазали хеш дигар шоирони тозақорро аз ороиши беш аз андозаи лафз ва таваҷҷуҳи фаровон ба он барҳазар меорад:

*Ба маҷлиси ту тақаллум румуз ғашта, ки лафз
Бувад ба пардаи маънӣ ҷу шохидон мастур [14, 25].*

Манзури шоир он аст, ки лафз ҳамчун шоҳид ба пардаи маънӣ пӯшида аст ва ӯ ҳам ба асолати маънӣ қоил аст, зеро маънӣ дар мафҳуми адабӣ ва забонӣ дар муқобили лафз қарор мегирад. Дар ҷойи дигар сароҳатан ба маънӣ таъкид намуда, онро бар лафз ва дигар соири балоғӣ риҷхон медиҳад:

Танам аз мисраи печида ба занҷир бувад,

Юсуфи маънияму лафз бувад зиндонам [14, 346].

Яъне, шоир дар баён ба маънӣ бартарӣ медиҳад. Мафҳуми маънӣ ё мазмун бегона дар шеърӣ шоирони сабки ҳиндӣ ба сифати ҷун равшан, рангин, баланд, тоза, нозук, ширин, дилнишин, дилкаш, ҳайратовар низ ёд мешавад ва аз ашъори шоирони ин давра метавон дарёфт, ки мазмун аҳаммияти зиёде дар шеър дорад.

Асосан, калимаи «мазмун» дар матнҳои форсӣ қабл аз қарни ёздаҳум ҳамрадиқ бо «маънӣ» ва «муҳтаво» мушоҳида шуда, аз оғози ин қарн ба истилоҳи фанни мустақил ва калидвожаи адабӣ табдил шуда, дар маркази шеърӣ форсӣ қарор гирифт. Баъдан, таркибҳои фаровоне ҷун «мазмунбандӣ», «мазмунёбӣ», «мазмунрасонӣ» ба назар расиданд, ки вожаи мазмунбандӣ аз истилоҳи марказии шеърӣ сабки ҳиндӣ махсуб гардид. Дар ибтидо дар шеърӣ Назирии Нишобурӣ ва сипас дар шеърӣ Ғании Кашмирӣ вожаи «мазмун» ба маънои «нукта» ва «дақиқа» дида шуд. Ин маъно баъдан дар девони Соибӣ Табрезӣ ва Бедилӣ Деҳлавӣ ба истилоҳи марказии шеър мубаддал гардид. Дар таҳқиқоти назарияшиносони адабӣ мазмунёбӣ ҳамчун истилоҳ дорои таърифи хос аст. Аз ҷумла, донишманди эронӣ Эршотир дар таърифи мазмунёбӣ гуфтааст: «...ёфтани суварӣ тоза аз маонии қадим аст, ки бояд онро мазмунёбӣ ё мазмунсозӣ хонд» [16, 114].

Забехуллоҳи Сафо зери унвони нуктасанҷӣ ва мазмунофаринӣ баён медорад: «...нуктасанҷӣ ва нуктаёбӣ, ин гунҷонидани нукоти борик дар ашъори ҳамроҳ бо хиёли дақиқ ва нозукбаёнӣ том аст» [8, с. 164].

Аз назари Шамисо, «...кӯшиши шоири сабки ҳиндӣ мазмунёбӣ ва ороияи ҳаёли хос ва маънии барҷаста аст, яъне фикри ҷузъӣ амали тоза ва ногуфта ва баёни он ба сурати эҷобангез» [15, 297].

Ҳарчанд тибқи суннати адабӣ бояд алфозу иборот ҳомили мазмун бошанд, вале аз назари шоирони асри XVII лафз монеи мазмун аст. Истиораҳое, ки барои мазмунсозии ин ду рукни муқобили суҳан овардаанд, тарҷеҳи мазмун бар лафзро заминаи нозукҳаёлон таъйид мекунад ва истиораҳое мисли «оби Хизр», «боли самандар», «доғи чигари лола», «хуни ҷаста», «хуни ҷакида», «заҳми тозабаста», «нафаси ваҳшӣ», «варақи дидаи Яъқуб», «нуктаи дилҷасб», «Мачнуни рамида», «зулфи печида» сифатҳои тозагӣ, истиклол ва нерумандии мазмуноро васф мекунад. Ҷунончи, Шавкат дар байте аз ғазали хеш дар интизории маънии рангин аз қалам имдод металабад ва меғӯяд:

З-интизори маънии рангин ба ҷашмам гул фитод,

Эй қалам, раҳме ба ҳолам кун, ки қор аз даст рафт [14, 182].

Манзури шоир дар байти зикршуда заҳмати дарёфти маънии рангин аст, ки асоси қори эҷодии суҳанварро ташкил мекунад. Дар мисраи аввали байт таркиби «ба ҷашмам гул фитод» навъе ихом аст, ки ба маънои наздик дар фикри хонанда маънии «кӯр шудани ҷашм»-ро меорад. Дар забони гуфтугӯи мардум ҳам ибораи «гул афтодан ба ҷашм» маъмул буда, навъе аз бемориест, ки бештар дар рӯй ва ҷашми одам пайдо мешавад. Ба маънои дигар шоир фурсати бисёр интизорӣ кашидани хешро баён дошта, изҳор медорад, ки аз интизории бисёр маънӣ барояш рангин гаштааст.

Шоирону таъкиранависон барои васфи шеърфаринӣ феъли «ёфтан»-ро ҳам истифода кардаанд ва таъбирҳои мазмунёбӣ, маъниёбӣ, нуктаёбӣ, рамзёбӣ дар девони ашъори онҳо бо ин мақсад истифода шудааст. Шоири мазмунофар барои баёни мақсади хеш ҳар лаҳза нуктаи тоза ва кайфияти ғариборо пайдо мекард. Масалан, Шавкат дар девонаш 40 бор аз вожаи «хубоб» мазмун месозад,

ки дар ҳар байт маънии тозае дар «хубоб» ба вучуд меояд ва шоир огоҳии дигареро дар бораи он ба мо медиҳад. Ў, ҳатто, бисёр сифатҳои инсонро дар ҳолат ва кайфияти «хубоб» тасвир мекунад.

Чунончи, дар байти зер шоир манзараи заъфи рӯзгори хешро тавассути таркиби «ҳарири хубоб» ин тарз баён медорад:

*Аз заъф бори миннати пушии намекашам,
Пироҳанам ҳарири хубоб аст чун ҳаво [14, 1].*

Шавкат дар ҳар нигоҳ ба хубоб нуктаи тозае меёбад ва аз тариқи пайванд додани ҳолат ва сифати инсонӣ ё мафҳумҳои ахлоқӣ бо вазъияти хубоб тасвири ноошно ё, ба қавли ҳудаш, «маънии бегона» меофарад.

Дар ғазалҳои Шавкат гуногунрангии маъно ва баёни мазмун, ки аз калимаи хубоб падида меояд, хеле зиёд буда, ибораҳои «хубоби ашки Мачнун», «чашмаи хубоб», «хубоби чашмаи хуршед», «хубоби сайри чашм», «турраи мавчи хубоб» ва ғайра офаридаҳои шоиранд, ки аз ибтикороти шоир дар мазмунсозии ӯ гувоҳӣ медиҳанд. Дар байти зер таркиби «турраи мавчи хубоб» барои ифодаи аҳволи дили шоир хеле муассир буда, бозёфти шоиронаи Шавкат аст:

*Турраи мавчи хубоб аст дили мо, Шавкат,
Метарошанд зи дандон садафи шонаи мо [14, 83].*

Вусъати мазмунёбӣ дар вожаҳои «хамёза», «сарв», таркиби «обилаи по» ва дигар тасвирҳои пуркорбурд дар девони Шавкат ҳосили чунин таҷрибаи шоиронаи ўст. Чунончи:

*Чӣ водияст муҳаббат, ки хори саҳрояш
Зи оби обилаи пойи раҳравон сабз аст [14, 163].*

Дар тавсифи мазмунофарӣ дар сухани шоирони сабки ҳиндӣ бо феъли «бастан» таъбирҳои гуногун, монанди баستاني мазмун, мазмунбандӣ, маънибандӣ, иддаобандӣ, ҳаёлбандӣ масалбандӣ, истилоҳбандӣ, нозукбандӣ, суратбандии ҳаёл, гулдастабандии маънӣ, маънии нобаста ва ғайра мушоҳида мешавад. Бастан дар тамоми вожаҳои номбаршуда ишора ба пайванд додани унсурҳои сухан ба якдигар аст.

Ин маъниро Шавкат дар байте аз ғазали хеш баён дошта, таъкид медорад, ки лафзу маънӣ дар офаридани шеър ба монанди банд ё ресмони қабост, ки онҳоро ба ҳам пайванд медиҳад:

*Либоси шоҳиди маънӣ бувад зи пардаи лафз,
Ба ҳамдигар чу ду мисраъ расанд, банди қабост [14, 156].*

Дар мачмӯъ, тамоми шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла Шавкати Бухорӣ ҳам, неруи зехнии худро сарфи мутааҷҷиб сохтани хонанда мекарданд, ки онро мазмунёбӣ ё маънии тоза дар шеър меномиданд ва он аз вижагиҳои сабки шеъри Шавкат маҳсуб меёфт. Дар ин хусус Муҳаммад Ғуломризоӣ мегӯяд: «Дар саросари давраи Сафавия шоирон ба тозагӯӣ ва овардани мазомин ва алфози тоза таваҷҷуҳ доштанд ва ин тамоил дар шеършон дида мешуд» [3, с.156] ва чунин вижагиҳо дар асари адабӣ омили шинохти сабки шоирон мегардад. Дар робита ба ин, адабиётшиноси рус М. Бахтин дар бораи шинохти асари адабӣ менависад: «Шеваи корбурди вожаҳо ва чи гуна истифодабарии онҳо дар як асар забони онро падида меорад ва боис ба бозшинохти сабки асаре мегардад» [1, с.31]. Бо таваҷҷуҳ бо он чи доир ба масъалаи мавриди назар иброз гардид, метавон ба ин натиҷа расид, ки мачмӯи он таркибу мазомини тозае, ки дар ғазалиёти Шавкат мушоҳида шудаанд, маҳсули андеша ва тафаккури шоиронаи ӯ буда, аз ҳунари баланди шоир дар мазмунёбӣ далолат менамояд, аз сӯйи дигар, ишора ба шинохти сабки хоси шеъри Шавкат мекунад.

Шохисаи дигари сабки дар шеъри Шавкат ин ҳаёлбандӣ ё неруи тахайюл маҳсуб мешавад, ки аз вижагиҳои серистеъмол дар сабки ҳиндӣ буда, муайянкунандаи сабки шоирӣ эҷодкорон аст. Яъне маънии тоза дар шеъри

сабки ҳиндӣ танҳо ба василаи таваҷҷуҳу диққати бисёр ба даст меояд. Абдулҳусайни Зарринқуб дар китоби «Нақди адабӣ» дар бораи мухтассоти шеъри сабки ҳиндӣ дар ашъори шоирон таъкид медорад, ки дар ҳақиқат, шуарои ин давра, ба истиснои иддае маъдуд, ки ҳамчунон аз кудамо тақлид мекарданд, шеършон бештар бар ҳаёлбандӣ ва мазмунсозӣ мубтани буд ва аз диди ин гурӯҳ шеъри шоирони печидагӯ арзиши волое дорад, зеро ки фаҳми чунин ашъор дар тавони ҳар кас нест. Ҳокимияти завқи мушқилписанди сабки ҳиндӣ, махсусан печидагӯӣ ва ҳаёлпардозӣ дар девони шоирони ин сабк, аз ҷумла Шавкати Бухорой, ба таври возеҳ намоён аст. Заҳмат барои дастёбӣ ба маонии печида, тааммули фаровон дар дарёфти маънии ғариб аз масоилест, ки ишорат ба сабки хоси Шавкат мекунад. Чунончи, шоир мегӯяд:

*Замини шеъри арбоби сухан фарше намехоҳад,
Зи мавҷи маънии печидаи худ бӯриё дорад [14, 168].*

Мусаллам аст, ки бинои сабки ҳиндӣ исфаҳонӣ ба дурпарвозии ҳаёл асос ёфта, шоир ночор дар овардани ташбеҳу истиора, чи дар авсофу чи дар тамсилҳо маъмулан аз баёни одӣ ва равшане парҳез мекунад ва бо овардани ташбеҳоти ваҳмиву ҳаёлий ва истиораҳои шигифтангез, на танҳо хонандаро аз даст ёфтан ба манзури худ дур медорад, балки ўро аз ошкорсозии тасвири шеър дар тааҷҷуб мемонад ва ин махсусият дар шеъри Шавкати Бухорой аз вижагии дигар аст. Ин амал боис ба он мешавад, ки дарёфти маънӣ дар шеъри Шавкат барои хонанда душвор гардад, масалан, вақте ки шоир мегӯяд «Об аз ҷӯйи дами теғ хурад гулбунӣ мо» бояд донист, ки дар забони форсӣ, шамшери бурранда ва ҷавҳардорро «теғи обдор» мегӯянд. Чун дар ин ҷо агар ба робитаи «теғ ва об» таваҷҷуҳ кунем, бояд робитаи «об» ва «ҷӯй»-ро низ дар назар дошта бошем. Ба ин тартиб, шоир дар байти зер барои «дами теғ» ҷӯйро фарз карда, мегӯяд: решаи гулбунӣ вучудӣ мо ба ҷӯйи ин ки аз ҷӯйи об ё рӯдхона обёрӣ шавад, аз «ҷӯйи теғ» обёрӣ мешавад, яъне шоир аз толеъ умеди некро интизор нест:

*Аз ҷӯйи теғ гулбунӣ мо об меҳӯрад,
Рӯяд сари бурида гул аз шохсори мо [14, 86].*

Ба таври қуллӣ, дар шеъри сабки ҳиндӣ иҷтиноб аз содагии баён, ҳаёлпардозӣ ё саъй дар дарёфти фикри нав ва ҳаёли тоза, риояти эҷоз дар алфоз, ҷустуҷӯ дар мазомини печида ва таъбироти бесобиқа, овардани таркиботи ғариб аз ҳасоиси аслии он ба ҳисоб мерафтанд. Шавкат ҳам ҳамчун намоёндаи ин сабк ба ширинӣ ва печидагии мазмун дар шеъри худ ишораҳо карда, аз он меболад ва мегӯяд:

*Лаззат зи ворасидани шеърӣ барад аду,
Ангушт чун ниҳад ба ҳадисам, асал хӯрад [14, 288].*

Дар бораи печидагӯӣ дар шеъри Шавкат устод Забехуллоҳи Сафо ба маврид таъкид медорад, ки : «...вай (манзур Шавкати Бухорой–Н.Қ) дар ҳақиқат, гӯяндаест дар олами бемунтаҳои ҳаёл саргашта» [8, 1335]. Бо тақия ба баҳои устод Сафо ба шеъри шоир метавон афзуд, ки дар олами бемунтаҳои ҳаёл саргашта будани Шавкат заминаҳои воқеӣ дошт, зеро маҳрум будан аз одитарин шароити зиндагӣ ва ғами ҷудой аз ватан ба ҳолати руҳии шоир бетаъсир намонд ва ҳамеша ин фикр ўро пайгир буд. Бо дарназардошти ин ҳолат шоир мегӯяд:

*Ба каф сарриштаи гурбат, ба дил ёди ватан дорам,
Бувад ҳамчун гуҳар ҷашме ба раҳ, ҷашме ба дунболам [14, 348].*

Дар зер чанд намуна аз мазмун ва маонии тоза аз ашъори Шавкат бар асоси чанд вожаи меҳварӣ дар ин сабк зикр мешаванд, ки маҳсули ҳамон ҳаёлпардозҳои шоиранд:

Шабнам. «Шабнам» аз вожаҳои мустаъмал дар сабки ҳиндӣ буда, дар шеъри Шавкат бисёр истифода шудааст. Чунончи:

Истиора аз ашк:

*Ин қадар нозукдилӣ, **шабнам**, намеояд ба кор,
Нози он хуршеди оламтоб мебояд кашид [14, 211].*

Василаи ташбеҳи нома:

*Офтоби ман ба чарху ҷойи ман, Шавкат, ба хоб,
Мефиристам ҳамчу **шабнам** номаи сарбастае [14, 412].*

Чавҳари оина: Манзур аз ин ҳамон моддае ҳаст, ки оинаро бо он чило дода, ба он хосияти оинагӣ мебахшиданд. Дар шеъри сабки ҳиндӣ оина ва лавозими он дар маркази ҳаёлотӣ бисёр шоирон қарор гирифтааст. «Оина дар шеъри Бедил ҳайрат аст, ба эътибори ин ки монанди чашме аст, ки ҳамеша боз аст ва ҳаргиз баста намешавад. Ҳайрат муқими хонаи оина асту бас» [4, с. 323]. Шавкат дар байте аз ғазали ҳеш изҳор медорад, ки аз тамошои хусни зебои ёр ба дили ошиқ ғаму ғусса меафзояд ва ҳатто чавҳари оина ҳам аз ин хусн мавҷи нигоҳ мегардад:

*Ин ҷӣ хусн аст, ки аз ҳасрати наззораи ӯ
Чавҳари оинаҳо мавҷи ниғаҳ мегардад [14, 257].*

Лола:

Вожаи «лола» дар шеъри Шавкат 138 бор ба кор рафта, ба василаи он мазмунҳои мухталиф баён гаштааст. Чунончи:

Доғдор будани лола:

*Зи доғат лоларо дил дар биёбон
Сияҳтар бошад аз чаҳми ғизолон [14, 397].*

Хоби маҳмал:

Ин ибора дар шеъри сабки ҳиндӣ пурқорбурд ба ҳисоб рафта, шеършиносон онро ҳар гуна тафсир кардаанд. Масалан, онро ба илми таъбири хоб алоқаманд донистаанд, ки нодуруст аст. Шафеии Кадканӣ дар ин бора менависад: «Қиҳате ки нахҳои пуд дар қолӣ ва маҳмал қарор дорад, истилоҳҳои «хоби қолӣ» ва «хоби маҳмал» хонда мешавад. Аз ин таъбир шоирони сабки ҳиндӣ мативҳои чадидро вориди шеър кардаанд, ки тасовири ҳаёлҳои бисёреро ба вучуд овардааст» [4, с.325]. Шавкат миёни «латофати хоби маҳмал» ва «оромии козиби аҳли ғафлат» дар шеъраш иртиботе барқарор карда мегуяд:

*Аҳли гафлатро кучо парвои бедорӣ бувад,
Зери сар доранд чун болини маҳмал хобро [14, 99].*

Шикасти ранг. Мақсади шоир аз истифодаи ибораи «шикасти ранг» баёнгари паридани ранги чехра ва тағйири ҳолати зоҳирӣ дар инсон буда, дар шеъри шоирони сабки ҳиндӣ зиёд ба назар мерасад. Ин ибора дар шеъри Бедил мазмуни киноӣ дорад ва ба маънии тағйир ёфтани ранг, иваз шудани ранг истифода шуда, гоҳе шоир бо ин ибора тағйирёбии ҳолати нафаре ё касеро ифода мекунад:

*Зи тарзи машраби ушшоқ сайри бенавой кун,
Шикасти ранги кас обе надорад зерӣ коҳ ин ҷо [2, 43].*

Қорбурди ибораи «шикасти ранги кас» дар байти зикршуда аз Бедил баёнгари тағйирёбии ҳолати касе буда, дар мисраи дувуми он ибораи «оби зерӣ коҳ» ба маънии пӯшида ё нухуфта будани сирре ва мавҷуд будани фиребу

найрангеро низ ба хоѝири хонанда меорад. Шоир аз мушоҳидаи ҳолати инсонҳо ба хулоса меояд, ки гоҳе тағйири ранг ӯ шикастани ранги бархе инсонҳо хислати маккорӣ ӯ фиребгарии онҳоро нишон намедихад.

Дар ин радиф Шавкат дар байти зер мегӯяд, ки шармсориям маро аз чашии бади мардум нигоҳ дошт, ба мисли он ки нилгунии рӯям аз мавчи тағйири ранг аст:

*Инфиолам дошт аз чашии бади мардум нигоҳ,
Нили рӯям анбари мавчи шикасти ранг буд [14, 248].*

Он чи ба ҳайси шоҳиди ҳаёлпардозӣ ӯ печидагӯӣ аз шеърӣ Шавкат пешниҳод гардид, на танҳо уюб нест, балки ҳусни ашъори Шавкат ба шумор меояд. Ғуломризоӣ низ дар ин маврид мегӯяд, ки «...тахайюлотӣ борик ва дурпарвозии шоирона, эҷоз ва фишурдагӣ, нақси баён, баҳусус замоне ки шоир вазни кӯтоҳу радифи душвор бармегузид, ташбеҳҳо ва истиораҳову мачозҳо ва кинояҳои фаровон маъмулан авомилест, ки суҳанашонро душвор кардааст» [3, 204].

Талоши шоирони ин аҳд ҳам ба он буд, ки ба мазмунҳои бегона, ғариб ва дур аз фаҳму печида даст ёбанд ва гароиш ба сӯйи печидагӯӣ, бидуни тардид, шоирро ба талошҳои саҳт барои дастёбӣ ба маънӣ ва мазмуни тозаву бегона водор мекард. Ба ин маънӣ, Маҳмуд Футуҳӣ мегӯяд: «...маъное, ки дар шеър печида шуд, бо содагӣ ба зехни муҳотаб наояд ва эҷобу шигифти ўро барангезад. Кӯшиш барои ёфтани чунин мазомин яке аз дағдағаҳои бузургии шоирони сабки ҳиндӣ аст» [11, 39] ва ин ҳаёлпардозӣ ва ҷустуҷӯ барои мазмуни ғариб ҳаммонанди ҳал кардани муаммос аст, ки метавонад барои шоир лаззате ба армуғон биёварад.

Дар маҷмӯъ, таваҷҷуҳ ба махсусияти ҳунари шоирӣ Шавкати Бухорой, ки муаррифигари сабки ҳосӣ ӯ аст, равшан месозад, ки ин суҳанвар барои ба вучуд овардани тозатарин падидаҳои ҳунари дар ғазал, ки ҳосили он ҳаёлотӣ рангини дастноҳӯрдаанд, саҳми арзандаву сазовор гузорад. Эҷоди вожагону мазомини нав дар ғазалиёти шоир ба ҳунари баланди шоирӣ ва мушоҳидакорӣ ӯ ишорат мекунад, аз ин рӯ, вижагиҳои сабки шеърӣ Шавкати Бухорой таҳқиқи комилтареро аз ҷониби адабиётшиносон тақозо мекунад.

КИТОБНОМА

1. Бахтин, Михаил Михайлович. Собрание сочинений. Т.6. Проблемы поэтики Достоевского, 1963; работы 1960 -х -1970 х гг. / Михаил Михайлович Бахтин. – Москва: Русские словари, языки славянской культуры, 2002. – 505 с.
2. Бедил, Абдулқодир. Мунтахабот /Абдулқодир Бедил. – Душанбе: Адиб, 2016. – 479 с
3. Ғуломризоӣ, Муҳаммад. Сабкшиносии шеърӣ форсӣ: аз Рӯдакӣ то Шомлу / Муҳаммад Ғуломризоӣ. –Душанбе: ДДОТ, 2017. –252 с.
4. Кадканӣ, Шафӣ. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Шафеии Кадканӣ. –Техрон: Огоҳ, 1375. – 732 с.
5. Малехо, Самарқандӣ. Музаққир – ул – асҳоб / Малехои Самарқандӣ. Нусхаи хаттии ганҷинаи дастхатҳои шарқии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, рақами 610. –1348 х. – 192 ҷарраф.
6. Мирзоюнус, Матлуба. Адабиёти миллии ва муқолаҳои фарҳангӣ / Матлубаи Мирзоюнус. – Хучанд: Ношир, 2015. – 516 с.
7. Нарзиқул, Мисбӯҳиддин. Ҷойгоҳи суҳан / М. Нарзиқул.–Душанбе: Адиб, 2006. – 218 с.
8. Сафо, Забехуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон. Шоирони порсигӯ [Матн] / Забехуллоҳ Сафо. Ҷилди 5, бахши дуюм. – Техрон, 1369. –1420 с.

9. Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик дар асри XVII / С.Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 1985. – 268 с.
10. Табрэӣ, Соиб. Мунтахабот / Соиби Табрэӣ. Бо мукаддимаи З. Ахрорӣ. Мураттибон: З. Ахрорӣ, Ш. Лоик. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 703 с.
11. Футухӣ, Маҳмуд. Нақди адабӣ дар сабки хиндӣ / Маҳмуди Футухӣ. – Техрон: Сухан, 1385. – 430 с.
12. Хонларӣ, Парвиз Нотил. Ёде аз Соиб / Парвиз Нотили Хонларӣ. Соиб дар густураи таҳқиқоти адабӣ. Ба кӯшиш ва таълифи Муҳаммад Расули Дарёғашт. Чопи аввал. – Техрон: Катра, 1371.
13. Шарифов, Худой. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 160 с.
14. Шавкат, Бухорой. Девони Ашъор / Шавкати Бухорой. Матни илмию интиқодӣ бо тасҳеҳ ва мукаддимаи Ҷобулқо Додалишоев. Муҳаррирони масъул А. Афсаҳзод, Асғари Чонфидо. – Душанбе: Дониш, 1987. – 458 с.
15. Шамисо, Сирус. Баён ва маонӣ / Сируси Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1378. – 254 с.
16. Ершотир, Эҳсон. Шеърӣ форсӣ дар аҳди Шохрух / Эҳсони Ершотир (нимаи аввали қарни нухум ё оғози инхитот дар шеърӣ форсӣ). – Техрон, 1342. – 456 с.

САБКИ ШЕЪРИ ШАВКАТИ БУХОРОӢ

Дар мақола дар бораи сабки шеърӣ яке аз намояндагони адабиёти асри XVII Шавкати Бухорой суҳан маравад. Муаллифон таъкид медоранд, ки ҳарчанд печидагӯӣ ва баёни мушкул дар шеърӣ Шавкат то ҷое дар доираҳои муайян, аз ҷумла Бухоро, муҷибӣ қобили истиқбол назардидани ашъори ӯ ғайба бошад ҳам, вале шоир бо сабки хосси суҳанофарӣ тавонистааст миёни ҳамзамонон ва пасояндагон мақоми шоставу арзандаеро касб намояд. Бо вучуди ин, тазкиранигорон ва дигар рӯшанфикрон ба мақоми ҳунарии Шавкат, таҷаддуди вай дар қаламрави шеър, сабки хоси нигоришу тозақориҳои фикрӣ ва усулҳои вижаи воҷасозиву таъбирифариини шоир арҷ гузошта, маҷмуи ибтикороти ӯро ба унвони инқилоби фикриву ҳунари дар шеър ҳамчун ихтироот эътироф намудаанд.

Дар мақола инчунин роҷеъ ба муҳимтарин вижагиҳои сабки шеърӣ Шавкат –мазмунёбӣ, ҳаёлпардозӣ ё печидагӯӣ андешаронӣ шуда, муаллиф кӯшиш намудааст, ки сабки инфиродии шоирро дар асоси андешаҳои назарияшиносони ватаниву хориҷӣ, аз қабили Малеҳи Самарқандӣ, Забехуллоҳ Сафо, Маҳмуд Футухӣ, Садрӣ Саъдиев, Матлубаи Мирзоюнус ва дигарон муайян намояд ва масъалаи омӯзишу пажӯҳиши бештари вижагии ашъори шоирро дар назди муҳаққиқони соҳаи адабиёт ба миён гузорад.

Калидвожаҳо: Шавкати Бухорой, сабк, ҳаёлбандӣ, мазмунёбӣ, тазкира, калима, ашъор, суҳанвар, байт, муҳаққиқ, калом, девон.

ПОЭТИЧЕСКИЙ СТИЛЬ ШАВКАТА БУХАРИ

В статье исследуется о поэтическом стиле одного из представителей литературы XVII века Шавката Бухари. Авторы подчеркивают, что, несмотря на запутанность и сложность выражения в поэзии Шавката до некоторой степени привели к тому, что его поэзия не приветствовалась в определенных кругах, в том числе в Бухаре, поэту удалось занять достойное место среди современников и потомков благодаря своеобразному стилю речи. Несмотря на это, комментаторы и другие интеллектуалы отдавали должное художественному статусу Шарката, его обновлению на поэтическом поприще, своеобразному стилю оформления мысли, особым методам словообразования и толкования поэта и признавали все его начинания сетчатой и художественной революцией в поэзии как изобретением.

В статье также приведены размышления о важнейших особенностях стиля поэзии Шавката – содержательном, образном или запутанном, автор пытался сформулировать индивидуальный стиль поэта на основе мнений отечественных и зарубежных теоретиков, таких как Самарканди Малехо, Забехулла Сафо, Махмуд Футухи, Садри Саадиев, Матлуба Мирзоюнус и других и поставить перед исследователями в области литературы вопрос об изучении и дальнейшем исследовании уникальности поэзии поэта.

Ключевые слова: Шаукат Бухары, стиль, фантазия, содержание, тезис, слово, поэзия, оратор, стих, исследователь, слово, девон.

POETIC STYLE OF SHAWQAT BUKHARI

The article discusses the poetic style of one of the representatives of XVII th century literature – Shawqat Bukhari. The author emphasizes that although the intricacy and complexity of expression in Shawqat 's poetry to some extent led to the fact that his poetry was not welcomed in certain circles, including in Bukhara, the poet managed to gain a worthy place among his contemporaries and descendants due to his distinctive style of speech. Despite this, commentators and other intellectuals paid tribute to Shawqat 's artistic status, his renewal in the field of poetry, his unique style of expressing thoughts, his special methods of word formation and interpretation, and recognized all of his endeavors as a network-based and artistic revolution in poetry as an invention.

The article also reflected on the most important features of Shawqat 's poetic style, which can be described as meaningful, imaginative, or complex. The author attempted to define the poet's individual style based on the opinions of domestic and foreign literary theorists such as Samarkandi Maleho, Zabekhulla Safo, Mahmud Futuhi, Sadri Saadiyev, Matlub Mirzoyunus and others, and raised the question of studying and further exploring the uniqueness of the poet's poetry.

Keywords: Shawqat Bukhari, style, fantasy, content, thesis, word, poetry, speaker, verse, researcher, word, Devon.

Дар бораи муаллифон: Тағоймуродов Рустам Ҳақимович, доктори илмҳои филологӣ, профессорси кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: [+992] 904-10-55-22.

Наимзода Қудратулло Қаҳҳор, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: [+992] 908-63-40-42.

Об авторах: Тагаймуродов Рустам Хақимович, доктор филологических наук, профессор кафедры таджикской литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: [+992] 904-10-55-22.

Наимзода Қудратулло Қаҳҳор, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: [+992] 908-63-40-42.

About the authors: Tagaimurodov Rustam Khakimovich, Doctor of Philology, Professor of the Department of Tajik Literature at Nosir Khusrav Bokhtar State University. Phone: [+992] 904-10-55-22.

Naimzoda Qudratullo Qahhor, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of Bokhtar State University named after Nosiri Khusrav. Phone: [+992] 908-63-40-42.

**ЧАНД МУЛОҲИЗА ДАР БОРАИ НУСХАИ ТОЗАИ
«ДЕВОН»-И ҲОФИЗ****Умриддин Юсуфӣ****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Ҳофизшиносӣ имрӯз дар Тоҷикистону Эрону Афғонистон ва Ҳинду Покистон ба яке аз самтҳои муҳимми адабиётшиносӣ табдил ёфта, дар баробари таҳия ва нашри «Девон»-и Ҳофиз ва матншиносии он, яъне муқобалаву муқояса ва танқиду тасҳҳи нусхаҳои муътабар ва нусабадалҳои ашъори ин шоири малакутӣ, инчунин таҳқиқи абъоди мухталифи рӯзгору осор, ҳунари шоирӣ, қорбасти муҳассиноти қалом, шарҳнависӣ, сабқшиносӣ, нусаҳшиносӣ ва ҳатто нишонашиносии шеърӣ Лисонулғайб қорҳои зиёди илмию интиқодӣ анҷом шудааст, ки муъбартарини онҳо ҷопи Муҳаммади Қазвинӣ ва Қосим Ғанӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Масъуди Фарзод, Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ ва Салими Найсорӣ мебошад.

Ҳофизшиносии эронӣ Алиӣ Мирансорӣ менависад, ки «...худуди 1700 нусхаи хаттии «Девон»-и Ҳофиз дар муҳити форсизабонон» шиносӣ ва феҳрист шудааст» [11, 4]. Ин шумора, бидуни шубҳа, аз шухрати ашъори оламгири Ҳофиз гувоҳӣ медиҳад. Дар Эрон аксари нусхаҳои қадимаи «Девон»-и Ҳофиз ҷопи факсимилӣ низ шудаанд.

Нахустин нусхаи муътабаре, ки дар аксари ҷопҳои интиқодии «Девон»-и Ҳофиз нусхаи асос қарор гирифт, нусхаи соли 813 х. қ. мусодиф ба 1424 м. мебошад, ки тавассути донишманди эронӣ Абдурраҳими Халқолӣ соли 1306 шамсии хуршедӣ ба муомилаи илмӣ ворид гардид [6].

«Девон»-и Ҳофиз, ки аз ҷониби Салими Найсорӣ таҳия шудааст, дар асоси 150 нусхаи хаттӣ сурат гирифта [9] ва яке аз ҷопҳои охириини муътабар ба ҳисоб меравад. Тибқи таҳқиқи Салими Найсорӣ, то кунун 51 нусхаи қадимии «Девон»-и Ҳофиз ба даст омадааст, ки аксараш дар асри XV қаламӣ шудаанд [9, 8]. Аз ин дастнависҳо ду нусхааш марбут ба Осиёи Миёна аст.

Нусхаи аввал таҳти рақами 555, ки дар Маркази мероси осори хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад ва соли китобати он 805 х. қ./ 1403 м. аст. Бояд гуфт, ки он дорои 41 ғазал ва 2 қитъаи Ҳофиз буда, дар ҳошияи «Девон»-и Ubaydi Zokoni навишта шудааст. Хушбахтона, қотибони нусхаи мазкур низ маълуманд: Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Ҳиравӣ ва Иброҳим Абдуллоҳ ибни Умар Абилҳаким Абарқӯҳӣ. Ин нусха аз ҷониби донишманди тоҷик Гулсум Галимова ва бо таҳрири академик Абдулғанӣ Мирзоев шиносӣ, таҳқиқ ва ба нашр расидааст [13, 3-64].

Донишманди тоҷик Амрияздон Алимардонов мақолае бо номи «Андешаҳо перомунӣ қадимтарин нусхаи осори Ҳофиз» дар бораи нусхаи мавриди гуфтугӯ ва нусхаҳои дигари маҳфуз дар ганҷинаи дастнависҳои шарқии собиқ Институти шарқшиносии Тоҷикистон изҳори назар карда, аз ҷумла менависад, ки «Ин нусха соли 2000-ум ҳамчун қадимтарин намунаи осори Ҳофизӣ Шерозӣ дар Феҳристи мероси ғайримоддии ЮНЕСКО сабт шудааст» [1], ки ин гуфтаи ӯ дар ҳамон замон сидқ мекунад. Вале баъдан маълум шуд, иттилое, ки А. Алимардонов дар мақолаи худ вобаста ба сабти ин нусха дар Феҳристи мероси ғайримоддии ЮНЕСКО дар соли 2000 овардааст, низ иштибоҳ буда, бино ба андешаи муҳаққиқ Дилшод Раҳимӣ он дар Феҳристи «Ҳотираи ҷаҳонӣ» соли 2003 сабти ном шудааст.

Аз он рӯзгор 25 сол сипарӣ шуда ва дар ин фосила боз ду нусхаи дигари «Девон»-и Ҳофиз ёфт шуд, ки таърихи истинсохи онҳо нисбат ба нусхаи 555-и Маркази мероси осори хаттии Тоҷикистон қадимтар мебошанд.

Зикри ин нукта бамаврид аст, ки дар ҳамин мақолаи худ А. Алимардонов дар масъалаи истинсохи нусха ба иштибоҳ роҳ додааст. Ӯ дар ибтидои мақолааш соли китобат шудани онро соли 807 х. қ. медонад, вале баъдтар менависад, ки «дар саҳифаи 140а соли китобати он 805 х. қ.» сурат гирифтааст, ки санаи дувум саҳеҳ буда, соли китобати онро мефаҳмонад.

Нусхаи дувум, нусхаи хаттии «Девон»-и Ҳофиз мебошад, ки аз китобхонаи ба номи Абурайҳони Берунии Институти шарқшиносии Тошканд дарёфт ва таҳти шумораи 12770 сабти ном шуда, соли 803 х. қ./1400 м. рӯнависӣ шудааст ва мо то ин дам гумон мекардем, ки ин нусха қадимтарин нусхаи шинохташудаи «Девон»-и Ҳофиз аст. Он бо хатти насх ва таълиқ омехта ба шикаста навишта шуда ва номи котибаш низ маълум мебошад: Бурҳон Ғиёс Кирмонӣ. Ин девон аз 407 ғазал, 4 қасида, 1 тарҷеъбанд, 23 рубой ва 23 китъа иборат мебошад. Ин нусхаи мунҳасир ба фард пас аз 11 соли марғи Ҳофиз рӯнависӣ шудааст.

Вале соли гузашта гурӯҳи донишмандони эронӣ меҳмони Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон шуда, чопи факсимали нусхаи «Девон»-и Ҳофизро ба Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ тақдим карданд, ки соли китобаташ баробар ба 801 х. қ. / 1398 м., яъне 9 сол пас аз вафоти шоир мебошад, ки дар ҳоли ҳозир куҳантарин нусхаи шинохташудаи комили «Девон»-и Ҳофиз аст.

Нусхаи мазкур дастнависи шумораи 5194-и маҳфуз дар китобхонаи «Нурусмония»-и Истонбул маҳфуз буда, 435 ғазал, 1 тарҷеъбанд (банде аз он ба гунаи ғазали алоҳида зимни ғазалиёт низ омада), 26 китъа, 4 маснавӣ ва 11 рубоиро фаро мегирад. Андозаи саҳифаи дастнавис 22х29 см буда, ҳаҷми умумиаш 160 саҳифаро ташкил медиҳад.

Аҳамияти ин нусха дар он аст, ки «асолати ашъори ўро равшантар менамояд, дахлҳо ва тасарруфоти котибонро дар давраҳои баъд ошкортар мекунад ва заминае муносиб ва ҳамвор барои арзаи ашъори асил ва ҳолиси Ҳофиз фароҳам месозад...» [8, 39].

«Пайдоии дастнависиҳои куҳан аз ашъори Ҳофиз, - менависад дар дебочаи он донишманди эронӣ Беҳрӯз Имонӣ, – бавежа наздиктар ба замони ҳаёти ӯ барои ҳофизпажӯҳон хабаре дилпазир ва иттифоқе чашмгир аст. Ҳарчанд ин ривоятҳои куҳан наметавонанд садои ҳуди Ҳофизро мунъақис намоянд, аммо метавонанд моро то ҳудуде ба асолат ва ҳулуси ин садо наздиктар кунанд ва тасарруфоти нусхаҳоро дар забти он, дар гузори замон ошкортар намоянд» [10, 15].

Дар навбати аввал бояд гуфт, ки бо пайдо шудани ин нусха ва нусхаҳои нисбатан кӯҳнаи дигаре, ки то соли 827 х. қ./ 1423-24 ба даст омадаанд, дар масъалаи нахустин чамъоварандаи «Девон»-и Ҳофиз будани Муҳаммад Гуландом шубҳа эҷод мешавад. Зеро тибқи таҳқиқи аксари ҳофизшиносони номӣ нахустин мудаввани «Девон»-и шоир Муҳаммад Гуландом [3] буда, пас аз фосилаи сивупанҷ соли даргузашти адиб, яъне соли 827 х. қ. /1423-24 м. ба гирд овардани ашъори Ҳофиз пардохтааст. Инчунин, дар ҷопҳои муътабари Қазвинӣ-Ғанӣ, Парвизи Хонларӣ, Масъуди Фарзод, Баҳоуддини Хуррамшоҳӣ, Салими Найсорӣ ба нусхаҳое истинод шудааст, ки бидуни таърих мебошанд ва онҳо асосан ба сиҳхати матн тақя кардаанд, ки равиши дурусти илмист.

Меҳоҳам ба ин нукта тавачҷуҳ намоем, ки оё то тасҳеҳи «Девон»-и Ҳофиз, ки аз ҷониби Муҳаммади Қазвинӣ ва Қосими Ғанӣ [4], ки аз ҷопи он 60 сол сипарӣ мешавад, дар асрҳои гузашта, донишманде будааст, ки «Девон»-и Ҳофизро аз лиҳози равиши тасҳеҳи интиқодӣ таҳрир кардааст? Оре, чунин донишманд Муҳаммад ал-Хусайний Кудсий Шерозист, ки 130 пеш аз ин, дақиқтараш соли 1886 «Девон»-и Ҳофизро аз рӯи 50 нусхаи хаттӣ тадвин карда, ба муқобалаи он пардохта ва онро бо дасти худ, яъне бо хатти настаълиқ китобат кардааст, ки соли 1322 х. қ./ 1904 м. дар Бумбай ҷопи сангӣ шуда, борҳо ба таъб

расидааст [7]. Ҳамин нусха баъдан аз ҷониби Ҳасан Зулфиқорӣ ва Абулфазл Алиӣ Муҳаммадӣ бо ҷопҳои Қазвинӣ, Хонларӣ, Соя ва Найсорӣ муқоиса шуда, соли 1381 х. қ. тавассути ҷопхонаи «Чашма»-и шаҳри Техрон нашр шудааст. Чунин ба назар мерасад, ки Қудсӣ нусхаҳои хубро дар даст дошта, зеро аксари ғазалҳои мансуб ба Ҳофизро дар он метавон пайдо кард.

Нусхае, ки бо кӯшиши Масъуди Миршоҳӣ ба ҷоп омадааст, бар мабной нусхаҳои хаттии парокандаи «Девон»-и Ҳофиз дар Варазрӯд омода шудааст, ки баргاردони онро камина ва таҳрири онро матншиносии номии тоҷик Мубашшири Акбарзод ба дӯш доштанд. «Девон»-и мазкур соли гузашта дар ҷопхонаи «Истеъдод» бо теъдоди 300 нусха ҷоп шудааст.

Меҳоҳам дар бораи вежагии ин нусха чанд мулоҳизаро, ки Масъуди Миршоҳӣ баён доштааст, бозгӯ намоям: «Нусхаест хаттӣ ва кӯҳна бо хатти наस्ताлиқи хоно, бе ному нишон дар қатъи (8.5) 15 дар (18.5) 25 сантиметр, бо ҷилди чармӣ ва қоғази фарсуда. Таърихи китобат ба номи котиб мушаххас нест. Бидуни муқаддима (шояд афтода бошад) шомии 472 ғазал, соқинома (70 байт), муғаннинома (22 байт), маснавиёт, тарҷебанд, таркиббанд, муҳаммас ва чандбайтиҳо мебошад. Матни китоб аз оғоз то поён «Девон»-и Ҳофизро ташкил медиҳад. Сафҳаҳо бо хаткашиҳои сурхранг барои таҳзиб омода шудааст. Худуди 25 то 29 ғазал дар баҳши «м» афтодааст ва дар поёни китоб, ки ҷаҳорпораҳо омаданд, нотамои монда ва баргаҳое гум шудааст. Радифи ғазалҳо, тартиби байтҳо ва маснавиёт дар муқоиса бо осори мунташиршуда аз «Девон»-и Ҳофиз мутафовит аст. Дар ин нусха барои навиштани ҳарфи «ч» ва «п» гоҳе ду нукта ва гоҳе се нукта истифода шудааст. Дар зери ҳарфи «с» гоҳе ду нукта ва гоҳе се нукта омадааст. Ҳарфи «г» ҳамеша монанди «к» навишта шудааст. Эродҳои оқои Муҳаммади Қазвинӣ ба нусхаи оқои Халҳолӣ (матни асли «Девон»-и Ҳофиз ҷопи Муҳаммади Қазвинӣ ва доктор Қосим Ғанӣ), ки дар муқаддимаи китоб ба эҳтимоми эшон мунташир шудааст, ба ин нусха ворид нест. Бархе аз ғазалхоеро, ки Парвиз Нотили Хонларӣ («Девон»-и Ҳофиз, ҷилди дувум. - Техрон, интишороти «Хоразмӣ», 1375) ва Ҳушанг Ибтиҳоти Соя («Ҳофиз ба сӯйи Соя». - Техрон, наشري «Корнома», 1377), ки интиқоби онҳоро ба Ҳофиз машқ донидаанд, дар ин нусха бо абъти бештаре мавҷуданд. Дар миёни нусхаҳои мунташиршуда нусхаи Фаридунмирзо («Девон»-и Ҳофиз Лисонулғайб, нусхаи Фаридунмирзои Темурӣ, ба эҳтимоми Аҳмади Мучоҳид, интишороти Донишгоҳи Техрон, 1379) аз ҳама бештар ба ин нусха шабоҳат дорад, бавижа дар баҳши афзудаҳои қорҳои Ҳофиз, ба девони ғазалиёти ӯ. «Соқинома» ва «Муғаннинома» дар ин нусха ҳар кадоми онҳо ҷудогона ҳастанд. Дах қасида, ки дар ситиҳои қудратмандони давраи ҳудаш сурудааст ва дар бештари нусхаҳои муътабар омадааст, дар ин нусха вучуд надорад. Маснави «Ало, эй оҳуи ваҳшӣ...» ба ҷойи 29 байт дар ҷопи Муҳаммади Қазвинӣ ва доктор Қосим Ғанӣ дар ин нусха дорои 44 байт мебошад. Вижагиҳои дигаре низ дар ин нусха вучуд дорад, ки акнун мадди назар нест ва умед аст, дар оянда ин девон ба гунае, ки ҳафт мунташир гардад ва пажӯҳишгарон худ онро баррасӣ кунанд.

Дар ин баррасӣ аз ҷандин нусхаи хаттии беномуншоии дигар истифода шудааст» [14,4-5].

Ҳасани Анварӣ, ки дар тасҳеҳу танқеҳи матншиносии «Девон»-и Ҳофиз пажӯҳиши арзишманде анҷом додааст, аз ҷумла менависад, ки аз анбӯҳи нусхаҳои хаттии «Девон»-и Ҳофиз, ки то замони мо расидаанд, ду нусхае вучуд надорад, ки айни ҳамдигар бошанд [24]. Ба аҳли илм маълум аст, ки Ҳофиз девони ғазалиёташро дар замони зиндагии ҳеш тадвин накардааст. Ба ҷор далел: яқум, ин ки ӯ шоири миёнаҳол буд. Дувум, барои китобати «Девон» қоғаз ва хаттот зарур буд, ки тавони пардохти ҳаққи хидмати онҳоро надошт. Севум, Шафеии Қадканӣ мулоҳизаи дигареро пеш меронад, ки бояд Ҳофиз девонашро ба қасе тақдим мекард ва барои раҳо шудан аз ин вазифа ин қорро ба уҳдаи Муҳаммади Гуландом гузошт [11, 287]. Ҷаҳорум, Муҳаммад Гуландом ҳам дар ҳамон дебочаи маъруфаш ба «Девон»-и Ҳофиз менависад, ки дар сурати тадвин

муҳолифон бар зидди Ҳофиз амал менамуданд. Вакте ки Ҳофиз ғазал мегуфт, хабараш дар шаҳр мепечид ва вирди забони мардум мешуд ва дар фосилаи каме то Кашмир ва Самарқанд мерасид. Чунонки дар мавриди иштихори ашъораш худи Ҳофиз менависад:

*Ба шеъри Ҳофиз Шероз мерақсанду менозанд,
Сияҳчаишмони кашмириву туркони самарқандӣ.*

Китоби «Ин кимиёи ҳастӣ»-и Шафеи Кадканӣ (ибрат аз 3 ҷилд) аз навтарин пажӯҳишҳо дар самти ҳофизшиносӣ мебошад. Ӯ дар ин китоб ашъори Ҳофизро аз паҳлуҳои гуногун таҳқиқ кардааст ва он ҷо, ки дар бораи матншиносии ғазалиёти Ҳофиз суҳан меӯяд, аз ҷумла ишора мекунад, ки Ҳофиз барои ба ҳадди камол расидани шеъри худ онро чанд бор таҳрир мекард ва ба ҳамин далел нусхаҳои ғазалиёти ӯ аз ҳам тафовути зиёд доранд. Дар нусхае аз «Девон»-и Ҳофиз ин байт вучуд дорад.

*Хор дар суҳбати гул давлати тезе меронд,
Гул ҷу барбод шуд он тезии гул охир шуд.*

Ӯ ин байтро огоҳона чунин таҳрир мекунад:

*Шукри Эзод, ки ба иқболи кулаҳушаи гул,
Нахвати боди даю шавкати хор охир шуд.*

Матншинос бояд аз ин гуна таҳрироту тасҳехоти шеъри Ҳофиз огоҳ бояд бошад ва дар замони таҳия ва нашри «Девон»-и Ҳофиз гунаи беҳтарро интихоб ва ба кор барад.

Бояд ба ин нукта таъкид кард, ки матни дастнависи тозаи Ҳофиз дар остонаи конфронси байналмилалии «700 сол бо Ҳофиз», ки бо ибтикори Ҳукумати Тоҷикистон дар Порис дар қароргоҳи ЮНЕСКО моҳи июни соли равон баргузор гашт, бо ҳатти форсӣ дар Техрон ҷоп шуд.

Дар маҷмӯъ, нусхаи «Девон»-и Ҳофиз бар мабноси дастнавиштае аз Варзӯд дар ҳофизшиносӣ саҳифаи тоза мебошад.

КИТОБНОМА

1. Алимардонов, Амрияздон. Андешаҳо перомунӣ қадимтарин нусхаи осори Ҳофиз. Сомонаи Маркази мероси осори ҳаттии назди Раёсати АМИТ.
2. Анварӣ, Ҳасан. Ҳофиз. -Техрон: Хонаи китоб, 1391.- 120 с.
3. Дебӯчаи Муҳаммад Гуландом. –с. 46-53. Дар китоби «Девон»-и Ҳофиз. Ба тасҳеҳи Муҳаммад Қудсӣ. Бо муқобалаи ҷаҳор нусхаи ҷопии муътабари Қазвинӣ, Хонларӣ, Соя ва Найсорӣ, ба ҳамроҳи кашфулабёт ва фарҳанги луғот. Ба кӯшиши дуктур Ҳасан Зулфӣқорӣ ва Абдулфазли Алимӯҳаммадӣ. –Техрон: Чашма, 1381, 828 с.
4. Девони Ҳоҷа Шамсуддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ. Ба эҳтимоми Муҳаммади Қазвинӣ ва дуктур Қосим Ғанӣ. – Техрон: Чопхонаи Маҷлис, 1320 х. ш.
5. Девони Ҳоҷа Шамсуддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ. Ба эҳтимоми Муҳаммади Қазвинӣ ва дуктур Қосим Ғанӣ. – Техрон: Чопхонаи Маҷлис, 1320 х. ш.
6. Девони Ҳоҷа Шамсуддин Муҳаммад Ҳофизӣ Шерозӣ. Ба тасҳеҳи Абдураҳими Халҳоӣ. -Техрон: Интишороти Ҳофиз, ҷопхонаи Фарҳанг, 1369, ҷопи аввал. – 440 с.
7. «Девон»-и Ҳофиз. Ба тасҳеҳи Муҳаммад Қудсӣ. Бо муқобалаи ҷаҳор нусхаи ҷопии муътабари Қазвинӣ, Хонларӣ, Соя ва Найсорӣ, ба ҳамроҳи кашфулабёт ва фарҳанги луғот. Ба кӯшиши дуктур Ҳасан Зулфӣқорӣ ва Абдулфазли Алимӯҳаммадӣ. – Техрон: Чашма, 1381, 828 с.
8. «Девон»-и Ҳофизӣ Шерозӣ: қуҳантарин нусхаи шинохташудаи қомил, китобати 801 х./ бо дебӯчаи Муҳаммад Гуландом (ҷомеи «Девон»-и Ҳофиз) нусхаи барғардони дастнависи шумораи 5194 китобхонаи «Нурусмонӣ» (Истонбул), ба кӯшиши Бехрӯз Имонӣ. – Техрон: Маркази пажӯҳиши «Мероси мактуб», ҷопи аввал 1394, ҷопи дувум 1401 х. ш. -64+94 с.
9. Девони Ҳофиз бар асоси нусхаҳои ҳаттии садаи нуҳум: муштамил бар ду бахш: бахши аввал ғзалҳои Ҳофиз, бахши дувум: пайвастиҳои ғазалҳо, ғазалвораҳо... Тадвини Салими Найсорӣ. -Техрон: Суҳан. – 584 с.

10. Девони Ҳофиз бар мабнои дастнависҳои пароканда дар Варазрӯд. Тасхех, ташхия ва кашфулғамисроъ аз дуктур Масъуди Миршохӣ. -Техрон: Асотир.1404. - 872 с.

11. Имонӣ, Бехрӯз. Мукаддима «Девон»-и Ҳофизи Шерозӣ: куҳантарин нусхаи шинохташудаи комил, китобати 801 ҳ./ бо дебоҷаи Муҳаммад Гуландом (чомеи «Девон»-и Ҳофиз) нусхаи баргардони дастнависи шумораи 5194 китобхонаи «Нурусмония» (Истонбул), ба кӯшиши Бехрӯз Имонӣ. – Техрон: Маркази пажӯҳишии «Мероси мактуб», чопи аввал 1394, чопи дувум 1401 ҳ. ш. – сс. 3-64.

12. Кадкайн, Шафей Муҳаммадризо. Ин кимиёи ҳастӣ: дар бораи Ҳофиз. – Техрон: нашри Сухан, 1396. Ҷ. 3. – 458 с.

13. Мирансорӣ, Алӣ. Нуҳоҳо ва шарҳҳои «Девон»-и Ҳофиз// Ҳофиз (зиндагӣ ва андеша). -Техрон, 1391/2012.

14. Ҳофиз. Чихилу се ғазал (аз рӯи яке аз қадимтарин нусхаҳои мавҷуда). Ба кӯшиши Г. Ғалимова. Ҳофизи Шерозӣ. -Душанбе: Ирфон, 1971. -160 с.

15. Ҳофизи Шерозӣ. Девон бар мабнои дастнависҳои парокандаи Варазрӯд. Тахияи матн аз Масъуди Миршохӣ. Гардонанда ба хатти кириллӣ У. Юсуфӣ. -Душанбе: Истеъдод, 2024. -744 с.

ЧАНД МУЛОҲИЗА ДАР БОРАИ НУСХАИ ТОЗАИ «ДЕВОН»-И ҲОФИЗ

Мақолаи мазкур дар бораи куҳантарин нусхаҳои «Девон»-и Ҳофиз баҳс мекунад. Куҳантарин нусхаи шинохташудаи комил, ки китобати он соли 801 ҳ.қ./ 1398 м., дар китобхонаи «Нурусмония» (Истонбул) таҳти шумораи маҳфӯз 5194 буда, он 435 ғазал, 1 тарҷеъбанд (баное аз он ба гунаи ғазали алоҳида зимни ғазалиёт низ омада), 26 қитъа, 4 маснавӣ ва 11 рубоиро фаро мегирад. Андозаи саҳифаи дастнавис 22х29 см буда, ҳаҷми умумияш 160 саҳифаро ташиқил медиҳад. Ин нусха пас аз 9 соли вафоти шоир рӯнависӣ шудааст.

Аҳаммияти ин нусха дар он аст, ки асолати ашъори ўро равшантар менамояд, дахлҳо ва тасарруфоти котибонро дар давраҳои баъд ошкортар мекунад ва заминаи муносиб ва ҳамвор барои арзаи ашъори асил ва холиси Ҳофиз фароҳам месозад.

Нусхаи тозаи «Девон»-и Ҳофиз бар мабнои дастнавиштаҳои Варазрӯд, ки бо кӯшиши Масъуди Миршохӣ ҳам дар Душанбе ва ҳам дар Техрон чоп шудааст, нисбат ба нусхаҳои дигар бо он фарқ мекунад, ки абёти нисбатан зиёдро фаро гирифта, 600 ғазал, 1 муҳаммас, 1 таркиббанд, 1 тарҷеъбанд, 5 маснавӣ, соқинома, 43 қитъа ва 17 рубоиро фаро мегирад. Баргардонкунандаи ин нусха ба хатти кириллӣ Умриддин Юсуфӣ ва муҳаррири он Мубашиш Акбарзод мебошанд. Чопи ин нусха дар нусхашиносии «Девон»-и Ҳофиз саҳифаи нав мебошад.

Калидвожаҳо: девони Ҳофиз, нусхаҳои хаттӣ, қадимтарин нусхаҳои хаттии шинохташуда, Варазрӯд, Халхолӣ, Муҳаммад Қазвинӣ, Қосим Ғанӣ, Парвиз Нотили Хонларӣ, Масъуд Миршохӣ, китобхонаи Нурусмония, нусхаи рақами 555, нусхаи хаттии ғазалиёти Ҳофиз, рубоиеҳои Лисонулгайб.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О НОВОЙ ВЕРСИИ «ДИВАНА» ХАФИЗА

В данной статье рассматриваются древнейшие из известных списков «Дивана» Хафиза. Самый древний из известных полных списков, датируемый 801 г. хиджры/1398 г. н. э., находится в библиотеке Нурусмония (Стамбул) под номером 5194 и включает 435 газелей, 1 тарджибанд (часть которого также представлена отдельной газелью в сборнике газелей), 26 глав, 4 маснави и 11 рубаи. Размер страницы рукописи составляет 22х29 см, а её общий объём – 160 страниц. Этот экземпляр был переписан через 9 лет после смерти поэта.

Важность этого экземпляра состоит в том, что данный экземпляр нагляднее выявляет подлинность стихов Хафиза, обнаруживает вмешательства и произвольные правки переписчиков более поздних эпох и

создаёт надёжную основу для издания аутентичных и «чистых» текстов Хафиза.

Новый экземпляр «Дивана» Хафиза, основанный на рукописях Варазруда, изданный усилиями Масуда Миршахи в Душанбе и Тегеране, отличается от других экземпляров тем, что охватывает относительно большое количество стихов и включает 600 газелей, 1 мухаммас, 1 тараббанд, 1 тарджиббанд, 5 маснави, сокинама, 43 китина и 17 рубаи. Переводчиком этого экземпляра на кириллицу является Умриддин Юсуфи, а редактором – Мубашиш Акбарзод. Публикация этого экземпляра – новая страница в изучении «Дивана» Хафиза.

Ключевые слова: Диван Хафиза, рукописи, древнейшие известные рукописи, Варазруд, Халхоли, Мухаммад Казвини, Касым Гани, Парвиз Нотили Ханлари, Масуд Миршахи, Библиотека Нурусмания, экземпляр № 555, рукопись, газели Хафеза, рубаи Лисанул-Гайба.

SOME REFLECTIONS ON THE NEW VERSION «DIVAN» OF HAFEZ

This article examines the oldest known manuscripts of Hafez's «Divan.» The oldest known complete manuscript, dating from 801 AH/1398 CE, is housed in the Nurusmoniye Library (Istanbul) under the number 5194 and includes 435 ghazals, 1 tarjiband (part of which is also represented as a separate ghazal in the ghazal collection), 26 chapters, 4 masnawis, and 11 rubais. The manuscript page size is 22 x 29 cm, and its total length is 160 pages. This copy was copied nine years after the poet's death.

The importance of this copy lies in the fact that it more clearly reveals the authenticity of Hafiz's poems, exposes the interventions and arbitrary edits of later scribes, and creates a reliable basis for publishing authentic and «pure» texts of Hafiz.

This new copy of Hafiz's Divan, based on the Varazrud manuscripts and published by Ma'sud Mirshahi in Dushanbe and Tehran, differs from other copies in that it covers a relatively large number of poems, including 600 ghazals, 1 mukhammas, 1 tarabband, 1 tarjiband, 5 masnavi, a soqinama, 43 kitin, and 17 rubai. The Cyrillic transliteration was prepared by Umridin Yusufi and edited by Mubashshir Akbarzod. This publication opens a new chapter in the study of Hafiz's Divan.

Key words: Hafez's Divan, manuscripts, oldest known manuscripts, Varazrud, Khalkholi, Muhammad Qazvini, Qasim Ghani, Parviz Notili Khanlari, Masoud Mirshahi, Nurusmaniya Library, copy number 555, manuscript, Hafez's Ghazals, Rubaiyat of Lisanul-Ghayb.

Дар боран муаллиф: Умриддин Юсуфӣ – сарҳодими шӯъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, доктори илмҳои филологӣ, e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 5575.

Об авторе: Умриддин Юсуфи – главный научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки, доктор филологических наук. e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 5575.

Information about the author: Umridin Yusufi – Chief researcher, Department of History of Literature, Institute of Language and Literature named after Rudaki, Doctor of Philology, e:mail: nushin74@mail.ru, тел.: +992 919 04 5575

**«АРМУҒОНИ БАДАХШОН» – САРЧАШМАИ
ШИНОХТИ АДАБИЁТИ МАҲАЛЛӢ**

**Ҳоким Қаландариён
Институти илмҳои гуманитарии
ба номи академик Б. Искандарови АМИТ**

Забони форсии тоҷикӣ дар муҳити иҷтимоиву фарҳангии мардуми Бадахшон мақоми барҷаста дорад ва маҳз тавассути ин забон бештари мероси адабӣ ва фарҳангии минтақа ифода ёфтааст. Адабиёти форсии тоҷикӣ, ҳамчун рукни муҳимми тафаккури маънавӣ, дар зехн ва зиндагии сокинони Бадахшон решаҳои амиқ гузошта, на танҳо дар шаклгирии завқи эстетикӣ, балки дар тарбияи ахлоқиву маънавии ҷомеа нақши муассир дошта ва то имрӯз ин рисолатро идома медиҳад [9, 16]. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ дар таърихи адабиёт ва фарҳанги форсии тоҷикӣ мақоми вижае дорад. Ӯ дар соҳаҳои адабиёт, таърих, забоншиносӣ ва мардумшиносӣ осори арзишманде ба ёдгору гузоштааст, ки бахши аъзами онҳо дар замони ҳаёташ ва қисмате баъд аз вафоташ дар дохили кишвар ва берун аз он ба нашр расидаанд.

Тазкираи «Армуғони Бадахшон» дар жанри тазкиранигории форсии тоҷикӣ бо сабуку услуби наве таълиф ёфтааст. Аксари шоироне, ки дар он муаррифӣ шудаанд, ба асрҳои XVII, XVIII ва XIX тааллуқ доранд, ҳарчанд аз шоирони асрҳои қабл низ чанд нафар зикр гардидаанд. Қадимтарин шахсияти адабие, ки дар ин тазкира аз ӯ ёд шудааст, Сайидумари Юмғӣ, маъруф ба Малик Ҷаҳоншоҳ мебошад, ки аз муосирони Носири Хусрав ба шумор меравад [6].

Вижагии фарқкунандаи «Армуғони Бадахшон» дар муқоиса бо тазкираҳои анъанавӣ дар он зоҳир мегардад, ки муаллиф на танҳо ба зикри номи шоирон ва намунаи ашъори онҳо иқтифо накардааст, балки бо шарҳи муфассали авзои сиёсӣ ва иҷтимоии замони ҳаёти онҳо, муҳити адабии давро низ таҳлил кардааст. Дар баробари ашъори манзум, ба осори мансури шоирон низ таваҷҷуҳ зоҳир гардида, муаллиф дар мавридҳои гуногун ба тавзеҳи онҳо пардохтааст.

Яке аз ҷанбаҳои муҳимтарини ин асар дар он аст, ки Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ назари интиқодии худро нисбат ба шеърӣ ҳар як шоир баён намуда, то андозае чараёни танқиди адабиро ба намоиш мегузорад. Ғайр аз он, муаллиф шарҳи муфассали вазъи умумии фарҳангӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии минтақаи Бадахшонро низ баён дошта, муаррифии шоиронро дар партави ҳамин шароит анҷом медиҳад.

Аз вижагиҳои ҷолиби дигари тазкира он аст, ки муаллиф ашъори шоиронро, ки бо ғӯиш ва лаҳҷаҳои маҳаллии худ сурудаанд, низ гирдоварӣ кардааст. Ин ба тазкира арзиши иловагии забоншинохтӣ мебахшад [7].

Ҷолиб он аст, ки муаллиф баъзе аз шахсиятҳои адабиро, ки зодаи Бадахшон буданд, вале дар марказҳои бузурги илмиву адабии Бухоро, Исфаҳон ё Деҳлӣ машҳур гаштаанд, ба тазкира ворид накардааст. Баръакс, шоироне, ки дар Бадахшон муқим гашта, ҳарчанд шӯҳрати камтаре доштанд, ба ин тазкира дохил шудаанд.

Дар «Армуғони Бадахшон» маълумоти ҷолибе перомунӣ ҷуғрофиёи табиӣ, иқлим, тарзи зиндагӣ, дарёҳо, кӯҳҳо, дараҳо ва расму ойинҳои мардум пешниҳод гардидааст. Муаллиф бо диққати махсус ба тавсифи вазъи иқтисодии маҳалҳои гуногун мепардозад, нуктае, ки дар дигар тазкираҳои то он замон навишташуда ба нудрат дида мешавад. Аз ҳамин ҷиҳат, арзёбии муқоисавии ин асар бо вазъи кунунии иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо ҷолиб ва арзишманд арзёбӣ мегардад.

Бо таваҷҷуҳ ба ҳамаи ин паҳлуҳои илмӣ ва фарҳангии тазкираи «Армуғони Бадахшон», омӯзиш ва таҳқиқи он зарур ва саривақтӣ мебошад. Зеро ин асар танҳо як тазкираи адабӣ набуда, балки ҳуччати таърихӣ, ҷуғрофиёӣ, мардумшиносӣ ва забоншинохтӣ низ маҳсуб мегардад, ки то имрӯз арзиши илмӣ ва фарҳангии худро нигоҳ доштааст.

Бо таъя ба тазкираи «Армуғони Бадахшон»-и Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ, ки яке аз муҳимтарин сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ Бадахшон мебошад, метавон ба таври илмӣ тарҷумаи ҳол ва осори адабии ду нафар аз удабои маъруфи Шугнон – Шох Абдулғиёс Асир [15, 209-210] ва Худоербегхон Муслимро [15, 210-211] таҳлил кард. Ин мақола кӯшиш мекунад бо равиши адабиётшиносӣ, нақш ва арзиши адабии эшонро дар таърихи шеърӣ Шугнон ва адабиёти тоҷикии асри XIX баррасӣ намояд.

Шох Абдулғиёсхон, бо таҳаллуси Асир, аз чехраҳои шинохтаи адабиёти Бадахшон дар аҳди аморати Афғонистон ба шумор меравад. Ӯ фарзанди Юсуфалихон ва аз авлоди Шох Низомиддин Хомуш, яке аз ҳокимзодагони саршиноси Шугнони таърихӣ, буда, дар муҳити ашрофӣ фарҳангӣ ба камол расидааст.

Дар замони ҳокимияти Амир Абдурраҳмонхон (подшоҳи марказгарои Афғонистон), Шох Абдулғиёсхон ба ҳайси яке аз намояндагони ашрофи Бадахшон ба Кобул даъват ва муваққатан дар он ҷо муқим мегардад. Вале, бо мурури замон ва дар шароити маҳдудиятҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ, ки бар ӯ дар фазои мусофирату таҳти назорат таҳмил мегардид, эҳсоси маҳрумӣ ва тангдигии равоӣ пайдо намуда, қарор мекунад аз Кобул хориҷ гардад.

Ӯ бо истифода аз роҳҳои кӯхистонӣ тавассути Шугнони ҳолия (тарабии Афғонистон) ба Хоруқ (Хоруғ), ки дар соҳили муқобили Шугнони Афғонистон воқеъ аст, меояд ва муддате дар он ҷо иқомат мекунад. Сипас, ба ноҳияи Рӯшон, ки он замон баҳше аз шӯъбаҳои марбут ба Шугнони Афғонистон маҳсуб мешуд, кӯч мебандад ва то поёни ҳаёт дар он ҷо маскан мегузинад.

Шох Абдулғиёсхон соли 1310 ҳиҷрий қамарӣ дар Рӯшон даргузаштааст.

Дар тазкираи «Армуғони Бадахшон» ӯ ҳамчун шахсияти бомаърифат, дорои ахлоқи ҳамида ва фазлу камол тасвир шудааст. Ба қавли муаллифи тазкира «мушорунилайҳ шахсе аст ба адолат ва фазилат машхур» [15, 209]. Ҳамчунин, таҳаллуси Асир, ки маънои «асиршуда, бандӣ» дорад, метавонад ишорае ба эҳсоси мусибати шахсӣ ва вазъи зиндагии ӯ дар мусофират бошад, ки дар паҳлуи ҷабҳаҳои адабии ӯ паҳлуи маънавии зиндагӣро низ ифода мекунад.

Аз матни тазкира ва намунаи ғазалҳои овардашуда бармеояд, ки Асир ба мактаби ғазалсароии суннатӣ тааллуқ дорад, вале бо унсурҳои тасвиргароии баланд, истеъмоли ташбеҳоти сероб, ва иттисолоти маънавӣ (таърифу тавсиф) шеърҳои хосияти зебоии хоси эҳсосӣ дорад.

Дар тазкираи «Армуғони Бадахшон» ду ғазали шоир ба пуррагӣ оварда шудаанд. Яке ин аст:

*Касе, ки дида руҳу орази нақӯи туро,
Зи сар бурун накунад ёди орзуи туро.
Ба ҷон харанд азизони бӯстон дар боғ,
Насим агар бирабояд абири кӯи туро.
Бӯрид нӯки забони бунафшаро бўлбул,
Чу дошт ҳамсарии зулфи мушкбӯи туро.
Зи хок азми раидам, ба ҷисму ҷон хезад,
Сабо агар бирасонад зубори кӯи туро.
Ба ним ҳабба чу қадри суҳан ба Шугнон нест,
Ба ҳарза чанд бирезанд обрӯи туро.
Асир, агар ба гирди шаҳр ин ғазал гӯӣ,
Ба оби зар бинависанд гуфтугӯи туро [15, 209-210].*

Ғазали мазкур дар яке аз баҳрҳои маъмули шеъри форсии тоҷикӣ – баҳри мучтасс (мусаммани арӯзу зарб маҳбуни маҳзуф – мафоилтун фаилотун мафоилтун фаилун: V – V – / VV – – / V – V – / V V –) таълиф ёфтааст. Ин баҳр дар адабиёти форсии тоҷикӣ ба баҳши шеърҳои ишқӣ зиёд истифода мешавад ва ба нисбати баъзе баҳрҳо сабук ва мусикаомез буда, бештар бо рӯҳияи эҳсосотӣ ва ғиноӣ истифода мешавад. Агар ба ин байти шоири маъруфи асри XV Бадриддини Ҳилолӣ, ки дар ҳамин вазн суруда шудааст, таваҷҷуҳ намоем, хусусиятҳои ин баҳр ва монандии он ба ғазали мавриди таҳлил низ возеҳ ба назар мерасад:

*Биё, биё, ки дилу ҷони ман фидои ту бод,
Саре, ки дар тани ман ҳаст, хоки пои ту бод [5, 288].*

Дар байти зер истифодаи навъи гул –бунафша, ки ишорат ба зулфи маъшук аст, «вожаҳои гулу гиёҳ бо тобишҳои гуногуни маъноӣ истифода бурда мешавад» [8, 119]:

*Бурид нӯки забони бунафшаро булбул,
Чу дошт ҳамсарии зулфи мушқбӯи туро.*

Ин байт бо ҳамон сохтори арӯзии баҳри мучтас баён шудааст ва намуди оҳангин, равон ва пур аз эҳсоси онро ба хубӣ нишон медиҳад. Ба ҳамин тариқ, гузинуши вазни мучтас барои ин ғазал, интиҳоби шоирона ва огоҳонаест, ки дар хидмати мазмуни ишқӣ он қарор гирифтааст.

Истифодаи радифи шахсии ишқӣ («туро») дар ғазали Шох Абдулғиёси Асир, ки яке аз унсурҳои муҳими услуби шахсиятгароёна маҳсуб мешавад, ба шеъри мазкур сатҳи баланди самимият ва ҳассосияти эҳсосиро мебахшад. Ин гуна радиф, ки мустақиман ба маҳбуб ишора мекунад, иртиботи зичи эҳсосии шоирро бо мавриди муҳаббат намоён месозад ва муқоламаи эҳсосиро байни ошиқ ва маъшук ба вуҷуд меорад. Ин равиш хосса дар ғазали классикӣ роиҷ аст, зеро он на танҳо муҳаббати умумӣ, балки муҳаббати шахсӣ ва инфиродии шоирро ифода мекунад. Ба воситаи чунин радиф, ғазал аз як манзараи абстрактӣ ба як таҷрибаи шахсӣ табдил меёбад. Интиҳоби вожаҳои ҳамқофия, аз қабили «накӯ», «орзӯ», «кӯ», «мушқбӯ», «абрӯ» ва «гуфтугӯ» низ дар шаклирии фазои эҳсосии шеър саҳми муҳиме доранд. Ин калимаҳо бо мусикаи дарунӣ ва бори маънавии худ на танҳо сохтори зебои зоҳирии ғазалро таъмин мекунанд, балки эҳсоси сабукӣ, латофат ва лаззати ботинии шоирро низ ба хонанда интиқол медиҳанд. Ин гуна интиҳоби вожаҳо ва сохтани қолаби қофиявии мутаносиб бо мазмун, яке аз вижаҳои асосии шеъри классикии форсии тоҷикӣ мебошад, ки тавассути он шоирон тавонистаанд эҳсосоти ошиқонаро бо оҳанги мусиқӣ ва сабки баланди бадеӣ баён намоянд.

Шоир дар ин ғазал муҳаббат ва шефтагии ошиқонаи худро бо истифода аз луғоти пурмаъно, тасвирҳои зебо ва вожаҳои классикии шеъри форсӣ ба шакле бисёр дилчасп ва зебо баён мекунад. Гарчанде аз осори дигар ё намунаҳои муқаммалӣ эҷодиёти ӯ (ба истисноӣ як ғазали дигар) маълумоти кофӣ дар даст нест, таҳлили ҳамин ғазали мавҷуд имкон медиҳад, ки баъзе вижаҳои сабк ва услуби шоир, яъне Асир, муайян карда шаванд.

Аз мазмун, забон ва сохтмони шеър метавон хулоса кард, ки он бо забони сода, равон ва мутобиқ ба меъёрҳои мактаби классикии адабиёти форсӣ навишта шудааст. Ин нишон медиҳад, ки шоир ба анъанаҳои устувори шеърӣ форсӣ арҷ гузошта, бо назари эҳсосӣ ва зебоишинсонаи худ муҳаббатро дар қолаби ғазал ба таври равшан тасвир намудааст. Ғазали фавқуззир бо вижаҳои тасвири ишқ бо зебоӣҳои табиат, таркиби хуби ҳиссиёт ва шикоят, сохтори муназзами радиф ва қофия ва таъкиди мазмуни баланд бо вожаҳои содаву муассир намунаи равшани сабки маънавий-ишқӣ адабиёти форсии тоҷикӣ дар минтақаи Бадахшон аст. Шох Абдулғиёси Асир бо истифода аз забони шоирона, рамзҳои суннатии ғазал ва алоқамандӣ ба муҳити зистии ҳеш, таркиботи нотақрори эҳсосӣ ва

ичтимоиро падида овардааст. Ин ғазал на танҳо ба сабки классикӣ пайванд дорад, балки эҳсоси асолати маҳаллӣ, танқиди иҷтимоӣ, ва худшиносии адабиёро ҳам дар худ таҷассум кардааст. Асир ба фарқ аз шоирони маҳаллии ҳамасри худ забони шоиронаашро ба сабки забони адабии классикӣ хеле наздик нигоҳ медорад ва кӯшиш мекунад, ки дар сатҳи олии суҳан гӯяд.

Бо он ки Шугнон яке аз минтақаҳои муҳими фарҳангии Бадахшони Афғонистон ба шумор меравад ва таърихан дорои ахлоқи суҳанварӣ, маърифати динӣ ва мероси фарҳангии ғанӣ аст, дар манобеи адабии машҳур, ба вижа тазкираҳо, номи камтарин шоирони он зикр гардидааст. Аз шумори бешумори соҳибдилону соҳибқаламон танҳо ду нафар дар ин тазкира ёд шудаанд, ки ин худ гувоҳи то ҳадде нозуки шароити иҷтимоӣ ва адабӣ дар он минтақа мебошад.

Бо таваҷҷуҳ ба ду байти поёнии ғазали Асир, метавон дид, ки худи шоир ба бетаваҷҷуҳӣ ва беарзишии суҳан дар муҳити зисти худ, яъне мулки Шугнон, ишора мекунад. Ӯ бо як андешаи интиқодӣ ва илтиҳоби ботинӣ аз он шикоят мекунад, ки суҳани шоирона ва арзишҳои маънавӣ дар байни мардуми минтақа қадриносии намешаванд, балки баръакс, ҳарзаву суҳанони пучу бемантик ҷойгузини каломи бадеъ гардидаанд:

*Ба ним ҳабба чу қадри суҳан ба Шугнон нест,
Ба ҳарза чанд бирезанд обрӯи туро [5, 210].*

Истифодаи ибораи «ба ним ҳабба», ки дар форсии мардумӣ маънии «ҳеч» ё «арзише надошта» дорад, ҳаққоният ва самимияти ин шикоятӣ иҷтимоии шоирро бештар менамояд. Дар ин мисраъ, «обрӯ» (шаъну эътибори суҳанвар) бо ҳарзагӯии умумӣ дар хатар қарор дорад.

Дар «Ганчи Бадахшон» ин байт ба шакли зерин оварда шудааст:

*Ба ним ҳабба чу қадри суҳанишиносон нест,
Ба ҳарза чанд бирезанд обрӯи туро [11, 258].*

Дар байти дувум, Асир ба таври рамзӣ пешниҳоди муҳолифа бо муҳити зодгоҳ ва гурез ба муҳити шоирпарвар менамояд:

*Асир, агар ба гирди шаҳр ин ғазал гӯӣ,
Ба оби зар бинависанд гуфтугӯи туро [15, 210].*

Ибораи «ба гирди шаҳр» нишон медиҳад, ки дар муҳитҳои шаҳрнорӣ, ки маъмулан маркази адабу фарҳанг ҳастанд, шеър ва суҳани баландарзишро қадр мекунад. Ифодаи «ба оби зар навиштан» рамзи эътироф, эҳтиром ва ҷойгоҳи волои суҳан аст. Ин муқоисаи ду муҳит, яке ҷафокор, дигаре қадринос, танқиди муҳити маънавии зодгоҳии шоирро қавитар мекунад.

Бояд таъкид кард, ки ин нигоҳ ва нигаронии Асир танҳо дар як ғазал маҳдуд намешавад. Дар як ғазали дигараш низ, ки дар тазкира ҷо ёфтааст, ӯ бо итминон ба қобилияти суҳанварии худ ва садои устувори шахсиятӣ, худро аз беҳтарин шоирони замони худ медонад ва ҳамзамон ба беарзишии суҳан дар муҳити атроф ишора мекунад:

*Чун бихонд ин ғазалу гуфт ҳамепиндорам,
Ки чунин шоири навхез надидаст касе.
Чун ду дасти шаҳу нутқи туву ашъори Асир,
Чор фаслайн гӯҳархез надидаст касе [15, 210].*

Дар ин ҷо ҳам Асир бо эҳсоси баланд аз нерӯи шеърӣ худ, каломи ҳешро бо фаслҳои табиат, яъне бо чор фасли пурбору гӯҳаррез, муқоиса мекунад, ки ин шеваи суҳан ба шоирони худшинос ва соҳибмақтаб хос аст. Ҳамзамон, ишораи ӯ ба он ки «чун ду дасти шаҳу нутқи туву ашъори Асир, чор фаслайн гӯҳархез надидаст касе» як эълומияи шахсии шоирӣ буда, ҳамзамон танқид аз ҷомеаи бетафовут ба ҳисоб меравад.

Аз ин байтҳо бармеояд, ки Асир танҳо як ошиқи шефта нест, балки шоири таҳлилгар ва танқидгари муҳити иҷтимоӣ ва адабии ҳеш аст. Вай бо қалами пурэхсос ва сабки равон, беэътиной ба каломи бадеъро танқид мекунад ва

эҳтиром ба шеърро талаб дорад. Ин хосият ӯро ба силсилаи шоирони худогоҳ ва ҷомеашиноси адабиёти форсии тоҷикӣ мепайвандад.

Ин ғазали зебои Шох Абдулғиёси Асир, дар баробари он ки намунаи равшани сабки адабии форсии тоҷикӣ дар шеваи ғазали ғарибонаву ишқӣ аст, аз камбудихои вазнӣ низ орӣ нест. Дар мисраи дувуми байти аввал, шояд ба саҳви котибону таҳиягарон бошад, вожаи «берун», ки аз ду ҳичои дароз иборат аст, омадаст ва вазиро ҳалалдор месозад:

*Касе, ки дида руху орази накӯи туро,
Зи сар берун накунад ёди орзуи туро [15, 209].*

Чун дар рукни мафоилун аст, бояд «бурун» бошад.

Ҳамчунин мисраи якуми байти чорум ба шакли зерин омадааст, ки ҳам аз назари вазн хато аст ва ҳам мазмун:

*Зи хок иром азми расмем, ба ҷисму ҷон хезад
Сабо агар бирасонад зубори кӯи туро [15, 210].*

Дурусташ бояд чунин бошад:

*Зи хок азми рамимам ба ҷисму ҷон хезад,
Сабо агар бирасонад зубори кӯи туро.*

Муаллифи асари «Ганчи Бадахшон» Амирбек Ҳабибов бо таъя ба маълумоти маҷмуаи «Афғонистон» ин байтро ба шакли зер овардааст:

*Зи хок азми рамимам ба ҷисму ҷон хезад,
Сабо агар бирасонад зубори кӯи туро [11, 258].*

Шох Абдулғиёси Асир бо ин ғазал на танҳо як намунаи классикии шеърро арза намудааст, балки бо тавонмандии истилоҳшиносӣ, маҷоз ва ташбеҳоти зебо ва ҳамзамон бо интиқоди иҷтимоӣ, фазои муҳаббати инсонӣ ва бекадрӣ суҳанро дар муҳити хеш тасвир кардааст.

Дар маҷмӯъ, ғазали Асир бар пояи анъанаҳои адабиёти классикии форсии тоҷикӣ устувор аст, вале дар қолаби он садои маҳаллӣ, эҳсоси муҳочират, шинохти муҳити иҷтимоӣ ва дидани воқеиятҳои рӯзгор ба таври нозук ворид гардидаанд, ки онро ҷолиб ва фарқкунанда месозад.

Дар мақолаи Амирбек Ҳабибов, ки таҳти унвони «Асир» дар «Ганчи Бадахшон» омада, ба зиндагӣ ва фаъолияти адабии ин шоир баҳшида шудааст, маълумоте, ки қаблан дар маҷаллаи «Армуғони Бадахшон» ба таъъ расида буданд, тақрибан бетағйир бозгӯ мешаванд. Тафовут танҳо дар он аст, ки муаллиф як маълумоти нав илова намудааст: «Асир то солҳои 1924 дар қайди ҳаёт буда, дар замони советӣ ҳам чанд вақт ба вазифаи муаллими хизмат кардааст». Ғазале, ки қаблан Шохабдуллоҳи Бадахшӣ дар навиштаҳояш оварда буд, низ дар ин мақола тақрор мегардад [11, 258-258].

Дар таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ, баъзе шахсиятҳо ҳастанд, ки ба сабаби шароити сиёсӣ ва маҳдудияти манобеи хаттӣ, номашон дар саҳифаҳои барҷастаи адабӣ камрангтар инъикос ёфтааст, вале бо вучуди ин, дар доираи маҳаллӣ ва низ дар сатҳи таърихӣ фарҳанг, нақши шоёне доштаанд. Яке аз чунин ҷеҳраҳои адабӣ Муслим, таҳаллуси Фараҳманд Худоёрбекхони Шугнӣ мебошад, ки номи ӯро дар тазкираи «Армуғони Бадахшон» бо эҳтиром зикр намудаанд.

Ба мисли бисёре аз адибони Бадахшон, Муслим низ дар гирдоби сиёсатҳои ҷорӣшудаи давраи Амир Абдурахмонхон қарор гирифта, пас аз ҷулуси амир, дар радифи аён ва ашрофи маҳаллӣ ба Кобул таъйид гардидааст. Вале фарқ дар он аст, ки Муслим тавонистааст аз тариқи ахлоқи нек, илму фазилат ва истеъдоди шахсии хеш, ба муҳити сиёсӣ ва адабии пойтахт мутобиқ гардад ва тавсикаи амиро ба худ ҷалб кунад. Гуфта мешавад, ки ӯ бо мурури замон ба аҳли дарбори Амир Абдурахмонхон тақарруб пайдо карда, аз илтифоти амир баҳраманд гардидааст, ки ин худ далели пешрафт ва маъруфияти шахсиятҳои фарҳангӣ дар муҳитҳои кудрат мебошад.

Шеърҳои боқимонда аз Муслим гувоҳи равшани завқи баланд, маҳорати арӯзӣ ва таъаммулоти ошиқонаи ӯ ҳастанд. Ғазале, ки дар тазкира омадааст, зодаи таъби равон ва ҳиссиёти нозуки шоирона буда, бо забони мусаффо ва мазмуни ошиқонаву ирфонӣ оро ёфтааст. Гарчанде таърихи вафоти Муслим дар манобеъ зикр нашудааст, эҳтимол меравад, ки ӯ дар охири асри XIX ё аввали асри XX зиндагӣ мекард ва аз шохидони аслии таназзул ва табдили муҳити адабии маҳаллӣ ба муҳити сиёсӣ будааст. Муҳимтар аз ҳама, Муслимро метавон намояндаи ҳамон насли адабӣ шумурд, ки бо вучуди фишори сиёсӣ ва муҳочиратҳои иҷборӣ, кӯшиш кардааст шуълаи забону адаби форсии тоҷикиро дар муҳити душвор ҳамоно фурузон нигоҳ дорад. Ашъори боқимондаи ӯ, агарчи андаку парештаанд, барои пажӯҳиши таърихи шеъри Бадахшон ва шинохти чехраҳои ханӯз дуруст нашинохташудаи адабиёти маҳаллӣ арзишманд ва пураҳамият мебошанд.

Дар «Армуғони Бадахшон» ғазали зерин чун «зодаи таъби шоиронаи ӯ» дарҷ ёфтааст:

*Чун қадат андар гулистон сарви мавзун аст, нест,
Ҳамчу рухсорат мунаввар меҳри гардун аст, нест.
Лайли ман, кулфати шавқи ту бар ҷони ман аст,
Сабт дар дебочаи авзои Мачнун аст, нест.
Гардиши чашмат тамошохонаи машқи чунун,
Ҳамчу абруят камони ҳалқаи нун аст, нест.
Гарчи шоҳи аргувон чун ғозаи хуни дил аст,
Мисли он рухсори оташранг гулгун аст, нест.
Муслимо, андар ҳузури чашми хунафшони ту,
Дар камоли ашкрезӣ рӯди Ҷайхун аст, нест [15, 210-211].*

Ин ғазали нозук ва пуртаъсир, ки аз Муслим, шоири таъбишини шуғнӣ ва намояндаи адабиёти маҳаллии Бадахшон аст, бо истифода аз қолаби классикии ғазал, эҳсоси ошиқона ва завқи баланди тасвириро ба таври хеле зебо баён мекунад.

Ғазал дар баҳри рамал (мусаммани маҳбуни маҳзӯф – мафоилун фаилотун мафоилун файлун: V – V – / VV – – / V – V – / V V –) таълиф шудааст, ки бо лаҳни мусиқавӣ ва чараёни мутаносиб барои эҳсоси ошиқона бисёр мувофиқ аст. Қофия ва радифи такроршавандаи «нест», ки дар ҳар байт омадааст, таъсири маънавӣ ва зарбаи ҳиссиётиро қавӣ месозад. Ин шева дар шеърҳои тасвирии ирфонӣ ва ишқии классикӣ ба таври муассир истифода шудааст.

Шоир бо истифода аз ташбеҳ ва таносуби табиӣ, зебоии маъшукро бо унсурҳои табиат муқоиса мекунад. Ташбеҳоти «чун қадат андар гулистон сарви мавзун аст» (ташбеҳи маъруфи сарв ва қад, ки рамзи нафосат ва эҳтироми баланди эстетикӣ аст), «ҳамчу рухсорат мунаввар меҳри гардун аст» (муқоисаи рухсори маъшук бо офтоби осмонӣ; меҳри гардун, ки ишора ба нуру равшаниӣ рӯхонӣ ва моддӣ мебошад) ва ғайра рамзҳои нафосат, зебоии рӯхонӣ ва эҳтироми баланди эстетикиро таҷассум мекунанд.

Истифодаи антонимҳои мантиқӣ дар поёни ҳар мисра бо калимаи «нест» як навъ инкор ё нафӣи шабоҳат аст, ки ҳадди ифротии ташбеҳ (hyperbolization) ба ҳисоб меравад. Hyperbolization ё худ истифодаи шакли муболиғавии суҳан дар адабиёт нақши муҳим ва муассир дорад. Ин як василаи бадеӣ ва риторикӣ мебошад, ки дар он воқеият бо мақсади таъкид, таъсири эҳсосӣ ё ифодаи ҳунарий қасдан аз ҳад зиёд нишон дода мешавад. Шоир мегӯяд: ба назари аввал монанд ҳаст, вале дар асл мислаш нест, маъшук беҳамтост.

Муқоисаи ҳолати ошиқ бо саргузашти Мачнун, ки рамзи ишқӣ ҷонкоху шӯрида аст, мафҳуми ваҳдати таҷрибаи ошиқонаи шоир бо анъанаи ишқӣ тасаввуфӣ мебошад. Аммо боз ҳам бо калимаи «нест» ишора мекунад, ки ишқӣ ӯ беназиртар ва мушқилтар аст.

*Лайли ман, кулфати шавқи ту бар ҷони ман аст,
Сабт дар дебоҷаи авзои Маҷнун аст, нест.*

Забони ғазал классикӣ ва мусаффост, пур аз истилоҳоти маъмули шеърӣ ишқӣ ва табиӣ, ки бо образҳои мушаххас ва рамзҳои ошно (сарв, гул, абру, чашм, Чайхун) оро ёфтааст. Ҳар байт дар худ як манзараи алоҳида ё як пораи эҳсос аст, ки дар ниҳоят маҷмуаи пурмаънои муҳаббатро ташкил медиҳад.

Байти охир, ки бо мурочиат ба таҳаллус «Муслимо», анҷом меёбад, ба ғазал ҳузури шахсӣ ва эҳсоси самимӣ мебахшад:

*Муслимо, андар ҳузури ҷашми хунафшони ту,
Дар камоли ашкрезӣ рӯди Чайхун аст, нест [15, 211].*

Ҷашми хунафшон рамзи маъшуқи бераҳм ва ашкрезӣ рамзи ҳолати ошиқ аст. Муқоисаи ашқ бо рӯди Чайхун, ки аз пуробтарин ва муҳимтарин рӯдҳои таърихӣ аст, як иқдоми баланди тасвирӣ мебошад. Ва боз таъкиди «нест» гӯё меғӯяд, ки ашқи ӯ ҳам аз Чайхун зиёдтар аст, як истиораи ғолиби ишқи ботинӣ.

Ин ғазал намунаи барҷастаи шеърӣ муҳаббатӣ суннатгароёна дар адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад. Он, бо калимаҳои бисёр интиҳобшуда, ташбеҳҳои амиқ ва унсурҳои анъанавии ирфонӣ, ҳисси муҳаббати ғавқулодаи шоирро бо як эҳсоси фардӣ ва овози шахсӣ баён мекунад. Шоирӣ он, Муслим Худоёрбеғхони Шугнӣ бо вучуди каммаълум буданаш дар манобеи адабӣ, бо ин гуна ғазалҳо метавонад дар радифи шоирони тавоно ва пурҳассоси мактаби адабии Бадахшон қарор гирад.

Қобили зикр аст, ки Амирбек Ҳабибов дар мақолае тахти унвони «Муслим», ки дар асари «Ганҷи Бадахшон» ба нашр расидааст, бо истинод ба манобеи маҷмуаи «Афғонистон» маълумоти пештар аз ҷониби Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ зикршударо бо тағйири шакли баён бозгӯ кардааст. Ҳамзамон, ӯ ҳамон ғазали зикршударо ҳамчун намунаи барҷастаи маҳорати шеърӣ Муслим пешниҳод намудааст. Танҳо дар байти сеюми ғазали мазкур ба ҷойи «ҳалқаи нун» дар асари Ҳабибов А. «хонаи нун» омадааст [11, 259].

Хулоса, тибқи таърихи «Армуғони Бадахшон», ҳарду шоир намоёндагони насл аз адабиёти форсии тоҷикӣ дар дохили Шугнон мебошанд, ки дар авҷи нооромии сиёсӣ ва таъбид, ба забони классикӣ ва услуби баланд суҳан рондаанд. Ин ду шоир бо сабақҳои нисбатан гуногун, вале бо ҳадафи ягона, яъне ҳифзи забон ва зебӣ, дар таърихи адабиёти Шугнон ҷойгоҳи барҷаста дошта, дар таҳкими ҳувияти фарҳангии шугнониён нақши муассир бозиданд.

КИТОБНОМА

1. Бобак, Оташинҷон. Юмғии Бадахшонӣ // Донишномаи адаби форсӣ / Оташинҷон Бобак. – Техрон: Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, 1375. – С. 1121-1122.
2. Болдыров, А.Н. Бадахшанский фольклор / А.Н. Болдыров / Советское востоковедение, т. V. – М. – Л. 1948. – С. 275-295.
3. Давлатбеков, Л. Фарҳанги дузабонаи шеърӣ Бадахшон / Л. Давлатбеков. – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 288 с.
4. Забехулло Б. С. Суннат ва навоарӣ дар ашъори шоирони ибтдоӣ асри XX // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. -2017. -№ 4/7. -Саҳ. 181-186.
5. Зехнӣ, Т. Санъати суҳан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 302 с.
6. Қаландарӣ, Ҳ.С. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ ва ғавқулодаи ӯ / Ҳ.С.Қаландарӣ, М. Ғиёсов // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2023. – №1. – С. 57-61.
7. Мамадшерзодшоев, У. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ яке аз аввалин муҳаққиқони забонҳои помири Афғонистон / У. Мамадшерзодшоев // Забоншиносии донодил. – Душанбе: Сифат-офсет, 2022. – С. 262-269.
8. Назаров, М. Тобишҳои маъноии вожаҳои ифодагари гулу гиёҳ дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. – 2017. – № 4/6. – С. 119.

9. Охонниёзов, В.Д. Таҳаввули адабиёти Бадахшон дар даврони Истиқлолият / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2023. – 198 с.

10. Охонниёзов, В. Д. Пайдоиш ва ташаккули шеъри муаллифӣ ба забонҳои помирӣ (дар мисоли ғуруҳи забонҳои шугнонӣ-рушонӣ) / В.Д. Охонниёзов. – Душанбе: Сифат-Офсет, 2022. – 328 с.

11. Ҳабибов, А. Ганҷи Бадахшон / А. Ҳабибов. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 320 с.

12. Шарифов, Х. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 158 с.

13. Шохуморов, С. Шоҳабдуллоҳи Бадахшӣ / С. Шохуморов // Энциклопедияи Бадахшон. – Душанбе: Андалеб-Р, 2016. – С. 449.

14. Шохабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон. Ба кӯшиш ва такмили Фарид Бежан / Шохабдуллоҳи Бадахшӣ. – Кобул: Ховар, 1387. – 231 с.

15. Шохабдуллоҳи Бадахшӣ. Армуғони Бадахшон. Ба кӯшиши Фарид Бежан / Шохабдуллоҳи Бадахшӣ. – Техрон: Сурайё, 1385. – 267 с.

«АРМУҒОНИ БАДАХШОН» – САРЧАШМАИ ШИНОХТИ АДАБИЁТИ МАҲАЛЛӢ

Шугнон, яке аз қадимтарин воҳаҳои фарҳангиву таърихи Бадахшон, на танҳо бо манзараҳои нотакрори табиӣ, балки бо анъанаҳои бойи фарҳангиву адабӣ шинохта мешавад. Дар тазкираи «Армуғони Бадахшон» Шохабдуллоҳи Бадахшӣ шеърро шоирӣ, адабу ирфони аҳолии ин минтақа ба таври ғустарда бозтоб ёфтааст. Ин тазкира чун сарчашмаи муҳим дар омӯзиши аҳвол ва осори удабои маҳаллӣ, аз ҷумла Асир ва Муслим хизмат мекунад. Асир, бо номи пурраи Шох Абдулғиёсхон ва тахаллуси адабии худ, яке аз намоёндагони маъруфи адабиёти Шугнон дар асри XIX ба шумор меравад. Фараҳманд, бо тахаллуси Муслим, шоири дигарест, ки аз дохили Шугнон ба Кобул табъид шудааст. Осори ин ду шоир фароғири бадеият ва таркибҳои баландпояест, ки нишондиҳандаи дониши мустаҳкам аз адаби классикии форсии тоҷикӣ аст. Асир ва Муслим намунаҳои рушане аз онанд, ки Шугнон на танҳо як маркази маънавӣ, балки макони парвариши шоирони донишманду ҳассос буда. Шеърҳои онҳо на танҳо тарғиби эҳсос, балки нишонаи ҷустуҷӯи маънавият, табаҳхурии шахсият ва муносиботи мураккаби инсон бо муҳит ва сиёсат мебошанд. Таваҷҷуҳи Шохабдуллоҳи Бадахшӣ ба зикри ин шоирон, дар «Армуғони Бадахшон», шоҳиди он аст, ки аҳамияти адабиёти маҳаллӣ дар шаклири хувияти фарҳангии минтақаҳои кӯҳистон, аз ҷумла Шугнон, хеле бузург будааст. Тазкираи «Армуғони Бадахшон» бо зикри осори удабои Шугнон, ба вижа Асир ва Муслим, яке аз сарчашмаҳои муҳим ва бозғамии таърихи адабиёт дар минтақаи Бадахшон маҳсуб мешавад. Шеърҳои ин удабо ба мо имкон медиҳанд, ки фазои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва адабии давраи охири аморати Бухоро ва аввали даврони таъсисёбии ҳукумати марказии Афғонистонро дарк кунем. Баррасии шеъри ин шоирон дар мақолаи мазкур нишон медиҳад, ки адабиёти Шугнон, ҳарчанд маҳдуд ва гоҳе дар ҳошияи марказҳои адабӣ қарор доштааст, дорои арзишҳои баланди бадеиву маънавист ва дар бозсозии хувияти фарҳангии тоҷикони Помир нақши намоён мебозад.

Калидвожаҳо: «Армуғони Бадахшон», Шохабдуллоҳи Бадахшӣ, Асир, Муслим, таърихи адабиёти форсии тоҷикӣ дар Бадахшон, тазкиранигорӣ, адабиёти маҳаллӣ, нақди шеър, Бадахшон, марказҳои адабӣ.

«АРМУҒОНИ БАДАХШОН» – ИСТОЧНИК ПОЗНАНИЯ МЕСТНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Шугнан – один из древнейших культурно-исторических оазисов Бадахшана, известен не только своими неповторимыми природными ландшафтами, но и богатой культурно-литературной традицией. В тазкире «Армуғони Бадахшон» Шаҳабдулла Бадахшӣ широко отражены поэзия,

литература и духовность жителей этого региона. Эта тазкира служит важным источником для изучения жизни и творчества местных поэтов, в частности Асира и Муслима. Асир, полное имя которого Шах Абдулгиясхан, под литературным псевдонимом Асир, считается одним из выдающихся представителей шугнанской литературы XIX века. Фарахманд, известный под псевдонимом Муслим, другой поэт, сосланный из Шугнана в Кабул. Творчество этих двух поэтов отличается высокой художественностью и сложной поэтической структурой, что свидетельствует о глубоком знании классической персидско-таджикской литературы. Асир и Муслим являются яркими примерами того, что Шугнан был не только духовным центром, но и местом, где формировались образованные и чувствительные поэты. Их стихи передают не только чувства, но и стремление к духовности, размышления о личности и сложных взаимоотношениях человека с окружающим миром и политикой. Интерес Шахабдулла Бадахши к упоминанию этих поэтов в «Армугони Бадахшон» свидетельствует о высоком значении местной литературы в формировании культурной идентичности горных регионов, в частности Шугнана. Тазкира «Армугони Бадахшон», с упоминанием произведений шугнанских поэтов, особенно Асира и Муслима, является одним из важных и достоверных источников по истории литературы Бадахшана. Стихи этих поэтов позволяют нам лучше понять политическую, социальную и литературную атмосферу конца Бухарского эмирата и начала становления централизованной власти в Афганистане. Анализ поэзии этих авторов в данной статье показывает, что литература Шугнана, несмотря на свою локальность и иногда маргинальное положение по отношению к литературным центрам, обладает высокой художественной и духовной ценностью и играет важную роль в восстановлении культурной идентичности памирских таджиков.

Ключевые слова: «Армугони Бадахшон», Шахабдулла Бадахши, Асир, Муслим, история персидско-таджикской литературы в Бадахшане, тазкираистика, местная литература, поэтическая критика, Бадахшан, литературные центры.

«ARMUGHONI BADAKHSHON» – A SOURCE FOR UNDERSTANDING OF LOCAL LITERATURE

Shughnan, one of the oldest cultural and historical oases of Badakhshan, is known not only for its unique natural landscapes, but also for its rich cultural and literary traditions. In the tazkira «Armughoni Badakhshon» by Shohabullo Badakhshi, the poetry, literature, and spirituality of the people of this region are extensively reflected. This tazkira serves as an important source for studying the lives and works of local poets, particularly Asir and Muslim. Asir, whose full name is Shoh Abdulghiyoskhon and who wrote under the pen name Asir, is considered one of the prominent representatives of 19th-century Shughnani literature. Farahmand, known by his pen name Muslim, is another poet who was exiled from Shughnan to Kabul. The works of these two poets are marked by high artistic quality and complex poetic structures, demonstrating their deep knowledge of classical Persian-Tajik literature. Asir and Muslim are vivid examples of the fact that Shughnan was not only a spiritual center, but also a place where educated and sensitive poets were nurtured. Their poems express not only emotion but also a quest for spirituality, reflections on the self, and the complex relationship between the individual, their environment, and politics. Shohabullo Badakhshi's attention to these poets in «Armughoni Badakhshon» highlights the significant role of local literature in shaping the cultural identity of the mountainous regions, especially Shughnan. The tazkira, with its references to the works of Shughnani poets, particularly Asir and Muslim, is one of the most important and reliable sources on the literary history of Badakhshan. The poetry of these writers

allows us to better understand the political, social, and literary atmosphere of the late Bukharan Emirate and the early formation of a centralized Afghan government. The analysis of their poetry in this article shows that the literature of Shughnan, despite its local scope and occasional marginal status relative to major literary centers, possesses high artistic and spiritual value and plays a significant role in the reconstruction of the cultural identity of the Pamiri Tajiks.

Key words: «Armughoni Badakhshon», Shohabdullo Badakhshi, Asir, Muslim, history of Persian-Tajik literature in Badakhshan, tazkira studies, local literature, poetic criticism, Badakhshan, literary centers.

Дао бораи муаллиф: Қаландариён Ҳоким Сафар – Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ, шӯъбаи фолклор ва адабиёти Бадахшон, доктори илмҳои филологӣ. **Нишонӣ:** ВМКБ, ш. Хорӯғ, кӯчаи Ҳ. Холдоров, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru.

Об авроре: Каландариён Ҳоким Сафар – Институт гуманитарных наук имени академика Б. Искандарова НАНТ, отдел фольклора и литературы Бадахшана, доктор филологических наук. **Адрес:** ГБАО, г. Хорог, ул. У. Холдорова, 4. Тел.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru

About the author: Qalandariyon Hokim Safar - Institute of Humanitarian Sciences named after academician B. Iskandarov of the NAST, Badakhshan Folklore and Literature Department, Doctor of Philological Sciences. **Address:** GBAO, Khorog, st. U. Kholdorov, 4. Tel.: (+992)934892626; e-mail: hokim_k@mail.ru

ТДУ 891.55.09+891.550.09

ҶОЙГОҲИ ҲИССОМЕЗӢ ВА МУТАНОҚИЗНАМОӢ ДАР ШЕЪРИ КЛАССИКИИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Шамсиддин Муҳаммадиев,
Хуршеди Эҳсон

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҷойгоҳу пешинаи ҳиссомезию мутаноқизнамоӣ дар шеъри классикии форсии тоҷикиро бояд аз ду ҷашмандоз матраҳ кард. Нахуст, аз ин ҷашмандоз, ки ҳиссомезӣ ва мутаноқизнамоӣ дар илми балоғати шеъри форсии тоҷикӣ чӣ ҷойгоҳу мақомадоранд ва дувум, аз ин манзар, ки дар шеъри гузаштаи мо аз чӣ пешинае бархурдор буда, чӣ қадар қорбурд доштаанд.

Дар мавриди ҳамчун истилоҳ вучуд надоштани мафҳумҳои «ҳиссомезӣ» ва «мутаноқизнамоӣ» дар балоғати суннатии классикии шеъру адаби форсии тоҷикӣ ҳамаи муҳаққиқони ин мавзӯ ҳамназар ҳастанд. Дар ҳоле, ки аз давраҳои гуногуни шеъри классикии мо намунаҳои барои ҳар ду падида метавон пайдо кард. Пурсише пеш меояд, ки агар ин ду ороя дар шеъри классикии форсии тоҷикӣ вучуд доранд, чӣ гуна ва чаро дар китобҳои назарии балоғати суннатӣ мавриди бетаваҷҷуҳӣ қарор гирифтаанд?

Ба ин савол метавон чунин посух дод, ки аз нигоҳи таърихӣ иҷтимоӣ маъмулан як падида арзи ҳастӣ мекунад, аммо дониши он падида баъдан ба вучуд меояд. Дар бораи падидаи ҳунарии ва адабии шеър низ ин андеша дуруст меояд, ки шеър пеш аз донишҳои назарӣ дар бораи он вучуд доштааст. Ҳазорон сол аст шеър вучуд дорад ва ҳатто дар ҷомеаҳои бадавию пешазтаърихӣ, ки ҳанӯз ҳатту навиштор

ба вучуд наомада буд, одамон шеър мегуфтанд, аммо илми балоғат ва шеършинось вучуд надостааст.

Бинобар ин, орояхои адаби пеш аз он ки дар илми балоғат дастабандӣ ва муаррифӣ шаванд, дар шеър вучуд ва корбурд доштаанд. Баъдан донишмандони илми балоғат бо баррасии ашъор аз даруни он анвои баёну бадеъро шиносоию дастабандӣ кардаанд. Дар илми балоғати классикии форсии тоҷикӣ шуморе аз орояхои баёну бадеъ дар шеър шиносоию муаррифӣ шудаанд ва бархе дигар шояд ба ин далел, ки балоғатшиносон онҳоро муҳим нашуморидаанд ё мутаваҷҷеҳи онҳо нашудаанд, мавриди шиносӣ қарор нагирифтаанд.

Далели дигаре, ки ҳиссомезӣ ва мутаноқизнамоӣ дар китобҳои балоғии гузашта таърифи хоссе надорад, метавонад ин бошад, ки ин ду ороя ҳанӯз ба сурати имрӯзӣ ташаккул ва тақомул наёфта буданд ва дар дохили саноеъе мисли истиора ва тазод вучуди камранг доштаанд. Ин нукта ба сайри таърихи башар ва ба пайрави он илмҳои назарии башарият аз сода ба мураккаб марбут аст. Бо пешрафти донишҳои назарӣ дар мавриди назарияҳо ва падидаҳо ҷустуҷӯи бештаре сурат мегирад ва аз ҳар баҳши дониши инсоният шоҳу баргҳои нав берун меояд. Албатта, дар назарияҳои бадеъ ва балоғати давраи сабки ҳиндӣ ишораҳои борики ба тафовути мутаноқизнамоӣ ва тазод вучуд дорад ва кӯшиш шудааст, ки орояи мутаноқизнамоӣ дар зерин номҳои «тибқ» ё «вифқ» аз санъати тазод ҷудо карда шавад. «Мунтақидони форсӣ дар асри ривоби сабки ҳиндӣ дар боби суҳани парадоксӣ мӯшиқофиҳои ҷолибе кардаанд, Ғулумалии Озоди Балғиромӣ дар рисолаи «Ғизолон-ул-Ҳинд» ва китоби «Субҳат-ул-марҷон» гузораи шеъриро бо таҳлилҳои мантиқӣ ковида ва кӯшида то роҳҳои хуруҷи шоир аз воқеият ва ҳанҷорҳои мантиқии забонро шиносӣ ва қавоиди зарифе барои он тадвин намояд» [13, 221] Вай чанд навъ мутаноқизнамоиро бо номҳои қалб, моҳият, истибдод, тугън, тасаллут, эътисоф, муволат-ул-адув аз балоғати ҳиндӣ тарҷума карда ва барои онҳо намунаҳое аз шеъри форсӣ овардааст ва худ низ суҳани мутаноқизнамоӣ шоиронро бо диққат баррасӣ карда, чанд навъи дигари мутаноқизнамоии шеърӣ (вифқ, ташаббус, ғазаб, ҷарсақил, таҳаввул, хориқ)-ро шиносӣ кардааст, ки аз мухтареоти ўст. Қори Озоди Балғиромӣ дар таърихи бутиқо (поэтика)-и шеъри форсии тоҷикӣ аз аҳаммияти бисёр бархурдор аст, аммо чун ин кашфу назар ба гунае маҳдуд будааст ва маҳсур мондааст, натавонистааст, ки дар миёни мунтақидону балоғатдонони дигари давраи сабки ҳиндӣ ва пасояндагон фарогири ҳамагонӣ шуда, дар китобҳои балоғӣ роҳ ёбад. Бояд замон мегузашта ва дар асри бистум бо ошноии донишмандони балоғати адабиёту шеъри муосири форсӣ бо адабиёти Ғарб истилоҳҳои «ҳиссомезӣ» ва «мутаноқизнамоӣ» барои «синестезия» (synesthesia) ва «парадокс» (paradox) тарҷума ва муодилсозӣ шаванд. Дар ин робита донишманди эронӣ Маҳмуди Футуҳӣ чунин андеша дорад, ки муҳим мебошад: «Ишора ба ин нукта лозим аст, ки бархе гуфтаанд «баҳсу диққат дар бораи парадокс ахиран ворида фанни баёни забони форсӣ шудааст». Дуруст аст, ки дар кутуби балоғат ва бадеъ ишорае ба ин навъи балоғӣ нашудааст, аммо диққати назари Озоди Балғиромиро наметавон нодида гирифт» [13, 222].

Муҳаққиқи эронӣ Муҳаммадризо Шафеии Қадканӣ бар ин назар аст, ки ҳиссомезию мутаноқизнамоӣ аз шеваҳои равишҳои азими балоғию ҷамолшинось (эстетикӣ) дар шеъри суннатии классикии форсӣ, ки дар китобҳои балоғати пешин ношинохта мондаанд. Далелро, ки Қадканӣ зикр мекунад ин аст, ки балоғиёни пешин «аз табиин (тавзеҳ додан, равшан кардан – Х. Э.) ва нишон додани мабони азими ҷамолшиносьи ин орояхо», бавижа мутаноқизнамоӣ, очиз будаанд [7, 37]. Ин гуфтаи муҳаққиқ метавонад далелу назари дурусту дақиқе бошад, аммо ба андешаи мо, омилҳои муҳими дигареро, ки метавонанд сабаби набудани ин ду орояро дар китобҳои назарии балоғати классикон шарҳ диҳанд, мешавад дар чанд нуктаи асосӣ ҷамъбандӣ кард:

1. **Таксимбандии фарккунандаи балоғатдонони классик.** Балоғиёни классик ва бунёнгузори донишҳои назарии балоғати арабию форсӣ, монанди Абдулқоҳири Чурҷонӣ дар «Асрор-ул-балоға» ва «Далоил-ул-эъҷоз» ва Саъдуддини Тафтозонӣ дар «ал-Мутаввалл» саноеи адабиёро ба ду баҳши асосии «баён» ва «бадеъ» тақсим кардаанд [8, 56; 21, 9]. Ҳамаи санъатҳои мавҷуд ва шинохташуда вобаста ба он ки ба маъно марбутанд ё лафз (сохтор) дар ду баҳши мазкур ҷой мегирифтанд. Санъатҳое, ки бар шабоҳат ва интиқоли маънӣ асос ёфтаанд, ҳамчун ташбеҳ, истиора ва киноя, дар қаламрави илми баён қарор мегирифтанд. Гурӯҳи дигаре аз орояҳо ҳамчун ҷинос, тазод, сачъ, ихом, ки асосашон зебоии лафзӣ ва таносубҳои зоҳирӣ аст, дар доираи илми бадеъ ҷой дода мешуданд. Дар ин ду доира падидаҳое ҳамчун ҳиссомезӣ, ки аз омезиши ҳисҳо ва идроки ҷандҳиссӣ асос ёфтааст ва мутаноқизнамоӣ, ки падидаҳои мутазодро бо ҳам меораду маънии нав мебахшад, иҷозати ворид шудан надоштанд, зеро қомилан лафзӣ ё қомилан маънавий нестанд. Агар таркибу ибораҳои ҳиссомезона ё мутаноқизбунёд вучуд медоштанд, даруни истиора ё ташбеҳ ё тазод ҳал мешуданд. Ба ҳамин сабаб, ин ду падида ҳамчун санъатҳои мустақил ношинохта монда буданд. (Ҳамин хусусиятро ба эътибор гирифта, Насируддини Тӯсӣ ва Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ санъатҳои бадеъиро ба се гурӯҳ тақсим кардаанд. Санъатҳои муштараке, ки ҳам лафзӣ ва ҳам маънавиянд гурӯҳи сеवуми саноеи адабӣ ба шумор омаданд, вале баъзе аз масъалаҳои мутаноқизнамоӣ ва ҳиссомезиро дар таркиби тазод, ташбеҳ ва истиора ташреҳ кардаанд. Танҳо дар асри бистум ин санъатҳо ҳамчун орояҳои мустақил ба муомилаи адабию илмӣ ворид шуданд ва аз ибтикороти назариядонони рӯзгори мо ба шумор мераванд).

2. **Набудани таҳлилҳои раваншиносӣ ва забоншиносӣ дар балоғати суннатӣ.** Таваҷҷуҳи аслии балоғати суннатӣ ба таҳлилҳои мантиқӣ, наҳвӣ ва балоғӣ равона шуда буд ва бо мафҳумҳое ҳамчун идрок, зеҳният, ё равандҳои шинохтӣ (маърифатӣ) сарукори камтар дошт [17, 11-12]. Вақте ки дар шеър, масалан, «садои гарм» истифода мешуд, донишмандони классик онро ё ташбеҳ медонистанд ё маҷоз, вале имрӯз медонем ки «гармо» ба ҳисси ломиса марбут аст ва «садо» ба ҳисси шунавоӣ дохил мешавад. Таркиб шудани ин ду мафҳум аз назари раваншиносии маърифатӣ навъе ҳиссомезӣ аст. Дар даврони классикӣ, чунин нигоҳе ба таҷрибаҳои ҳиссӣ ва тавсифҳои зеҳнӣ дар забон вучуд надошт, ё ҳадди ақал ҷаҳорҷӯби назарии муносибе барои тавзеҳи он фароҳам нашуда буд.

3. **Дарки маҳдуд аз истиора дар даврони классик.** Аз назари балоғатдонони суннатӣ истиора бештар ҳамчун навъе «ташбеҳи фишурда» ё «ташбеҳи ҳазф-ул-мушаббахунбиҳи» муаррифӣ мешуд ва нигоҳи маърифатӣ ё мафҳумӣ ба он вучуд надошт [21, 91; 5, 79]. Аз ин рӯ, бисёре аз шигардҳои адабии печида, аз ҷумла ҳиссомезӣ, ба ночор зери истиора тафсир мешуданд. Агар ба таври дигар гӯем, истиора ҳамчун дарахти мафҳумӣ буд, ки падидаҳои бисёри дигар, масалан, ҳиссомезӣ метавонистанд зери он қарор дошта бошанд ва имкони табдил шудан ба як орояи мустақилро пайдо намекарданд.

Ба таври мисол, агар шоире бигӯяд: «бӯйи гулро шунидам», ин ҷумла аз назари классикон мумкин аст «истиора» доништа шавад, вале дар нигоҳи муосир таркиби «шунидани бӯйи гул» навъе ҷобачойии ҳиссӣ ё ҳиссомезист, ки маъно ва вазифаи ҳосси худро дорад.

4. **Дикқату тамаркуз ба зебоиҳои забонӣ, на тасвирий-идроқӣ.** Балоғиёни суннатӣ бештар ба сохторҳои наҳвӣ ва орошҳои лафзӣ таваҷҷуҳ доштанд. Арзишгузори зебоишиносӣ дар шеър низ бар асоси мавзун будан, қаринасозӣ, таносуби алфоз ва саноеи суҳан санҷида мешуд. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳ ба таҷрибаҳои тасвирий, идрокӣ, ё ҳиссӣ, ки аз омезиши ҳисҳо падида меояд, ҷандон дар дастури қор набуд [15, 74]. Имрӯз ба далели зуҳури зебоишиносии муосир

равоншиносии идрок ва таҳлилҳои тасвири дар пажӯҳишҳои адабӣ ҷойгоҳи вижае ёфтаанд ва ҳиссомезӣ дар ин чорҷӯб беҳтар дарк ва таҳлил мешавад.

Бо така ба осори барҷомондаи адабӣ метавон иддио кард, ки ҳиссомезӣ ва мутанокизнамоиро, ҳатто, дар нахустин намунаҳои шеърӣ форсии тоҷикӣ аз садаҳои нухум ва даҳуми мелодӣ, ҳарчанд нисбатан андак аст, мешавад мушоҳида кард:

*Синаҳбад парастандаро гуфт гарм
Суханҳои ширин ба овои нарма [12, 273].*

Ва:

*Дилат пур зи ханда, ду рух пур зи шарм,
Каёӣ забон пур зи гуфтори нарма [12, 156].*

Фирдавсӣ дар ин байтҳо дар «гуфтани гарм», «сухани ширин», «овои нарма» ва «гуфтори нарма» аз ҳиссомезӣ истифода кардааст. *Гуфтан*, *сухан*, *ово* ва *гуфтор* падидаҳои савтианд ва ба ҳисси савтию шунавоӣ тааллуқ доранд, аммо дар ин байтҳо бо ҳисси ҷашоӣ *ширин* ва ҳисси ламси *гарм* ва *нарма* омехта шудаанд. Ба таври кулӣ бар асоси пажӯҳишҳо дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ бештар аз 80 бор санъати ҳиссомезӣ ба қор рафтааст, ки ҳиссомезӣ миёни ҳисси шунавоӣ ҷашоӣ дар ибораҳои ҳамчун «сухани талх», «гуфтори талх», «сухани ширин», «сухани хом», «хомгуфтор» (16 бор), ҳиссомезӣ миёни ҳисси шунавоӣ ломиса дар таркибҳои мисли «гуфтори нарма», «гуфтори ҷарб», «сухани ҷарб», «овози нарма», «гарм гирифта», «гуфтори сард» (50 бор), ҳиссомезӣ байни ҳисси шунавоӣ биноӣ дар таркибҳои ҳамчун «хуруши сиёх», «нигоҳ қардан ба гуфтор», «сухан дидан» (7 бор), ҳиссомезӣ миёни ҳисси биноӣ ҷашоӣ дар ибораи «рӯзи талх» (6 бор), ҳиссомезӣ байни ҳисси ломиса биноӣ дар таркибҳои монанди «нарма рондан» ва «гарм омадан» (4 бор) ба мушоҳида мерасад. Ҳамчунин, Абулқосими Фирдавсӣ аз пайванд қардани мафҳумҳои зеҳнӣ маънаӣ бо ҳисси зоҳирӣ ибораҳои ба мисли «ҷони ширин», «ҷони торик», «дили нарма», «бӯи меҳр», «бахти шӯр», «дили сиёх», «орзуи гарм» ва ғайра ба вучуд оварда ва дар «Шоҳнома» 29 бор мавриди истифода қарор додааст, ки ҳама ба навъе ҳиссомезӣ ба шумор мераванд [6, 46].

Дар ашъори шоирони қаблтар аз Абулқосими Фирдавсӣ ҳам намунаҳои метавон дид, масалан, дар байту рубоии зерини Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ:

*Сухани ширин аз зафт наёрад бар,
Буз ба бич-бич-бар ҳаргиз нашавад фарбеҳ [10, 164].*

Ва:

*Дар раҳгузари бод ҷароге, ки турост,
Тарсам, ки бимирад аз фароге, ки турост.
Бӯи ҷигари сӯхта олам бигирифт,
Гар нашиниди зиҳи димоге, ки турост [10, 193].*

Дар байти охир «шунидани бӯ» марбут ба ҳодисаи ҳиссомезист, ки дар ин ҷо *шунидан* мансуб ба ҳисси шунавоӣ ва *бӯ* марбут ба ҳисси бӯёист. Дуруст аст, ки ҳиссомезӣ дар байт бар асоси маҷоз шакл гирифта ва калимаи «шунидан» ба маънои маҷозӣ ба қор рафтааст, на ба маънои аслии худ. Шунидан маҷозан ба маънии фаҳмидан ва дарк қардани ҳолати ошиқӣ дилхаста ва ҷигарсӯхта истифода шудааст, аммо ба худии худ калимаи «шунидан» дар асл ба ҳисси шунавоӣ марбут аст ва «шунидани бӯи ҷигари сӯхта» ҳодисаи ҳиссомезист.

Аз ин мисолҳо метавон ба ин натиҷа расид, ки намунаҳои аввалияи ҳиссомезӣ аз нигоҳи сохтор содатар ва дар айни ҳол аз нигоҳи маънию мафҳум тақроршавандатар ҳастанд, чунки дар давраҳои оғозини шеърӣ форсии дарӣ шоирон бурунгаро ва дар иртиботи мустақим бо ҷилваҳои рангорангии табиат буда, онро дар шеърӣ худ инъикос мекарданд. Ин ҳолат дар ашъори шоирони сабки ироқӣ каме тағйир меёбад ва басомад ё миқдори истифода аз ҳиссомезӣ бештар мегардад ва танҳо дар ашъори шоирони барҷастаи сабки ҳиндист, ки ба

як вижагии сабкӣ табдил мешавад. Дар ашъори шоирони ин давра навъҳои наву гуногуни ҳиссомезӣ аз нигоҳи сохтору маънӣ ба вучуд меояд, зеро ин давраест, ки шеърӣ форсӣ замони эътило (болоравӣ)-и худро дар сабки ироқӣ аз сар гузаронида, шеърӣ классикии мо вориди қаламрави идрокоти ботинию ирфонӣ шудааст. Чанд намунаи дигар аз ашъори Мавлоно, Саъдӣ ва Ҳофиз, ки марбут ба давраи сабки ироқӣ ҳастанд:

*Ба таронаҳои ширин, ба баҳонаҳои заррин
Бикашед сӯйи хона, маҳи хушлиқои моро [9, 110]*

Ва:

*Ман аз ту сер нагардам, в-агар туруш кунӣ абру,
Чавоби талх зи ширин муқобили шакар ояд [19, 193].*

Ва:

*Бӯйи хуши ту ҳар кӣ зи боди сабо шунид,
Аз ёри ошно сухани ошно шунид [20, 227].*

Мутанокизнамоӣ низ дар шеърӯ адабиёти форсии тоҷикӣ аз қадим вучуд дошта, дар ашъори боқимонда аз садаҳои нахустини баъд аз ислом дида мешавад. Дар шеърҳои асрҳои нӯх то ёздаҳуми мелодӣ мазмунҳои зоҳидона, ошиқона ва пандомӯз, ҳамроҳ бо андешаҳои жарф ва баёни зебову шигифт фаровон дида мешавад. Ва ин худ нишон аз решаҳои амиқ доштани шеърӣ форсии тоҷикӣ дар адабиёти пеш аз ислом аст. Бояд тааммул кард, ки чунин андешаҳои амиқу жарф ва баёни зебо якбора ба вучуд намеояд. Агар дар мазмунҳои шеърҳои пеш аз ислом диққат кунем, ҳамон мазмунҳои давраи исломиро ба фаровонӣ мебинем. Бетардид, гузашта аз манобеи даврони исломӣ яке аз сарчашмаҳои шукӯҳманд ва бар пояи ягонагии мазмун, шеърӯ насри пеш аз зуҳури ислом ва ду қарни нахустини давраи исломист. Аз ин рӯ, мушоҳидаи анвои гуногуни қолабҳои шеърӣ, услубҳои адабӣ ва санъатҳои бадеӣ дар як-ду садаи нахустини шеърӣ форсии дарӣ набояд боиси ҳайратӣ мо гардад.

Дар ин байти Низомии Ганҷавӣ мутанокизнамоӣ дида мешавад:

*Бода дар ҷоми обгинагуҳар
Рост чун оби хушқу оташи тар [2, 298].*

«Оби хушк» ва «оташи тар» дар ин байт мутанокизнамоӣ ҳастанд, зеро шоир *бодаро дар ҷом* ба оби хушқу оташи тар ташбеҳ кардааст. Ташбеҳи ҳамзамони *оби хушк* ва *оташи тар* мутанокиз ва ҷамъ кардани падидаҳои зид аст, чун об бо хушкӣ ва оташ бо тарӣ дар зоҳиру воқеият қобили ҷамъ нестанд, аммо дар адабиёт бо санъати мутанокизнамоӣ шудани мумкин аст. Низомӣ бо халлоқияту таҳайюли адабӣ дар ин байт чунин имконеро фароҳам карда, оби хушқу оташи тарро бо ҳам овардааст.

Дар намунаҳои зерин низ мутанокизнамоӣ вучуд дорад:

*Кӯи ӯ ҷонро шабистон буд, заҳмат барнатофт,
Соя бар дар монд, чун ман дар шабистон омадам [18, 941].*

Ва:

*Бешаробӣ оташи андар мо зада-ст,
Кист, к-ӯ оташи дар ин оташи занад? [1, 570]*

Инчунин:

*Аз ҳама олам ҷудо гаитан тавонистам, вале
Оҷизам, то аз ҷудой, худ ҷудой чун кунам?! [11, 431].*

Ва:

*Гар ҳаст дилаи ҳоро, мағрезу мараф, ёро,
К-аввал бикушад моро, охир бикашад моро [9, 77].*

Дар байтҳои мазкур ворид шудани *шахс* ва *бар дар мондани сояи, оташи оташи задан, ҷудо шудан аз ҷудой, аввал куштан баъд кашидан (ҷазб) кардан* маъноӣ мутанокиздоранд, ки аз як тараф маъноӣ байтҳоро таваҷҷуҳбарангез ва

чолиб кардаанд, аз тарафи дигар метавонанд баёни тачрибаҳои ирфонии гӯяндагон низ бошанд.

Шоирони табиатгарои сабки хуросонӣ аз мутаноқизнамоӣ камтар баҳра гирифтаанд, зеро дар ин сабк риштаи пайванди шоир бо қонунҳои табиат ва идрокоти табиӣ хеле қавист. «Дар сабки хуросонӣ шоир дар табиат аст ва аз ин рӯ ақлу ҳавоси зоҳирӣ дар офариниши шеърӣ онҳо қавиян ҳузур дорад» [14, 330].

Аз охирҳои қарни ғздуҳуми мелодӣ баъд аз зуҳури Саной ва пас аз ба таври васеъ ворид шудани ирфон ба шеърӣ форсии тоҷикӣ, бавижа мазмунҳои ошиқонаву қаландаронаи он, суҳанони мутаноқизнамо ба фаровонӣ дар шеърӣ форсии тоҷикӣ ёфт мешавад. Албатта, фаровонӣ ва навҳои мутаноқизнамоӣ дар осоре, ки дорои ин гуна суҳанонанд, гуногун аст. Масалан, мутаноқизнамоӣ дар девони Саъдӣ бештар бо тачрибаҳои шоирона ва дар девонҳои Мавлавӣю Аттор асосан бо тачрибаҳои орифона иртибот дорад.

Дар ашъори ирфонӣ, хусусан дар қолаби ғазал, ки бештар аз дигар қолабҳои ҳолатҳои отифию руҳониро инъикос мекунад, суҳанони мутаноқизнамо бештар аст.

Санойи Ғазнавӣ нахустин шоири форсигӯст, ки дар ашъораш суҳанони мутаноқизнамо фаровон ёфт мешавад. Ӯ шеърро барои хидмат ба ирфон ба қор гирифта, шеваҳои баёни ирфониро низ, ки дар мавридҳои қорбурди мутаноқизнамоиро талаб мекард, ба таври табиӣ мавриди истифода қарор додааст.

Манзумаи «Сайр-ул-ибод ила-л-маъод»-и Санойи Ғазнавӣ, ки гузориши як сафари руҳонӣ аз таваллуди руҳ то фано дар Ҳақ аст, бо забоне печида дар мутаноқизнамо нигориш ёфтааст. Саной «дар руъёи худ дунёи иттиҳоди аздодро тачриба мекунад» [14, 332] ва ба ин далел забонаш пур аз мутаноқизнамоӣҳо мегардад:

*Марҳабо, эй баридаи султонваш,
Тахтат аз обу тоҷат аз оташ [3, 3].*

Ва:

*Оташ аз ту чу буссадин хирман,
Об бо ту чу зумрадин ҷавшан [3, 3].*

Ё:

*Ҳама бе дасту бе қадам нӯён,
Ҳама бе кому бе забон гӯён [3, 43].*

Ва ё:

*Ҳама ҳам бодаанду ҳам мастанд,
Ҳама ҳам нестандӯ ҳам ҳастанд [3, 47].*

Пас аз ӯ дигар шоирони машҳур назари Анварӣ, Ҳоқонӣ, Низомии Ғанҷавӣ, Аттор, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигарон мутаноқизнамоиро дар шеърӣ худ ба қор бурдаанд.

Таҳқиқи мо дар ин замина муайян кард, ки пеш аз Мавлавӣ аз миёни шоирони ёдшуда Аттор, бавижа дар девони худ беш аз ҳама суҳанони мутаноқизнамо гуфтааст. Суҳанони мутаноқизнамоӣ ӯ аз ҳамон навъест, ки Ҷалолиддини Балхӣ истифодаи онро идома дода, ба он густардагӣ бахшидааст. Бо ин тафовут, ки «азамат ва нубуғи Мавлавӣ ва забони шӯрофарини шеърӣ ӯ ғазалҳои Атторро тахти шуъб қарор медиҳад» [14, 331], зеро ғайр аз ҷанбаҳои мусбати шеърӣ Аттор унсурҳои мусбати бешумори дигарро ҳам дар худ дорад. Зикри ин нукта низ зарурист, ки мутаноқизнамоӣ дар шеърӣ Мавлавӣ, пеш аз ҳар омили мутаассир аз тачрибаҳои ирфонӣ ва руҳонии худӣ ўст. Аммо бар ҳар ҳол бо таваҷҷуҳ ба ошноӣю иродати Мавлавӣ ба Аттор, метавон гуфт, ки ошноӣ бо ашъори Аттор омилӣ муассир дар густариши мутаноқизнамоӣ дар ашъори ўст.

Дар адабиёти форсии тоҷикии баъд аз Мавлоно Ҷалолиддин ба кор гирифтани мутанокизнамоӣ дар шеърӣ сабки ҳиндӣ ба авҷ мерасад ва хусусан, дар адабиёти форсии тоҷикии асри XVII аз миёни шоирони сабки ҳиндӣ низ Бедил, ки аксари ғазалҳои ӯ фалсафиро ирфонӣ, беш аз дигарон аз он истифода кардааст. Чанд намуна аз мутанокизнамоӣҳои Абдулқодири Бедил зикр мекунем:

*Дар парда пухтем савдои хомӣ,
Чандон, ки хандид ойна бар мо [4, 6].*

*Нафас ошӯфта медорад ҷу гул ҷамъияти моро,
Парешон менависад килки мавҷ аҳволи дарёро [4, 139]*

*Зи шӯри бенишонӣ бенишонӣ шуд нишон, Бедил,
Ки ғум ғаштан зи ғум ғаштан бурун овард анқоро [4, 137].*

*Умрест дарсам аз лаби лаъли хамуши туст,
Яъне шундаам сухани ношунидаро [4, 122].*

*Ба уммеди ҷакидан дасту пое мезанад ашкам,
Таназул дар назар меёроҷ бошад ҷиммати дунро [4, 141].*

На танҳо дар шеърӣ форсӣ, балки дар саросари ҷаҳон, ҷунонки ба назар мерасад, осоре, ки баёнгари аҳвол, руъёҳо ва воқеаҳои ирфонӣ мебошанд, дорои ҷанбаҳои мутанокизнамоӣянд, то ҷое ки «В. Т. Стас, файласуфи таҷрибагарои англис (1886-1967), яке аз вижаҳои аслии ирфонро мутанокизнамоӣ медонад» [16, 45].

Аз маҷмуи баррасиҳои анҷомшуда метавон ҷунин натиҷагирӣ кард, ки ҳарчанд аз ҳиссомезию мутанокизнамоӣ дар китобҳои балоғати классикӣ ном бурда нашудааст, ҳар ду падида дар тури таърихи шеърӣ ҳазорсолаи форсии тоҷикӣ бо басомади гуногун арзи ҳафӣ дошта, дар марҳилаҳои гуногун тағйироти муҳимме кардаанд. Дар давраҳои аввали шеърӣ форсии дарӣ ин ороҳо намунаҳои содатар ва такроршаванда доштанд, вале бо гузашти замон, хусусан дар сабки ироқӣ ва ҳиндӣ, мураккабтар ва гуногунрангтар гардиданд. Ҳиссомезию мутанокизнамоӣ ба шоирон имкон додаанд, ки зимни истифодаи онҳо адибон андешаҳои фалсафӣ, эҳсосот ва таҷрибаҳои ирфониро ба шеваи тозаву ҷаззоб баён кунанд. Ин ду оро дар шеърӣ классикӣ ҷойгоҳи муносиби худро дошта, нишон медиҳанд, ки онҳо на танҳо абзори зебоишинохтӣ (эстетикӣ) ҳастанд, балки василаи муҳимме барои инъикосу баёни аҳвол, руъёҳо ва воқеаҳои ирфонӣ, инчунин рангу бўйи додани ҷаҳони зебо, аммо печидани каломи ҳунари буданд.

КИТОБНОМА

1. Анварӣ. Ғазалиёт / Анварӣ. Баргардон, пешгуфтор ва таҳияи Шермуҳаммад Ёрмуҳаммадов ва Ширинбону Ҳайтова. – Душанбе: Адиб, 2011. – 480 с.
2. Ганҷавӣ, Низомӣ. Ҳамса: Лайлию Мачнун, Ҳафт пайкар / Низомии Ганҷавӣ. Баргардон, пешгуфтор ва таҳияи Аълоҳон Афсаҳзод, Алии Муҳаммадии Хуросонӣ ва Мубашшир Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
3. Ғазнавӣ, Ҳаким Саной. Сайр-ул-ибод-илал маъод / Ҳаким Санойи Ғазнавӣ. Ба тасҳеҳ ва муқаддимаи ҳавошии Саид Нафисӣ. – Техрон: Офтоб, 1316. – 70 с.
4. Дехлавӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил. Куллиёт / Мирзо Абдулқодири Бедил Дехлавӣ. Ба тасҳеҳи Ҳолмуҳаммади Ҳасан ва Халидуллоҳи Халилӣ; Ба кӯшиши Баҳман Халифа Баноравонӣ. Ҷ. 1. Бахши аввал. Ғазалиёт. – Техрон: Талоя, 1389. – 814 с.
5. Зангӯӣ, Асадуллоҳ ва дигарон. Истиора: мафҳум, назарияҳо ва қорқардҳои он дар таълиму тарбият / Асадуллоҳи Зангӯӣ ва дигарон. // Мутолиоти тарбиятӣ ва раваншиносӣ. – 1389. – №11 (1). – С. 77-108.

6. Илҳомӣ, Шарора. Баррасии ҳиссомезӣ дар ғазалиёти Бедили Деҳлавӣ / Шарора Илҳомӣ // Фаслномаи Адабиёти ирфонӣ ва устурашинохтӣ. – 1387. – №12. – С. 30-48.
7. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафёӣ. Мусикии шеър / Муҳаммадризо Шафёӣи Кадканӣ. – Техрон: Оғох, 1370. – 609 с.
8. Мазидӣ, Парвин. Рӯйкарди Абдулқоҳири Чурҷонӣ ба балоғат (муқоссае бо бархе назарияпардозони мудерн) / Парвин Мазидӣ // Фаслномаи илмӣ-паҷӯҳишии «Саҳифаи мубин». – 1392. – №54. – С. 51-72.
9. Мавлоно, Ҷалолиддин Муҳаммад. Куллиёти девони Шамс / Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад. Ҷ. 1. Мутобики нусхаи тасҳехшудаи Бадеуззамони Фурӯзонфар. – Техрон: Род, 1374. – 760 с.
10. Рӯдакӣ. Ашъор / Рӯдакӣ. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғоту тавзеҳот аз Расул Ҳодизода ва Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 416 с.
11. Саной, Ҳаким. Мунтахаби ашъор / Ҳаким Саной. Мурағатӣ, муаллифи пешгуфтор, тавзеҳот ва луғату таркибот Кароматулло Олимов. – Душанбе: Адиб, 2011. – 480 с.
12. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома. / Абулқосими Фирдавсӣ. Таҳияи матн ва луғату тавзеҳот аз Камол Айни ва Зоҳир Аҳрорӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
13. Футуҳӣ, Маҳмуд. Нақди ҳаёл / Маҳмуди Футуҳӣ. – Техрон: Сухан, 1379. – 445 с.
14. Футуҳӣ, Маҳмуд. Балоғати тасвир / Маҳмуди Футуҳӣ. – Техрон: Сухан, 1385. – 464 с.
15. Футуҳӣ, Маҳмуд. Нигоҳи интиқодӣ ба мабони назарӣ ва равишҳои балоғати суннатӣ / Маҳмуд Футуҳӣ // Маҷаллаи «Адабпаҷӯхӣ». – 1386. – №3. – С. 9-37.
16. Чинорӣ, Амир. Мутанокизнамоӣ дар шеъри форсӣ / Амир Чинорӣ. – Техрон: Фарзон, 1377. – 226 с.
17. Шаъбонӣ, Муҳсин; Ризой, Маҳдӣ. Нақде бар сохтори балоғати суннатӣ / Муҳсин Шаъбонӣ, Маҳдӣ Ризой // Дуфаслномаи Адиб. – 1399. – №5. – С. 71-83.
18. Шервонӣ, Ҳоконӣ. Девон / Ҳоконии Шервонӣ. Ҷ. 2. Вирустаи Мирҷалолиддини Қаззоӣ. – Техрон: Марказ, 1375. – 650 с. [с. 767-1402].
19. Шерозӣ, Саъдӣ. Ғазалиёт / Саъдии Шерозӣ. Таҳияву тадвин, муқаддима ва шарҳи луғот аз Мубашшир Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2014. – 480 с.
20. Шерозӣ, Ҳофиз. Девон / Ҳофизии Шерозӣ. Таҳияи матн аз Шарифмурод Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.
21. Юсуфӣ, Умриддин. Фанни бадеъ ва моҳияти он / Умриддин Юсуфӣ // Дар қаламрави илми бадеъ (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе, Дониш, 2023. – С. 6-22.

ҶОЙҒОҲИ ҲИССОМЕЗӢ ВА МУТАНОҚИЗНАМОӢ ДАР ШЕЪРИ КЛАССИКӢИ ФОРСӢИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола дар бораи мавқеъ ва ҷойгоҳи ду санъати бадеӣ: ҳиссомезӣ ва мутанокизнамоӣ, ки дар илми балоғати классикӣ шинохте аз онҳо вучуд надорад, аммо дар ашъори шоирони давраҳои гуногуни адабиёти мо вучуд доранд, сухан рафтааст. Зикр шудааст, ки ҳиссомезию мутанокизнамоӣ ҳарчанд дар давраҳои гуногуни шеъри классикӣи форсӣи тоҷикӣ бо басомадҳои гуногун вучуд доштаанд, дар китобҳои донишмандони балоғати классикӣ аз ин ду падидаи муҳими балоғӣ ва зебоишинохтӣ ҳамчун истилоҳоти адабии мустақил ёде нашудааст. Ба назари муаллифи мақола сабабҳои аслии ношинохти монданишон дар назди балоғиёни қадим метавонад ин чанд маврид бошад: 1) тақсимбандии ҳосу суннатии санъатҳои адабӣ аз ҷониби балоғиёни классик; 2) бетаваҷҷӯхӣ ба таҳлилҳои маърифатӣ ва равишҳои дар баррасиҳои адабӣ дар даврони гузашта; 3) ҳал шудани намунаҳои ин падидаҳо дар зери мафҳумҳои умумӣ ба монанди истиора, ташбеҳ, маҷоз ва тазод; 4) диққату тамаркузи зиёдтари балоғатдонон ба зебоиҳои забонию лафзӣ ва беаҳаммияти ба зебоиҳои тасвирӣ-идроқӣ. Бо гузашти қарнҳо ва рушду пешрафти донишҳои назарии бадеӣ ба таъсири адабиётшиносии аврупоӣ падидаҳои ҳиссомезӣ ва мутанокизнамоӣ номгузорӣ гардида, мавриди паҷӯҳиш қарор гирифтанд. Имрӯз дар илмҳои балоғат, сабкшиносӣ ва нақди адабӣ аҳаммияти фаровон доранд.

Дар идома гуфта шудааст, ки намунаҳои зиёде аз санъатҳои ҳиссомезию мутаноқизнамоӣ дар давраҳои гуногуни шеърӣ классикии мо дида мешавад. Масалан, санъати ҳиссомезӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавӣ беш аз 80 бор истифода шудааст. Ҳамчунин, пеш аз Фирдавӣ ҳиссомезӣ дар ашъори Рӯдакӣ ҳам дида мешавад. Мутаноқизнамоӣ низ дар ашъори сабкҳои хуросонӣ, ироқӣ ва ҳиндӣ падидаи қобили мушоҳида аст. Саноиҳои Ғазнавӣ нахустин шоири форсигӯст, ки дар ашъораи суҳанони мутаноқизнамо фаровон ёфт мешавад. Пас аз ӯ дигар шоирони маиҳур ҳамчун Анварӣ, Хоҷонӣ, Низомии Ганҷавӣ, Атторм, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Чомӣ ва дигарон мутаноқизнамоиро дар шеърӣ худ ба қор бурдаанд. Ба қор гирифтани мутаноқизнамоӣ дар шеърӣ сабки ҳиндӣ ба авҷ мерасад ва хусусан, дар адабиёти форсии тоҷикии асри XVII аз миёни шоирони сабки ҳиндӣ Бедил, ки аксари ғазалҳои ғалсафию ирфонист, беш аз дигарон аз он истифода кардааст.

Калидвожаҳо: ҳиссомезӣ, мутаноқизнамоӣ, балогат, санъати бадеӣ, адабиёти классикӣ, сабки хуросонӣ, сабки ироқӣ, сабки ҳиндӣ, ирфон, Абдулқодири Бедил.

МЕСТО СИНЕСТЕЗИИ И ПАРАДОКСАЛЬНОСТИ В КЛАССИЧЕСКОЙ ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ

В данной статье рассматривается место и роль двух художественных приёмов – синестезии и парадоксальности, которые не получили самостоятельного теоретического осмысления в классической науке риторики, однако широко представлены в поэзии авторов различных периодов нашей литературы. Отмечается, что, несмотря на существование синестезии и парадоксальности в разные эпохи классической таджикско-персидской поэзии с различной частотностью, в трудах классических теоретиков риторики они не были зафиксированы как самостоятельные литературные термины. По мнению автора статьи, основными причинами их непризнания в классической риторике могли быть следующие факторы: 1) традиционная и жёсткая классификация художественных приёмов у классических риториков; 2) отсутствие внимания к когнитивным и психологическим аспектам литературного анализа в прошлом; 3) сведение проявлений этих явлений к более общим и традиционным закреплённым художественным приёмам, таким как метафора, сравнение, метонимия и антитеза; 4) чрезмерная сосредоточенность теоретиков риторики на языковых и формальных средствах выразительности и пренебрежение образно-перцептивными эстетическими аспектами. С течением времени, в результате развития теоретических знаний в области поэтики и риторики, а также под влиянием европейского литературоведения, явления синестезии и парадоксальности получили терминологическое обозначение и стали объектом научного исследования. В настоящее время они занимают важное место в риторике, стилистике и литературной критике.

Далее в статье отмечается, что многочисленные примеры синестезии и парадоксальности обнаруживаются в различных периодах классической поэзии. Так, приём синестезии в «Шахнаме» Абулкасима Фирдоуси используется более 80 раз. Кроме того, ещё до Фирдоуси синестезия встречается в поэзии Рӯдаки. Парадоксальность также является наблюдаемым явлением в поэзии хорасанского, иракского и индийского стилей. Санаи Газневи считается первым персоязычным поэтом, в творчестве которого парадоксальные высказывания представлены в большом количестве. После него такие выдающиеся поэты, как Анвари, Хакани, Низами Гянджеви, Атторм, Мавлана, Саади, Хафиз, Джами и другие, активно использовали парадоксальность в своей поэзии. В поэзии индийского стиля применение парадоксальности достигает своего расцвета, и особенно в таджикско-персидской литературе XVII века среди поэтов индийского стиля Абдулкадир Бедил,

чи газели в основном носят философско-мистический характер, использовал данный приём более других.

Ключевые слова: синестезия, парадоксальность, риторика, художественный приём, классическая литература, хорасанский стиль, иракский стиль, индийский стиль, ирфан, Абдулкадир Бедил.

THE PLACE OF SYNESTHESIA AND PARADOXICALITY IN CLASSICAL TAJIK-PERSIAN POETRY

This article examines the position and significance of two literary devices—synesthesia and paradoxicality—which have not been explicitly theorized as independent concepts in classical rhetoric, yet are abundantly present in the poetry of authors from various periods of our literary tradition. It is noted that although synesthesia and paradoxicality appeared with varying frequency throughout different stages of classical Tajik-Persian poetry, classical rhetoricians did not recognize them as distinct literary terms. According to the author, the main reasons for their lack of recognition in classical rhetoric may include the following factors: 1) the rigid and traditional classification of literary devices adopted by classical rhetoricians; 2) insufficient attention to cognitive and psychological analysis in earlier literary studies; 3) the absorption of manifestations of these phenomena into broader and traditionally recognized rhetorical and literary devices such as metaphor, simile, tropes, and antithesis; 4) an excessive focus by rhetoricians on linguistic and formal aesthetics, accompanied by a neglect of perceptual and imagistic aspects of beauty.

Over the centuries, with the advancement of theoretical knowledge in poetics and rhetoric and under the influence of European literary scholarship, the phenomena of synesthesia and paradoxicality were named and became subjects of scholarly research. Today, they hold significant importance in the fields of rhetoric, stylistics, and literary criticism.

The article further states that numerous examples of synesthesia and paradoxicality can be found across different periods of classical poetry. For instance, synesthesia is employed more than eighty times in the *Shahnameh* of Abolqasem Ferdowsi. Moreover, even before Ferdowsi, instances of synesthesia can be observed in the poetry of Rudaki. Paradoxicality is also a noticeable phenomenon in the poetry of the Khorasani, Iraqi, and Indian styles. Sanai Ghaznavi is regarded as the first Persian-speaking poet whose works contain a significant number of paradoxical expressions. After him, renowned poets such as Anvari, Khaqani, Nezami Ganjavi, Attar, Mawlana, Saadi, Hafiz, Jami, and others incorporated paradoxicality into their poetry. The use of paradoxicality reaches its peak in the Indian style of poetry, and particularly in seventeenth-century Tajik-Persian literature, among poets of the Indian style, Abdolqadir Bedil—whose ghazals are predominantly philosophical and mystical—employed this device more extensively than others.

Keywords: synesthesia, paradoxicality, rhetoric, literary device, classical literature, Khorasani style, Iraqi style, Indian style, Irfan (Gnosis), Abdolqadir Bedil.

Дар бораи муаллиф: Муҳаммадиев Шамсиддин – муовини директор оид ба илм ва таълими Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru, тел: (+992)904462387

Эҳсон Хуршед Рӯзибой – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, тел: (+992)550430033.

Об авторах: Мухаммадиев Шамсиддин – заместитель директора по научной и учебной работе Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. **Адрес:** г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru, тел: (+992)904462387

Эхсон Хуршед Рузибой – соискатель Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, тел: (+992)550430033.

About the authors: Muhammadiev Shamsiddin – Deputy Director for Science and Education of the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue 21. E-mail: shamsiddin-2010@mail.ru, tel: (+992)904462387

Ehson Khurshed Ruziboy – applicant of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Address: Dushanbe, Rudaki 21. Gmail: khurshedehsan410@gmail.com, tel: (+992)550430033.

ТДУ:889.550

КОРУ ФАЪОЛИЯТИ ИТТИФОКИ НАВИСАНДАГОНИ ТОЧИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ ЧАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ

Абдухолиқ Набавӣ
Институтӣ забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Мамлакати Шуроҳо, ки зоҳиран пас аз Инқилоби Октябри соли 1917 як дараҷа ҳодисаи бо зӯрмандӣ ташкилшудае ба шумор меомад, вобаста ба чандин сабаб дар ташаққули афкори ягона дар бораи Ватан ва ватанхоҳӣ байни миллатҳои гуногун ба комёбихое даст ёфт. Аввалан, ташкили диктотурии ба худ хоси аз ҳайси сиёсӣ ва қонунӣ гоҳо ихтиёрӣ ва гоҳи дигар дар шакли иҷборӣ як мамлакати аз ҷиҳати маъмурий томеро ба миён овард. Марҳалаи дигар ташкили давлатҳои миллие ба ном «республикаҳои бародарӣ» гардид, ки ба он ҳама дурушткориҳо дар марзбандӣ ва «табартақсим»-ҳо ба ҳар халқу миллат ва қавмият ҳудуде ҷуғрофӣ, сиёсӣ ва маъмурий муносиб доништа шуд ва ин мардум дар ҳамин маҳлуда, дар қанори риояи қатъии равандҳои зиндагии сотсиалистӣ, яке бештар ва дигаре камтар барои дар шакли миллий сурат додани «ҷумҳурии советии сотсиалистӣ»-и худ бо бовару эътимод талош мекарданд. Ин иттиҳод дар замони Чанги Бузурги Ватанӣ бешару хубтар зоҳир гардид ва онро дар фаъолияти иттиҳодияҳои эҷодӣ ба мушоҳида гирифтани мумкин аст. Меҳоме ҳамин вазро дар қору фаъолияти Иттифоқи нависандагон санҷида бошем. Воқеан дар ин маврид ва шароити мураккабу ҳассос мавқеъ ва вазъи Иттифоқи нависандагон Тоҷикистон чӣ гуна будааст?

Маълум аст, ки пас аз ҳаводиси таъйик, ҳабсу таъбид ва қуштори ғушношуниди соли 1937, ки бештари аъзои иттифоқи нависандагон низ гирифтори сад бало шуданд, сохтори ин ташкилоти эҷодӣ хароб ва мувоҷеҳ ба суқут гардид. Бар асари ин нобасомониҳои сиёсӣ зарурате пеш омад, ки аз нав кумитаи ташкилии Иттифоқи нависандагон ташкил дода шавад [11; 16]. Сарварии кумитаро аввал Абдусалом Дехотӣ (солҳои 1938-1939) ва баъд Мирзо Турсунзода (1940-1944) ба уҳда доштанд. Шояд ба сабаби афзудани сафи нависандагон ва бештар таҳким ёфтани сохтори ташкилот буд, ки дар солҳои чанг, аз соли 1944 кумитаро барҳам доданд ва сохтори Иттифоқи нависандагон аз нав барқарор шуда, раиси онро интихоб гардид. Рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» дар мавзӯ омӯзиши мероси адабӣ сармақолае ҷоп карда, суҳанони Молотовро шӯҳид овардааст, ки гуфта буд: «Характери ҷуқури револютсионии ин маданияти нав инкор қардани муваффақиятҳои маданияти қўҳнаро намефаҳмонад. Баръакс, тамоми муваффақиятҳои ҳақиқии маданияти халқҳо, онҳо ҳар қадар ба гузаштаи дур оид бошанд ҳам, дар давлати сотсиалистӣ қадри баланд доранд ва онҳо имрӯз дар пеши назари ҳамаи халқҳои Союзи Советӣ бо

дурахшони ҳақиқии идеявии худ зинда шуда, ба по меҳезанд. Болшевикҳо на аз он одамонеанд, ки бо халқи худ хешӣ доштани худро фаромӯш карда бошанд».

Ин майлу таваҷҷуҳ ба гузашта ва адабиёту фарҳанги он, тасдиқи хешӣ ба гузаштаи халқи худ дар солҳои ҷанг бо мазмун ва ҷўндагиҳои дигаре ғайи гардид.

Дар Маскав «Даҳаи санъат ва адабиёти тоҷик» (апрели соли 1941) баргузор гардид ва он ба санҷиши ҳунару адабиёти мо табдил ёфт. Аҳли ҳунару адаби тоҷик бо намоиши асарҳои хуби худ дар роҳи инкишоф ва ҷўстучў будани адабиёту ҳунари навро собит карданд.

Ва инак, дар ҳамин марҳала 21 июни соли 1941 фошизми гитлерӣ ногаҳон ба Давлати Шўравӣ ҳучум кард ва Ҷанги Бузурги Ватанӣ оғоз гардид.

Ҳамин тавр, нависандагони тоҷик аз нахустин рӯзҳои оғози ҷанг ба ин ҳодиса ҳассосияти ҳосе нишон дода, масъулияти бузургро аз рӯи дастури ватандорӣ, халқпарварӣ, инсондӯстӣ ва, албатта, садоқат ба идеяҳои ғизбии коммунист, ба уҳда гирифтанд. Аз ҷумла, дар мактуби аҳли адаби тоҷик бо номи «Овози нависандагони Тоҷикистон», ки ба он устодон Лоҳутӣ, Айнӣ, Дехотӣ, Турсунзода, Раҳимӣ, Юсуфӣ, Миршакар, Бобо Юнус, Ҷалол Иқромӣ, Сухайлӣ, Шанбозода, Обидӣ, Ҳаким Карим, Раҳим Ҷалил, Аминзода имзо гузоштаанд, чунин омадааст:

«Мо, нависандагони Тоҷикистони сотсиалистӣ, ...Тоҷикистони офтобруй, худамонро бо камоли садоқат ба ихтиёри Ватан ва Партияи Коммунистӣ аз ҳамин сония сафарбарӣ намудем, агар Ҳукумати Советӣ ва Партия барои мудофия кардани ватани муқаддаси сотсиалистиамон ба мо фармон бидиҳад, тайёрем, ки қалами худро ба яроқ иваз намуда, собитқадмона ба майдони ҷанг равем. Мо, нависандагони советӣ, аз пештара ҳам устуворонатар бо қаламу шамшер кор мекунем, шўҳрати Ватани азиз ва Армияи Сурхи онро дар достонҳо ва сурудҳои худ тараннум намоем...».

Воқеан ин мурочиати адибони тоҷик ба даъвате, ки дар ҳамон рӯз дар саҳифаҳои рӯзномаи ғизбии «Правда» садо дода буди бешубҳа, талабу хости Ғизбии коммунист низ буд.

Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ҳамин тавр, қувваҳои ботинию маънавии мардуми тоҷик ва аҳли илму адаб ва ҳунари онро ба хурӯҷ овард, ки дар шаклҳои гуногун зоҳир мегардид.

Аммо як даста адибони тоҷик, монанди Ҳабиб Юсуфӣ (1916–1945), Ҳаким Карим (1905–1942), Абдушукр Пирмуҳаммадзода (1912–1942), Лутфулло Бузургзода (1909–1943), ки дар сангарҳои ҷанг ҳалок гардиданд, ихтиёрӣ ё бо қўшишу чадали шахсӣ ба ҷабҳа рафтанд. Ба ҷанг равона шудан ё ихтиёран хоҳиши ба ҷабҳа рафтано кардани бахше адибони дигар чун Сотим Улўзода (1911–1997), Фотех Ниёзӣ (1914–1991), Бокӣ Раҳимзода (1910–1980), Ҳабиб Аҳрорӣ (1913–1983), Ҳочӣ Содик (1913–1990), Аширмат Назаров (1913–1965), Обид Ҳамидӣ (1911–1948), В. Кириллов (1907–1972), Эммануил Муллоқандов (1912–1977), Воҳид Асрорӣ (1917–1996) ва дар ҷанг иштирок доштани Рачаб Амонов (1923–2002), Абдуҷаббор Қахҳорӣ (тав. 1924), Мустафо Шарқӣ (1920–1985), Муҳиддин Фарҳат (1924–1984), Муҳаммадҷон Рабиев (1913–1983), Маҳмуд Тулқун (1913–1983), А. Усенко (1919–1978), Н. Лесной (1910–1967), низ омехта ба адои қарзи шаҳрвандӣ ва ҳайсиати ватандӯстӣ будааст. Дар ин солҳо як гурўҳи дигар аз узви иттифок – Абдулғанӣ Мирзоев (1908–1976), Муҳаммадҷон Раҳимӣ (1901–1968), Тоҷӣ Усмон (1906–1968), К. Улўзода (1909–1965), Қодир Наимӣ (1914–2002) низ дар хидмати ҳарбӣ будаанд ва ё дар муассисоти ба ҷанг алоқаманд дар дохилу хориҷ ифои вазифа кардаанд.

Дар ин маврид як нуктаро метавон ёдовар шуд, ки доираҳои расмӣ ва эҷодӣ, тибқи қонунӣ замони ҷанг ва умуман муносибати эҳтиёткорона ба аҳли илму адаб ва қувваҳои ақлониву эҷодӣ имкон доштанд ин даста аз аҳли зёро аз рафтан ба ҷабҳа боз доранд. Дар атрофи ин масъала, баъдтар, вобаста ба сарнавишти фоҷиавии адибони ҷавонмарги тоҷик гуфтугўҳои зидунакизе ба миён омад, ки шояд ҳақиқат дошта бошад. Аммо ҳамин ғиз воқеист, ки дар иртибот бо руҳияи умумии ҷомеаи шўравии замони

чанг ва ҳамчунин руху равони шахсии адибоне мисли Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳаким Карим, Абдушукур Пирмуҳаммадзода, Лутфулло Бузургзода ва дигарон метавон ҳадс зад, ки ҳеҷ як қарор ва касе аз афроди расмӣ ба азму қазми онҳо дар он мавқеъ монеа шуда метавониста бошад. Ҳассосият нисбат ба вазъияти фавқулода, ҳисси масъулият нисбат ба суҳану қавли адабии худ ва қувваи тавоноии ботинии ватанпарастона, ки бо часорати ҷавонмардона дар онҳо ба ҳам омада буданд, эшонро қаҳрамони майдони набард намуданд. Ва, сад афсӯс, ки роҳи ҳаёту эҷодиёгии эшон хеле бемаҳал қанда шуд.

Метавон гуфт, ки солҳои чанг роҳу равиши асосии эҷодии дигар аз аҳли адабро низ тағйир дод, онҳоро аз эҷодкорӣҳои нисбатан бомаром боз дошт, диққаташонро мутаваҷҷеҳи як мавзӯю масъала – сарнавишти халқу Ватан дар муқобили таҳҷуми фашизми Германия гардонид. Ва тамоми адабиёт, ки то ин замон, қатъи назар аз ҳама дастурдиҳӣҳои ҳизбӣ, як дараҷа ба нигориши масоили ба дилу завқи худ наздиктар сару қор мегирифт, дар ин солҳо ба тасвири мавзӯи чанг, мудофияи Ватан, қору қаҳрамониҳо дар сангари муқорбаҳову ҷабҳаи қор нигаронида шуд. Аммо, ба фикри банд, ҳодисаи аҷиб ва сазовор ба таъкид ҳамин аст, ки ин азми эҷодӣ, мисли хоҳиши ҷабҳаравӣ, аввалтар аз ҳама аз даруни удабо, аз дилу нияти шахсии онҳо сарчашма дошт.

Ба ҳизб низ дар ин замони ҳассос аз усули ҳуқуқравоиву дастурдиҳӣ қатъи даст қашида, талабҳои ҳешро бо оҳанги муросову маслиҳат ва умеди якдигарфаҳмӣ бо мардум мурочиат намуд. Ин оҳанг, чи дар суҳанронии нахустини Молотов ва чи дар мурочиати Сталин равшан эҳсос мешуд. Бино бар ин, дар доираи мавзӯи маҳдуд барои аҳли эҷод озодии дилхоҳе ба миён омад, зиёда аз он мушаххас будани мавзӯ имкон дод, ки дарки бадеии он гуногунҷабҳа ва гоҳе амиқ бурда шавад, ба он аз ҷиҳатҳои муҳталиф, аз диди зиёде – воқеъгароёна (реалистӣ), румонтиқӣ, асотирий, рамзӣву шартӣ, панду ахлоқӣ ва ғайраву ҳоказо назар андохта шавад.

Дар солҳои чанг ҳамин ҷиҳатҳои равшану ниҳонӣ, расмиву ғайримаъмулӣ дар қори эҷодӣ ба ҳам омаданд, замон ба буд, ки адабиёти нав дар баробари бисёр мушқилоту мамониат ва камтаҷрибагӣ дар баёни масоили муҳим ва ҳассоси маънавия, ки замон ба назди он гузошт, бояд ҷавоб меод ва имконоту қудрати ҳешро зоҳир менамуд. Зиёда аз ин, аз мавод, муҳтаво ва ҷустуҷӯҳои шаклино навӣ (жанрӣ)-и адабиёти ин давра маълум аст, ки вай дар андак муддат таҷрибаи лозима андӯхт, ба бисёр ҷустуҷӯҳои норавшан аниқӣ бахшид ва ба бахши зиёде аз масъалаҳои эҷодӣ назарҳоро тағйир дод ва ба ҳамин восита ба раванди ояндаи инкишоф роҳ кушод.

Ҳамин тавр дар замони чанг Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон торафт ба як ташқилоти сарҷамъе табдил меёбад. Дар воқеъ, мусибати бузург қувваҳои эҷодиро ба атрофи як мақсад бештар муттаҳид сохт. Устод Лоҳутӣ (1887-1957), ки то ин вақт дар Маскав зиндагӣ мекард, бо аҳли хонаводааш ба Душанбе омад. Хеле аз адибон ва уламои суҳансанҷ аз бахшҳои ғарбии шӯравӣ ба дигар ҷумҳуриҳо, аз ҷумла ба Тоҷикистон фиришода шуданд. Ҳатто дар натиҷа имконияте ба вучуд омад, ки бахши русии иттифоқ ташқил дода шавад ва ба ин васила имкони табодули таҷриба, маслиҳату мушовираи адабӣ, ҳамкорӣҳои самарабахши эҷодӣ ва тарҷумаи асарҳои адибони тоҷик ба забони русӣ бештар гардад. Қувваҳои адабии тоҷикӣ низ, ки дар тамоми Осиёи Марказӣ қору эҷод мекарданд, агар ҳамин тавр гуфтан мумкин бошад, дар атрофи ҷабҳаи тоҷикии адабиву фарҳангӣ аз ҳарвақта дида бештар муттаҳид шуданд. Ба қори адабӣ пайвастанӣ Розия Озод (1893-1957) ва аз нав ба даст қалам гирифтани яке аз шоирони тавоноии тоҷик Зуфархони Ҷавҳарӣ (1872-1945), ки гуё муддати 25 сол қалами таҳриро аз даст гузошта буд, бо қувваи нав ба эҷодкорӣ пардохтани шоирони халқ, мисли Юсуф Вафо (1888-1945), Саидалӣ Вализода (1900-1971), Бобо Худойдодзода (1875-1945), Қурбон Ҷалил (тав.1886) нишонӣ он аст, ки ҳисси маъулиятӣ бузург дар назди сарнавишти Ватан ба қувваи азами муайянқунандаи маънавияи мардуми мо табдил ёфта, аз амиктарин ҷиҳатҳои равони худогоҳу нохудогоҳи ӯ сарчашма мегирифт. Замони чанг барои ба майдони адабиёт ворид шудани гурӯҳе аз адибони ҷавон низ сабаб гардид. Масалан, шоирони ҷавон Муҳиддин

Фарҳат аввал бо таҳаллуси Шуурӣ ва Абучаббор Қаҳҳорӣ наҳустин асарҳои худро дар майдонҳои набард таълиф кардаву нашр намудаанд. А. Шукӯҳӣ дар ҳамин солҳо ба фаъолияти эҷодӣ оғоз кард, адабиётшинос ва нокиди адабии оянда М. Шукуров дар замони ҷанг бо таълифи шеър ба майдони адабиёт омад. Бо бовари том метавон гуфт, ки барои ба сифати насрнавис камол ёфтани нависандагони номдори мо Сотим Улугзода ва Фотех Ниёзӣ иштирок дар ҷанг ва таассуроти ҷангӣ сабаби ҷиддие гардид, балки самти асосии ҷутучӯҳои оянда ва дарунмояи эҷодиёти эшонро муайян намуд.

Ин нукта низ лозим ба таъкид аст, ки замони ҷанг дар инкишофи робитаҳои фарҳангии тоҷикону эронӣ як саҳифаи муҳимме гардид. Ин масъала, чунон ки болотар қайд кардем, дар охири солҳои 30, вобаста ба дақиқ кардани меросбарӣ бар арзишҳои умумии адабии тоҷикону эронӣ оғоз шуда буд ва дар замони ҷанг ба мулоим шудани муносибатҳо сабаб шуд. Дар ин чараён дар байни аҳли илму адаби тоҷик оид ба мероси адабии гузашта ақидаи наво ба миён омад, ки он дар сафари аҳли ҳунари тоҷик ба Эрон дар солҳои 1941 ва 1942 тасдиқ шуд.

Ин ақидаи навиборат аз ҳамин буд, ки аз охири солҳои 30, баҳусус дар китоби ҷомеи «Намунаҳои адабиёти тоҷик» (1940) масъалаи барои тоҷикону эронӣ ягона будани як бахши ин адабиёт, дақиқтараш адабиёти асрҳои X-XV, ба миён гузошта шуд. Аз аҳли адаб устод Айни ва аз уламои адабиётшинос И. Брагинский ин ягонагиро тасдиқ карданд ва ҳамин тавр истилоҳи «адабиёти форс-тоҷик» ба миён омад, ки дар шинохти солим ва воқеии ин давраи адабиёт қадами муҳимме ба шумор меомад.

Чанде баъдтар дар сармақолаи рӯзномаи «Тоҷикистони сурх» маҳдудиятҳои илми тоҷикиносии то ин замон дар қазовати масъалаи мазкур мавриди танқид қарор гирифт ва суҳанони рӯзномаи «Правда», ки гуфта буд: «тоҷикону эронӣ ҳамхалқ», ёдоварасон гардид.

Бояд гуфт, ки ин тарзи гузориши масъала дар солҳои ҷанг барои аз ҳайси ҷуғрофӣ ва хронологӣ озодона ба таҳқиқ кашидани адабиёти классикӣ қўмак намуд. Рӯдакӣ, Фирдавӣ, Саъдӣ, Бедил, Сайидо мавриди пажӯҳиш қарор гирифтанд. Дигар ин ки дар байни аҳли адаб ва ҳунар низ тавачҷух ба Эрон афзуд (ин, албатта, ба масъалаҳои сиёсии замони ҷанг низ алоқаманд буд): як қисм аз уламо ва удабо барои хидмати ҳарбӣ ба Эрон сафарбар карда шуда буданд, шуаро дар мавзуи бародарии ду халқ шеърҳо навиштанд. Масалан, Деҳотӣ шеъре ба номи «Ба халқи бародари Эрон» ба нашр дод. Абулқосим Лохутӣ шеъре навишт, ки «Саломӣ халқи тоҷик ба халқи Эрон» унвон дошт. Ва он бояд дар Эрон аз тарафи намояндагони санъати тоҷик ба самъи шунавандагон ва тамошобинон расонида мешуд.

Асли қазия чунин аст, ки охири соли 1941 як гурӯҳ ҳунармандони машҳури тоҷик (таҳминан моҳҳои октябр-ноябр) ба Эрон сафар мекунанд. Ин гурӯҳро Мирзо Турсунзода роҳбарӣ мекард. Турсунзода аз натиҷаи ин сафар хабар додааст, ки аҳли ҳунари тоҷик дар муддати якуним моҳ дар назди қисмҳои Армияи Сурх 40 концерт нишон доданд. Вай қабули ҳунармандони тоҷикро аз тарафи тамошобинони эронӣ чунин нақл мекунад:

«...дар вақти адо кардани якчанд сурудҳо – «Хуш он замон» (сароянда Артисти халқии республика Рена Ғолибова), «Шоҳдӯхтар» ва «Гулпарӣ» (Артисти халқии Тоҷикистон Тӯҳфа Фозилова ва Артисти хизматнишондода Ҳалим Тоҳиров), «Себақ» (Артисти хизматнишондода Мирбобо Зиёев ва актриса Мушаррафа Орифова) тамошобинони эронӣ намегузаштанд, ки ҳофиз суруди худро осуда ба охир расонад. Дар адои ҳар як банди суруд садои чапакзаниҳои пайваста баланд мегардид...» Хангоми концертҳо тариқи родӣ гӯё ҳама садои онро баланд карда ва назди он мешитофтаанд ва «мошинҳоро аз ҳаракат боз медоштанд».

Аммо сабаби асосии чунин муваффақият чӣ будааст? Албатта, ҳунармандии иҷрокунандагон, овози хуш ва ғайра. Вале, аз ҳама муҳимтар, бояд лаҳни суруди халқии тоҷикӣ, ҳамзабонӣ ва умумияти фарҳангии халқҳои тоҷику эронӣ барои чунин истиқбол ва пазирии хуш сабаб шуда бошад. Турсунзода гуфтааст:

«Пеш аз сар шудани концерт дар ҳама ҷо мо ба халқи Эрон арз кардем, ки забони халқи тоҷик ва эрон забони форсӣ аст. Адабиёти классикии ин ду халқ аз замони хеле қадим як адабиёт буд... Дар ин баромадҳо, махсусан контата ба шеърӣ Лоҳутӣ «Бародарон» муваффақият пайдо намуд. Балки «шунидани номи Лоҳутӣ дар намоишҳои мо барои аксари тамошобинони Эрон шодиовар буд, чунки кайҳо боз номи ӯ ва шеърҳои ӯро халқи Эрон медонанд ва месароянд». Ва ҳамин тавр, пас аз як сол, моҳи октябри соли 1942 аҳли ҳунари тоҷик бори дувум ба Эрон барои ҳунарнамоӣ мераванд, ки ҳамчунин натиҷаҳои хуб будааст, яъне ба ин маънӣ замони ҷанг баробари бисёр мушқилот, боз дар амали ба ҳам наздик шудану якдигарро шинохтани тоҷикону эронӣ, яъне форсизабонон, як саҳифаи муҳимме гардид. Ҳамин тавр, иштирок дар ҷанг натиҷаҳои ғайриҷашмдоште ба бор меоварад...

Мо дар боло қайд кардем, ки аҳли адаби тоҷик аз аввал дастҷамъона ба мудофияи Ватан тайёр ва барои ба майдони ҷангу сангарҳо рафтан ва ё дар кори қаламро ба ҷароғ табдил намудан омода буданашонро изҳор доштанд. Эшон, онҳое ки дар ақибгоҳ буданд, баробари қорҳои эҷодӣ дар дигар тадбирҳои тарғибӣ (байни мардум ба истиснолот рафтану онҳоро рӯҳбаланд кардан), ба «Фонди мудофия» саҳми амалӣ гирифтанд низ хеле фаъолона иштирок намуданд, балки ҳар яке боз якҷанд вазифаи дигареро ба уҳда доштанд. Садорати Иттифоқи нависандагон ба кори эҷодиву ҷамъиятии эшон назорат менамуд, ҳисоботи онҳоро мешунид, рафти эҷодиёташон ва мувофиқи талаби замони ҷӣ гуна амал кардашонро мавриди муҳокима қарор дода, маҷлисиҳои эҷодӣ таъкил мекард.

Масалан, яке аз ҳамин гуна ҷаласот 25 феввали соли 1942 баргузор гардида буд. Маҷлиси умумӣ таҳти раёсати Мирзо Турсунзода (қотиб Муҳиддин Аминзода) сурат мегирад, ки дар он сармақолаи рӯзномаи «Правда» (аз 14 феврал) мавзӯи муҳокима будааст.

Маълум мешавад, ки нависандагон дар бораи таълифи асарҳои нави сазовори замон ва сифати он баҳс кардаанд. Аз ҷумла, Ҷалол Иқромӣ изҳор доштааст, ки «...повести таърихӣ навиштани ҳастам...». Устод Лоҳутӣ дар суҳбатҳои худ дар бораи вазифаи аслии адиб ва вазифаҳои ӯ дар рӯзҳои ҷанг диққат ҷалб мекунад: «Бадбахтист, ки ба нависанда асар навиштанро талқин кунанд, - гуфтааст вай. - Бояд нависанда нависад ва асари худро ҳамчун силоҳи бурро бар зидди душман ҳарчи зудтар равона кунад. Бояд барои армия асарҳои хушсифат нависем. Афсӯс, ки асарҳо зуд ҷоп намешаванд... «Меҳтарбод»-и Иқромӣ хуб навишта шудааст. Бояд асарҳои хуб навишта шуда, ҷопаш ҳам тезонида шавад». Мирзо Турсунзода таъкид кардааст, ки «дар атрофи асарҳои навишташуда муҳокима ва танқиди солиро ривҷ диҳем...».

Дар ҷаласаи мазкур хеле аз нотикон аз омадани устод Лоҳутӣ ба Тоҷикистон изҳори қаноатмандӣ кардаанд ва аз шахси устод истифода бурданро махсусан таъкид намудаанд. Мирзо Турсунзода дар ин маврид гуфтааст: «Аз устод Лоҳутӣ бисёрҳо ғолида барем...», Муҳаммадҷон Раҳимӣ бо мамнунӣ изҳор мекунад: «Дар Сталинобод будани устод Лоҳутӣ муваффақияти қалони мост, бисёрҳо ғолида бурдан лозим аст». Ин суҳбат баёнгари он аст, ки шахси Лоҳутӣ дар байни аҳли адаби тоҷикӣ то ҷӣ андоза соҳиби эҳтиром будааст...

Ҷаласаи навбатии аъзои Иттифоқи нависандагон дар ҷавоби маҷлиси шоирону нависандагон дар КМ ҳизб, ки 24 июли соли 1942 ба муносибати яксолагии оғози ҷанг баргузор гардидааст, даъват мешавад. Дар ҷаласаи мазкур изҳор гардидааст, ки ҳизб кори нависандагонро ба талаботи замони ҷанг номувуфиқ шумурдааст. Аҳли адаб низ аз кори худ қаноатманд набудаанд ва барои дарёфти сабаби сустии қорашон ба андеша пардохтаанд. Масалан, Ҷалол Иқромӣ қайд мекунад, ки дар байни аъзои Иттифоқи нависандагон насрнависон кам мебошанд ва бе маводи зарураи воқеӣ ҳикоя ва очерки хуб навиштан мушқил аст. Ин суҳбатҳои нависанда дар ҳақиқат асоси воқеӣ доштанд, зеро дар ин солҳо намунаи насри хубу асилро камтар аз шеърӣ намоишнома метавон дарёфт кард.

Мирзо Турсунзода дар бораи кумаку маслиҳати байни адибон ҳарф задааст ва аз устод Лоҳутӣ, ки бо қамолӣ шавқ ба ҳамкорӣ мувофиқ будани худро изҳор доштааст, маслиҳатҳои эҷодӣ гирифтавро зарур медонад. Вай талаб мекунад, ки қамолӣ фурсатро баҳона наоварда, мувофиқ ба шароити ҷанг қор қардан лозим аст ва заҳмати доимӣ, албатта, самари хуб ба бор хоҳад овард.

Ҳамин тавр дар ин солҳо масъалаи навиштани асари хуб ва мувофиқи талаби замон мушкилоте доштааст. Бино бар ин, устод Лоҳутӣ изҳор мекунад, ки: «Навиштани асари хуб барои нависанда лаззат бурдан, хурсандӣ ва истироҳат намуно аст. Агар нависанда чизе наनावисад, - меғӯяд вай, - пас ӯ чун нависанда қайфият эҳсос наменаояд, истироҳат намекунад. Мо танҳо бо навиштани асари хуб ба Ватанамон дар мубориза ба муқобили фашизм хизмат карда метавонем. Аз ҷумла, банди ҳоло ба таълифи намоишномаи драмаи мусиқӣ машғулам», - хабар додааст устод.

Маълум мешавад, ки Иттифоқи нависандагонӣ Тоҷикистон дар байни солҳои 1942-43 дигар ба қори амалие машғул нашудааст ва Ӯ агар қорабиниҳои ҷиддие ба амал омада бошад, мо аз он беҳабарем, зеро на дар бойгонии иттифок ва на дар матбуоти дарвӣ аз ин хусус маълумоте дарёфт қардан мумкин нашуд. Фақат ҳамин қиз маълум аст, ки дар ду соли аввали ҷанг аз қониби Палатаи китоб барои Иттифок библиографияи асарҳои таълифшудаи нависандагон тартиб дода шудааст.

Аммо дар соли 1944 Иттифоқи нависандагон хеле серқор мешавад, балки ғаёл меғардад.

Аз қорҳои муҳимме, ки Иттифоқи нависандагон дар байни солҳои 1943-1944 анҷом дод, ҳамин аст, ки хеле аз аҳли илму адаби ҳирғай ва халқиро (хуҷруйро) мисли Бобоюнус Худойдодзода (1941), Саидали Вализода (1943), Саидумар Саидмуродов (1943), Розия Озод (1944), Муҳаммадҷон Қосимов (1944), Холиқ Мирзозода (1944), Баҳром Сирӯс (1944), Тилло Пулодӣ (1944), ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ бештар ғаёл гардидаанд, ба узвият қабул қард.

Дигар ҳодисаи сазовор ба ёдоварӣ он аст, ки ба сабаби он ки Мирзо Турсунзода ба сифати сардори Управлениҳои қорҳои санъат дар назди СКХ РСФСР Тоҷикистон таъин шуд ва қору ташвиши зиёдеро ба уҳда дошт, бо хоҳиши худ аз раиси иттифок озод қарда мешавад. Маҷлиси сардари Иттифоқи нависандагон аз 31 июли соли 1944 Сотим Улуғзодаро ба қойи вай раис интиҳоб намуна, барои тасдиқ ба пленуми сардари пешниҳод менамояд.

Дар ғаёлияти Иттифоқи нависандагон бо дастури хизб, бахусус Бобочон Ғафуров, мурочиат ба таърих, ба вучуд овардани симоҳои таърихӣ меафзояд, ба намоёндогони илму адаби гузаштаи тоҷик бештар рӯҷу мешавад. Бино бар ин, дар яке аз ҷаласаҳо аз 4 сентябри соли 1944 масъалаи ҷашни 300-солагии Бедил ба миён гузошта шуда буд. Ба сифати суҳанрони асосии ҷашн устод Айни ва маърузагари иловагӣ Мирзо Турсунзода таъйин мешаванд.

Тақлиф шудааст, ки барои таълифи рисола дар бораи Ибни Сино ва Ҳофиз олимони маъруф А. Семёнов ва Е. Бертелс, ки дар Тошқанд зиндагӣ мекардаанд, ҷалб шаванд. Ҳамчунин супориш мешавад, ки дар бораи Саъдӣ проф. Очинский, Бедил устод Айни, Сайидо Абдулғанӣ Мирзоев, Мушғиқӣ Носирҷон Маъсумӣ асарҳо таълиф намоёнд.

Албатта, ин ҳама тавачҷуҳ ба намоёндогони илму адаби гузашта бисёр муҳим буд ва натиҷаҳои хубе дода метавонист. Шояд ба сабаби чунин талқинҳо будааст, ки устод Айни ба навиштани тадқиқоти пураъзиши «Мирзо Абдулқодирӣ Бедил» ҷиддан машғул шуда, қори бузургеро дар бедилшиносӣ анҷом дод.

Маълум мешавад, ки Иттифоқи нависандагон беш аз пеш ғаёл мешуд ва амалиётҳои вусъат пайдо мекард. Дар натиҷа имконе ба вучуд омад, ки ғаёлияти қориҳои худ ва вазъи адабиётро дар 3-3,5 соли ҷанг омӯхта, соҳтори қорияро аз нав барқарор намоёнд. Ба ҳамин мақсад пленуми II Иттифоқи нависандагон пас аз 10 соли ташкили иттиҳодия даъват шудааст.

Аммо пленуми II садорати Иттифоқи нависандагон 25 ноябри соли 1944 баргузор гардид. Дар пленум Сотим Улуғзода бо маърузаи муфассали ҳисоботӣ аз вазъи адабиёти тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузарги Ватанӣ суҳанронӣ карда, эҷодиёти нависандагону шоирон ва мунаққидони адабиёро мавриди баррасӣ қарор дод.

Ҷамҷунин дар пленуми мазкур музокираву мушовараҳои судманде қараён гирифт, ки иштирокдоронаш Давлатшоҳи Помирӣ, проф. Очинский, Сухайлӣ, Иқромӣ, Ҳабибулло Неъматуллоев, Абдулғанӣ Мирзоев, Дехотӣ, Шарифҷон Ҳусейнзода, Мирзо Турсунзода буданд. Устод Айни низ дар он нутқи муфассале эрон кардааст.

Дар ҷаласаи пленум аз КМ ҳизб Имомов ва ҳам сардори Управлениаи санъати назди Шӯрои вазирон Ҳотам Солеҳбоев иштирок доштанд. Ҳотам Солеҳбоев ва Сотим Улуғзода дар он суҳанронии пурмазмуне кардаанд.

Ниҳоят, пленум баъди даҳ сол садорати нави Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро дар ҳайъати Садриддин Айни, Абулқосим Лоҳутӣ, Мирзо Турсунзода, Сотим Улуғзода (раис), Абдусалом Дехотӣ (қотиби масъул), Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Мирсаид Миршакар, Раҳим Ҷалил, шоира Озод, Курбон Ҷалил, Пӯлодӣ тасдиқ намуд.

Ин ҷо чанд нукта аз қарори Пленуми мазкурро аз бойгонӣ пешкаш менамоем, ки ҳуҷҷати муҳимме аз вазъи он рӯзҳост.

«Қарори пленуми 2-ми садорати Иттифоқи нависандагони шӯроии Тоҷикистон аз 25 апрели соли 1944.

2.Розия Озод ва Тилло Пӯлодӣ ба узвияти Иттифоқи нависандагон қабул карда шаванд.

3.Интиҳоби Президиуми садорати Иттифоқи нависандагони шӯроии Тоҷикистон дар ҳайъати: Айни, Лоҳутӣ, Улуғзода, Дехотӣ, Турсунзода, Раҳимӣ, Миршакар.

4. Доир ба раиси садорати Иттифоқи нависандагони шӯроии Тоҷикистон:

Раиси садорати Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон рафиқ Сотим Улуғзода интиҳоб карда шавад.

5. Доир ба қотиби масъули Иттифоқи нависандагони шӯроии Тоҷикистон:

Қотиби масъули садорати Иттифоқи нависандагони шӯроии Тоҷикистон Дехотӣ Абдусалом Пирмуҳаммадзода интиҳоб карда шавад.

Раис Солеҳбоев,
Қотиб Миршакар» [6].

Ин ҳайъати қорӣ ғайолияти иттифоқро то охири ҷанг ва то анҷумани дуюми он (с. 1947) пеш мебаранд.

Дар бораи ғайолияти Иттифоқи нависандагон дар солҳои ҷанг суҳан ба миён оварда, як нуктаро бояд қайд кард, ки маҳз ба тақозои ҳамин солҳои ҳассос дар зиндагии мардуми мо қори адабӣ ба ҷунбиш даромад, таҳлили баррасиҳо ва ҷаласоти муҳокимаву баҳсҳо сурати табиӣ ва қонунӣ гирифт. Нақди адабиёт ғайрият пайдо намуд, маҷлисиҳои садорат, пленумҳо, ки масъалаҳои эҷодии як марҳала ё давраеро то андозае мавриди муҳокима қарор додаву ҷамъбаст мекарда бошад, ба сурати амалӣ ворид шуд, ки минбаъд ба як амали табиӣ ва зурурии қараёни адабӣ табдил ёфт.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки дар солҳои ҷанг на танҳо Иттифоқи нависандагони ба парокандагӣ мувҷеҳ шуда ба ҳам омад ва дар рӯзҳои саҳту сангин муттаҳид гардид.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Таърихи мухтасари ҳалқи тоҷик / С. Айни // Шарқи Сурх, 1948, № 3
2. Айни, С. Таърихи инқилоби Бухоро / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1987, сах. 152-153, 154.
3. Айни, С.. Куллийёт / С. Айни. – Душанбе: Ирфон, 1969, - Ҷ. IX. -15с.
4. Айни, С. Куллийёт, Ҷ. 14. Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро / С. Айни. – Душанбе: Матбуот, 2005, сах. 183.

5. Айнӣ, К. Луғати Айнӣ / Камол Айнӣ // Садои Шарқ. – 1974. – № 4. – С. 124.
6. Бойгонии давлатии Тоҷикистон, Ф. 1505, оп 1, ед. хр. 6 сах. 1-16; Ф. 1505, оп. 1, ед. хр. 10, сах. 179-185.
7. Брагинский, И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968. – С. 181-183.
8. Вечерный курьер, 1996, 19 январ, № 2.
9. Мираҳмадов, А. Самад, В. Тафсири як ишораи Айнӣ / А. Мираҳмадов, Валӣ Самад // Садои Шарқ, 1986, № 10, сах. 117.
10. Маниёзов, А. Публицистика ва назми устод Айнӣ / А. Маниёзов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958, с. 73-74.
11. Набиев, А. (Набавӣ). Таърихи ташаккули Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2004.
12. Набавӣ, А. Нахустрӯзномаи тоҷикӣ ва фарҳанги рӯзноманигорӣ / А. Набавӣ. – Душанбе, 2007.
13. Нутқи раиси Комитети давлатии мудурофия И. В. Сталин ба воситаи радио аз 3 июли соли 1941 // Тоҷикистони сурх, 4 июли соли 1941
14. Раҷабӣ, М. Ислоҳ: ҷадидия ва инқилоб / М. Раҷабӣ. – Душанбе: Дониш, 1997, с. 83-84, 130.
15. Раҷабов, З. Аз таърихи афкори ҷамъиятӣ-сиёсии халқи тоҷик / З. Раҷабов. – Сталинобод, 1952, сах. 432-433, 435.
16. Раҷабӣ, М. Раисони Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон киҳо буданд? / М. Раҷабӣ // Адабиёт ва санъат аз 5 майи соли 2000.
17. Турсунзода, М. Муваффақияти артистони тоҷик дар Эрон / М. Турсунзода // Тоҷикистони сурх, 14 декабри соли 1941.

КОРУ ФАЪОЛИЯТИ ИТТИФОҚИ НАВИСАНДАГОНИ ТОҶИКИСТОН ДАР ЗАМОНИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ

Дар замони шуравӣ фаъолияти иттиҳодияҳои эҷодӣ ба зиндагии иҷтимоии ҷомеа иртиботи тангтанг дошт. Ин ҳосса дар замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ беиштар ба зуҳур омад. Иттифоқ дар ҷанд ҷабҳа - дар фронт, ақибгоҳ, эҷоди осори ватанхоҳона, дастгирии сангарии иштирок мекард.

Пеш аз ҳама асарҳои адабӣ, очерку ҳикоят, ҳаҷвия, достону шеърҳо, драмаҳо таълиф шуданд. Иттифоқ тақозо мекард, то осори босифати адабии сазовор ба қаҳрамонони ҷабҳаҳо офарида шавад. Раисони иттифоқ Турсунзода, Улуғзода, устодон Айнӣ ва Лоҳутӣ намуна ва раҳнамои эҷодкорон буданд.

Иттифоқи нависандагон ба корҳои илмӣ низ даст мезад, ҷашну маҳфилҳои адибонро сарварӣ ва раҳнамоӣ мекард.

Дар солҳои ҷанг фаъолияти хориҷии Иттифоқ ба хориҷ, аз ҷумла ба Эрон, ба роҳ монда шуд. Дар маҷмӯъ Иттифоқи нависандагон дар солҳои ҷанг ба рушди адабиёту фарҳанг ва илми тоҷикӣ саҳми массир дошт.

Калидвожаҳо: ҷанг, адабиёт, иттифоқи нависандагон, таъкилотии эҷодӣ, маҷлисҳои адабӣ, асарии адабӣ, робитаҳои адабӣ, Айнӣ, Лоҳутӣ, Турсунзода, Улуғзода.

РАБОТА И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ ТАДЖИКИСТАНА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

В советское время деятельность творческих союзов была тесно связана с общественной жизнью. Эта особенность наиболее ярко проявилась во время Великой Отечественной войны. Союз участвовал в нескольких фронтах – на фронте, в тылу, в создании патриотических произведений и в поддержке тех, кто находился в окопах.

В первую очередь, писались литературные произведения, эссе и рассказы, сатира и поэма, а также в жанрах эпоса и драмы. Союз требовал создания высококачественных литературных произведений, достойных героев фронта.

Председатели Союза Турсунзода, Улугзода, а также учителя Айни и Лохути служили примером и наставниками для творцов.

Союз писателей занимался научной работой, руководил и организовывал литературные мероприятия и исследования.

В годы войны усилилась зарубежная деятельность Союза, в том числе с Ираном. В целом, Союз писателей внес значительный вклад в развитие таджикской литературы, культуры и науки в годы войны.

Ключевые слова: война, патриотизм, литература, Союз писателей, творческая организация, литературные встречи, жанровое разнообразие, художественные произведения, литературные связи, Айни, Лохути, Турсунзода, Улугзода.

ACTIVITIES OF THE SOVIET UNION WRITERS OF TAJIKISTAN DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR

During Soviet times, the activities of creative unions were closely linked to public life. This was most clearly evident during the Great Patriotic War. The Union participated on several fronts – at the front, in the home front, in the creation of patriotic works, and in supporting those in the trenches.

Primarily, literary works were written, including essays and short stories, satire and poems, as well as epic and dramatic genres. The Union demanded the creation of high-quality literary works worthy of the heroes of the front. The chairmen of the Union, Tursunzoda and Ulughzoda, as well as teachers Ayni and Lokhuti, served as role models and mentors for the writers.

The Soviet Union writers were engaged in scholarly work, directing and organizing literary events and research.

During the war, the Union's foreign activities intensified, including with Iran. Overall, the Soviet Union writers made a significant contribution to the development of Tajik literature, culture, and science during the war.

Keywords: war, patriotism, literature, Soviet Union writers, creative organization, literary meetings, genre diversity, works of art, literary connections, Ayni, Lohuti, Tursunzoda, Ulughzoda.

Дар бораи муаллиф: Набиев Абдухолик Мирзоевич (Абдухолик Набавӣ) – номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари шӯъбаи адабиёти муосири тоҷики Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ: **Нишони:** 734025, шаҳри Душанбе, хиебони Рӯдакӣ, 21 Тел.: 93-508-46-08. Email: anabavi46@mail.ru

Информация об авторе: Набиев Абдухолик Мирзоевич (Абдухолик Набави) – кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной таджикской литературы Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ; **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21; Тел.: 93-508-46-08, e-mail: anabavi46@mail.ru

Information about the author: Nabiev Abdukholik Mirzoevich (Abdukholik Nabavi) – candidate of philological sciences, Leading researcher of the department of modern Tajik literature of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan; **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21; el.: 93-508-46-08, e-mail: anabavi46@mail.ru

**ТАҲҚИҚИ РӢЗГОР ВА ОСОРИ ИМОДИДДИН НАСИМӢ
ДАР ТОҶИКИСТОН**

Шодӣ Шокирзода
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Бунёнгузори адабиёти давраи нави воқеъгарои тоҷикӣ устод Садриддин Айний сарзамини Қавқозро «илҳомгоҳи фикрҳои олии ва бошишгоҳи озодидӯстон» номида, таъкид мекунад, ки «афсонаи кӯҳи Қоф, афсонаи баста шудани роҳи Яъҷучу Маъҷуч, афсонаи нест карда шудани деви ҳафтсар ва аждаҳои ҳафтпайкар, афсонаи киштии Нух, наҷотдиҳандаи чинси инсон ва ҷондорҳои дигар аз балоҳои тӯфон, ниҳоят афсонаи ба вучуд омадани коммунизми ҳаёт дар зери роҳбарии Маздак, ба ғайр аз инҳо садҳо афсонаҳо, ки ҳамагӣ ба ҳалос кардани олами инсоният ва мадори маишати ӯ оиданд, ба кӯҳҳои Қавқоз оиданд. Кӯҳҳои Қавқоз бо обу ҳавои равонбахшу рӯҳафзои худ бисёр шоирони ҷаҳоншумулро расонда, онҳоро тарбия карда ва бо манзараҳои дилрабои худ ба онҳо фикрҳои олиии инсониятпарвариро илҳом намудаанд. Низомии Ганҷавии бузург, Ҳоконии Шервонӣ, Насимӣ ва Волаи Доғистонӣ аз тарбиядидагони ин кӯҳҳои пуршукуҳанд» [1, 206-207].

Рӯзгор, шахсият ва осори пурмоияи Имоидиддин Насимӣ ҳанӯз аз даврони зиндагиаш сар карда, то кунун дар байни доираи васеи аҳли илму адаб дар тамоми сайёра маҳбубияти ҷовидона касб кардааст. Чун суҳан аз боби шахсияти Насимӣ, вежагиҳои ашъор ва муносибати ӯ бо адабиёти тоҷик меравад, ёдовар шудан мебояд, ки иддае аз адабони форсу тоҷик, аз Мавлоно Абдуллоҳи Чомӣ то Садриддин Айниву Абулқосим Лоҳутӣ дар осори худ бевосита ба ҳаёти Насимӣ ва осори ӯ ишораҳо ва пайравӣ кардаанд. Дар таълифоти қисмати дигари онҳо чунин таъкид ба назар нарасад ҳам, дар байни офаридаҳои ашъори Насимӣ робитаи қавие дида мешавад ва аз ин робита тасаввуроте пайдо мешавад, ки эшон ҳам бо ашъори Насимӣ ошноӣ доштаанд. Фоҷиаи гӯшношуниди шахсияти Имоидиддин Насимӣ – зинда ба зинда кандани пӯсти баданаш – беш аз шастсад сол аст, ки дар сари забонхост ва тайи ин муддат бо шунидани он аз дидагони ҳар фарди бедордил беихтиёр селоби ашк фурӯрез мешавад.

Боиси таъкид аст, ки дар давраи нави адабиётшиносии тоҷик аввалин нафаре, ки ба осори Насимӣ муроҷиат намуда, ба он баҳои воқеӣ додааст, устод Садриддин Айний мебошад. Ӯ дар солҳои ҷанги дуҷуми ҷаҳон бо силоҳи аслии худ – қалам бар зидди Чингизи асри XX - фашизми гитлерӣ бархост ва дар ин замина ҷандин асари илмӣ-публистӣ ва силсилаи мақолаҳои ватандӯстона таълиф намуд. Дар яке аз мақолаҳои устод аз сарзамини дилорои Қавқоз ва мардуми сарбаланду озодидӯсти он суҳан дар миён оварда, панҷ маротиба номи Насимиро бо ихлосу муҳаббати хосса зикр мекунад; ҷаҳор бор ҳамроҳ бо исми суҳанварони маъруфи ин хитта Низомӣ, Ҳоконӣ ва Волаи Доғистонӣ, ки дар суботи фикр, сахтии ирода ва дӯстдорӣ озодӣ шуҳраи офоқанд ва як маротиба дар алоҳидагӣ ба шахсияти хорикулодати Насимӣ чунин баҳои воқеӣ медиҳад: «Насимӣ дар қанда шудани пӯсти худ тан дод, аммо дар асорати фикри худ тан дарнадод» [1, 208].

Донишманди маъруфи тоҷик Раҳим Ҳошим баъди баргузори даҳрӯзаи адабиёти тоҷик дар кишвари, ба таъбири худӣ ӯ, «меҳрангез ва ишқофарини Озарбойҷон» (соли 1964) қайдҳои сафарашро рӯйи қоғаз оварда, аз шоири маъруфи зодаи шаҳри қадимаи Шамоҳӣ Имоидиддин Насимӣ низ бо меҳри афзун ёдовар мешавад. Ба андешаи Раҳим Ҳошим, ин шоири озодфикри охири асри

XIV ва аввали асри XV норозигиҳои худро аз муҳит ва зимомдорони замонаш ба воситаи тариқати ҳуруфия, ки дар он аср ривочи зиёд пайдо карда буд, баён намуда, бехтарин шеърҳои фалсафӣ-лирикии худро офаридааст. Насимӣ фақат инсонро мавриди ситоиш медонист. Барои ҳамин озодфикриаш, барои эътирозоташ ба аҳкоми ислом бо фатвои уламои мутаассиби Бағдод зинда ба зинда пусти баданашро канда, коҳ пур карда, ба дарвозаи шаҳр овехтанд. Образи Насимӣ дар адабиёт тимсоли мучассами пойдориву фидокорӣ дар роҳи мақсаду омоли худ гардида, ба мутафаккирони мо таъсири калоне доштааст [21, 310]. Чойи дигар Раҳим Ҳошим баъди қаламӣ намудани машаққату маҳрумиятҳои шоири дигари озарбойҷонӣ Собир (дар оғози қарни XX) ин нуктаро ба таъкид зикр мекунад, ки «дар гузашта дар ин сарзамин зиндагии Ҳоконӣ, Фалакӣ, Насимӣ, Саидазим ва дигар фарзандони фозилу адиби Озарбойҷон низ бехтару хуштар аз ин набудааст» [21, 311].

Аз солҳои ҳафтодуми асри гузашта марҳилаи нави омӯзиши рӯзгор ва осори шоир ва мутафаккири бузурги Озарбойҷон Имоиддин Насимӣ дар Тоҷикистон оғоз ёфт. Аввалин матлабе, ки дар ин замина дар матбуоти он солҳо ба нашр расид, «Қиссаи як байти Насимӣ» ном нигоштаи шоир ва муҳаққиқи маъруфи озарӣ шодравон Расул Ризо буд, ки ба забони тоҷикӣ тарҷума шудааст [15, 4]. Дар ин мақола, ки ба истиқболи 600-умин солгарди умри Насимӣ мунташир гардида, муаллиф ба таври мухтасар аз боби зиндагинома, осор ва қатли фоҷиаомези шоири шӯридадилу шучоъ ва сарбаланд изҳори андеша менамояд. Ба андешаи Расул Ризо, Имоиддин Насимӣ соли 1369 дар Шервон ба дунё омада, муддате дар Боку ҳам зистааст ва сабаби тарки зодгоҳ карданаш муайян нест. У бо се забон - озарӣ, форсӣ ва арабӣ ошноии комил дошт ва бо ин забонҳо шеър гуфтааст. Девонҳои шоир ба забони озарӣ иборат аз 9000 мисраъ, ба забони форсӣ зиёда аз 5000 мисраъ то замони мо боқӣ монда, вале мутаассифона, барои муҳаққиқон дастрас намудани ашъори арабиаш муяссар нагардидааст. Пасон муҳаққиқ аз фоҷиаи ғушношунид - қатли фаҷеъи Насимӣ бо роҳи зинда ба зинда пӯст кандан аз баданаш, ривояти зоҳид ба начас будани хуни шоир ва дар сурати ба ягон чойи бадан расиданаш он узвро бурида партофтан; иттифоқан ба ангушти зоҳид расидани хуни Насимӣ ва дар як фосилаи бисёр кӯтоҳи замони аз фатвои худ даст кашидани зоҳид ва ҳамзамон иродаву қатъияти шоир дар ҷодаи пешгирифта, сари мӯйе эҳсоси аҷзу нотавонӣ накардан ва таровидани ин мисраъҳо дар охири лаҳзаҳои зиндагӣ аз забони шоир ёдовар мешавад:

*Зоҳид аз бими як ангушт зи Ҳақ рӯ гардонд,
Пӯст гиранд зи ошиқ, бинигар, бокам нест.*

Азбаски нигоштаи Расул Ризо дар айёми салтанати низоми коммунистӣ дар кишвари паҳновари шуравӣ нигошта шудааст, табиист, ки дар он рӯҳи он замон ба мушоҳида мерасад ва муаллиф кӯшида, ки дар симои Насимӣ як шахсиятеро тасвир намояд, ки бо муқаддасоти динӣ сари мӯйе созишу созгорӣ надорад ва ҳатто ба инкори онҳо мепардозад, ҳол он, ки чунин нест. Бо вучуди ин дар мақолаи мазкур андешаҳои бисёр ҷолиб аз рӯзгори Имоиддин Насимӣ ба сурати мӯҷазу ҷолибу хонданӣ баён шудаанд.

Донишманди шинохтаи тоҷик Валӣ Самад дар адабиётшиносии тоҷик нахустин нафарест, ки аз айёми ҷавонӣ ҷиддан ба омӯзишу таҳқиқи робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озарбойҷонӣ машғул шуда, дар ин ҷода муваффақ ҳам шудааст. Агар Шоири халқии Озарбойҷон Ҷобир Наврӯз дар соядасти китобаш «Омур кочир корвон кими» («Умр ба мисли корвон мегузарад») ба Валӣ Самад ўро «Таҷикистанда Азербайҷан адабийятынын сафири» («сафири адабиёти Озарбойҷон дар Тоҷикистон») номида бошад [14, 114], Шоири халқии Озарбойҷон Қосим Қосимзода дар занҷираи муносибатҳои адабии халқҳои тоҷику озарӣ Валӣ Самадро «ҳалқаи асосӣ» [7] меҳисобад. Дар китобу

рисолаҳои Валӣ Самад аз қабилӣ «Масъалаҳои асосии робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озарбойҷонӣ дар асри XIX» (1975), «Тӯшаи ҳамдилӣ» (1989), «Аз қаъри Хазар то авҷи Зухал» (1992), «Бозгашт ба Эроншаҳр» (2003), «Ҷойгоҳи «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар сарнавишту рӯҳияи миллии мардуми Қафқоз» (2018) ин мавзӯ ҳамвора мавриди назар қарор доштааст. Валӣ Самад боре зимни суҳбат бо мо иброз дошта буд, ки ба омӯзиши ин масъала пардохтаниш бесабаб нест. Дар солҳои шастуми асри гузашта дар матбуоти тоҷик мақолаҳои донишмандони фарҳефта Холиқ Мирзозода ва Шарифҷон Ҳусейнзода роҷеъ ба пайвандҳои адабии халқҳои тоҷику озарбойҷонӣ ҷоп шуданд ва баъди мутолиаи онҳо дар ниҳоди Валӣ Самад шавқу завқу идома додани омӯзиши ин мавзӯ зухур кард. Як омили дигари ҳидояткунанда барои Валӣ Самад дар ин ҷода нақли киссаву ҳикоятҳои аҷибу ибратомӯзи устод Раҳим Ҳошим аз боби адабиёти Озарбойҷон ва чехраҳои саршиноси илмиву адабии он буд. Соли 1973 ба ифтихори 600-умин солгарди умри Имодиддин Насимӣ дар нашрияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон – маҷаллаи «Садои Шарқ» мақолаи Валӣ Самад таҳти унвони «Насими ашъори Насимӣ» ба нашр расид [8, 137-142]. Ӯ нахуст ба тариқи иҷмол дар асоси санади сарчашмаҳо санаи таваллуд, баъзе лаҳзаҳои хотирмони зиндагинома ва қатли шоирро зикр намуда, зимнан аз хазинаи бебаҳои адабиёти форсӣ – тоҷикӣ, баҳусус, осори шоирони маъруф Ибни Сино, Умари Хайём, Фаридуддини Аттор, Ҷалолуддини Балхӣ, Шайх Саъдӣ, Ҳофизӣ Шерозӣ, Амир Ҳусрави Деҳлавӣ баҳрабардорӣ кардану дар пайравии онҳо шеър гуфтани Насимиро ёдрас мешавад. Ба андешаи Валӣ Самад, «аммо таъсири Ҳофиз ба эҷодиёти Насимӣ аз ҳар адиби дигар дида барҷаста ва пурқувват аст. Аввалан аз ишораҳои ҳуди Насимӣ ва таъкидоти олимони Озарбойҷон Алиаждар Саидзода ва Ҳамид Мамадзода маълум мегардад, ки мулоқоти Насимӣ бо Ҳофиз байни солҳои 1384-1389 дар Шероз ба вуқӯ пайваستاаст. Аҷаб нест, ки Насимӣ ғазалҳои дилошӯби Ҳофизро ҳонда, ба ҷустуҷӯи гӯяндаи он роҳи Шерозро пеш гирифтааст. Воқеан, Ҳоча Ҳофизро «аз чанд ҷиҳат ба Озарбойҷон пайванде ҳаст. Яқум, ғазалиёти ӯ аз асри XIV то ибтидои асри XX дар байни аҳли илму адаби Озарбойҷон эътибори баланд пайдо карда буд. Сониян, вай бо шоирони машҳури Озарбойҷон Насимӣ ва Салмохонум муносибати дӯстона дошта, ҳатто ўро бо онҳо мулоқот афтодааст» [16, 67]. Адабиётшиносони озар собит кардаанд, ки Насимӣ ғазали «Биё, эй ганҷи бепоён, чу худ моро тавонгар кун»-ро дар васфи Ҳофиз гуфтааст. Мо дар ғазалҳои Насимӣ образ, таркиб, мавзӯ ва андешаҳои Ҳофизро ба тарзи фаровон дучор меоем» [19, 138]. Зимнан Валӣ Самад ҳамчунин намунаҳои аз адибони форсу тоҷик, минҷумла, Ҳилолӣ, Сайиди Насафӣ, Зебуннисо, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Ҳасрати Ҳисорӣ, Садриддин Айний ва Абулқосим Лоҳутӣ зикр мекунад, ки онҳо дар пайравӣ бо мазмун, шакл ва ғояи ашъори Имодиддин Насимӣ иншо шудаанд. Муҳаққиқи тоҷик бар ин назар аст, ки «баъзе ғазалҳои Насимӣ аз ҷиҳати мавзӯ, мазмун, равонии тасвир ва тарзи ниғориш ба таронаҳои халқии тоҷикӣ хеле наздик» [19, 138] мебошанд.

Дар ҳамин мақолаи Валӣ Самад зикр мешавад, ки яке аз шоирони асри XVIII-и тоҷик Назмӣ Шугнонӣ ончунон мафтуно дилбастаи ашъори Насимист, ки ўро ҳамояи Шамси Табриву Мавлонои Балхӣ, Шайх Аттору Ҳоча Ҳофиз ва дигар бузургони илму адабу ирфони форсу тоҷик меҳисобад:

*Чу Шамсиддини Табриву Мавлонои Румӣ,
Дигар он Ҳофизу Аттору Қосим низ Қошонӣ.*

*Чу Туғрову Насимию Салимию Ҳусомӣ ҳам
Низомӣ Астарободиву ҳам Ҳочуи Қирмонӣ.*

Назмии Шугнонӣ дар қасидаи дигараш худро аз дилу ҷон саноҳони Насимӣ ва дигар суҳангустарони фарҳефта меҳисобад:

Қамолу Насимию Ҳочуву Шавқӣ,

Ки аз ҷон туро буд ҳар як саноғар [19, 139].

Ҳамин тариқ, муҳаққиқ Валӣ Самад таъкид мекунад, ки Имоиддин Насимӣ «дар таърихи робитаҳои адабии халқҳои тоҷикӣ озар мақоми махсус дорад ва ин мақоми вай ҷун насими бародарона дар гули асрҳо аз сарзамине ба сарзамине мевазад» [19, 139]. Баъдан Валӣ Самад намунаро (ибора аз 8 ғазал) аз девони форсӣ-тоҷикии Насимӣ, ки аз баёзи шахсии марди фозил Абдулваҳҳоб Сайфиддинов пайдо кардааст, барои хонандагони маҷаллаи «Садони Шарқ» пешниҳод месозад [19, 139-142].

Мақолаи дигари муҳаққиқи варзида Валӣ Самад «Насими рӯхпарвари Насимӣ» (20, 21) бо иқтибос аз ин байти Фарруҳии Гелонӣ оғоз меёбад:

Насиме ҷун вазад аз ҷониби дӯст,

Насими роиун овард аз нӯст.

Баъдан муаллиф ҷашни 600-солагии Сайид Имоиддин Насими роиудоди басо фараҳбахш барои тамоми инсонияти тараққиқарвар номида, лаҳзаеро аз зиндагиномаи Насимӣ ёдовар мешавад, ки дар аксари таъкираҳо зикри он омадааст. Яъне дар шахри Ҳалаб яке аз дӯстдорони ашъори шоир ғазалеро, ки бо байти зерин:

Ҳақбин назаре бояд, то рӯи маро бинад,

Ҷашме, ки бувад худбин, кай рӯи Худо бинад...

оғоз меёбад, дар байни анбӯҳи мардум бо овози баланд меҳонд. Зоҳидони кутаҳбин дар ин ғазал осори куфру бидъатро ба мушоҳида гирифта, рехтани хуни муаллифи онро ҳалол донистанд. Ҷавони дӯстдори шеър аз рӯи садоқату эҳтироме, ки ба Имоиддини Насимӣ дошт, эълон кард, ки ин ғазал моли худӣ ўст. Ҷун ҷавонро зери дор бурданд, Насимӣ худро ба пояи он расонида, бо қатъият иброз дошт, ки ғазали мазкур дар ҳақиқат офаридаи таъби ўст ва ин ҷавони закитабъ гуноҳе надорад. Ҳалкаи дорро аз гули ҷавон гирифта, ба гардани Насимӣ андохтанд ва рӯҳониёни ҷоҳил амр намуданд, ки шоир зинда ба зинда нӯст канда шавад. Зоҳиди тихимағзе ҳам дарзамон фатво дод, ки агар қатрае аз хуни шоир ба бадани касе бирасад, он ҷойро буридан лозим мешавад. Иттифоқан қатраи хуни Насимӣ ба ангушти худӣ ў ҷакид, вале зоҳиди бадахду бадсиришт кӯшид, ки фатвои худро ба гунаи дигар тафсир намояд ва ин аз назари ҳамагон пинҳон намонд ва бад-ин васила доғи лаънат ба дӯши ў то абад боқӣ хоҳад монд. Муҳаққиқони осори Насимӣ руҳдоди ин воқеаро моҳи апрели соли 1417 ҳисобидаанд.

Валӣ Самад ҳамчунин таъкид мекунад, ки Насимӣ аз адибони форсу тоҷик, баҳусус, Ҳоҷа Ҳофиз бисёр баҳра бурдааст ва устод Садриддин Айний низ ба шахсият ва осори Имоиддин Насимӣ ихлосу иродати фаровон доштааст. Дар интиҳо бо кӯшиши Валӣ Самад ба сифати намуна аз ашъори тоҷикии Насимӣ ду ғазал, ки бо мисраъҳои «Эй зи сунбул баста рӯят соябон бар офтоб» ва «Ҷашми масташ ба хоб мебинам» оғоз меёбад, таҳия ва ҷоп шудаанд [20, 21].

Нигоштаи дигари Валӣ Самад «Насими атрогин» низ ба ифтихори 600-умин солгарди умри Имоиддин Насимӣ таълиф гардидааст [18,3]. Муаллиф шоирро «яке аз аввалин суҳанварони миллии Озарбойҷон, нахустин шоире, ки қудрату имконияти забони озари ро дар назм санҷид ва девони комиле дар ҳаҷми панҷ ҳазор байт ба ёдгор гузошт ва маҳз ба тавассути он назм дар забони озарӣ арзи вучуд кард», номида, ўро маҳбуи мардуми озар ва тамоми халқҳои туркзабон меҳисобад. Валӣ Самад аз зиндагиномаи Насимӣ ду руҳдоди муассиру баъдмонданӣ – ба нишони эътироз тарки Боку намудани шоир («Хиттаи Боку ба ҷо бигзор, к-ин ҷойи ту нест») ва лаҳзаи қатли ўро - зикр намуда, аз мактаби бузурги адабиёти классикии форсу тоҷик, алалҳусус, Ҳофизи Шерозӣ баҳравар

шуданаширо таъкид мекунад. Барои таквияти андешаи худ муҳаққиқ ду байти Хоча Ҳофизро ҳамроҳ бо абёти дар пайравии ӯ гуфтаи Имодиддин Насимӣ меорад. Ҳофиз:

*Юсуфи гумгашта боз ояд ба Канъон, ғам махӯр,
Кулбаи эҳзон шавад рӯзе гулистон, ғам махӯр.*

Насимӣ:

*Тақя кун бар фазли Ҳақ, эй дил, зи ҳичрон ғам махӯр,
Васли ёр ояд, шавӣ з-ӯ хуррам, эй ҷон, ғам махӯр.*

Ҳофиз:

*Шаби торику бими мавҷу гирдобе чунин ҳоил,
Қучо донанд ҳоли мо сабукборони соҳилҳо?*

Насимӣ:

*Ғарқай дарёи шиқаш ҳоли мо донанд, ки чист,
Ин суҳан осуда бар соҳил қучо донанд, ки чист.*

Воқеан ҳам девони форсии Насимӣ аз муҳаббату эҳсосоти пок нисбат ба адабиёти форсу тоҷик саршор буда, чун насими тозаӣ рӯзгоре аз кишваре ба сарзамини дигар вазида, дилу рӯҳи ҳаводорони шеърро болида медорад [18, 3]. Дар интиҳо Валӣ Самад ба сифати «мушк намунаи хирвор» 3 ғазали форсии Насимиро («Бо ёрам, агар ҳолам ҷуз ёр надонад бех»), «Эй бар дили пурдардам ҳар дам зи ту озоре», «Гар шабе давлат ба дастам зулфи ёо андохтӣ») таҳия ва ба хонандагон манзур намудааст.

Ҳамчунин ба муносибати 600-умин солгарди умри Имодиддин Насимӣ мақолаҳои дигари муҳаққиқ Валӣ Самад ба забонҳои русӣ [17, 4] ва озорӣ [24] мунташир гардиданд. Аз хидматҳои дигари шоистаи Валӣ Самад дар насимишиносӣ тарҷума ва нашри мақолаи донишманди шинохтаи озарбойҷонӣ, доктори илми филология Мирзооғо Қулизода «Устои назми оӣ» мебошад [8, 3]. Дар ин нигошта минҷумла зикр мешавад, ки номи аслии шоир Сайид Алӣ буда, Насимӣ таҳаллуси ўст ва зодгоҳаш Шамоха дар гузашта пойтахти хонадони шевроншоҳон буд. Насимӣ дар айёми наврасиву ҷавонӣ забонҳои форсиву арабӣ, илмҳои алҷабр, нучум, табиӣёт, мантиқ ва фалсафаро хуб омӯхта буд ва осораширо ба се забон – форсӣ, арабӣ ва озарбойҷонӣ таълиф намудааст. Ӯ дар рӯҳи анъанаҳои дерини фарҳанги Машриқзамин ва осори гузаштагонӣ бузургии ин хитта - Фирдавсӣ, Умари Хайём, Ҳаким Низомӣ, Ҳоконию Саъдӣ ва амсоли инҳо тарбия ёфта, дар асарҳои нобаробарҳои иҷтимоӣ, ҷабру ситами замонаро маҳкум ва инсондӯстӣ, самимият ва зебоии ахлоқиро тараннум намудааст. Вохӯрӣ бо шоир ва мутафаккир Фазлуллоҳ Наимӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии Насимӣ таассуроти амиқ бахшид ва баъди марғи ғочивии ин устод Насимӣ дар ташаккули орову аҳкоми таълимоти ӯ (равияи ҳуруфия – Ш.Ш.) кӯшиши фаровон ба харҷ дод. Ба ин хотир Насимӣ ҳам мавриди таъкибу шиканча қарор гирифт ва маҷбур шуд, ки ба аввал ба Туркия ва пасон ба Ҳалаби Сурия рафта, раҳли иқомат афканад ва оқибат дар ҳамин мавзё ба шаҳодат бирасад. Имодиддин Насимӣ дар ашъораш зебоиву хушбахтиҳои ҳаёт, озодиву адолатро тараннум мекард ва маҳз ҳамин хусусият минбаъд ба инкишофи назми озарбойҷонӣ ва тамоми халқҳои туркзабон мусоидат намуд. Хулосаи мақолаи профессор Мирзооғо Қулизода ин аст, ки шеърҳои Насимӣ ба рушди забони адабии озорӣ таъсири зиёд расонида, воситаҳои тасвирии онро ғани гардонд ва ба инкишофи жанрҳои лирикии он кумак расонид. Симои шоир дар нақлу ривоятҳои мардумӣ рамзи ҷасорату шучоат, собитқадам будан дар роҳи интиҳобкарда ва боварӣ доштан ба андешаи худ мебошад.

Донишманди шинохта, ҷомииносии машҳури тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод зимни ташреҳи чараёнҳои мафкуравии замони Абдурахмони Ҷомӣ аз фирқаи ҳуруфия, ки дар либоси тасаввуф чун бидъати динӣ арзи вучуд карда буд, ёдовар шуда, минҷумла тазаккур медиҳад, ки муассиси ин фирқа Фазлуллоҳи

Астарободӣ (1340-1394) худро чун Хотиматулавлиё, Хотами сонӣ, Масеҳ ва Маҳдии мавбӯд шиносонда, аз мавқеи ваҳдати вучуд даъво мекард, ки файзи ҳастӣ аз зоти Ҳолиқ сарчашма гирифта, 28 ҳарфи арабӣ ва 32 ҳарфи форсӣ-арабӣ мазҳари каломи қадим, ҷавҳару асоси пайдоиши тамоми оламҳо, рӯҳи олам ва кулли мавҷудот буда, мафҳуми ҳақиқии ботинии онҳо ва калимаҳои Қуръон барояш кашф гардидаанд. Мувофиқи таълимоти ӯ ном асос ва ашё баъдина аст, яъне агар калимаҳо – номҳои ашё набошанд, ашё вучуд дошта наметавонад. Пайравони ин фирқа мункири ҳашири асқод (зинда шудани ҷасадҳо) буда, иддао доштанд, ки замони пайғамбарӣ (нубувват) ва валигӣ (вилоят) даргузашта, марҳалаи нави достони наҷот ва ҳидояти одамӣ – зуҳури зоти Илоҳӣ дар сурати инсон, ки кавни ҷомеъ, нусхаи куброи хилқат ва барзахи куброст, фаро расида, танҳо аз роҳи шинохти инсон ба шинохти ҳақ ноил метавон шуд, ҳуди ӯ таҷаллии зоти Илоҳӣ, яъне мазҳари улӯҳият аст [2, 39]. Аълоҳон Афсаҳзод баъди баршумурдани вежагиҳои равияи ҳуруфия ҳамчунин дар соли 1417 пӯст канда шудани пайраи фаъоли ин оин Имоиддин Насими низ зикр мекунад [2, 40]. Дар нишондоди исми афроди рисолаи муътамади илмӣ ин муҳаққиқи номвар «Лирикаи Абдурахмони Ҷомӣ» дар се маврид истифода шудани номи Имоиддин Насимӣ ёд мешавад [3, 8]. Аввалан, устод А.Афсаҳзод зимни баёни шарҳҳое, ки ба осори Мавлоно Ҷомӣ нигошта шудаанд, аз «Шарҳи лавоҳи ул-асрор»-и Имоиддин низ зикр мекунад [3, 8], вале шарҳи мазкурро ба Имоиддин Насимӣ нисбат додан аз лиҳози таърихӣ саҳеҳ нест. Зеро замоне ки Насимӣ кушта шуд, Ҷомӣ ҳамагӣ сесола буд. Аз ин бармеояд, ки муаллифи шарҳи мазкур Имоиддини дигарест.

Дувум, донишманди тоҷик охири асри XIV ва ибтидои асри XV-ро барои адабиёти тасаввуфӣ (минҷумла, ғазалҳои суфиёна) давраи назми таълимоти динӣ-фалсафӣ ҳисобида, аз ғазалҳои Имоиддин Насимӣ ва баъзе шоирони дигари наздик ба рӯҳияи ӯ ёдовар мешавад, ки ғояҳои ҳуруфия ва таълимоти ирфонии сӯфиёнаи давраи аввалро дар шакли «аналҳақ», яъне «ман Ҳақ ҳастам» талкин менамояд ва бо эстетичностью и эмоциональностью ғазалҳои Ҷалолуддини Румӣ ба хотир меоранд [3, 116]. Сеюм, профессор А.Афсаҳзод зимни тавсифи тазкираи «Бустон-ул-хайкал»-и Фаҳрии Ҳиротӣ исми Насими дар қатори шоироне зикр мекунад, ки дар асрҳои XIII – XV (то давраи Ҷомӣ) зиндагӣ ва эҷод кардаанд [3, 131].

Доктори илми филология, профессор Қурбон Восеъ дар муаррифӣ, таҳия ва наشري осори Имоиддин Насимӣ дар Тоҷикистон саҳми шоиста дорад. Ӯ бори аввал намунаи ашъори форсӣ-тоҷикии шоир (24 ғазал)-ро соли 1983 бо пешгуфтори мухтасаре пешкаши хонандагон намуд [10, 110-119]. Ба андешаи муҳаққиқ, Насимӣ аввалин шоири соҳибдевон ба забони озарӣ буда, илова бар ин дар форсиву арабӣ низ устодии комил дошт. Осори ӯ аз шеърҳои ирфонии Фаридуддини Аттор, назми лирикии Низомиву Ҳофиз ва вачду сулуки Ҷалолуддини Балхӣ рангу бўйи хос гирифтааст. Маҳз ҷуръати озодандешонаи суҳан гуфтан ва озодии маънавии аҳли башарро сарманшаи эҷоди худ қарор додан боиси ба қатл маҳкум шудани ин шоири инсонпарвар аз ҷониби рӯҳониёни мутаассиб гардид.

Адабиётшинос Қурбон Восеъ минбаъд дар рисолаи «Ойини риндӣ ё маслаки Ҳофиз»-и худ як боби алоҳидаро ба тавзеҳи марому маслаки оини ҳуруфия ва муаррифии осори форсии намояндаи барҷастаи он Имоиддин Насимӣ бахшид [4, 169-182]. Ба андешаи ӯ, ҳуруфия нисбат ба исломи расмӣ ҷараёни бидъатӣ буда, дар заминаи тасаввуфи назарӣ ва оини ҷавонмардиву риндӣ, ки ҷанбаи амалӣ дошт, дар асрҳои миёна дар Озарбойҷону Эрон, Туркия ва Осиёи Миёна доман паҳн карда буд. Яке аз ҷараёнҳое, ки ба ҳуруфия монандии шаклӣ ва маънавӣ дорад, ҷараёни исмоилия мебошад ва агар дар тасаввуф ҳукмрони мутлақи рафтору гуфтор ва кирдори одам ишқ бошад, барои

исмоилиён чунин нақшро ақл мебозад. Дар ҳуруфия ва риндӣ бошад, ваҳдати ин ду ҷиҳат, яъне ишқу ақл андар омезиши ҳамдигар ҳукмфармо ва парчамдорону пештозони инсонанд. Дар ибтидо ҳуруфиён офаридгори Қуръонро ба ҳаёти заминӣ, ба шахсияти фардии инсон кашонида, сифати ҳамабину раҳмону раҳим будани Аллоҳро дар ниҳоди инсон меҷӯянд. «Инсони тарғибнамудаи ҳуруфиён ҳамон вақт хушбахт мегардад, ки дар худ Худоро бинад, яъне инсонро ба манзалати худой бардоштан саодати заминӣ ва идеали иҷтимоии ҳуруфиён будааст» [4, 171]. Ба андешаи Қурбон Восеъ, Насимӣ аз зумраи шоирони ҳалкаи риндиву ҷавонмардиву озодаандешӣ буда, дар ғазалиёти форсии худ асосан ба андешаҳои ирфонии Мавлонои Балхӣ ва ба бархӯрдҳои иҷтимоиву ошконаи Ҳофиз пайравӣ намуда, яке аз пайравони асили маслаку мактаби Мансури Ҳаллоҷ мебошад. Ӯ чун ин устодони суҳану амалу андеша бебоконаву ошкоро сайди маънӣ намуда, тоати пурмакру фасоди обидони зоҳидро саҳт нақӯҳиш мекунад:

*Ҳарифи мо шав, эй сӯфӣ, ки зикри ҳалқаи риндон,
Беҳ аст аз тоату зӯҳде, ки бо зарқу риё бошад* [4, 173].

Соли 2005 бо ибтикори Қурбон Восеъ ва Рухшона Восиева бори аввал дар Тоҷикистон девони форсии Имоиддин Насимӣ бо пешгуфтори муфассал таҳти унвони «Насимӣ ва девони форсӣ-тоҷикӣ ӯ» ба хати имрӯзаи тоҷикӣ ба нашр расид [10]. Ин маҷмуа шомили 149 ғазал, як маснавӣ («Моем дами Масеҳу Марям...»), 2 тарҷеъбанд ва як қасида («Баҳр-ул-асрор») буда, мусанниф ба хотири ба доираи васеи хонандагон дастрас гардидани ашъори шоир каломоти душворфаҳми онро шарҳ додааст. Қурбон Восеъ дар пешгуфтори китоб, ки санаи иншои он соли 1972 зикр шудааст, ба тариқи иҷмол дараҷаи омӯзиши рӯзгор ва осори шоири шухратманди адабиёти Озарбойҷон Имоиддин Насимиро дар илми адабиётшиносии шуравии собиқ ва ҷаҳон бозгӯ намуда, нахуст аз боби ҷараёни ҳуруфия, ки дар заминаи тасаввуфи назарӣ ва ойини ҷавонмардӣ арзи вуҷуд кардааст, изҳори назар менамояд. Минбаъд муҳаққиқ мавзӯ ва мундариҷаи осори Насимиро тавзеҳ дода, ўро тарғибгари қаломоти моддиву маънавии инсон ва шоири ҳунарманд, дар истифодаи санъатҳои бадеӣ дорои маҳорати беназир меҳисобад. Аз ин рӯ, шеъраш аз ҷониби ҳамзамонону пасовандон мавриди истикбол ва пайравӣ қарор гирифтааст ва дар осори шоирони маъруфи озарбойҷониву ўзбеку туркман амсоли Ҳабибӣ, Ҷузӯлӣ, Ҳатой, Қавсӣ, Навоӣ ва Маҳдумқулӣ таъсири возеҳи ашъори Насимӣ мушоҳида мешавад.

Аз қорҳои муҳим ва қобили ситоише, ки дар ҷодаи муаррифии шахсият ва тарғиби осори Имоиддин Насимӣ дар кишвари мо ба субут расидааст, маҷмуаи «Боғи ҷашм»-и шоир мебошад, ки дар таҳия, тадвин ва муқаддимаи шоир, нависанда ва муҳаққиқи пурқору пухтакор Исфандиёр аз силсилаи «Дурдонаҳои тасаввуф» ба нашр расидааст [12]. Мусаннифи китоб дар муқаддимаи муфассали китоб нахуст тавзеҳе бар фирқаи ҳуруфия меоварад, зеро маҳз ҳамин фирқа буда, ки Насимӣ барои тавсеаи он ба таври муфочо ба шаҳодат расид. Донишманди тоҷик дар бораи насабу лақаби Насимӣ, зодгоҳ, таҳсилот ва касби илм, мақоми шоирӣ ва таъсирпазирӣ Насимӣ аз Ҳофизи Шерозӣ, шефтаи мазҳаби Ҳаллоҷ будани Насимӣ, таъсиргузории ашъори Насимӣ ба пасиниён, мардумгарой ва паноҳ ба Қуръон овардан дар ашъори шоир, нақши Насимӣ дар рушди фирқаи ҳуруфия ва ниҳоят қатли шоир маълумоти муфассалу ҷолиб меорад.

Ба назари Исфандиёр, аз ҳаёту фаъолияти Насимӣ ба иллати дар тариқати ҳуруфия буданаш таъкиранависон кам иттилоъ додаанд, ҳол он ки фирқаи мазкур дар навъи андешаву бунёни ирфонии хеш ба манзалаи як дабистони алоҳидаи фалсафиву ирфонӣ эътироф шудааст. Маҷмуаи девони форсии ӯ аз намунаи беҳтарини осори шеърӣ форсии тоҷикӣ, каломаш дар ниҳояти

устодӣ ва шеъраш аз чанбаҳои фалсафии ирфонӣ ва иҷтимоӣ саршор буда, оҳангҳои норизоиятии шоир аз ситамсолорони замонаш ва зоҳидону шайхони хушкандеш аз ҳар байти ӯ ошкор аст [12, 2; 25]. Маҷмуаи «Боғи чашм» аз 118 ғазал, қасидаи «Баҳр-ул-асрор», як маснавӣ, як тарҷебанд ва 26 рубоӣ фароҳам омадааст.

Соли 2019 дар Ҷумҳурии Озарбойҷон ба ифтихори 650-солагии шоири мутафаккир, асосгузори наъми китобӣ ба забони озарбойҷонӣ Сайид Имоиддин Насимӣ «Соли Насимӣ» эълон шуда буд. Ба ин муносибат дар Тоҷикистон девони форсии Имоиддин Насимӣ бо пешгуфтори ноиби Президенти Академияи миллии Озарбойҷон, академик Исо Ҳабиббейли «Шоири озарбойҷоние, ки дар ҳошияи «олам» намегунҷад», муқаддимаи таҳиягарони китоб Қурбон Восеъ ва Рухшона Восиева (ки мутаассифона, дар саҳифаҳои 1, 2 ва 352-и китоб исмашон ба сифати муаллиф омадааст) ва нигоштае таҳти унвони «Ҳуруфия идомии мактаби риндӣ» мунташир шуд [6]. Маҷмуаи мазкур шомил 148 ғазал, як маснавӣ («Моем дами Масеҳу Марям...»), 2 тарҷебанд ва як қасида («Баҳр-ул-асрор») буда, таҳиягарон шарҳу тавзеҳи 158 калимаи душворфаҳми шоирро низ ҷоиш доништаанд. Дар интиҳои ин китоб дар ҳаҷми 15 саҳифа шарҳи зиндагинома ва номгӯи осори яке аз мураттибон профессор Қурбон Восеъ омадааст, ки ба назари мо, ба он зарурате нест.

Дар ҳамин сол маҷаллаи «Адаб» - нашрияи ташкилоти ҷамъиятии «Маркази омӯзиш, таҳқиқ, тарҷума ва нашри адабиёти ҷаҳон» ба ифтихори 650-солагии шоири бузурги озарбойҷонӣ Имоиддин Насимӣ беш аз нисфи матолиби шумораи №4-и ҳудро ба сифати дастагули муҳаббат ва нишони ҳамдилӣ, садоқат ва эҳтироми аҳли илму адаби тоҷик ба шахсият, осор ва таълимоти ӯ бахшид. Дар ин шумора таҳти рубрикаҳои ««Маширику Мағриб», «Ҳадиси дӯстӣ поён надорад», «Сеҳри калом», «Боғи биҳишт» мақолаҳои «Фирқои ҳуруфия: омилҳои пайдоиш ва таназул» (интиҳобшуда аз «Донишномаи ҷаҳони ислом. Мақолаи шумораи 6046 «Ҳуруфия» дар таҳияи Муҳаммадиқболи Нуъмонӣён), «Имоиддин Насимӣ – симурғи ҷаҳони ломакон» (дар таҳия ва таҳқиқи Нурбахши Ҷаҳонгир), инчунин таълифоти пурмояи донишмандони варзида Исо Ҳабиббейли «Шоире, ки андар ҷаҳон нагунҷид», Исфандиёр «Хуршедпарасти тариқат», Расул Ризо «Қиссаи як байти Насимӣ», Саодат Шихиева «Қатли Насимӣ чанбаи сиёсӣ дошт», Қурбон Восеъ «Насимӣ ва девони форсӣ - тоҷикии ӯ», Шодӣ Шокирзода «Таҳқиқ ва нашри осори Имоиддин Насимӣ дар Тоҷикистон» ҷоп шудаанд. «Даҳ санади аҷиб аз зиндагиномаи шоири бузург Имоиддин Насимӣ» ва намунаи ашъори форсӣ-тоҷикии адиби маъруф ва сӯфии покманиш Имоиддин Насимӣ таҳти унвони «Мабоз ишқ ба бозӣ, ки ишқ бозӣ нест!» низ дар ҳамин шумораи маҷаллаи «Адаб» мунташир гардидаанд. Ҳамчунин дар нашрияи миллии адабии «Садои Шарқ» намунаи ашъори форсӣ-тоҷикии шоир (9 ғазал) дар таҳия ва пешгуфтори мухтасари профессор Қурбон Восеъ ба нашр расид [13, 123-128], ки бешак, барои хонандагони тоҷик бисёр судманд мебошад.

Соли 2019 бо ибтикори Китобхонаи Миллии Озарбойҷон ба номи М.Ф.Охундов аз силсилаи «Шахсиятҳои бузурги Озарбойҷон» китобномаи мукаммали «Имоиддин Насимӣ» (23) таҳия ва нашр шуд, ки дар навъи худ беназир аст. Дар он номгӯи тамоми осори мунташиршудаи Насимӣ, китобу рисола, мақолаву пажӯҳишҳо дар бораи рӯзгор ва осори ӯ дар кишварҳои мухталифи дунё дар тӯли 175 сол (солҳои 1844-2019) гирдоварӣ шудааст. Маводи маҷмуа мутабиқи соли таълиф ва тартиби алифбо мураттаб гардида, минҷумла, аз баҳши «Имоиддин Насимӣ дар китобхонаҳои ҷаҳон» хонандагон метавонанд аз боби мероси ғании адиб, ки дар бойгонии китобхонаҳои олам мавҷуданд, инчунин дар хусуси дастнависҳои Насимӣ маълумоти зарурӣ пайдо кунанд.

Боиси хушнудист, ки дар бахши «Осори Насимӣ ба забони тоҷикӣ»-и ин китоб асосан аз зикри наشري девони форсии Имодиддин Насимӣ дар солҳои 2005 ва 2019 ва номгӯи 10 маводи мунташиршуда дар маҷаллаи «Адаб» (2019, №2) иборат мебошад. Вале лозим ба таъкид аст, ки бахши тоҷикии китобнома мукамал нест ва дар он номгӯи на ҳамаи осор ва мақолаву пажӯҳишхое, ки дар кишвари мо роҷеъ ба рӯзгору эҷодиёти Имодиддин Насимӣ сурат гирифта, инъикоси худро ёфтаанд. Дар ин замина нигоштаи муаллифи ин сатрҳо «Таҳқиқ ва наشري осори Имодиддин Насимӣ дар Тоҷикистон» [22], ки номаш дар китобномаи шарҳиҳолии Насимӣ зикр шуда ва ба мураттибон дастрас будааст, кӯмаки амалӣ расонида метавонист.

Қобили тазаккур аст, ки соли 2020 дар яке аз нашрияҳои илмӣ мақолае таҳти унвони «Омӯзиш ва таҳқиқи осори Саид Имодиддин Насимӣ дар Тоҷикистон» мунташир шуд [5], ки бисёр номукамал аст. Муаллифони мебоист, ки дар мақолаи худ ақаллан аз наشري нави «Девони Насимӣ» дар соли 2019 ва матолиби шумораи №2, 2019-и маҷаллаи «Адаб», ки ба рӯзгор ва осори Имодиддин Насимӣ бахшида шудаанд, ёдовар мешуданд, вале ин кор ҳам аз мадди назари эшон уфтодааст.

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки Имодиддини Насимӣ ва ашъори форсӣ-тоҷикии ӯ дар байни тоҷикон маҳбубияти хосса доранд. Ҳам девони Насимӣ ва ҳам маҷмуаи «Боғи чашм»-и ӯ, ки дар давраи соҳибистиклолии Тоҷикистон бо теъдоди муносиб ба нашр расидаанд, дар андак муддат ба фурӯш рафтанд ва альон дарёфти онҳо аз мағозаҳои китобфурӯшӣ ғайриимкон аст. Ин далолат бар он дорад, ки Имодиддини Насимӣ агарчи наҷодан турк аст, чун намоёндагони миллатҳои дигари сокини Хуросону Мовароуннаҳр ва Қарқоз «дар муҳити фарҳангии форсии тоҷикӣ ба воя расида, онро қомилан қабул кардааст» [9, 64], аз ин рӯ, ашъори ин шоири хунинҷигар аз ҷониби мардум бо муҳаббату ихлоси фаровон ба ҳайси ҷузъи муҳимми сарвати маънавии миллати мо пазируфта шудааст. Албатта, он корхое, ки то кунун дар адабиётшиносии тоҷик дар мавриди шинохти Имодиддин Насимӣ ва осори пурмоҷаи ӯ амалӣ гардидаанд, қатрае аз баҳр аст. Аз ин рӯ, таҳия, таҳқиқ ва наشري мукаммали девони форсӣ-тоҷикии ӯ аз муҳимтарин вазифаест, ки аз ҷониби матншинони тоҷик бояст ба сомон бирасад. Ҳамчунин то кунун роҷеъ ба рӯзгор ва осори Имодиддин Насимӣ, баҳрабардории ӯ аз мероси адабии бузургони адаби форсу тоҷик ва таъсири осори ин шоири мутафаккир ба адабони даврони минбаъдаи форсу тоҷик, дар маҷмуъ, робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озар дар асрҳои миёна ва таъсири пурфайзи он ба якдигар, самтҳо ва роҳҳои таҳкими робитаҳои адабиву фарҳангии Тоҷикистону Озарбойҷон дар давраи соҳибистиклолии ин ду давлате, ки бисёр риштаҳои амиқи ҳамкориву ҳамёри онҳоро пайванд месозад, дар адабиётшиносии тоҷик пажӯҳиши ҷиддие ба сомон нарасидааст. Гумон мекунам, ки маҳз замони соҳибистиклолии кишварҳоям моро водор ва масъул месозад, ки дар ин ҷода ҳарчи бештар ҳафду талош намоем, то бад-ин васила якдигарро беҳтару хубтар бишиносем ва ба нафъи миллату кишварҳоямон хидмати шоистае карда бошем.

Номи Имодиддин Насимӣ чун рамзи далерӣ, иродаи қавӣ, садоқат ба андешаи худ зикр шуда, дар борааш ривоятҳои зиёде беш аз шаш қарн аст, ки вирди забонхост. Мероси ғании бозмонда аз ӯ на фақат дар таҳкими анъанаи бисёрасраи андешаи бадеӣ ва фалсафии мардуми Озарбойҷон нақши амиқ гузоштааст, балки дар ҳазинаи мероси фарҳангии халқҳои Машриқзамин ҷойгоҳи муҳим касб намуда, дар тӯли асрҳо дар маркази таваҷҷуҳи андешаҳои илмиву адабӣ қарор дошт ва имрӯз ҳам баҳри тақомули маънавиву ахлоқии мардум аҳамияти босазо дорад.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Илҳомгоҳи фикрҳои оӣ ва бошишгоҳи озоидӯстон / С. Айнӣ // Аҳгари инкилоб (осори баргузида) / Тартибдихандаи маҷмуа бо дебоҷа ва тавзеҳот Камол Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 206-209.
2. Афсаҳзод А. Таҳаввули афкори Абдурахмони Ҷомӣ / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1981. – 160 с.
3. Афсаҳзод А. Лирика Абд ар-Рахмана Джами. Проблемы текста и поэтики / А. Афсаҳзод. – М.: Наука, 1988. – 326 с.
4. Восеъ, Қ. Ойини риндӣ ё маслаки Ҳофиз / Қ. Восеъ. – Душанбе: Ирфон, 1991. – С. 169-182.
5. Восиева, Р.Қ., Сулаймонова Н.С. Омӯзиш ва таҳқиқи осори Саид Имомиддин Насимӣ дар Тоҷикистон / Р.Қ.Восиева, Н. С. Сулаймонова // Паёми Донишқадаи забонҳо (Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих ва фалсафа). – 2020. – №2 (38). – С. 52-56.
6. Девони Насимӣ. Таҳия, таҳқиқ ва таълиқоти Қурбон Восеъ, Рухшона Восиева / Насимӣ. – Душанбе: ЭР-Граф, 2019. – 252 с.
7. Қосимзода, Қ. Суханронӣ дар маҷлиси идона ба муносибати 575-солагии Мавлоно Ҷомӣ дар Тоҷикистон / Қ. Қосимзода. – Душанбе, кохи Борбад, 1989, 17-уми ноябр.
8. Қулизода, М. Устои назми оӣ / Мирзооғо Қулизода // Тоҷикистони советӣ, 1973. – 16 сентябр. – С. 3.
9. Мардони, Т. Бади’ ат-турк и его творчество/ Таджиддин Мардони // Суханшиносӣ. – 2012. – №2. – С. 37-64.
10. Насимӣ. Аз девони ғазалиёт / Насимӣ // Садои Шарқ. – 1983. – №4. – С. 110-119.
11. Насимӣ. Девон. Таҳия, таҳқиқ ва таълиқоти Қурбон Восеъ / Насимӣ. – Душанбе: Шарқи озад, 2005. – 184 с.
12. Насимӣ, И. Боғи чашм. Таҳия, тадвин ва мукаддима аз Исфандиёр / Имомиддин Сайид Алӣ Насимӣ // -Душанбе: Ирфон, 2006. – 112 с.
13. Насимӣ. Ашъор. Таҳияи Қурбон Восеъ / Насимӣ // Садои Шарқ. – 2019. – №5. – С. 123-128.
14. Осорномаи Валӣ Самад. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 140 с.
15. Ризо, Р. Қиссаи як байти Насимӣ / Расул Ризо // Тоҷикистони советӣ, 1970, 15 июн. – С. 4.
16. Самад, В. Аз қабри Хазар то авҷи Зухал / Валӣ Самад. – Душанбе: Маориф, 1991. – 224 с.
17. Самад, В. Великий азербайджанский поэт / Вали Самад // «Коммунист Таджикистана», 1973, 13 сентября, №215. – С.4.
18. Самад, В. Насими атрогин / Валӣ Самад // «Маориф ва маданият», 1973, 11 сентябр. – С. 3.
19. Самад, В. Насими ашъори Насимӣ / Валӣ Самад // Садои Шарқ. – 1973. №10. – С. 137-142.
20. Самад, В. Насими рӯҳпарвари Насимӣ / Валӣ Самад // Занони Тоҷикистон, 1973, №9. – С.21.
21. Ҳошим, Р. Дар шоҳроҳи қадими шеър хунара / Раҳим Ҳошим // Солҳо дар саҳифаҳо (мақолаҳо ва ёддоштҳо). – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 306-317.
22. Шоқирзода, Ш. Таҳқиқ ва наҷри осори Имомиддин Насимӣ дар Тоҷикистон / Шодӣ Шоқирзода // Адаб. – 2019. – №2 (50). – С. 58-65.
23. İmadəddin, Nəsimi (Seyid Əli ibn Seyid Məhəmməd): Bibliografiya / Tərt. ed.: M.Vəliyeva, G.Əfəndiyeva, G.Misirova; elmi red. K.Təhirov; ön söz. müəl. T.Kərimli / İmadəddin Nəsimi // – Bakı, 2019. – 648 s.
24. Səməd, V. Nəsimi və tacik ədəbiyyatı / V. Səməd // «Ədəbiyyat və İncəsənət», 1973, sentyabr, №37.

ТАҲҚИКИ РӢЗГОР ВА ОСОРИ ИМОДИДДИН НАСИМӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Рӯзгор, шахсият ва осори пурмои Имодиддин Насимӣ ҳанӯз аз даврони зиндагиаш сар карда, то кунун дар байни доираи васеи аҳли илму адаб дар тамоми сайёра маҳбубияти ҷовидона касб кардааст. Чун суҳан аз боби шахсияти Насимӣ, вержагиҳои ашғор ва муносибати ӯ бо адабиёти тоҷик меравад, ёдовар шудан мебояд, ки иддае аз адибони форсу тоҷик, аз Мавлоно Абдуллоҳи Чомӣ то Садриддин Айниву Абулқосим Лоҳутӣ дар осори худ бевосита ба ҳаёти Насимӣ ва осори ӯ ишораҳо ва пайравӣ кардаанд. Донишманди маъруф Раҳим Ҳошим, Валӣ Самад, Аълоҳон Афсаҳзод, Қурбон Восеъ ва дигарон роҷеъ ба замони зиндагӣ, рӯзгор, корнома, осор ва афкори шоири маъруфи зодаи шаҳри қадимаи Шамохии Озарбойҷон Имодиддин Насимӣ пажӯҳишҳои муҳимме ба сомон расонда, бо меҳри афзун уро ба хонандагони тоҷик ошно намудаанд. Ашғори ин шоири хунҷигар аз ҷониби мардум бо муҳаббатӣ ихлоси фаровон ба ҳайси ҷузъи муҳими сарвати маънавии миллати мо пазируфта шудааст.

Албатта, он корҳое, ки то кунун дар адабиётишиносии тоҷик дар мавриди шинохти Имодиддин Насимӣ ва осори пурмои ӯ амалӣ гардидаанд, қатрае аз баҳр аст. Аз ин рӯ, таҳия, таҳқиқ ва наири мукаммали девони форсӣ-тоҷикии ӯ аз муҳимтарин вазифаест, ки аз ҷониби матншинони тоҷик бояст ба сомон бирасад. Ҳамчунин боиси нигаронист, ки то кунун роҷеъ ба рӯзгор ва осори Имодиддин Насимӣ, баҳрабардорӣ ӯ аз мероси адабии бузургони адаби форсу тоҷик ва таъсири осори ин шоири мутафаккир ба адибони даврони минбаъдаи форсу тоҷик, дар маҷмӯъ, робитаҳои адабии халқҳои тоҷику озар дар асрҳои миёна ва таъсири пурфайзи он ба якдигар, самтҳо ва роҳҳои таҳқиқи робитаҳои адабию фарҳангии Тоҷикистону Озарбойҷон дар давраи соҳибистиқлолии ин ду давлате, ки бисёр риштаҳои амиқи ҳамкорӣву ҳамроҳӣ онҳоро пайванд месозад, пажӯҳиши мукаммале ба сомон нарасидааст. Гумон мекунам, ки маҳз замони соҳибистиқлолии кишварҳоям моро водор ва маъзӯл месозад, ки дар ин ҷода ҳарчи бештар ҷаҳду талош намоем, то бад-ин васила якдигарро беҳтару хубтар бишиносем ва ба нафъи миллату кишварҳоямон хидмати шоистае карда бошем.

Калидвожаҳо: Имодиддин Насимӣ, Озарбойҷон, Тоҷикистон, фирҷаи ҳуруфия, таърихи адабиёт, робитаҳои адабӣ, девони ашғор, забони тоҷикӣ, илм, фарҳанг, маҷаллаи «Адаб».

ИЗУЧЕНИЕ ЖИЗНИ И ТВОРЧЕСТВА ИМАДЕДДИНА НАСИМИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Жизнь, личность и богатое наследие Имадеддина Насими, начиная ещё с его прижизненного времени и по сей день, сохраняют вечную популярность среди широких кругов научной и литературной общественности во всём мире. Когда речь идёт о личности Насими, особенностях его поэзии и его связи с таджикской литературой, следует отметить, что ряд персидских и таджикских писателей, от Мавлоно Абдуллохмана Джами до Садриддина Айни и Абулкасима Лохути, в своих трудах прямо указывали на жизнь и творчество Насими и следовали его традициям. Известные учёные Рахим Хошим, Вали Самад, Аълохон Афсахзод, Курбон Восеъ и другие провели ценные исследования, посвящённые эпохе, жизни, деятельности, творчеству и взглядам великого поэта из древнего города Шемахи (Азербайджан) Насими, и с большой любовью представили его таджикскому читателю. Стихи этого поэта, отдавшего жизнь за истину, с глубокой любовью и уважением восприняты народом как важная часть духовного богатства нашей нации.

Проведенные исследования о личности и творчества Имадеддина Насими таджикскими литературоведами является лишь малой долей сделанного. Поэтому подготовка, исследование и полное издание его дивана на персидско-таджикском языке является одной из важнейших задач таджикских текстологов. Вызывает сожаление, что до сих пор не проведено всестороннее исследование, посвящённое жизни и творчеству Насими, его заимствованиям из литературного наследия классиков персидско-таджикской литературы, а также влиянию его поэзии на писателей последующих эпох. Не были полноценно изучены и литературные связи таджикского и азербайджанского народов в Средние века, их взаимное влияние, пути и направления укрепления культурных и литературных отношений между Таджикистаном и Азербайджаном в период независимости двух государств, которые связывают глубокие узы сотрудничества и дружбы. Я убеждён, что именно эпоха независимости наших стран обязывает нас прилагать большие усилия в этом направлении, чтобы лучше узнавать друг друга и служить во благо наших народов и государств.

Ключевые слова: *Имадеддин Насими, Азербайджан, Таджикистан, секта хурруфиев, история литературы, литературные связи, диван стихов, таджикский язык, наука, культура, журнал «Адаб».*

THE STUDY OF THE LIFE AND WORKS OF IMADED DIN NASIMI IN TAJIKISTAN

The life, personality, and rich literary heritage of Imadeddin Nasimi have enjoyed lasting admiration among scholars and literary circles around the world beginning from his own lifetime up to the present day. When speaking about Nasimi's personality, the features of his poetry, and his relationship with Tajik literature, it should be noted that several Persian and Tajik writers from Mawlana Abdurrahman Jami to Sadridin Ayni and Abulqosim Lohuti directly referred to Nasimi's life and works in their writings and followed his poetic traditions. Renowned scholars such as Rahim Hoshim, Vali Samad, A'lohon Afsahzod, Qurbon Vose', and others have conducted valuable research on the era, life, deeds, poetry, and ideas of the great poet born in the ancient city of Shamakhi (Azerbaijan) Nasimi and have introduced him with great affection to Tajik readers. The poetry of this courageous poet has been warmly embraced by the people as an essential part of the spiritual heritage of our nation.

Of course, what has been achieved so far in Tajik literary studies concerning the recognition of Imadeddin Nasimi and his rich legacy is but a drop in the ocean. Therefore, the preparation, research, and complete publication of his Persian-Tajik divan remains one of the most important tasks for Tajik textologists. It is also regrettable that a comprehensive study has not yet been carried out on Nasimi's life and works, his use of the literary heritage of Persian-Tajik classics, and the influence of his works on writers of subsequent eras. Similarly, the literary connections between the Tajik and Azerbaijani peoples in the Middle Ages their mutual influence and the ways to strengthen cultural and literary relations between Tajikistan and Azerbaijan in the era of independence, have not yet been sufficiently explored. I believe that the period of independence of our countries obliges us to make even greater efforts in this direction, so that we may better understand one another and serve the benefit of our nations and states.

Keywords: *Imadeddin Nasimi, Azerbaijan, Tajikistan, Hurufi sect, history of literature, literary relations, poetry divan, Tajik language, science, culture, magazine «Adab».*

Дар бораи муаллиф: Шокирзода Шодӣ Нуъмонпур, номзади илмҳои филологӣ, ходими илмӣ шӯбаи таърихи адабиёти Инститuti забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон; **Нишони:** ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Телефон: +992 934045240. E-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

Об авторе: Шокирзода Шоди Нуъмонпур, кандидат филологических наук, научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки Академии наук Таджикистана; **Адрес:** г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Телефон: +992 934045240. E-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

About the author: Shokirzoda Shodi Nu'monpur, candidate of Philological Sciences, Research Fellow at the Department of Literary History, Rudaki Institute of Language and Literature, National Academy of Sciences of Tajikistan; **Address:** Dushanbe, Rudaki Avenue, 21. Phone: +992 93 404 52 40. E-mail: shodi.shokirzoda@mail.ru

ТДУ:889.550.03

«ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНӢ АЗ НАЗАРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Лутфулло Шарифзода

Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов

Мирзо Турсунзода на танҳо бо осори манзуми содаю дилнишини худ дар адабиёти муосири тоҷик мақоми барҷаста дорад, балки осори танқидию адабиётшиносии ӯ низ ҳамчун маҷмӯи мулоҳизаҳои илмӣ танқидӣ ва таҷрибаи эҷодии адиб баёнгари афкори адабӣ эстетикӣ шоиранд, ки таҳқиқи онҳо барои равшан гардидани масъала ва муаммоҳои гуногуни адабиётшиносӣ аз ҳар ҷиҳат арзишманд мебошанд.

М. Турсунзода, хусусан дар солҳои 50-уми асри XX оид ба шахсият ва осори С. Айнӣ дар саҳифаҳои матбуоти ҷумҳурӣ ва берун аз он, хосса матбуоти марказӣ силсилаи мақолаҳои «Нависандаи маъруфи советӣ» (1953) [11], «Адиб ва олими забардаст» (1953) [12, 53-57], «Садриддин Айнӣ» (1953) [13, 8-22], «Айнии мо» (1954) [14, 33-51], «Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айнӣ» (1956) [15], «Сардафтари адабиёти советии тоҷик» (1958) [16, 88-94], «Устоди адабиёти тоҷик» (1958) [17, 140-145] -ро ба нашр расонидааст, ҳамчунин дар зимни дигар мақолаҳо ва гузоришҳои солонаи Иттифоқи нависандагон ба шахсият ва фаъолияти эҷодии С. Айнӣ ва хусусиятҳои умдатарини осори нависанда низ ҷарфандешона назар намудааст.

Ҳарчанд М. Турсунзода доир ба «Ёддоштҳо»-и С. Айнӣ мақолаи алоҳида нанавишта бошад ҳам, дар зимни дигар мақолаҳояш дар хусуси ин асари нависанда мулоҳизаҳои қобили тавачҷуҳ баён кардааст. Аз осори мансури С. Айнӣ аз ҳама беш диққати М. Турсунзодаро «Ёддоштҳо» бештар ба худ ҷалб намудааст. Хусусан, М. Турсунзода ба «Ёддоштҳо», ҳамчун «ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо» [18, 209] ва ҳуҷҷати илмӣ таърихӣ, инчунин инъикосунандаи ҳақиқати ҳаёт эътибори махсус додааст. Хусусан, мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба шахсияти устод Айнӣ ва осори ӯ, аз ҷумла

«Ёддоштҳо» ва арзёбии рӯзгору ҷойгоҳи С. Айни дар замони шӯравии собиқ, ки аз тарафи М. Турсунзода қиматсанҷӣ шудааст, омӯзанда буда, таҳлили ҳаматарафа меоҳад. Аз он ки дар ин мақола маҷоли гуфтори тӯлонӣ нест ва хавфи дур гаштан аз мавзӯ дар миён меояд, аз таҳлили пурраи андешаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзода даст кашида, танҳо ба таҳлили мулоҳизаҳои характерноки ӯ дар бораи охирин шоҳкорӣ С. Айни – «Ёддоштҳо» қаноат менамоем.

Сухани дигари сазовори гуфтан дар ин маврид ин аст, ки афкори адабию танкидии М. Турсунзода ҳанӯз дар замони зиндагии шоир аз ҷониби адабиётшиносон мавриди омӯзиш ва баҳрабардорӣ қарор гирифта, андешаҳои адабию эстетикӣ ва танкидии ӯ сазовори баҳои баланд гаштаанд. Аз ҷумла дар ин ҷода хизмати адабиётшиносон Ю. Бобоев [4, 258-274; 5; 6] ва А. Сайфуллоев арзишманд аст [10, 44-106]. Адабиётшинос Х. Шарифов низ дар соли 1981 мақолаеро таҳти унвони «Суруди ватан» ба ҷоп расондааст, ки афкори адабию танкидии М. Турсунзодаро дар бар мегирад. Вале бояд гуфт, ки Х. Шарифов ин масъаларо, асосан, дар осори назмӣ ба таҳқиқ гирифтааст, ки зодаи табъи шоирии М. Турсунзода аст [19, 105-113]. Ҳамчунин муҳаққиқ С. Аъзамзод низ дар ин ҷода кӯшишҳоеро барои ошкор сохтани ҳақиқати мувоҳизаҳои замони шӯравӣ ва муайян намудани ҷойгоҳи устодони адабиёти тоҷик иқдом намудааст, ки намунаи хуби тозаандешӣ ва муносибати нави адабиро дар нисбати осори замони шӯравӣ бозгӯ менамояд [3, 85-102].

Нахуст зикри ин нукта ноҷо наоҳад буд, ки агар гӯем мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба осори С. Айни ва хосса «Ёддоштҳо» аз таъкидҳои худӣ устод Айни, ки дар номаҳои гуногуни худ ба М. Турсунзода ироа намудааст, об меҳӯрад. Ба ин далел, ки устод Айни таъсир ва манфаати «Ёддоштҳо»-ро барои ҷавонон ва махсусан ба «ҷавонони ҳавасгори нависандагӣ» [1, 106] ҳанӯз дар номаҳои 14-уми декабр ва 27-уми декабри соли 1948, ки ба суроғи М. Турсунзода омадааст, баён намудааст. Устод Айни дар ин номаҳо ба эътирози муқарризон ва адибон бо далелҳои муътамад ҷавоб дода, М. Турсунзодаро ҳамчун ҷавони қобилиятнок шинохта, ба ӯ маслиҳатҳо додааст ва кӯшидааст то ӯро аз ғалатфаҳмии замон берун кашад. Аз ҷумла устод Айни дар охири мактуби фиристодааш ба М. Турсунзода (аз таърихи 14-уми декабри соли 1948) мегӯяд: «Ин мактуби муфассалро ба ду мақсад ба шумо навиштам: мақсади аввалам ин аст, ки шумо ҷавонед ва қобилияти калон доред, ҳанӯз ҳамаи қобилияти шумо инкишоф наёфтааст. Аз ман, ки пир шудаам ва дароз дар дунё монданам маълум нест, як ёдгорӣ монад; дуҷум ин мактубро ба ҷавонон хонда диҳед, то ки роҳи ғоии бурданашон аз «Ёддоштҳо» бо татбиқ қардани инҳо ба асарҳои дигарам – ба онҳо осон шавад» [1, 107].

Аз ин суҳанони устод Айни пайдост, ки мақсади ӯ тамоюл ба омӯзиш аз рӯзгор дорад ва муҳотабро ба дарки объективонаи асари бадеӣ самтгир месозад. Ба ин восита устод Айни дар симои М. Турсунзода ҳамаи адибонро ба омӯхтани объективонаи ҳаёт ва истифодаи ҷузъиёти воқеаҳои ҳаёт, ки ҳақиқати воқеӣ мебошанд, раҳнамо месозад. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода, ҷунонки дар зимни ин мақола хоҳем дид, кӯшидааст то ба осори устод Айни объективона ва ҳаққонӣ баҳо диҳад.

Ҷунонки таъкид рафт, масъалаи омӯзиши афкори адабию танкидии М. Турсунзода характернок аст. Афкори ин устоди суҳан, ки замоне сарвари ишғори адаби тоҷикро бар дӯш дошт ва ҳамин рисолат ӯро ба майдони нақд

бурдааст, аз ҳар ҷиҳат муҳим ва арзишманд мебошад. М. Турсунзода рӯзгори саҳту дардноки устод Айниро, ки дар замони феодалию амирсолории Манғитиён гузаштаасту аз ҷониби худӣ адиб дар «Ёддоштҳо» тасвир шудааст, аз нуқтаи назари замон ва воқеаҳои асоситарине, ки дар асар низ омадааст, баҳо медиҳад. Бинобар ин, М. Турсунзода дар навбати аввал роҳи ҳаёти устод Айниро дар «Ёддоштҳо» ба мушоҳида гирифтааст. Бо ҳамин сабаб, дар гуфтаҳои ӯ зиндагии устод Айнӣ бо таърихи гузаштаи миллати тоҷик ба қиёс гирифта шудааст. Аз ҳамин ҷост, ки М. Турсунзода дар андешаҳои худ ҳаёти халқи тоҷикро аз охири асри XIX ва оғози садаи XX ба зиндагии С. Айнӣ шабеҳ доништа, андешаи қобили тавачҷухеро ба миён меорад ва мегӯяд: «Дар зиндагӣ хеле кам воқеъ мегардад, ки тарҷумаи ҳоли як одам ба тарҷумаи ҳоли халқи ӯ мувофиқ ояд. Саргузашти Садриддин Айнӣ, хушбахтона, айнан ҳамин тавр аст. Роҳи ҳаёти Айнӣ аз солҳои тираи гузаштаи торик то қуллаҳои дурахшони имрӯза бо ҳаёти халқи мо зич вобастааст» [18, 186]. Илова бар он, таҳлилу мулоҳизаҳои шоир оид ба се қисмати «Ёддоштҳо» ва аз ҷумла сарнавишти С. Айнӣ дар он, аз тарафи М. Турсунзода бештар дар муносибати он ба сарнавишти нонавиштаи халқи тоҷик ва ғочаҳои умумии зиёиёни тоҷик ва маданияту урфу одат омӯхта шуда, ин тарафи масъала дар мулоҳизаҳои ӯ мавқеи асосиро ишғол кардааст. Ба назари мо, ҳамаи ин мулоҳизаҳо барои адабиётшиносии имрӯзаи тоҷик низ ғариб нестанд ва бидуни шубҳа ин навъ омӯзиши осори устод Айнӣ ҳоло аз гузашта дида муҳимтар аст. Аммо ба ҷуз масоили боло, ба назари М. Турсунзода «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ вазифаи дигаре ҳам доштааст, ки он аз талаботи замон сар задааст. М. Турсунзода барои исботи ҳақиқати ин масъала, мегӯяд: «Ва агар мо сели хурушонӣ даврҳо, воқеаҳои ҳафтоду панҷсоларо, ки ҳаёти Айнӣ аз онҳо иборат аст, сол ба сол, қадам ба қадам тафтиш карда бароем, як ҳикояе мешавад аз тақдири як халқи тамоми, аз он ки халқ ҷӣ сон аз гадоӣ ва беҳуқуқӣ ба сӯйи бахту саодат ва нур сар бардошта, яке аз шонздаҳ республикаҳои нозанини озод ва баробарҳуқуқи иттифоқи сермиллатро ташкил кард. Барои ҳамин ҳам ҳаёти Айнӣ рамзи роҳи тайкардаи халқи мо шудааст» [18, 186].

Ин аст, ки М. Турсунзода «Ёддоштҳо»-и устод Айниро ба сифати қомуси ҳаёти халқи тоҷик дар охири асри XIX ва ибтидои садаи XX мешиносад ва роҳи тайкардаи миллати худро аз он меомӯзад. Ин рамз як навъ эҳёи хусусиятҳои миллии халқи тоҷик, аз ҷумла урфу одат, расму оин, ҳунару дониш, гуфтору рафтор, ҳусну малоҳати зиндагӣ рӯзгордорӣ тоҷикӣ барои миллати тоҷик дар замони шӯравӣ буд. Агарчи ин рамз барои насли нав, ки бо таъсири фарҳанги русу Аврупо аз фарҳанги миллии хеш тӣҳӣ шудан доштанд, ғариб менамуд. Вале М. Турсунзода баръакси дигарон, ҷунонки аз мақолоти ӯ пай мебарем, ба осори устод Айнӣ, аз ҷумла ба «Ёддоштҳо» бо манзари тоҷикона, идеалҳои ба рӯҳияи халқи тоҷик созгор ва рӯҳи озодиҳоноаи ин миллат назар дода, зиндагии устод Айниро «қатрае аз баҳри ашқи халқи тоҷик» [18, 187] доништааст. Суҳанони зерини М. Турсунзодаро дар бораи зиндагии С. Айнӣ, ки тақдири ҳазорон инсонҳоро дар худ ҷой дода метавонад, ба тақдири халқи тоҷик метавон нисбат дод. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода С. Айниро «сарояндаи тақдири халқ» [18, 187] шинохта, менависад: «Тарҷумаи ҳоли нимаи якуми зиндагонии С. Айнӣ қатрае аз баҳри ашқи халқи тоҷик аст, қатраест, ки талҳии рӯзгори садҳо ҳазорон тақдири инсониро дар худ мучассам гардонида, дар ҳар як паҳлуи тоза ва муфассали худ ин талҳиро инъикос намудааст. Ҳамаи он ҷиро, ки халқи ситамдидаи тоҷик диду аз сар гузаронид, Айнӣ

ҳам аввал дар айёми кӯдакӣ, баъд дар ҷавонӣ ва дар охир дар вақти марди баркамол шуданаш дид ва аз сар гузаронид. Айнӣ аз ҳамаи боигарии маданияти ҳазорсолаи тоҷикон, ки онро ганҷинаҳои беохири рӯҳи озодиҳононаи халқ асрҳои зиёде бо эҳтиёт нигоҳ карда омадаанд, ғизо гирифтааст. Ҳамаи он чизе, ки Айнӣ дид, шунид, аз сар гузаронид ва эҳсос намуд, асоси асарҳои минбаъдаи ин сарояндаи тақдири халқ шудаанд» [18, 187]. Бо ин мулоҳиза ва ҳам дар асоси он М. Турсунзода афкори адабӣ эстетикӣ худро дар муносибат бо саргузашти устод Айнӣ ва сарнавишти аз сар гузаронидаи миллати тоҷик идома дода, ҷойи дигар мегӯяд: «Оре, саргузашти пурмашаққати пешазинқилобии устод Айнӣ – саргузашти тираву тори халқи тоҷик мебошад. Тақдири нависанда ва халқ дар он давр мисли ду қатраи об ба ҳам монанд буда, аз ашқи одамон ҳам шӯртар, аз заҳри қотил ҳам талхтар ва аз шом ҳам ториктар буд» [18, 220]. Ин мулоҳизаҳо дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ ва дар айнӣ замон бузургии устод Айнӣро муайян намудаанд.

Хотирнишон кардани ин нуктаи муҳим, ки ба масъалаи муносибати М. Турсунзода ба осори адабӣ алоқаманд аст, аз ҷиҳати ҳоли нест. Гап дар сари ин аст, ки вақте суҳан дар боби муносибат бо осори адабӣ меравад, ба чунин андешаи пӯшидае рӯ ба рӯӣ мезанем, ки дар сурати дарки нодурусти он моро гумони иштибоҳангез фаро мегирад, ки мо таҳлилҳои ба ғамми замони имрӯза наздикро ҷустуҷӯ мекарда бошем, роҳ додан лозим нест. Яъне мо наметавонем осори адибони шӯравии тоҷик, аз ҷумла «Ёддоштҳо»-ро танҳо ба меъёрҳои имрӯзаи адабиёт таҳлил намоем. Ин роҳи ҷустуҷӯӣ ҳақиқати масъаларо ҳуди адабиёти бадеӣ низ муайян менамояд. М. Турсунзода низ ҳамчун фарзанди замони худ «Ёддоштҳо»-ро таҳлил намуда ба натиҷаҳои ҷолиби илмӣ мерасад, ки хеле ҷолибанд.

Ҳамаи ин дарёфтҳо М. Турсунзодаро ба он водор намудаанд, ки дар баробари омӯзиши осори устод Айнӣ мушкилоту бурду боҳти тоҷикон ва роҳҳои таҳаввули зиндагии онҳоро аз мавқеи илмӣ ва диди шоирона тадқиқ намояд ва раванди тағйирёбии ҷомеаи инсониро дар мисоли тақдири як ҷавонбӯхорои ҷабрдидаи ба мақсад расидаю миллатсоз – устод Айнӣ ба таҳқиқ бигирад. Аз ин ҷост, ки ӯ дар иртибот ба масоили мазкур мегӯяд: «Айнӣ суруди аҷиби муҳаббат ба инсон, рӯшноӣ ва саодатро то рӯзҳои хушбахтона ва равшани мо оварда расондааст» [18, 187]. «Биёед, – дар идома хотирнишон месозад М. Турсунзода, – ба шаҳодати ҳуди ӯ, ба шаҳодати нависанда, ба шаҳодати муосири ҳаёте, ки абадан гузашта рафтааст, мурочиат кунем, биёед ба таърихшиносии халқи тоҷик, ба таърихи халқи мо аз замони Рӯдакӣ то соатҳои охири ин аморат мурочиат кунем, – халқи тоҷик ҷӣ номҳои бузург ва сарнавиштҳои пур аз мусибат дорад!» [18, 187]. Ҳарчанд М. Турсунзода воқеияти дар «Ёддоштҳо» аксёфтаро як қизи «абадан аз миёнафта» мешиносад, ки усулан бар хилофи принсипи эҷодии устод Айнӣ аст. Вале боз аз он арзишхое, аз қабилӣ муборизаи оммаи халқи заҳматкаш барои озодию хушбахтӣ, шаъну шуҳрати инсонӣ, қаҳрамониҳои аҷдодон, таҷовузнапазирии номуси инсонӣ, муҳаббат ба гузаштаи худ, ғӯш додан ба васиятҳои падарону бобоён барои ӯ қобили пазириш аст. Дар ҳамин асос мулоҳизаҳои М. Турсунзода, ки ба хусусиятҳои хоси миллат вобастаанд, равшан ба мушоҳида мерасанд. Ба эътирофи М. Турсунзода ва дигар адибони давраи шӯравӣ, инчунин ахбори сарчашмаҳои таърихи ҷаҳонӣ ҳазорсолаи инсоният бар ин гувоҳ аст, ки халқи тоҷик дар замони истибдоду истисмор ва даври оташу хун ҳам забон ва

адабиёти худро нигоҳ дошт, тараққӣ дод ва нобиғагонро ба тамаддуни ҷаҳонӣ эҳдо намуд. Аз ин ҷост, ки вучуди халқи тоҷик дар шароити низоъҳои феодалий, ҷангҳои ғоратгаронаи дохилӣ ва дар дами шамшеру зерӣ тозиёна ва ниҳоят дар зерӣ ситами манғит қарор гирифтани халқи тоҷик шоҳиди ҳоланд, ки тоҷикон бо он фишору тазйиқ ва маҷбуриятҳои дар ҷисму ҷонашон буда мезистанд, кишт мекарданд, шаҳрҳо барпо мекарданд, ёдгориҳои аҷибӣ меъмории месохтанд, рӯдҳои обёрикунанда меканданд, сурудҳои дилчаспи зиндагиофар эҷод мекарданду бо мусиқӣ меҳонданд. Ҳамаи ин рамзи мубодилаи афкор ва барқарорӣ ва то ҳадде устувории муносибатҳои иҷтимоии халқи тоҷик аст. Аз тарафи дигар, ин хусусиятҳо, ки меҳвари осори устод Айниро низ ташкил медиҳанд, тавачҷуҳи М. Турсунзодаро ба худ ҷалб намудаанд. М. Турсунзода дар мақолаҳои ҷашнии худ оид ба осори устод Айни бисёр суҳанҳо гуфтааст. Ҷунончи дар боло дидем, пеш аз ҳама, дар гуфтори шоир воқеаҳои замони С. Айни ва муборизаи озодихонаи халқи ҷабридаи тоҷик бар истисмору ноадолатҳои замони мавқеи асосӣ доранд. Роҷеъ ба ин масъала ба назар мерасад, ки муносибати ӯ на танҳо ба «Ёддоштҳо», балки ба ҳамаи осори устод Айни объективона сурат гирифтааст. Барои М. Турсунзодаро дар осори С. Айни, махсусан дар «Ёддоштҳо» тасвири рӯҳи шикастнопазири халқ ва муборизаи он баҳри озодии худ мавзӯи асосӣ ба ҳисоб меравад. Ба назари шоир, воқеаҳо ва фактҳои таърихи зиндагии як халқ дар симои як шахс аз доираи қудрати суҳанофарӣ ва имконоти тасвир берун буда, эҷодкор арзиши бадеии суҳани худро аз вусъати фаро гирифтани ҳаводиси образноки ҳаёти худ, ки типро дар шароити типӣ ба вучуд меорад, гирифта метавонад. Ба иборати дигар, арзиши як воқеияти типӣ ба андозаи умумияти он ба тақдири дигарон ва умуман тақдири инсон вобаста аст. Дар ин ҷо вазифаи ҳақиқатбаёнӣ, ё тасвири реалистӣ аз назари воқеияти замони умумӣ, дар айни он типӣ, тавҳам зухур мекунад. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода мегӯяд: «Ҷунонки занбӯр аз гулҳои бешумору гуногун ба лонаи худ зарраҳои қиматбаҳои ангубинро бо ҷидду ҷаҳд ҷамъ мекунад, Айни ҳам аз саҳро ва киштзорҳои таърихи бойи тоҷикон воқеаҳо ва фактҳоро интиҳоб карда, ба ганҷинаи солномаи халқи мо ҷун шоҳиди ҷидду ҷаҳд ва анъанаҳои озодихонаи доимии худ дохил мекунад» [18, с. 190]. Ин андеша барои хизмати бедареғи устод Айни ташбеҳи равшанест. Дар боби образҳо ва шароити типӣ дар «Ёддоштҳо» М. Турсунзода ҷойи дигар таъкидан мегӯяд: ««Ёддоштҳо»-ро хонда истода, кас на танҳо ба мушоҳидакории нозуки Айни ҳайрон мешавад, балки ба ҳофизаи беандозаи ӯ, ки ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдири онҳо, ганҷинаи китобҳои хонда ва сурудҳои бишнида гардидааст, ҳайрон ва мафтун мешавад» [18, 209].

Дигар ин ки гуфтаҳои М. Турсунзодаро аз маърифати бадеӣ сарчашма гирифта маърифати илмиро тавлид намудаанд. Илова бар он, онҳо гӯё яқдигарро ба вучуд оварда, хусусияти нормативии андешаҳои адабии эстетикӣ М. Турсунзодаро бунёд гузоштаанд. Яъне М. Турсунзода ин ду ҷанбаро асос қарор дода, ба адабиёти бадеӣ ворид мегардад ва андешаҳои худро боз ҳам жарфтару пурвусъат мегардонад. Аз ин нуқтаи назар, М. Турсунзода ба таҳлили саргузашти устод Айни ворид гардида, ҷунин мулоҳизаи ҷолибро ба миён мегузорад: «Баҷағӣ ва ҷавонии Айни дар байни халқ гузаштааст. Ў ба дарди халқ дардманд буда, ба ғзаби халқ – дар ғзаб, ба шодии ӯ шодмон буд» [18, с. 191]. Яъне онҳо – халқу Айни дар ягонагии худ гӯё шарҳу эзоҳи минбаъдаро талаб нахоҳанд кард. Илова бар он, гадоию бенавоии халқ ва Айни қиёсан гирифта шудааст. «Гадоӣ ва бенавоии садҳо

ҳазорон, – менависад М. Турсунзода, – ва боигарии баъзеҳо, беҳукукии тамоми халқ ва ҳукмронии мутлақу бераҳмонаи тӯдаи ҳукмрон – ин ҳақиқати талхи ҳаётро ҳеҷ як тумани қонунҳо, ҳеҷ як сурраву дуо аз ҷашмони тезбин ва дили кунҷков панаҳ карда намегавонистанд» [13, 11]. Ӯ кӯшидааст исбот намояд, ки «Айнӣ бо ҷидду ҷаҳди олиҳимматона ба халқ ёрӣ расондан, дар роҳи пешгирифтааш далерона ва дилсофона пеш рафтааст» [18, 193].

Ин мулоҳизаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзода дар нисбати «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ, сарфи назар аз номувофиқатии шаклу мазмуни шиори замон – адабиёти шаклан миллию мазмунан сотсиалистӣ, ки зодаи талаботи замони нав буд ва муаллиф бо он ҳамовозӣ кардааст, дар заминаи беҳтарин арзишҳои инсонӣ ва миллии гузашта бунёд ёфтааст. Аз ин ҷост, ки М. Турсунзода осори устод Айниро ҳамчун осори миллии мешиносад ва маҳорати ӯро дар офаридани асаре, ки дар ҳазинаи адабиёти ҷаҳонӣ ҷой мегирад, муаррифӣ менамояд: «Айнӣ ҳамчун нависанда ба кулӣ интернационалӣ мебошад. Асарҳои Айнӣ, албатта, тамоман миллианд, чунон ки ҳамаи характери эҷодиёти вай тамоман миллист, аммо маҳз маҳорати калони нависандаи миллии ӯро ба интернационализми ҳақиқӣ оварда мерасонад» [18, с. 206]. Аз он ки адабиёти бадеӣ як навъи санъат асту боз навъи махсуси мафкураи ҷамъият низ ҳаст ва дар давраи аввали адабиёти шӯравии тоҷик он ҳамчун ифодакунандаи мафкураи ҳоким бештар баҳо дода мешуд, М. Турсунзода низ аз ин селоби замон бар канор намондааст. Вале ба назари М. Турсунзода нависандаи замони нав бояд аз ҳаёт ҷизи асосиро ёфта гирад, моҳияти типҳои инсонӣ, зебӣ ва бузургии одами замонро нишон диҳад, он вақт метавонад вуҷуд ва мураккабии ҳаётро дарк намояд ва дар офаридани асари бадеӣ қалам занад. Ӯ бо ин роҳ кӯшидааст, ки маҳорати баланди асарофаринии устод Айниро собит созад ва таҷрибаи онро барои худ ва дигарон омӯзонад. «Бояд одилона иқрор шавем, ки на ҳамаи насрнависони мо мисли Садриддин Саидмуродович Айнии мухтарамӣ мо ҳаққонӣ тасвир кардани ҳаётро омӯхтаанд» [18, 212].

М. Турсунзода дар охири мақолаи гузоришии худ қувваӣ эҷодии устод Айниро ба дарёҳои кӯҳӣ диёрамон шабеҳ дониста, беинтиҳой ва хушкнашавандагии онро ба воситаи ин ташбеҳ таъкид намудааст.

Ҳамин тавр, мулоҳизаҳои адабию эстетикӣ М. Турсунзода дар бораи «Ёддоштҳо», чунон ки дидем, дар замони таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ, миллии ва ҷаҳонӣ муайян намудаанд. Метавон гуфт, ки М. Турсунзода ҳанӯз дар замони таълифи ҷилдҳои сеуму чоруми «Ёддоштҳо» баҳои сазовор ба ин асарро дода, арзиш, нақш ва мақоми онро дар таърихи адабиёти нави тоҷик дурусту ҳаққонӣ муайян намудааст.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Ба рафиқ Турсунзода / С. Айнӣ // Шарқи сурх. – 1956. – №4. – С. 107-110.
2. Айнӣ, С. Ёддоштҳо (Ҷаҳор қисм дар як китоб) // Энциклопедияи насри муосири тоҷик. Асари бадеӣ / С. Айнӣ. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
3. Аъзамзод, С. Нақди афкори Мирзо Турсунзода ва ду марҳилаи муносибат ба мероси адабӣ // Адабиёт ва маърифати нақд (Маҷмуаи мақолаҳо) / С. Аъзамзод. – Хучанд: Анис, 2012. – 200 с.
4. Бобоев, Ю. Мирзо Турсунзода – ҳаёт ва эҷодиёти ӯ. Монография / Ю. Бобоев. – Сталинобод: Нашриёти Академияи фанҳои РСФСР Тоҷикистон, 1961. – 308 с.

5. Бобоев, Ю. Сипаҳсолори назм. Монография / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 288 с.
6. Бобоев, Ю. Певец солнечных вершин. Монография / Ю. Бобоев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 328 с.
7. Брагинский, И.С. Ҳаёт ва эҷодиёти Садриддин Айний. Монография / И.С. Брагинский. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 196 с.
8. Маҳмадаминов, А. Айнишиносӣ ва замони ҳозира (Маҷмуаи мақолаҳо) / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2005. – 160 с.
9. Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ. Равшангари бузург. Монография / Муҳаммадҷони Шақурии Бухорӣ. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
10. Сайфуллоев, А. Мирзо Турсунзода: Очерки ҳаёт ва эҷодиёти шоир. Монография / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с.
11. Турсун-заде, М. Выдающийся советский писатель / М. Турсун-заде // Правда. – 1953. – 27 апреля. – № 117 (12685). – С. 3.
12. Турсунзода, М. Адиб ва олими забардаст / М. Турсунзода // Коммунисти Тоҷикистон. – 1953. – № 4. – С. 53-57.
13. Турсунзода, М. Садриддин Айний / М. Турсунзода // Шарки сурх. – 1953. – № 4. – С. 8-22.
14. Турсун-заде, М. Наш Айни / М. Турсун-заде // Таджикская советская литература. – Сталинабад: Таджикгосиздат., – 1954. – С. 33-51.
15. Турсунзода, М. Ҳайкали ёдгории асосгузори адабиёти советии тоҷик Садриддин Айний / М. Турсунзода // Тоҷикистони советӣ. – 1956. – 17 декабр. – № 344. – С. 2.
16. Турсунзода, М. Сардафари адабиёти советии тоҷик / М. Турсунзода // Шарки сурх. – 1958. – № 5. – С. 88-94.
17. Турсун-заде, М. Мастер таджикской литературы / М. Турсун-заде // Литературный Таджикистан. Книга 2. – 1958. – С. 140-145.
18. Турсунзода, М. Садриддин Айний // Куллият. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди III. Осори адабӣ-танқидӣ / Мураттиб ва муаллифи эзоҳот Ю. Бобоев / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1979. – С. 186-216 / – 432 с.
19. Ҷумъаев, Ш. Айний ва Турсунзода / Ш. Ҷумъаев // Мактаби советӣ. – 1975. – №4. – С. 30-34.
20. Ҷумъаев, Ш. Реализми сотсиалистӣ аз назари М. Турсунзода / Ш. Ҷумъаев // Мактаби советӣ. – 1979. – №10. – С. 29-33.
21. Шарифов, Х. Услуб ва камолоти суҳан (Маҷмуаи мақолаҳо) / Х. Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 176 с.
22. Шукуров, М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»-и устод С. Айний. Монография / М. Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1966. – 260 с.

«ЁДДОШТҲО»-И САДРИДДИН АЙНИЙ АЗ НАЗАРИ

МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Дар мақола андешаҳои М. Турсунзода оид ба «Ёддоштҳо» баррасӣ гардида, таъкид мегардад, ки М. Турсунзода ба асар, ҳамчун «ганҷинаи ҳазорон образҳои одамон ва тақдирҳои онҳо» ва ҳуҷҷати илмию таърихӣ, инчунин инъикоскунандаи ҳақиқати ҳаёт эътибори махсус додааст. Хусусан, мулоҳизаҳои М. Турсунзода оид ба шахсияти устод Айний ва осори ӯ, аз ҷумла «Ёддоштҳо» ва арзёбии рӯзгору ҷойгоҳи С. Айний дар замони ишғавии собиқ, ки аз тарафи М. Турсунзода қиматсанҷӣ шудааст, таҳлил гардида, дар ҳамин замина таъкид мегардад, ки муносибати ӯ на танҳо ба «Ёддоштҳо», балки ба ҳамаи осори устод Айний объективона сурат гирифтааст. Барои М. Турсунзода «Ёддоштҳо» инъикоскунандаи рӯҳи шикастнапазири халқ ва муборизаи ӯ баҳри озодиҳои инсон қобили андеша аст. Ба назари шоир, агарчи воқеаҳо ва фактҳои таърихӣ

зиндагии як халқ дар симои як шахс аз доираи қудрати суханофарӣ ва имконоти тасвир берун бошад ҳам, эҷодкор арзиши бадеии сухани худро аз вусъати фаро гирифтани ҳаводиси образноки ҳаёти худ, ки типро дар шароити типӣ ба вуҷуд меорад, гирифта метавонад. Ин мулоҳиҳаи характернокро М. Турсунзода аз мутолааи «Ёддоштҳо» дарёфт намудааст. Яъне арзиши як воқеияти типӣ ба андозаи умумияти он ба тақдири дигарон ва умуман тақдири инсон вобаста буда метавонад. Дар ин ҷо вазифаи ҳақиқатбаёнӣ, ё тасвири реалистӣ аз назари воқеияти замон умумӣ, дар айнӣ он типӣ, тавҳам зухур мекунад, ки дар маркази диққати М. Турсунзода қарор гирифтааст.

Ҳамчунин дар мақола таъкид мегардад, ки мулоҳизаҳои адабӣ эстетикӣ М. Турсунзода дар бораи «Ёддоштҳо» дар замонӣ таълифи худ дарёфтҳои муваффақе буданд, ки «Ёддоштҳо»-ро ҳамчун асари замонавӣ, миллий ва ҷаҳонӣ муайян намудаанд. Метавон гуфт, ки М. Турсунзода ҳанӯз дар замонӣ таълифи ҷилдҳои сеюму чоруми «Ёддоштҳо» баҳои сазовор ба ин асарро дода, арзиш, нақш ва мақоми онро дар таърихи адабиёти нави тоҷик дурусту ҳаққонӣ муайян намудааст.

Калидвожаҳо: «Ёддоштҳо», С. Айнӣ, М. Турсунзода, мулоҳизаҳои характернок, ганчинаи образҳо, муносибати объективона, тафаккури миллӣ, моҳияти тинҳои инсонӣ, тасвири реалистӣ.

**«ВОСПОМИНАНИЯ» САДРИДДИНА АЙНИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ**

В статье тщательно анализу подверглись размышления М.Турсунзаде о «Воспоминаниях» Айни. Турсунзаде к данному шедевру новой таджикской прозы относится с глубоким уважением, признавая его «как кладезь тысячи человеческих образов и их судеб», научно-историческим документом, отражающий жизненную правду и действительность таджикского народа в конце 19-го и начале 20-го вв.

По мнению М. Турсунзаде, «Воспоминания» Айни образно и всесторонне отражает непоколебимый дух таджикского народа в борьбе за свободу и независимость. Художественная ценность данного произведения, по его суждению, характеризуется тем, что художественное воплощение исторических фактов и событий вполне соответствуют реалистическому методу изображения действительности, т.е. стремлению писателя верности художественного изображения действительности, точности воспроизведения жизненных отношений, связей и противоречий жизни, жизнеподобию представленной художественной картины.

Особую ценность представляют литературно-эстетические воззрения М. Турсунзаде относительно данного произведения Айни. Турсунзаде, верно отмечая огромный вклад творчества

Айни в обогащении таджикской прозы, оценивает «Воспоминание» как современное, национальное и мировое произведение. Большая заслуга Айни в том, что он в данном шедевре художественно осмыслил диалектику происходящих событий, правдиво изображая действительность и детально воспроизводя типичные характеры в типичных обстоятельствах.

Ключевые слова: «Воспоминания» Айни, объективное отношение, национальное мышление, тип, типические обстоятельства, реалистическое изображение, образ, воззрение.

**«REMINISCENCES» OF SADRIDDIN AYNI FROM THE MIRZO
TURSUNZODA POINT OF VIEW**

The article is subjected to a careful analysis of M. Tursunzoda's reflections on «Reminiscences» by Ayni. Tursunzoda thinks of this masterpiece of modern Tajik prose with deep respect, recognizing it as «a fount of thousands of human images and destinies,» as a scientific and historical document reflecting the life truth and reality of the Tajik people in the late 19th and early 20th centuries.

According to M. Tursunzoda, «Reminiscences» of Ayni figuratively and comprehensively reflects the unshakable spirit of the Tajik people in the struggle for freedom and independence. The artistic value of this work, in his judgment, is characterized by the fact that the artistic embodiment of historical facts and events fully correspond to the realistic method of depicting reality, i.e. the aspiration of the writer for the fidelity of the artistic representation of reality, the accuracy of reproduction of life relations, the bonds and contradictions of life, the likelihood of the presented situation.

The literary and aesthetic views of M. Tursunzoda about this work of Ayni have a particular value. Tursunzoda, rightly noting the huge contribution of Ayni's creativity in enriching of Tajik prose, evaluates «Reminiscences» as a modern, national and worldwide work. A great merit of Ayni is that in this masterpiece he artistically comprehended the dialectics of the events which take place, truthfully depicting reality and reproducing in detail typical characters in typical circumstances.

Key words: *«Reminiscences» of Ayni, objective attitude, national thinking, type, typical circumstances, realistic image, image, view.*

Дар бораи муаллиф: Шарифзода Лутфулло Абдулло – номзади илмҳои филологӣ, муовини ректор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ Консерваторияи миллии Тоҷикистон ба номи Т. Сатторов; ходими илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишони:** ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода-155; хиёбони Рӯдакӣ, 21; Телефон: +(992) 985-86-86-46. E-mail: sharifzodal@mail.ru.

Об авторе: Шарифзода Лутфулло Абдулло – кандидат филологических наук, заместитель ректора по науке и международным отношениям Таджикской национальной консерватории имени Т. Сатторова; научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки Национального института национальной академии наук; **Адрес:** Душанбе, ул. Ш. Хусейнзода-155; проспект Рудаки, 21; телефон: +(992) 985-86-86-46. E-mail: sharifzodal@mail.ru

About the author: Sharifzoda Lutfullo Abdullo – candidate of philological sciences, deputy rector for science and international relations of the Tajik National Conservatory named after T. Sattorov; research fellow at the Rudaki Institute of Language and Literature of the National Institute of the National Academy of Sciences; address: Dushanbe, Sh. Guseinzoda Street-155; Rudaki Avenue, 21; telephone: +(992) 985-86-86-46. E-mail: sharifzodal@mail.ru

ТДУ: 82.081

**ЧАНД АНДЕША ПЕРОМУНИ КИТОБИ
«МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ХУРОСОНИ БУЗУРГ»****Абдурахмон Охониёзов
Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ**

Китоби пурарзиши «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург», ки аз тарафи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардида, ду чилди аввали он чоп шудааст, иқдоми арзишманд дар роҳи шинохти беҳтар ва ҳифзи асолату ҳувияти миллии ва посдорӣ аз бузургони илму фарҳанги тоҷикон ва мероси онҳо ба ҳисоб меояд. Дар замони кунунӣ, ки раванди ҷаҳонишавӣ таҳдиди ҷиддӣ барои зарба задан ба фарҳангу тамаддуни миллатҳо ва ҳалқиятҳо доништа мешавад, танҳо иқдомоти пурсуде дар роҳи ҳифзу ниғадории мероси миллии ва фарҳангӣ амсоли интишори ин гуна китобҳо намунаи боризе аз ин саддгузориҳо дар роҳи пешгирӣ аз таҳдидоти бегонагон ва аз байн рафтан ё фаромӯш гардидани мерос, суннат ва фарҳанги миллии мебошад.

Қобили зикр аст, ки пас аз ба истиклоли воқеӣ расидани Тоҷикистон иқдомоти арзишманд ва қобили тавачҷухе дар ин замина сураат гирифта, ки таҷлили 1100-солагии давлати Сомониён ба ҳайси нахустин давлати мутамаркази тоҷикон ва интишори китобу мақолаҳо дар робита бо ин мавзӯ, интишори китобҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон назари «Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён», «Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат», «Наврӯз – шиносномаи миллат», «Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ», «Забони миллат – ҳастии миллат», «Чехраҳои мондагор» ва амсоли онро метавон ном бурд. Ин иқдомҳо дар даврони баъди истиклол сураат гирифтанд ва ҳадафи онҳо қабл аз ҳама бедории миллии, ҳифзи асолати фарҳангӣ ва ошноии ҳарчи бештар бо таъриху тамаддуни миллати куҳанбунёди тоҷик ба унвони меросдорони ин сарзамину ин фарҳанг мебошад ва бетардид, падидаи нодир ва қорҳои мондагоре дар таърихи навини тоҷикон ба ҳисоб меоянд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешгуфтори китоби «Тоҷикон дар оинаи таърих» дар мавриди худшиносии миллии ва ҳувияти миллии чунин таъкид менамоянд: «Мо кистем, аз кучоем ва дар кадом дудмон сабздаем? Нахустачдодамон кӣҳо буданд, аз кучо омаданд ва дар кадом бум ошён доштанд?» [11, 5] Ҳар фарди солимақл бояд ҳамеша барои ин суолҳо посухи муносиби илмиву мантиқӣ дода тавонад.

Китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» дақиқан идомаи ҳамин сиёсат мебошад, ки бо ҳадафи тақвияти худшиносии миллии ва эҳтиром ба гузаштаи пурифтихори бостонӣ таҳия ва чоп шудааст. Дар муқаддимаи китоб омадааст: «*Мероси фарҳангии Хуросони Бузург*» дар фазои ҳассоси имрӯзӣ ва шароити феълӣ бархӯрдҳои сиёсӣ тамаддуни, аз ҷумлаи лоиҳаҳои муҳими илмӣ-оммавӣ, тарғибӣ-таблиғӣ ва милли-мардумӣ буда, таъриху фарҳангу маданияти бузург доштани қаламрави Хуросони Бузург ва билохира нуфузу эътибори сиёсӣ маънавии миллат - давлати тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ ба намоиш мегузорад» [9, 7].

Мо мехоҳем дар атрофи ин китоб ва чанд масъалаи марбут ба худогоҳиву хештаншиносӣ дар замони муосир изҳори назар намоем. Аввалан, вожа ва ибороте, ки дар номи китоб - «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» мавриди истифода қарор гирифтаанд, ба сурати кӯтоҳ шарҳ дода мешаванд.

Вожаи «мерос». Асли реша ва баромади он арабӣ буда, дар фарҳангҳо ба маънои чизе аз фарди ғавтида, ирс пас аз ғавт [1, 852] он чи ба ирс мондааст, молу пуле, ки аз ғавтида ба ворисонаш мондааст [14, 790] омадааст. Аммо дар истилоҳ ин калима дар забони тоҷикӣ-форсӣ метавонад бо пайваст шудан ба дигар вожаҳо ба сурати хеле густарда мавриди истифода қарор гирад ва маънои нисбатан васеътареро ифода намояд. Дар баъзе мавридҳо вожаи «ёдгор» ё «ёдгорӣ»-ро низ бо калимаи «мерос» ҳаммаъно медонанд, вале ин ду вожа агарчи то ҳудуде ба ҳам наздик ҳастанд, аз нигоҳи тобиши маъноӣ дар батни матн аз ҳамдигар тафовут доранд, зеро калимаи «ёдгор» дар фарҳангҳо ба маънои нишона аз касе, ки сабаби ёдоварии он мешавад [14, 490] ва ё он чи аз касе бокӣ монда, хотираи ӯро дар ёд нигоҳ медорад ё ба маънои ҳадя додан ба касе низ истифода мешавад [7, 1227]. Мо иборот ва истилоҳоте чун «ёдгориҳои таърихӣ» ва амсоли онро дорем, вале вақте дар хусуси фарҳанг, илм, адаб, расму оин ва амсоли он суҳбат мешавад, вожаи «мерос» ба таври густарда мавриди истифода қарор мегирад. Масалан, зеро ибораи «мероси фарҳангӣ» ҳамаи он осори боқимонда аз қадим, ки осори боарзиши фарҳангиро дар бар мегирад ва барои меросдорон аз аҳаммият ва арзиши махсусе бархурдор буда, наслҳо дар ҳифзу нигоҳдории он ҳамвора талош менамоянд. Барои ҳамин вожаи «мероси фарҳангӣ» барои номи ин китоб муносиб аст ва «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» интихоби мантиқӣ ва равшане барои он мебошад.

Ибораи «Хуросони Бузург». «Хуросони Бузург» дар замони қадим дар даврони Сосониён ба қисмате гуфта мешуд, ки манотиқи Нишопур, Марв, Ҳирот ва Балхро шомил мешуд ва Тоҷикистони имрӯзаи мо ҷузъе аз ҳамин хиттаи бузург буд. Академик Фарҳод Раҳимӣ дар муқаддимаи китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» зикр мекунад: «Хуросони Бузург ё Хуросони куҳан, ки бо номи Ховарзамин низ маъруф аст, минтақаи таърихии паҳнои Эрони таърихист, ки дар маъхазҳои ҳагӣ аз замони императории Сосониён зикр шудааст. Дар давраи исломӣ Хуросони Бузург манотиқи хеле бузургтареро фаро мегирифтаст, ки нисбат ба се вилояти феълӣ Хуросон дар Эрон густардатар буда, минтақаи бахшҳои аз Афғонистон, Эрон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Тоҷикистонро муттаҳид мекардааст. Ба он шахрҳои қалон, аз қабили Балх, Ҳирот ва Ғазнӣ (ҳоло дар Афғонистон), Нишопур, Тӯс (дар Эрон), Марв (дар Туркменистон), Самарқанд ва Бухоро (дар Ўзбекистон) шомил буданд» [9, 7].

Ин мантақа хостгоҳи аслии мардумони ориёӣ ва эронинажод буд. Тоҷикон аз аслитарин меросбарони ин сарзамини фарҳангии куҳан мебошанд ва маҳз барои ҳамин китоб номи «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург»-ро гирифтааст, зеро фарҳанги ғании ориёӣ, тоҷикӣ-форсӣ маҳдуд ба марзҳои ҷуғрофиёии Тоҷикистони имрӯза нест, балки қуллӣ фарҳанги қадими Хуросони Бузург аз подшоҳон, файласуфон, намояндагони илму фарҳанг мутааллиқ ба ҳамин мардуми қадимии бумӣ мебошад, ки имрӯз бо номи тоҷик ёд мешавад.

Каюмарс- сароғози китоб. «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» аз Каюмарс оғоз мешавад ва нахустин ному, ки ба унвони шахсиятҳои таърихӣ Хуросони Бузург дар ин китоб омадааст, маҳз ҳамин ном мебошад. Чаро? Далели аслии ин он аст, ки Каюмарс, ҳамон гуна ки дар ҳуди китоби ёдшуда омадааст, шояд асотирӣ мардумони эронӣ аз сулолаи Пешдодиён аст ва дар «Шоҳнома»-и Фирдавӣ яке аз қаҳрамонони ин шоҳасар доништа мешавад [6, 24]. Маънои «каюмарс», ки иборат аз ду калимаи авастӣ - «гайа» ва «марта» мебошад, зиндагии гузаранда ё ҳаёти фанӣ мебошад. Бархе аз пажӯишгарон аз он ба маънои «говмард» низ ном мебаранд, ки албатта, ин тафосир бар мабной ривоёт асос ёфтааст. Аммо он чизе ки мусаллам аст, Каюмарс аз аввалин подшоҳони мардумони ориёӣ ва эронитаборон доништа мешавад, ки аз ҷойҳои вижае дар миёни ин мардум бархурдор аст. Дар асотирӣ эронӣ ва дар достонҳои «Шоҳнома» Каюмарс як фарди некӯкор ва нексиришту омӯзанда ба тасвир

кашида мешавад, ки бозгӯкунандаи сиришти мардуми қадимии мост. Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» мегӯяд:

*Чу омад ба бурҷи Ҳамал офтоб,
 Чаҳон гаши бо фарру оину об...
 Каюмарс шуд бар чаҳон қадхудой,
 Нахустин ба кӯҳ-андарун сохт ҷой.
 ...Аз ӯ андаромад ҳаме парвариш,
 Ки нӯшидани нав буду нав х(е)ариш... [15, 16].*

Бурҷи Ҳамал ҳамон фарвардин доништа мешавад, ки оғози сол ё Наврӯз аст ва Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» оғози солро аз замони ба тахт нишастани Каюмарс медонад ва дар идома ба нав пӯшидан ва хӯрданиҳои нав дар ҳамон рӯз ишора мекунад, ки расми Наврӯз аз ибтидои пайдоиши он буда, то имрӯз ҳамчунон дар миёни мардуми мо вучуд дорад. Пас, дар ҳар ду маврид, чи Каюмарсро аввалин фиристодаи инсон аз тарафи Ахурамаздо барои расондани паём, ҳамон гуна ки дар Авасто омадааст бидонем, ё чи ўро аввалин подшоҳи Пешдодиён ба ҳисоб биоварем, ки бо ба тахт нишастани ӯ Наврӯз оғоз мегардад, барои мардуми мо як чехраи боарзиш, пурифтихори таърихӣ ва мондагор ҳисоб меёбад. Аз ин рӯ, оғози силсилакитоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» бо ҳамин исм шуруъ мешавад, ки худ паёмдиҳандаи таърихи бостонии мардуми тоҷик мебошад.

Нигоҳе ба паҳлуҳои дигари китоб. Дар китоб роҷеъ ба 400 нафар аз шахсиятҳои номдор ва таърихӣ хиттаи Хуросони Бузург дар замони қабл аз ислом маълумот дода шудааст, ки ба назари хонанда ва махсусан онҳое, ки бо таърих ва тамаддуни мардуми тоҷику форс қабл аз ислом тавачҷуҳ доранд, метавонад чунин намуда бошад, ки теъдоди афроду шахсиятҳо ва осори қабл аз ислом дар ин китоб метавонист аз ин бештар бошад. Далели ин амр метавонад зиёд бошад, аммо муҳимтарин далелаш он аст, ки ин осор бар асари ҳаводиси бади рӯзгор ва гардиши лайлу наҳор ва тохтутозу чаҳонкушоӣҳо аз байн рафт. Агарчи бархе аз муҳаққиқон далоили дигареро ҳам барои он пеш меоваранд ва ба сурати китоб надаромадани ин осорро сабаби аз байн рафтани он медонанд. Ба ақидаи муҳаққиқоне аз ин даст дар Эрони пеш аз ислом (манзур Эрони бостон) осори адабӣ маъмулан ба сурати китоб навишта нашуда буд ва асосан ба сурати ривояту дostonҳо аз даҳон ба даҳон мунтақил мешуд ва аз насл ба насл интиқол меёфт, ки баъд аз ислом аз байн рафт [4]. Аммо аслитарин далели аз байн рафтани осору мероси қабл аз ислом бархӯрди мутаассибонаи намояндагони дини навзӯхур бо фарҳангу адаби ориёӣ ва порсии куҳан буд, ки гиребони фарҳангу тамаддуни бостонии Хуросони Бузургро низ гирифт. Дар хусуси китобсӯзиҳо ва қатлҳои намояндагони ин фарҳанги куҳан суҳанҳо ва ривоятҳои зиёде гуфта шудааст. Бахусус дар асарҳои чун «Осор-ул-боқия»-и Абурайҳони Берунӣ, «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, «Ду қарн сукут»-и Абдулхусайни Зарринқӯб, «Мазди Ясно ва адаби Порсӣ»-и Муҳаммад Муин ва даҳҳо асари дигар нақл шудааст, ки чӣ гуна аъроб баъд аз фатҳи ин минтақа намояндагони илму фарҳанги бостониро ба қатл расониданд ва осори гаронмояи қадимии қабл аз исломро бо иттиҳомҳои осори муғону мачус буданашон ба қазри дарё ва ба коми оташ андохтанд. Агарчи баҳсу баррасии ин мавзӯ дар маҷоли ин нигошта нест, лозим донистем чанд иқтибос ва нақли қавро дар ин маврид зикр намоем, то ба масъалаи мазкур бештар равшанӣ андохта шавад.

Абурайҳони Берунӣ дар «Осор-ул-боқия» менигорад, ки «Қутайба ибни Муслим ҳар касеро, ки хатти хоразмӣ медонист ва онҳое, ки аз аҳбори хоразмиён огоҳ буданд ва вопасин аҳбору иттилоотро миёни худ тадрис мекарданд, аз байн бурд, бад-ин сабаб аҳбори Хоразм тавре пӯшида монд, ки пас аз ислом наметавон онҳоро донист» [2, 57].

Дар китоби «Ду қарн сукут» ба осори зиёди давраи Сосониён ишора шудааст, ки танҳо номе аз онҳо дар китобҳо боқӣ мондааст: «Номи бисёре аз

китобҳои давраи Сосонӣ дар китобҳо монда, ки ному нишоне аз онҳо нест, ҳатто тарҷумаҳои онҳо, ки дар аввалҳои давраи Аббосиён анҷом шуда, аз байн рафтааст... Вақте Саъд ибни Ваққос бар Мадоин даст ёфт, дар он ҷо китобҳои зиёде дид... ва ҳамаи он китобҳоро дар обу оташ афканданд...» [3, 96]. Дар дебочаи китоби «Мазди Ясно ва адаби порсӣ» ба ҳамаи ин китобсӯзихо ва аз байн бурдани осори қабл аз ислом ба сурати кулӣ ва бо истинод ба манобеи мухталиф ишора шуда, он як зарбаи маънавӣ ба забону фарҳанги эронӣ доништа шудааст [8, 12-15].

Ҳамаи ин гуфтаҳо ва навиштаҳо ҳикоят аз он дорад, ки осори хеле зиёде дар даврони қабл аз ислом дар хиттаи Хуросони Бузург вучуд дошта, вале мутаассифона, аксарияти онҳо бар асари носозгории рӯзгор ва гардиши носозгори лайлу наҳор ба ҳар роҳе нобуд шуда, намояндагону нависандагони онҳо таъкиб шуда ва ба қатл расиданд. Бо ҳамин тарик, шояд ин як навъ посухе бошад ба ин пурсиши эҳтимолӣ, ки чаро дар китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» теъдоди афрод ва осори камтаре аз замони пеш аз ислом вучуд дорад? Агарчи пайдо кардани ҳудуди чорсад нафар аз шахсиятҳои таърихӣ, ки аксарияташон намояндагони Суғду Бохтар ҳастанд, ҳамчунин мероси фарҳангии он давра ва ҷо додани онҳо дар китоб қору заҳмати андак нест.

Вижагиҳои китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург». Дар ин ҷо лозим аст ба сурати мухтасар ба вижагиҳои китоб ишора шавад. Яке аз вижагиҳои китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» ин аст, ки он мутобик бо технологияи муосир омода шудааст, ки дар навбати худ қори мунҳасир ба фарде доништа мешавад. Дар он дар робита ба ҳар фард ва намояндаи QR Code ҷо дода шудааст, ки хонанда ё пажӯҳишгару муҳаққиқ тавассути он метавонад бо ворид шудан ба он ба осонӣ тамоми иттилооти лозим дар бораи онро ба даст биёварад. Ба чунин тарз омода кардани китоб аз як тараф қори хонандаро барои ба осонӣ ба даст овардани ин ё он маълумот осон мегардонад ва аз тарафи дигар бар ҷаззобият ва кайфияти китоб меафзояд.

Вижагии дигари китоб ин аст, ки роҷеъ ба бузургони хиттаи Хуросони Бузург ва осори онҳо бо чанд забон - тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва алифбои форсӣ - иттилооти муфидро ба дасти аҳли мутолиа ва ошиқони фарҳанги ноби порсӣ медиҳад. Ин тарзи таҳия ва нашри китоб имкон медиҳад, ки ҳаводорону дӯстдорони ин фарҳанги ғанӣ бо ҳар забоне метавонанд ба маълумоти мавриди ниёзи худ аз ин китоб даст пайдо кунанд.

Китоб номҳои қадимии афродро дар худ ҷо додааст, ки метавонад манбаи хубе барои эҳёи номҳои қадимии мардуми мо бошад, ки худ як навъ эҳтиром ба фарҳангу тамаддуни қадимии миллати тоҷик ҳисоб меёбад. Номҳои мардонае чун *Шопур, Авранг, Ардашер, Бобак, Сухро, Меҳрон, Борбад, Бомшод, Бахтофарид* ва номҳои занона ба мисли *Турдия, Бӯрондухт, Шаҳрбону, Меҳрбону, Пирӯздухт* ва амсоли инҳо, ки аксарияташон ба фаромӯши супурда шудаанд, бори дигар эҳё ва дар номгузории фарзандон мавриди истифода қарор хоҳанд гирифт.

Бо як суҳан метавон гуфт, китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» дастовези хубе барои олимони муҳаққиқон, пажӯҳишгарон ва оммаи васеи ташнагони фарҳангу адаби тоҷикӣ - форсӣ мебошад. Шояд ба китоби мазкур бархе иштибоҳи фанниву техникӣ роҳ ёфта бошад, аммо он ба ҳеҷ ваҷҳ аз арзиши аслии он, ки ҳадафаш тарвиҷ ва муаррифии таъриху фарҳанги бостонии тоҷикӣ-форсӣ дар ростии худшиносӣ ва тақвияти ҳувияти миллӣ доништа мешавад, заррае кам намекунад. Бо ин ҳама, ин ҳанӯз ибтидои қору ва қатрае аз баҳри бекаронаи илму адаб ва фарҳанги тоҷикӣ-форсӣ ва умед аст, ки идомаи ин силсилакитобҳо ба сурати комил омода ва нашр гардида, дастраси ошиқони адабу фарҳанг гардад. Ба қавли Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ:

*Гумон мабар, ки ба поён расид қори мугон,
Ҳазор бодаи ноҳӯрда дар рағи тоқ аст.* [5]

КИТОБНОМА

1. Амид, Ҳасан. Фарҳанги Амид / Ҳасани Амид. - Техрон: Фарҳанги андешмандон, 1388. – 647 с.
2. Берунӣ, Абурайҳон. Осор-ул-бокия / Абурайҳони Берунӣ. – Техрон: Амир Кабир, 1386. – 611 с.
3. Зарринкуб, Абдулхусайн. Ду қарн сукут / Абдулхусайни Зарринкуб. – Техрон: Амир Кабир, 1336. – 335 с.
4. Заршинос, Заҳро. Адабиёти Эрон пеш аз ислом / Заҳро Заршинос // сойти www.buali.ir. 2/11/ 1398 х.
5. Иқболи Лохурӣ, «Паёми Шарқ», бахши 172. Ҳаёти ҷовид, ganjoor.net таърихи вуруд: 27.11.2024.
6. Мероси фарҳангии Хуросони Бузург. Абдуллоҳ Раҳмонзода, Фарҳод Раҳимӣ, Қобилҷон Хушвахтзода. – Душанбе: Маркази мероси хаттӣ. - 2024. Ҷ. 2. - 640 с.
7. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ / Муҳаммад Муин. – Техрон: Маҳорат, 1385. – 1239 с.
8. Муин, Муҳаммад. Мазди Ясно ва адаби порсӣ / Муҳаммад Муин. – Техрон, 1383. Ҷ. 1. - 484 с.
9. Раҳимӣ, Фарҳод. Мероси фарҳангии Хуросони Бузург / Фарҳод Раҳимӣ. – Душанбе: Маркази мероси хаттӣ, 2024. Ҷ. 1. – 637 с.
10. Раҳмон, Э. Забони миллат – ҳастии миллат / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.
11. Раҳмон, Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. аз Ориён то Сомониён. Китоби якум / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 704 с.
12. Раҳмон, Э. Уфукҳои истиқлол / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Нашриёти ганҷ, 2018. – 436 с.
13. Раҳмон, Э. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ: Андешаҳо дар остонаи ҷашни Соли бузургдошти тамаддуни ориёӣ / Эмомалӣ Раҳмон. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 372 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Сайфиддин Назаров ва дигарон. – Душанбе: 2008. Ҷ. 1. - 950 с.
15. Фирдавсӣ, А. Шохнома. Достони Каюмарс / Абулқосими Фирдавсӣ. – Техрон: Қақнус, 1381 х. - 600 с.

**ЧАНД АНДЕША ПЕРОМУНИ КИТОБИ
«МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ХУРОСОНИ БУЗУРГ»**

Китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург», ки ду ҷилди аввали он аз тарафи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба нашр расид, иқдоми наҷибе дар ростои тақвияти ҳудиносии миллӣ ва эҳтиром ба таъриху фарҳанги бостонии мардуми мо мебошад. Дар он роҷеъ ба 2500 нафар шахсияти барҷаста, аз ҷумла, 400 чеҳраи маъруфи қабл аз исломи ин хитта маълумоти муфид оварда шудааст

Дар ин мақола ҷанбаҳои муҳталифи китоби мазкур, минҷумла, воя ва истилоҳоте, ки дар номгузории он мавриди истифода қарор гирифтаанд, шарҳу тавзеҳ дода шуда, ба далоили қамтар боқӣ мондани осор ва шахсиятҳои қабл аз ислом дар китоб рӯшани андохта шавад. Ҳамчунин чанд вижагии китоби «Мероси фарҳангии Хуросони Бузург» оварда шудааст. Яке аз вижагии китоби мазкур ин аст, ки он мутобиқ бо технологияи муосир омода шудааст ва тавассути он дар робита ба ҳар фард хонандагон ба осонӣ тамоми иттилооти лозимро бо чанд забон - тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва алифбои форсӣ ба даст оварда метавонанд. Ба андешаи муаллиф, наشري китобе аз ин даст дар ростои ҳифзу тақвияти ҳудиносии миллӣ, эҳтиром ба таърихи ганиву бостонии мардуми тоҷик ва оммавӣ гардонидани он аз аҳаммияти хося бархурдор мебошад.

Калидвожаҳо: Хуросони Бузург, мерос, фарҳанг, Каюмарс, Шохнома, осори қабл аз ислом, ҳудиносии миллӣ, эҳтиром ба таърихи миллат.

**НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О КНИГЕ
«КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОГО ХОРАСАНА»**

Издание «Культурное наследие Великого Хорасана», подготовленные и опубликованные первые два тома Центром письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана, представляет собой значимое научно-культурное событие, направленное на укрепление национального самосознания и формирование уважительного отношения к историко-культурному наследию таджикского народа. В книге собраны сведения приблизительно о 2500 выдающихся личностях, среди которых около 400 представителей доисламского периода истории данного региона.

В статье анализируются различные аспекты указанного издания, в том числе терминология и лексика, использованные при его наименовании, а также причины сравнительно ограниченного представления памятников и персоналий доисламской эпохи. Отдельное внимание уделяется специфическим особенностям книги. Одной из ключевых характеристик издания является его подготовка с использованием современных цифровых технологий, что обеспечивает читателям оперативный доступ к информации о каждой личности на нескольких языках - таджикском, русском, английском и персидской графике. Автор подчёркивает, что публикация подобных трудов играет важную роль в деле сохранения и популяризации богатого историко-культурного наследия таджикского народа.

Ключевые слова: Великий Хорасан, наследие, культура, Каюмарс, «Шахнаме», доисламские произведения, национальная идентичность, уважение к истории народа.

**SOME THOUGHTS ABOUT THE RECENTLY PUBLISHED BOOK
«CULTURAL HERITAGE OF GREAT KHORASAN»**

The publication The Cultural Heritage of Greater Khorasan, whose first two volumes were prepared by the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan, constitutes a significant scholarly and cultural contribution aimed at strengthening national identity and fostering respect for the historical and cultural legacy of the Tajik people. The work contains information on approximately 2,500 prominent figures, including around 400 personalities from the pre-Islamic period.

This article examines various aspects of the publication, including the terminology employed in its title and the factors contributing to the relatively limited representation of pre-Islamic monuments and figures. Particular attention is paid to the innovative features of the book, notably its integration of modern digital technologies, which enable readers to access comprehensive information in multiple languages-Tajik, Russian, English, and Persian script. The author emphasizes that such publications play an essential role in preserving and disseminating national cultural heritage.

Key words: Great Khorasan, heritage, culture, Kayumars, «Shahnameh», pre-Islamic works, national identity, respect for the history of the people.

Дар бораи муаллиф: Охониёзов Абдурахмон Дӯстович, номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, кӯч. Гипрозем, 36, хонаи 143. Тел: +992 93 526 6644. E-mail: barvoz1363@gmail.com

Об авторе: Охониёзов Абдурахмон Дустович, кандидат филологических наук, научный работник Центра востоковедения и письменных наследий при

Президиуме НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Гипразем 36, кв. 143. Тел: +992 93 526 6644. E-mail: barvoz1363@gmail.com

About the author: Okhoniyozov Abdurakhmon Dustovich, candidate of philological sciences, researcher at the Center for Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: Dushanbe, Giprazem St. 36, apt. 143, Tel: +992 93 526 6644. E-mail: barvoz1363@gmail.com

ТДУ: 891.550

**ТАСВИРИ ХАЙВОНОТ
ДАР АШӢОРИ МАВЛОНО ӢАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ**
(*АндешаӢо перомуни семиотика дар
Дафтари аввали «Маснавии маънавӣ»*)

ГулпарӢ Шарифова
Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

Адабиёти ғанӣ, пурмухтаво ва беш аз ҳазорсолаи мо барои худшиносӣ ва ифтихори миллӣ вазифаи муҳимеро иҷро мекунад. Он пеш аз ҳама худӣ моро бо таърихи пурифтихорамон шинос намуда, саҳми адибонамонро дар инкишофи тамаддуни башарӣ нишон медиҳад. «Ин осори гаронбаҳо дар ғанҷинаи тамаддуни башарӣ ҷойгоҳи хося дошта, барои пешрафту маънавиёти халқҳои дигари олам хизмати шоиста намудааст. Аз «Авесто»-ву пандномаҳои паҳлавӣ шуруъ карда, то ашӯри Рӯдакиву «Шоҳнома»-и Фирдавсиву «Гулистон»-и Саъдӣ, рубоиёти Хайёму қасидаҳои Носири Хисрав, ғазалиёти Ҳофиз, «Маснавии маънавӣ»-и Ӣалолӣддини Балхиву «Ҳамса»-и Низомӣ, маснавиҳои Аттору «Ҳафт авранг»-и Ӣомӣ ва садҳо асарҳои дигар ба забонҳои гуногуни олам тарҷума ва нашр шудаанд» [9, 26-27]. Ноғуфта намонд, ки «...пеш аз Ибни Сино дар фарҳанги исломӣ рӯеъ ба хайвонот аз ҷониби Абуҳотам-ас-Сичистонӣ (вафот 248 х.), Ал-Асмой (122-216 х.), Абуубайда (110-209 х.), Аҳмад ибни Ӣотам-ал-Боҳилӣ (вафот 231 х.) бо номи «Кутуб-ул-Ибил» (китоб дар бораи уштур), «Ибни-ал-Аъробӣ» (150-231 х.) «Кутуб-ул-Хайл» (китоб дар бораи асп) ва Абуубайда «Кутуб-ул-боз-вал-ҳамон-ва-л-ҳаёт-ва-л-ақориб» (китоб дар бораи боз, кабӯтар, морҳо ва кайдумҳо) таълиф гардида, то даврони мо расидаанд. Дар ин ҷода асари адаби машҳур ва муҳаққиқи тавоно Ӣоҳизро бо номи «Китоб-ул-хайвон» зикр бояд кард, ки мавзӯҳои марбут ба хайвонот, адабиёт, сиёсат, калом, фалсафа, тиб ва табиатро дар асари арзишманди худ ғирдоварӣ намудааст» [12, 7]. Осори Мавлоно Ӣалолӣддини Балхӣ бо тамоми шукуху шаҳоматаш ба ҳазинаи адабиёти форсу тоҷик зебу зиннат бахшидааст. Нақши хайвонот дар адабиёти форсу тоҷик хеле зиёд истифода шудааст. Аммо ҳозир ин заминаи асосии семантикиест, ки дар он сюжетҳои дигар ба назар мерасанд. Хайвонҳо шакли равшантарини рӯе мебошанд, ки мавқеи инсонро дар табиат муайян мекунанд.

Хайвони дар як муҳити зисти худ бештар маъмул ва шуҳратёфта дар бештарин ҳолат аз тарафи аҳолии он диёр боиси парастии ва эҳтироми хоса интиҳоб шудааст. Дар қатори дин ва ақидаҳои қадимтарин «хайвонпарастӣ», яъне тотемизм (чун *анимизм* - руҳпарастӣ, *фетишизм* - ашӯпарастӣ, *мағизм* - сеҳру ҷоду) дар ҷамъияти инсонӣ таърихи қадим дорад. «Дар назари аҳли тариқат олами воқеӣ маҷозист ва соя ё партави Ӣудованд аз олами боло» [14, 46].

«Тотемизм» ақидаҳои хайвонпарастии инсоният аз даврҳои қадим мебошад, ки таърихи пайдоиши он дар адабиёти илмӣ баррасӣ шудааст.

Ҳайвонҳои ба объекти парастии ва эҳтиром мубаддалшуда хеле гуногун буда, аҷдодони қадимаи инсоният дар симои онҳо рӯҳи гузаштагони худро дидан меҳостанд. Баъзе қавм, қabila ва халқҳои ҷаҳон пайдоиши худро ба тотемҳои худ нисбат медиҳанд. Образи ҳайвонот дар адабиёт низ як навъ оинаи рӯҳи инсон аст ва дар таҳайюлотии инсонҳо ҳар як ҳайвон рамзи фазилат, хислат ё нуқсу камбудҳои инсонро бозгӯ мекунад. Дар адабиёти шарқ низ муаллифон ба таври васеъ аз образи ҳайвоноти гуногун истифода мебарданд. Дар мақолаи мазкур истифодаи рамзӣ ва ҳам тасвири аслии ҳайвон дар мисоли осори Мавлонои Балхӣ баррасӣ мешавад, зеро ин адиби мутафаккир ба таври густурда аз симои ҳайвонот барои тасвири мушоҳидаҳои худ аз муносибатҳои иҷтимоӣ истифода бурдааст. Инро дар илми адабиётшиносӣ семиотика меноманд ва дар адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба ин масъала пажӯҳишҳо хеле камшумор мебошанд.

Ҳама чиз дар таърихи фарҳанг нақше мебозад, ки асоси онро марҳалаҳои аввалини он ташкил медиҳанд. «Саҳифаҳои аз лаҳзаҳои ҷолиби ҳаёт дар байни мардум ҳукми қиссаву афсонаро гирифтаанд, ки баъзе аз бофтаву сохтаҳои гузаштаи вақту мурури замон аз ҳақиқати воқеӣ фарсахҳо дур рафтаанд» [1, 4]. Дар даврони ибтидоӣ мо асоси парастии эҳтиром ва худопарастии ҳайвонотро доштем.

Муносибати инсон бо ҳайвон яке аз падидаҳои бузургест, ки ҳарчи бештар ба таъсири мутақобилаи инсон бо ҳама шаклҳои ҳаёт дар рӯи замин тобеъ нест. Ҳамаи ин падидаҳо дар эҷодиёти шоирон хеле равшан таҷассум ёфтаанд, ки барои муқаррар намудани робитаи олами ҳайвонот ва инсон мусоидат мекунад. «Мавлоно шинохти қавонини табиат ва кайҳонро дар гаврами шинохти вучуди кӯчаки инсон медонад» [6, 69].

Ба ҳам наздикшавии инсону ҳайвон тасвири ҳайвонот мебошад, ки ҳанӯз аз асрҳои пеш, аз осори шифоӣ инкишоф ёфта буд. Намоёндагони классикии форсу тоҷик бо хӯшаҳои абъти безаволашон боғи адабиёти моро шукуфон намудаанд. Шоиреро вонахӯрдаем, ки ба санъати тамсил рӯй наоварда бошад. «Тамсил санъатест, ки барои тақвияти даъвои худ баъзан аз зиндагии иҷтимоӣ, аз таҷриба ва амалияи ҳаёти шахсӣ мисоле мегирад. Ҳамин мисол овардани шоирон ирсоли масал ё тамсил номида мешавад. Вале гоҳо далелҳои ҳаёли ва фарзӣ меоранд. Ин гуна тамсилҳо аксаран ғайритабиӣ ва ғайриҳаёӣ воқеъ шудаанд» [7, 10]. Пайванди рӯҳонии инсону ҳайвон дар адабиёт аз қадимулайём дида мешавад.

Яке аз шоирони файласуфӣ тоҷик, ки бо ашъори панду ахлоқӣ ва мондагориш адабиёти моро пурбор намудааст, Носири Хусрави Қубодиёнӣ аст, ки дар «Куллиёт»-аш меорад: «Худованди мантиқ Арастутолис гуфт: Бинигаристам андар олам, чизе надидам, ба ҳештан наздиктар аз мардум ва мардумро ба шахсони мухталиф дидам, аз номҳои эшон пурсидам. Яке Зайд ном ва яке Амр ва яке Ҷаъфар ва ҷуз он. Ва аз ин номҳо ҳеҷ ном номи ёри хеш набуд. Пас номе ҷустам, ки ин ном мар ин ҳамаи ашхосро ҷамъ карда бувад. Чун ин номро бигуфтам, ҳамаро гуфта будам. Ва ин номро «мардум» ёфта будам, ки ашхоси инсонӣ ба зерӣ ин ном аст, аз Ҷаъфару Солеҳ ва Ҳамдон ва ҷуз он. Он гоҳ бинигаристам андар олам, низ гов дидам ва хару асп ва ҷуз он. Номе бояд ки ин чорпоҳоро ба низ ба мардум ҷамъ кунад ва чун ин номро бигӯем, мардумро бо инҳо гуфта бошем ва он номро «ҳайвон» ёфтем. Чи тавре, ки аз адабиёти хориҷа иттилоъ дорем «Хирс дар мифологияи рус ҳамчун ҳайвони муқаддас дар фольклори славянҳо шинохта мешавад. афсонаҳои мифологӣ дар бораи пайдоиши муъҷизаи илоҳии хирс нақл мекунанд, ки хирс бо Худо мезист, аммо барои саркашӣ ба замин фиристода шуд, то онҳо зиндагӣ кунад» [3, 78].

Дар шаби бадранг бас некӣ бувад,

Оби ҳайвон ҷуфти торикӣ бувад [10, 237].

Оби ҳайвон буду дарёи карам,
Зинда гашта ҳам Араб з-ӯ, ҳам Ачам [10,154].
Барои намуна аз чанд шоир байтҳои мавриди назарро меорем.
Мардумозоранд ҳамчун афъиву каядум зи чаҳл,
Ман наёзорам тане, чун афъиву каядум наям [2, 74].

Аҷаб монд аз он доварӣ то ба дер,
Ки оҳу чӣ гуна шуд он шарзашер.
На оҳу, гизоле чу хуришед буд,
Ки равшантар аз ҷоми Ҷамшед буд [5, 61].

Мижаҳову чашми шӯхат ба назар чунин намоёд,
Ки миёни сунбулистон чарад оҳуи хитой [8,78].

Агарчи анкабуте нотавон буд,
Валекин бар сари ман пилбон буд [13, 366].

Саге, к-аш бо ту пайванд аст ҷонӣ,
Беҳ аз ёре, ки бо ту саргаронӣ [10,16].

Гурбае барҷаст ногаҳ бар дуқон,
Баҳри муше тӯтияк аз баҳри ҷон.
Ҷаст аз садри дуқон, сӯе гурехт,
Шишаҳои рағзани бодом рехт. [4,61]

Муҳаккиқ Аълоҳон Афсаҳзод роҷеъ ба нақши семиотика дар ашъори Мавлоноӣ Балхӣ менависад: «Дар ифодаи афкори Ҷалолиддини Румӣ истилоҳоти тасаввуфии рамзомез, аз қабилӣ ибораҳои шамъу парвона, мурғу донаву дом, катраву баҳр, зарраву хуришед, коҳу қаҳрабо ва ғайра воситаи муҳим ба шумор мераванд» [2, 97]. Чун мавриди назари мо дафтари аввали «Маснавии маънавӣ»-и Ҷалолиддини Балхӣ мебошад (дафтари аввал аз 4018 байт иборат аст), тасмим гирифтём, танҳо байтҳоро интихобан қайд намоем, ки бозгӯи мавзӯ ва вобаста ба семиотикаи ҳайвон (зоосемиотика) мебошанд. Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ» аз санъати тамсил фаровон истифода кардааст ва сабабашро аз ҳуди асари орифу шоири донишманд бояд ҷуст, то роҳе барои пажӯҳиши мавзӯи пешгирифти мо бикшояд. Чунин сатрҳои Мавлоно Балхӣ гиреҳи андешаи моро во намуд:

Дар ман омад, он ки аз вай гашт мот,
Одамиву ҷонвар, ҷомид, набот.
Ин худ аҷзоянд, куллийёт аз ӯ,
Зард карда рангу фосид карда бӯ.

Ба қавли Мавлоно, одамино ҳайвоноту наботот ва ҷамод (ашёи ғайризинда) аҷзӣ оламанд. Ӯ оламро кул мешумораду одамино ҳайвоноту наботот ва ашёи ғайризиндаро ҷузъҳои олам. Аз ин рӯ, одамӣ берун аз олам ва ҷудо аз аҷзӣ он буда ва зиста наметавонад. Бегумон, дар осори Мавлоно мифология низ мавқеъ дорад, ки дар ақидаҳои тасаввуротии мо танҳо дев, деви лаин, парӣ, чин, ғул, иблис, шайтон вучуд доштанд, яъне онҳоро мо бо ҷашми сар неву балки ҳаёлан медонистем.

«Дар ҳикоятҳои тамсилоти «Маснавий» чизҳои булҷаҷабӣ, ки аз рафтору кирдорҳои нақл шуда, ҳамаи онҳо ба хотири раҳонидани инсон аз ҷунин гирифториҳои ношоиста мебошад» [15, 244]. Намоди ҳайвонот дар адабиёт ҳама гуна рамзҳои ифода мекунад, ки ин таҳлили дигар аст. Дар дафтари аввали китоби мазкур мо роҷеъ ба 19 намуни ҳайвон, 14 намуни паранда, 6 намуни

хазанда, 2 намуди махлуқоти обӣ маълумот пайдо намудем. Масалан, нақши шоҳи ҳайвонот – шер дар адабиёти ҳамаи халқҳо намоди часорату мардонагӣ, далериву шуҷоат, қолабшиканиву нубувват мебошад. Ин рамз аз бехтарин нақшҳое аст, ки дар як ҳуди дафтари аввал 38 маротиба дар алоҳидагӣ, 30 маротиба бо иборасозиҳо оро дода шудааст.

Шер - шери алам, шерхоҳ, шери жаён, шерони олам, шерӣ, шери панчазан, шери нар, шери ғалатбин, шергир, шери ботин, шеру паланг, шери ҳаҷр, шери маст, шери шикорӣ, шери беша, шерон, шери ҳаққӣ, рикоби шер, шери хароб, шери асрору амир, шери бемисл, шери манӣ, шери ниҳон, ғурраи шерон, шери раббонӣ, шери ҳаққам, шери ҳаво, шери дунё, шери мавло омадааст.

Ҳайвонҳои дигар бо ин сифату маъниҳо корбаст шудаанд:

харгӯш - рӯбаҳбозии харгӯш, харгӯши зафт, шерандозии харгӯш, нимхаргӯш;

сағ – сағи шерона, сағи асҳоб, сағи шергир, сағи занрусӣ, сагон;

гурғ – хирси гурғ, гурғи кухун; гурғи ғофил, гурғи данӣ, гурғи пир;

уштур – нока, шутурбон, шутур, нокаи солах, курраи нока;

рӯбоҳ – рӯбоҳбозӣ, рӯбоҳбозии харгӯш, рӯбоҳони мурда, рӯбоҳо.

ғусфанд – ғусфанди хирс; барра, меш;

паланг – юз;

гов - ғӯсола, риши гов, гови кӯҳӣ, гови ваҳшӣ, гови самин, говмеш;

пил – пилон;

асб – шахсавори асбҷӯӣ, асбҷӯ;

мурғ - мурғон, мурғи парноруста, мурғи чаннат, мурғи гардунӣ, мурғи бевақтӣ, мурғи беандоза, мурғи зор, маҳрами мурғ, мурғи марҷон, мурғи райҳон, мурғи хушпарвоз, мурғи зираксори ман, мурғи шикор, асрори мурғ, мурғи дил, мурғи ҷон, мурғи обӣ, мурғи умед, мурғак, мурғи болутфи падар, сояи мурғ, мурғони Худо, муроди мурғ, мурғи ҳақ, овози мурғ, мурғи умеду тамаъ. Вожаи «мурғ» дар алоҳидагӣ 13 маротиба истифода шудааст;

хар – нахчир, сари хар, харӣ, пирхар, ҷанги харфурӯшон.

Номи ҳайвонҳое чун **оҳу**, **шағол**, **габр**, **гӯр**, **буз**, **маймун** якмаротибагӣ вохӯрданд.

Парандаҳо:

Симурғ симурғи рӯҳ, мурғи ҷон, мурғи хушовоз, симурғи олитавоф, лаҳни мурғон;

булбул - андалеб,

мӯр – қавми мӯр, морону мӯрон;

тӯтӣ – тӯтиён, тӯтияк, тӯтии ман,

боз - бози анқогир, бози арши хушшикор, бози парафроста;

Қумрӣ, **худхуд**, **зоғ**, **хумой**, **занбӯр**, **магас**, **пашша**, **кайк**, **малах** низ мавриди истифодаи шоир қарор гирифтаанд.

Тӯтии ман, мурғи зираксори ман,

Тарҷумони фикрату асрори ман [10, 123].

Он чи Ҳақ омӯхт мар занбӯрро,

Он набошад шеррову гӯрро [10, 82].

Гар магас таъвил бигзорад ба рой,

Он магасро бахт гардонад хумой.

Нокаи Солах ба сурат буд шутур,

Пай буридандаи зи ҷаҳл он қавми мур [10, 170].

Бозгӯ, эй бози анқогири шоҳ,

Эй сипоҳишкан ба худ, на бо сипоҳ [10, 243].

*Баҳри кайке ту гилемеро масӯз,
В-аз судоъи ҳар магас магзор рӯз [10, 192].*

*Лутфи сабза чузви лутфи гул бувад,
Бонги қумрӣ чузви он булбул бувад [10, 193].*

*Паишае Намрудро бо ним пар
Мешикофад бемуҳобо дарзи сар [10, 93].*

*Пас Сулаймон гуфт: -Эй ҳудҳуд, равост,
К-аз ту дар аввалқадаҳ ин дурд хост? [10, 95].*

*Зог, к-ӯ ҳукми қазоро мункир аст,
Гар ҳазорон ақл дорад, кофир аст [10, 95].*

*Чун қадам бо миру бо баг мезанӣ,
Чун малахро дар ҳаво раг мезанӣ? [10, 95].*

Хазандаҳо:

Мор – мору каждум, морӣ, моргир, дандони мор, заҳри мор;

аждаҳо – аждарҳо, аждарҳои унф, мору аждаҳор;

муш – ишпушу муш;

каждум, кирми пилла, хорпушт низ дар ин дафтари Мавлоно истифода шудаанд.

*Назди Мусо номи чӯбаиш буд асо,
Назди ҳолиқ буд номаш **аждаҳо** [10, 96].*

*Ман ҳалоки феълу макри мардумам,
Ман газидай захми мору **каждумам** [10, 76].*

*Он чи Ҳақ омӯхт **кирми пиларо**,
Ҳеч пиле донад он гун ҳиларо? [10, 82].*

*3-ӯ палангу шер тарсон ҳамчу **муш**,
3-ӯ наҳангу баҳр дар сафрову чӯш [10, 84].*

*Гар шавад пуришоҳ ҳамчун **хорпушт**,
Шер хоҳад говро ночор кушт [10, 217].*

Обиҳо:

Моҳӣ – моҳиён, моҳигир, моҳии хокӣ, нақши моҳӣ.

Боз вақти субҳ он аллоҳиён

*Барзананд аз баҳр сар чу **моҳиён** [10, 133].*

***Моҳии** хокӣ бувад дарвеши нон,
Шакл **моҳӣ**, лек аз дарё рамон [10, 184].*

Аз ҳама байтҳои ба «моҳӣ» бахшидашуда ибораи «**моҳии хокӣ**» диққатрабост. Зеро аслан моҳӣ дар об зинда аст. Байти маъруфи дигаре низ вучуд дорад: *Муҳаббатро зи моҳӣ бояд омӯхт, / Чу аз обаиш бурун оро бимирад.* Дар ин ҷо маънои асл оварда шудааст.

Наҳанг:

*Ин чӣ булбул? Ин **наҳанги** оташест,
Чумла нохушҳо зи ишқ ўро х(в)ашист [10, 115].*

Дар саросари ашъор бо байтҳои нобу пурмазмун ва аз лиҳози ритм мавзуну салис вохӯрдем. Ҳар як иборати навро, ки фаразан, роҷеъ ба ҷонваре (шер, харгӯш, паланг, мурғ) оварда шудааст, бо тасвирсозии бемисли мавлавивор ораста гардидааст.

Дар дафтари аввал 14 номгӯи парандаҳо қайд шудааст, ки ҳар яке як рамзеро дорост, ки ба ҳую хислати инсон шабоҳат дорад: *булбул* (инсонӣ хушсадову хушлаҳн), *андалеб* (муродифи булбул; ҳазордастон), *ҳудҳуд* (як навъ парандаи шонасарак), *пашиа*, *мағас* (образҳои манфӣ – одами шилқин, ки ба ҳар кори дахлношта мечаспад), *тӯтӣ*, *тӯтиён* (шахси серғапу такроргӯӣ), *симург* (парандаи афсонавӣ, ки зебоии духтаронро монанд мекунад), *зоғ* (шумхабарӣ ва сиёҳӣ).

Шоирӣ асри XV Адибулмамолики Амирӣ низ андалебро зебо васф намуда, меғӯяд, ки дар васфи андалеб дostonҳо эҷод шавад ҳам, кам аст:

Зи савти андалеб андар чаман ҷонҳо ба рақс ояд,
Магар дар васфи ӯ саргарми дастон андалебастӣ? [11, 112].
 Ҷалолиддини Балхӣ бо калимаи *андалеб* чунин мисраорой менамояд:
Хоҷа ҳайрон гаит андар кори мург,
Беҳабар, ногаҳ бидид асрори мург.
Рӯй боло карду гуфт: - «Эй андалеб!
Аз баёни ҳоли ҳудмон деҳ насиб [12, 130].

Ҳангоми бо вожаҳои зебои *андалеб*, *булбул*, *симург*, *қумрӣ*, *тӯтӣ*, *ҳудҳуд* вохӯрдан рӯҳияи хонанда болида мегардад, зеро номи зебову лаҳни шево далолат аз ҳунари шоирӣ, санъати суҳан, нуктаи баёнро бамаврид гузоштан ҳам рисолати шоирӣ аст.

Дар ашъори пурғановати Мавлоно Румӣ сифатҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки такрори ҳам нестанд ва тарзе ифода шудаанд, ки воқеан чунин ҳастанд: *марқаби истеза, шери панҷазан, рӯбаҳбозии харгӯш, шерандозии харгӯш, аждаҳои унф, шери ғалатбин, маҳрами мург, мурғи зираксор, ҷанги харфурӯшон, дандони мор, ноқии солах, қавми мур, дандони сагсоронаш, харгӯши зафт, дар ҷашми кайҳумхон, симурғи олитавоф, гови кӯҳӣ, табассумҳои шер, гови самин, гурғи данӣ, мургони Худо, мурғи умеду тамаш, шери мавло, моҳии хокӣ.*

Шер бо ин фикр мезад ханда фош,
Бар табассумҳои шер эмин мабош [10, 201].

Гуфт шер: - Эй гург, инро бахш кун,
Маъдалатро нав кун, эй гурғи кӯхун! [10, 201].

Чун гирифтӣ ибрат аз гурғи данӣ,
Пас, ту рӯбаҳ нестӣ, шери манӣ! [10, 205].

Ё на ҷанг аст ин, барои ҳикмат аст,
Ҳамчу ҷанги харфурӯшон санъат аст [10, 168].

Бар дили торику нурзангоришон?
Бар забони захри ҳамчун моришон?
Бар даму дандони сагсоронашон?
Бар даҳону ҷашми кайҳумхонашон? [10, 173].

Тиғи шуд мактаб пайи касби ҳунар
Бар умеди мурғи болути падар [10, 187].

*Риши гови бандаи ғайр омад ӯ,
Ғарқа шуд, каф дар заъифӣ дарзад ӯ* [10, 187].

*Чун набудаи сабр, мепечид ӯ,
К-ин саги занрӯсии ҳез ку?* [10, 220].

*Шери Ҳаққам, нестам шери ҳаво,
Феъли ман бар дини ман бошад гуво* [10, 243].

*Ман наям саг, шери Ҳаққам, ҳақпараст,
Шери Ҳақ он аст, к-аз сураи бираст.
Шери дунё ҷӯяд ишкорею барг,
Шери мавло ҷӯяд озодию марг* [10, 252].

*Ҳамчунин ин бодро Яздони мо
Карда буд бар Од ҳамчун аждаҳо* [10, 318].

Ашъори Ҷалолиддини Балхӣ саршор аз тасвирҳои рамзӣ ва ирфонӣ мебошад, ки ҳайвонот дар он на танҳо чун ҷузъи табиат, балки чун нишонаи ахлоқ, нафс, ҳикмат ва тавсифи инсонҳо зоҳир мегардад. Шеру гург, мурғу мурғобӣ, хурӯсу харгӯш ва дигар ҳайвонот дар маснавию ғазалиёти ӯ бо маънии рамзӣ, тарбиявӣ ва фалсафӣ истифода шудаанд. Муаллиф бо истифодаи бадеии ҳайвонот муносибатҳои инсониро таҷассум мекунад ва дар тарбияи ахлоқӣ аз онҳо василаи таъсирбахш месозад. Ин гуна тасвирҳо на танҳо шеваи бадеии суҳанро ғайр мегардонанд, балки ҷаҳони маънавии шоирро низ ифода мекунанд.

КИТОБНОМА

1. Аттор, Ф. Мусибатнома / Фаридуддини Аттор. – Душанбе: Дониш, 2021. – 519 с.
2. Афсаҳзод, А. Суннатҳои устувор ва навпардозҳои эҷодкор / А. Афсаҳзод. – Душанбе: Дониш, 1989. – 275 с.
3. Бедарева, И.А., Померенцева, Э.В. Русская устная проза/ И.А.Бедарева, Э.В. Померенцева. – М., Просвещение, 1985. – 271 с.
4. Гулшани адаб. Намунаи назм иборат аз панҷ чилд. Асрҳои XIII-XIV. – Душанбе: Ирфон, 1975. – Ҷилди 1. – 495 сах.
5. Деҳлавӣ, Амир Хусрав. Осори мунтахаб / Амир Хусрави Деҳлавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 442 с.
6. Забехулло, Б. Адабиёт ва хувияти миллий / Беҳрӯзи Забехулло. – Душанбе: Шохин-С, 2025. – 288 с.
7. Зеҳнӣ, Т. Санъати суҳан / Тӯракул Зеҳнӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2021. – 431 с.
8. Муллоаҳмадов, М. Лирикаи Адибулмамолики Амирӣ / Мирзо Муллоаҳмадов. – Душанбе: Дониш, 1985. – 174 с.
9. Пешвои миллат ва эҳёи фарҳанги миллат (маҷмуаи мақолаҳо). – Хучанд: Ношир, 2021. – 256 с.
10. Румӣ, Мавлоно Ҷалолиддин. Маснавии маънавӣ / Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ. – Душанбе: Адиб, 2022. Ҷилди 1. – 480 с.
11. Тӯтинома. Таҳиягар, тартибдиҳанда, муаллифи пешгуфтор ва луғату тавзеҳот А. Алимардонов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 106 с.
12. Хирмани маърифат / Минбари халқ. - 2022. - 27 июл. - №29 (1375). – С. 7.
13. Хусрав, Н. Осори баргузида / Носири Хусрав. – Хучанд, 2003. – 141 с.
14. Шабистарӣ, Ш. М. Гулшани роз / Шайх Маҳмуди Шабистарӣ – Душанбе: Дониш, 2015. – 284 с.
15. Шарифов, Х. Суҳан аз адабиёти миллий / Худой Шарифов. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсии-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон, 2009. – 476 с.

ТАСВИРИ ҲАЙВОНОТ

ДАР АШӢОРИ МАВЛОНО ҶАЛОЛИДДИНИ БАЛӢӢ

(Андешаҳо перомунӣ семиотика дар Дафтари аввали «Маснави маънавӣ»)

Дар адабиёти бадеӣ образи ҳайвонот як навъ ӯинаи рӯҳи инсон аст ва дар тахайюли инсонҳо ҳар як ҳайвон рамзи фазилят, хислат ё нақсу камбудҳои шахсро бозгӯ мекунад. Мавлоно Ҷалолитдини Балхӣ низ дар шохкори беаълоши «Маснави маънавӣ» ба таври густурда аз аз симои ҳайвонот барои тасвири мушоҳидаҳои худ аз муносибатҳои иҷтимоӣ истифода бурдааст. Инро дар илми адабиётшиносии семиотика меноманд ва дар адабиётшиносии тоҷик роҷеъ ба ин масъала паҷӯхшиҳо ангуштишуморанд.

Дар мақолаи мазкур истифодаи рамзӣ ва тасвири аслии ҳайвон дар дафтари аввали «Маснави маънавӣ» мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ашӯри Ҷалолитдини Балхӣ саришор аз тасвири рамзӣ ва ирфонӣ мебошад, ки ҳайвонот дар он на танҳо чун ҷузъи табиат, балки чун нишонаи ахлоқ, нафс, ҳикмат ва тавсифи инсонҳо зоҳир мегардад. Дар ҳамин бахши китоби мазкур муаллиф 19 намуди ҳайвон, 14 намуди паранда, 6 намуди ҳазанда, 2 намуди маҳлуқоти обиро зикр кардааст. Масалан, шер дар адабиёти ҳамаи халқҳо намуди ҷасорату мардонагӣ, далериву шӯҷоат, қолабишканиву нубувват мебошад ва он танҳо 38 маротиба дар алоҳидагӣ, 30 маротиба зимни иборасозиҳо оварда шудааст. Гург, мурғу мурғобӣ, хурусу харгӯш ва дигар ҳайвонот дар осори шоир бо маънии рамзӣ, тарбиявӣ ва фалсафӣ истифода шудаанд. Муаллиф бо истифодаи бадеии ҳайвонот муносибатҳои инсониро таҷассум мекунад ва дар тарбияи ахлоқӣ аз онҳо василаи таъсирбахш месозад. Ин гуна тасвири на танҳо шеваи бадеии суҳанро ганӣ мегардонанд, балки ҷаҳони маънавии шоирро низ ифода мекунад.

Қалибдорӣ: Мавлоно Ҷалолитдини Балхӣ, Маснави маънавӣ, тамсил, образ, ҳайвонот, нақс, ҷамъият, инсон, шоир, санъат, наботот, байт, семиотика.

ОПИСАНИЕ ЖИВОТНЫХ В СТИХОТВОРЕНИЯХ

МАВЛАНО ДЖАЛАЛИДДИНА БАЛХИ

(Размышления о семиотике в первой книге «Маснави маънавӣ»)

В художественной литературе образы животных традиционно выступают в качестве символических отражений человеческой природы, раскрывая нравственные качества, психологические особенности и социальные характеристики личности. В поэме «Маснави-и маънавӣ» Мавлоно Джалалитдин Балхи широко использует зооморфные образы для осмысления социальных и духовных взаимоотношений. В литературоведении подобный подход рассматривается в рамках семиотики, однако в таджикском литературоведении данная проблематика остаётся недостаточно изученной.

В статье рассматриваются символические и реалистические изображения животных в первом дафтаре «Маснави-и маънавӣ». Поэтическое наследие Джалалитдина Балхи насыщено мистико-философскими образами, в которых животные функционируют как знаки морали, нафса, мудрости и человеческих пороков. Автор фиксирует употребление 19 видов животных, 14 видов птиц, 6 видов пресмыкающихся и 2 видов водных существ. Образ льва, являющийся универсальным символом мужества, силы и героизма, встречается 38 раз в самостоятельном виде и 30 раз в составе устойчивых выражений. Использование образов волка, курицы, утки, петуха, зайца и других животных выполняет воспитательную и философскую функцию, способствуя нравственному воздействию на читателя и раскрытию духовного мира поэта.

Ключевые слова: Мавлана Джалалуддин Балхи, духовный Маснави, аллегория, образ, животные, узор, общество, человек, поэт, искусство, растения, стих, семиотика.

**DESCRIPTION OF ANIMALS IN THE POEMS
OF MAWLANA JALALADDIN BALKHI**
(Reflections on semiotics in the first book «Masnavi-yi Ma'navi»)

In literary tradition, animal imagery serves as a symbolic reflection of human nature, representing moral qualities, psychological traits, and social behaviors. In the *Masnavi-yi Ma'navi*, Mawlana Jalaladdin Balkhi extensively employs animal symbolism to convey ethical and social observations. From a literary-theoretical perspective, this approach is associated with semiotics, a field that remains insufficiently explored in Tajik literary studies.

This article analyzes both symbolic and literal representations of animals in the first book of the *Masnavi-yi Ma'navi*. Balkhi's poetry abounds in mystical and philosophical imagery in which animals function as signs of morality, the ego, wisdom, and human imperfection. The study identifies references to 19 animal species, 14 bird species, 6 reptiles, and 2 aquatic creatures. The lion, a universal symbol of courage and heroism, appears 38 times independently and 30 times within compound expressions. Through animal imagery, the poet articulates moral instruction and offers profound insight into the human condition.

Keywords: Mawlana Jalaladdin Balkhi, spiritual Masnavi, allegory, image, animals, pattern, society, man, poet, art, plants, verse, semiotics.

Дар бораи муаллиф: Шарифова Гулпарӣ Ҳамдамовна, номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. **Нишонӣ:** в.Сугд, ш.Панҷакент, хиёбони Рӯдакӣ, 106. Тел: +992 927332312. Email: gulparisarifova5@gmail.com

Об авторе: Шарифова Гулпарӣ Ҳамдамовна, кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры Таджикского языка и литературы Таджикского педагогического института в городе Пенджикент. **Адрес:** Согдийский область, г.Пенджикент, проспект Рудаки, 106. Тел: +992927332312. Email: gulparisarifova5@gmail.com

Information about the author: Sharifova Gulpari Hamdamovna, senior lecturer of the Tajik language and literature department of the Tajik Pedagogical Institute in the city of Penjikent (Tajikistan). **Address:** Sugd region, Panjakent city, Rudaki avenue, 106. Tel: +992927332312. Email: gulparisarifova5@gmail.com

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МАРБУТ БА ҲАЁТИ ФОРИҒИ ҲИСОРИ,
МАВЗУЪ ВА МУҲТАВОИ ДЕВОНИ АШӢОРИ Ӯ****Холида Давлатова****Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Дастнависҳо қатораҳое ҳастанд, ки ганчи дар худ доштаро дар шакли назм ё наср аз асре ба асре ва аз маконе ба маконе мекашонанд. Сайри таърихӣ нусхаҳои хаттӣ ҳамеша диққати муҳаққиқону донишмандон, сайёҳон, тоҷирон, табибон, ошиқони ашъи атиқӣ, кунҷковони маънавӣ, хулоса ҳар фардиро, ки меҳодад аз гузаштаи хеш боҳабар бошад, ба худ кашидаву минбаъд низ ҷалб хоҳад кард. Тавассути ин ганҷҳои адабию таърихӣ муяссарамон гардида, ки бо алломаҳои бузурги миллат, нобиғаҳои илму адаб, шоирону орифон, шоҳону амалдорон ва сиёсатмадорони машҳури гузаштаамон ошноӣ пайдо кунем. Табиист, ки имрӯз саҳифаҳои адабиёти мо маҳз ба шарофати ҳамин ганҷинаҳои бебаҳо пурбору пурарзиш гардидааст.

Яке аз чунин дастнависҳои то ба замони мо расида девони ашъорест, ки дар Заҳираи дастхатҳои шарқии Маркази мероси хаттии АМИТ таҳти №892 маҳфуз аст.¹ Муаллифи он яке аз намоёндагони доираи адабии Ҳисор, шоири соҳибдевони поёни асри XVIII ва оғози асри XIX Фориғи Ҳисорӣ мебошад ва шоироне чун Ҳасрат, Парӣ, Мавзун бо ӯ муосир буданд. То асри XVII осори адабию таърихӣ шоирону адибон ва донишмандони тоҷику форс аз ҷониби олимону муҳаққиқон зина ба зинаву сатҳ ба сатҳ то андозае омӯхта шуда, диққати онҳоро ба омӯзишу таҳқиқи осори он давр ҳамвора ҷалб менамуд. Аммо адабиёти асри XVIII ва оғози асри XIX камомӯхта буда, ба муаррифӣ ниёз дошт. Аз ин рӯ, муҳаққиқонро зарурат пеш омад, ки ба ин давраи таърих бештар аҳамият дода, ба таҳқиқи адабиёти он бештар рӯ оранд. Дар ин самт донишмандон Р. Ҳодизода [10], [14], У. Каримов [4], Н. Маъсумӣ [5], И.С. Брагинский [3], Ш. Ҳусейнзода [15] ва дигарон таҳқиқоти арзишманде ба анҷом расонидаанд.

Аввалин муҳаққиқи осори Фориғи Ҳисорӣ Амирбек Абибов дар асарҳои худ «Аз ганҷинаи адабии Ҳисор» [13], «Ганҷи парешон» [12], «Мероси адабии шоирони Ҳисор» [11], «Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ» [1] масъалаи адабиёти ин доираи адабро пеш гузошта, аз Фориғ суҳан гуфтаву аз осори ӯ намунаҳо овардааст. Ҳамчунин муаллифони китоби «Мамнуъҳои Ҳисор» дар қатори 34 донишманди Ҳисор номи Фориғро низ зикр намуда, дар бораи ӯ маълумоти мухтасар додаанд [7, 60-63].

Боиси таассуф аст, ки дар мавриди ному насаб, таҳаллус, зодгоҳи Фориғ ва ба воя расидани ӯ дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ маълумоти кофӣ ба даст наовардем. Ба қавли муҳаққиқи ҳавзаи адабии Бухорои Шарқӣ А. Абибов, номи қисми зиёде аз шоиронро дар тазкираҳо метавон пайдо намуд, вале шоироне низ ҳастанд, ки дар дехоти дурдаст ё гӯшаву канораҳо зистаанд ва шояд аз ҳамин бошад, ки аз мадди назари тазкиранависон дур мондаанд [1, 3-8]. Ба андешаи мо низ шояд Фориғ дар сафи шоиронест, ки аз мадди назари тазкиранависон дур мондаву ба ҳаёту ғаёлияти ӯ камтар таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Аз ин хотир, мо асосан ба девони ҳуди шоир рӯ овардем. Девони шоир бо тартиби алифбои арабӣ навишта шуда, қасоид, ғазалиёт, мухаммасот ва моддаҳои таърихро дар бар гирифтааст. Он аз 120 ҷараф фароҳам омада, дар умум ҳар ҷарафи он 20-21

¹. Ин нусхаи хаттӣ дар «Феҳристи дастхатҳои шарқии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон» тавсифи мухтасар шудааст.

байт дорад. Бо така ба девон, ки нусхаи автографӣ (бо дасти худи ӯ навишташуда) мебошад, бо бархе иттилоот дар бораи ҳаёти ӯ дучор гардидем. Аз навиштаҳояш бармеояд, ки ӯ парвардаи Ҳисори Шодмон будааст. Маълумоти ибтидоии худро дар Ҳисор гирифтаву мадрасаро дар Марғинон хондааст ва боқӣ то поёни умр дар Ҳисор зиндагиро фаъолият намудааст. Ҳарчанд «Ҳисор аз калонтарин вилоятҳои Бухорои Шарқӣ буда, то андозае маркази ноҳияи кӯҳистон ба шумор мерафт. Дар мадрасаҳои Ҳисор толибилмони аз вилоятҳои гирду атроф (аз Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз) ва ғайра омада низ таҳсил мекарданд» [1, 9]. Дар мавриди таҳсил дар Марғинон худи ӯ ишора дорад ва унвони як мухаммаси ӯ «Ин мухаммасро дар шаҳри Марғинон машқ карда шуд» мебошад. Зимнан, ба байтҳои дучор омадем, ки аз дурии ватан ва дӯстону наздикони шоир шикоят кардаанд:

*Чунон кулфатнасиби вазъи ҳешонам, ки дар гетӣ
Ба ғурбат қарнҳо бояд, ки озори ватан гӯям!*

*Чаҳоне сархуши саҳбои ҷоми ишрату шӯҳӣ,
Ҳама саргарми васлу ман асири доғи ҳичронам.*

*Касе чу ман пайи таҳсили муддао нашавад,
Ба дарди ҳаҷру ғами васл мубтало нашавад!
...Дар ин ситамкада аз бахти норасо, Фориг,
Чу ман ба ҷони касе даҳр бевафо нашавад!*

Аз ашъори Фориг маълум мегардад, ки ӯ як қисми ҳаёти худро дар деҳоти мухталифи Ҳисор гузаронидааст, ки сафарномаи ӯ шоҳиди ин гуфтаҳост:

*На 3-ин маҳфил бурун аз тирабахтӣ шамъсон рафтам,
Ба ғам пайваста, аз базми Ҳисори Шодмон рафтам.
Ба шаҳри Бедаку иқлими Чиргинак намудам тай,
Мушаввашихотиру ошуфта 3-он ҷо Тиргарон рафтам.
Ба чандин дарди дил 3-ин сарзамин раҳти сафар бастам,
Раҳи Лоёбаву деҳи Булоқи Саййидон рафтам.
Ва 3-он боғи Ирам ҳамчун Парӣ берун шудам охир,
Пайи Дурманбулоқу Фӯтабофу Заргарон рафтам.
На дар Маърифатӣ истодаму не Бобии Сурхон,
На дар Ҳафтахт осудам, сӯйи Оламҷаҳон рафтам.
Ба дашту мавзеи Лучҷобу Сайёду Саринай ҳам
Қадам фарсуда, он гаҳ ҷониби Чормағзакон рафтам.
Адири хиттаи Яккаҷуғузу нистаи Алхуч,
Шитобомода сайри алҳачини осмон рафтам.
Ба роҳи кӯтали Косатарошу Хоҷаи Бедак
Чӣ меҳнатҳо кашида, кулфатандуд аз миён рафтам!
Биёбонгардии Кӯли Ҳавой борҳо кардам,
В-аз он фирдавсоин ҳамчу Одам бенишон рафтам.
Ба қавли Чорбоғу кӯҳсори турбаи Фонӣ
Такопӯҳо ба ҳам овардаму доманкашон рафтам.
Ба ҳар себаргаву сарчаишмаи кӯҳу лаби ҷӯе
Чу мавҷи об аз афтодагиҳо саргарон рафтам.*

Дар мавриди вазъияти оилавии Фориги Ҳисорӣ маълумоти зиёд дар даст надорем. Танҳо аз ашъори худи ӯ, ки дар марсияи писараш Абдуқодир соли 1251/1835 навиштааст, бармеояд, ки ӯ соҳиби зану фарзанд будааст:

*Физон зи қачравииҳои чархи бебунёд,
Ки дод гунҷаи бахтам зи як самум ба бод!
Чӣ шуд, ки тозаниҳоли маро ба гулшани даҳр
Ба сайри боғи ҷавонӣ даме ҷавоб надод.*

Ханӯз даври дигар норасида, шоҳиди ман
 Ба ранги гардиши ҷоме зи ҷои хеш фитод.
 Ғубори роҳи вучӯдаш зи рӯ нарафта ҳанӯз,
 Даре зи кӯи адам бар руҳаш азал бикишод.
 Ба шавқи манзили тақдир дар рикоби фано
 Ба раҳиши тезрави умр пои худ бинҳод.
 Ба дастии ғуссаву маҳҷурии гули уммед
 Занам ба синаи худ ҷоку баркашам фарёд.
 Маро ба ғӯшаи идбор сабр деҳ, ё Раб,
 Ки бӯи ғунҷаи иқбол кардааст инод.
 Чу Абдуқодири ширин, ки дар китоби вучӯд
 Зи баҳри мунтахаби хеш карда будам сод.
 Хирад зи ҳодисаи ҷонгудоз ҳини видоъ
 Ҳазору дусаду панҷоҳу як паёмам дод. (1251/1835)

Дар мавриди чараёни зиндагонии Фориғи Ҳисорӣ ҳатто аз девони худи ӯ маълумоти зиёд ба даст оварда натавонистем. Танҳо моддаҳои таърихи навиштаи ӯ ба рафти ҳаёташ каме равшанӣ меандозанд. А. Абибов аз ин моддаҳои таърих чунин натиҷагирӣ кардааст: «Дар дохили девон ҳафт таърих мавҷуд аст, ки аз онҳо қадимтараш таърихи фатҳи Ҳисор буда, моддаи таъриҳаш ибораи «Қараток доди Ҳақ шуд» мебошад. Ин моддаи таърих мувофиқи ҳисоби абҷад ба адади 1223 баробар меояд, ки мувофиқ ба соли 1808-и мелодӣ мебошад. Охиртарин таърихи дар девонбуда таърихи мураттаб ва ё китобати девони ашъори Фориғ 1271/1855 мебошад. Аз рӯи чунин ҳисоб аз соли 1808 то соли 1855 (47 сол) дар қайди ҳаёт будани Фориғ маълум мегардад». Аз навиштаҳои худи шоир маълум шуд, ки ӯ ин девони худро соли 1271/1855 дар замони ҳукмронии Сатторқулии додхоҳи Ҳисорӣ мураттаб намуда, дар таърихи итмоми китоб чунин навиштааст: «Баёни соли анҷоми ин девон дар аҳди шоҳи шуҷоатогоҳ Сатторқули додхоҳ тамом ёфт ва ду байти ахир муштамил аст бар ду таърих:»

Саъйҳо кардам ба фикри шеър дар айёми умр,
 Рехт борони маонӣ аз дили ман чун саҳоб.
 Ҳусрави Сатторқулибӣ – додхоҳи очизон,
 Буд аз нури ҳидоят ҷабҳаи ӯ офтоб.
 Сояи тарбияи худ аз сари ман барнадошт,
 То ки бастам иқдҳои назм чун дурри хушоб...
 ...Гар шавад берун ҳуруфи «ё» аз рӯи адад,
 Ҳосил аз лафзи таҳаллус ҳаст таърихи китоб.
 Баски дар роҳи тараддудҳои имояи ғудохт,
 Нест **Фориғро** ба зарфи ҳастии худ ҳеч об.

Дар байти охир, ки бо хусни таҳаллус рӯи коғаз омадааст, «Фориғ» моддаи таърих аст. Агар ҳарфи «ё»-ро, ки адади 10 аст, аз ҷамъи ададҳои моддаи таърих берун орем, 1271 мемунад, ки баробар ба 1855-и мелодӣ мебошад ва таърихи китобати девон аст. Таърихҳои дигаре, ки дар девон ҷой доранд, ҳар кадоме ба муносибате бахшида шудаанд. Аз ишораҳои дар девонаш овардашуда маълум гардид, ки Фориғ ба синни пирӣ расида будааст:

Қумоши умр тунук аз кашокаши пирист,
 Ғусастааст маро рабти пуду тор, дареғ!

Ё худ:

Мужда бод, эй дил, ки дар айёми сустиҳои умр
 Нолаи мо дар қафи пирӣ асо ҳоҳад шудан.

Макон ва таърихи вафоти Фориғ маълум нест. Аз навиштаҳояш пайдост, ки ӯ авохири зиндагии хешро дар Ҳисор ба сар бурдааст. Фориғи Ҳисорӣ ҳаёти

пурмашаккату кулфатборро аз сар гузаронидааст ва ин яъсу ноумедиҳо ҳангоми мутолиаи ашъораш зиёд ба назар мерасанд:

*Баски бори нотавонӣ қоматамро карда ҳам,
Ёди пириҳо асо гардад дар айёми шабоб.*

Ё худ:

*Баҳокафтодаву хору заифу зор ман бошам,
Ҳақиру бенавову ҳаставу афғор ман бошам.
Мусибатдидаву мотамкашида, хунидилхӯрда,
Наҳифу кулфатандуду ба меҳнат ёр ман бошам.*

Ҳамчунин:

*Аз ҷафои чарх чун ман ҳеч кас дилреш нест,
Волаву саргаштаву танхаставу дарвеш нест.
Гар туро дар дил ҳавои маҳфили айи орзуст,
Бош дар он ҷо, ки асҳобат яке аз ҳеш нест.
Лаб ба хомӯшӣ фуру банду зи гуфтугуз малоф,
З-он ки зери ин фалак як марди дурандеш нест.
Фориғ, аз тангию бахти тира кам кун шикваро,
Дар гулистони ҷаҳон як нӯш дур аз неш нест.*

ки ин масъаларо А. Абибов дар таҳқиқоти худ дар бораи шоирони охири асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX таҳлил намуда, таъкид кардааст, ки «онҳо умрро ба оврагардӣ ва гадоӣ гузаронида, дар ашъорашон низ худро хонабардӯш, бенаво, ғариб, заиф, мусибатдида, мотамкашида ва монанди инҳо ба қалам додаанд» [1, 6-10]. Ашъори Фориғ гуногунҷабҳа буда, мавзуоти мухталифро дар бар гирифтааст. Ғаму андӯх, нодорӣ ва азобу машаққати зиндагӣ ҳарчанд зарбаҳои ҷонгудоии худро дар ҳаёти ӯ гузошта бошанд ҳам, боз ҳам ишқу зебӣ, дунёи рангини ҷавонӣ, шӯру шавқи ошиқона ва лаҳзоти ширину нотақрори айёми шабоб ба руҳияи ҳассосу табиӣ шеърпарвари шоир бетаъсир намондаанд:

*Зи ҳайронӣ набинад дида рӯи офтобаширо,
Киро ҳадде, ки бандад тугмаи тарфи ниқобаширо?
Ба бедорӣ фарангистони ҳуснаи шухраи мастӣ,
Ҳазорон фитна бошад дар тилисми ғамза хобаширо.
Ба ёди партави меҳри рухаи ҳар субҳ дар гулиан
Кашад булбул зи шабнам шишаи мавҷи гулобаширо.*

Ё худ:

*Даромад он парӣ дар хилвати ман бениқоб имшаб,
Кунун н-ояд зи рашк аз роҳи равзан моҳтоб имшаб.
Зи бас лаълаш қарини соғари саршор мегардад,
Чакад хуни табассум аз раги мавҷи шароб имшаб.
Ту, эй шамъ, аз видои ҳастии худ доғи сомон кун,
Ки меҷӯшад ба ранги сурма мижгон даври хоб имшаб...
...Надонам, ёди рухсори кӣ шуд барқафкани ҳушам,
Ки ҳамчун мӯ дар отаи бошадам сад печутоб имшаб?!
Зи ҳар бандам чу най эҷоди чандин нола меояд,
Ки мебинам ба зери парда ҳуснаи беҳиҷоб имшаб.
Зи шавқи бӯсаи пои ҳинобанди нигорине
Швад оғӯши ҳайрат ҳалқаи чаҳми рикоб имшаб.*

Таҳия ва ба ҷоп омода намудани «Девон»-и Фориғ дар Лоихаи панҷсолаи (2021-2025)-и шӯъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашри мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ба нақша гирифта шуда буд. Аз ин рӯ, мо ба таҳияи он машғул шуда, корро ба анҷом расонидем.

Пас аз итмоми он, бо матни оmodанамудаи Амирбек Абибов¹ дар китоби «Аз ганчинаи адабии Ӣисор» дучор омадем, ки бароямон ногаҳонӣ буд. Баъдан шуруъ кардем ба муқoиса ва муқобалаи матни «Девон». Ӣангоми муқoиса маълум гардид, ки дар матни А. Ӣабибзода ва матни оmodанамудаи мо баъзе фарқиятҳо дида мешаванд. Аз ҷумла, байти зерин дар матни А. Ӣабибзода ҷунин оварда шудааст:

*Агар як ламъа аз ёди лаби лаълат бурун оям,
Зи ғайрат мавҷи селоби сиришкам то камар бодо.*

Мо ин байтро ин тавр хондем:

*Агар як лаҳза аз ёди лаби лаълат бурун оям,
Зи ғайрат мавҷи селоби сиришкам то камар бодо [9, в.46].*

Ба андешаи мо «як лаҳза» аз рӯи маъно дурусттар аст, зеро дар ин ҷо калимаи «ламъа» бо маъно мувофиқат намекунад. Дар зер баъзе тафовутҳои матни хондаи моро бо матни А. Ӣабибзода меҷӯем нишон диҳем:

А.Ӣ.: *Фориғ, ту кию мадҳи саропои маҳвашон,*

3-ин гуфтугӯи ҳарза ба худ андаке ҳаё!

Х.Д.: *Фориғ, ту кардӣ мадҳ саропои маҳвашон,
3-ин гуфтугӯи ҳарза ба худ андаке ҳаё! [9, в.56].*

А.Ӣ.: *Ҳар дам, эй шӯҳи ҷафо, ҷун номусулмон бинамат,
Гаҳ пайи дину гаҳе дар қасри имон бинамат.*

Х.Д.: *Ҳар дам, эй шӯҳи ҷафочӯ, номусулмон бинамат,
Гаҳ пайи дину гаҳе дар қасри имон бинамат [9, в.136].*

А.Ӣ.: *Баҳри қатли бедилон, имо, ба сад нозу итоб
Бо ҳами дунболаи он ҷашм пинҳон ошност.*

Сина ҷоку дида намноку ба сар афшурдагӣ,
Ҳамчу ман афтода дар кӯяш ҳазорон ошност.
Х.Д.: *Баҳри қатли бедилон, эй маҳ, ба сад нозу итоб
Бо ҳами дунболаи он ҷашм пинҳон ошност.
Сина ҷоку дида намноку ба сар афшурда хок,
Ҳамчу ман афтода дар кӯяш ҳазорон ошност [9, в.19а].*

А.Ӣ.: *То ба арзи ҷилва шаб омад руҳат ҷӯш офтоб,
Доғ шуд аз шарми руҳсори ту рӯи моҳтоб.*

Х.Д.: *То ба арзи ҷилва шаб омад руҳат ҷун офтоб,
Доғ шуд аз шарми руҳсори ту рӯи моҳтоб [9, в.9а].*

А.Ӣ.: *Ҷу об аз содагӣ умрест гардидам дар ин водӣ,
Ба ҳар ҷо по ниҳодам, омад ӯ... аз давиданҳо.*

Х.Д.: *Ҷу об аз содагӣ умрест гардидам дар ин водӣ,
Ба ҳар ҷо по ниҳодам, омад овози давиданҳо [9, в.3а].*

А.Ӣ.: *Лаби фарҳунда 3-он аз шӯҳии базми таманноят,
Сари хум нашъапаймо аз хурӯши ҷӯши савдоят.*

Х.Д.: *Лаби даф хандазан аз шӯҳии базми таманноят,
Сари хум нашъапаймо аз хурӯши ҷӯши савдоят [9, в.246].*

А.Ӣ.: *Дили узлатгузинам дар ҳавои сайр месӯзад,
Сари судофарин бо фикри шарру ҳайр месӯзад.*

¹ Устодро асосан бо номи А.Абибов мешиносанд. Вале чанд асари таълифнамудаашон бо номҳои А. Ӣабибзода ва А. Ӣабибов низ ҷоп шудаанд.

- Х.Д. Дили узлатгузинам дар ҳавои сайр месӯзад,
Сари **савдоқарин** бо фикри шарру хайр месӯзад [9, в.26а].
- А.Х.: *Фориғ, аз **нуҳ** ҷуръае сайри ду олам метавон,*
Гар ту он хоҳӣ, ки дорӣ пос эҳсони қадаҳ.
- Х.Д.: Фориғ, аз **тахҷуръае** сайри ду олам метавон,
Гар ту он хоҳӣ, ки дорӣ пос эҳсони қадаҳ [9, в.32а].
- А.Х. *Биё, ки чоми фалак хун зи дида берун кард,*
*Пиёлаи шафақ аз акси хеш **берун** кард.*
- Х.Д.: Биё, ки чоми фалак хун зи дида берун кард,
Пиёлаи шафақ аз акси хеш **пурхун** кард [9, в.38б].
- А.Х. *Зи обу хоки навмедия кулфат ёфт тахмират,*
*Ки **армони туам** дил пурғаму меҳнат ба ҳам дорад.*
- Х.Д.: Зи обу хоки навмедия кулфат ёфт тахмират,
Ки **хирмон тавғаму** дил пурғаму меҳнат ба ҳам дорад [9, в.40б].
- А.Х.: *Саводи хат ба лаби лаъл **шаҳди соф омад,***
*Чу нақши пой магас бар **турунҷбин** афтод.*
- Х.Д.: Саводи хат ба лаби лаъли **шаҳдпайгомад,**
Чу нақши пой магас бар **тарангубин** афтод [9, в.45а].
- А.Х.: *Ба **ҷуз** зиндагиям мавҷи тар ҳубоб надорад,*
Зи шарми ҳастии худ хичлатам ҳисоб надорад.
- Х.Д.: Ба **баҳри** зиндагиям мавҷи тар ҳубоб надорад,
Зи шарми ҳаст ии худ хичлатам ҳисоб надорад [9, в.46а].
- А.Х.: *То **кард** хат аз сафҳаи рухсор саф орошт,*
Оинаам аз ранги дуй айни сафо шуд.
- Х.Д.: То **гарди** хат аз сафҳаи рухсор саф орошт,
Оинаам аз ранги дуй айни сафо шуд [9, в.50б].
- А.Х.: *Чу нахли қоматаш аз гулшани чон сар бурун орад,*
Фигон аз ҳар буни мӯ шӯри сад маҳшар бурун орад.
- Х.Д.: *Ба лавҳи ҳасрати дил акси **рӯю васлу ҳичронӣ (?)***
Ки ҳар неку бад аз оина Искандар бурун орад...
...Ба рӯзи ҳашр ғаввоси гунаҳ аз қулзуми ғуфрон
***Дари** афв аз атои Холиқи акбар бурун орад.*
- Х.Д.: *Чу нахли қоматаш аз гулшани чон сар бурун орад,*
Фигон аз ҳар буни мӯ шӯри сад маҳшар бурун орад.
*Ба лавҳи ҳасрати дил акси **васлу ҳаҷрро бинӣ,***
Ки ҳар неку бад аз оина Искандар бурун орад.
...Ба рӯзи ҳашр ғаввоси гунаҳ аз қулзуми ғуфрон
***Дури** афв аз атои Холиқи акбар бурун орад [9, в.57б].*
- А.Х.: *Фориғ, аз занҷири зулфи кофараиш эмин мабоиш,*
***Сачда** аз афсуни ӯ дар пой ҳар бемор мор.*
- Х.Д.: Фориғ, аз занҷири зулфи кофараиш эмин мабоиш,
Печад аз афсуни ӯ дар пой ҳар бемор мор [9, в.64б].
- А.Х.: *Намудам назм **варсеъу** мусаччаъ шеърӣ мавзунро*
Ба зеҳну фаҳму табъи равшану фикри суҳанпарвар.

- Х.Д.: Намудам назм **дар сунъи** мусаччаъ шеъри мавзунро
Ба зехну фаҳму табъи равшану фикри суханпарвар [9, в.73а].
- А.Х.: *Олам аз файзу тароват ёфт сар то по сафо,
Чумла зарроти ҷаҳон чун субҳ дастойинаҳо.*
Х.Д.: Олам аз файзу тароват ёфт сар то по сафо,
Чумла зарроти ҷаҳон чун субҳ **шуст ойинаҳо** [9, в.80-85].
- А.Х.: *Бо ҷунунандешагӣ зикри **парирӯ** фикри зист,
Ҷӯши савдоро димоғи забти худдорӣ зи чист?!*
Х.Д.: Бо ҷунунандеша кай зикри **пареру** фикри дист,
Ҷӯши савдоро димоғи забти худдорӣ зи чист?! [9, в.80-85]
- А.Х.: *...Зоти покат аз тақаддус ёфт **нав фарри** азим,
Муждаи шавқи ҳаримат ҳар кучо орад насим,
Парфишон ҷӯшад чу товус аз дару девор гул.*
Х.Д.: ...Зоти покат аз тақаддус ёфт **тавфири** азим,
Муждаи шавқи ҳаримат ҳар кучо орад насим,
Парфишон ҷӯшад чу товус аз дару девор гул [9, в.80-85].
- А.Х.: *Ба боғи васл зи **ту қир шуда** мардуми чаши*
Х.Д.: *Мабод сарви қади дилкаши **ту моили шарм!***
Ба боғи васл зи **тавқири** мардуми чашмам
Мабод сарви қади дилкаши ту моили шарм! [9, в.91а].
- А.Х.: *Аз тирагии дафтари аъмол ҷӣ пурсӣ,
Сабт аст хиҷолат варақи хатти гуноҳам!*
Х.Д.: Аз тирагии дафтари аъмол ҷӣ пурсӣ,
Шуст оби хиҷолат варақи хатти гуноҳам! [9, в.93а]
- А.Х.: *Чоки дили **пурнанги руфӯгар нашунида**,*
Х.Д.: *То сӯзани мижғони ту дар сина халида.*
Чоки дили **ман нанги руфӯгар написанда**,
То сӯзани мижғони ту дар сина халида [9, в.109а].
- А.Х.: *Нест мумкин чун **шунидам** забти қонуни худӣ,
З-оташи шавқи ту дорам ҳар тараф чун дона рақс.*
Х.Д.: Нест мумкин чун **сипандам** забти қонуни худӣ,
З-оташи шавқи ту дорам ҳар тараф чун дона рақс [9, в.76а].

Дар баъзе варақҳои дастхат гоҳе як-ду байт, гоҳе порчае аз ғазалҳо ва дар ҷое як ғазал пурра партофта шудаанд. Масалан:

- Ё худ:
*Эй хуш он субҳе, [ки] бошад барги гул махмалфурӯш,
Ҳамчу шабнам дар лабонаш хобу урён бинамат [9, в.136].*
- Дамид хатти сияҳкору ҳусну ҷилва гузаит,
Гирифт нури маҳашро басе зубор, дарег!
Матои ҳусн ба горат шуд аз ситамгари хат,
Мушавваш аст ба ҳам зулфи тобдор, дарег! [9, в.786]*

Ба фикри ҳилаву тадбир ҳар яке солус [9, в.736].

Ва:

*Дунёи дун ба коми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд,
Ин бода гар ба чоми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Чандин маноз аз сари иззат ба тахту чоҳ,
Дар санг нақши номи ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Чун тоби баҳр аз паи рифъат макун ишоб,
То сақфи Ариш боми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Чун соя бош фарши раҳи офтоби хеш,
Субҳе насиби шоми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Дар хирмани тасаввури бедоди аҳли зулм
Дар барқ ин мақоми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Тайи манозили талабу васли гулруҳон
Аз ҷустуҷӯи коми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Бори ғубори роҳи хиромаш тавон шудан,
Гар кӯи ӯ мақоми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Эй муддаӣ, чӣ ранҷ кашӣ, з-он ки як даме
Ваҳиши табъ роми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Аз сарфу мантиқат хати таҳқиқ сар назад,
Дар наҳв эҳтимоми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Матлуб нотамому раҳи васл мунъадим,
Мурғи талаб ба доми ту шуд, шуд, нашуд, нашуд.
Афтода сад ҳазор асирон ба хоки раҳ,
Фориғ агар гуломи ту шуд, шуд, нашуд, нашуд! [9, в.52]*

Таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти муҳити адабии Бухорои Шарқӣ, баҳусус доираи адабии Ҳисор нишон медиҳанд, ки паҳлуҳои наомӯхта ва камомӯхтаи ин самт хеле зиёданд ва дар ин вилоят қорҳои арзишмандеро метавон анҷом дод. Баргардони матни девони ашъори Фориғи Ҳисорӣ имкони моро дар шинохти омӯхтани замони зиндагӣ, воқеоти таърихӣ, сабки шеър, мавзӯ ва муҳтавои он ва чандин масъалаҳои муҳимми ҳалталаби дигар бештар намуд, ки таҳқиқи амиқтареро тақозо менамояд.

КИТОБНОМА

1. Абибов, А. Доираҳои адабии Бухорои Шарқӣ (асри XIX ва ибтидои асри XX) / А.Абибов. – Душанбе: Дониш, 1984. – 239 с.
2. Абибов, А. Муште аз хирвор / А.Абибов // Омӯзгор. – 1991. – 10 апрел. №15. – С. 9-10.
3. Брагинский, И. С. К изучению таджикской литературы рубежа XIX – XX вв. / И. С. Брагинский // Очерки из истории таджикской литературы. – Сталинабад, 1956. – С. 376-418.
4. Каримов, У. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XVIII ва аввали асри XIX / У. Каримов. - Душанбе: Дониш, 1974. - 187 с.
5. Маъсумӣ, Н. Адабиёти тоҷик дар асри XVIII ва нимаи аввали асри XIX / Н. Маъсумӣ. – Душанбе: Нашрдавтоҷ., 1962. – 94 с.
6. Бухорой, Мирсиддиқхони Ҳашмат. Тазкират-уш-шуаро (аз рӯи нусхаи 2728). Таҳия ва тавзеҳи Илҳом Эшонзодаи Насафӣ / Мирсиддиқхони Ҳашмати Бухорой. – Хучанд: Ношир, 2021. – 332 с.
7. Неъматов, Н., Шарофов, М. Мамнуъгоҳи Ҳисор: Се соли инкишоф / Н. Неъматов, М.Шарофов. - Душанбе: Мерос, 1994, 74 с. – С. 60-63.

8. Фехристи дастхатҳои шаркии Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. Дар зери таҳрир ва иштироки академики АФ РСС Тоҷикистон, профессор А. М. Мирзоев ва М. И. Занд. Ҷ. IV. – Душанбе: Дониш, 1970. – 279 с.

9. Ҳисорӣ, Ф. Девон / Фориғи Ҳисорӣ. Нусхаи хаттӣ таҳти №892, 120 в.

10. Хади-заде, Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века / Р. Хади-заде. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР, 1956. – 278 с.

11. Ҳабибов, А. Мероси адабии шоирони Ҳисор (аз нимаи дувуми асри XVIII то ибтидои асри XX) / А.Ҳабибов. - Душанбе: Дониш, 1974. – 238 с.

12. Ҳабибов А. Ганчи парешон / А.Ҳабибов. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 304 с.

13. Ҳабибзода, А. Аз ганчинаи адабии Ҳисор / А.Ҳабибзода. – Душанбе: Эҳё, 1995. - 231 с.

14. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968. - 294 с.

15. Ҳусейнзода, Ш. Лаҳзаҳои асосии тараққиёти адабиёти классикии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Шарқи сурх. - 1945. - С. 57-62.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ МАРБУТ БА ҲАЁТИ ФОРИҒИ ҲИСОРӢ, МАВЗУӢ ВА МУҲТАВОИ ДЕВОНИ АШӢОРИ Ӣ

Таҳқиқ ва омӯзиши адабиёти муҳити адабии Бухорои Шарқӣ, баҳусус доираи адабии Ҳисор нишон медиҳанд, ки паҳлӯҳои наомӯхта ва камомӯхтаи он хеле зиёданд ва дар ин ҷода корҳои арзишмандеро метавон анҷом дод. Дар мақолаи мазкур сухан дар бораи баъзе масъалаҳои марбут ба ҳаёти Фориғи Ҳисорӣ, мавзӯ ва муҳтавои девони ашъори ӯ меравад.

Фориғи Ҳисорӣ яке аз намоёндагони доираи адабии Ҳисор, шоири соҳибдевори поёни асри XVIII ва оғози асри XIX буда, дар радифи суҳанварони маҳбуби ҳамзамонаш Ҳасрат, Парӣ, Мавзун ва дигарон қарор дорад. Дастнависи девони ашъори ӯ нусхаи автографӣ (бо дасти худи ӯ навишташуда) буда, ҳоло дар Захираи дастхатҳои шарқии Маркази шарқшиносӣ ва мероси хаттии АМИТ таҳти №892 маҳфуз аст. Девони шоир соли 1855 дар замони ҳукмронии Сатторқули додхоҳи Ҳисорӣ бо тартиби алифбои арабӣ мураттаб гардида, аз қасоид, ғазалиёт, мухаммасот ва моддаҳои таърих фароҳам омадааст. Он аз 120 varaқ иборат буда, дар умум ҳар varaқи он 20-21 байт дорад.

Баргاردони матни девони ашъори Фориғи Ҳисорӣ аз ҷониби муаллифи мақола имкони шиноخت ва омӯхтани замони зиндагӣ, воқеоти таърихӣ, сабки шеър, мавзӯ ва муҳтавои он ва чандин масъалаҳои муҳимми ҷалталаби дигарро беиштар намуд. Аз навиштаҳои худи шоир бармеояд, ки ӯ парвардаи Ҳисори Шодмон буда, маълумоти ибтидоии худро дар Ҳисор гирифтаву мадрасаро дар Марғинон хондааст ва боқӣ то поёни умр дар Ҳисор зиндагӣ намудааст. Ашъори Фориғ гуногунҷабҳа буда, мавзуоти мухталифро дар бар гирифтааст. Ғаму андӯх, нодорӣ ва азобу машаққати зиндагӣ ҳарчанд зарбаҳои ҷонгудоии худро дар ҳаёти ӯ гузошта бошанд ҳам, боз ҳам ишқу зебӣ, дунёи рангини ҷавонӣ, ишқу шавқи ошиқона ва лаҳзоти ширину нотақрори айёми шабоб ба руҳияи ҳассосу табии шеърнаварари шоир бетаъсир намондаанд.

Калидвожаҳо: Бухорои Шарқӣ, доираи адабии Ҳисор, Фориғи Ҳисорӣ, сарчаиша, таҳқиқ, таърихи китобат, тазкира, мероси хаттӣ, газалиёт, байт.

К ВОПРОСУ ИЗУЧЕНИЯ ЖИЗНИ ФОРИГА ХИСОРИ И ТЕМАТИКО-СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ ОСОБЕННОСТЕЙ ЕГО ДИВАНА

Исследование литературного процесса Восточной Бухары, в частности гисарского литературного круга, свидетельствует о наличии значительного числа недостаточно изученных аспектов. Настоящая статья посвящена рассмотрению отдельных вопросов, связанных с жизнью Фори́га Хисори, а также тематике и содержанию его поэтического дивана.

Фори́г Хисори – представитель гисарского литературного круга, поэт конца XVIII - начала XIX века, автор самостоятельного дивана, современник Хасрата, Пари, Мавзуна и других. Автограф его дивана хранится в Фонде восточных рукописей Центра востоковедения и письменного наследия НАНТ под № 892. Диван был составлен в 1855 году в алфавитном порядке арабской графики и включает касыды, газели, мухаммасы и хронограммы. Он состоит из 120 листов, каждый из которых содержит в среднем 20–21 бейт.

Научная транскрипция текста дивана позволила углубить представления о социально-исторической среде, поэтическом стиле и мировоззрении автора. Биографические сведения указывают на то, что Фори́г Хисори был уроженцем Хисори Шодмон, получил начальное образование в Гиссаре, обучался в медресе Маргилана и до конца жизни проживал в Гиссаре. Его поэзия отличается жанрово-тематическим многообразием и отражает как трагические стороны жизни, так и мотивы любви, красоты и духовного поиска.

Ключевые слова: Восточная Бухара, литературный круг Гиссара, Фори́г Хисари, источник, исследование, дата переписки, летопись, письменное наследие, газели, бейт.

ON THE STUDY OF FORIGH HISORI'S LIFE AND THE THEMATIC AND CONTENT-RELATED FEATURES OF HIS DIVAN

An examination of the literary environment of Eastern Bukhara, particularly the Hisor literary circle, reveals numerous insufficiently studied aspects that merit scholarly attention. This article addresses selected issues related to the life of Forigh Hisori and the thematic and structural characteristics of his poetic divan.

Forigh Hisori was a representative of the Hisor literary circle and a divan-holding poet of the late eighteenth and early nineteenth centuries, contemporary with figures such as Hasrat, Pari, and Mavzun. The autograph manuscript of his divan is preserved in the Collection of Oriental Manuscripts of the National Academy of Sciences of Tajikistan under No. 892. Compiled in 1855 in alphabetical order according to Arabic script, the divan includes qasidas, ghazals, mukhammases, and chronograms, comprising 120 folios with an average of 20–21 couplets each.

The scholarly transcription of the divan has enabled a deeper understanding of the poet's historical context, literary style, and intellectual worldview. Biographical evidence suggests that Forigh Hisori was a native of Hisori Shodmon, received his early education in Hisor, studied at a madrasa in Margilan, and spent the remainder

of his life in Hisor. His poetry is thematically diverse, reflecting both the hardships of life and enduring motifs of love, beauty, and spiritual aspiration.

Key words: Eastern Bukhara, Hisor literary circle, Foriq Hisari, source, research, date of correspondence, memorial, written heritage, gazeli, beit.

Дар бораи муаллиф: Давлатова Холида Муллошоевна – номзади илмҳои филологӣ, ходими калони илмӣи шуъбаи таърихи адабиёти Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишонӣ:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992935108878.

Сведение об авторе: Давлатова Холида Муллошоевна – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела истории литературы Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992935108878.

Information about the author: Davlatova Kholida Mulloshoevna – кандидат филологических наук, senior researcher Institute of Language and literature named after Rudaki NAST. **Address:** 734025, Dushanbe City, Rudaki Ave., 21. Phone: +992935108878.

ТДУ: 891.550.09+891550.092

АНДЕШАҲО ПИРОМУНИ ЗАМИНАҲОИ ТАЪРИХИИ ПАЙДОИШИ КИТОБҲОИ ФОРСИИ МАРБУТ БА ҲАЙВОНОТУ ПАРАНДАГОН

Собир Латифов

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Яке аз соҳаҳои дониши мардум дар дунёи қадим иттилоъ дар бораи аҳволу зиндагии ҷондорон, баҳусус, ҳайвоноти шикорӣ будааст. Сайд бо шикарах ё ҷонварони шикорӣ аз замонҳои бисёр қадим дар Эрон маълум будааст ва дар дарборҳои дастгоҳи шоҳону амирон бозу юзҳои шикориро тарбияту дастомӯз мекардаанд. Таваҷҷуҳ ва инояти подшоҳону бузургон ба шикор бо ҳайвоноти шикорӣ сабаб шуд, то гурӯҳе ба таҳқиқ дар аҳволи онҳо бипардозанд ва китобҳоеро ба номҳои «Бознома», «Шикорнома», «Сайднома», «Шукранома» таълиф наоянд.

Дар петроглифҳо, катибаҳо ва китобҳои динӣ, дар асарҳои таърихиву адабӣ ишоратҳои бисёре дар мавриди шикор қардани ҳайвонот ва ром қардани онон мисолҳои зиёде сабт шудааст, ки то замони мо боқӣ мондааст. Аз ҷумла дар достони «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ чунин омадааст, Каюмарс аввалин касе буд, ки ҳайвонот ба он унс пайдо қард ва ба ӯ наздик мешуданду меоромиданд:

*Даду дом- ҳар ҷонвар, к-аш бидид,
Зи гетӣ ба наздики ӯ орамид.
Зи мургон ҳамон он ки буд нексоз,
Чу бозу чу шоҳини гарданфароз,
Биёварду омӯхтанишон гирифт,
Чаҳоне бад-ӯ монд андар шиғифт [10, 7].*

Аз ин достони Каюмарс чунин бармеояд, ки ӯ ҳайвонотро дар набард бо душманон ба қор гирифта ва дар сипоҳи ӯ паланг, шер, гургу бабр мечангиданд ва ҷонварони дарандаву мургони шикорӣ дар хидматаш будаанд. Ҳамчунин

достони баргузидани ҳайвонот ва бархе аз ононро ром карданро ба Каюмарс нисбат додаанд:

Замоне Каюмарс дар роҳ хурӯси сафедеро дид, ки бо море ба хотири мокиён ҳарб мекард. Гуфт: Аз мурғон ин аҷаб мурғе ҳаст, ки ба хотири чуфташ бо душмани инсон ҳарб мекунад. Пас морро бикӯшт ва хурӯсу мокиёно ба миёни фарзандони хеш бурду гуфт:

Эшонро неку доред, ки таъби ӯ ба таъби одамай наздик аст ва Аҷам хурӯс ва бонги ӯ ба вақт, хосса хурӯси сафедро хучаста доранд ва гӯянд: Хонае, ки хурӯс бошад девон андар наёянд.

*Чу ин карда шуд, мокиёну хурӯс
Куҷо бархурӯшад гаҳи захми кӯс,
Биёварду яксар чунон чун сазид
Ниҳуфта ҳама судмандӣ гузид.
Чунин гуфт, к-«Инро ниёиш кунед,
Чаҳонофаринро ситоиш кунед..»*

Тибки ҳамин ривоят, Ҳушанг низ ба сагон шикор омӯхта аст. Албатта сагон шикорро медонистаанд; манзур аз таълими хосси ин сагон аст, то онон ба истилоҳи «Сагони шикорӣ» шаванд, яъне саге, ки шикорашро пас аз гирифтани ба назди инсон меоварад. Пас аз Ҳушанг Таҳмурас ба ром кардани ҳайвоноти шикорӣ пардохт. Аз ҷонварони раманда сияҳгӯшу юзро интиҳоб намуд. Ва ононро аз дашту кӯҳ ба дом гирифта овард ва ба ҳамин тариқ, аз парандагон бозу шохинро шикор кардан омӯхт ва дар бобаташон таълим фармуда буд, то ононро гарм бинавозанд ва ҷуз бо овози нарма нахонанд. Ва ин амр мардумонро бисёр шигифтангез кард во онҳо аз корҳои аҷибро аз Таҳмурас меомӯхтанд.

Дар достонхое, ки аз Эрони бостон ба ҷой мондааст, ишорате ҳаст бо ин ки Ҳушанг, Пешдоди аввал, касе буд, ки фармуд, то гов ва гӯсфанд ва дигар ҳайвоноти дарандау газандаро кушанд, ва низ Таҳмурасро аввалин касе донистаанд, ки чорпоёнро ром кард, ӯ ҳамчунин нахустин касе буд, ки аз пӯсти ҳайвонот барои пӯшиши тан истифода кард Ҳушанг буд. Ҳушанг либос аз пӯсти санҷоб, коқум, рӯбоху самур тайёр намуд ва бад-ин гуна аз чарми чорпоён болои одамон бипӯшонид [11, 8-9]

Аз «Шоҳнома»-и ҳаким Фирдавсӣ бармеояд, ки то замони Заҳҳок парвариши ҳайвонот фаровон набуд, инсон аз гӯшти ҳайвонот кам истифода мекард, ғайр аз рустаниҳо чизе дигар намеҳурд ва ҳар чизе, ки дар замин сабз мешуд, онро истемол мекард. Аз гӯшти ҳайвонот хӯрок пухтан огоҳӣ надошт, зоҳиран шикори ҷонварон дар байни одамон кори нописанд буд ва аз он нафрат доштанд.

Тибки ривояти «Шоҳнома», Аҳриман дар замони Заҳҳок тадбири шикори ҳайвонот кард, то Заҳҳокро бо хун парварату далер кунад ва ӯро ба фармони худаш дароварад. Нахуст Заҳҳокро зардии тухмро хӯронд ва чанд муддат бо он хушҳол буд. Заҳҳок бихӯрду ба ӯ саҳт офарин кард. Аҳриман Заҳҳокро ваъда дод, ки фардо хӯрокҳои дигар низ омода мекунад, ва ҳама шаб дар андеша буд, ки фардо чӣ бипазад. Чун фардо шуд хӯришҳо аз кабку тазарви сафед тайёр кард ва бо дили пурумед омад. Заҳҳок чун хӯрд, меҳрашро ба Аҳриман супурд. Ва рӯзи севум хуни мурғ ва барра биёрист ва рӯзи чаҳорум аз гӯшти гови ҷавон хӯриш сохт ва бо гулобу заъфарон омехт. Чун Заҳҳок бихӯрд, шигифт омадаш ва аз ӯ пурсид, ки чӣ орзу дорӣ? Аҳриман китфонашро бўса дод ва ду мори сиёҳ аз он баромад [12, 11-14]

Ба ҳамин назар маълум мешавад, ки қавмҳои нахустини эронӣ гӯштро дар хӯриш истифода намекардаанд. Аз «Авесто» бармеояд, ки ин гурӯҳ дар маконҳои сард мезистаанд ва заруратан бояд монанди қавмҳои минтақаи сард аз шикор қуввату неру гиранд. Дар «Авесто» чунин омадааст: «Аз гушт хӯриш сохтан ба Ҷамшед пайваста аст» ва аз ин ки Ҷам ба мардум хӯрдан омӯхт.

Мақсад он нест, ки дар миёни эронӣён гӯшт хӯрдан раво набудааст. Дар ин ҷо яке аз ихтирооти Чам ёд шудааст ва он аз гӯшти чорпоён хӯриш сохтааст.

Замони оғози хӯрдани гӯшти ҳайвон низ дар «Таврот» ба дурустӣ доништа намешавад. Истифодаи гӯшти ҳайвонот дар замони сафари Нӯҳи пайғамбар гуфта мешавад. «Он ҳазрат иҷоза ёфт, ки ҳайвоноти аҳлӣ ва ваҳширо пас аз забҳу рафтани хун бихӯред». Ва зоҳиран манзур ҳамаи хӯриш сохтан аз гӯшти ҷонварон будааст. Низ аз навиштаҳои китоби муқаддас маълум мешавад, ки зиндагӣ қавмҳои қадим ба шикору шубонӣ ва маҳсулоти шоишта ва ғалау рама вобаста будааст.

Низ аз навиштаҳои китоби муқаддас маълум мешавад, ки зиндагии ақвоми қадим ба шикору шубонӣ ва маҳсулоти шоиштаву ғалаву рама вобаста будааст.

Бино бар назари донишмандони заминшинос, инсон дар даврони ҷаҳоруми заминшиносӣ дар ҳамвориҳои замин пайдо шудааст. Дар қавмҳои, ки аз қарни нуздаҳум шуруъ шуда буд, бисёре аз осори башари қабл аз таърих ба даст омадааст ва қадимӣ будани ин осор дар замони пайдоиши аҳроми сегона ва қавмҳои подшоҳони Бобул ба даст омадааст. Ин қавмҳои исбот кард, ки инсонии ин замон аз кишоварзӣ ва кишти ғиёҳҳо хабар надиштааст.

Албатта маълум аст, ки инсон аз замонҳои қадим бо дигар ҳайвонот мезиштааст. Осори даври мезолит нишони он аст, ки хусусан дар маҳалҳои соҳили Каспий ба таври муфасссал тадқиқ шудааст. Намунаи барҷастаи он – ғори Ҷибол мебошад. Дар Аврупо, ки таҳқиқоти бештаре дар ин замина кардаанд, маълум шудааст, ки башар нахустин бо мамонт ба як навъи фил, ки имрӯза аз байн рафтааст ва яшқҳои ҳамидае аз ду паҳлӯи даҳон дошт ва бозмондаҳои онро дар яхистони Сибир пайдо кардаанд, ҳамчунин ҳуки ваҳшӣ ва асп ваҳшӣ, навьё аз аспҳои бузурги обӣ, гови ваҳшӣ, бабрҳои тез дандону шер ошноӣ доштааст. Эҳтимол инсон дар он рӯзгорон аз роҳу расми шикор оғозӣ надишта, аксаран аз пасмондаи шикори ҳайвоноте чун бабр баҳра мегирифтааст [3, 20-23].

Қадимтарин тасвириҳои рӯйи санг гувоҳи рӯзгори одамон буда, дар қавмҳои илмӣ осори ҷонвароне чун асп, гов, ва буз ёфт шудаанд, ки инсонҳои қадим онҳоро ром кардаанд. Ҷонварони дигаре ҳам будаанд, ки бо гузашти замон аз байн рафтаанд ва имрӯз устухонбандию шакли онҳоро дар китобҳои табиӣ дидан мумкин аст ва низ дар манотиқи гарм осоре аз қафтору шер ва дар навоҳии сард аз ғавазн ёфтаанд, ки мутааллиқ ба ҳамаи даврон аст, ки мавриди таваҷҷуҳи муҳақиқони таърихи бостон қарор гирифтааст.

Равшан аст, ки таваҷҷуҳ ба шикор таҳаввулот дар зиндагии башар ба вучуд овард. Ва инсонҳо дар сохтани лавозимоти шикорӣ шуруъ карданд, то сайдери ба осонӣ ба даст оваранд. Дар қавмҳои гарм, ки зиндагӣ осонтар буд, одамон ба осонӣ метавонистанд дар қанори рӯдҳо ва қӯлҳо зиндагӣ кунанд ва аз санг, ба хусус аз ҷаҳмохсанг, табарҳову найзаҳо ва ашёҳои, ки ба рӯзгорашон муфиду осон буд, месохтанд, устухону шохҳои ҳайвонот низ дар радифи онҳо буд. Дар қавмҳои бостоншиносон лавозимоти шикорӣ, ханчару қорди нӯгтез, ки одамон аз шохҳои ҳайвонот сохтаанд, пайдо шудаанд.

Дар минтақаҳои сард зиндагӣ душвор буд. Дар ин минтақаҳо бо тағйири фаслҳои сол ва тағйироте, ки дар обу ҳавои минтақа мешуд, ҳайвонот маконашонро тарк мекарданду ва ба қавмҳои барояшон мувофиқ мерафтанд. Чун одамон акнун гӯшти ин ҳайвонотро низ меҳӯрданд, ба ин сабаб ба дунболи шикори онон буданд. Шикори асосияшон дар ин маконҳо ғавазн буд. Ин ҳайвон ба фаровонӣ ёфт мешуд ва ҳуруқи муносиб барои одамон буд. Одамон на танҳо гӯшти онро меҳӯрданд, балки аз шоху устухону пӯсту рӯдаҳои лавозимоте, ки барои онҳо эҳтиёҷ доштанд, месохтанд, ки хунари маҳсулоти талаб мекард ба баъд оғози сохтани лавозимоти қолабҳо, олатҳои пармакунӣ, абзорҳои партобкунанда буд.

Зиндагии одамон ба ҳаракати ин ҳайвонот вобастагии зиёд дошт ва ба воситаи ҳамон лавозимот зиндагии ҳайвонотро душвор месохт ва дар зиндагияшон таъсиргуздор буд. Аммо дар натиҷаи иваз кардани гавазнҳо ҷойи маконашон барои қабилу шикорчиёнаш саҳт ва душвору хастакунанда буд ва ононро нотаваон кард.

Дар ғори Чиболӣ Пирна (*номи силсилакӯҳҳои Чибол миёни мамлакати Фаронса ва Испания тақрибан 430 ҳазор тӯл кашидааст.*) петроглифҳо аз одамони ибтидоӣ боқӣ мондаанд. Дар ин петроглифҳо гавазну моҳии зиёд тасвир шудааст. Ба назар меояд, ки одамони ин аср аз ин ду ҳайвон баҳраи бештаре мебурдаанд ва аз ин рӯй, онҳоро дӯст медоштанд ва шояд боэътибор мешумурданд. Оё ин амр наметавонад муқаддимае барои парастии ҳайвонот, ки зоҳиран дар байни мисриён маъмул будааст ва андак-андак масалаи парастииро дар зехни инсон ба вучуд оварда бошад. Намунае аз ин эҳтиром ба ҳайвонпарастӣ ҳангоми омадани ориёӣҳо ба Ҳинд назди Ногоҳо (*дар асотирӣ Ҳинд номи умумӣ барои мор аст*) дида мешавад [8, 21-24].

Панҷ ҳазор сол пеш аз милод, бо оғоз ёфтани давраи беобӣ, ки оби дарёи марказии Эрон хушк мешавад, рӯдхонаҳои ҳамвориро гиёҳҳо сабзпӯш карданд, ҷонварон аз кӯҳҳо ба ин даштҳо сарозер шуданд, чун инсонҳо аз шикор зиндагии худро пеш мебурданд, дар пайи онон дар даштҳо сокин шуданд [13, 57-59].

То он ҷое, ки медонем, инсон давраи палеолит дар минтақаи сард барои омода кардани хӯрок аз шикор истифода мекард ва ба дунболи галаи ҳайвонот, ки аз макон ба маконҳои дигар ҳаракат мекарданд, мерафт ва наметавонист дар як ҷо бимонад ва сарзамине интиҳоб кунад ҳукумат бунёд намояд.

Ба ҳамин минвол, дар ин тағйирёбии иқлим дигаргунӣ пайдо шуд ва мардум рафта-рафта ба дунболи галаҳо дар ҳаракат буданд ва пай бурданд, ки ҷонваронро ба маконҳои барояшон муносиб равона кунанд ва дар мавқеи саҳт, ки алаф бар онон камёб шавад, ба онон хӯрок фароҳам мекарданд. Пас аз он омӯхтанд, ки гиёҳҳоро захира кунанд аз тухми онҳо истифода кунанд, ки ба ин васила кишти донаҳо аз ҳамин замон миёни одамон ривож ёфтааст.

Ром кардани ҳайвоноту чорпоён ба хоҷири қурбонӣ кардан буд ва аҳаммият дар пешрафти тамаддун дорад. Дар ҳазораи 4 то 5-и қабл аз милод инсонҳое, ки дар канорҳои соҳилу дарёчаҳо мезистанд, ба ром кардани гов, буз, гӯсфанд машғул шуданд. Дар аввалҳои асри биринҷ ба парвариши хук таваҷҷуҳ намурад. Ҳамчунин аз шири ҳайвонот барои ғизо истифода мекарданд.

Дар ин даврон одамон аз санг хона сохтанро наметавонистанд ва кулбаҳое аз шохӣ дарахтон месохтанд, шикор мекарданду кӯшишҳои дар кишоварзӣ ва захира кардани озуқа доштанд. Ва бозмондаҳои устухонҳои гову гӯсфандҳои ромшударо бостоншиносон зимни қовишҳо пайдо карданд.

Дар ҳазораи чоруми қабл аз мелод устухони гӯсфанду гови ромшуда наъе аз устухонҳои сағи тозӣ ва асп ба даст омадааст. Ва чорпойи кӯчаки тануманду ҷасуре бо ёли ғафсу барафрошта ба назар мерасад, ки аз табақаи миёни гӯрхар ва аспӣ зоти нав бошад, ва ин чорпоён барои бурдани борҳои қорвон ва кишту қори саҳрои истифода мешуданд.

Ба назар мерасад, ки истифодаи аз ин ҳайвон дар натиҷаи шикори ҳайвонот ба даст омадааст, зеро чунонки хоҳем دید, тавассути асп шикор дар даштҳо анҷом меёфт. Сағро низ хеле пеш инсон ром карда ва бо кумаки он галаҳоро дунбол мекард. Дар қовишҳои минтақаи Шуш дар байни сафолҳои инсон, ки бо рангҳои муҷассамаҳои сағ мусаввирӣ шудаанд, ҳифз гардидаанд, ки мутааллиқ ба аспӣ мебошад, ба даст омадааст.

Ром кардани ҳайвонот ва донаҳое барои кишт дар натиҷаи шикори одамон ба даст омадааст, зеро ӯ дигар маҷбур набуд, ки дигар барои хӯрок шикор кунад

метавонист дар ҷойи муносиб сокин шаваду аз парвариши ҳайвоноту кишти зироат истифода намояд.

Ба ҳар ҳол кишоварзӣ, чорподорӣ ва кори тавлидӣ инсонҳоро аз вазъе, ки барои зиндагии рӯзмарра, ки маҷбур ба шикор будан оҳиста, оҳиста аҳаммияти худро аз даст дод, аз сабаби маҳдуд шудани шикор одамон кишткардану парвариши ҳайвонотро роҳандозӣ намуданд [2, 18-20].

Бо парвариши гиёҳ таҳти шароити муайяни дигар дар сарзаминҳое, ки муносиб барои зиндагии бодиянишин буд, чун навоҳии атрофи дарёи Дачла ва Фуроти Байнаннаҳрайн ва дарёи Карха ва дарёи Нил тамаддуни ибтидоӣ пайдо шудаву рушд кардааст ва насли инсон зиёд шуд ҳайвоноти ваҳши аз ин сарзаминҳо ронда шуданд, ва шароити зиндагӣ барои ин қавмҳои мутамаддин фароҳам шуд.

Тибқи «Шоҳнома»-и ҳақим Фирдавсӣ, Ҳушанг бунёдгузори ин тамаддун аст. Ё Бобил ва Шушро бино кард ва ин ду аз қадимтарин марказҳои тамаддун дар ин навоҳӣ ҳастанд. Ҳушанг дастур дод, то ба кишоварзӣ машғул шаванд, ҳамчунин ба сохтани иморатҳо шуруъ кунанд ва таҳри ҷӯйу наҳрҳоро омода созанд.

Барои сокин шудан дар гузаргоҳҳои ҳайвоноту маконҳои сайд ва ром кардани ҳайвонот аз қабилӣ гову гӯсфанду буз ва монанди онҳоро ривоч дод. Барои кишти гиёҳону баҳра бурдан аз мева ва донҳои онҳо, бояд дарандагон ва ҷонварони зиёнкор куштаву ронда шаванд ва ҷойи амну муносиб ба вучуд ояд. Ситез бо ин ҷонварони зиёнкор лозиму муқаддас буд. Намунаҳое аз газанди ҷонварони ваҳширо дар достонҳо низ метавон ёфт, аз ҷумла, дар ривояти «Хусараву Ширин» чун азми тамошо карданд ва дар сабзаҳо оромгоҳе ёфтанд, ки ногоҳ тундшере аз беша баромаду дунбол бар замин мезаду гард мекарду дар лашкар афтод ва шоҳ ночор бе зиреҳ бо шамшер азми ӯ кард ва муште бар ӯ зад, ки аз хуш бишуд [9, 46-48].

Аз ин рӯ, шикори ҷондоронро ба сабаби газандашон лозим медонистанд ва албатта, нишоне аз зурмандӣ ва қудрати подшоҳону бузургон низ будааст. Гоҳе бонги ин ваҳшиён саҳмгин буд ва мардумон метарсиданд. Навиштаанд, ки дар замони Анӯшервон дар замини Аҷам шикол пайдо омад, ки ба Тозӣ «Ибни Овӣ» хонанд ва он ба замини Туркистон бувад ва бонги эшон бо саҳму бо ҳавл буд. Мардумон пиндоштанд, ки бонги дев аст. Анӯшервон аз он бонг пурсид Мубад гуфт: кордорони хироч бар раияят ситам кунанд. Ба ҳар шаҳре мубадеву олиме ҳаст, чаридаҳои хироч фиристед, гарна, чизе бештаре ситонанд. Ва Анӯшервон чунон кард. Мардум ҳилат карданд ва дом ниҳоданд ва шикол гирифтанду пеши ӯ бурданд. Гуфт: Ҳалқ бад-ин заифӣ ва бонг бад-ин саҳм аҷаб аст. Ва мардумон аз он бонги шикол натарсиданд [6, 1052-1053].

Ҳамин тариқ шикор ба василаи ҳайвоноту мурғони сайдгир пас аз дастомӯз кардани онон шуруъ шудааст. Дар ҳар сурат бо он ки дастае аз инсонҳо мутамаддин шуданд ва ба кишоварзӣ ва парвариши чорпоён пардохтанд, ҳамвора ба ҷондорони кӯху дашту дарё таваҷҷуҳ доштанд, зеро қисмате аз ғизои рӯзонаи ононро таъмин мекард.

Нахустин шикорномаҳо ҳамон петроглифҳои мебошанд, ки дар рӯи харсангу сангҳои шикорчиёни аҳди бостон аз худ барҷой гузоштаанд ва тасвири сайд ва расми шикор мавзӯи асосии чунин петроглифҳо будааст.

Дар навиштаҳои форсӣ-тоҷикӣ ва соири забонҳои эронӣ аҳди бостон ба мавзӯи сайд ба воситаи ҳайвоноту парандагон ишораҳои шудааст, ки намунаҳои онҳоро метавон аз нахусткиҳои мардумони эронитабор – «Авесто» ва матнҳои бозмондаи забони форсии бостон пайдо кардан мумкин аст. Дар миёни ин китобҳо дар даврони форсии аҳди Сосонӣ китобҳои марбут ба мурғони шикорӣ ҷойгоҳи хосса доранд, ки аксаран ба номи «Бознома» шуҳрат доранд, чунончи аз осори мактуб бармеояд, аз «Бознома»-и Баҳром ибни Шопур ё Баҳроми Гур

(421-439.) оғоз ёфтааст. Дар пайи он «Бознома»-и Ҷомосп таълиф кардааст, ки ба Кубод писари Фирӯзи Сосонӣ (488 м. ба баъд) нисбат дода мешавад.

«Бознома»-и мансуб ба Нӯшервон, ки дар муқаддимааш омадааст, ки: Бузургмехр ба фармони Анӯшервон, донишмандони Рум, Ироқ, Хуросон, ва Мовароуннаҳрро чамъ оварда ва аз онон хоҳиш карадааст, ки дар бораи он чи аз шикори боз медонанд, байни ҳам суҳбат кунанд ва баъд аз суҳбаташон ба таълифи китоби «Бознома» мепардозанд ва дар ин китоб зикр мекунанд, ки асли он аз замони Фаридун буда, дар замони Нӯшервон (531-579 м) дуҷумбора таълиф гардидааст.

Дар аксари «Бознома»-ҳо аз он ёд мешавад, ки ин китоб аз манобеи муҳими «Бознома»-ҳои арабӣ ва форсии даврони пеш аз исломӣ буда, Фахриддини Розӣ (544-606) дар китоби «Ситанӣ» матолиберо аз он нақл кардааст ва бар ҳамин асос ин китобро ба асри VI мансуб медонанд. «Бознома»-и дигар мансуб ба Парвиз Подшоҳи Порс (590-628 м). мебошад.

Ноғуфта намонад, ки Арасту дар китоби «Таърихи ҷонварон» матолибе низ дар бораи ин парандаи шикорӣ дорад. Ибни Битриқ ин асарро бо унвони «Ал-Ҳайвон» ба арабӣ дароварда, ки нусхаҳои он то ҳол махфӯз мебошад. Ибни Битриқ дар муқаддимаи ин асар аз Искандари Мақдунӣ гуфтааст, ки дар бораи мурғони шикорӣ ва фанни боздорӣ барои ӯ суҳан ғӯянд; Искандари Мақдунӣ аз донишмандони дарбори худ хоста буд, ки хулқу хислати боз ва бемориҳои он ва нишонаҳои он бемориҳо ва шеваи дармони онҳоро барои ӯ шарҳ диҳанд. Ва китоби «Ал-Ҳайвон»-и Ибни Битриқ дар ҳамин масоил таълиф шудааст. «Бознома»-и Табарӣ, ки таълифи Амир Зухриддин-уд-давла Абумансур ва Шамгирзиёӣ (323-356) ба забони табарӣ буда, дар аҳди Сосониён шинохта шудааст. Китоби Баҳроми ибни Шопур (Баҳорми Ғӯр 421-439 м.) ба номи Кубод писари Фирӯзи Сосонӣ (488 м ба баъд) тахрир гардидааст. Хусрави Парвиз (590-628). аз ин ҷаҳор китоб дар замони Хорунарашид (170- х қ) бо унвони «Китоб-ул-бозот-ил-фурс» ба арабӣ тарҷума шуда, дар маҷмуаи «Ал-васоқӣ» дар Китобхонаи Фотеҳи Истанбул мебошад.

«Бознома»-ҳои форсӣ аз Ҳоча Амидуллоҳ ибни Алфавориси Қанорезӣ (339х, қ), тарҷума аз бозномаи Нӯшервон (асри IV); «Ҷаворехномаи шаҳаншоҳӣ», тарҷумаи форсӣ «Бознома»-и Нӯшервонӣ идомаи ҳамон суннати бозноманависии форсӣ ба шумор мераванд. Гуфта мешавад, ки Абулбуҳтӣ (Абуалбаҳрӣ) ин «Бознома»-ро ба фармони Абуалӣ Балъамии вазир дар (352 қ.) барои Абдулмалик ибни Нӯҳ подшоҳи сомонӣ ба форсӣ даровардааст. Ин асар куҳантарин «Бознома»-и форсӣ ҳаст.

Аз Алӣ ибни Аҳмади Насавӣ (садаи 5 қ/ 11 м). Насавӣ аз ҳаштсолағӣ ба боздорӣ машғул буда ва дар 70 - солағӣ ба таълифи ин китоб пардохт ва таҷрибаҳои ва омӯхтаҳои худро дар он гирд овардааст. Ӯ дар ин китоб аз «Бознома»-ҳо ва боздорони бисёре ёд кардааст. Ин китобе қадимтарини бозномаи форсӣ ҳаст, ки то ҳол махфӯз монда ва дар 1354 шамсӣ ба қӯшиши Алӣ Ғаравӣ дар Техрон интишор ёфт.

Ҳоча Низомулмулки Тӯсӣ ба фармони Маликшоҳи Салҷуқӣ, ки дилбастагии шадид ба шикор бо мурғон дошт, доноӣ ин фанро аз Нишобур, Балх, Тирмиз, Марв, Ҳирот, Хоразм, Рум, Ироқ, Араб, Форс, Табрез, Систон, Ҳиндустон, Туркистон, Исфаҳон, Мисру Мағриб гирд овард, то донишҳои худро дар ин замина бо яқдигар дар миён ниҳанд.

Аз Ҳоча Муҳаммадсодиқ ибни Муҳаммадҷосиф низ бозномае боқӣ мондааст, дар (581 қ/ 1175 м.), барои Муҳиддуддини Фирӯзшоҳ - амири Балхнавишта шудааст. Нусхаҳои аз ин «Бознома» дар китобхонаҳои Бодлиён ва Анҷумани осийи Бангол боқӣ мондааст. «Бознома»-(садаи 6 қ/12 м) дар се нусхаи пурхато ва ноқис аз ин асар дар китобхонаи Малики Техрон, Осорхонаи Бритониё ва Китобхонаи Маҷлиси Эрон нигоҳдорӣ мешавад.

«Бознома»-и манзум аз Амир Хусрав Дехлавӣ (651-825) ҳудуди 220 байт, ки дар девони ӯ омадааст. «Шикорномаи Элхонӣ» аз Алӣ ибни Мансури Ҳалвонӣ, ки онро барои тағои Темур -Элхони муғул ва фармонравои Хуросон (737-753 қ / 1337-1352 м) таълиф кардааст ва дар муқаддимааш омадааст, ки асли ин китоб ҳамон «Сайдномаи Маликшоҳӣ» буда, муаллиф шаш боби онро дар бораи шохину шуанқор ва чигунагии шикори шеру паланг ва ҷуз онҳоро бад-он афзудааст. Аз ин асар нусхае дар Эрон, Туркия, Покистон ва Ҳиндустон боқӣ мондааст. «Бознома»- и «Сайидмурод фӣ қавонин-ис-сайёд», таълифи Худоёрхон ибни Ёрмуҳаммад Довуди Аббосӣ мебошад. «Бознома»-и таълифи Алӣ ибни Муҳаммад Мутаббаб дар (721 қ) барои Қутбиддини Таҳамтаншоҳ аз мулуки Ҳурмуз навишта ва дар китобхонаи Маҷлиси шурои исломии Эрон мавҷуд аст. «Қаворехномаи имомия», ё «Қавонин-ус-сайёд», аз Довуд ибни Ёрмуҳаммад, мулаққаб ба «Худоёрхони Аббосӣ» (садаи 8 қ / 14м). Бархе онро мутааллиқ ба (садаи 12 қ / 18 м) донистанд. Ин асар дар соли 1908 милодӣ дар Калкутта ба ҷоп расонидааст. Китоби дигаре «Ат-тазқират фӣ илм-ил-баздат», аз Муҳаммад ибни Алӣ Зоҳиди Шуштарӣ (садаи 8 қ/ 14 м), ки ба шайх Ҳасан Чалоири Элконӣ тақдим шудааст. Ин асар тарҷумаи китоби « Парвариши бози кундӣ» аст. «Бознома»-и Чамшед» тарҷумаи Алӣ Ҳайдари Табрзии Қушчибошӣ аст. «Бозномаи манзум», ки нусхае аз он дар китобхонаи Ҳамидия ниғаҳдорӣ мешавад. «Бознома» аз Ғиёсиддин Алӣ ибни Ҳусайн ибни Алӣ Мирон Ҳусайни Исфahонӣ (859 қ / 1455м) таълиф шудааст, нусхаи дар китобхонаи Бодлиён ниғаҳдорӣ мешавад [4. ҷ 11, с ш 43 49.]

«Бознома»-и муаллифи гумном, ки иборат аз 72 боб буда, дар соли 970 қамарӣ (1573 мелодӣ) таълиф шудааст ва низ « Шикорнома»-и Ҳусайн ибни Рухуллох, Ҳусайни Табасӣ, мулаққаб ба «Садри Ҷаҳон» (асри X қамарӣ – асри XVI мелодӣ), Низомуддин Алии Марғинонӣ (асри X қамарӣ), ки нусхаҳои он дар осорхони Британия ва китобхонаҳои Малики Техрон ва Донишгоҳи Техрон маҳфузанд, дар радифи ҷунин асарҳо қарор доранд. Қобили зикр аст, ки «Дастур-ус-сайд», аз Муҳаммад Ризо Алихон ибни Хоҷа Юсуф (1083қ – 1672 м), дар аҳди ҳукумати Аврангзеб - подшоҳи Ҳинд, таълиф шудааст аз 77 боб иборат аст ва нусхаҳои дар Ҳиндустону Покистон бар ҷо мондааст. «Рисола дар шикор», аз Мучададдин ибни Муҳаммад Шафеъ Ҳошимӣ Аббосӣ (садаи 11 қ /18 м), ки барои Абдуллоҳхон аз фармонравоеи аҳди Суфӣ навиштааст ва бахши умдаи ин рисола дар бораи парандагони шикорӣ аст ва бавижа ба масоили фикҳи шикорро дар бар мегирад. «Бознома»-и Носирӣ аз Темур Мирзо Аҳсом-уд-давла (садаи 13 қ/ 19 м). Ин асар дар Техрон (1275 қ) ва Бомбай (1305 қ) ба ҷоп расида, ба забони англисӣ низ тарҷума шудааст. «Анис-ул-мурод» дар фанни боздорӣ, аз тарафи Муҳаммад Ҳусайн бинни Ҷаводи Ҳусайнӣ (садаи 13 қ/ 19 м), навишта шуда, дар Бомбай ба ҷоп расидааст. «Шаҳбознома»-и Ҷамолиддин Мирзо- наводаи Фатаҳлишоҳи Қочор (садаи 13 қ). Як нусхаи дар китобхонаи Донишгоҳи Техрон ниғаҳдори мешавад [1, 37-45].

Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки бо ром қардани ҳайвоноти ваҳшӣ ва шикори онҳо ва ба кишоварзӣ рӯ овардани инсонҳо як дунёи нав пайдо шуд ва рафта-рафта инсонҳо ба бунёди манзилу маконҳо низ пардохта ва зиндагии навро пайдо қарданд ва дар бобати рӯзгори гузашташон петроглифҳо боқӣ гузоштаанд, ки дар бобати онон ҷандин рисолаи китоб иншо қардаанд, ки ҳамакунун мавриди пажӯҳиши донишмандони дохиливу хориҷӣ мебошад.

КИТОБНОМА

1. Бознома. – Муаллифи номаълум. – 970 ҳ. / 1573 м. – (Маълумот аз дастнависҳо: Осорхонаи Бритониё, Китобхонаи Малики Техрон, Донишгоҳи Техрон).
2. Ганҷавӣ. Хусрав ва Ширин / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 464 с. – С. 362–365.
3. Ғафуров, Б. Тоҷикон: дар 2 ҷ. / Бобочон Ғафуров – Душанбе: Дониш, 2008. – 869 с.

4. Донишномаи ҷаҳони ислом. – Мақола: «Боз ва Бозномаҳои форсӣ (Ҳунари мардумии давраи асри XV)». – № 177–178. – С. 37–45.
5. Мавлавӣ, Муҳаммадалӣ. «Бозномаҳо» // Доиратул-маорифи бузурги исломӣ. – Ҷ. 11. – Мақолаи № 4349.
6. Марғинонӣ, Низомуддин Алӣ. Асарҳои марбут ба шикор / Низомуддин Алиӣ Марғинонӣ. – Асри X ҳ. – (Нусхаҳои хаттӣ дар китобхонаҳои Бритониё ва Эрон).
7. Разоқӣ, Маҳмуд. Тарихи сиёсии Эрон / Маҳмуд Разоқӣ. – Чопи «Сӯид», 2012. – 306 с.
8. Табарӣ, Абуҷаъфар Муҳаммад ибни Ҷарир. Таърихи Балъамӣ / таҳр. Муҳаммад Тақӣ Баҳор (Маликушшуаро); ба кӯшиши Муҳаммад Парвини Гунбодӣ. – Ҷ. 2. – Техрон: Тобиш, 1353 ҳ. / 1975. – 1265 с.
9. Фирдавсӣ. Шохнома / таҳр. Жул Мол / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Беҳзод, 1375 ҳ. / 1997. – 824 с.
10. Фирдавсӣ. Шохнома / таҳр. Жул Мол / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Беҳзод, 1375 ҳ. / 1997. – 824 с.
11. Фирдавсӣ. Шохнома / таҳр. Жул Мол / Абулқосим Фирдавсӣ. – Душанбе: Беҳзод, 1375 ҳ. / 1997. – 824 с.
12. Худодойён, Ардашир. Таърихи Эрони бостон / интишороти «АСОЛАТИ ТАНШЕР». – 1378 ҳ. / 1998. – 228 с. – С. 18–20.
13. Ҳусайн ибни Рухуллоҳ (Ҳусайни Табасӣ, Садри Ҷаҳон). Шикорнома. – Асри X ҳ. (XVI м.). – (Маълумот аз нусхаҳои хаттӣ).
16. Шарифов, Х. Сухан аз адабиёти миллий / Худой Шарифов. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсии-тоҷикии Сафорати Ҷумҳурии Ислонии Эрон, 2009. – 476 с.

АНДЕШАҶО ПИРОМУНИ ЗАМИНАҶОИ ТАЪРИХИИ ПАЙДОИШИ КИТОБҶОИ ФОРСИИ МАРБУТ БА ҶАЙВОНОТУ ПАРАНДАҶОН

Дар таҳқиқи риштаҳои донишҳои мардумии ҷаҳони бостон, маълумоти марбут ба зиндагӣ, одот ва ҷойгоҳи иҷтимоии ҷондорон, бахусус ҷайвоноту парандагонӣ шикорӣ, аҳамияти вижа дорад. Дар Эрони қадим шикор бо ҷайвоноти кӯшанда – сағҳои тозӣ, юзҳо, бозу шукрҳо – ривози густурда дошт ва дар дарбори подшоҳон гурӯҳҳои махсуси боздорону юздорони касбӣ фаъолият мекарданд. Ин суннат дар осори адабӣ ва таърихӣ, аз ҷумла дар «Шохнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ, «Хусраву Ширин»-и Низомии Ганҷавӣ ва «Тоҷикон»-и Бобоҷон Гафуров инъикос ёфтааст.

Ба силсилаи манобеъи қадиме, ки аҳвол ва истифодаи ҷайвоноти шикориро бозтоб медиҳанд, як қатор асарҳои махсуси илмӣ-таълимӣ низ дохил мешаванд. Аз ҷумла, «Бознома»-и муаллифи гумно, ки дар соли 970 қамарӣ (1573 мелодӣ) таълиф шуда ва 72 бобро фаро мегирад; «Шикорнома»-и Ҳусайн ибни Рухуллоҳ, маъруф ба Ҳусайни Табасӣ ва Садри Ҷаҳон (асри X қамарӣ / XVI мелодӣ); инчунин осори Низомуддин Алиӣ Марғинонӣ (асри X қамарӣ). Нусхаҳои хаттии ин асарҳо дар Осорхонаи Бритониё, Китобхонаи Миллии Малики Техрон ва Китобхонаи Донишгоҳи Техрон нигоҳдорӣ мешаванд.

Петроглифҳо ва осори таърихӣ Эрони Қадим низ далели ташиқули куҳанбунёди ин анъанаҳо мебошанд. Мақола заминаҳои таърихиву фарҳангии пайдоиши китобҳои форсии марбут ба ҷайвонот ва парандагонро баррасӣ намуда, нақши онҳоро дар рушди донишҳои мардумӣ ва тамаддуни ориёӣ меомӯзад.

Калидвожаҳо: Шоҳнома, Эрон, Туркистон, Туграл, Фурот, Бобул, Шуш, Байаннаҳрайн, Хусраву Ширин, Хушанг, Чиболи Пирна, Сагони шикорӣ, Боз, Юз, Гӯрхар Гавазн, Саги тозӣ, Петроглифҳо.

РАЗМЫШЛЕНИЯ О ИСТОРИЧЕСКИХ ПРЕДПОСЫЛКАХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПЕРСИДСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ, ПОСВЯЩЁННЫХ ЖИВОТНЫМ И ПТИЦАМ

В исследовании народных знаний древнего мира особое значение имеют сведения о жизни, повадках и социальном статусе живых существ, особенно охотничьих животных и хищных птиц. В Древнем Иране была широко распространена охота с борзыми собаками, гепардами, соколами и кориунами, а при царских дворах действовали специальные группы профессиональных ловчих и укротителей. Эта традиция отражена в литературных и исторических источниках, таких как «Шахнаме» Фирдоуси, «Хусрав и Ширин» Низами Гянджеви и «Таджики» Бободжона Гафурова.

К числу специальных научно-практических трудов о животных относятся «Бознома» неизвестного автора, созданная в 970 году хиджры (1573 г.) и состоящая из 72 глав; «Шикорнома» Хусейна ибн Рухуллоа, известного как Хусейн Табаси (Садри Джахан) (X век хиджры / XVI век), а также труды Низамуддина Али Маргиниани (X век хиджры). Их рукописи хранятся в Британском музее, Национальной библиотеке Малика в Тегеране и библиотеке Тегеранского университета.

Петроглифы и археологические свидетельства Древнего Ирана подтверждают древность формирования этих традиций. Статья рассматривает историко-культурные предпосылки появления персидских сочинений о животных и птицах и их роль в развитии народных знаний и иранской цивилизации.

Ключевые слова: Шахнаме, Иран, Туркситан, Туграл, Евфрат, Вавилон, Сузы, Месопотамия, Хусров и Ширин, Хушанг, гора Пирна, охотничьи собаки, сокол / кориун, гепард, кулан (дикий осёл), олень, собака породы борзых, петроглифы.

REFLECTIONS ON THE HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE EMERGENCE OF PERSIAN WORKS RELATED TO ANIMALS AND BIRDS

In the study of ancient folk knowledge, particular importance is given to information about the life, habits, and social role of living beings, especially hunting animals and birds of prey. In ancient Iran, hunting with trained greyhounds, cheetahs, falcons, and kites was widespread, and royal courts maintained specialized groups of professional falconers and cheetah trainers. This tradition is reflected in literary and historical sources such as Ferdowsi's *Shahnameh*, Nizami Ganjavi's *Khosrow and Shirin*, and Bobojon Gafurov's *Tajiks*.

Among the scholarly and instructional works documenting the practices of hunting and the use of trained animals are the «*Boznam*», written by an anonymous author in 970 AH (1573 CE) and comprising 72 chapters; the «*Shikarnama*» of Husayn ibn Ruhullah, known as Husayn Tabasi (Sadri Jahan) (10th century AH / 16th century CE); and the works of Nizam al-Din 'Ali Marghinani (10th century AH). Manuscripts of these texts are preserved in the British Museum, the Malek National Library in Tehran, and the Library of the University of Tehran.

Petroglyphs and archaeological remains of Ancient Iran further attest to the long-standing development of these traditions. The article examines the historical and

cultural foundations of the emergence of Persian works devoted to animals and birds and explores their role in the evolution of folk knowledge and Iranian civilization.

Key words: *Shahnameh, Iran, Turkistan, Tughral, Euphrates, Babylon, Susa, Mesopotamia, Khosrow and Shirin, Hushang, mountain Pirna, hunting dogs, falcon / kite, cheetah, kulan (wild ass), deer, greyhound breed dog, petroglyphs.*

Маълумот доир ба муаллиф: Латифов Собир – ходими илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишони:** 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: +992 935913216. **E-mail:** obxarv2011@mail.ru

Об авторе: Латифов Сабир – научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудакі Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, проспект Рудакі, 21. **Тел.:** +992 935913216. **E-mail:** obxarv2011@mail.ru

Author Information: Latifov Sobir – Research Fellow at the Rudaki Institute of Language and Literature, National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue 21. **Phone:** +992 935913216. **E-mail:** obxarv2011@mail.ru

ТДУ: 889.990

НАРИМОН БАҚОЗОДА ВА РАВАНДҲОИ ИНКИШОФИ НАЗМИ БАЧАГОНА

Салима Судурова

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ҳарчанд таърихи пайдоиш, ташаккул ва таҳаввули адабиёти бачагонаи тоҷик, аз ҷумла, шеърӣ атфол ба замони муайян маҳдуд нашуда, давраҳои гуногунро дар бар мегирад, вале аксари муҳаққиқон нимаи дуввуми садаи бистро «давраи такомил ва инкишофи адабиёти бачагонаи тоҷик», бахусус шеърӣ атфол ба шумор овардаанд [2, 171]. Ба ин далел, ки маҳз дар ҳамин давра шеърӣ атфол дар адабиёт ва ҷомеа ҷойгоҳи хос пайдо карда, аз ҷиҳати мундариҷа ва сохтори жанрӣ низ таҳаввул пайдо кард.

Ба ифодаи дақиқтар, давраи муҳимми инкишофи шеърӣ атфол аз нимаи дуввуми солҳои панҷоҳмӯми садаи бист ибтидо гирифта, имтидод ё дунболои мантиқии суннатҳои қаблӣ ин навъи шеър мебошад, ки реша дар таҷриба ва ҷустуҷӯҳои ҳунарии шоирони классик ва муосир, аз ҷумла, устод Айни, Лоҳутӣ, Пайрав, Ҳабиб Юсуфӣ, Деҳотӣ ва дигарон дорад.

Воқеиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва адабӣ фарҳангии давраи мазкур, ки то ҷое омили тақонбахши пайдоиш ва равнақи ҷараёни озодандешӣ ва дарки ҳақшиносонаи ҳақиқати ҳаёт гардид, зеро таъсири инқилоби илмӣ-фанӣ (техникӣ) ва муносибатҳои нисбатан бегаразона ба адабиёт ва шахсиятҳои адабӣ заминаи воқеиро барои ҷустуҷӯ ва тозақориҳо дар шеърӣ кӯдак ба вучуд овард. Маҳз дар ҳамин давра ҷустуҷӯҳои шоирон дар ин самт равнақ ёфта, натиҷаҳои дилхоҳ ба бор овард. Дахҳо маҷмуаи шеърӯ таронаҳо ва афсонаҳои дostonҳои бачагона ба ҷоп расиданд, ки далели гуфтаҳои болост.

Дар ин давра шоирони ҳунарманд бо мақсади амалӣ кардани ҳадафҳои эҷодӣ, бо ниятҳои тозақорӣ ва ифодаи диди амиқи зебоишиносӣ ба эҷоди шеърӣ атфол пардохта, шеърӯ dostonҳои қобили таваҷҷуҳ ба майдон оварданд, ки дар мақолаи мазкур баъзе паҳлуҳои ҷустуҷӯҳои онҳо мавриди таҳқиқу баррасӣ ва арзёбӣ қарор мегирад.

Дар ҳақиқат аз миёнаи солҳои панҷоҳуми асри бист дар шеъри бачагонаи тоҷикӣ ҷунбиш ва гардишу таҳаввули ҷиддӣ ва тоза ба сӯи дарки воқеиятҳои зиндагӣ, зиндаву таъсиргузор ба тасвир овардани мавзӯҳои ба ҳаёт ва рӯҳияи кӯдакон алоқаманд ба амал омад, ки, пеш аз ҳама, натиҷаи ниёзмандию дарҳости нави рӯзгору зиндагӣ ва мардум аз адабиёт, аз ҷумла шеъри атфол мебошад. Ин раванди тозакориҳо дар роҳи аз худ намудан ва амалӣ кардани навҷӯиҳо дар эҷоди шеъри атфол ҷиддӣ ва ҳаматарафа буд.

Маҳз дар ҳамин давра дар баробари шоирони таҷрибадор Мирсаид Миршакар, Аминҷон Шукӯҳӣ, Убайд Раҷаб, Ғаффор Мирзо, Гулҷеҳра Сулаймонова, Ақобир Шарифӣ ва Бобо Ҳочӣ шоирони ҷавон Мавҷуда Ҳакимова, Алӣ Бобочон, М. Ҳайдаршо, Наримон Бақозода, Гулруҳсор ва ҷандин навқаламони дигар дар эҷоди шеъри атфол қувваозмоя намуда, баъзеи онҳо ба дастовардҳои назаррас ноил шуданд.

Саъйи талоши пайгиронаи шоирони ёдшуда ба ташаккул ёфтани ҷузъҳои гуногуни адабиёти бачагон, аз ҷумла «адабиёти барои синни томактабӣ муосидат» [2, 153-154]. намуда, миқдори китобхое, ки дастраси хурдтаракон гардидаанд, хеле афзуд. Ба таъйиди Раҷаб Амонов «Асарҳои пай дар пай ба майдон омаданд, ки кӯдаконро ба муҳит ҳар чи васеътар шинос карда, шавқу ҳаваси онҳоро ба ҳодисаҳои зиндагӣ ба вучуд меоваранд. Ин асарҳо чун дар фолклор ба воситаи тасвири ҳайвонот, паррандагон, растани ва ҳашарот диққати онҳоро ба тарафҳои гуногуни ин муносибатҳои инсонӣ ҷалб карда, нисбат ба табиат ва одамон эҳсосоти нек мепарваранд» [2, 153-154].

Ҳамин тариқ, нимаи дуввуми садаи бист барои шеъри бачагонаи тоҷик як давраи пурҷӯшу хурӯш, марҳалаи ҷустуҷӯҳои ғаёлона ва бозёфтҳои писандидаи ҳунари буда, дарёфтҳои ҳунарии шоирон дар ин замина, пеш аз ҳама, дар сохтори мундариҷавӣ, жанрӣ, оҳанг ва сабки шеъри атфол ифода шудааст. Н. Файзуллоев муҳимтарин дастоварди шоирони тоҷикро дар давраи мазкур дар сурудани шеъри атфол «рӯ овардан ё таваҷҷуҳи сидқӣ гуморидан ба осори шиғоҳии халқ, ба сабку тарзи шеъри шиғоҳии кӯдак ва омӯхтану ба қор гирифтани услуби офариниши шеъри равону гӯшнавози халқ» [9, 75]. дониста, аз ҷумла меафзояд, ки «Ашъори қуллӣ шоирони тоҷик, ки дар ин солҳо барои кӯдакон эҷод мекарданд, аз ҷумла, Ғаффор Мирзо, Убайд Раҷаб, Аминҷон Шукӯҳӣ, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Наримон Бақозода, Нуъмон Розик ва дигарон, ки давраи ҷадиди шеъри атфолӣ тоҷик аз эҷодиёти онҳо шуруъ мешавад, бо ҳамон сабки ҳоқоягии «будаст набудаст», «давидему давидем» оғоз мешуд ва ин усули баёни андеша бештару беҳтар ба дили бачагон роҳ меёфтӣ тез вирди забонҳо мегашт» [9, 75].

Ба ин тартиб, аз таҳқиқи қиёсӣ мо ба хулоса омадем, ки дар давраи мавриди назар, баҳусус ҷустуҷӯҳои эҷодии шоирон Мирсаид Миршакар, Ғаффор Мирзо ва баъзеи дигар пурсамар ва таъсиргузор аст. Санади муҳими дигар ин аст, ки маҳз дар ҳамин давраи шоироне, ки фақат барои бачагон менависанд, арзи ҳастӣ карданд, ки қаблан вучуд надоштанд. Инҳо Убайд Раҷаб, Гулҷеҳра Сулаймонӣ, Наримон Бақозода, Нуъмон Розик, Ҷӯра Ҳошимӣ, Латофат ва дигарон мебошанд, ки бешак, дар раванди инкишофи шеъри кӯдаконаи давраи мазкур саҳми арзанда гузоштаанд.

Яке аз шоироне, ки дар раванди инкишофи шеъри бачагонаи нимаи дууми садаи наздаҳ таъсиргузор будааст, Мирсаид Миршакар мебошад. Ҳамчунон ки дар «Очерки таърихи адабиёти советии тоҷик» ёдрас шудааст, шоир аз оғози ғаёлияти эҷодиаш «барои бачагони синну соли хурд, миёна ва калони мактабӣ миқдори зиёди асарҳо офаридааст...Муҳимтарин хусусияти ашъори барои бачагон навиштаи М. Миршакар ғояҳои барои тарбияи бачагон бисёр муҳимро дар шакли воқеиву лавҳаҳои ҳаётии таъсирбахшу асаргузор нишон дода тавонидааст» [9, 70].

Ин раванди ҷустуҷӯҳои шоир баъди ҷанги ҷаҳонии дуюм, бахусус аз солҳои панҷоҳуми асри бист ба баъд ташаккул ва таҳаввули ҳос пайдо кард, ки муҳимтарин паҳлуи он фосилагирӣ аз дидгоҳҳои сиёсӣ ва ба тасвир кашидани ҳисси андеша ва орзуи ормони кӯдакони синну соли гуногун мебошад. Дар воқеъ, бисёр шеърҳои, ки Мирсаид Миршакар дар ин давра офаридааст, бахусус «Ҷон Тоҷикистон», «Гул кун ҳамеша», «Рост меғӯям», «Ман калон мешавам» ва монанди инҳо бо мазмун ва ғояи ба дилу рӯҳи наврасон мувофиқ бо гузашти замон ҳамчунон аз ашъори дӯстдоштаи насли ҷавон буда, дар парвариши ғоявӣ зебоишносии наслҳо саҳим ҳастанд. Аз ин ҷиҳат, шеърҳои «Рост меғӯям» ва «Ман калон мешавам» ба ҳазинаи тилоии адабиёти бачагонаи тоҷик ворид шудаанд.

Аминҷон Шукӯҳӣ низ бо ашъори бачагонаи худ дар ташаккул ва таҳаввули ин нави шеър саҳми муҳим гузоштааст. Шоир дар шеърҳои воқеиятҳои ҳаррӯзаи ҳаёти кӯдаконро тасвир карда, бо усулҳои гуногун ба завқи наврасон мувофиқ образҳои парандагону ҳайвонотро меофарад, ки тақонбахши андеша ва ҳиссиёти воқеашиносии кӯдакон аст. Дар шеъри ӯ шахсияти хонандаи хурдсол ба тарзе тасвир шудааст, ки ҳама чизи атрофаш барои ӯ аҷоибӣ ғароиб намуда, бархӯрдаш ба воқеиятҳо ҳисси кунҷовӣ ва завқи фаҳму дарки чизҳои дидаву шунидаашро дар зехни ӯ бедор менамояд. Масалан, шоир зехнияти кӯдакро дар атрофи шеъри «Зог чӣ хел сиёҳ шуд?» ковиш дода, ба суоли кӯдак посухи табиӣ медиҳад, Хонандаи наврас аз тарзи тасвири шоир дармеебад, ки сабаби сиёҳ шудани зогҳо амалу кирдори ношоесташон будааст:

*Аз он замон зогон мудом
Дузданд собун дам ба дам.
Лекин ба ин кори ҷаром
Гарданд чиркин боз ҳам [5, 99].*

Шоир дар эҷоди ин гуна шеър ба тасаввур ва таҷрибаи халқ таъя карда, ҷанбаи халқии шинохт ва андеша омилӣ содагӣ ва ба ҳиссу диди кӯдакон наздик шудани ашъори ӯ шудаанд. Бештарини сурудҳои таронаҳо ва достону манзумаҳои ӯ, аз ҷумла «Давидему давидем», «Баррачаи гурезпо», «Шабпаркча», «Салом модар!» ва ғайра бо ҳамин усул эҷод шуда, фаҳму дарки шеърро ба хонанда осон намудаанд. Масалан, шоир шеъри «Баррачаи гурезпо»-ро дар пайравӣ ба шеърҳои халқӣ эҷод карда, дар ин замина хусусиятҳои сохтори мундариҷавӣ ва шакли ин гуна осорро ҳифз намудааст. Аз ҳама муҳим, ҷанбаи тасвирии ин гуна шеърҳо бартарӣ дошта, зехни хонандаи хурдсолро дар фаҳму дарки он таҳрик мебахшанд, ки намунаи шеъри «Давидему давидем» мебошад, ки зайли намуна китъаҳои зеро аз он иқтибос менамоем:

*Се духтаракон будем,
Лолачинакон будем.
Давидему давидем,
Ба ҷӯи нав расидем
Ҷӯи нава обаш не,
Дугонема хобаш не.
Давидему давидем,
Ба ҷӯи нав расидем,
Ҷӯи нава обаш не,
Ниҳолчая хобаш не [5, 100].*

Ҷуноки ба мушоҳида расид, равиши эҷоди шеъри бачагона дар таҷрибаи Шукӯҳӣ тозаву ба дигарон монанд нест. Дар заминаи ҳамин андешаҳои мухтасар метавон гуфт, ки вай дар раванди таҳаввули шеъри бачагонаи ин давра нақши ҳос дошта, ҷустуҷӯҳои қобили омӯзиши алоҳида мебошанд.

Ғаффор Мирзо аз шоирони дигарест, ки ба эҷоди ашъори бачагона охири солҳои панҷоҳи садаи гузашта шуруъ карда, дар ин замина асарҳои

«Санговдавак», «Як тӯҳфаи майдекак», «Афсонаи сегона, се мурғи дари хона», «Шайтони бе калушу маҳсӣ», «Чилдухтарон», «Гунчишкак», «Достак», «Як катра офтоб» ва монанди инҳоро мерос гузоштааст. Хусусияти асосии равиши эҷодии шоир дар сурудани шеърӣ бачагона аз он иборат аст, ки шеърро наздик ба зехн ва фаҳмиши наврасон гуфта, онҳоро ба фаҳму дарки масъалаҳои муҳимми зиндагӣ, рӯйдодҳои ҷаҳон ва амалу кирдори инсонҳо ҷазб мекунад. Ба мушоҳидаи саҳеҳи Ҷ. Бобокалонова Ғаффор Мирзо дар ин гуна шеърҳо «хурдсолонро аз дарк кардани одитарин мафҳумҳо ба фаҳмидану дарк намудани мавзӯҳои нисбатан калон сафарбар менамояд. Дар асарҳои ӯ образҳои зиндаи мувофиқи синну сол ва психологияи худ амалкунанда дучор меоянд, ки ҳар яке аз рӯи фаҳмиши худ воқеа ва ҳодисаҳои гирду атрофро мебинанд, дар бораи онҳо фикр мекунанд» [5, 103].

Дар ин раванд аввалин ҷустуҷӯҳои ӯ дар сурудани шеърӣ бачагона комил набошад ҳам, вале ифодагари диди тозаӣ ӯ дар шиноخت ва тасвири воқеияти ба дилу рӯҳи кӯдакон наздик буд. Масалан, шоир дар сурудани яке аз аввалин ҷунин шеърҳои мазмунро аз адабиёти шиғоҳӣ гирифта бошад ҳам, вале тасвири воқеият барои кӯдакон ҷандон диққатангез набуд. Бо вучуди ин, шоир дар эҷоди шеърӣ мазкур саъй намудааст, ки ба воситаи образи санговдавак хислатҳои нокомили хурдтаракон, аз ҷумла худпарастӣ, якравӣ ва бузургманиширо ифода намояд. Дар тасвири ӯ санговдавак ҳарчанд ҷуссаи хурд ва пойҳои борик дошта бошад ҳам, худро нисбат ба дигарон зурманду тавоно тасаввур менамояд. Ин парранда ҳатто пойҳои мисли «сӯки ҷавашро» дар вақти хоб низ ба ҷониби осмон боло карда меҳобад, ба ин ҳаёл, ки агар осмон фуру афтад, онро бо пойиш дорад:

Бубин, аҳволи ин санговдавакро,

Ба рӯи реғи тафсида кабоб аст.

Ду пой нозуки сӯки ҷавашро

Ба сӯи осмон кардаст, хоб аст [6, 4].

Адабиётшинос Н. Файзуллоев ин шеърро «аз нигоҳи забону тарзи баён бисёр равану салис, аз лиҳози мавзӯву муҳтаво ва ҳунари тасвиргарӣ бисёр муассир» шинохта, афзудааст, ки шоир дар ин шеър «шавқу шодӣ ва тугъи дили кӯдаконро равшан инъикос кардааст. Ин шеър ё аниқтараши ин дostonҷаро, ки ҳар сатри он барои рассом маводе медихад, хонандаи хурдсол бозикунону шодикунон, бо майлу хоҳиши тамои ва завқи саршору бепоён меҳонад ва зуд аз бар мекунад. Равшаниву возеҳии мазмун, воқеиятҳои тасвир, ва таъсирбахшоии он, фаҳмову содагии калимву ибораҳо, риояи қофияву радиф ва ғайра аз ҷумлаи сифатҳои ин асар ба шумор меоянд» [9, 146-147].

Ин усули эҷод дар шеърӣ атфол қаблан аз тарафи С. Ҷавҳаризода, А. Деҳотӣ, А. Баҳорӣ, У. Раҷаб ва баъзе шоирони дигар таҷриба шуда буд. Вале бозефтҳои ҳунарии Ғаффор Мирзо дар ин замина қобили мулоҳиза мебошад. Шоир дар ин замина бо назардошти эҳтиёҷи маънавии хурдсолон дostonҳои «Афсонаи сегона, се мурғи дари хона», «Достак» ва «Шайтони бекалӯшу маҳсӣ»-ро эҷод кардааст, ки сохтори хос ва таъсиргузории мундариҷавӣ ва бадеӣ дошта, ба завқу салиқа ва ҳиссу андешаи кӯдакон ҳамсозӣ доранд. Бартариҳои ин дostonхоро ба назар гирифта муҳаққиқони адабиёти бачагона дostonҳои зикршударо «аз беҳтарин офаридаҳои адабиёти атфолӣ тоҷик ба шумор» [9, 147] овардаанд.

Аз миёни шоироне, ки дар ин давра шеърӣ бачагона сурудаанд, нақши Ubayd Raҷab дар раванди инкишофи шеърӣ атфол хеле калон мебошад. Шеърӣ ӯ бо фарогирии мавзӯву масъалаҳои алоқаманд ба зехният ва андешаву орои хонандагон хурдсол ва тарзи тасвири он нисбат ба шеърӣ шоирони ҳамнаслаш фарқ мекунад. Ҳатто ашъорӣ дар авалин маҷмуаҳои ӯ «Орзуҳои ширин», «Қиссаи модаркалон», «Ҳамсухбати ширинзабон» ва «Нинӣ чӣ ном дорад?» ба ҷоп расида, бо хусусиятҳои мундариҷавӣ ба руҳ ва эҳсосу андешаи кӯдакон мувофиқ ва тарзи нигоҳи таъсиргузор тафовутҳои ҷашмрас доранд. Ба хусус ҷустуҷӯҳои

Убайд Раҷаб дар сурудани шеърӣ манзаравии кӯдакона қобили тавачҷух буда, корбурди усули таҳқиявӣ адабиёти шифоҳӣ ин гуна шеърро ба фаҳму дарки хурдсолон наздик намудааст. Ҳамчунин, ҷустуҷӯҳои шоир барои дарёфти шаклҳои мувофиқи шеърӣ барои хурдтаракон диққатангез буда, ин равиш хусусиятҳои хоси шеърӣ бачагонаи ўро, ки мазмуни амику рангин ва суфтаву хушоҳанг доранд, муайян ва мушаххас менамояд. Фазилати дигари ҷустуҷӯҳои ўро вусъати доираи мавзуоти мавриди тасвираш, ки хоси имрӯз ва дарку фаҳми хурдсолон аст, муайян мекунад.

Убайд Раҷаб дар яке аз аввалин шеърҳои бачагонааш, ки «Фароштурук» ном дорад, ҷараёни воқеии меҳнати кӯдак ва ботинкаи пой росташро ба пой чап пӯшидани онро таъсиргуздор тасвир кардааст, ки аввалан, «хулқу хӯй ва амалу кирдори хоси хурдсолонро ифода мекунад» [5, 123], соният моҳияти диди шоирро дар шинохти воқеияти мансуб ба зехну андешаи онҳо муайян менамояд.

Раҷаб Амонов камбудии шеърҳои марҳалаи аввали эҷодиёти Убайд Раҷабро дар он дидааст, ки шоири ҷавон дар он давра ҳанӯз ба ҳислатҳои хоси бачагон камтар аҳамият меод, дар истифодаи фолклор бетаҷрибагӣ аз худ зоҳир мекард, маҳсули мушоҳидаҳои ҳаётии ҳудро на ҳамеша мувофиқи мақсад истифода менамуд. Ба мушоҳидаи ин донишманд, ҷустуҷӯҳои шоир дар ин замина, бахусус «дарёфти шаклҳои мувофиқи шеърӣ барои хурдтаракон тадриҷан натиҷаҳои матлуб ба даст» [2, 170]. Дода, ашъори Убайд Раҷаб аз ҷиҳати мазмун амику рангинтар ва аз ҷиҳати шакл суфтаву хушоҳангтар мегардад, ки намунаи он шеърҳои дар маҷмуаи ҷаҳоруми ў «Нинӣ чӣ ном дорад?» , фароҳамомада мебошад. Дар ашъори дар ин китоб ба ҷопрасида шоир бештар ба ҳаводиси рӯзмарра рӯ оварда, хулқу хӯй ва амалу кирдори бачагони ғаёлу хушёрро дар матни воқеияти ба руҳ ва андешаи онҳо наздик ба тасвир гирифтааст, ки донишманди он барои хонандаи хурдсол шавқангез ва таъсиргуздор мебошад.

Наримон Бақозода, аз зумраи шоиронест, ки ғаёлияти адабӣ эҷодии ҳудро пурра ба адабиёти бачагонаи тоҷик бахшидааст. Нахустин шеърӣ бачагонаи ў ҳанӯз соли 1954 ба нашр расида буд, ки онро метавон оғозҳои масири адабӣ эҷодии шоир ҳисобид. Баъдан, маҷмуаҳои «Гулдара», афсонаҳо, «Чистонҳо», «Сурнайҷӣ», «Оши ҳалол» ва ғайра паси ҳам ба нашр расида, манзури хонандагони хурдсол гардиданд, ки онҳо дар маҷмӯъ як шоири тавоно, бо завқу саликаи хос ва дарку шинохти руҳу равони кӯдакон муаррифӣ гардид.

Ғаёлияти адабӣ эҷодии Н. Бақозода серпахлӯ, гуногунранг ва ҷолиб мебошад. Ҳамаи самтҳои ғаёлияти эҷодии шоир асосан ба кӯдакон, барои тарбияи насли наврас нигаронида шуда буд. Вай ҳам дар ғаёлияти нависандагӣ ва ҳам дар тарҷимонӣ филноманависӣ маҳз ҳамин ҳадаф ва рисолати адабиашро пайгирӣ намудааст. Ба қавли мунаққиди маъруф Ю.Ақобирзода «шоири асил бояд рисолати ҳудро дуруст дарк намуда, онро дар назди хонанда ва адабиёт иҷро намояд» [1, 265].

Бояд гуфт ки Наримон Бақозода бо дарки ҳамин масъулият тамоми умри ҳудро вақфи хидмат ба хонандаи хурдсол ва адабиёти бачагонаи тоҷик намуд. Ашъори кудаконаи ў ин бахши адабиёти муосири тоҷикро ҳам аз нигоҳи мазмуну ғоя ва ҳам аз лиҳози анвои шеърӣ бачагона хеле ғановат бахшид. Солҳост, ки кудакони миллати мо шеърҳо, афсонаҳо, ҳикояҳо, чистонҳо, тезгуякҳо ва масалҳои шоирро бо завқу мутолиа мекунанд, аз паёмҳои адабии ў баҳра мебардоранд ва ба ин васила завқу саликаи зебоишинохтии ҳешро тақвият мебахшанд. Ҷунон ки донишмандони эронӣ Маҳмуди Футуҳӣ таъкид мекунад: «Шоирони асил медонанд, ки мардум бештарини лаззатро аз роҳи ҳавасу эҳсосоташон касб мекунанд» [10, 301].

Ҷунонки ишора шуд, Наримон Бақозода дар таълифи анвои бузургтари шеърӣ бачагона мисли дoston ҳам завқу салиқа ва дараҷаи дарку фаҳмиши кудаконро ба назар мегирад. Дар дostonи «Паҳлавони дастёр» шоир бо як лаҳни

хосси кудакона электравозро ба кудакон муаррифӣ мекунад. Ин дoston бо гуфтугӯи кудакон бо электравоз шуруъ мешавад. Шоир бо истифода аз ташхис ва муколама барин воситаҳои тасвири баёни бадеӣ кудрату тавоноӣ ва чигуна сохта шудани электравозро ба хонандаи хурдсол бо лаҳну шеваи хосси баён ва барои бачагон тавзеҳ медиҳад:

*Меояд электровоз,
Аз роҳи дуру дароз.
Бигзашта бо шастии зӯр
Аз тағи Кӯҳи Булӯр.
Аз миёни пахтазор,
Дашту ҷӯли каппадор.
Аз боли Сирдарё,
Аз поёни боғи мо.
Вагонҳои бешумор
Аз думаши орад қатор [4, 94].*

Баъдан, бачагон ба суҳан медароянд ва бо электравоз дар бораи ӯ, аз кучо пайдо шуданаш, аз чӣ сохта шуданаш суолу ҷавоб мекунанд:

*Электровози часур,
Паҳлавони зӯри зӯр
Хешонатро илтимос
Ба моён намо шинос
Кӣ аст, очаҷони ту?
Кӣ аст, дадаҷони ту?
Кӣ туро калон кардаст?
Зӯро паҳлавон кардаст?
Зӯр аз ту ҳам дар ҷаҳон
Бошад оё паҳлавон?[4, 95].*

Ба ин суолҳо электравоз ҳам бо забони соддаю ба кудакон фаҳмо ва бо ифодаҳои бедоркунандаи заву ҳисси кунҷковии онҳо ҷавоб мегуяд:

*Хандида дуру дароз,
Мегуяд электравоз:
На очаи ҷонам ҳаст,
Ҳам на дадаҷонам ҳаст.
Будам мани бечора
Як оҳани бекора.
Дар кӯҳи Оҳангарон
Хуфта будам бегумон.
Геолог бобои ту,
Инженер додои ту,
Дору монда тарконда,
Хобиданӣ намонда.
Бо мошинаҳои зӯр
Оварда аз роҳи дур,
Ба кӯраҳо андохтанд,
Дар оташам гудохтанд....
Рехта қолаб рехтагар,
Суфта карда суфтагар.
Сонӣ, дода пардозам,
Номид электровозам [4, 96].*

Чунон ки мебинем, шоир бо як хунари хосси адабию эҷодӣ тақрибан дар чанд байт на танҳо моҳияту вазифаи электропаровозро тавзеҳ мекунад, балки

раванди сохта шудани онро ба кудакон, дар маҳдудаи ҷаҳонбинӣ ва фаҳму дарки онҳо тавзеҳ медиҳад.

Ҳамин тариқ, аз таҳқиқ ва арзёбӣ, ки дар ин мақола анҷом гирифт, метавон ба ин натиҷа расид, ки шеърӣ бачагонаи тоҷик асосан дар нимаи дуҷуми садаи бист раванди ҳоси ташаккул ва таҳаввулро тай карда, ба ин васила заминаи мусоидро барои инкишофи минбаъдаи шеърӣ кудакон фароҳам овардааст, ки намунаи барҷастаи он ашъори бачагонаи Нарион Бақозода мебошад. Ин қабил ашъор сохтори ҳоси мундариҷавӣ ва шаклӣ моҳияти ҷустуҷӯҳои шоирони ин давраро муайян ва мушаххас менамояд, ки, пеш аз ҳама, ба дарёфтҳои ҳунарии онон марбут мешавад.

КИТОБНОМА

1. Акбарзода, Б. Шеърӣ тоҷикии нимаи дуҷуми садаи XX / Б. Ақобирзода. – Душанбе: Адиб, 2011. – 365 с.
2. Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон / Р. Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 224 с.
3. Амонов, Р. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Адабиёти бачагон. Ҷ. 6, китоби 1 / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1982. – 346 с.
4. Бақозода, Н. Чӣ хуш аст? (Шеърҳо, ҷистонҳо, достонҳо) / Н. Бақозода. – Душанбе: Маориф, 1983. – 124 с.
5. Бобокалонова, Ҷ. Материалҳо оид ба адабиёти бачагонаи тоҷик / Ҷ. Бобокалонова. – Душанбе: Маориф, 1975. – 208 с.
6. Мирзо, Ғ. Аз ғаҳвора то майдон / Ғ. Мирзо. – Душанбе: Маориф, 1981. – 222 с.
7. Миршакар, М. Ғунҷаҳои хандон / М. Миршакар. – Душанбе, 2002. – 64 с.
8. Солеҳов, Ш.А., Баҳодуров, А.М. Ҷойгоҳи ғазал дар ашъори Низом Қосим // Суханшиносӣ. – 2025. – №3 (52). – С. 152-163.
9. Файзуллоев, Н. Шеърӣ атфол дар қарни бист / Н. Файзуллоев. – Хучанд: Нури маърифат, 2005. – 221 с.
10. Футуҳӣ М. Балогати тасвир / М. Футуҳӣ. – Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 2018. – 301 с.
11. Ҳақимов, А. Дар қаламрави суҳан / Аскар Ҳақим. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 224 с.
12. Ҳақим, А. Паҳлуҳои як истеъдод / Аскар Ҳақим. – Душанбе : Дониш, 2021. – 596 с.
13. Шафеии Қадканӣ, Муҳаммадризо. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Муҳаммадризо Шафеии Қадканӣ. – Техрон: Нашри «Оғаҳ», 1390. – 748 с.
14. Шафеии Қадканӣ, Муҳаммадризо. Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон (Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомунӣ шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ) / Муҳаммадризо Шафеии Қадканӣ. – Техрон: Нашри «Оғаҳ», ҷопи саввум, 1390. – 512 с.
15. Шеърдӯст, Алиасфар. Чашмандозӣ шеърӣ имрӯзи тоҷик / Алиасфари Шеърдӯст. – Душанбе: Адиб, 1997. – 272 с.

НАРИМОН БАҚОЗОДА ВА РАВАНДҲОИ ИНКИШОФИ НАЗМИ БАЧАГОНА

Дар мақола раванди ташаккул ва таҳаввули шеърӣ бачагонаи тоҷик дар нимаи дуҷуми садаи бистум дар заминаи таҷрибаи эҷодии шоироне мисли Мирсаид Миршакар, Аминҷон Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо, Убайд Раҷаб ва Гулҷеҳра Сулаймонӣ таҳлил ва баррасӣ шуда, дар ин равиш моҳияти ҷустуҷӯҳо ва бозёфтҳои ҳунарии шоирони онҳо ба таври мушаххас арзёбӣ шудааст.

Ҳамчунин дар ҷараёни таҳқиқ масъалаи сохтори мундариҷавӣ ва жанрии ашъори шоирони зикршуда баррасӣ шуда, моҳияти дарёфтҳои эҷодии онҳо дар

ифодаи мазмунҳои тоза, тарзи баёни андешаву оро, корбурди суннатҳои адабиёти шиғоҳӣ, зиндаву ҳисомез ва таъсиргузор тасвир намудани воқеиятҳои ба дид ва ҳаёти қўдакону наврасон алоқаманд ва таъсири мусбати ин равиши ҳунари дар нешрафти шеъри бачагонаи тоҷик муайян ва баҳогузори шудааст. Ҳамин тариқ, нимаи дуввуми садаи бист барои шеъри бачагонаи тоҷик як давраи пурҷишу хуруш, марҳалаи ҷустуҷӯҳои фаъолона ва бозёфтҳои писандаи ҳунари мебошад.

Калидвожаҳо: адабиёти бачагона, қудак, тасвир, шеър, достон, тезгуяк, наврасон, Наримон Бақозода, Миришакар, жанр, мундариҷа.

НАРИМОН БАҚОЗОДА И ПРОЦЕССЫ РАЗВИТИЯ ДЕТСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье анализируется и рассматривается процесс становления и развития таджикской детской поэзии во второй половине XX века на основе творческого опыта таких поэтов, как Мирсаид Миришакар, Аминджон Шукхи, Гаффор Мирзо, Убайд Раджаб, Гульчехра Сулаймони, и в рамках этого подхода конкретно оценивается сущность художественных поисков и открытий этих поэтов.

Также в ходе исследования был рассмотрен вопрос содержания и жанровой структуры стихотворений указанных поэтов, определены и оценены сущность их творческих достижений в выражении нового содержания, способ выражения мыслей и образов, использование традиций устного творчества, яркое, чуткое и впечатляющее изображение реалий, связанных с мировоззрением и жизнью детей и подростков, а также положительное влияние этого художественного подхода на развитие таджикской детской поэзии. Таким образом, вторая половина XX века – это период большого интереса для таджикской детской поэзии, этап активных поисков и приятных художественных открытий.

Ключевые слова: детская литература, ребенок, иллюстрация, стихотворение, рассказ, афоризм, подростки, Наримон Бақозода, Миришакар, жанр, содержание.

NARIMON BAQOZODA AND THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S POETRY

The article analyzes and examines the process of formation and development of Tajik children's poetry in the second half of the twentieth century based on the creative experience of such poets as Mirsaid Mirshakar, Aminjon Shukhi, Gaffor Mirzo, Ubayd Rajab, Gulchekhra Sulaymoni, and within the framework of this approach, the essence of the artistic searches and discoveries of these poets is specifically assessed.

The study also examined the content and genre structure of these poets' poems, identifying and evaluating the essence of their creative achievements in expressing new content, their method of expressing thoughts and images, their use of oral traditions, their vivid, sensitive, and impressive depiction of realities related to the worldview and lives of children and adolescents, and the positive influence of this artistic approach on the development of Tajik children's poetry. Thus, the second half of the 20th century was a period of great interest for Tajik children's poetry, a stage of active exploration and enjoyable artistic discoveries.

Key words: children's literature, child, illustration, poem, story, aphorism, teenagers, Narimon Baqozoda, Mirshakar, genre, content.

Дар бораи муаллиф: Судурова Салима – унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. **Нишонӣ:** г. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Тел.: + 887106666.

Об авторе: Судурова Салима – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикский педагогический университет имени С. Аини. **Адрес:** г. Душанбе, ул. Рудаки, 121. Тел.: +8 87106666.

About the author: Sudurova Salima – PhD candidate, Department of Theory and History of Literature, S. Aini Tajik Pedagogical University. **Address:** 121 Rudaki Street, Dushanbe. Tel.: +8 87106666.

ТДУ:889.550

АМИРОНУ ПОДШОҲОНИ ШЕЪРДӢСТ ВА АДАБПАРВАР ДАР ТАЗКИРАИ «РАВЗАТ-УС-САЛОТИН»

Неъматулло Иззатов
Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ

Таърихи адабиёти форсӣ–тоҷикӣ шоҳиди намунаҳои барҷастаи омезиши сиёсат бо ҳунар ва адаб мебошад. Дар ин раванд бархе аз подшоҳон дар баробари идораи умумӣ давлатдорӣ, ба эҷоди шеър ва пуштибонии аҳли адаб низ тавачҷуҳ зоҳир намудаанд. Ин падида, ки ҳамзамон қудрати сиёсӣ ва завқӣ ҳунариро ба намоиш мегузорад, гувоҳи мақоми волои шеър ва адабиёт дар фарҳанг ва тамаддуни форсизабонон аст.

Шоҳони шоир, бо истифода аз тавоноҳои адабии худ на танҳо дар рушду густариши забони форсӣ–тоҷикӣ саҳм гузоштаанд балки шеърро ҳамчун василаи баёни андеша, эҳсосот ва ҳатто сиёсатварзӣ ба қор бурдаанд. Ин ҳокимон, ҳамчун пуштибон ва ривочдиҳандагони шеърӯ адаб дар, таърихи адабиёт нақши муассир гузошта, аз худ осори арзишманд боқӣ мондаанд.

Аҳамияти ин падида ба ҳақде буд, ки муаррихон ва тазкиранигорон пораҳои шеърӣ ва намунаҳои эҷодиёти шоҳонро дар осори таърихиву адабӣ дарҷ намудаанд. Ҳатто дар бархе тазкираҳо ба шоҳони шоир фаслҳои алоҳида ихтисос дода, шуда ҷ тазкираҳои мустақил ба онҳо бахшида шудаанд. Аз ҷумла тазкираи «Равзат-ус-салотин»-и султон Муҳаммад Фаҳрии Ҳиравӣ, ки дар солҳои охир таълиф гардида, ба қалами Абулқосими Ҳолат «Шоҳони шоир аҳволоти шоҳон ва шоҳзодагони суҳанвар бо баъзе шуарои дарбор ва баргузидаи ашъори онон» маъруф аст, ки аз намунаи барҷастаи ҷунин осор ба шумор меравад.

Дар робита ба ин мавзӯи муҳаққиқон ва донишмандон мақолаҳо ва рисолаҳои муфид таълиф намудаанд. Аз ҷумла метавон аз асари «Тазкиранависи форсӣ дар Ҳинду Покистон»-и доктор Сайид Алиризо Нақавӣ мақолаи «Тухфат-ул-хабиб»-и Аҳмад Гуличини Маонӣ (нашрияи «фарҳангии» Хуросон), «Мақолот-уш-шуъаро»-и Мир Алишер Қонеъи Таттавӣ, тасхеҳи (Сайид Ҳусомиддин Рошидӣ), ҳамчунин «Тазкираи Илоҳӣ» ҷ «Ҳазинаи ганҷи Илоҳӣ»-и таълифи Мир Имоуддин Маҳмуд Ҳусайнии мутахаллис ба Илоҳӣ ва дигарон ном бурд.

Бо вучуди таҳқиқоти анҷомшуда, бархе паҳлуҳои ин мавзӯ ба таври кофӣ барраси нагардидаанд. Аз ин рӯ дар ин мақола кӯшиш мешавад, ки ашъори

шоҳони шоири форсу тоҷик ва хусусиятҳои таъкираҳои марбут ба онҳо мавриди таҳқиқи барраси қарор гиранд.

Бояд зикр кард, ки аз таъкираҳои куҳани форсӣ–тоҷикӣ, ки фасли махсусро ба ҳокимони шоир бахшидааст, таъкираи «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ мебошад. Боби панҷуми ин асар таҳти унвони «Дар латоифи ашъори мулуки қибора ва салотини номдор» ба умарои шоир ихтисос ёфтааст [8, 9-15]. Дар ин боб аз 12 ҳокими шоир, аз ҷумла Амир Мансур ибни Нух ибни Мунтасир, (963-997), султон Маҳмуд ибни Сабуктегин, (977), султон Маҳмуди Ғазнавӣ амир Абумуҳаммад ибни Маҳмуди Ғазнавӣ (971-1030), амир абу Аҳмад ибни Яминддавлат ва амину миллат, амир абул Музаффар Тоҳир ибни Фазл ибни Муҳаммад Муҳтоҷи Ҷағатӣ, Амир Қайковус ибни Шамсул маъоли Қобус (1021-1098), амир Абулҳасан Али ибни Илос Алғоҷӣ Бухорӣ (932-968), Амир Базр ҷумҳур Қасим ибни Иброҳим Абу Мансури Қоинӣ, Маликшоҳ ибни Алб Арслон ибни Ҷаъфар ибни Мийқоил ибни Салҷуқ (1072-1092), амир Абулфатҳ Абдулқарим ибни Аҳмади Ҷотами Ҷиравӣ ва дигарон ёд шуда, маҷмӯан зиёда аз 70 байт аз ашъори онон оварда шудааст [8, 9-15].

Аз ҷумла ҳангоми зикри амир Абулфатҳ Абдулқарим ибни Аҳмади Ҷотами Ҷиравӣ муаллиф намунаи зебои қасидаи рабъии ўро дар васфи табиат меорад, ки аз завоқи баланди шоирона ва маҳорати суҳанварии ин ҳокими адабпарвар шаҳодат медиҳад [10, 72-113].

*Омад баҳори хурраму фархунда рӯзгор,
В-орост мушки бод ҷаҳонро биҳиштвор.
Борони баҳманӣ ҳама ёқут гаишу дур,
В-озор абр гаиш ҳама дурри обдор.
Сахро зи лолаву гули зарду сафеду сурх,
Гӯи ба бар об акси ситорааст бешумор.
Салсол ба гулгул андар бог булбул аз нишот,
Қумрӣ сурӯдгӯӣ шуда бар сари чанор.
Ман ёри фохта шуда андар фироқи дӯст,
Ў назди ёри хеш, маро ҳичри ёр ёр [10, 85].*

Таъкираи дигаре, ки дар баррасии шоҳон амирон ва салотини шеърӣ аҳамияти хосса дорад, «Маҷмӯ-ул-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидояти Табаристонӣ мебошад. Ин асар аз ҷумлаи сарчашмаҳои муҳими таъкиранависии форсӣ ба шумор рафта, дар аввали он шарҳи ҳол ва насаби шоҳони аҳди муаллиф ва умуман тамоми салотин ба таври мухтасар оварда шудааст.

Дар маҷмӯ ин таъкира дар ду мучаллад тартиб ёфта, шарҳи аҳвол ва мунтахаботе аз ашъори 847 шоирро дар бар мегирад. Мучаллади нахуст ба шарҳи ҳоли шоҳон ва амирони шеърӣ, инчунин шоирони мутақаддим то асри XIV ихтисос ёфтааст. Дар мучаллади дуввум аҳвол ва осори шоирони баъдӣ ва муосирӣ муаллиф то соли 1284 ҳиҷрӣ (1867 милодӣ) гирд оварда шудааст.

«Маҷмӯ-ул-фусаҳо» бузургтарин таъкираи шоирони форсӣ ба махсуб мегардад. Аҳамияти ин таъкира аз он ҷиҳат аст, ки ном ва намунаи ашъори бисёре аз шоирон танҳо дар ҳамин асар маҳфуз мондаанд ва бархе аз ашъори дигарон низ ба таври мунҳасир дар ин таъкира сабт гардидаанд [13, 5-23].

Ҳамчунин дар мавридӣ шоҳон, амирон ва салотини шеърғӯ тазкираи дигар бо номи «Равзат-ус-салотин»-и Фаҳрии Ҳиравӣ маъруф аст, ки нисбат ба тазкираҳои зикршуда бештар ба ин мавзӯ ихтисос ёфтааст.

Дар боби аввали ин тазкира шарҳи аҳволи Баҳроми Гӯр подшоҳи даври Сосонӣ, оварда шудааст, ки ба таъбири ин муаллиф нахустин шахсест, ки ба забони форсӣ шеър сурудааст. Фаҳрии Ҳиравӣ барои исботи ин андеша чунин ривоят меорад:

«Баҳром маҳбубае дошт, ӯро ном Дилором буд ва он манзураи зарифа ва нуктадону мавзунҳаракоту росттабӯу хушовозу чангӣ буд. Баҳром ӯро дар ҳама ҷо ҳамроҳ мебурд ва гоҳе ба ӯ мунозира менамуд. Ва Баҳром ҳар латифае, ки бар забон овардӣ, ӯ низ дар баробар чизи муносиб ва мувофиқ иншо кардӣ, то он ки рӯзе Баҳром дар беша бо шер даровехт ва онро ду гӯш гирифта, гӯшмоли азиме дода, барҳам баст. Ва аз ғояти тафоҳури он диловарӣ ва шучоат ин мисраъ бар забони ӯ гузашт:

Манам он шери жаёну манам он бабри яла,

Дилором ҳозир буд ва дар ҷавоб гуфт:

Номи Баҳром туроу падарат Буҷабала.

Баҳромро ин калимот бағоят хуш омада ва чун ҳукаморо талабид ва ин мисроъро бар эшон ҳонд, эшон дар назм қонун пайдо сохтанд, аммо зиёда аз як байт набуд.» [12, 7-8].

Ҳамчунин дар ин боб ба аҳволи шоҳони дигаре ҳамчун Султон Санҷари Мозӣ – Аҳмад Санҷар ки ӯ нухумин султони салҷуқӣ шуд ва то замони марғаш соли 1157 бар он ҳукумат кард. Султон Санҷарро вопасин султони муқтадири салҷуқӣ медонанд.

Ривоят кардаанд, ки ҳангоми намози шомӣ иди Рамазон мардум моҳ медиданд, назари султон бар моҳ афтод ва ӯ дар бадеҳа ин рубоиро гуфт:

Эй моҳ, камонки шаҳрёрӣ гӯӣ,

Ё абруи он турфа нигорӣ гӯӣ.

Наъле зада аз зарри аёрӣ гӯӣ,

Дар гӯши сипеҳр гӯшворӣ гӯӣ [9, 13].

Боби дуюм тазкира ба аҳволи подшоҳони ҷағатой, узбек ва муғул бахшида шудааст. Ба ифодаи Ҳиравӣ эшон «ба назм илтифот кардаанд» [12, 21].

Яке аз чунин подшоҳон Баҳодуршоҳ буд, ки таъби шоирии баланд дошта, гоҳ-гоҳ ашъори мавзун эҷод мекард. Ин абёт қасидаест, ки ба Имом Ризо бахшидааст:

Тӯсу Маиҳад ким дирлор лутфу эҳсонанд дур,

Равзаи султон Алӣ шоҳи Хуросонандо дур.

Гунбади янанг Қуббаси оламга булди нурбахш,

Гӯк ийрур ким парту хуришеди тобонанд дур.

Ин матлаъи форсӣ низ аз ӯ машҳур аст:

Ба лабони ту, ки ҷонам ба лабон овардӣ [10, 20-21].

Фаҳрии Ҳиравӣ дар боби савум аҳволи салотини Самарқанду Хуросон, ки аз авлоди буда баён дошта, аз ҳар қадом султон намунаҳои шеърӣ овардааст.

Аз ҷумлаи онҳо: Халил Султон валади Мироншоҳ Мирзо мебошад, ки бағоят хуштабу зариф ва нуктадон буда, ҳамеша дар маҷлиси ӯ хуштабӯн ҳозир буданд ва худ низ шеърро пухта мегуфт, ҷунончи хоҷаи Исмаи дар таърифи девони ашъори ӯ меғӯяд:

Матлаъ

*Дил кабобест к-аз ӯ шур барангехтаанд,
В-аз намакдони халилаш намаке рехтаанд [9, 33].*

Баъди зикри ин ду байт Фаҳри Ҳиравӣ дар давоми ин боб ба зикри султон Аҳмад пардохта дар мавриди ӯ чунин гуфтааст.

«Гӯянд, дар маҳалле, ки султон Аҳмад дар Бағдод ғурури чоҳ ва касрати сипоҳ бар он дошт, ки ин китъаро гуфт ва ба амир Темури соҳибкирон фиристода»

Қитъа

*Гардан чаро ниҳем ҷафои замонаро,
Миннат чаро кашем ба ҳар кор мухтасар.
Дарёву кӯҳро бигузореку бигзарем,
Симургвор зери пар орем хушкӯ тар.
Ё бар мурод бар сари гардун ниҳем пой,
Ё мардвор дар сари ҳиммат кунем сар [12, 33].*

Бояд қайд кард, ки боби чоруми тазкираи «Разат-ус-салотин»-и Фаҳрии Ҳиравӣ ба баёни аҳволи подшоҳони Ироку Рум бахшида шудааст.

Яке аз чунин чехраҳо шоҳ Шучоъи Кирмонӣ мебошад. Фаҳрӣ эшонро ин гуна ситоиш кардааст:

«Чароғи хонадони оли Музаффар буда ва баъд аз падар дар Ироку Ачаму Форсу Кирмон салтанат бо истиқлол ёфт ва подшоҳи одилу ва олимпарвар ва шоирдӯст буд. Ва гӯянд, дар мулозимати Мавлоно Кутбуддини Шерозӣ «Шарҳи матолиъ» хондӣ».

Илова бар ин, Фаҳрии Ҳиравӣ чихати икрому эҳтироми Шоҳ Шучоъ аз шоирони муосири ӯ бузургтарин шоири давраҳо Ҳофизӣ Шерозӣ байте зикр карда, ки ба давраи неку маорифпарваронаву шоирнавозони Шоҳ Шучоъ далолат мекунад. Ишораи Хоҷа Ҳофиз бори дигар нишон медиҳад, ки шоҳи мазкур воқеан аҳли шеър адабро мавриди икрому иноят қарор додааст. Ин байти Ҳофизӣ Шерозӣ матлаъи яке аз ғазалҳои марғуби ӯст:

Матлаъ

*Саҳар зи ҳотифи ғайбам расид мужда ба гӯш,
Ки даври шоҳ Шучоъ аст, май далер бинӯш [13, 61].*

Зикр кардан ба маврид аст, ки аз назари Фаҳрии Ҳиравӣ салотини шоиртабъи Ҳиндустон берун намондаанд. Ӯ дар тазкираи худ **боби панҷумро** ба эшон ихтисос додааст.

Аз он чумлаи чунин шоҳони шоиртабъ Фирӯзшоҳ мебошад, ки ӯ подшоҳи одилу доно ва хуштабъ буд. Ин ғазал аз намунаҳои ашъори ӯст, ки ҳолӣ аз латофате нест:

*Зиҳӣ камоли латофат ки ёри мо дорад,
Ки ҳам малоҳати хубию ҳам вафо дорад.
Магар фитод зи рӯи ту партаве бар меҳр,
Вагарна меҳр чунин рӯй аз кӯҷо дорад!
Ҳамеша ошиқи мадҳуширо бақо бошад,
Чаро, ки мисли ту маъшуқи хушлиқо дорад.
Фидои қомати он гулғизор ҷону дилам,
Ки қомати хуш мавзуну дилрабо дорад.
Ҳикоят аз лаби лаъли ту мекунад Фирӯз,
Аз он сабаб сухани хубу ҷонфизо дорад [9, 77].*

Гуруҳбандӣ ва табақабандии шоҳони шоир бар асоси силсила ба чунин шарҳ баён мегардад.

Оли Сомон – давраи Сомониён, ки дар воқеъ давраи нашъунамову густариши шукуфаҳои адаби порсӣ ва асри шоирпарвариву шоирдустӣ буда, дар тайи ҳаёти адабиёти сарзамини баъд аз дини ислом нақши асосӣ бозидааст, зеро подшоҳони беназир Наср ибни Аҳмади Сомонӣ, дар ин силсила кифоят ва дириҷияти ӯ дар мамлакатдорӣ ва таваҷҷуҳи хос ба шуарову нағзгӯёну сарояндагонӣ шеърӣ форсӣ қобили арзиш буда, аз бисёр чихатҳо бо аҳаммият мебошад. Маҳз дар ҳамин давра буд, ки шеърӯ адаби форсӣ-тоҷикӣ равангаи хосе пайдо кард. Подшоҳони ин силсила, ки нисбати худро ба Баҳроми Чубин мерасониданд, дар ташвиқ ва тарҳрези шоирон ва эҳтиром ба донишмандон эҳтимоми фаровон доштанд. Тақрими эшон дар ҳаққи аҳли фазл чандон буд, ки худ ба хотири алоқаи хуб дар маҷолиси илмию адабӣ, ки дар дарбори Бухоро ташкил мебуданд, ширкат мебариданд. Шоирони беназире мисли Маликушшуаро Рӯдакӣ дар дарбори Наср ибни Аҳмади Сомонӣ ва шуарои дигар, монанди Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ, Кисоӣ дар ин аср мавриди таваҷҷуҳи хос буданд ва ҳамеша аз илтофи подшоҳони Сомонӣ бархурдор шудаанд. Ҳатто баъзе подшоҳон, мисли амир Мунтасири Сомонӣ, ки умри худро яқсара дар зиндону ҷанг гузаронида, худ аз шавқу завқӣ шеър мояи тамоми дошт. Амирону подшоҳони Сомонӣ, мисли амир Мансур ибни Нӯҳ ибни Мансури Сомонӣ, Абуиброҳим Исмоили Сомонӣ, Абуиброҳим Исмоили Сомонӣ Амир Оғочӣ Али ибни Илос ва дигарон таъбу завқӣ шеъргӯӣ доштанд.

Дар давлати Усмонӣ бештари султонҳо забони форсиро неку медонистанд ва бо ин забон шеър месурӯданд. Муассиси ин силсила писари Туғрул аст, ки дар соли 699 ҳиҷрӣ пас аз кушта шудани подшоҳи Салҷуқӣ Рум ба тахти подшоҳӣ нишаст. Пас аз марги вай писараш Усмон ва пас аз ӯ писараш Эрхон ва сипас Мурод писари Эрхон ва пас аз Мурод тахти подшоҳӣ ба писараш Боязид расид. Боязид ба воситаи далерӣ ва суръати амалиёти низомӣ ба лақаби «Элдириш» яъне сойка мулаққаб шуд. Элдириш Боязид марди адабдӯст буд ва гоҳе ба форсӣ шеър месурӯд. Ӯ муддатеро дар асорат гузаронд ва дар он ҷо шеърҳо эҷод кард. Саранҷом дар беморӣ ба нафъи писараш Салим аз подшоҳӣ истеъфо кард. Султон Салим марди бохушу босавод буд. Таъбу завқӣ шеъргӯии оӣ дошт ва метавонист ба туркӣ, форсӣ, ва арабӣ яқсон суҳанронӣ кунад.

Оли Зиёр султонҳое буданд, ки дар навоҳии шимоли Эрон аз қабилҳои Табаристон ва Гилон салтанат доштанд. Муассиси ин силсила марди баландҳиммат буд, бо номи Мардовез писари Зиёр, ки аз сарбозӣ ба сардорӣ расида буд, пас аз Мардовез бародараш Вушмгир ба ҷойи вай нишаст. Қобус ибни Вушмгир мулаққаб ба «Шамс-ул-маъолӣ» ҷаҳорумин подшоҳи Зиёриён буд, ки баъд аз бародараш дар соли 347 ҳиҷрӣ дар Гургон ба тахт нишаст. Номбурда аз шоҳони ин силсила аст, ки дорои камолот ва фазоилии бисёр буда дар арабӣ ва форсӣ-тоҷикӣ суҳанвари забардасте ба шумор мерафтааст. Дигар аз шоҳони ин силсила Унсурмаолии Кайковус ибни Искандар, ки шоиру адиб ва фозил буда, китоби «Қобуснома» ё «Насихатнома» ки аз ҷаҳоири адабии тоҷику форс маҳсуб мегардад, ба қалами ӯ нигориш ёфтааст. Қобуснома аз 44 боб иборат буда ҳар боби он ба яке аз масъалаҳои гуногуни ахлоку одоб, расму оин, маишату рӯзгордорӣ оилаву ҳонадорӣ, таҳсилу таълим, омӯзиши касбу ҳунар, мусиқию варзиш, сиёсату идораи мамлакат ва дигар паҳлуҳои зиндагии инсон бахшида шудааст. Шоир дар асараш ба накукорӣ даъват карда, мефармояд:

*Гар бар сари моҳ барниҳӣ пояи тахт,
В-ар ҳамчу Сулаймон шавӣ аз давлату бахт,
Чун умри ту пухта гаши, барбандӣ рахт,
К-он мева, ки пухта шуд, биаяфтад зи дарахт [11, 179-217].*

Ғазнавиён муассиси ин силсила Сабуктегин (366-387 ҳичрӣ 977-997 милодӣ) ном дорад, ки аслан ғуломи туркнажод буд. Фарзанди ӯ Сутон Маҳмуд машхуртарин ва муҳимтарин подшоҳи силсилаи Ғазнавиён маҳсуб мешавад, мушаввики шуарои бузурге, монанди Фаррухии Сииситонӣ (1000-1040), Абузайд Муҳаммад Ғазоирӣ Розӣ (ваф.1034 м.), Абунаср Али ибни Аҳмади Асадии Тӯсӣ (390-465 х.) буд. Султон Маҳмуд дар шеърӣ бисёр табъи мавзун дошт ва аз хунари шоирӣ баҳравар буд. Ӯ ба шеър ба дараҷае алоқаманд буд, ки идораи мустақиле барои он ташкил дода буд ва раёсати онро ба Маликушшуарои дарбори худ Абулқосим Ҳасан ибни Аҳмадӣ Унсурӣ Балхӣ (350-431 ҳичрӣ) шоири номовари тоҷику форсизабон эҳдо карда буд.

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тазкираи хеш дар боби Унсурӣ чунин менависад: «Манокиб ва бузургвории ӯ азҳару минашшамс (равшантару тобонтар аз офтоб) аст ва саромади шуарои рӯзгори султон Маҳмуд буда ва ӯро варои таври шоирӣ фазоил бисёр аст ва баъзе ӯро «Ҳаким» навиштаанд. Чунин гӯянд, ки дар рикоби султон Маҳмуд ҳамвора чаҳорсад шоири мутаайин мулозим буданд ва пешвову муқаддами тоифаи шуаро устод Унсурӣ буд. Ва ҳамагон бар шоирӣ ӯ муқир ва мутаарриф буданд ва ӯро дар маҷлиси султон мансаби надимӣ ба шоирӣ зам буд ва пайваста мақомот ва ғазавоти султон назм кардӣ. Ӯро қасидаест мутаваал қариб ба яқсаду ҳаштод байт, ки маҷмуи ғазавоту ҳуруб ва футуҳи султонро дар он қасида ба назм оварда ва дар охир султон Маҳмуд устод Унсуриро мисоли Маликушшуарои қаламрави худ арзонӣ дошт ва ҳукм фармуд, дар атрофи мамолик ҳар кучо шоире ва хушгӯе бошад, сухани худ бар устод арза дорад, то устод ва самини онро мунаққаҳ карда, дар ҳазрати аъло ба арз расонад ва ҳама рӯз маҷлиси устод Унсурӣ шуароро мақсади муайяне буд ва ӯро ҳоҳе ва моли азим ба ин ҷиҳат ҷамъ шуда ва ҳаким Фирдавси ӯро дар назми «Шоҳнома» таҳсини балиғ мекунад». [11, с.44-45].

Султон Маҳмуд ҳангоме ки ачзву нотавонии худро ҳангоми пирӣ ва поёни умр мушоҳида кард, бар худ бо ин абёт навҳагарӣ бунёд кард:

*Ба зӯри теги ҷаҳонгирӣ гурзи қалъа кушод
Ҷаҳон мусаххари ман шуд чун тан мусаххари рой.
Ғаҳ ба иззу ба давлат ҳаменишастам шод,
Ғаҳ зи ҳирс ҳамерафтаам зи ҷой ба ҷой.
Басе тафохур кардам, ки ман касе ҳастам кунун,
Баробарӣ биам ҳама амиру гадой.
Ҳазор қалъа кушодам ба як ишорити даст,
Басе масоф шикастам ба як фишурдани пой.
Чу марг тохтан овард ҳеҷ суд накард,
Бақо бақои Худоясту мулк мулки Худой [7, 174-75].*

Султонҳои Ғӯр (Ғӯриён) салатанати ғӯриён ё Шанасбониён, сулолаи форсизабон ё эронитаборе мебошанд, ки 1147-1215 бар сарзаминҳои шарқи тоҷикони Эронитабор ҳукумат намудаанд. Онҳо равнақашонро аз Ғӯр оғоз намуда ва дар миёнаи садаи XII-ум то солҳои оғози садаи XIII-уми милодӣ ба як қудрати умда табдил шуданд. Ғӯр маркази ҳаёти низомии императории онҳо буда, ки замоне қаламравашон аз Гургон дар Ғарб то шимоли Ҳинд (Лохур) дар

Шарк густариш меёфт, ҳарчанд ки таҳти таъсири Хоразмшоҳиён қарор доштанд. Фурӯпошӣ ва нобудии Ғуриён хангоми ҳамлаи Муғулон ба сарзаминҳои шарқи Эрон будааст. Подшоҳони Ғур дар ноҳияҳои кӯхистонӣ, байни Хироту Ғазнаин, ба номи Ғур фармонравой мекарданд. Бузургтарин ободии сарзамини Ғур, Фирӯзқуҳ пойтахти онон буд, ки муддате ба истиқлол ҳукумат мекарданд, то ин ки Муҳаммад ибни Сурӣ мағлуби Маҳмуди Ғазнавӣ шуд ва аз он таърих Ғуриён таҳти тасаллути Ғазнавиён даромаданд [2, с. 29-43].

Бояд гуфт, ки Алоуддин Ҳусайн маъруф ба «чаҳонсуз» писари малик Алоуддин Ҳусайн мулаққаб ба «Абусалотин» аз соли (544 то 556) ҳичрӣ фармонравой силсилаи Ғуриён буд. Вай давлати Ғуриёно ба авҷи қудрат расонид. Алоуддини Ғурӣ барои интиқоми қатли ду бародараш Қутбиддин Муҳаммад ва Сайфуддини Сурӣ бо Баҳромшоҳи Ғазнавӣ ҷангида, ўро шикаст дод. Ў пас аз тасарруфи Ғазнаин, ба муддати ҳафт шабонарӯз шаҳро ба оташ кашид. Алоуддин ба шеър алоқаи хубе дошт ва ғоянд, ки баъди шаҳри Ғазнаиро оташ задан, тамоми ҷасадҳои оли Сабуктегинро, ба ҷуз қабри султон Маҳмуд шикафта, оташ зад, аммо пурсиданд чаро қабри султон Маҳмуд ва ҷасади ўро насухт? Иллат он буд, ки Алоуддин ба шеъри ҳаким Фирдавсӣ (Шоҳнома) бисёр алоқа дошт ва хонда буд, ки Фирдавсӣ дар «Шоҳнома» гуфтааст:

*Чу қӯдак лаб аз шири модар бишуст,
Ба гаҳвора Маҳмуд гӯяд нахуст.*

Хоразмшоҳиён мардуми диловару шеърдӯст ва дар айнаи ҳол ситамгор буданд. Дар замони Отсиз давлати Хоразмшоҳиён қудрати бештаре ёфт, то ин ки дар замони султон Тикиш тавонистанд Салҷуқиёно мағлуб кунанд ва як давлати муктадири Хоразмшоҳиро бунёд бигзоранд. Султон Текиш худ низ гоҳе шеър мегуфт. Баъд аз Текиш султон Муҳаммади Хоразмшоҳ ҷонишини ў шуд. Ў қаламрави салтанати худро то сарҳад вусъат бахшид, то ин ки муғулон ба Эрон ҳамла карданд [5, с. 29-54].

Темуриён муассиси силсилаи Темуриён Амир Темури Гургонӣ (1334-1405) аст, ки чун дар муҳориба бо ҳокими Систон тире ба пойи вай исобат кард, ба Темури ланг маъруф шуд. Темури дар айнаи ҳол ки марди хунхор буд, шавқу рағбат ба арбобу илму ҳунар низ дошт. Шоирону тазкиранигорон дар мавриди мулоқоти ў бо Ҳоҷа Ҳофизи Шерозӣ дар тазкираҳои хеш чунин нақл меоваранд, ки «Вақте Амир Темури Гургон ва Шерозро мусаххар кард, гуфт: Ҳофизро пеши ў биёваранд ва вақте оварданд, гуфт: Ман рубъи чаҳони маскунро вайрон кардам, то Самарқанду Бухороро, ки ватани ман аст, обод кунам ва ту мардак ба як холи ҳиндуи турки Шерозӣ ин ду шаҳро мебахшӣ дар ин байт, ки гуфтаӣ

*Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро.*

Ва Ҳоҷа Ҳофиз ҷавоб дод, ки ҳамин бахшандагӣро маро ба ин рӯз андохта ва Темуриро мавриди навозишу инъом қарор дод» [4, 8].

Ҳамин тариқ, аз таҳлили манобеи зикршуда бармеояд, ки дар рушд ва ривочи шеър адаби форсӣ на танҳо шоирону нависандагон, балки салотину амирон низ нақши муассир гузоштаанд. Тазкираҳои адбӣ баҳусус тазкираи «Равзат-ус-салотин»-и Фаҳрии Ҳиравӣ далели равшани ин нукта мебошанд.

Дар ин тазкира аз шоҳони шоиртабъ ва адабпарвар, аз қабили Баҳроми Ғур, Темури Курагон, Халил Султон, Мироншоҳ Мирзо, Султон Аҳмад, Султон Фирӯзшоҳ, Наср ибни Аҳмади Сомонӣ, Қобус ибни Вушмгир, Султон Маҳмуд,

Султон Тикиш ва дигарон ёдоварӣ шудааст. Ин шахсиятҳо аз миёни подшоҳон, амирон ва вазирони сулолаҳои Сомониён, Ғазнавиён, Оли Зиёр, Ғуриён, Хоразмшоҳиён ва Темуриён буда, бо шеършиносӣ шеърҳои шухрат доштанд ва бархе аз онҳо дорои маҳорати баланди шоирӣ низ буданд.

КИТОБНОМА

1. Абдулмалик ибни Муҳаммад ибни Исмоил (Абумансури Саъолабии Нишопурӣ). Асар / бо кӯшиши Муҳаммади Қамиҳа. – Қоҳира: Дор-ул-кутуби илмӣ; Бейрут, 1403 ҳ. / 1983 м. – 544 с.
2. Акбарободӣ, Бадриддин. Бадр-уш-шуруҳ (шарҳи девони Ҳофиз). – Хирот: Китобхонаи Ансорӣ, 1308 ҳ. – 754 с.
3. Асфар, Фурӯғӣ Абарӣ. Таърихи Ғуриён. – Исфаҳон: Донишгоҳи Исфаҳон, 1394 ҳ. ш. – 118 с.
4. Авфӣ, Муҳаммад. Лубоб-ул-албоб / бо кӯшиши Э. Броун; муқаддима ва таълиқоти М. Қазвинӣ; таҳқиқи С. Нафисӣ. – Техрон: Интишороти Фаҳри Розӣ, 1906 м. – Ҷ. 1. – 1036 с.
5. Бровн, Эдвард. Таърихи адабиёти Эрон / тарҷумаи Фатҳуллоҳи Мучтабой. – Техрон: Интишороти Марворид, 1361 ҳ. ш. – 672 с.
6. Дабиринадод, Бадъуллоҳ. Подшоҳони шоир // Ваҳид. – Исфаҳон: Донишгоҳи Исфаҳон, 1350 ҳ. ш. – № 91. – С. 592.
7. Давлатшоҳи Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / бо эҳтимоли Э. Броун. – Техрон: Асотир, 1382 ҳ. ш. – 621 с.
8. Зуфар, Муҳаммад. Муҳаммад Зуфари Фаҳрии Ҳиравӣ ва се асари ӯ // Маҷаллаи Донишдаи адабиёт ва улуми инсонӣ. – Маҳсад, 1350 ҳ. ш. – С. 422–507.
9. Кайковус, Унсурмаолӣ. Қобуснома / бо тасҳеҳ, муқаддима ва ҳавошии А. А. Бадавӣ. – Техрон: Интишороти Ибни Сино. – 272 с.
10. Рошидӣ, Хусоиддин. Тазкираи «Равзат-ус-салотин» ва «Ҷавоҳир-ул-аҷоиб» (бо девони Фаҳрии Ҳиравӣ). – Ҳайдаробод: Дор-ул-салтанат, 1967 м. – 181 с.
11. Ҳидояти Ризоқулихон. Тазкираи адабӣ / бо тасҳеҳи Мазоҳирӣ Мусафо. – Техрон, 1334–1340 ҳ. ш. – 6 ҷилд.
12. Ҳиравӣ, Фаҳрӣ. Тазкираи «Равзат-ус-салотин» / бо тасҳеҳ ва ҳошияи Хаёмпур. – Табрёз: Муассисаи таърих ва фарҳангӣ, 1345 ҳ. ш. – 189 с.
13. Ҳолат, Абулқосим. Шоҳони шоир: аҳволоти шоҳон ва шоҳзодагонӣ суҳанвар. – Эрон: Интишороти Табаристон, 1346 ҳ. ш. – 355 с.
14. Ҳодизода, Р. Адабиёти тоҷик (асрҳои XVI–XIX ва ибтидои асри XX) / Р. Ҳодизода, У. Каримов, С. Саъдиев. – Душанбе: Маориф, 1988. – 416 с.
15. Ҳодизода, Р., Шукров, М.; Абдуҷабборов, Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ. – Душанбе, 1964. – 184 с.

АМИРОНУ ПОДШОҲОНИ ШЕЪРДӢСТ ВА АДАБПАРВАР ДАР ТАЗКИРАИ «РАВЗАТ-УС-САЛОТИН»

Дар рушду инкишофи шеърӣ адаб на танҳо олимону донишмандон, балки аҳли салтанату умаро низ саҳми муносиб гузоштаанд. Аз шарҳи ҳоли баъзе шоирону олимони гузаштаи худ равшан аст, ки шоҳону салотин ва вазирону амирон ба эшон тавачҷуҳ ва эҳтироми хос қоиладор буданд. меҳрубониҳои онҳо ба аҳли илму адаб бо ин ба интиҳо нарасида, ҳатто бархе аз шоҳону амирон худ завуқу малакаи шеърӣ доштанд ва ба дарборҳои худ машхуртарин шоирону адибонро ҷалб мекарданд. Сарчашмаҳои парокандае мавҷуданд, ки бар ин амр далоят мекунад, вале миёни манобеи адабӣ осоре, ба монанди «Равзат-ул-салотин»-и Фаҳрии Ҳиравӣ ба мушоҳида мерасад, ки танҳо ба шоҳони

шоиртабъ баҳишда шудааст ва таҳқиқи чунин масъалаҳо аз чанд ҷиҳат арзишманд мебошад.

Мақолаи мазкур ба яке аз мавзӯҳои муҳими адабиётишиносӣ баҳишда шуда, дар он бо истифода аз сарчашмаҳои «Равзат-ус-салотин»-и Фаҳрии Ҳиравӣ, «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, «Маҷмӯъ-ул-фусаҳо»-и Ризоқулихони Ҳидоят аҳвол ва ашғори шоҳони шоир ба таври мухтасар баррасӣ гардидааст. Инчунин аз хонадони Сомониён, Ғазнавиён, Оли Зиёр, Ғуриён, Хоразмишӯиён ва Темуриён ном бурда шудааст, ки амирону вазирони онҳо шеърдӯсту шоиртабъ будаанд.

Калидвожаҳо: адабиёти классикии форсу тоҷик, шеър, тазкира, тазкиранигорон, «Лубоб-ул-албоб»-и Авфии Бухорӣ, Фаҳрии Ҳиравӣ, Равзат-ус-салотин, шоҳону амирон, шоҳони шоир.

ЭМИРЫ И ЦАРИ, ЛЮБЯЩИЕ ПОЭЗИЮ И ЛИТЕРАТУРУ В ТАЗКИРЕ «РАУЗАТ-УС-САЛАТИН»

Поэзии и литературе значительный вклад внесли не только учёные и мыслители, но и жители государство и его правители. Из жизнеописания некоторых поэтов и учёных прошлого времени видно, что короли и князя, министры и эмиры уделяли поэтам и ученым особое внимание и уважение.

На этом их внимание представителям науки и литературы не ограничивалось, более того некоторые короли и принцы обладали интересом и умением заниматься поэзией и привлекали к своим дворцам самых известных поэтов и писателей. Есть разрозненные источники, указывающие на это, но среди литературных источников есть такие произведения, как Фаҳри Хирави, «Раузат-уль-Салатин» посвященный только поэтам-царям, и исследованных ценно вопросов ценно по нескольким причинам.

Данная статья посвящена одной из важнейших тем литературоведения с использованием литературных источников «Раузат-уль-Салотин» поэтов Фаҳри Хирави, «Лубаб-уль-Альбаб» Мухаммада Ауфи из Бухары, и «Маджмӯ-уль-Фусаҳо» - Резақулихана Хидаята кратко обсуждаются состояние и стихи царей периода поэта. Упоминается также о династии самондов, газневидов, семейства Али Зияра, гуридов, Хорезмийцев и Темуридов, князей и министров, которые были поэтами или увлекались поэзией.

Ключевые слова: классическая персидско-таджикская литература, поэзия, тазкира, «Любаб-уль-албаб» Ауфи из Бухары, Фаҳрий Хирави, Равзат-ус-салатин, цари и князья, цари-поэты.

EMIRS AND TSARS WHO WERE PATRONS OF POETRY AND LITERATURE IN TAZKIRAS «RAUZAT-US-SALATIN»

It should be noted that not only scientists and thinkers, but also the inhabitants of the state and its rulers made a significant contribution to poetry and literature. From the biographies of some poets and scientists of the past, it is clear that kings and princes, ministers and emirs paid special attention and respect to poets and scientists.

Their attention to representatives of science and literature was not limited to this; moreover, some kings and princes had an interest and ability to engage in poetry and attracted the most famous poets and writers to their palaces. There are scattered sources pointing to this, but among the literary sources there are works such as

Fakhri Hirawi, «Rauzat-ul-Salatin» dedicated only to the poet-kings, and the issues explored are valuable for several reasons.

This article is devoted to one of the most important topics of literary criticism using the literary sources «Rauzat-ul-Salatin» by the poets Fakhri Hirawi, «Lubab-ul-Albab» by Muhammad Aufo from Bukhar, and «Majmu-ul-Fusaho» by Rezakulihan and Hidayat, the state of and poems of the kings of the poet's period. Mention is also made of the dynasty of Samonds, Ghaznavids, the family of Ali Ziyar, Ghurids, Khorezmians and Temurids, princes and ministers who were poets or were keen on poetry.

Keywords: *classical Persian-Tajik literature, poetry, tazkira, tazkirans, «Lubab-ul-albab» by Awfi from Bukharai, Fakhriy Hirawi, Ravzat-us-salatin, kings and princes, king-poets.*

Дар бораи муаллиф: Иззатов Неъматулло Хикматуллоевич – докторанти PhD-и Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. **Нишонӣ:** 734042, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 33. Тел: (+992) 915595975. E-mail izzatovnematullo@gmail.com

Об авторе: Иззатов Неъматулло Хикматуллоевич – докторант PhD Центра рукописного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана.. Адрес: **Адрес:** 734042, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 33, Тел: (+992) 915595975. E-mail: izzatovnematullo@gmail.com

Information about the author: Izzatov Ne'matullo Hikmatulloevich, PhD doctoral student at the Center for Manuscript Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. **Address:** 734042, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33, Tel: (+992) 915595975. E-mail: izzatovnematullo@gmail.com.

ТДУ:889.550

МУҲАҚҚИҚОНИ ҲИНДУСТОНӢ ОИД БА РАШИД ҶАҲОН

Зарина Асозода
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таърихи адабиёти муосири Ҳинд камтар адиберо медонад, ки дар эҷодиёташ воқеияти ҷомеаи муосирро бо ҳама шебу фарозаш, яъне бо тамоми дарду ранҷояш, мушкилоту печидагӣояш зикр намуда бошад. Бо вучуди ин, чанде аз нависандагон аз шумори занони мубориз ба майдони адабиёти ин давра ворид гардиданд, ки ба ҳаёти минбаъдаи ҷомеа таъсири назаррас гузоштаанд. Пажӯҳишгар З. Раҳматуллоева дар ин бора чунин таъкид мекунад: «Адибаҳои бомахорат дар асарҳои таълифкардаи ҳеш бештар ба ҳаёти иҷтимоӣ, фарҳангии мардум ва мақому манзалати занони Ҳиндустон даст зада, бо асарҳои худ ҳазинаи адабиёти ҳиндиро ғанӣ гардониданд» [1, 142]. Ин ҷо назари муҳаққиқонеро зикр намудан бамаврид аст, ки оид ба ҳаёту фаъолият ва вижагӣҳои нигоришоти яке аз чунин занони мубориз – Рашид Ҷаҳон, ҷиҳатҳои хоси сабки ҳикоянигории ӯ нуктаи назари ҳешро иброз доштаанд.

Таҳлилу арзёбии ҳаводиси ҳикояҳои ӯ ва сабки онҳо нишон медиҳад, ки нависанда дар замони зиндагӣ ва фаъолият миёни адибони замонаш мавқеи барҷаста доштааст.

Қобили зикр аст, ки перомуни зиндагиву эҷод, ҳунару истеъдод ва шеваи нигориши Рашид Ҷаҳон чанде аз адибони варзидаи Ҳиндустон таҳқиқотҳои густардае анҷом дода, ба ҷанбаҳои мухталифи фаъолияти ӯ баҳо додаанд. Ҳамакнун ҷиҳати шинохти ин адиби номвар аз дидгоҳи эҷодгарони Ҳиндустон мепардозем. Пайи таҳқику баррасии андешаҳои муҳаққиқин, сараввал мо метавонем номи яке аз адибони ин минтақа Раҳшанда Ҷалилро ёдрас шуда бошем. Доктор Раҳшанда Ҷалил нависанда, мунаққид ва муаррихи маъруфи Ҳинд аст. Номбурда пажӯҳишҳои зиёде оид ба ҳаёту фаъолият ва сабки ҳикоянигории ин нобиғаи олами адаб анҷом додааст.

Ӯ аз зумраи он донишмандонест, ки муфассалтарин гузориши ҳаёти Рашид Ҷаҳонро дар китобаш бо номи «Рашид Ҷаҳон: Исёнгар ва сабаби исёнгарии вай» бо тамоми паҳлуҳои эҷодияш ёдовар шудааст: «Ман бори нахуст маҳсули эҷоди Рашид Ҷаҳонро дар ибтидои солҳои 90-ум хондам, вақте ки навақав шавку рағбат нисбат ба адабиёти бадеии урдуро пайдо карда будам. Ман аз қувват ва масъулияти Рашид Ҷаҳон, инчунин тарҷумаи ҳоли ӯ ба ҳайрат афтодам. Баъд аз мутолиаи осори Рашид Ҷаҳон ба забони урду баргаштам ва аз насри равон, ҷашмгир ва хеле нозуки ӯ мафтун шудам» [7,12].

Доктор Раҳшанда Ҷалил инчунин, вобаста ба муҳити хонаводагии Рашид Ҷаҳон иброз доштааст, ки Рашид Ҷаҳон дар хонае ба воя расидааст, ки аз панҷ духтар иборат буд ва ҳама занон ба қорҳои таълимиву адабӣ машғул буданд. Падари нависанда аз ҷумлаи навҷӯён ва тарафдорони озодии занон буд. Ӯ дар баробари дигар қорҳои дар ин самт анҷомдодааш маҷаллаи урдуи «Хатун» (Зан) -ро низ роҳбарӣ мекард [7,13].

Ҷойи дигар дар ҳамин мақолааш оид ба маҷмуаи пуровозаи «Ангарей» ибрози ақида намуда, таъкид мекунад, ки «дар адабиёти урду Рашид Ҷаҳон аввалин зане буд, ки соли 1932, дар синни бистсолагӣ дар нашри маҷмуаи асарҳои насрии «Ангарей» (Шарораҳо), ки аз ҷониби ҷор нависандаи ҷавон Сачҷод Зоҳир, Аҳмад Алӣ, Маҳмудуззафар ва ҳуди Рашид Ҷаҳон таҳия гардида буд, саҳм гузоштааст» [7, 16].

Раҳшанда Ҷалил доир ба ҳикояҳои алоҳидаи Рашид Ҷаҳон низ андешаҳои худро баён доштааст. Аз ҷумла, оид ба асарҳои «Зан» ва «Фурӯш» чунин ишора мекунад: «Бо вучуди ин, ҳадди ақал ду ҳикояи ӯ дар тӯли солҳо маро ба ҳайрат овардааст. Инҳо песаи маъруфи «Зан» ва ҳикояи бадеии «Фурӯш» мебошанд» [7, 21].

Доктор Раҳшанда Ҷалил дар китоби «Рашид Ҷаҳон: Исёнгар ва сабаби исёнгарии вай» маҳорати вожаофарии нависанда, берун баромадан аз қолабҳои шахшудаи адабӣ ва дигар вижагиҳои нигоришоти Рашид Ҷаҳон ва эҷодиёти ӯро ба хонанда нишон медиҳад. Дар ин маврид ӯ чунин менигорад: «Рашид Ҷаҳонро метавон дар таҳияи лексикони нав барои насрнависони урду поягузор номид. Бар ҳилофи шоирони гузаштаву ҳамзамони хеш, ки таҷрибаҳои шабехро дар осорашон анҷом медоданд, мо дараҷаи ғайриодии озодӣ ва безъитиной ба анъанаю лап истифодаи забони ҳикояҳои ӯ мебинем» [7. 29].

Китоби Раҳшанда Ҷалил мисли як ластуви муфассал бисёр мушқилооти хонандаи имрӯзро перомӯни шинохти Рашид Ҷаҳон бартараф мекунад. Китоби Раҳшанда Ҷалил, ки ба 16 қисмат ҷудо шудааст, ҳама паҳлуҳои ҳаёт ва фаъолияти Рашид Ҷаҳонро фаро гирифтааст. Оид ба ҳама яке аз қисматҳои ин китоб И.Қарим чунин маълумот додааст: «Китоб ба 16 қисм тақсим шудааст. Қисми аввал, ки тақрибан 100 саҳифаро лап бар мегирад, лап он оид ба тарҷумаи ҳоли Рашид Ҷаҳон маълумот дола шудааст. Қисмати дуюм, ки ҳамин қадар ҳаҷм дорад, маҷмуаи ҳикояву лиесаҳои ӯ мебошад» [15, 67].

Дар умум, доктор Раҳшанда Ҷалил Рашид Ҷаҳонро ҳамчун пешгом ва назовари адабиёти қораи Ҳинд мешуморад. Ӯ мақоми ин зани бомаҳорат ва

бочуръатро баланд арзёбӣ карда, буданаширо дар арсаи адабиёти урду ифтихори бузург доништааст.

Ҳамида Саидуззафар аз ҷумлаи мунаққидони барҷастаи Ҳинд мебошад. Номбурда дар масъалаи ҷойгоҳу арзиши Рашид Ҷаҳон дар адабиёти урду ва нақши ӯ дар баёни воқеияти замони худ Ҳамида Саидуззафар чунин андешаро баён намудааст: «Бо дар назар доштани он, ки Рашид Ҷаҳон аввалин зан дар адабиёти урду буд, ки ба мушкилоти бешумори занони табақаи миёна ва пойни ҷомеа ба таври дақиқ, пайваста ва ҷиддӣ мурочиат кард, ҷамъияти Ҳиндустон ӯро ба таври ҳаққонӣ аввалин «ҷавонзани ҳашмгин»-и адабиёти урду номгузорӣ кардааст» [12, 158].

Нависандаи дигаре, ки зикри номаш бамаврид мебошад, Исмаи Чугтаӣ аст. Ӯ низ дар қатори як зумра муҳаққиқони барҷаста ба омӯзиши паҳлуҳои алоҳидаи ҳаёту фаъолияти Рашид Ҷаҳон пардохта, ба хулоса омадааст, ки ин нависанда қобилиятҳои дар худ дорад, ки танҳо ҳоси ӯянд. Ба ақидаи Исмаи Чугтаӣ: «Як зане мисли Рашид Ҷаҳон аз даҳ зани одӣ хеле болотар аст» [6, 10].

Исмаи Чугтаӣ зимни ибрази таассуроти нахустини ҳеш оид ба Рашид Ҷаҳон қайд мекунад, ки бори аввал дар соли 1936 бо устои адабии худ, яъне Рашид Ҷаҳон вохӯрдааст. Аз мушоҳидаи ин ҳолат Исмаи Чугтаӣ пеш аз ҳама, ба чунин натиҷа мерасад, ки Рашид Ҷаҳон қондаву меъёрҳои ҷамъиятиро, ки тартиби пӯшидани либоси занон ва ҳузури онҳоро дар ҷойҳои ҷамъиятӣ муқаррар мекарданд, рад карда, ҳамчун «як шӯришгар, шахси нисбат ба тартиботи нодурусти замона бепарво ва бераҳм зоҳир мешавад» [6, 12].

Исмаи Чугтаӣ дар қиёс бо дигар муҳаққиқон доир ба зиндагии Рашид Ҷаҳон пажӯҳишҳои хеле зиёдтарро анҷом додааст, ахусус, тасвири таъсири Рашид Ҷаҳон ба ҳуди Исмаи Чугтаӣ ва фаъолияти эҷодии ӯ хеле аҷиб аст: «Вай маро ғорат кард, зеро вай хеле далер буд ва ҳама ҷизро ошкоро ва баланд мегуфт ва ман танҳо меҳостам ӯро пайравӣ кунам... асарҳои ӯро мисли гавҳарҳои нигоҳ доштам... қаҳрамонони зебои ҳикояҳои ман «Ангуштони шамъ» ва «Арғувон ҳама гул мекунад» аз назар нопадид шуд... бутҳои таҳайюли ман пора-пора гашт... Ҳаёт бидуни парда пеши ман меистод...» [6, 14]. Бо таҳлили осори Исмаи Чугтаӣ доир ба ҳаёт ва фаъолияти Рашид Ҷаҳон метавон ба чунин натиҷа расид, ки ин мунаққид низ шефтаи маҳорати нависандагӣ ва устувории Рашид Ҷаҳон дар роҳи дастбӣҳои озодии занон дар ҷомеа гардидааст.

Ба гуфтаи нависандаи дигар Алӣ Аҳмад: «Реализми Рашид Ҷаҳон, нависандагии далерона, қомебҳои илмӣ ва амалии ӯ нақши алоқаи байни ҳаракати занон ва ҳаракати тараққиқпарварро мебозад. Агар Рашид Ҷаҳон намебуд, қорвони занҳои адибони равшанфикру бедор ва фаъоли иҷтимоӣ ба самти дигар мегашт. Ҳатто далерӣ ва равшанфикрии Исмаи Чугтаӣ ба ин ҳасорат намерасид» [14].

Бегим Хуршед Мирзо, ҳоҳари хурдии Рашид Ҷаҳон, давраи ҳаёти ин нависандаро аз фаъолиятҳои густардааш тавсиф мекунад. Ӯ Рашид Ҷаҳонро ҳамчун табибе ёд мекунад, ки «ҳамеша аз доираи супориш берун мерафт» ва шахсе буд, ки «на танҳо беморонро дар беморхона бистарӣ ва табобат мекард, балки ба некуаҳволии умумии онҳо низ таваҷҷуҳ дошт» [10, 153].

Муҳаққиқ Садаф Ҷовид, ки доир ба зиндагиву эҷодиёти Рашид Ҷаҳон маълумоти зиёди арзишмандеро ғирдоварӣ намуда буд, андешаҳои ҷолиб ибраз намудааст. Аз ҷумла, ӯ менависад: «Хеле пеш аз он, ки нависандаи фаронсавӣ Симон де Бовуар илҳомбахши занони муосир, озодфикр ва саркаш гардад, Рашид Ҷаҳон олами адабиёти урдуро ба тӯфон ғирифтор карда буд» [14].

Дигар муҳаққиқ Амир Ҳусайн андеша дорад, ки Рашид Ҷаҳон озод буд, ҳамеша воқеиятро мегуфт ва аз сарватмандон асло мутаассир намешуд. Ӯ дар бораи шахсияти Рашид Ҷаҳон чунин навиштааст: «Симон, ки дар зехнам пайдо мешавад, зани хандон, дорои ҷеҳраи қушод бо нигоҳи нарму меҳрубон аст. Ӯ ба

дигарон таълим дод, ки чашм ба чашм бинанд. Тарзи зиндагии нотакрор дошт, агар бисёре аз сарварони мо зиндагии часурунаи ўро барои худ намуна қарор медоданд, он гоҳ вазъи кишвар ин қадар бад намешуд» [14].

Тайҳум Содик дар мавриди маҷмуаи баҳсбарангези «Ангаре», ки дар он Рашид Ҷаҳон низ саҳмгузор буд, суҳан ронда, вобаста ба ҷуръати ин нависандаи воқеънигор изҳор медорад: «Навиштаҳои Рашид Ҷаҳон дар маҷмуаи «Ангаре» ба зулм нисбат ба занони мусалмон ва баҳсу мунозираҳои патриархӣ бахшида шудааст. Ў ҳамаи андешаҳои ро дарона баён намудааст» [14].

Оид ба мавзӯи мазкур дигар мунаққиди Ҳинд - Нуронӣ низ андешаҳои худро дорад. Ба таъкиди ӯ: «Занон ҳатто ҳақ надоштанд, то барои он ҳуқуқҳое, ки тариқи шариат Худои мутаол ба онҳо ато намудааст, садо баланд намоёнд. Онҳо дар ҷамъият ҷойгоҳи назарногир доштанд ва андешаашон барои мардон аҳаммияте надошт» [11, 128].

Дар робита ба саҳми Рашид Ҷаҳон ҳам дар пешрафти адабиёт ва ҳам дар тағйири андешаи ҷомеа нисбат ба занон Бано Шадаб низ андешаронӣ намудааст. Ў қайд мекунад: «Дар нутқи ин адибаи номвар (Рашид Ҷаҳон – А.З.) ҷанбаҳои фарҳанги мусулмонӣ ва танзими иҷтимоӣ, масъалаҳои занон ва рӯзномаи ислоҳот бармало изҳори худро меёфт» [3, 59].

Амина Ғорафатӣ, аз мунаққидони дигари ин сарзамин буд, ки бо фаъолияти эҷодии Рашид Ҷаҳон хеле хуб ошноӣ дошт. Ба андешаи ӯ Рашид Ҷаҳон дар қолаби ҷомеаи худ намегунҷид, ӯ дар бораи ҷизҳое суҳан мекард, ки барои ҷамъияти онрӯза нав буданд. Маҳаки асосии таълифоти ўро озодӣ, баҳусус озодии зан ташкил мекард. Нигоҳе, ки вай дар бораи ҷомеа дошт ва фикри ӯ вобаста ба он ки зан дар ҷомеа чӣ гуна бояд зиндагӣ мекард, ба мисли орзуе буд, ки бо воқеият ҷаспидааст» [4, 41].

Айнан ҳамин гуна андешаҳоро паҷӯшишгари дигар Алӣ Сингх изҳор доштааст. Ў таъкид менамояд, ки осори Рашид Ҷаҳон ба адабиёти феминистӣ таъсири бузурге гузоштааст. «Рашид Ҷаҳон дар замоне зухур кард, ки ба ишораи мунаққиди мазкур «вазъи занон, маҳсусан занони мусулмон дар Ҳинд ба қабатҳои консерватизм печида буданд, таъбиз ҷой дошт ва он ба номи дин ва анъанаҳо асоснок шуда буд, таҳсилот ба маъноӣ расмӣ низ рад карда мешуд» ва дар ҳамин гуна вазъ ӯ аз шахсият ва озодии зан дифоъ кардааст» [2, 32].

Дар мақолаи «Маликаи урдуи фаромӯшшуда - Қиссаи бебаҳои Рашид Ҷаҳон», дар бахши «Бо қалами инқилоб», ки аз ҷониби Тайҳум Содик оид ба таълифоти Рашид Ҷаҳон ҷунин навишта шудааст: «Он ҷизе, ки Рашид Ҷаҳон навиштааст, ҷизи бегона ё аҷиб набуд, балки воқеияти шадиди иҷтимоӣ ва вазъи занон дар ҷомеаи мусулмонии атрофи Ҳиндустон дар он замон буд. Таҷрибаҳои ӯ дар ҷомеаи урду ва амалҳои ваҳшиёнае, ки дар шаҳрҳои мухталифи Ҳиндустон дида буд, ўро водор сохт оғаи шуда бошад, ки то ҷӣ андоза ваҳшонияти ҷомеа, баҳусус ҷомеаи мусулмонӣ алайҳи занон хеле зиёд шудааст» [14].

Дар умум, муаллифи мақолаи мазкур дар мавриди фаъолияти эҷодӣ ва шахсияти Рашид Ҷаҳон ҷунин ҳулоса менамояд: «Лаф лохили ин низоми патриархалии (патрарсолонӣ) оӣ зане пайло швл. ки он қалап нотарсона менавишт. ки ҳатто манъ қардани асарҳо ва китобҳои салои ӯро пахш қарда натавонист. Мутаассифона, ҷаҳони урду имрӯз ўро фаромӯш қардааст. Ин достони Рашид Ҷаҳон аст» [14].

Дар мақолаи дигар, ки «Женщины в начале 90-х глазами Рашида Джахана» (Занон дар ибтидои солҳои 90-ум аз нигоҳи Рашид Ҷаҳон) унвон гирифтааст, оид ба эътирофи ин нобиға аз дидаҳои ҷомеае, ки ӯ дар он иқомат дошт, ҷунин ақидаҳо пешниҳод шудаанд: «Рашид Ҷаҳон ҳамчун яке аз пешравони навиштаҳои радикалӣ дар бораи занон эътироф шудааст. Дар ҳавази адабӣ вай ҳамчун як нависандаи барҷастаи феминисти асри 20 пайдо шуд, зеро ӯ қасе буд,

ки дар арсаи чамъиятиву адабӣ дар бораи занон, мушкилоти онҳо ва оид ба шукуфой, пешравӣ, илм, ахлоқ ва ғайра суҳан гуфтааст» [14].

Тадқиқоти дигаре, ки аз ҷониби Ханна Ниту - пажӯҳишгари навбатӣ анҷом дода шудааст, чунин натиҷаро ба вуҷуд меорад, ки Рашид Ҷаҳон бо эҷодиёти худ тавонистааст бочурагона аз нуқсонҳои ҷомеааш интиқод кунад ва бо ин роҳ ба дигарон низ ин чуръатро ҳада намудааст. Ин нуқта дар тадқиқоти анҷомшудаи мазкур чунин қайд гардидааст: «Рашид Ҷаҳон ва кори ӯ як равшанаи интиқодӣ ба ҷаҳонро фароҳам меорад» [8, 28].

Нақш ва таъсири Рашид Ҷаҳон ба адабиёт ва ҷомеа ҳанӯз дар замони зиндагии ӯ аён буд. Оид ба таъсиррасонии нутқи сеҳрангез ин нобиғаи адабиёти Ҳинд ва таассуроти ҳосили қалами ӯ бархе аз нависандагони замонаш ҳамеша ёдоварӣ мекарданд. Инчунин, дар партави эҷодиёташ ҳамзамон ҳикояҳо меофариданд: «Адибону шоирони ҳикоянавис ба мисли Исмаи Ҷугтай, Амрита Притам ва Курратулайн Ҳайдар мегӯянд, ки Рашид Ҷаҳон яке аз бузургтарин илҳомбахшони онҳост. Исмаи Ҷугтай ва Амрита Притам бо Рашид Ҷаҳон дар конференси «Анҷумани нависандагони тараққипарвари Ҳиндустон» вохӯрданд ва маҳз таъсири ӯ ба нақлҳои ҷолиби ҳикояҳои онҳо афтод. Тасвирҳои баҳсбарангези Амрита Притам дар бораи занон дар ҷомеаҳои Панҷоб низ аз ҷасорати Рашид Ҷаҳон илҳом гирифтаанд» [14].

Ба андешаи олим ва адиби ҳиндутабор Приамвада Гопал Рашид Ҷаҳон ҳомии воқеии занон буд ва ӯ дар ин роҳ бо тамоми қуввааш мубориза бурда, ҳатто бар он намояндагони дин, ки ҳуқуқи занонро поймол мекарданд, зафар ёфт. Тавре ки ӯ зикр намудааст: «Ғаразҳои динӣ натавонистанд бар ҳилофи андешаҳои тараққипарваронаи Рашид Ҷаҳон бархӯрд намоянд. Маҳз як зани мусулмон бар зидди онҳо исён кард ва дар бораи бадани зан ва зулмҳое, ки ӯ бояд таҳаммул мекард, навишт» [5, 118].

Чӣ тавре ки қаблан ишора шуд, ба Рашид Ҷаҳон ва эҷодиёти ӯ ҳатто дар замони зиндагӣ каму беш тавачҷуҳ зоҳир мешуд. Шоиста Иқромуллаҳ аз шумори мунаққидоне буд, ки дар замони ҳаёти Рашид Ҷаҳон ба эҷодиёти ӯ хеле тавачҷуҳ дошт. Вай дар асари худ «Тадқиқоти танқидии рушди роман ва повести урду» (1945) дар бораи ҳикояи «Зан»-и Рашид Ҷаҳон чунин ақидаро иброз доштааст: «Нависандагон дар ҷаҳор даҳсолаи охир ҷоҳталабӣ ва беадолатии инсонро маҳкум карданд. Аммо касе то ҳол натавонистааст ин мушкилотро ба андозаи Рашид Ҷаҳон нишон диҳад. То ҳол муаллифон бо нишон додани танҳо як ҳислат аз ҳислатҳои инсонӣ қаноатманд буданд, аммо Рашид Ҷаҳон тамоми камбудихоро ифшо намуда, дар ҳикояҳои тасвир намудааст» [13, 39].

Мунаққиди дигари ҳавзаи адабии Ҳинд Снехал Шингави дар сарсухани худ ба маҷмуаи овозадори «Ангаре» қайд мекунад, ки «Муаллифони асарҳои ин маҷмуа кӯшиш мекарданд, то самт ва тамаркузи адабиётро дигар кунанд ва онҳо ба ин ҳадафи худ ноил гаштанд. Ҳамзамон, ин адибон ба таври ошкоро мушкилоти иҷтимоии давраи замонро оид ба маҳрумиятҳои ҷинси латиф ва нобаробарии гендерӣ, махсусан, ҳангоме ки он дар доираи оила амалӣ мешуд, танқид мекарданд» [14].

Ба қавли адибон Алӣ Ҳусайн Мир ва Ризо Мир Рашид Ҷаҳон тавонистааст бо чуръат ва ошкорбаёнӣ тамоми унсурҳои манфии дар ҷомеа мавҷударо зерӣ тозиёнаи танқид қарор диҳад ва дар пайи ислоҳи он бошад. Ӯ дар ин бора чунин менависад: «Рашид Ҷаҳон одатҳои оилавӣ ва ҷинсӣ, бартарии мардон нисбат ба занон, таназул ва риёкории ҳаёти иҷтимоӣ ва маҳзабиро дар Ҳиндустони муосир ошкор кард» [9, 97].

Ин навбат пажӯҳишгари дигари осори Рашид Ҷаҳонро номгирӣ мебарем, ки бо тафсилоти ҷолибе ҷиҳати пайкори адиба қалам ба даст шуда буд ва оид ба таассуроташ пайи шинохти Рашид Ҷаҳон, ҳангоми муаррифии аввалин китоби «Зани ҷавони ҳашмгин» дар адабиёти урду», дар соли 2016 андешаҳои иброз

дошт. Мавсуф бо номи Яскиран Чопра дар адабиёти урду шинохта мешавад. Ӯ чунин иброз медорад: «Ҳамагӣ чанд рӯз пеш дар як конфронси адабӣ дар водии Дун будам ва дар ҳайрат афтодам, ки як донишманд аз шаҳри Курукшетра дар бораи Рашид Ҷаҳон, ки замоне дар водии Дун зиндагӣ мекард ва нависандаи хеле пеш аз замони худ буд, бо мақолаи «Феминизми модӣ: Тадқиқоти «Ангаре»-и Рашид Ҷаҳон» маъруза кард» [14]. Ӯ таассуроти хешро чунин иброз медорад: «Ман шод будам, ки чунин як аудиторияи сершумор аз тамоми ҷаҳон дар бораи ин бонуи аҷиб, ки яке аз аввалин нависандагон аст, ки бо ифтиҳои давраи нави адабиёти урду аз ҷониби занон шинохта шудааст, шуниданд» [14]. Дар мақолаи мазкур маълумоти мухтасар оид ба фаъолияти сиёсӣ-иҷтимоии Рашид Ҷаҳон ва шавҳараш – Маҳмудузафар ҷамъоварӣ гардида буд. Мақола чунин хулосагирӣ шудааст: «Духтур ва коммунист аз рӯи идеология, вай тамоми қоидаҳои вайрон кард, ки тибқи он як зани мусулмон дар Ҳиндустон пеш аз истиқлол дар солҳои 1920 ва 1930 зиндагӣ мекард. Вай ба як гуруҳи нависандагони ояндадор дар таъсири Ассотсиатсияи нависандагони пешрафта (PWA) ҳамроҳ шуд. Духтур ва нависандаи аҷиб, шахсияти қавӣ бо водии Дун алоқаманд аст» [14].

Табинда Солик - мваллифи мақолаи «Writing for Change: Rashid Jahan and Marxist Feminist Thought», (Навиштан барои тағйирот: Рашид Ҷаҳон ва андешаи феминизми марксистӣ), менависад: «Як зани маҳсусан устувор, озодшуда ва худбодар Рашид Ҷаҳон унвонхоро ба монанди «Аввалин ҷавонзани ҳашмгин» дар адабиёти урду», «шарорае, ки оташро фурӯзон кард» ё «духтари бади адабиёти урду» пайдо намуд, ки бо ин унвонҳо ҳамаро пайи эҷод илҳом мебахшад. Вай асосгузори Ҷунбиши нависандагони пешрафтаи умумиҷаҳонии Ҳиндустон ва шахсияти пешқадам дар наشري «Ангаре» буд» [14].

Яке аз адибони барҷастаи Ҳиндустон Шакил Сиддиқӣ, ки муаллифи китоби «Ҳикояҳои мукаммали Рашид Ҷаҳон» мебошад, дар мавриди эҷоди ҳикоя, сабки нигориш ва пешниҳоди мавзӯи ҳикоя ҷиҳати таваҷҷуҳ ва баррасии хонанда чунин ибрази ақида намудааст: «Ҳақиқатнигории бепардаи Рашид Ҷаҳон инсонро ба шинохти воқеият мерасонад. Ҳикояҳои ӯ аз он ҷиҳат ниҳоят аҳамиятноканд, ки то ҳол дар қатори маҷмуаи ҳикояҳои шуълаофарини Ҳиндустон ворид шуда метавонанд» [16, 57].

Чуноне ки дар аввал гуфта шуд, дар робита ба ҳаёт ва фаъолияти эҷодии Рашид Ҷаҳон теъдоди зиёди муҳаққиқон пажӯҳиш анҷом додаанд ва мунаққидони пешқадами адабиёти қораи Ҳинд андешаҳои худро доир ба ин масъала иброз доштаанд. Ҳамин тариқ, адибони зиёдеро метавон ном дошт, ки то ҳол маҳсули эҷодии ин нобиғаи ҳунармандро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, дар партави он эҷодиёти хешро ба роҳ монда истодаанд. Аз таҳлили таълифоти мунаққидони ёдшуда метавон ба чунин натиҷа расид, ки ҳамаи онҳо Рашид Ҷаҳонро нависандаи забардаст, воқеънигор ва дорои сабки нигориши ба худ хос медонанд. Аксарияти коршиносон соҳибтаҷрибагӣ ва ошкорбаёнӣ ин адиби бузургро аз ҷумлаи вижагӣҳои фарқкунандаи ӯ медонанд.

Маҳз ҳамин ҷуръат, устуворӣ ва бепардаи суҳангӯтани Рашид Ҷаҳон буд, ки давоми солҳои тӯлонӣ ӯро ба кишрҳои мухталифи ҷомеа ҳамчун адиби мумтоз ва дӯстдоштанӣ шиносонд.

КИТОБНОМА

1. Раҳматуллоева, З.А. Романи «Бантии шумо»-и Манну Бҳандарӣ ва ҳикояи «Пиндор»-и Сорбон/З. Раҳматуллоева//Суханшиносӣ. – 2023. – №2. – С. 142-155.
2. Ali, S. Rashid Jahan's collected Writing, The News. 2015. 215p.
3. Bano, S. Rashid Jahan's Writings Resistance and Challenging Boundaries, Angarey and Onwards. Indian Journal of Gender Studies 19. 2012. P. 57-71.
4. Ghorafati, A. Feminism and its Impact on woman in the Modern Society. 2015. 68p.

5. Gopal, P. Literary Radicalism in India, Gender, Nation and the Transition to Independence. London: Routledge. 2005. 192p.
6. Ismat. Ch. Translated by Tahira Naqvi. My Friend, My Enemy: Essays, Reminiscences, Portraits. 2001. P-108.
7. Jalil, R. A Rebel and Her Cause: The Life and Work of Rashid Jahan. By: Jalil, Rakhshanda. Publisher: Pakistan; Oxford University Press; 2015.: 294 p.
8. Khanna, N. Experiments in Subaltern Intimacy; Rashid Jahan's Feminist Phenomenology. University of Southern California. 2018. 200p.
9. Mir, Raza, and Ali Husain Mir. Anthems of Resistance: A Celebration of Progressive Urdu Poetry. Roli Books, 2006. 210p.
10. Mirza. Kh. Dr. Rashid Jahan: My «Āpābī». Journal of South Asian Literature. Asian Studies Center, Michigan University. 1987. 22: P.152–157.
11. Noorani, A. Non-Fiction: Burning Down the House. Dawn News. 2017. P. 125-134.
12. Saiduzaffar, H. Interv. Journal of South Asian Literature, 1987; 22p. 158-163.
13. Shaista. I: Publisher. Longmans. Green, 1945; Original from, the University of California; Digitized, Feb 27, 2008; Length, 316p.
14. <https://plhr.org.pk> // [Манбаи электронӣ] (санаи истифодабрий: 08.04.2025).
15. ارتضى كرىم- «رشيد جهان» سابتيہ اكاڊمى- ڊہلى - 2008 - ص - 120.
16. شكيل صديقى .. رشيد جهان كے مكمل افسانے» لكهنؤ - 2019 - ص - 190.

МУҲАҚҚИҚОНИ ҲИНДУСТОНӢ ОИД БА РАШИД ҶАҲОН

Мақолаи мазкур ба баррасии андешаи муҳаққиқони ҳиндустонӣ оид ба фаъолияти эҷодӣ ва саҳми Рашид Ҷаҳон дар адабиёти урду бахшида шудааст. Муаллиф дар мақола назари муҳаққиқонро зикр менамояд, ки оид ба ҳаёту фаъолияти Рашид Ҷаҳон пажӯҳиши анҷом додаанд ва аз вижагиҳои нигоришоти ӯ огоҳии хуб доранд.

Ба андешаи муаллиф баррасии маводи мавҷуда нишон медиҳад, ки нависанда ҳанӯз дар замони зиндагии миёни адибон мавқеи барҷаста доштааст. Мунаққидони давраҳои баъдӣ низ Рашид Ҷаҳонро яке аз чеҳраҳои нотақрори адабиёти урду шуморида, ба маҳорати ҳикоянависии ӯ баҳои баланд додаанд.

Ба таъкиди кориносон, агар дигар адибоне, ки ба ҳалли мушкилоти занон машғул буданд, андешаҳои умумӣ ва қолабиро пешниҳод мекарданд, пас Рашид Ҷаҳон баръакси онҳо, мавҷуд будани камбудҳои ҷиддӣ дар ин самтҳо бо садои баланд ба ҳама расонид ва мавқеи қатъии худро вобаста ба ин масъала нишон дод.

Муаллиф, бо таъки ба маводи сарчашмаҳои гуногуни илмиву адабӣ, ишора мекунад, ки ҳамаи муҳаққиқони ҳиндустонӣ Рашид Ҷаҳонро ҳамчун нависандаи навоар, ҷасур ва ҳолии ҳуқуқи занон мешиносанд. Аксари муҳаққиқони қораи Ҳинд мақоми ин зани бомаҳорат ва бочуръатро баланд арзёбӣ карда, буданаширо дар арсаи адабиёти урду ифтихори бузург донистаанд.

Калидвожаҳо: адабиёт, адабиёти бадеӣ, забони урду, нависанда, ҳикоя, Рашид Ҷаҳон, Ҳиндустон, зан, озодиҳои занон, табиб.

ИНДИЙСКИЕ ИССЛЕДОВАТЕЛИ О РАШИДЕ ДЖАХАНЕ

Данная статья посвящена рассмотрению взглядов индийских ученых на творчество и вклад Рашида Джахана в литературу урду. Автор приводит точку зрения ученых, которые провели обширные исследования жизни и творчества Рашида Джахана и хорошо знают особенности его взглядов.

По мнению автора, обзор имеющихся материалов показывает, что писатель еще при жизни занимал видное положение среди писателей. Критики более поздних периодов также считали Рашида Джахана одной из уникальных фигур литературы урду и высоко ценили его мастерство рассказчика.

По мнению экспертов, в то время как другие писатели, занимавшиеся женской проблематикой, предлагали общие и стереотипные идеи, Рашид Джахан, в отличие от них, громко заявлял о наличии серьезных недостатков в этой сфере и демонстрировал свою твердую позицию по данному вопросу.

Автор, опираясь на материалы различных научных и литературных источников, отмечает, что все индийские ученые признают Рашид Джахан как новаторского, смелого писателя и защитника прав женщин. Большинство ученых с индийского субконтинента высоко оценили статус этой искусной и смелой женщины и считали ее присутствие в области литературы урду большой честью.

Ключевые слова: литература, художественная литература, язык урду, писатель, рассказ, Рашид Джахан, Индия, женщина, свобода женщин, врач.

INDIAN RESEARCHERS ABOUT RASHID JAHAN

This article is devoted to the consideration of the views of Indian scholars on the creative activity and contribution of Rashid Jahan to Urdu literature. The author cites the views of scholars who have conducted extensive research on the life and work of Rashid Jahan and are well aware of the peculiarities of his views.

In the author's opinion, a review of the available materials shows that the writer still held a prominent position among writers during his lifetime. Critics of later periods also considered Rashid Jahan one of the unique figures of Urdu literature and highly appreciated his storytelling skills.

According to experts, while other writers dealing with women's issues offered general and stereotypical ideas, Rashid Jahan, in contrast, loudly declared the existence of serious shortcomings in this area and demonstrated his firm position on the issue.

The author, relying on materials from various scientific and literary sources, points out that all Indian scholars recognize Rashid Jahan as an innovative, courageous writer and advocate for women's rights. Most scholars from the Indian subcontinent have highly appreciated the status of this skilled and courageous woman and considered her presence in the field of Urdu literature a great honor.

Key words: literature, fiction, Urdu language, writer, story, Rashid Jahan, India, woman, women's liberty, doctor.

Дар бораи муаллиф: Асозода Зарина Сайфиддин – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупо. **Нишони:** 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиё. Рудақӣ 17. E-mail: kharper96@inbox.ru Тел.: (+992) 915-90-59-19.

Об авторе: Асозода Зарина Сайфиддин – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры индийской филологии факультета языков Азии и Европы. **Адрес:** 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 17. E-mail: kharper96@inbox.ru Тел.: (+992) 915-90-59-19.

Information about the author: Asozoda Zarina Sayfiddin - Tajik National University, aspirant of Indian Philology Department at the Asian and European Languages Faculty. **Address:** 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. E-mail: kharper96@inbox.ru Tel.: (+992) 915-90-59-19.

**ҒАЗАЛ ВА ЧОЙГОҲИ ОН ДАР ЭҶОДИЁТИ
БОБО ФИҶОНИИ ШЕРОЗӢ**

Толибҷон Сайчалолов
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Ғазал аз қолабҳои маъруф ва роиҷи шеърӣ тоҷикӣ, ки аз замони пайдоишаш то кунун мавриди истеъмоли фаровон ва гарму ҷӯшони шоирони ҳама давраҳои адабиёт қарор гирифтааст. Масъалаи пайдоишу тақомули ин навъи шеърӣ дар адабиёти тоҷику форс зиёда аз сад сол боз диққати ховаршиносону адабиётшиносони ватанию хориҷро ба худ ҷалб намуда ва дар ин замина асарҳои зиёде таълиф шудаанд.

Бо далоили зиёде, ки аз сарчашмаҳои адабӣ ва таълифоти донишмандони асрҳои охир бармеояд, мафҳуми «ғазал» ба воситаи адабиёти арабӣ дар асрҳои IX–X вориди шеърӣ форсӣ-тоҷикӣ шудааст. Тибқи маълумоти муҳаққиқони адабиёти араб, ғазал новобаста ба шакли қолаб, ба ашъоре, ки мундариҷаи ошиқона доранд далолат намуда, мазмунини ишқӣ дар асрҳои VI–VIII бештар дар шакли қитъа суруда мешудааст. Ин андеша дар таҳқиқоти Сируси Шамисо чунин шарҳ ёфтааст: «Ғазал дар қарни шашум, ки дар арқони қасидаи Халилӣ ворид шуда буд, по гирифт ба истилоҳ навъи муҳосим ё муқобил шуду дар қарни ҳафтум қасидаро ба ақиб ронду худ қолаби роиҷу мусаллати шеърӣ форсӣ гардид. Мамдуҳ рафта буду маъшук омада буд. Ин маъшук гоҳе заминист ва аммо монанди маъшуқи тағазул паст нест ва дар ғазали ошиқона матраҳ аст» [17, 287].

Ба сурати умумӣ имрӯз исбот шудааст, ки ғазал тағазули қасида набуда, балки ҳамчун жанри мустақили шеърӣ дар аҳди Сомониён дар адабиёти тоҷик пайдо шудааст. Дар давраҳои баъдӣ ғазал ҳамчун шакли шеърӣ шухрат пайдо карда, мавриди қабули завқӣ шоирон қарор гирифтааст. Шоирон тавассути ин навъи адабӣ ғаму андӯҳи худро бароварда, дарди нихониини худро берун меоварданд. Мазмуни ғазал маъмулан ишқ буда, шоир аз васфи маъшук, ҳичрону висол, дурию фироқ ва мочароҳои гуногуни зиндагӣ бо ёрро қисса мекунад. Дар ин бора Сируси Шамисо чунин қайд мекунад: «Мавзуоти аслии ғазал баёни эҳсосоти авотиф ва зикри ҷамолу қамоли маъшук ва шикоят аз бахту рӯзгор аст» [17, 287].

Ғазал қабл аз шоири мавриди назари мо низ қабули завқӣ шоирони пешин қарор гирифта, Бобо Фигонии Шерозӣ низ ба ин навъи адабӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, маҳз тавассути ин навъи шеърӣ тавонист то дар сабки замони худ тағйироти куллияро ба вуҷуд оварда, номи худро ҳамчун ғазалсарои наваҷодози асри худ шухратманд гардонад. Дар коргоҳи эҷодии худ Бобо Фигонии Шерозӣ бештар ба жанри ғазал тавачҷуҳ намуда, дар тӯли фаъолиятш бештар ғазал эҷод намудааст.

Атрофи вижагӣҳо ва нақши ғазал дар эҷодиёти Фигонӣ аз маълумотҳое, ки дастраси мо гардидааст, ҳеҷ муҳаққиқ ба таври муфассал дар ғазалиёти шоир таҳқиқоте анҷом намодааст, ҳар чӣ дар ин маврид ишораҳо шудаанд, мухтасару умумист, ки поёнтар чанде аз онҳоро зикр менамоем.

Бобо Ғиғонии Шерозӣ дар эҷоди ғазал ба дараҷае мавқеъ пайдо карда буд, ки ҳамчун саромади ҳамаи шоирони замони худ эътироф шуда буд. Маҳз сабки эҷоди ӯ чараёни маҳсули замонашро ташкил медиҳад ва чун пуле байни сабки ироқӣ ва сабки ҳиндӣ хидмат мекунад. Ғазали Бобо Ғиғонии Шерозӣ, ба ақидаи Сируси Шамисо, «шеъри латифу фасеҳу равонест, ки ба сурати табиӣ шеъри Ҳофизро ба лиҳози рикқати маонӣ ва зарофат ба сӯйи сабки ҳиндӣ мекашонанд» [16, с. 270]. Ҳамин таровату равонӣ ва фасоҳати гуфтори шеъри ӯст, ки муаллифи тазкираи «Ҳафт иқлим» Амин Аҳмади Розӣ чунин мегӯяд: «Подшоҳи мулки суҳанронӣ ва султони шаҳристони нуктадонӣ буда, чи он мояи завқу хубӣ ва шавқу шӯҳе, ки дар шеъри ӯст, дар девони ҳеҷ як аз солиқони масолиқи суҳанронӣ нест ва дар фунуни ашъор, ҳусусан ғазал, мартабааш берун аз ҳадди камол аст» [11, 230].

Дар мавриди арзиши шеъри шоир муаллифи тазкираи «Натоиҷ-ул-афкор» Муҳаммад Қудратуллоҳи Ғупомӯӣ чунин мегӯяд: «Андалеби гулситони суҳантарозӣ Бобо Ғиғонии Шерозӣ, ки дар маҳорати фунуни суҳан ягона, ба хушқаломӣ мумтози замона буда, соҳиби завқ асту ашъораш саросар шавқ» [9, 568]. Ҳамчунин, дар ин бора муаллифи тазкираи «Риёз-уш-шуаро» Волаи Доғистонӣ низ гӯяд: «Аз чуръакашони мастабаи фасоҳат ва сархушони бодаи балоғат аст. Миси суҳанро дар бӯтаи фикрат ғудохта ва ба иксири чавҳари таъби тилои аҳмар сохтааст» [5, 336].

Гуфтаҳои боло баёнғари он аст, ки Бобо Ғиғонии Шерозӣ дар офаридани ғазал маҳорати баланд дошта, шеваи ғазалсароии ӯ пайравон пайдо кардааст. Аксари сарчашманигорон ба ғазалиёти шоир баҳои баланд дода, тарзу равиши ғазалсароии ӯро сӯтуданд. Ҳамин мавқеъро дар асарҳои муҳаққиқони таърихи адабиёт низ мушоҳида кардан мумкин. Забехуллоҳи Сафо дар ин бора чунин қайд мекунад: «Ӯ дар ғазал саромади шоирони аҳди худ буда, содагию равонии дилпазир ва истиқомати суҳанро дар ғазалҳои Ғиғонӣ метавон дид, бо ин тафовут, ки дар ин маврид каломӣ мунсачиму қазил ва пур аз таъбироту таркиботи ҷадиди ӯ ҳамроҳ аст. Бо амвоҷе аз эҳсоси шӯрангез ва авотиғи рақиқи ошиқона бо мазмунҳои навофарида ва ба ҳамин сабаб аст, ки суҳансанҷони баъд аз ӯ вайро «Ҳофизи кӯчак» номидаанд» [7, 414].

Чунонки мушоҳида мешавад, дар мавриди маҳорати шоирӣ ва ғазалофарии Бобо Ғиғонии Шерозӣ ҳам муаллифони тазкираҳо ва ҳам муҳаққиқон назари мухлисона изҳор намуда, ба шеъри ӯ ва маҳорати шоирӣ ҳаматараф баҳои баланд додаанд. Шеваи баёни ғазалҳои Бобо Ғиғонии Шерозӣ ба қуллӣ аз шоирони замонаш мутафовит буда, чараёни вуқӯъ ва шеваи восӯхт аз ашъори нобаш маншаъ мегирад, ки дар дигар шоирон анъана гашта, ӯро пайравӣ мекунад. Шеваи баёни маҳсуле дар ин аср ҳамчун чараёни сабкшиносӣ бо номи Бобо Ғиғонии Шерозӣ унвон мегирад. Ба ин маънӣ Аҳмад Суҳайлии Хонсолорӣ чунин мегӯяд: «Пеш аз Бобо Ғиғонӣ шеър, хосса ғазал, бад-ин содагӣ набуд. Бодаи суҳани Камоли Ҳуҷандӣ, Қотибӣ ва Шоҳ Қосим ҳаргиз бад-ин равшанӣ ва софӣ нест. Вақте ки ғазали Ғиғониро меҳонем, идроқи тамоми маънӣ барои мо осон аст ва гӯӣ шоир бо мо суҳан мегӯяд» [4, 26].

Яке аз мухтассоти асосии сабки Бобо Ғиғонии Шерозӣ, ки назираш дар шоирони ҳамасраш кам дида мешавад ва ё умуман мушоҳида намешавад, содагӣ ва равонии ашъор мебошад, ки мазмуни ғазали шоирони қаблӣ ҳаёли ва аз ҳадди тасвур берун чун ба арш рафта расида буд, қомилан дар баёни Бобо Ғиғонии Шерозӣ дигар мешавад. Чунонки Сируси Шамисо мегӯяд, «ғазалиёти ӯ содаву

сӯзнок ва муассир аст» [16, 269]. Дар ин маврид байти зерини Соиби Табрэзӣ, ки ўро бо сифати «оташиндам» ёд мекунад, тақвияти исботи гуфтаҳои болост:

*Аз оташиндамон ба Фигонӣ кун иқтидо,
Соиб, азар татабуи девони кас кунӣ.*

Шеваи баёни Бобо Фигонии Шерозӣ аз назари тарзи баён тозагӣҳое дорад, ки аз нигоҳи омилҳои сабксоӣ ва мухтассоти фикрию адабӣ хосси шоир буда, дар шоирони дигар камтар ба назар мерасад. Чунончи дар ғазали зер муҳимтарин мухтассоти шеъри шоир, ки баёни сода ва равонии сухан аст, бармало мушоҳида мешавад:

*Эй оразат ба бӯса зи лаб дилнавозтар,
Обат зи оташи ҳама кас ҷонгудоштар.
Шамъест қомати ту, ки дар ҷилваи ҷамол
Ҳаст аз тамоми қачқулаҳон сарфарозтар*[4, 269]

Ҳамин содабаёнӣ ва равонии шеъри шоир аст, ки тамоми сарчашманигорон аз Бобо Фигонии Шерозӣ ҳамчун шоири хуштабаъу сабксоз ва ширингуфтору малехсухан ёд кардаанд. Дар мавриди ҳунари ғазалофарии Бобо Фигонии Шерозӣ муаллифи таъкираи «Мачмаъ-ун-нафоис» Сирочиддинхони Орзу чунин менигорад, ки гуфтаҳои болоро тақвият мебахшад: «Бобо Фигонӣ муктадои мутааххирон асту хеле ба маза ҳарф мезанад ва дар ғазал бисёр соҳибқудрат аст, ҳарчанд шеъраш сода аст, аммо аз сафои гуфтугӯ ва андарзҳои латиф ҳолӣ нест» [1, 204].

Девони Бобо Фигонии Шерозӣ, ки ба кӯшиши Аҳмад Сухайлии Хонсолорӣ аз рӯи ҳафт нусхаи нафис бо фарогирии тамоми ашъори шоир омода шудааст, фарогири 576 ғазал мебошад.

Мо зимни баррасии ин қисмати мавзуи худ маҷмуи ғазалиёти Бобо Фигониро аз се ҷанба: авзони ғазалиёти шоир, қофияву радиф ва мазмуну муҳтаво мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор медиҳем.

а) Авзони ғазалиёти шоир:

Аз Бобо Фигонии Шерозӣ 576 ғазал то замони мо боқӣ мондааст, ки ҳамаи ин ғазалҳо дар 18 вазн эҷод гардидаанд. Аз ин шумор 11 вазн марбути баҳрҳои асли буда, 7 вазн аз баҳрҳои ғайриаслӣ мебошанд. Аз ин авзон 14 вазн дар шакли мусамман ва 4 вазн дар шакли мусаддас мебошад. Шакли мураббаъу мусанно дар ғазалиёти шоир ба назар намерасад. Аз 18 вазни ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозӣ 5 вазн дар баҳри ҳазач, 4 вазн дар баҳри рамал, 2 вазн дар баҳри рачаз буда, 7 вазни дигар ба баҳрҳои ғайриаслии музореъ, хафиф, мучтас, мунсарех, сареъ алоқаманд мебошанд.

Шоир дар эҷоди ғазалиёти худ аз вазнҳои аслии мутақорибу мутадорик ва аз баҳрҳои ғайриаслии силсилаи якум - қариб, мушокил, силсилаи дуюм - ҷадид ва силсилаи сеюм - муктазаб истифода накардааст.

Бобо Фигонии Шерозӣ аз панҷ баҳри солим танҳо дар ду баҳр, ҳазачу рачаз дар шакли мусаммани солим шеър сурудаст.

Намуна дар вазни ҳазачи мусаммани солим:

*Ба ҳар гулиан, ки бинам мубталое, рӯ ниҳам он ҷо,
Зи доғаш оташе афрӯзаму паҳлӯ ниҳам он ҷо* [4, 81]
[V - - - / V - - - / V - - - / V - - -]

мафӯйлулун / мафӯйлулун / мафӯйлулун / мафӯйлулун

Намуна дар вазни рачази мусаммани солим:

*Рафтию чашми равшанам аз ашки ҳирмон тира шуд,
Дар дил чароге доштам, он ҳам ба ҳичрон тира шуд* [4, 199]

[- - V - / - - - V - / - - - V - / - - - V -]

мустафъилун/мустафъилун/мустафъилун/мустафъилун

Дар миёни авзони ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозӣ вазни музореъ аз назари басомади авзон мақоми аввалро ишғол менамояд. Шоир вазни музореи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуфро беш аз дигар авзон истифода карда, 156 ғазали худро дар ин вазн сурудааст. Ба мисли намунаи зер:

Рӯзе, ки тан ҷудо шаваду ҷон зи тан ҷудо,

Ҳар як ҷудо зи ишқи ту сӯзанду ман ҷудо [4, 101]

[- - V / - V - V / V - - V / - V -]

мафъӯлу/фоъилоту/мафоъилу/фоъилун

Ҳамаи авзони ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозиро метавон ба тариқи зер дастабандӣ кард:

Авзони баҳрҳои асли

1. Баҳри ҳазал – 5 вазн:

а) Ҳазали мусаммани ҳамаи рукнҳо солим: мафоъилун /мафоъилун/мафоъилун/мафоъилун.

(V - - - / V - - - / V - - - / V - - -) (108 ғазал);

б) Ҳазали мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф [садру ибтидо –аҳраб, ҳашвҳо –макфуф, арӯзу зарб –маҳзуф] мафъӯлу/ мафоъилу/ мафоъилу/ фаъӯлун [- - V / V - - V / V - - V / V - -] [49 ғазал];

в) Ҳазали мусаддаси маҳзуф [садру ибтидову ҳашвҳо-солим, арӯзу зарб – маҳзуф] мафоъилун/мафоъилун/фаъӯлун

[V - - - / V - - - / V - - -] [5 ғазал];

г) Ҳазачи мусаддаси аҳраби макбузи маҳзуф [садру ибтидо -аҳраб, ҳашвҳо- макбуз, арӯзу зарб –маҳзуф] мафъӯлу/мафоъилун/фаъӯлун

[- - V / V - V - / V - -] [3 ғазал];

ғ) Ҳазачи мусаммани аҳраб [садру ибтидо -аҳраб, ҳашвҳо -солим, арӯзу зарб – солим] мафъӯлу/мафоъилун/ мафъӯлу/мафоъилун

[- - V / V - - - / - - V / V - - -] [1 ғазал];

2 Баҳри рамал -4 вазн:

а) Рамали мусаммани маҳзуф ва ё мақсур [садру ибтидо -солим, ҳашвҳо - солим, арӯзу зарб -маҳзуф, мақсур] фоъилотун /фоъилотун фоъилотун/фоъилун [- V - - - / - V - - - / - V - - - / - V - -] [83 ғазал];

б) Рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф ва ё мақсур [садру ибтидо -солим, ҳашвҳо -солим, арӯзу зарб - мақсур] фоъилотун /фоъилотун /фоъилотун/фоъилон

[- V - - - / - V - - - / - V - - - / - V - -] [35 ғазал];

в) Рамали мусаммани машкул [садру ибтидо - солим, ҳашвҳо - солим, арӯзу зарб – машкул] фаъилоту / фоъилотун / фаъилоту / фоъилотун

[V V - V / - V - - / V V - V / - V - -] [13 ғазал];

г) Рамали мусаммани маҳбун [садру ибтидо - маҳбун, ҳашвҳо - маҳбун, арӯзу зарб – солим] фаъилотун / фоъилотун / фаъилотун / фоъилотун

[V V - - - / - V - - - / V V - - - / - V - -] [2 ғазал];

3 Баҳри раҷаз -2 вазн:

а) Раҷазии мусаммани ҳамаи рукнҳо солим мустафъилун / мустафъилун / мустафъилун / мустафъилун

[- - V - / - - - V - / - - - V - / - - - V -] [12 ғазал];

б) Раҷазии мусаммани матвии маҳбун [садру ибтидо - матвӣ, ҳашвҳо - маҳбун, арӯзу зарб – маҳбун] муфтаъилун/ мафоъилун/ муфтаъилун / мафоъилун

[-V V - / V - V - / - V V - / V - V -] [9 ғазал];

Авзони баҳрҳои фаръӣ

4. Баҳри музореъ -2 вазн:

а] Музореъи мусаммани аҳраби макфуфи маҳзуф ва ё максур [садру ибтидо - аҳраб, ҳашвҳо - макфуф, арӯзу зарб - маҳзуф ва ё максур] мафъӯлу фоъилоту мафоъилу фоъилун

[- - V / - V - V / V - - V / - V - [-] [156 ғазал];

б] Музореъи мусаммани аҳраб [садру ибтидо, ҳашвҳо - аҳраб, арӯзу зарб - солим] мафъӯлу / фоъилотун / мафъӯлу / фоъилотун

[- - V / - V - - / - - V / - V - -] [9 ғазал];

5. Баҳри хафиф -1 вазн:

а] Хафифи мусаддаси маҳбуни маҳзуф [садру ибтидо - солим, ҳашвҳо - маҳбун, арӯзу зарб - маҳбун: фоъилотун / мафоъилун / фоъилотун / мафоъилун

[- V - - / V - V - / V - V -] [3 ғазал];

6. Баҳри мучтас 2 вазн:

а] Мучтаси мусаммани маҳбун маҳзуф, садру ибтидо маҳбун, ҳашвҳо маҳбун, арӯзу зарб маҳбуни маҳзуф: мафоъилун / фаъилотун / мафоъилун / фаъилун

[V - V - / V V - - / V - V - / V V -] [72 ғазал];

б] Мучтаси мусаммани маҳбун, садру ибтидо маҳбун, ҳашвҳо маҳбун, арӯзу зарб маҳбун: мафоъилун / фаъилотун / мафоъилун / фаъилотун

[V - V - / V V - - / V - V - / V V - -] [12 ғазал];

7. Баҳри мунсарех -1 вазн:

а] Мунсарехи мусаммани матвии макшуф [садру ибтидо - матвӣ, ҳашвҳо - макшуф, арӯзу зарб - макшуф: муфтаъилун / фоъилун / муфтаъилун / фоъилун

[-V V - / - V - / - V V - / - V -] [3 ғазал];

8. Баҳри сареъ -1 вазн:

а] Сареъи мусаддаси матвии макшуф [садру ибтидо - матвӣ, ҳашвҳо - макшуф, арӯзу зарб - макшуф] муфтаъилун / муфтаъилун / фоъилун

[-V V - / - V V - / - V -] [1 ғазал];

Ҳамин тавр, Бобо Ғиғонӣ Шерозӣ дар эҷоди ғазал аз авзони асли ва фаръӣ ба хубӣ суд ҷустааст. Ҳамаи авзоне, ки дар сабки замони шоир ва қабл аз ӯ дар ғазали сабки ироқӣ роиҷ буданду басомади зиёд доштанд мавриди таваҷҷуҳи шоир қарор гирифтаанд. Инчунин дар миёни авзони истифодакардаи шоир вазнҳои истифода шудааст, ки ҳоси Ғиғонӣ буда, дар ғазали дигар шоирон истифодаи онҳо камтар ба назар мерасад. Ин махсусиятҳо дар қисмати сабки сухани шоир муфасссал баррасӣ хоҳем кард.

б) Қофияву радиф:

Қофия дар шеърӣ форсӣ - тоҷикӣ аз аносири зотии он ба ҳисоб меравад. Бар ҳилофи мантиқӣ, ки қофияро на аз фусули зотии шеър, балки аз лавозими он медонанд, адабиётшиносони касбӣ, чун Шамси Қайси Розӣ бар онанд, ки «сухани беқофияро шеър наменамаранд, агарчи мавзун афтад» [11, 265].

Аз гуфтаҳои боло маълум мешавад, ки шоир бе истифодаи қофияи муносиб ва надонистани ин афзори муҳими адабӣ наметавонад, ки шеърӣ хуб эҷод намояд. Қофия яке аз унсурҳои зотӣ ва муҳими шеър ба ҳисоб меравад.

Аз баррасии қофияи ғазалиёти Бобо Ғиғонӣ Шерозӣ ба чунин хулоса омадем, ки шоир ба илми қофия хуб ошно буда, дар иншои ғазалиёти худ онро мақсадноку зебо истифода кардааст. Дар ашъори худ ба ин нукта низ ишора кардааст, ки далели равшани ошно будани шоир аз илми қофия мебошад:

Динпаноҳо, гузари қофия танг аст маро,

Қадами фикр ба се сусту шикан дар шикан аст [4, 64]

Дар тамоми ғазалиёти шоир қофия ба сурати комили адабӣ истифода гардидааст. Фигонӣ танҳо 75 ғазали худро бе радиф ва танҳо бо истифодаи қофия сурудааст.

Калимаҳое, ки шоир ба вазифаи қофия истифода кардааст, аз назари сохт сода ва сохта мебошанд:

*Бағоят талхғуфтор аст дар май лаъли **майгунаш**,
Ҳазорон ҷони ширин нуқл дар шабҳои **маъҷунаш**.
Ҳар он к-ӯ бо чунин майҳора суҳбат орзу дорад,
Бибинӣ оқибат рӯзе, ки дар соғар бувад **хунаш**.
Шудам хоки дарат в-он зарра, к-аз ин хок бархезад,
Нишонад бар канори чашмаи хуршед **гардунаш** [4, 446]*

Дар ғазали боло танҳо қофия истифода шуда, радиф ба назар намерасад. Бо истифодаи қофия ҳамнишинии калимаҳо хеле муносибу зебо омада, истифодаи қофия таровату равонии ин шеърро ташкил додааст. Навъи қофия мутлақ буда, баъд аз ҳарфи равӣ [н] ҳарфи дигар омадааст. Калимаҳои қофияшаванда дар ин ғазал «афзун», «берун», «бечун», «мачнун», «афсун», «гардун», «хун», «маъҷун», «майгун» мебошанд. Ин вожаҳо ба ҳам қофияи муносиб буда, ҳеҷ уюби қофияро ба вучуд намеоранд. Навъи калимаҳо сода буда, дар ҳеҷ байте аз ин ғазал ҳарфи равӣ тағйир наёфта, ҳама ҳарфу ҳаракатҳои қофия дуруст ва дар ҷойи худ истифода шудаанд.

Фигонӣ аз навъҳои қофия наъви мутлақ ва ҳам наъви муқайядро истифода кардааст. Намунаи қофияи муқайяд чунин аст:

*Кори мо ҷуз номурудӣ нест дур аз васли **ёр**,
Номурудонем, моро бо муроди дил ҷӣ **кор**.
Гар намечинам гули шодӣ, хушам бо хори ғам,
З-он ки ман девонаам, гулро намедонам зи **хор**.
Дил ҷу бурдӣ, баъд аз ин сабру қарор аз мо маҷӯ,
Бедилонро нест дур аз дилбарон сабру **қарор** [4, 308]*

Дар ғазали боло қофияи наъви муқайяд истифода шудааст. Шоир баъд аз ҳарфи равӣ [р] ҳарфҳои дигари қофияро истифода накардааст. Вожаҳое, ки дар ғазали боло ба вазифаи қофия омадаанд: «**кор**», «**зор**», «**бидор**», «**фигор**», «**қарор**», «**хор**», «**канор**», «**ёр**» мебошанд. Сохти ин вожаҳо сода ва ҳамнишинии якдигар буда, боиси таровату зебоӣ ва равонии ғазали боло гардидаанд. Аз 35 ғазале, ки танҳо қофиядор буда, аз истифодаи радиф худдорӣ шудааст, 11 ададашон наъви қофияи муқайяд буда, 24 адади дигар наъви қофияи мутлақ мебошад. Аз ин омор бармеояд, ки шоир ба наъви қофияи мутлақ бештар таваҷҷуҳ доштааст.

Дар аксари ғазалҳое, ки бо қофияи наъви мутлақ суруда шудаанд, пасванди ҷамъбандии «ҳо» ва бандакчонишини «аш», пасоянди «ро» баъди ҳарфи равӣ меояд. Чанд мисол меорем:

*Эй зи абруи ту ҳар су фитна дар **мехробиҳо**,
Фитнаро аз чашмаи ҷоду-т дар сар **хобиҳо** [4, 78]
Эй туро бар сарву гул дар ҷилва пинҳон **розҳо**,
Сарвро дар сояи қадди ту дар сар **нозҳо** [4, с. 77]
Бурун хирому қадам неҳ рикоби **зарринро**,
Нигорхонаи Чин соз хонаи **зинро** [4, 84]
Субҳ асту ҷилва дода мастон **пиёлаҳоро**,
Рӯй аз нишот хандон **гулҳоро** **лолаҳоро** [4, 89]
Қу мутрибе, ки маст шавам аз **таронааш**,
Доман кашам зи суҳбати ақлу **баҳонааш** [4, 286]*

*Кӣ ғитод дар ғироқат, ки насӯхтӣ тамомаи,
Аҷалест голибан ин, ки ғироқ ғашта номаш [4, 487]*

Ҳамин тавр, Бобо Ғигонии Шерозӣ аз илми қофия хуб бархурдор буда, онро моҳирона дар ғазалиёти худ истифода намуда, тавонистааст, ки бо истифодаи дурусту муносиби қофия як миқдор ғазалиёти худро зебу зинат диҳад.

Радиф аз вижагиҳои шеъри форсӣ - толықист. То ҷое ки оғай дорем, радиф ихтирои шуарои форсигӯ аст ва баъдан шоирони арабу турк аз онҳо гирифтаанд. Ҳанӯз Насриддини Тӯсӣ навишта буд, ки «радиф дар асл хос буда ба забони порсӣ ва мутааххирони шуарои араб аз порсигӯён фаро гирифтаанд ва ба кор медоранд» [Тӯсӣ]. Дар шеъри аврупоиён низ радиф мавҷуд нест. Ба андозае, ки радиф дар шеъри форсӣ- толық интишор ёфтааст, дар шеъри дигар халқҳо, масалан, арабу турк риволь надорад. Хусусан, дар ғазали асримиёнагии форсӣ нақши радиф қобили мулоҳиза аст.

Ба таври катъ, - менависад Шафъии Кадканӣ, -метавон иддао кард, ки ҳудуди ҳаштод дар сади ғазалиёти хуби забони форсӣ ҳама дорои радиф ҳастанд ва усулан, ғазали берадиф ба душворӣ муваффақ мешавад ва агар ғазале бидуни радиф зебой ва лутфе дошта бошад, қомилан ҷанбаи истисноӣ дорад» [15, 138].

Ин гуфтаи Шафъии Кадканӣ ҳақиқатан дуруст мебошад, зеро аз таҳлили ин қисмати мавзӯ низ маълум гардид, ки беш аз 90 дарсади ғазалиёти Бобо Ғигонии Шерозӣ дорои радиф мебошанд. Аз шумори 576 ғазали шоир 500 ғазали он дорои радиф мебошад. Ба мисли намунаи зер:

*Нашуд ҷуз дарду доғи шиқ ҳосил дар сафар **моро**,
Ки аз ҳар шаҳру ёре монд доғе дар ҷигар **моро**.
Агарчи меравем аз дасти шӯхе з-ин диёр, аммо,
Ҳамин ҳолат диҳад рӯ боз дар шаҳри дигар **моро**.
Ҳамон беҳтар, ки, ёрон, бо касе дигар напайвандем,
Ки даврон мекунад охир ҷудо аз якдигар **моро** [4, 141]*

Дар ғазали боло вожаи «моро» ба вазифаи радиф истифода шудааст. Ин вожа чунон муносибу зебо истифода гардидааст, ки ҳам таносуби калом бар он меҳварият дорад ва ҳам равонии абёт аз он вобастагӣ дорад. Истифодаи бамавриди радиф, ки ҳам мазмунсозӣ кунад ҳам ҷанбаи мусикӣ шеърро қомил кунад, дар аксари ғазалиёти Ғигонӣ мушоҳида мешавад. Ҳамчунон ки дар ин ғазал мебинем, хабари ҳамаи ҷумлаҳо ва баёни андешае, ки аз мисраву байтҳо мушоҳида мешавад, бо истифодаи радифи «моро» ҷамъбасту қомил мегардад.

Муҳаммади Боронӣ дар мақолае зери унвони «Баррасии мусикии берунӣ ва қанории ғазалҳои Бобо Ғигонӣ ва Ваҳшӣ Бофқӣ» таълоди ғазалҳои Бобо Ғигонии Шерозиро, ки дорои радиф мебошанд, 541 адад, бо назардошти пасоянди «ро» ҳамчун радиф қаламдод кардааст, ки мо ин андешаро бо таъки ба ахбори китобҳои бағӣ қабул накарда, пасоянди «ро»-ро ҳамчун ҷузъи қофияи мутлақ баррасӣ намуда, шумораи ғазалҳои шоирро, ки дорои радиф мебошанд, 500 адад баровардем.

Чанд мисоли дигар меоварем, ки дар онҳо радиф натавон ба вазифаи мусикӣ шеърро ба уҳда дорад, балки бо мазмуни ҳар байту мисраъ ва андешаи дарҷгардида пайванди амиқ дорад:

*Аз пайи дил мараву оишӣ бебок **мабои**,
Мо ғами ишқ ту дорем, ту ғамнок **мабои**.
Нест ҷолоктар аз қадди ту дар гулшани ҳусн,
Аз ҳавас моили ҳар қомати ҷолок **мабои**... [4, 278]*

Ва:

*Эй дил, ба талхии шаби ҳичрон сабур бош,
Ин ҳам наволаест, бинӯшу шакур бош!
Аз дида чун ҷудо шудӣ, аз дил ҷудо машав,
Хоҳӣ, ки хоси шоҳ шавӣ, дар ҳузур бош... [4, 296]*

Чунон ки дар ин намунаҳо мебинем, нақши радиф дар сохти умумии шеър хеле калон мебошад. Чамъбасти ҳар як фикри зикршуда ва андешаи баёншуда ба истифодаи радиф вобастагии зиёд дорад. Набудани радиф дар ин гуна ғазалҳо ба мазмуни мисраъву байтҳо халал ворид менамояд. Албатта, дар як қисм ғазалҳои Бобо Фигонии Шерозӣ радиф танҳо барои мукамал гардидани вазни шеър ва ҷанбаи мусикӣ берунаи шеър истифода шудааст. Аммо теъдоди ин гуна ғазалҳо кам мебошад. Зехн мемонем ба як мисол:

*Хубон дили ғамнок надонанд, чӣ ҳосил?
Дарди ҷигари чок надонанд, чӣ ҳосил?
Чанд ин ҳама аз дур ниғаҳ кардану мурдан,
Қадри назари пок надонанд, чӣ ҳосил? [4, 306]*

Дар ин ғазал радиф танҳо барои ҷанбаи мусикӣ берунии шеър истифода шуда, ба мазмуни шеър алоқаи саҳт надорад. Набудани ин гуна радифҳо, агар ба сохти берунаи шеър ва мусикӣ берунии он нақсе ворид созад, ба мазмуни шеър на ҷандон халал ворид менамояд.

Шоир вожаҳои муносибро ба вазифаи радиф интиҳоб намудааст, ки ба ғазалҳо ҷазобияти хоссе бахшидаанд. Таровату равонии аксари ин ғазалҳо ба радифҳои муносиб доштани онҳо бастагӣ дорад. Шоир радифҳое, ки ҷумла бошанд ва ё ибораи таркибӣ дар ҳеҷ як мавриде истифода накардааст.

Радифҳои ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозиро аз назари дастури Муҳаммади Боронӣ ба тартиби зер муайян намудааст [10, 8]:

№	Навъи радиф	Басомад	Дарсад
1.	Феъл	396	73
2.	Замир	73	13
3.	Ҳарф	28	5
4.	Исм	19	3
5.	Қайд	14	2
6.	Сифат	11	2

Ин ҷадвал нишон медиҳад, ки дар радифҳои шоир феъл бо 396 маврид бештарин қорбурдро дорад. Дар ин миён низ феълҳои рабтӣ бештар ба қор рафтаанд. Феъли ёвари «аст» ба танҳои 13 бор бештар аз ҳама радифҳои дигар тақрор шудааст.

Ҳамин тавр, радиф низ ба мисли қофия дар ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозӣ мақоми хоссаеро соҳиб мебошад. Шоир талош кардааст, ки радифро муносибу мақсаднок дар ғазалиёти худ истифода намояд ва мусикӣ берунии ғазалиёти худро бо он ҷилои дигар бахшад. Таҳқиқи ин қисмати мавзӯ нишон дод, ки Фигонӣ дар истифодаи бамавриди қофияву радиф дар ғазалиёти худ муваффақ гардидааст ва тавонистааст ин ду унсӯри муҳимми шеърро дар ҷойи худ ва муносиб истифода намояд. Қофияву радиф дар ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозӣ яке аз аркони муҳим ба шумор рафта, таҳқиқи муфассали ин ҷанбаи ғазалиёти шоир низ дар шинохти комили сохтори шаклӣ ва муҳтавоии ғазалиёти ӯ мусоидат хоҳад кард.

в) Муҳтавои ғазалиёти шоир

Мавзӯи асосии ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозӣ ишқ буда, дар он васфу ситоиш, висолу дурӣ, ҳичрону ноумедӣ ва ҷавру ҷафои ошику маъшук мунъақис

мебошад. Мавзӯҳои дигар, аз қабилӣ ҳамду наът, фалсафаи зиндагӣ, маишати рӯзгор, шикоят аз дунё дар ғазалиёти Фигонӣ дида мешавад, аммо теъдодашон на чандон зиёд аст.

Маъшуқ дар ғазалиёти Бобо Фигонии Шерозӣ мақоми баланд дорад ва ошиқ чунон шефтаи ҷамолу зебоии ёр аст, ки тамоми олами ҳастиро фидои ёрӯ мекунад. Маъшуқи шоир чунон ҷамоли зебо дорад, ки бо ҷилваҳои на танҳо инсонро, балки оҳуи саҳро ро низ ошиқу шефтаи худ мекунад:

*Мастона бурун тохтай тавсани кинро,
Бутхонаи Чин сохтай хонаи зинро.
Ғар сайдкунон новаки мижгон бикушоӣ,
Чашии ту гирифтӣ кунӣ оҳуи Чинро... [4, 101]*

Шоир бо чунон зебоие, ки ёраш дорад, даст аз ҳамаи молу сарват қашидаву ҳама дороиро фидо дар роҳи ёри худ кардааст. Ҳатто барои васл бо ёр ва дар канори ӯ будан розист, ки салтанати ҷаҳонро аз даст диҳад. Ин муволиғаи зебо дар васфи маъшуқ гувоҳ бар он аст, ки маъшуқи шоир хеле зебову мутақаббир, ки ҳатто ба ошиқ як назар ҳам намекунад:

*Рӯзе ки ниҳам рух ба нишони кафи поят,
Аз сар биниҳам салтанати рӯи заминро.
Майли ҳамаи абруи ту, эй мардуми дида,
Саргашта кунӣ зоҳиди меҳробнишинро.
Созад маҳи рухсори ту оинаи мақсуд,
Он дил, ки талабгор бувад нури яқинро [4, 101].*

Маъшуқ дар ин ғазал чунон зебову боқад аст, ки шоир бо ибораи «мардуми чашм» ӯро хитоб мекунад. Аммо чунон менамояд, ки маъшуқ ба оишк на чандон таваҷҷуҳ дорад, зеро дар байти боло мушоҳида мекунем, ки шоир дар фироқи ёри худ месӯзад ва он қадар ба ҷамоли ёраш шайдост, ки майли ҳамаи абруи ёраш на танҳо ошиқ, балки зоҳиди меҳробнишинро низ шефтаи худ мекунад.

Дар ғазали дигар низ мушоҳида мекунем, ки шоир аз зебоии ёри худ қисса карда, дар васфу ситоиши ӯ тавсифҳову муволиғаҳои зиёд мекунад:

*Қадам ид, ки ҳусни ту сад шаҳид надорад,
Сабоҳате, ки ту дорӣ, сабоҳи ид надорад.
Ғанимат аст замоне маҳи ҷамоли ту дидан,
Ки ид васли бутон мӯддати мадид надорад.
Чи ҳосил аз назари поки мову дидаи равшан,
Чу чашии масти ту парвои аҳли дид надорад...? [4, 239].*

Дар ин бахш аз ғазалҳои Фигонӣ санъати муволиға ягона абзорест, ки барои васфу ситоиш ва баёни ҳолати оишк дар ишқи маъшуқро баён намояд. Агарчи санъатҳои дигар низ қабилӣ мушоҳида ҳастанд, аммо муволиға ягона унсурест, ки шоир ҳолати оишк ва зебоии маъшуқро тасвир кардааст. Чунонки, дар байти якум истифодаи хеле зебои муволиғаро мушоҳида мекунем. Сафедӣ ва ҷамоли маъшуқ ҳар ид садҳо касро аз шиддати зебоӣ шаҳид мекунад. Фигонӣ дар ғазалҳову байте, ки дар васфи маъшуқ эҷод кардааст, кам байте сурудааст, ки тавсифу таърифи ҷамоли маъшуқ дошта бошад, балки ҳолату воқеаҳои бо истифодаи санъатҳои бадеӣ рӯи қор меорад, ки мазмун он байтҳо ҳам ҳолати оишк дар сӯзиши ёр ва ҳам ҳадди зебоии маъшуқро ифода мекунанд. Чунонки дар байти якуми ғазали боло мебинем ва ё дар мисоли зер:

*Наззори рӯи ту бисе хона сияҳ қард,
Оташ кунӣ ин қор, ки он рӯи чу маҳ қард.*

*Моро зи тамошои ту сад гуна сиёсат,
Он чини ҷабину шикани тарфи кӯлаҳ кард.
Танҳо чӣ кунад, он ки ҳама умр туро дид,
Дар оина он дида ба ҳар сӯ ки ниғаҳ кард... [4, 209]*

Дар ғазалҳое, ки суҳан аз ҳолати ошиқ ва васфи маъшук меравад, шоир то охири ғазал аз зебоии ёр ва таваҷҷуҳ накардани маъшук ба ошиқ ишора карда, аз меҳру илтифот ва васлу ошноӣ қисса намекунад. Ҳамчунон, ки дар байти охири ин ғазал мебинем:

*Наздиктар аз соя ба ӯ буд Фигонӣ,
Бас дур фитодаст, надонам, чӣ гунаҳ кард [4, 209]*

Дар ғазалҳои худ Фигонӣ саъй кардааст, ки аз таркибу ибораҳое истифода намояд, ки баёни ҳолати одии ошиқ дар ишқи маъшук ва зебоии ёрро ифода карда бошад. Ба ибораи дигар содабаёнӣ дар таърифу тавсифи маъшук яке аз аввалин меъёрҳои иншоӣ ғазал барои шоир мебошад. Ҳеҷ ибора, калима ва ё тасвиреро дар ғазалиёти шоир намебинем, ки маъшукро ба арш расонидаву ишқи воқеӣ ва баёни ҳолати ошиқу маъшуқи заминиро канор гузошта бошад. Калимаву ибораҳои «мардуми ҷашм», «маҳи осмон», «ҷабини ту», «латифмизоч», «ҷойи буса», «насим сабо», «барги ёсамин», «дандони ҳасрат», «лаби ошиқ», «лаъли оташин», «ошиқи лабташна», «дахони чу ангубин», ки дар ғазали поин мебинем, исботи ин гуфтаҳо мебошад:

*Ту он гулӣ, ки маҳи осмон ҷабини ту бўсад,
Малак зи сидра фуруд ояду замини ту бўсад.
Чунон латифмизочӣ, ки ҷойи бўса намонад,
Агар насими сабо барги ёсамини ту бўсад.
Равад нишонаи дандони ҳасрат аз лаби ошиқ
Даме, ки май диҳӣ, ӯ дастӣ нозанини ту бўсад.
Ба ҳубӣ он ки сар аз ҷайби офтоб барорад,
Ҳанӯз дил написандад, ки остини ту бўсад.
Наҳӯрд ошиқи лабташна май зи ҷоми мурассаъ
Аз ин ҳавас, ки магар лаъли оташини ту бўсад [4, 188]*

Дар ғазали боло тасвиру тавсифи маъшуқи заминӣ ва баёни ҳаводису ҳолати воқеию одии ду дилдода тасвир гардидааст. Шоир аз тавсифу таърифҳои ҳаёлангез, ки маъшук осмонӣ гардаду аз ҳадди тасаввур берун шавад, худдорӣ кардааст. Балки бо содатарин ибораҳо ва калимаҳо ҳолати воқеии як ошиқи дилфигор дар ишқи маъшукро тасвир кардааст, ки ҳеҷ мисраъ ва ё байти он ниёз ба шарҳу тавзеҳ надорад. Балки ҳар байти он як лаҳзаи воқеӣ аз ҳолати ошиқу маъшукро қисса мекунад. Дар мавриди ин хусусияти ғазалҳои Фигонӣ мураттиби девони шоир Аҳмад Суҳайлии Хонсолорӣ чунин менигорад: «Ғазалиёти Фигонӣ аксар яқоҳангу яқдасту бо маонӣ ва алфози сода хушу ширин суруда шудаду чунон аст, ки дар сар то сари девони ашъори ӯ як луғати мушқил ё як мазмуни печида намеёбем ва ҳамин имтиёз аст, ки Уруфии Шерозӣ ўро дар тарзи ғазал сонии Хоча Ҳофиз донистааст [4, с. 27]. Ин ғазал то охир тавсифи як маъшуқи заминӣ ва зебоеро мекунад, ки шоир бо наздик шудан бо ӯ дар ҳар байт аз васфи маъшук суҳан ба миён меорад. Байти охири он бо чунин баёни воқеӣ суруда шудааст:

*Бибин, ки то ба чӣ гоҳат расид шавқи Фигонӣ,
Ки дар ҳаёл, даҳони чу ангубини ту бўсад [4, 189]*

Чунонки болотар гуфтем, ҳолати ошиқ аз дурии ёр ва баёни дигар ҳаводиси манзараҳои ошиқона, ки дар ғазалиёти шоир қисса мешаванд, ҳам ҳолати воқеаро равшан ифода мекунанд ва ҳам зебоии ёрро тасвир мекунанд. Маъшук дар ин гуна тасвири манзараҳо чунон зебост, ки боиси сар задани ҳар гуна воқеа мегардад. Дар ин тасвирҳо агар зебоии маъшук набошад, он ҳолат шояд ба вуқӯ наояд. Дар ғазали боло баёни ҳолати «*Майли ҳами абрӯи ту эй мардуми дида, / Саргашта кунад зоҳиди меҳробнишинро*» ҳамин андешаро тақвият медиҳад. Яъне, агар маъшук зебо набошад, ҳами абрӯи ӯ ба ҳеч вачҳ наметавонад зоҳидро, ки майли ин гуна корҳо надорад, саргашта кунад. Ин гуна ҳолатро дар ғазали дигар низ мебинем:

*Мусаввире, ки ҷамоли ту дид, ҳайрон монд,
Чу дар ҳаёл даровард зебу ранги туро [4, 81]
Ба авҷи ҳусн чу он турки қачқулоҳ барояд,
Хурӯши ишқ зи дарвешу подшоҳ барояд.
Чу толеъ аст ба бинандагон ситораи равшан,
Ба офтоб равад ҳамраҳу ба моҳ барояд [4, 202]*

Истиораи «турки қачқулоҳ», ки манзур маъшук аст, чунон зебост, ки ба намоён кардани ҷамолаш хурӯши ишқ ҳам аз дарвешу ҳам шох мебарояд. Ё мусаввире, ки худ ин қадар суратҳои зебо месозад, бо дидани ҷамоли ёр ҳайрон мемонад. Бо ин тасвирҳо, ки ҳадди зебоии ҷамоли ёр муайян мешавад, шоир дар байтҳои дигар шефтагию оворагии худро аз ишқи он маъшуқи зебо қисса мекунад. Байти сеюм ҳолати шефтагии ошиқро ба маъшук хеле зебо ва барҷаста нишон медиҳад. Шоир гуфтанист, ки чунон он хатту холи ту маро дар ишқат месӯзонад, ки яке чун ғаним мешаваду дигаре гувоҳи он мегардад.

Ин гуна ғазалҳоро, ки ҳадду меёри ишқи ошиқ ба маъшук ва васфу ситоиши ёрро ифода карда бошанд, дар ғазалҳои таркиби девони шоир бо шумораҳои 310, 261, 215, 222, 249, 270, 182, 204 низ дучор шудан мумкин аст. Мо дар ин қисмати мавзӯ бо ҳамин чанд мисол иктифо мекунем.

Хулоса, ғазал дар эҷодиёти Фигонӣ чойгоҳи хоссае дорад. Шоир бо истифода аз ин навъи шеърӣ тавонистааст, тамоми эҳсоси худ ба ин дунё ва рӯзгору кайфияти худро ба хонанда бозгӯ намояд. Бо баёни одӣ, вожаҳои сода, тасвирҳои ҷолибу манзараҳои дилкаш тавонистааст, ки дар ин жанр муваффақ гардад ва пайравони шеърашро пайдо намояд.

КИТОБНОМА

1. Азимободӣ Алиброҳими «Сухуфи Иброҳим». Тасҳеҳкунанда: Мирҳошими Мухаддис / А.Азимободӣ. Техрон: Анҷумани осор ва мафоҳири фарҳангӣ, 1384, 456 с.
2. Амин Аҳмади Розӣ. «Ҳафт иқлим» / Р.А.Амин. Ҷилди аввал. –Техрон: Суруш, 1378. – 539 с.
3. Амир Низомуддин Алишери Навоӣ. «Маҷолис-ун-нафоис» / Н.А.Низомиддин. – Душанбе: «Нашри Мубориз», 2018. – 528 с.
4. Аҳмад Сухайлии Хонсолорӣ. Девони ашъори Бобо Фигонии Шерозӣ / Х.С.Аҳмад. –Техрон: Иқбол, 1342. –447 с.
5. Волаи Доғистонӣ. «Риёз-уш-шуаро» / Д.Вола. –Душанбе: «Эр-граф», 2018. – 752 с.
6. Ғиёсиддин Ҳумомиддин Ҳусайни Хондмир «Ҳабиб-ус-сияр фи ахбори афроди башар» / Х.Ғ.Ғиёсиддин. Ҷилди 1, 2. –Техрон, 1376. –599 с.
7. Забехуллоҳи Сафо «Таърихи адабиёт дар Эрон» / С.Забехуллоҳ. Ҷилди 4.-Техрон, 1344. -624 с.

8. Лутфулобек Озари Бегдилӣ. «Оташкадаи Озар» /Б.О.Лутфулобек. –Техрон, 1337. – 642 с.
9. Муҳаммад Кудратуллоҳи Гупомӯӣ. «Натоич-ул-афкор» / Г.Қ.Муҳаммад. – Техрон: Сабо, 1387. – 846 с.
10. Муҳаммади Боронӣ. баррасии мусикии берунӣ ва канории ғазалҳои Бобо Фигонӣ ва Ваҳшии Бофқӣ. Балоғати қорбурдӣ ва нақди балоғӣ / М.Боронӣ. шумораи аввал, 1395. – С. 83-95.
11. Розӣ, Шамси Қайс. ал-Муълям / Қ.Ш. Розӣ. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
12. Саид Муҳаммадсидиқ Ҳасанхон. Шамъи анҷуман / Ҳ.М.Саид. –Техрон: Нашрияи Донишгоҳи Язд, 1388. –999 с.
13. Такиюддин Муҳаммади Авҳадӣ. Арафот-ул-ошикин ва арасот-ул-орифин / А.М.Такиюддин. –Техрон: Мероси мактуб, 1389.–686 с.
14. Такиюддини Кошӣ. «Хулосат-ул-ашғор фӣ зубдат-ил-афкор» / К.Такиюддин. – Техрон, 1326. – 376 с.
15. Шафеи, Кадканӣ. Суварӣ хайёл дар шеърӣ форсӣ / К.Шафей. –Техрон, 1324. – 420 с.
16. Шамисо, Сирус. Сабкшиносии шеър / С. Шамисо. – Техрон: Фирдавс, 1378. – 430 с.
17. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ / С. Шамисо. – Техрон: Митро, 1384. –349 с.

ҶОЙГОҲИ ҒАЗАЛ ДАР ЭҶОДИЁТИ БОБО ФИҒОНИИ ШЕРОЗӢ

Ғазал аз қолабҳои маъруф ва роҷи шеърӣ тоҷиксит, ки аз замони пайдоиши то кунун мавриди истеъмоли фаровон ва гарму ҷӯшони шоирони ҳама давраҳои адабиёт қарор гирифтааст. Масъалаи пайдоиши тақомули ин навъи шеърӣ дар адабиёти тоҷикӣ форс зиёда аз сад сол боз диққати ховаршиносону адабиётшиносони ватанию хориҷиро ба худ ҷалб намуда ва дар ин замина асарҳои зиёде таълиф шудаанд.

Ғазал қабл аз шоири мавриди назари мо низ қабули завқи шоирони пешин қарор гирифта, Бобо Фигонии Шерозӣ низ ба ин навъи адабӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир намуда, маҳз тавассути ин навъи шеърӣ тавонист то дар сабки замони худ тағйироти кулӣро ба вуҷуд оварда, номи худро ҳамчун ғазалсарои навардозӣ асри худ шухратманд гардонад. Дар қоргоҳи эҷодиш худ Бобо Фигонии Шерозӣ бештар ба жанри ғазал тавачҷуҳ намуда, дар тӯли фаъолияти бештар ғазал эҷод намудааст.

Калидвожаҳо: Бобо Фигонии Шерозӣ, ғазал, адабиёт, навъи адабӣ, осор, вазн, қофия, радиф

МЕСТО ГАЗЕЛИ В ТВОРЧЕСТВЕ БАБА ФИГОНИ ШЕРОЗИ

Газель — одна из самых известных и популярных форм таджикской поэзии, которая широко и с энтузиазмом использовалась поэтами всех литературных периодов с момента ее зарождения. Вопрос возникновения и развития этого поэтического жанра в таджикской и персидской литературе уже более ста лет привлекает внимание отечественных и зарубежных востоковедов и литературоведов, на эту тему написано множество трудов. До появления поэта, о котором идет речь, газель также была общепринятым жанром среди поэтов прошлого, и Баба Фигани Ширази также уделял особое внимание этому литературному жанру, и именно посредством этого поэтического жанра он смог внести радикальные изменения в стиль своего времени и прославить свое имя как новаторского поэта-газелиста своего века. В своей творческой

мастерской Баба Фигани Ширази больше сосредоточился на жанре газели и на протяжении всей своей карьеры сочинил еще больше газелей.

Ключевые слова: Бобо Фигани Широzi, газель, литература, литературный жанр, произведение, метр, рифма, параллель Сайджалолов

GHAZAL AND ITS PLACE IN THE WORK OF BABA FIGHANI SHEROZI

Ghazal is one of the most famous and popular forms of Tajik poetry, which has been widely and enthusiastically used by poets of all periods of literature since its inception. The issue of the emergence and development of this poetic genre in Tajik and Persian literature has attracted the attention of orientalists and literary critics, both domestic and foreign, for more than hundred years, and many works have been written on this subject. Ghazal was also accepted by the tastes of previous poets before the poet under consideration, and Baba Fighanii Shirozi also showed special interest in this literary genre, and it was through this poetic genre that he was able to bring about a fundamental change in the style of his time and make his name famous as a novel ghazal poet of his century. In his creative workshop, Baba Fighani Shirazi focused more on the ghazal genre and composed more ghazals throughout his career.

Keywords: Bobo Fighani Shirazi, Ghazal, literature, literary genre, work, meter, rhyme, parallel.

Дар бораи муаллиф: Сайчалолов Толибҷон – унвонҷӯи кафедраи таърихи адабиёти тоҷики факултети филологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. **Нишони:** 734025 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 17. Тел: 789-29-44-47.

Об авторе: Сайджалолов Толибджон – соискатель кафедры истории таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета. **Адрес:** 734025 г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Тел: 789-29-44-47.

Information about the author: Savialolov Tolibjon – Head of History of Tajik Literature department, Philology faculty, Tajik National University. **Address:** 734025 Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel: 789-29-44-47.

ТДУ:889.550

НАҚШИ МУЛЛО ХИШОЛ ҲАМЧУН ҚАҲРАМОНИ АДАБӢ ДАР РОМАНИ ТАЪРИХИИ «САРОӢИ САӢГ»-И АТО МИРҲОҶА

Фарзона Тошмамадова
Институти илмҳои гуманитарии
ба номи академик Б.Искандарови АМИТ

Романи таърихӣ яке аз жанрҳои мушқилсохт буда, хусусиятҳои хоси худро дорад. Муаллиф воқеаҳои таърихиро бо истифодаи санъатҳои бадеӣ ва бо офаридани образҳои қаҳрамонӣ шакл дода, онҳоро ҳамчун асари бадеӣ пешкаши хонанда мегардонад. Дар ин навъи асарҳои бадеӣ воқеаҳо дар пасманзари рӯйдодҳои таърихӣ ва бештар бо иштироки шахсиятҳои воқеии таърихӣ ба вуқӯ мепаїванданд. Дар таърихи адабиёти ҷаҳон бузургтарин адибоне, ки романҳои таърихӣ офарида, шухрати ҷаҳонӣ касб намудаанд, кам нестанд. Танҳо бо ишора ба номҳои Волтер Скот, Виктор Гюго, Алексей Толстой, Лев Толстой, Александр Дюма, ки романҳои таърихӣ офаридаанд, кофист, то ба

хулоса биёем, ки на ҳар адибе чуръати навиштани ин навъи асари бадеӣ дорад. Дар таърихи адабиёти муосири тоҷик аввалин шуда асосгузори адабиёти навини мо Садриддин Айни ба таълифи романҳои таърихӣ даст зада буд. Дар адабиёти замони истиқлол ҳам, адибони тоҷик барои дар руҳияи меҳанпарастиву тафохур аз фарҳангу тамаддуни гузаштагонӣ худ ба воя расонидани насли ҷавон ба зинда кардани образи симои шахсиятҳои таърихӣ рӯ оварданд ва аз боби зиндагиномаву корнамоиҳои фарзандони барӯманди миллат ба офаридани романҳои таърихӣ оғоз намуданд. Ато Мирҳоча аз нависандагонӣ соҳибистеъдоду хушсаликаи замони мо буда, дар романи таърихӣ «Саройи санг» сарнавишти пурфӯҷеаи тоҷикони Кӯҳистони Бадахшонро бо иловаи обурангии бадеӣ инъикос намудааст. Нависанда муборизаҳои ҷоннисоронаи халқи меҳнаткашро ба муқобили шӯҳрони Шугнон дар қолаби образҳои гуногун ба қалам овардааст. Бешак, «Ато Мирҳоча бо таълифи романи «Саройи санг» насри ганиву вижаи худро ба вуҷуд овард. Аз мазмуну муҳтавои он бармеояд, ки даҳсолаҳо дар бораи расму русуму одоби таърихӣ чандсадсолаи як гӯшаи азизи кишвари мо иттилоъ ҷамъоварӣ намуда, таърихи мардуми Бадахшонро бо обурангии бадеӣ офарид...» [2,7].

Муҳаққиқи адабиёти муосири тоҷик З.Ўлмасова романи мазкурро мавриди таҳқиқ қарор дода, чунин менигорад: «Аксари муҳаққиқони жанри насри таърихӣ бар он ақидаанд, ки иттилоӣ таърихӣ додан ба хонандагон яке аз ҷанбаҳои маърифатӣ таълимӣ романи таърихӣ ба ҳисоб меравад. Ба ибораи дигар, хонандагон маълумоти таърихиро тавассути асарҳои бадеӣ тезтар ва ба суҳулат аз худ мекунанд. Маҳз ҳамин усули мавриди истифода қарордодаи Ато Мирҳоча, яъне аз забони қаҳрамонон овардани маълумоти таърихӣ ҷанбаи таърихӣ сегонаи «Саройи санг»-ро пурқувват кардааст» [15,47].

Лаълҷубаи Мирзоҳасан дар бораи зуд ба ғуруш рафтани ин асар чунин ибрози андеша кардааст: «Шод гаштам, ки миёни харидорон аксаран ҷавонон ба назар расиданд. Мо мудом аз он шиква дорем, ки наврасону ҷавонон ба мутолиаи китоб кам тавачҷуҳ доранд. Аммо шикваи мо асос надорад. Романи таърихӣ «Саройи санг» ҳама дар шакли алоҳида ба ҷоп нарасида, чанд порчаи он дар шабакаи интернет ба нашр расид ва зуд диққати ҷавононро ба худ ҷалб кард» [8,3].

Доктори илмҳои филологӣ Ҳоким Қаландариён дар мақолае бо номи «Саробӯстони маънавии «Саройи санг»» навиштааст: «Муаллиф таърихи мардуми Бадахшонро аз баҳри шинохти ойини зиндагонӣ омӯхтааст ва ба ин тариқ тақлиф мекунад, ки пешомадхоро бояд дуруст бисанҷему пайвастагҳои онҳоро бо яқдигар бишиносем ва минбаъд натиҷаи хуберо ба даст биёварем. Маълум аст, ки қорҳои ҷаҳон ба ҳам пайвастаанд ва он чи имрӯз руҳ медиҳанд, натиҷаи қорҳоест, ки дирӯз ба вуқӯ пайвастааст. Адиб тавонистааст парда аз ҷеҳраи воқеият ба қанор афканад ва аён аст, ки ӯ таърихро дастовезе барои хушомадгӯӣ нагирифтааст» [3,155].

Нависандаи халқии Тоҷикистон Саттор Турсун бар ин назар аст, ки «Ато Мирҳоча солҳои дароз таърихи Бадахшонро аз ҳар паҳлу омӯхта, чун натиҷа дар ин асар симои хотирнишини муборизони роҳи ҳақиқат дар Шугнону Рӯшон – Саид Фаррухшоҳ, Ҷаҳонгир, Мирзоазиз, Мулло Хишол, Манзаршоҳ, Доробшоҳ ва Хайримаҳмадро равшан ба қалам медиҳад» [12,6].

«Саройи санг» асари гаронбаҳои замон буда, хусусиятҳои таълимӣ ва тарбиявиро дар худ таҷассум намудааст. Ҳарчанд дар он давра зиндагӣ мушқил буд, мардум дар таълиму тарбияи фарзандонашон саҳмгузор будаанд. Дар байни оммаи халқ шахсони бомаърифату донишманде пайдо шудаанд, ки аз илмҳои замон бохабар ва дорои хатту савод буданд. Онҳо ба маҳдудиятҳое, ки ҳокимони Шугнон барояшон раво медоштанд, нигоҳ накарда, тавонистанд дониши хешро ба атрофиён таълим диҳанд. Он вақтҳо аз мактабу таҳсил хабаре набуд ва

касоне, ки дорои донишу малака буданд, аз тарсу бими ҳокимон онро пинҳон нигоҳ медоштанд. Яке аз чунин шахсон қаҳрамони ин романи таърихӣ шоире бо номи Мулло Хишол буд, ки ҳамчун муаллим, инсони поку ҳалим, нексиришт, олиҳиммат, дорои шаъну шараф ва мартабаи хос ҳамчун як инсони пешбари ҷомеа тасвир ёфтааст. Масалан, боре Мулло Хишол барои ҳолпурсии паҳлавони номдор Ҷаҳонгир ба хонаи ӯ меравад ва дар ин асно нависанда бо истифода аз каломи бадеъ симои Мулло Хишолро ин гуна тасвир менамояд:

«Субҳи рӯзи сеюм Мулло Хишол ба аёдати Ҷаҳонгир омад. Ин ҷавонмарди миёнақадри газгӯшт аз оғози баҳор то охири поиз яктаҳу шалвори сафед, челаки бунафш ва пехҳои ҷовадӣ кӯтоҳ мепӯшид. Саллаи бефаши ҳамранги ҷомааш ба ӯ бисёр мезебид. Чизе, ки Мирзоазизро бо дидани ин шахс ҳар бор дар ҳайрат мегузошт, тозагиву озодагии ғавқулодааш буд.

Хишол охонӣ мекард ва соли чорум Мирзоазиз дар пеши ӯ сабақ мегирифт. Синнаш аз сӣ гузашта бошад ҳам, издивоҷ накарда буд. Барои дарс додан ба бачаҳои мардуми Баҳшор аз Поршинева даъват шуда, дар ҳамин ҷо маскун шуд. Баҳшориён барояш хона сохта, рӯзгорашро таъмин мекарданд» [5, 35].

Ба андешаи муҳаққиқ Офок Раҳимзода, Мулло Хишол ба оятхонӣ ҳам шуғл доштааст: «Хонаи Ҷаҳонгири шахид пур аз одам гат... Ҳақу ҳамсояҳо, хешони дуру наздик, дӯстону ҳамсироҳои паҳлавони қаҳрамон, ҳар касе чизе дар даст – яке газвор, дигар каллақанд ё набот, сеюмӣ кӯзаи рағван, чорумӣ рӯймол, панҷумӣ яктақ ва ғайра хона даромада, ба соҳибхона медоданду чизе хӯрда, нахӯрда, ба одамони навомада ҷой ҳолӣ мекарданд. Гоҳе халифа, гоҳе Мулло Хишол оят хонда, мардумро меғуселонданд» [11, 5].

Ин шахси таърихӣ, яъне Мулло Хишол яке аз шоирони соҳибқалами Шугнон буда, ашъори андаке аз ӯ то ба аҳди мо боқӣ мондааст. Донишманд ва босаводу фозил буданаш дар бисёр сарчашмаҳои таърихӣ ва тазкираҳо, аз ҷумла «Тазкираи адибони Бадахшон» зикр шудааст:

«Мулло Хишол дар деҳаи Поршиневи ноҳияи Шугнон ба дунё омада, дар ҳамин деҳа аз дунё мегузарад. Соли таваллуд ва вафоти шоир маълум нест. Мулло Хишол воқеаҳои даҳшатовари замонашро дар ашъораш инъикос намудааст. Дар ашъори шоир бедодгариҳои афғон, норозигии халқ аз ҳокимияти онҳо, барбод рафтани ҳокимияти шоҳони Шугнон инъикос ёфта, шоҳони золиму худбин ва хиёнаткорро сарзаниш мекунад.

Аз толеи бади мо афғонӣ расида,

Аз ҷавру зулми афғон оташ ба ҷон расида...» [13, 56].

Мулло Хишол як шахси орому хоксор буд. Вале бедодгариҳои ҳокимон ӯро водор сохтанд, ки ҳар он чизеро, ки нисбат ба онҳо эҳсос мекард, рӯйи коғаз оварад. Мулло Хишол зулму ситами шоҳони Шугнонро дар ашъораш ҷо дода, бештар хиёнаткору разилонро мазаммату танқид намудааст.

Дар романи «Саройи санг» Мулло Хишол ҳамчун муаллим ҳам нақш дорад ва дар баробари касби муаллимӣ таъби шоирӣ ҳам дошт. Аммо ягон кас аз ин ҳунари ӯ хабар надошт, чунки он замон ба иллати вазъи noblesse сиёсӣ ва ҳам бад будани муносибати шоҳони Шугнон нисбат ба халқ сурудани ашъори танқидӣ таҳдид ба ҷон мекард. Ӯ шеър эҷод мекард, аммо шеъри худро танҳо барои як-ду шогирди бозътимод мехонду тамом. Шоир ғаму андӯҳи хешро доир ба ранҷу азоб ва шиканҷаи халқ аз тарафи шоҳони Шугнон ва зулми беамони онҳо нисбат ба мардуми одӣ фақат дар шеърҳои гуфта метавонист. Вале ӯ натавонист, ки шеърҳои ошкоро пешкаши ҳамагон намояд. Дар роман омадааст: «...Ҳодисаҳои нохуши ҳаррӯза шоирро ба таҳлука андохта буданд. Ҷабру зулми касношуниду каснодиди Муҳаббатхон, ҳар рӯз ҳалок шудани инсоне ба дасти лаганбардорони ӯ, дар амон набудани ҷони раият дар синааш ба шоҳу атрофиёнаш тӯфони нафрат барангехта буд. Гоҳе мехост

аждаҳое шаваду бо оташи ғазабаш қалъаи Баҳрпанҷаву кӯшки Саройи сангро сӯхта хокистар кунад...

*Мулк вайрон шуд, туро номус ку?
Халқ ҳайрон шуд, туро номус ку?
Шугниро қалмоқ кушту қаттаған,
Сина бирён шуд, туро номус ку?
То ба кай дар кӯҳ моро ҷар кунанд?
Санг гирён шуд, туро номус ку?
Пеши чашмат духтаратро мебаранд,
Ашк борон шуд, туро номус ку?
Панҷа бар Барпанҷа зад то деғу дад,
Чӯл Шугнон шуд, туро номус ку?
Ин ватан бар мардумаш, Мулло Хишол,
Чоҳу зиндон шуд, туро номус ку?... » [5, 240-242].*

Оре, шеърро шоир навишт, аммо кӣ онро шунид? Ягон кас. Пас чӣ фоида аз навиштан буд? Фоида он буд, ки андаке ҳам буд, шоир ғаму андӯҳи дили худро рӯи он коғаз овард ва замири худро каме ҳам бошад, таскин меод. Мулло Хишол аз он афсӯс меҳӯрд, ки дили шоҳон бо забонашон яке набуд. «... – Дилу нияти ин шоҳонро Худованд худаш надонад, мо – бандагони ҳокӣ, ҳазор сол ҳам зиндагӣ кунем, доништа наметавонем, гуфт Мулло Хишол...» [6, 22].

Мулло Хишол ҳар мушкिलоте, ки бар сари мардум меомад, ҳазм карда наметавонист. Ӯ аз ғояти бефарёдрасиву дармондагӣ фақат рӯи коғаз шеър навишта метавонисту халос. Бо ин қораш андаке ҳам бошад, қалби худро ҳолӣ мекард. Вай шеърхоҷро ҳамеша ба ҳокимони хунхору ситамгари Кӯхистони Бадахшон эҳдо менамуд:

*«Мегазам ангушти ҳайрат рӯзу шаб,
Шоҳи моро нест инсофу адаб.
Номи ӯ бошад Муҳаббатхон, вале
Аз муҳаббат несташ бӯие, аҷаб...
Хонаи ғам шуд Виёду Поршинева,
Нест дар Рӯшону дар Сучон тараб.
Рафт хушҳолӣ зи мо, Мулло Хишол,
Нолаву фарёду вовайло ба лаб» [5, 187].*

Мулло Хишол як инсони дорои хунару маҳоратҳои гуногун ва дар ҳама кор моҳир буд: дарс меод, шеър мегуфт ва ҳатто сарояндагӣ ҳам мекард: «Дар ҳикояи «Дар мотами қозӣ Даврук ва писаронаш» дубайтиҳои шоиронае мисли

*Ман бандаи Мавлои Муҳаммад бошам,
Девонаву шайдои Муҳаммад бошам,
Рӯзе, ки қиёмат ошкоро гардад,
Ман хоки кафи пои Муҳаммад бошам.*

* * *

*Ё Раб, бирасон ба ҳазрати соҳибро,
Фарзанди Алӣ ибни Абутолибро,*

*К-аз дурии ӯ ҳамеша фарёд занам,
Монанди саге, ки гум кунад соҳибро.*

ки ангеаҳои хеле пурҷӯшу хурӯши маргро инъикос мекарданд ва овози дилнавози Мулло Хишол бо савти ҷонгудози торҳои рубоб дили садҳо зану мардиро, ки аз ғаму андӯҳи марги кӯдаконашон азият мекашиданд, ё мефишурд ва ё раҳой меод» [1, 254-255].

Мулло Хишол дар сурудани ашъор ҳамто надошт ва онҳоро ба маврид ва бо хунари баланди сеҳрофаринӣ эҷод мекард. Мазмун ва муҳтавои шеърхоҷаш бо замон ва макон хеле мувофиқ, хеле пурмаъно ва саршор аз ҳақиқат буданд.

Шоир ба ғайр аз дубайтиву рубой, шеърӯ ғазалҳо марсияву мухаммас ҳам таълиф намудааст, ки хеле равону оммафаҳм будаанд. Ин намунаест аз мухаммаси ӯ:

*Аз толеи бади мо афғониён расида,
Аз ҷавру зулми афғон отаи ба ҷон расида,
Ин гардиши замона аз нокасон расида,
Ин даври ҷархи гардун аз осмон расида,
Бингар, чӣ бетамизӣ дар ин замон расида.
Буданд чанд нокас дар байни халқи Шугнон,
Не амри ҳақ гирифтанд, не ҳукми пир бар ҷон,
Рӯзи баҳор омад, ду ҳоҷӣ аз Бадахшон –
Аз пирхонаи мо овардаанд фармон,
Аз раҳмати Худованд он ҳоҷиён расида... [14, 133].*

Нақши Мулло Хишол ҳамчун муаллим дар асар хеле барҷаста тасвир шудааст. Вай танҳо 14 нафар шогирд дошт ва онҳо ҳам синни гуногун доштанд. Ҳамеша пеш аз ҳозир шудани шогирдон маводи дарсии худро омода мекард ва вақте ки шогирдон меомаданд, муаллим онҳоро мувофиқи солаш ба гурӯҳҳо ҷудо карда дарс меод. Шогирдони ӯ фарзандони сарватмандон ва бо лавозимоти дарсӣ таъмин буданд. Кори устод танҳо ба онҳо тарзи хондан ва навиштанро ёд додан буд. Тарзи дарсдиҳии муаллим чунин буд: «...Дар муддати як сол ба онҳо хондану навиштани ҳуруфро ёд меод. Соли дуюм кӯшиш мекард, ки онҳо навиштану хондани ҳар гуна матнҳои осонфаҳмро, ки худ аз осори Саъдӣ, Фирдавсӣ, Аттӯр, Румӣ, Ҳофиз, Саной ва Носири Хусрав интиҳоб мекард, омӯзонд. Дар соли савум ба «Ҳафтяк» мегузашт ва ду соли дигар шогирдон сураҳои Қуръонро аз бар мекарданд. Дарси ҳисоб ҳам дошт. Он бо омӯзондани чор амал ба охир мерасид. Дар чор сол мактаб хатм мешуд...» [5, 244].

Мулло Хишол ба шогирдони худ тамоми донишу фаҳмиши хешро дар ин чор сол ёд меод, аммо боз ҳам дар талоши он буд, ки шогирдонаш бояд дар мактаби сатҳи баландтар хонанд. Мутаассифона, дар Шугнон он замон ягон мактаби дигар набуд. Ва ӯ ба шогирдон маслиҳат меод, ки агар дониши хешро мукамал кардани бошанд, ба шаҳрҳои калон мисли Бухоро, Кобул ва амсоли инҳо бираванд, ки доираҳои адаби доранд. Аммо дар он вақтҳо ба ҷойи дигар рафтан хеле душвор буд ва кам касоне тавонистанд роҳи сафар пеш гиранд. Аз сад нафар шояд як кас метавонист берун аз марз барои идомаи таҳсил равад.

Албатта, бояд гуфт, ки заҳматҳои устод Мулло Хишол барабас нарафтанд. Аз мактаби ӯ шахсони барӯманд ба мисли Мирзоазиз ба воя расиданд. Мирзоазиз ўро ҳамеша ҳомии худ медонист ва дар ҳама ҷо ўро ташвиқ мекард. Боре устодашро дар пеши шоҳ Юсуфалихон барои вазифае муаррифӣ кард. Шоҳ барои лашқараш нафареро лозим дошт, ки қиссаҳои ҷангӣ гӯяду сарбозонро рӯҳбаланд гардонад. Сарбозон аз ин таклифи шоҳ хайрон шуданд. Ва яке бо исми Гулпачо суол кард:

« - Ин шахс чӣ касе бояд бошад?

- Сарбозу сипоҳӣ буданаш шарт нест. Донишманду кушодазабон бошад, шуд. Чунон ваъзе гӯяд, ки шунавандаро ду гӯш камӣ кунад.

Мирзоазиз хурсандона нидо дод: - Чунин шахс охон Мулло Хишол аст!

Чӣ касест ин Мулло Хишол? – пурсид шоҳ.

- Мактабдорест дар Бахшор, - кӯтоҳ посух дод Гулпачо, вале чун дид, ки шоҳ тавзеҳи бештар меҳаҳад, афзуд: - Марди донову баимону китобхон аст, шеър ҳам менависад...» [6, 95].

Пас аз ин пешниҳод Мулло Хишолро ба вазифа қабул карданд ва ӯ қорашро бо шоҳ Юсуфалихон ва сарбозонаш оғоз кард. «Вақте Мулло Хишол бори аввал

гапи дар ҳар се даҳа нигоҳ доштани се таблзанро ба миён гузошт, Юсуфалихон он қадар хуш қабул накард.

- Ин қадар шамшерзане надорем, ки боз чандтояшро усулгар кунем, - эътироз овард шоҳ.

- Шамшер ба тани ҷанговар далерӣ мебахшад, табл ба рӯҳаш. Рӯҳ қавӣ набошад, аз бадан ҳеч коре барнамеҳезад, - гапашро асоснок кард шоир».

Аз ин гуфтаҳо бармеояд, ки подшоҳ дар асл ин мафҳумро дарк мекард, ки дар сипоҳи ҳар як давлат таблзанон будаанд, аммо дар лашкари худ онҳоро раво намедонист. Чунки вай фикр мекард, ки ин гуна одамонро беҳуда ҳӯрондану пӯшондан кори бефоида аст, дар дили худ гузаронд шоҳ. Вале дар назди онҳо гуфт, ки танҳо ба хотири Мулло Хишол ин корро мепазирад [9, 31-32].

Мулло Хишол дар дарбор бисёр корҳои хайро мисли ташкил намудани китобхона дар дарбор ва ҷалб намудани одамон ба китобхонӣ анҷом дод. Ҳарчанд ки бештари мардум аз китобу китобдорӣ оғайи надоштанд, одамоне ҳам буданд, ки ба мутолиаи китоб машғул мешуданд. Ва касоне, ки хонда наметавонистанд, омада Мулло Хишолро хангоми китобхонӣ гӯш медоданд. Ҳамаи инро мардуми гирду атрофи Баҳрпанча мешуниданд ва касоне, ки китоб доштанд, ба он ҷо омада онро фурӯхта фоидае ба даст меоварданд:

«Ин навъи муомиларо шунда, аз кишлокҳои дуру наздик, одамони зиёде барои фурӯхтани китобҳои гуногун ба қалъа рӯ оварданд.

Дар андак муддат шумораи кутуби ба қавли Мулло Хишол, «ғанҷури адаби Шугнонзамин» аз ду ҳазор гузашт. Аз фаровонии китобу пайдо кардани шунавандаи бисёр охон ба худ меболид. Барои шунидани мавъизаю гуфтори Мулло Хишол, акнун дар баробари навқарон, ба лайлиаи (хобгоҳ) онҳо одамони маърифатдӯсти дарбор ва деҳаҳои атроф низ меомаданд» [10, 71].

Дар баробари шоирӣ муаллимӣ Мулло Хишол чун яке аз ашхоси барӯманди диёр доимо дар хизмати халқ буд. Дар ин бора дар асар омадааст: «... Субҳи барвақт халифа ва Мулло Хишол омада, пас аз адои намози якҷоя ба қабули таъзиягарон омода шуданд. Бо сар кашидани нурҳои нахустини хуршед аз паси кӯҳҳои сарбаафлоки Хоруғ хонаи Ҷаҳонгири шаҳид пур аз одам гашт... Гӯри Ҷаҳонгир мобайни қабрҳои шаҳидони ҳамнабардаш воқеъ буд. Мулло Хишол «Таборақ» хонду Пурдил такбир гуфт. Мирзоазиз дар сари қабри бобояш зону зада, бесадо шашқатор ашк рехт. Пас аз анҷоми дуо Мулло Хишол далилаке ба дасташ доду гуфт: - Ба тоқча гузор.

Охон далилак даргиронд. Мирзоазиз онро боэҳтиёт ба тоқчаи қабр гузошту чашм ба шуълаи хираи рақсони он, мустағриқи ёди бобояш гашт. Пурдилу Мулло Хишол ба гӯри ҳамсафарони охирати қахрамони Шугнонзамин як-як далилак гузошта, болои сангҳо нишастанд...» [3, 8-9].

Дар баробари симои нотақрори ботинии Мулло Хишол чеҳраи зоҳирии ниҳоят зебову ҷаззоби ӯ ҳамагонро мафтуни худ мекард. Ин одами поксирешту тозақор бо ҳамагон бо як лаҳн гап мезад. «Қомати суфтаи зебо, ҷомаи тунуки сафед, пехҳои кӯтоҳи сурх, саллаи шалғамии сабуки осмониранг ва риши кӯтоҳи перостаи шоир ҳар касеро ҳам маҷбур менамуд, ки дақиқае кори оламро ба фаромӯшӣ биспораду ин тимсоли адабу отифатро тамошо кунад» [7, 133].

Дар асар саргузашти нобарори тоҷикони ҷабрдидаи кӯҳистонӣ ба риштаи тасвир кашида шудааст. Ато Мирҳоча дар романи «Саройи санг» кӯшиш намуда, ки дар мисоли образи Мулло Хишол беҳтарин сифоти зоҳириву ботинии мардуми кӯҳистонро нишон диҳад.

КИТОБНОМА

1. Абдулназаров, А. Танатологические мотивы в таджикской литературе XX – XXI вв /Абдулназар Абдулназаров. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 312 с.

2. Қаландариён, Ҳ. Асрори «Саройи санг» / Ҳоким Қаландариён // Адабиёт ва санъат. – 2022. – 12 - май. - № 19 (2146). – С. 7.

3. Қаландариён, Ҳ. Саробӯстони маънавии «Саройи санг» / Ҳоким Қаландариён // Садои Шарқ. – 2019. – № 10. – С. 154-157.
4. Мирхоча, А. Саройи санг / Ато Мирхоча. – Душанбе: Нашриёти Сухан, 2018. – Ҷ. 1. – 360 с.
5. Мирхоча, А. Саройи санг / Ато Мирхоча. – Душанбе: Эр-граф, 2019. – Ҷ. 2. – 367 с.
6. Мирхоча, А. Саройи санг / Ато Мирхоча. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – Ҷ. 3. – 307 с.
7. Мирхоча, А. Саройи санг (мунтахаби китоби дувуми роман) / Ато Мироча // Садои Шарқ. – 2019. – №5. – С. 3 – 101.
8. Мирхоча, А. Оинаи таърихи кӯхистон. / Ато Мирхоча // Адабиёт ва санъат. – 2022. – 1 – сентябр. – №35 (2142). – С. 5.
9. Мирхоча, А. Саройи санг (Романи таърихӣ. Бобҳо аз китоби сеюм) // Ато Мироча / Садои Шарқ. – 2021. – №3. – С. 20 – 64.
10. Мирхоча, А. Саройи санг (мунтахаби китоби дуҷуми роман) // Ато Мироча / Садои Шарқ. – 2019. – №6. – С. 8- 97.
11. Раҳимзода, О. Садои «Саройи санг» (Романи «Саройи санг» ва вижагиҳои он). / Офок Раҳимзода // Адабиёт ва санъат. – 2023. – 20 – июл. – №28 (2207). – С. 5
12. « Саройи санг» – романи нав. // Адабиёт ва санъат. – 2018. – 23 – август. – №34 (1953). – С. 6
13. Закираи адибони Бадахшон / Назму наср. – Душанбе: Адиб, 2005. – 544 с.
14. Тилло Пулодӣ. Шоирони халқи Бадахшон / Тилло Пулодӣ. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 159 с.
15. Ёлмасова, З. Чанбаҳои муҳими ҳақиқати таърихӣ ва ҳақиқати бадеӣ / Замирахон Ёлмасова // Масъалаҳои илмҳои гуманитарӣ. – 2022. – № 2. – С 43 – 51.

НАҚШИ МУЛЛО ХИШОЛ ҲАМЧУН ҚАҲРАМОНИ АДАБӢ ДАР РОМАНИ ТАЪРИХӢИ «САРОЙИ САНГ»-И АТО МИРХОЧА

Дар асарҳои бадеӣ қаҳрамони адабӣ шахсияте шинохта мешавад, ки агар хислати ҳуи ботинию зоҳирӣ, андешаву рафтору кирдориаш ва ҳамчунин мақсади ӯ ба идеали соҳиби асар мувофиқат намояд. Нависанда Ато Мирхоча ҳодисаҳои муҳими таърихӣи ҷомеаро дар романи сеҷилдаи «Саройи санг» бо истифода аз санъатҳои бадеӣ ба қолаи дода, симои Мулло Хишолро чун муборизи роҳи рост, ҳалолкори ҳалолхор, инсонии мубориз барои озодиву ободӣ офаридааст. Дар мақолаи мазкур доир ба касбу кор, хушкӯ атвор ва муносибати Мулло Хишол бо атрофиён изҳори назар шудааст. Ҳарчанд Мулло Хишол қаҳрамони асосии роман набошад ҳам, ба тасвири муаллиф ӯ дар маркази диққати нависанда қарор гирифта, хати суҷаи асарро инкишоф медиҳад ва баъзе аз гоҳҳои асар ба воситаи ин образ ифода меёбанд.

Калидвожаҳо: «Саройи санг», Ато Мирхоча, қаҳрамони адабӣ, Мулло Хишол, романи таърихӣ, санъатҳои бадеӣ, адабиёти муосири тоҷикӣ, образи бадеӣ, гоҳи асар, шоҳ,шоир.

РОЛЬ МУЛЛО ХИШОЛА КАК ЛИТЕРАТУРНОГО ГЕРОЯ В ИСТОРИЧЕСКОМ РОМАНЕ «КАМЕННЫЙ ДВОРЕЦ» АТО МИРХОДЖА

В художественных произведениях литературный герой признается личностью, если его внутренний и внешний характер, мысли, поведение и действия, а также его предназначение соответствуют идеалу автора произведения. Писатель Ато Мирходжа с помощью художественных средств воссоздал важные исторические события общества в трехтомном романе «Каменный дворец» и создал образ Муллы Хишолы как борца за правильный путь, честного и справедливого, человека, борющегося за свободу и процветание. В этой статье обсуждается карьера, поведение и отношения Муллы Хишолы с окружающими. Хотя Мулла Хишол и не является главным

героем романа, он находится в центре внимания писателя к образу автора, развивает сюжетную линию произведения, и через этот образ выражаются некоторые идеи произведения.

Ключевые слова: «Каменный дворец», Ато Мирходжа, литературный герой, Мулло Хишол, исторический роман, художественное искусство, современная таджикская литература, художественный образ, идея произведения, король, поэт.

**THE ROLE OF MULLO KHISHOL AS A LITERARY CHARACTER
IN THE HISTORICAL NOVEL «THE STONE PALACE» BY
ATO MIRKHOJA**

In works of art, a literary hero is recognized as a personality if his inner and outer character, thoughts, behavior and actions, as well as his purpose, correspond to the ideal of the author of the work. The writer Ato Mirkhoja created the important historical events of the society in the three-volume novel "Stone Palace" using artistic arts and created the image of Mullah Khishol as a fighter for the right path, honest and fair, a person fighting for freedom and prosperity. In this article, Mulla Khishol's career, behavior and relationship with those around him are discussed. Even though Mulla Khishol is not the main character of the novel, he situated in the center of the writer's attention to the image of the author, develops the story line of the work, and some of the ideas of the work are expressed through this image.

Key words: "Stone Palace", Ato Mirkhoja, literary hero, Mullo Khishol, historical novel, artistic arts, modern Tajik literature, artistic image, idea of the work, king, poet.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тошмамадова Фарзона Сайёдобековна - докторанти (PhD) Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б.Искандарови АМИТ. **Нишони:** ш. Хоруғ, к. У.Холдоров, 2. **E-mail:** f.toshmamadova@mail.ru. Тел.: (+992)931562891.

Сведение об авторе: Тошмамадова Фарзона Сайёдобековна - докторант (PhD) Института гуманитарных наук имени академик Б.Искандарова НАНТ. **Адрес:** г. Хоруг, ул. У. Холдорова, 2. **E-mail:** f.toshmamadova@mail.ru. Тел.: (+992)931562891.

Information about the author: Toshmamadova Farzona Sayyodbekovna - doctoral student (PhD) of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov of the NAST. **Address:** Khorogh City, U. Kholdorova Street, 2. **E-mail:** f.toshmamadova@mail.ru. Phone: (+992)931562891.

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ ВА ФАРҲАНГИ МАРДУМ

Равшан Раҳмонӣ

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Ҳар қавму қабилаву халқияту миллат дар раванди мавҷудияти хеш фарҳангERO ба вучуд овардааст, ки аслан гуфторӣ буда, бархе дорои осори гаронбаҳои навишторӣ чандҳазорсоларо дар бар мегирад ва дигаре ҳанӯз дар шакл гирифтаан мебошад. Ҳамаи ин фарҳангҳои гуфторӣ (фолклорӣ, этнографӣ, атропологи) дониши мардумӣ буда, барои омӯхтани таърихи моддӣ ва маънавии башарият арзишманд аст.

То имрӯз қабилаҳое ҳастанд, ки ҳамоно идомадиҳандаи фарҳанги ибтидоии худ мебошанд. Чунин халқиятҳо дар баъзе кишварҳои африқой, дар Папуа-Гвенияи Нав ва ҷойҳои дигар ҳоло ҳам ҳастанд. Вале миллатҳое ҳастанд, ки дар тӯли таърих тамаддуне офаридаанд, ки барои пешрафти маънавии инсоният дорои аҳаммияти хос мебошанд. Яке аз чунин миллатҳое, ки соҳиби тамаддуни бузург буда, бо шахсиятҳои маъруфи таърихӣ, адабӣ ва фарҳангии хеш дар байни миллатҳои дигари олам ҷойгоҳи махсуси худро дорад, ин тоҷикон-форсизабонон мебошанд.

Ана ҳамин арзишҳои фарҳангиро пажӯҳандагон ба ду гурӯҳи калон ҷудо кардаанд. Яке фарҳанги расмӣ, ки баробари ба вучуд омадани хат чун осори расмӣ навишторӣ ба мо расидааст. Дигаре фарҳанги мардумӣ, ки ҳамоно ба таври гуфторӣ аз насле ба насле мегузарад. Ин фарҳанги мардумии гуфторӣ ва иҷроӣ ҳамеша таъсири худро ба фарҳанги расмӣ навишторӣ гузоштааст. Яъне адибе нест, ки аз ин сарчашмаи муҳими ҳамеша мавҷуд баҳраманд нагардида бошад.

Абулқосим Лоҳутӣ (1887-1957) яке аз чунин адибоне буд, ки ба таври мунтазам бо роҳҳои гуногун аз фарҳанги мардумӣ баҳраманд гардидааст. Нахустин сарчашмаҳои омӯзиши устод Лоҳутӣ ин рӯзгор, яъне замони кӯдакӣ ва наврасии ӯст, ки он дар муҳити фарҳангии хонавода, деҳа ва одамони гуногунхислат гузашта, пур аз муборизаву талошҳо будаст. Ҳар лаҳзаи рӯзгори шоири доно ва тавоно аз воқеаҳои иборат буда, ки ҳаёт ӯро дар кӯраи оташи худ ҳамачониба обу тоб додаст. Талошҳои ӯ буд, ки устод Лоҳутӣ ҳамчун адиби оташинсухан пухта расид, ки барои ин, пеш аз ҳама, нақши фарҳанги суннатии мардумӣ таъсир дошт.

Дар бораи рӯзгор ва осори устод Лоҳутӣ пажӯҳандагон В.Асрорӣ ва баъдҳо Х.Мирзозода, М.Давлатов, А.Абдуманнонов, Х.Отахонова, Ҳ.Шодикулов, С.Табаров, Ю.Акбаров, Р.Мукумов, А.Маҳмадаминов, Х.Асозода ва дигарон дар асоси навиштаҳои шоир, манбаъҳои мавҷуд суҳан гуфтаанд. Зимнан ишора намудаанд, ки нахустин сарчашмаи осори устод Лоҳутӣ ин воқеаҳои хурдсолӣ, омӯхтаҳои аз муҳити зиндагӣ, гуфтаҳои падару модар, маҳфилҳои адабӣ, шахсиятҳои замони хеш, воқеа ва ҳодисаҳои ҷурталотуми замон мебошанд [ниг.: 1; 2; 3; 4; 5; 6; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22; 23].

Тамоми саргузашти адиб, ки пайванди ногусастанӣ бо фарҳанги суннатии мардум дорад, ба осори ӯ бидуни таъсир намондааст. Қариб дар ҳамаи навиштаҳои Лоҳутӣ унсурҳои этнографӣ ва фолклорӣ ба назар мерасанд. Барои пажӯҳиши ин масъала солҳои шастуми асри бист профессор В.Асрорӣ машғул шуда, баъзе ҷиҳатҳои онро мавриди баррасӣ қарор дода буд. Инак, мо дар ин навишта ба бархе нуктаҳои, ки ҷи гуна устод Лоҳутӣ аз фарҳанги мардумӣ баҳра

бурда, аз унсурҳои он дар асарҳояш ёд мекунад, суҳан хоҳем гуфт. Ба ин васила пеш аз ҳама ба гуфтаҳои худӣ эшон таъя мекунем.

Маъмулан аксари адибон ишора бар он кардаанд, ки мо аз муҳити хонавода, даврони бачагӣ, саргузашти ҳамдиёрон чизҳое омӯхтем, ки онҳо минбаъд барои тасвирҳои бадеии асари мо маводи арзишманд дод. Ба гуфти устод В.Асрорӣ барои устод Лоҳутӣ низ пеш аз ҳама муҳити зиндагии ҳудаш чун маводи тасвири асари бадеӣ таъсир доштааст: «Муҳите, ки А.Лоҳутӣ дар бачагӣ дошт, вай аз як тараф, падараш – шоир Илҳомӣ, модари сурудхон, косибон ва хунардандони қиссагӯӣ, расму одат ва маросимҳои халқӣ, ки ба онҳо бачагонро мебурданд ва аз тарафи дигар, ҳаёти адабии халқӣ, суҳбат, баҳс ва мубодилаи афкор оид ба адабиёт дар аудиторияи халқӣ мебошад, ки ҳамаи инҳо ба ташаккули ҷаҳонбинӣ ва омӯхтани ҳаёти табақаҳои гуногуни ҷамъият ва идеалҳои халқии замона баъсир набуданд» [5, 19].

Баҳрабардори А.Лоҳутӣ аз фарҳанги мардум бо равишҳои ҳосе сурат гирифтааст. Пас аз омӯзиши осори шоир ба чунин натиҷа расидем, ки ӯ бо роҳҳои гуногун аз фарҳанги суннатии гуфторӣ истифода бурда, ки онро мо шартан ба чанд бахш ҷудо намудем:

1) Истифодаи бевоситаи адиб аз дидаҳо ва шунидаҳо, ки баъдҳо ҳамчун санади таърихи гуфторӣ ва ё ривоятҳое, ки дар хотираш мондааст ба кор рафтааст.

2) Омӯхтаҳои устод аз фарҳанги суннатии мардумӣ, ба монанди оинҳои мардумӣ, забони гуфторӣ, матнҳои фолклорӣ, ки ӯ дар мавридҳои муносиб аз онҳо ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ истифода бурдааст.

3) Фарҳанги суннатии халқҳои гуногун, ки устод дар натиҷаи мутолиа, тарҷума, сафарҳо ва бевосита бо намоёндагони миллатҳои мухталиф дар иртибот будан омӯхтааст.

Албатта, аз фарҳанги мардум истифода намудани устод Лоҳутиро ба се бахш ҷудо намудан, ин як ғуруҳбандии нисбӣ аст. Онро метавон бо ҷузъиёти бештар тақсимбандӣ намуд. Дар айни замон ёдовар мешавем, ки устод Лоҳутӣ аз осори навиштории таърихӣ, адабӣ ва фарҳангии миллат ва кишвари хеш ва мардумони гуногуни олам баҳраманд буда, бо адабиёти классик дар сатҳи аъло ошно буд. Ин ҳама таҷрибаи зиндагӣ, доништаҳо ва омӯхтаҳои эҷодӣташро ғанитар намудааст.

Ба он се бахше, ки дар боло ҷудо намудем дар ин мақола ба таври мухтасар бо мисолҳо ишора менамоем. Тавре ёдовар шудем, паҷӯҳандагони мероси фардӣ ин ё он адиб, дар сатҳи ҷаҳон ба чунин натиҷа расидаанд, ки барои пурра ва дақиқ маврид баррасӣ қарор додани фаъолияти эҷодии ин ё он шоир, нависанда, драмтаруг пеш аз ҳама зиндагии шахсии ӯро омӯхт. Маҳз ҳамин ҳаёти фардӣ эҷодкор сарчашмаи аслии таълифоти ӯ мебошад. Аз ин рӯ, вақте ки хонандаи зирак барои омӯхтани рӯзгор ва осори устод Лоҳутӣ машғул мешавад, пеш аз ҳама, бо кунҷковӣ меҳода даврони хурдсолӣ ва наврасии адибро бидонад. То бифаҳмад, ки ин адиби машҳур чи сарнавиште доштааст. Мо низ дар аввал ба он асаре, ки А.Лоҳутӣ дар бораи ҳудаи навиштааст, муроҷиат менамоем. Дар онҳо шоир ба таври мухтасар бошад ҳам, воқеаҳои зиёдро кутоҳ-кутоҳ ба ёд меорад. Яке аз он навиштаҳо «Саргузашти ман» ном дошта, дар ҷилди шашуми кулӣи устод Лоҳутӣ ҷоп шуда, дорои эпиграфи зерин мебошад:

Ба ишқ аввал қадам аз сар гузаштам,

Аз ин рӯ сар надорад саргузаштам [13, 65].

Аз ҳамин байт метавон пай бурд, ки саргузашти Лоҳутӣ пурпечуб буда, ӯ воқеа ва ҳодисаҳои пурҷӯшу хурӯшро аз сар гузаронидааст. Дар идомаи гуфтаи боло шоир ба маълум набудани рӯзу моҳу соли таваллудашро ишора карда навиштааст: «Бештари нависандаҳо дар дунё саргузашти худро бо таърихи

таваллудашон сар кардаанд. Ман чӣ нависам, ки таваллудам таърих надорад» [15, 65].

Ана ҳамин номаълум будани зодрӯзи шоир худ наклҳо доштааст. Ин наклҳо чун ҳикояи гуфторӣ дар зехни устод Лоҳутӣ мондааст. Аз ҷумла, шоир аз он лаҳзаҳои зиёди хотирмон якеро бо ҷумлаҳои адабии хеш ба ёд оварда, накл мекунад, ки ӯ шоҳиди он будааст ва дар ёдаш мондааст. Ин воқеа, гуфтугӯи падараш бо тавонгаре будаст, ки А.Лоҳутӣ онро ба таври зерин ва муъҷаз ёдовар шудааст: «Ёд дорам рӯзе яке аз тавонгарон дар кӯча ба падарам гуфт:

– Мошолло, писаратон чӣ бузург шудааст! Чанд сол дорад?

Падарам бо табассум ҷавоб дод:

– Соле, ки охирҳои моҳи рамазон бо аввалҳои иди Наврӯз яке шуда буд, ба дунё омадааст.

Тавонгар гуфт:

– Ҳеч намешавад бовар кард. Охир ҳамон сол наваи Абдулкарим аз ҳолои ин бача бузургтар буд, бо вучуди ин ханӯз наметавонад мисли одам роҳ биравад, аммо инро бинед, чунон медавад, ки ҳаёл мекуни понздаҳ сол дорад.

Падарам гуфт:

– Э, ҷаноби оқо, барои бузургзодаҳо ҳар чизро аз ширхорагӣ оварда медиҳанд, аз ин ҷиҳат онҳо ба нишастан одат кардаанд. Лекин бандазодаҳо аз ҳамон оғӯши модар ба дунболи нон давидаанд, маҷбуран рафтан ва давиданро зудтар омӯхтаанд.

Тавонгар истехзои падарамро дарнаёфт:

– Ризқро Худо медиҳад. Парвардигор имони моро ниғаҳ дор! Омин! – гуфта роҳ афтод. Пас аз чанд қадам истода ва рӯи худро баргардонда гуфт:

– Бачагонро бо имон бузург кунед!

Падарам бо табассуми пурмаъно ӯро посух дод ва дасти мани побараҳнаро гирифта паи кори худ равон шуд» [13, 65-66].

Хушбахтона, А.Лоҳутӣ ин накли гуфторино аз шакли гуфторӣ ба шакли навишторӣ овардааст. Ҳоло пажӯҳанда метавонад онро ҳамчун санади арзишманд хангоми баррасии рӯзгори шоир мавриди истифода қарор диҳад. Устод Лоҳутӣ дар идомаи ҳамин ҳикояти боло, пайваста ба он, як байти сурудаи модарашро низ меорад, ки ба сабки омиёна гуфта шудааст ва баъд онро шарҳ медиҳад:

*«Моҳи рамазон буд, ки Худо Абула ба мо дод,
Қир-қири қазон буд, ки Худо ба мо Абула дод.*

Ин ягона байтест, ки модари ман сурудааст. Ин таърихи таваллуди ман аст. Мебинед, таърихи тамом ва катъист. Дар моҳи рамазон, моҳи рӯзадорӣ, вақте ки ҳамсояҳо барои хӯрдани сахарӣ палавро аз қазон мекашиданд ва садои кафгир ба гӯши бенавоёни гурусна мерасид, «худованди таборак ва таоло» Абулқосимро ба падару модараш ато фармуд» [13, 66]. Сипас гуфтаи модарашро таъйид карда мегӯяд: «Аз ёдовариҳои модарам муҳаққак шуд, ки вақти таваллуди ман шабе бисёр сард ва пурбарф будааст» [13, 67].

Устод Лоҳутӣ бо овардани ҳамин баёни кӯтоҳ ва гуфтаҳои модараш, бо чанд ишораи дигар дар бораи бародараш Абулҳасан, ки ҳама як ҷузъи фарҳанги мардумӣ буда, ба ҳамдигар пайванди ногузастанӣ доранд, рӯзи таваллуди худро муайян менамояд. Дар ин бора Х.Асозода ба таври муфассал баҳс карда бо истифода аз гуфтаҳои пажӯҳандагони дигар рӯзи таваллуди шоирро 1885 гуфтааст, ки мо дар ин мақола воридаи ин баҳс нахоҳем шуд [ниг.: 3, 49-58].

Дар ин маврид метавон ҳаминро ёдрас шуд, ки аксари муҳаққиқон то ҳадди имкон ба ҳикоятҳои гуфторӣ ҳешовандон ва дӯстони наздики А.Лоҳутӣ тақия намудаанд, ки ин кори дуруст аст. Чунки дар наклҳои гуфтории наздикон баъзе ҷузъиёти зарифе дида мешаванд, ки барои омӯхтани шахсият ва мероси адиб арзишманд буда, роҳи тайкардаи фаъолияти адабии ӯро дар пеши назар бештар

чилвагар месозад.

Дар тамоми осори ин адиби хушбаён: чи шеърхову чи дostonхояш ва чи мақолаҳояш ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ аз фолклор, яъне дониши мардум, моҳирона истифода шудааст, ки профессор В.Асрорӣ дар ин бора дар китоби худ «Адабиёт ва фолклор» (1967; нашри дуюми он «Фолклор, ҳалқият, нависанда» (1982) баъзе нуктаҳоро мавриди баррасӣ қарор додааст. Аз ҷумла, ӯ оид ба ибора, таъбир ва зарбулмасалҳо, суруд ва порчаҳои манзум, мазмунӣ образҳо ва мотивҳои фолклорӣ суҳан гуфтааст [ниг.: 4; 5].

Вале ҳанӯз ба таври бояду шояд мавриди пажӯҳиш қарор додани нишонаҳои фолклорӣ ва суннатҳои мардумӣ дар эҷодиёти А.Лоҳутӣ дар пеш аст. Инак, ба таври мухтасар, аввал ба бархе аз мушоҳидаҳои худ, ки ҷӣ гуна устод Лоҳутӣ моҳирона ба суннатҳои гуфторӣ ва осори фолклорӣ рӯ овардааст, суҳан хоҳем гуфт.

Барои он ки масъалаи пайвастагии тангтанг доштани мероси устод Лоҳутиро бо этнография ва фолклор бехтар дарк намоем, мо омӯзишро, аввал, аз ҳамон ҳафт ҳикояи саргузаштию воқеии ӯ, ки аслан ба забони тоҷикӣ ҷоп шудааст, оғоз менамоем. Инҳо дар ҷилди шашум «Куллият»-и Лоҳутӣ (1963) зери унвони умумии «Асарҳои, ки аслашон тоҷикӣ мебошанд» ҷоп шудаанд [ниг.: 13].

Ҳикояи нахустин «Саргузашти ман» ном дорад. Дар он Лоҳутӣ аз маҳфиле ёд мекунад, ки барояш таъсир гузоштааст. Маъмулан дар маҳфилҳои он замон саргузаштҳо, нақлҳо, латифагӯӣ, воқеаҳои аҷиб баён шуда, шеърҳои ҳам сурат мегирифт. Лоҳутӣ гоҳе ба ин гуна маҳфилҳо иштирок мекард. Таҳти таъсири он маҳфил рӯзу соли таваллудашро, тахминӣ бошад ҳам, ҳудаш муайян мекунад: «Масалан, ман дар як маҳфил будам, ки шахсе бисёр азиз ва муҳтараме ғайри расмӣ ва дӯстона аз воқеаҳои 1905 хеле дилчасп гуфтугӯ мекард. Ҳама ҳузур бо сукӯт ва хушҳолӣ ӯро гӯш медоданд. Фақат як нависандаи тоза ба даврон омадае тақрибан пас аз ҳар ҷумлае мегуфт:

– Ин ҳамон вақт буд, ки ман фасли сеи китоби панҷуми худамро менавиштам... Ё масалан: ваҳ ҷӣ рӯзи хубе буд! Дар соати 5 он рӯз ман силаи китоби шашумамро гирифтам ва ба навиштани китоби ёздаҳум шуруъ кардам... ва ғайра.

Рост аст, ки баъд маълум шуд, ӯ фақат як китобчаи бисту панҷ варақӣ навиштааст, лекин ҳар ҷӣ бошад таърихи зиндагии ҳудашро соат ба соат, балки дақиқа ба дақиқа медонист. Пас ба рағи ғайратам бархӯрда қаламро монанди шамшер алам карда бетазалзул навиштам: 4 декабри 1887» [13, 67]. Бинед, Лоҳутӣ таҳти таъсири нақлҳои гуфторӣ он марди начиб соли таваллуди худро ҷӣ гуна аниқ кардаст.

Ёддошти саргузаштии дигари А.Лоҳутӣ «Кирмоншоҳ» унвон дорад. Ин ёддошт ҳамагӣ қариб ду саҳифа буда, як рӯзи умри ӯро дар Кирмоншоҳ дар бар мегирад, ки меҳодад ду ҳар бори гандумро ба бозор бурда фурушад, вале аз уҳдаи ин кор баромада наметавонад. Ҳамин лаҳзаи нотавонии худро, дар фуруши ду ҳар бори гандум, ки дар «майдони аллофхона» буд, тасвир намудааст. Ба гуфти устод Лоҳутӣ мардум дар бозор барои рӯзгузаронии худ ҳар чиз, ба мисли пиёз, коҳ, гандум, ҷав, нахӯд, ангишт, ҳезум ва ғайра мефурухтанд. Лоҳутӣ дар ин матни кӯтоҳи саргузаштӣ, ҷун мардумшинос, он ҷӣ дидааст ба қалам овардааст, ки ҷунин оғоз мешавад: «Дар яке аз рӯзҳои моҳи шаҳривар ҷавони деҳотӣ роҳи майдони аллофхонаро аз роҳгузарон мепурсид ва ду ҳарро дар зери бор ба сӯи майдон меронд. Вақте ки ба он ҷо расид, майдонро пур аз деҳотҳои дигар дид, ки борҳои ғалла, пиёз, коҳ, гандум, ҷав, нахӯд, ангишт, ҳезум ва ғайраро рӯи замин гузошта, дар пеши харҳои худ мунтазири харидор истодаанд. Аммо харидорон аз канори борҳо гузашта, гоҳе муште аз ҷинси фурушро гирифта тафаннункунон онро месанҷанд ва ба таблиғоти

фурӯшанда аҳаммият надода онро ба чояш мерезанд ё меандозанд...» [13, с. 68].

Ин як тасвири этнографӣ аст, аз ҷониби адиб, ки дар асоси он метавон дар бораи бозори Кирмоншоҳ, фурӯшандаҳо, ба хусус, мардуми он ҷо тасаввуре ҳосил намуд: «Аксарияти мардуми он ҷо бенавоён буданд, ки тавоноии харидан надоштанд, фақат барои ин ки чашмони худро бо нигоҳ кардан ба он ҳама неъмат ҳӯроке бидиҳанд, ба он ҷо омадаанд» [13, с. 69].

Дар идомаи ин ҳикояти гуфтории шоир баъзе ҷузъиёти бозор ва дар охир дар ин кор нотавон будани худро ба ёд овардааст. Дар ёддошти дигар, ки «Серкон» унвон дорад, воқеаи аз ниёгон шундаашро баён мекунад. Серкон номи шаҳр аст. Устод Лохутӣ накл мекунад, ки чӣ гуна падарбузургаш бо фарзандонаш аз он шаҳр барои «ба сӯи гандуми фаровон ва нони арзони Кирмоншоҳ» омадаанд. Ин ҳикояи гуфторӣ аз шундаҳои уст: «Як хонаводаи бисёр фақир иборат аз падар, модар, панҷ бародар ва ду хоҳар байни он мардумони гурусна буд. Баъдҳо, ҳар вақт онҳо аз манзараҳои дахшатангези сафар ҳикоят мекарданд, ҷонгудозтар аз ҳама дар роҳ дидани кӯдакони ширхоре буд, ки пистони модарҳои аз гуруснагӣ мурдаро ба даҳон гирифта баъзе дар охири рамак онҳоро зерӣ офтоби сӯзон мемакиданд ва дигарон пистон дар даҳон ҷон дода буданд» [13, 70].

Ин хонаводаи фақир падарбузург, модарбузург, падару амаку амаҳои устод Лохутӣ буданд, ки «баъдҳо, ҳар вақт онҳо аз манзараҳои дахшатангези сафар ҳикоят мекарданд». Хонаводаи А.Лохутӣ дар Кирмоншоҳ сокин мешаванд. Ӯ дар рафти баёни мухтасари воқеаҳои ин бахш чанд нақлу ривоятеро ба ёд меорад. Яке роҷеъ ба ҷӯи бузурги Кирмоншоҳ аст, ки дар асл мардум онро «Обшӯрон» мегуфтанд, вале дар натиҷаи таассуби динӣ, ба он номи «Аюбшӯрон» додаанд. Устод Лохутӣ ривоятро аз забони худ ба таври зерин накл мекунад ва дар идомааш маънии воқеии онро шарҳ медиҳад: «Мутассибини мусулмон онро «Айюбшӯрон» мехонанд. Онҳо мегӯянд: як вақт саропои бадани Айюби пайғамбар кирм зада ва наздики мурдан буд. Худованди раҳим Ҷабраилро фиристод, ки он пайғамбарро дар оби ҳамин ҷӯй ғусл дод ва фавран саропои бадани ӯ солим шуд. Ба ин сабаб онро «Ҷӯи Айюбшӯрон» номиданд. Ба фикри ман, номи аслии ин ҷӯй бояд Обшӯрон бошад, яъне замин, ки об онро шуста ва ба шакли ҷӯи бузург даровардааст. Дар ҳақиқат ҳам, сарчашмаи ин ҷӯй аз баландии «Кали оббурда» шуруъ мешавад, он ҷо, ки як вақт садде дар пеши ин об баста буданд ва баъдҳо онро об бурдааст. Аз ҳамон ҷо об сарозер шуда заминро шуста ва шикӯфта ҳамин «Обшӯрон»-ро ташкил додааст» [13, 70].

Дар идомаи ин ёддошти саргузаштӣ шоир боз як воқеаи дидаи худро овардааст, ки марбути хурофот ва таассуби динӣ аст. Кас ҳайрон менамояд, ки мардум ҳатто намозхониро ба хурофот кашидаанд. Агар ин лаҳзаи таассубоварро устод Лохутӣ накл намекард, хонандаи имрӯз аз он лаҳзаи таассубовар беҳабар мемонд, ки ӯ гуфтааст: «Ба хотир дорам, ки дари як хучра доимо боз буд ва як охунди тануманде бо ришу абрӯи сиёҳ дида мешуд, ки ҳамеша дар намоз буд. Ин рукуъ ва сучуди доимӣ ӯро ҷунон варзида карда буд, ки ҳайкали ӯ монанди ҳайкали паҳлавоне ба назар меомад. Вай аз он охундҳо буд, ки дар муқобили музде барои муддати муайяне ба ҷои шахси марҳуме, ки қисме аз умрашро намоз нахонда ва рӯза нагирифтааст, намоз мехонанд ва рӯза мегиранд» [13, 72].

Ёддошти «Серкон» лаҳзаҳои ҷолибе дорад. Яке аз онҳо муҳити шеърдӯстии мардум аст. Падараш дар он муҳит парвариш ёфта, шоирӣ худро сайқал додааст ва он ба ҳуди устод Лохутӣ ҳам, ки иштирокчиёи ғазоли он будаст, бетаъсир набудаст. Ба гуфти А.Лохутӣ: «Он вақт дар шаҳри Кирмоншоҳ як нафар ҳам насрнавис вучуд надошт. Рост аст, ки муншиҳои хушқарихае буданд, ки номаҳои хушмазмун менавиштанд ва дар хушнависӣ шуҳрат доштанд, масалан, муншиҳои ҳоким ва ноибулҳукумаҳо, лекин онҳоро намешавад

нависанда гуфт. Баръакс, шоирони ин шаҳр дар техникаи шеър дорои мақоми олӣ буданд. Онҳо бо мисолҳо, ташбеҳот ва мазмунҳои бикри худ шунавандагонро ба шӯру шавқ меоварданд» [13, 72-73].

Дар он муҳите, ки устод Лоҳутӣ ба камол мерасад маҳфили маъракаи гуногуни мардумӣ вучуд дошанд. Иштирокиёни он аз чунин ҷамъомадҳо ғизои мънавӣ мегирифтанд. Шоир яке аз чунин ҷамъомадҳоро ба ёд меорад ва аз сарвари ин маҳфил шоир Султонӣ бо меҳр ёд мекунад, ки ӯ барояш таъсири зиёд доштаст. Ин гуна маҳфилҳои шеърҳои, мушоира, сароидани осори манзум дар гузаштаҳо, дар шаҳрҳо дар тӯли садсолаҳо будааст. Метавон тахмин зад, ки маҳз ин навъ ҷамъомадҳо сабаби ба назм даровардани осори мансур низ мебошанд. Устод Лоҳутӣ аз он маҷлис самимона ёд намуда, баъзе ҷузъиёти онро нақл карда, гуфтааст, ки: «**ба таври ҳақиқӣ ҳар рӯзи ҷумъа иди бузургӣ адабиёти халқ буд**»: «Марди бузургворе аз эли Қалхур, ки бузургтарин ашираи курдабони атрофи Қирмоншоҳон аст, аз тарафи ҳамаи шоирони вилоят устод ва раҳбари кулл шинохта шуда буд. Таҳаллуси он суҳанвари бузург Султонӣ буд. Ҳама ӯро Султон-уш-шуаро мепиндоштанд ва устод Султонӣ меномиданд. Аз ин ҷо ки масҷиди гевакашҳо дар маркази шаҳр буд, ба иловаи як дарахти тануманди тут дар миёнаи ҳисори масҷид тобистонҳо ҳавои саҳни масҷидро тоза ва фараҳбахш мекард, устод Султонӣ он чоро барои ҷамъ шудани шоирон интиҳоб карда буд. Ҳар рӯз, ба навбат, бо раҳбарии яке аз шоирон, саҳни масҷидро ҷавонон, ҳатто пирони шеърдӯст об зада ва ҷорӯб карда фаршҳои бӯрӣ, ки маҳсули он маҷлисо буд, меғустурданд. Фақат дар ҷои садри маҷлис, пеши девор, ҷои нишастани устод Султонӣ, қолиҷае рӯи ҳасир меандохтанд. Мардум аз ҳар синфу синн он ҷо мерехтанд. Онҳо, ки рӯи бӯрӣ менишастанд, попушҳои худро аз по қашида, ба порчаи кӯҳнае печонида рӯи зону пеши худ мегузоштанд. Дигарон дар атроф сари по меистоданд, чунон ки саҳни масҷид пур мешуд ва деромадаҳо рӯи пушти бом мерафтанд. Вакте фасли тут ба охир расида буд, бачаҳо, ҷавонон, ҳатто баъзе пирамардҳо мисли парандагон рӯи шоҳаҳои дарахти тут дида мешуданд. **Ба таври ҳақиқӣ ҳар рӯзи ҷумъа иди бузургӣ адабиёти халқ буд.** (Ишора аз мост – Р.Р.). Дар соати муайян устод Султонӣ дар байни тавозуъ ва тақрими халқ, дар миёни чандин нафар аз шоирон ба маҷлис меомад, рӯи қолиҷа менишаст ва бо ду дасту сар ишоракунон ва «бифармо» гӯён ба шогирдони худ иҷозаи нишастан меод. Ҳақиқатан, сазовор буд, ки дар он рӯз байти безаволи Ҳофизи абадзиндари бо ҳатти тилло дар сардари он бино биевзанд:

Дари сарои мугон рӯфта буду обзада,

Нишаста пиру салое ба шайху шоб зада...» [13, 73].

Дар гузаштаҳо маҳз ҳамин гуна маҳфилҳо, дар ҳар ҷо, ба шоирони боистеъдоди бесаводи ноҳанда таъсир мегузоштанд. Онҳо аз тариқи ҳофизаи қавии худ шеърҳои дар чунин ҷамъомадҳо шунидаи хешро ба хотир мегирифтанд. Дар натиҷа худ низ бадохатан шеър мегуфтанд ва баъдҳо шеъргуфтаҳои онҳоро мардуми одӣ азхуд мекарданд, ҳамин тавр назми гуфторӣ дар тӯли асрҳо шакл мегирифт то ба вучуд омадани илми фольклоршиносӣ сабт намешуд. Барои он ки оид ба ин маҷлиси шеърӣ шоирӣ тасаввуроти бештар пайдо кунем, идомаи онро меорем: «Ба ишораи Султонӣ яке паи дигаре шоирҳо аввал тасҳеҳотеро, ки дар натиҷаи машварат ва мувоҳидаҳои ҷумъаи гузашта ба асари худ дохил намуда буданд, баъд шеъри навро, ки дар муддати ҳафтаи гузашта эҷод карда буданд, меҳонданд (албатта онҳое, ки чизе навишта буданд) – аввал ҳамаи асарро, баъд байт-байт устод фикри шогирдонро мепурсид. Онҳо озодона, аммо муаддаб ва бо риояти интизом, эродот, тақлифҳо, тасдиқ ё тақзиби худро дар комил ё норасо будани он асар баён мекарданд. Баъзе аз ҳуззор, аз ҷумла адабиётшиносон ҳам бо касби руҳсат фикри худро баён мекарданд. Дар давра истодаҳо бо даҳони нимбоз ва ҷашмони пуршавқ гӯш

медоданд ва дар таърифу офарин иштирок менамуданд. Пас аз ҳама устоди бузург Султонӣ фикри роҳнамоёнаи худро баён мекард. Дар охир чизе аз худ меҳонд ва самимона ақидаи ҳамаро мефурӯшид. Сипас рӯй ба ҷамоат намуда мегуфт:

– Шумо чӣ тавр, бародарон? Асарҳоро меписандед?

Дар ҷавоб садоҳои: – Мошолло! Аҳсант! Худо шуморо аз мо нагирад! – баланд мешуд» [13, 74].

Дар поёни маҳфил зиёфате баргузор мешуд, ки онро низ худи мардум ташкил мекардаанд. Ин лаҳзаи этнографиро устод Лоҳутӣ ба таври мухтасар тасвир намудааст. Дар айни замон ба ёд оварда, ки чунин маҳфилҳо дар айёми ҳурдсолии ӯ зиёд буд ва ҳатто вай низ дар он ҷо аввалин шеърҳои худро меҳонд: «Ин расм то давраи кӯдакии ман ҳанӯз маъмул буд, аммо на дар масҷиди гевакашҳо, балки дар боғҳои «Кали оббурда», Тоқбӯстон ва ҷоҳои дигар. Дар чунин маҷлисҳо маро дар шоирӣ имтиҳон мекарданд, масалан, шоирҳои бузург як мавзӯ меоданд, ки дар ҳузури онҳо бо шеър баён кунам» [13, 75].

Маҳз дар ҳамин маҳфил, падари устод Лоҳутӣ, ки дар он солҳо ҳанӯз хонда ва навишта наметавонист, чун шоир рӯи об мебарояд. Ин лаҳзаро Лоҳутӣ ба таври зерин ба ёд овардааст: «Дар як рӯзи ҷумъа, пас аз ин ки шоирон осори худро хонданд, марди ҷавоне аз байни мардум гардан кашаи ҷаҳонбор: «Ҳазрати устод» гуфта ва ҳар бор чун мегуфт баъзе аз шоирҳо ӯ дигарон ангушт ба лаб ниҳода «с-с-с» мегӯянд, хомӯш мешуд. Лекин устоди тезхӯш ба вай диққат карда гуфт:

– Ҷуръат дошта бош, писарам, чӣ меҳомӣ бигӯӣ? Бигӯ.

Рӯи усто Аҳмад монанди донаҳои анори Сова, сурх шуда забон дар даҳонаш нагардид. Оқибат дар натиҷаи оҳанги падаронаи худованди сухан Султонӣ ҷуръат ба худ дода гуфт:

– Ман ҳам як шеър гуфтаам. Агар рухст диҳед, онро ба забон биёварам.

Султонӣ ҳамҳамаи мардумро соқит карда рухсати хондан дод. Ҷавон хонд:

Меҳр бо маҳ дар осмон пайдост,

Магар имшаб арӯсии онҳост.

Ҷамъе офарин хонданд, баъзеҳо ба таври ҳазл гуфтанд:

– Баҳ-баҳ! Хуб гуфтай. Албатта, тӯро барои ширкат дар ин базми арӯсӣ ба осмон даъват карданд. Хушо ба ҳолат! Ивази мо ҳам оши арӯсӣ нӯши ҷон кун, – ва ғайра. Лекин тарзи рафтори Султонӣ онҳоро ба ҳолати муаддабӣ даровард.

Султонӣ пурсишҳое кард ва аз посухи усто Аҳмад фаҳмид, ки ӯ гевакаши факрирест ва **бесавод**. Он вақт ба ӯ гуфт:

– Барои шоир шудан савод лозим аст. Ман ҳафтае ду қирон ба ту медиҳам, аз гевакашӣ даст бикаш ва ба омӯхтани савод машғул шав» [13, 75].

Ба гуфти устод Лоҳутӣ шоир Султонӣ ба падараш мегӯяд, ки «Аз шеърҳои ту пайдост, ки илҳом аз ғайб мегирӣ, пас таҳаллуси ту Илҳомӣ бошад... Шоирҳо ӯро шодбош гуфтанд ва гевакашҳо сари ифтихор ба осмон барафроштанд. Мирзо Аҳмадро Мирзо Илҳомӣ хонданд ва баъдҳо ӯро Ҳаким Илҳомӣ номиданд. Чанде гузашт, падарам хондан ва навиштан омӯхт... Дар тамоми умр беш аз сад ҳазор мисраъ шеър гуфт ва оқибат аз гуруснагӣ мурд» [13, 75].

Агар ба ин гуфтаҳои устод Лоҳутӣ бо диққат дида дӯхта, онро аз нигоҳ илми фолклоршиносӣ аз назар гузаронем, шоир дар ин ҷо ишора бар он намудааст, ки ҷи гуна як шоири мардумии бесавод, ба шоири босаводи машҳури муҳити худ табдил меёбад. Ин гуна шоирон дар гузаштаҳои дур дар ҳар минтақаи форсибазон буданд, вале ашъори онҳо сабт намешуд ӯ ба моли мардум табдил меёфт. Дар омади гап ба ёд меорам, ки агар фолклоршиносон силсилаи дostonҳои ҳамокаи «Гӯргӯлӣ» (Гӯргӯлӣ) ва шеърҳои бадохатан гуфтаи Ҳикмат Ризоро сабт намекарданд, ин ҳама ба дасти фаромӯшӣ супурда мешуд.

Устод Лоҳутӣ дар давоми гуфтораш ба хонандагон муоҷиат карда, ёдрас

мешавад, ки ин гуфтаҳо саргузашти ўст: «Абулқосими Киромоншоҳӣ – писари Аҳмади Илҳомии гевакаш ва шоир. Пас ба Абулқосим рухсат диҳед, ҳар қадар, ки дар ёд дорад (охир ў як сол кам ба ҳафтад расида ва сахтиҳои ҳазорсола кашидааст, ҳаёл накунад, ки ҳама чиз дар ёдаш мондааст), аз шарҳи зиндагонии худ воқеаҳое, ки дидааст, ҷоҳое, ки рафта ва корҳое, ки кардааст, барои шумо ҳикоят кунад» [13, 81].

Худи ҳамин ишораи шоир навъе аз мухтасари ҳикояи гуфторӣ дар шакли навишторӣ аст. Нақли дигаре, ки устод Лоҳутӣ ба ёд меорад, ғамангез аст. Он воқеаро адиб бо чашмонаш дидааст, бо нафрат ба ёд меорад, ки баъзе ашрофон чи гуна рафтори золимона доштанд. Аз воқеаҳои зиёди дидааш фақат якеро нақл мекунад: «... рӯзе як ашрофи бузург аз кӯча бо навқарҳои ҳудаи мегузашт, мардум дар ду тараф истода то замин таъзим мекарданд. Онҳо дар ин ҳолат буданд, то он чаноб аз миёни сарҳои ҳамшуда бигузарад. Яке аз аҳоли ба воситаи дарди камар натавонист комилан ҳам шавад ва зудтар аз гузаштани оқо рост истод. Чанобашон ба хашм омада, амр дод, гӯшҳои беадабро бибуранд, то ибрати дигарон шавад. Мардуми гузар, ки бемор будани бечораро медонистанд, ба ҳок афтада, чандин ришсафед Куръон ба даст, бо гирия ва зорӣ илтимос карданд, гуноҳи ўро афв кунад. Он шахси «бузург» бо меҳрубонии «падарона» амр дод, ки ивази буридани гӯшҳои панҷох ҷӯб ба пушти «беадаб» бизананд ва ин ҷумлаи «ҳикматомез»-ро илова намуд: «Барои чунин дардиқамарҳо бехтарин даво ҳамин аст». Рост аст, ки марди бечораи бегуноҳ ду моҳ заминگیر буд ва бо фурухтани баъзе аз асбоби хона маблағи «ҳақулзаҳмати» навакони чанобро дод, аммо ба воситаи «раҳмдили» он марди бузургвор ҳар ду гӯшаи ба ҷо монданд ва обрӯиаш нарезт, вагарна пас аз гум кардани ҳар ду гӯш дигар қадом аҳмак духтари ўро ба занӣ мегирифт ва ё ба писараш духтар меод?» [13, 82].

Афсӯс, ки А.Лоҳутӣ саргузашт, хотира ё ёддоштиҳои ҳудаи муфассал нанавишт. Агар менавишт ба гуфти ҳудаи бо «сахтии ҳазорсола кашидаи» ў мисли «Ёддошти»-и устод Айни асари қамназир мешуд. Вале аз ҳамин ҳикоятҳои воқеӣ низ, ки ҳама пайвастиҳои зич бо фарҳанги суннати мардум доранд, оид ба шахсияти устод Лоҳутӣ ва эҷодиёти пуробуранги шоир метавон иттилои муҳим ба даст овард. Ба гуфти шоир навиштаҳои ў ҳама пайвасти ба зиндагии мардум мебошанд. Ҳар чи эҷод кардааст, як ҷузъи рӯзгори мардум аст, ки ҳудаи «Дар бораи таҷрибаи эҷодии худ» ба ин нукта таъкид менамояд: «Аммо дар ҳамаи давраҳои ҳаёти худ қалам аз даст наниҳода, дар айни ҳол ба пукт, туфанг ё бел низ кор кардам. Фаъолияти адабиям ҳамеша бо ҷабҳаи ҷанг ё истеҳсолот, **бо зиндагӣ, бо кор ва мубориза вобастагӣ доштааст**. Ман аз он нависандаҳое нашудам, ки мисли оина фақат ҳаракати дигаронро мунъакис мегардонанду худ аз ҷо наменҷунбанд. Ман як умр кор кардам ва сахтии ҳаёти меҳнатқашонро дар дӯши худ кашидам, бинобар ин ҳар чӣ аз азобу машаққатҳои меҳнатқашон ва аз саодати озодшудагон навиштаам, ибораҳои сохтани бифтаи шоирона не, балки ҳақиқати аз сар гузаронда ва ҳискардаи ҳудаи мебошад. Ҳамаи инҳо заминаи воқеӣ дошта, бо таҷриба ва мушоҳида ҳосил гаштаанд. Ашъори ман қисману қисман бо зиндагӣ ва оммаи халқ вобастагӣ доранд, ҳуди ҳамин ба дуруст пешрафтани ва тараққӣ кардани ман имкон додааст» [13, 240].

Тавре ки ёдовар шудем, шоир ҳамеша, дар ҳар маврид аз ин ё он мушоҳидаҳои худ дар зиндагӣ аз гуфтори мардум мисол меорад. Яъне ў доимо ба фарҳанги суннати мардум таъя менамояд. Дар ҳамаи асараш «Дар бораи таҷрибаи эҷодии худ» оид ба эҷодкорони навақам, шухратхон, дуздони шеър ва амсол ин суҳан ронда боз ҳам аз фарҳанги гуфтори мардум мисол мезанад, ки онро ў ё шунидааст ё худ дар ҳаёт ба мушоҳида гирифтааст: «Аз асари дигарон дуздидан ва ё асареро зеру рӯй карда ба сабки худ даровардан пасттарин қори ношоистааст. Як шеърӣ форсӣ ҳаст, ки мегӯяд: шоири шеърдузд ба мокиёне монад, ки тухми мурғобӣ зер

карда нишинад. Баъд аз он ки чӯчаҳои мурғобӣ баромад, худро ба об заданд, барои мокиён фақат пушаймонӣ ва хичолат мемунаду бас» [13, 243].

Дар рафти гуфтор ин гуна амал карданро ҳамаи пирони барнодиди мо доранд. Онҳо ҳамеша дар ҳар ҷо барои тарбияи фарзандон ва насли наврас аз таҷрибаи хеш, саргузаштҳо, шунидаҳо ва ҳатто аз хондаҳои худ мисол меоранд. Маъмулан аксари жанрҳои фолклорӣ барои ин ё он муҳит ҳамчун мисол оварда мешаванд. Бояд гуфт, ки жанри «масал» (тамсил) ва баъд дар асоси он шакл гирифтани «зурбулмасалу мақол», ҳоло низ чун мисол дар ин ё он маврид барои тасдиқи фикри хеш гуфта мешавад. Устод Лоҳутӣ ҳам дар асарҳои ӯ, ҳам дар мақолаҳои публицистии ӯ, ҳам дар суҳанронияҳои ӯ ҳамин гуна амал мекунад. Ҳатман ба фарҳанги суннатии гуфторӣ ишора менамояд. Ба идомаи гуфтаи боло дар ҳамаи навиштаҳои «Дар бораи таҷрибаи эҷодии худ» пай дар пай чанд мисол меорад, ки шояд онро шунаванда ба шакли дигаре аз қадом мӯйсафеди деҳаи худ шунида бошад, вале А. Лоҳутӣ муҳтасар ва муъҷаз мисли панд меорад: «Ҷоҳи беоберо тасаввур намоед, ки ҳар рӯз миқдори обе ба вай резанд: субҳи рӯзи дигар дар он асаре аз об намебинед, аммо агар ҷоҳ худ табъан ақалан, камтар обе дошта бошад, ҳаргиз хушк намешавад. Касеро тасаввур намоед, ки ҳар рӯз барои ноштой хӯрдан ба сари дастархони ман меояд. Дар дастархони ман ҳамеша барои вай пораи нону панир ва ягон стакон ҷое ёфт мешавад. Вай нону ҷояшро хӯрда меравад, дигар фикр намекунад, ки барои сер кардани шиками худ бояд каме ҳам меҳнат кунад. Агар ман набошам, вай магар бояд аз гуруснагӣ бимирад? Албатта, кор кардани худӣ кас бошарафтар ва эътимодбахштар аст. Кас бояд кор карда, худ эҳтиёҷҳои худро рафъ кунад. Бисёр рафикон ашъор ва ҳикояи худро аз Тоҷикистон ба ман барои ислоҳ медиҳанд ё мефиристанд, ки ислоҳ кунам. Ба назари ман касе, ки дар чунин мавридҳо асари дигареро сар то по дуруст карда мебарояд, кори хубе намекунад. Ба нависандаи навкор намешавад он қадар ёрӣ дод, ки баъди аз ҷоп баромадани асараш онро шинохта натавонад. Ин гуна ёрӣ ҷавонро ба ҷои ислоҳ бадодат мекунад, ба тараққиӣ онҳо монёе мегардад. Бояд камбуди асари муаллифро нишон дода, сабаби пайдо шудани нуксонҳо ва роҳи ислоҳи онҳо баён карда шавад, то ки муаллифи ҷавон зарурати дар болои асари худ кор карданро дарк намояд» [13, 243-244].

Устод Лоҳутӣ ҳангоми «Нутқ дар маҷлиси ёдбуди биступанҷсолагии вафоти Леся Украинка» боз аз ҳамаи равиши суҳанронии худ истифода менамояд. Ба гуфти худаш боз аз «тамсил» кор мегирад. Боз як ҳикояи гуфторӣ макубули дар зиндагӣ ба мушоҳида гирифтаашро ба ёд меорад ва ба ин васила ба шунаванда бо нутқи образнок таъсир мерасонад: «Дар Эрон марде буд, ки дар баландҳимматӣ шуҳрат дошт. Агар донишманде, шоириро ва ё шахси бошарафи одӣ аз эҳтиёҷмандӣ ба вай муроҷиат кунад, вай бо ҷеҳраи кушода ва навозиш қабул карда, барои вай иона (ёрмандӣ, кумаки) ҷамъ мекард, то ӯро аз тангӣ ҳалос намояд. Як рӯз, ҳангоме ки яке аз чунин меҳмонон дар назди он марди сахӣ буд, шоириро аз пеши ҳавлии ӯ гузашт. Ба вай таклиф карданд, ки ба хона дарояд ва суруде бигӯяд: шоир бечуну чаро даромада, дар васфи меҳмон мадҳияе хонд ва ҳозиринро даъват намуд, ки ба вай ёрӣ диҳанд.

Аз вай пурсиданд: «Чаро ин мадҳияро хондӣ, ту ки меҳмонро намешинохтӣ?» Шоир дар ҷавоб гуфт: «Соҳибхонаро, ки хуб мешиносам. Ман дарвозаро боз, фонусро дар пеши даромад фурузон ва дастархонро тайёр дида, аз аҳвол вокиф шудам ва бе пурсуҷу шеърро гуфтан гирифтам».

Ҳоло вақте ки дар баробари шумо аз Леся Украинка гап заданӣ ҳастам, беихтиёр ин тамсил ба ёдам омад. Бояд рӯируст эътироф намоям, ки номи Лесяро фақат ду рӯз пеш ба муносибати рӯзи ёдбуди ӯ аввалин бор шунидаам. Чӣ чора? Ҳеҷ мунаҷҷиме дар ҷаҳон наметавонад иддао кунад, ки тамоми ситорагони осмонро мешиносад. Донишмандон ба мурури пешрафти илму фан ситорагони нав ба наvero кашф мекунанд. Ман ҳам натавонистам осмони бепоён адабиёти мамлакатамонро бо як назар фаро гирам.

Оре, меҳмонро наmeshиносам. Аммо дар ивазаш соҳибхонаро мешиносам. Ба эҷодиёти Леся Украинка муфассал ошно нестам, лекин дар ивазаш бо халқи бузурги бошарафи Украина ошно ҳастам. Мебинам, ки ин халқ чӣ гуна ҳофизони босадоқату бебоки худро азиз мешуморад ва баланд мебардорад.

Ситорашинос ситораи навбеш кунад, аз ҳамон назари аввал метавонад муайян кунад, ки ин ҷисми бечонест, ё дар он ҳарорат, ҳаёт ва ҳаракате ҳаст. Ҳоло дар сари ин миз нишаста як шеърӣ Леся Украинкаро хондам ва ин барои ман басанда шуд, ки ҳарорат ва қувваи осори ӯро ҳис наоям ва дарк кунам, ки шоири мо, шоири халқ аст» [13, 248-249].

Шоир бо тану дилу ҷон бо рӯзгори мардум пайвастагӣ дорад. Аз мардум ва гӯяндагони моҳири он чизҳое омӯхта онро дар мавридҳои муносиб ба қор мебарад. Дар табрикномае, ки ба шоири мардумии Қазок мефиристад ба халқияти осори ӯ ишора мекунад. Дар навиштаи ӯ «Табрик ба Ҷанбул» омадааст: «Дар аснои суҳбат бо Ҷанбул завқунон медидам, ки ба рӯи ин баҳри орому амиқ ганҷҳои нав ба нави маданияти ҷаҳоннамеда мебарояд, аз лабу даҳони вай достони боҳашамати Фирдавсӣ ва ғазалиёти латифи Ҳофиз, монанди қиссаҳои халқи ҳудаиш, ҷашмавор ҷорӣ буд. Вақте ки Ҷанбул аз айёми гузашта ҳикоят мекунад, ҷун таърихи зинда ба назари кас ҷилва мекунад, аммо дар айни ҳол ба чӣ мароқи гарми ҷавонвор вақоии имрӯза ва ҳар чизеро, ки ба ватани эҳғардида ва ҳаёти ҷорию ояндаи мо дахл дорад, ворасӣ мекунад» [13, 251].

Воқеан, сарчашмаи аслии эҷодиёти адибон ин мероси фарҳанги суннатӣ ва як ҷузъи пайвастаи он осори фолклорӣ мебошад. Устод Лоҳутӣ баъди тарҷумаи зерини унвони «Дар бораи тарҷумаи мазҳакаи Грибоедов «Дод аз дастӣ ақл», ки соли 1956 аст, оид ба моҳияти фолклор дар рафти тарҷумаи ҷунин гуфтааст: «Мо қадри қувваи худ кӯшиш кардем, ки бо қофиябандии мутанаввеъ ва оҳангдор якҷоя кардани шеърӣ озоди драматикро, тавбаам қор фармудани мисраъҳои дарозу кӯтоҳро, ки собиқ дар назми тоҷик маъмул набуд ва бо услуби фолклорӣ ифода намудани он ҷоҳои асарро, ки дар забони русӣ ҷун мақол ва зарбулмасал машҳур шудаанд, аз Грибоедов биомӯзем. Хушбахтона, сарватмандии забон, фолклор ва маданияти назми тоҷик барои ин имконияти васеа доданд» [13, 255-256].

Андаке бошад ҳам, оид ба пайвастагии шоир бо мардум ва ба хусус осори фолклорӣ мисолҳо овардем. Акнун дар асоси суҳанронии, мақолаҳо ва ёдномаҳое, ки дар «Куллият»-и Лоҳутӣ аст, ба таври мухтасар назар менамоем, ки шоир роҷеъ ба мероси фолклорӣ ҷи тавр тавачҷуҳ намудааст. Ҳанӯз аз солҳои сиёму устод Лоҳутӣ дар суҳанронии худ ба таври мунтазам аз осори фолклорӣ ёд мекунад. Пайвастагии назми гуфторӣ ва навишториро таъкид менамояд. Дар он солҳо дар тамоми қаламрави Иттиҳоди Шуравӣ (СССР) ба гирдоварии мероси фолклорӣ тавачҷуҳ шуд. Он солҳо паҷӯҳандагони касбии осори фолклорӣ набуданд ё хеле кам буданд. Ба ин қор бештар адибон машғул мешуданд. Лоҳутӣ 15 июли соли 1934 то оғози ҳамоиши аввалини нависандагони Шуравӣ дар яке аз ҷаласаҳо, дар Тоҷикистон, бо адибон суҳбат карда суҳанронӣ доштааст. Ин суҳанронии эшон зери унвони «Ба пешвози нахустин анҷумани нависандагони советӣ» (1934) дар «Куллият»-и шоир ҷоп шудааст. Аз мутолиаи ин матн маълум мегардад, ки ӯ ба таври муқоисавӣ дар бораи осори шоирони дарборӣ ва фолклорӣ изҳори назар намуда, аз гуфтаҳои мардум намунаҳо меорад. Вале дар дохили матн он намунаҳо оварда нашудааст. Дар қавс ба он матнҳои фолклорӣ ҷунин ишора шудааст: «(Нотиқ дар ин ҷо аз адабиёти халқи Эрон мисолҳо меорад)». Ба ҳар ҳол муҳим он аст, ки устод Лоҳутӣ дӯстдори осори фолклорӣ мебошад, ки дар он суҳанронӣ, аз ҷумла гуфтаст: «Дар Эрон, ки ман таваллуд ёфта қалон шудаам... Шоирон барои гӯи сибқат рабудан аз ҳамдигар, барои сердабдаба ва баландтар гуфтани қасида ва мадҳияҳояшон ҷидду ҷаҳди беандоза мекарданд... Аммо худӣ халқ, оммаи меҳнаткаш, фурсат ва ҳавсалаи гӯш кардани сафасатаҳои шоирони дарборӣ, ҳозир

шудан дар мусобиқа ва мачлисиҳои онҳоро надоштанд. Фукаро на аз гуфтори ин шоирон хабаре доранд, на бо онҳо сару коре. Сабабаш дар чист? Сабаб ин аст, ки ҳамаи ин мадҳия ва қасидаҳои пуртумтарок ба ҳаёти омма ҳеҷ алоқае надоранд, балки тамоман ба он муҳолиф ва бегона мебошанд. Омма сурудҳои ба худ ҳосе дорад, ки аз ҷашмаи ҳақиқат ба вучуд омадаанд, назме, ки аз ҷашмаи талхи ҳаёти табақаҳои муҳтоҷу нодор, истисморшаванда ва ситамдида об меҳӯрад (*Нотиқ дар ин ҷо аз адабиёти халқи Эрон мисолҳо меорад*). Чунин сурдхоро муздурӣ Эрон, коргари нимгуруснаи конҳо нафт ва деҳқоне, ки дар зерӣ бори андоз ҷон меканад, меҳонанд» [13, 211].

Худи ҳамон сол дар яке аз суханронияҳои аз шиносоии худ бо калимаи тоҷик ва кишвари Тоҷикистон ёд намуда, бо муҳаббат дар ин бора суҳан мегуянд. Ин суханронии эшон низ бо номи «Адабиёти тоҷик» (1934) дар «Куллияти»-и устод Лоҳутӣ ба нашр расидааст. Дар он матн устод баъд аз он ки чи гуна бори аввал бо калимаи тоҷик, аз шеърӣ Саъдӣ ошно шуда буд, суҳан гуфта дар идомаи он аз мушкilotи давраи амиравӣ ва пешрафтҳои Тоҷикистон ёд карда, ба осори фолклорӣ низ ишора намудааст: «Собик духтареро ба шавҳар додани шаванд, падару модари тарафайн дар болои ҷӣ қадар гӯсфанд, ҳар ва ҳар гуна чизу чораҳо додани домод ба маҳриии духтар кашмакашиҳои дуру дароз мекарданд. Баъд аз баҳсу мунозираи бисёр тарафайн ба қарори муайян меомаданд. Оқибат духтарро ба касе мефурӯхтанд, ки ҳуди духтар ӯро асло надида буд. Сурудҳои халқӣ ба ин гувоҳанд. (*Мисолҳо аз фолклор*). Ҳамин мавзӯ, мавзӯи ишқу никоҳ дар фолклори советӣ ба тарзи наво, ба тарзи сотсиалистӣ инъикос ёфтааст. Мардум ишқро фаромӯш накардаанд. Мардуме, ки тамоми қувваи худро ба сохтмони сотсиалистӣ медиҳанд, меҳонанд ҳаёти навро пурраву пухта ҳис намоянд. Чунон ки мебинем, мавзӯҳои фолклор тамоман тағйир ёфтанд. Ҳоло ошиқ нишон додани мешавад, ки ӯ хуб кор мекунад...» [13, 215].

Ба идомаи ҳамин гуфтаҳои худ А.Лоҳутӣ мавзӯро бештар баррасӣ мекунад, хубии ҷомеаи навро таълиғ намуда, мисоли дигар оварда андешаи худро таъвият медиҳад. Ҳар кадоме аз мисолҳои ӯ бо зиндагӣ ва ҳаёти рӯзмарра пайвастагии зич доранд. Зимнан таъкид менамояд, ки «нависандагони ҷавон бояд хусусан ба ҷамъоварӣ ва омӯзиши ашъори халқӣ ҳиммат гуморанд». Дар ин бора бо мисолҳо чунин гуфтааст: «Мисоли дигар меоварам. Амир дар замони ҳукумронии худ аҳолиро бо андозҳои бешумор ғорат мекард. Деҳқонон, ки бештари вақтро ба адои хирочи давлат чизе дар бисот надоштанд, ноилоч ба кӯхсори хушкӯ холи фирор мекарданд. Бинобар ин, дарбориёни амир ин афсонаро бофтаанд, ки аз бочу хироч гурехтагонро арвоҳи палид набуд мекунад, аммо дар ҳақиқат гурезагон аз сармо, ташнагӣ ва гуруснагӣ набуд шуда, бар намегаштаанд. Дар ҳамин давра чунин шеърҳои ба вучуд омадааст:

*Ҳар кӣ гурезад зи хароҷоти шоҳ,
Гӯбракаши гӯли биёбон шавад.*

Ҳоло халқ таронаҳои дигар месарояд. (*Мисолҳо аз фолклор*). Адабиёти даҳанакии Тоҷикистон таваҷҷуҳ ва тадқиқоти амиқ талаб мекунад. Нависандагони ҷавон бояд хусусан ба ҷамъоварӣ ва омӯзиши ашъори халқӣ ҳиммат гуморанд; ин эҷодиёти онҳоро бисёр ғанитар мекунад» [15, 216].

Устод Лоҳутӣ афсона, ривоят ва ҳикоятҳои зиёди мардумиро дар ёд дошт. Ба ин ҷиҳат дар ҳар маврид барои тасдиқи гуфтаҳои худ мисоле оварда, ба шунавандагонаш таъсир мегузошт. Дар идомаи ҳамон суханронии боло ҷанд порчаи шеърӣ аз шоирон оварда, баъдан ҳикояти ҷолиберо аз саргузашти Носири Хусрав нақл мекунад, ки он дар байни мардум низ чун ҳикояи гуфторӣ шуҳрат дорад [ниг.: 13, 219-220].

Ба ин пайваст дар суханронии дигари худ «Маданият ва миллатҳо дар Иттифоқи Советӣ» (1935) гуфта буд, ки аз ҷониби давлати он замон ба осори

фолклорӣ ҳамаҷониба таваҷҷуҳ дода мешавад: «Дар республикаҳои ҷавони мо, ки бо суръат нашъунамо мекунанд, сурудҳо худ аз худ пайдо мегарданд. Назме, ки замоне дар дохили халқ бечуръатона пинҳон монда буд, ҳоло бо суръати ҳар чӣ тамомтар мешукуфад. Ҳофизон ва ноқилони халқӣ дар олимпиадаҳо санъати ҳунари худро нишон медиҳанд. Суруд ва ҳикоятҳои халқиро дар мамлакати мо бо эҳтиёт чамъ мекунанд ва бо диққат меомӯзанд» [13, 189-190].

Агар бо диққат осори А.Лоҳутиро мутолиа намоем, дар ҳар ҷо ба он дучор мешавем, ки таваҷҷуҳи ӯ ба мардуми тоҷик, ба хусус, мероси гуфтории вай неқ аст. Аз ҷумла, дар навиштаи устод «Дар ёди Горкий», ки ба муносибати ғавти ӯ чоп шудааст, дарди дили худро баён намуда, зимнан аз осори фолклории тоҷикон ёд менамояд, ки Горкийро чи гуна таҳти таъсир қарор дода будааст: «Метавон гуфт, ки ман ҳаргиз Горкийро чунин зиндадил надида будам, ки дар базми ҳайати намояндагони Тоҷикистон, дар маҷлиси зиёфате, ки баъд аз Анҷуман якуми нависандагони Иттифоқи Советӣ барпо шуда буд, дидаам. Горкий аввал ният надошт беш аз даҳ дақиқа дар ин маҷлис иштирок намоад. Вале ашғор, сурудҳо, рақсҳо ва мусикии тоҷикӣ ҷунон диққати ӯро ба худ ҷалб намуд, ки ӯ нияти аввалии худро фаромӯш карда, то охири базм дар он ҷо монд ва ҳангоми видео ба нутқи гарму ҷӯшон ва пурҳаяҷоне ба ҳозирон муроҷиат кард» [13, 228].

Устод Лоҳутӣ ҳангоми суҳанронихояш ва таълифи мақолаҳои ӯ хатман ба ин ё он гуфтаи мардум таъҷунон бо мисолҳо андешаи хешро баён мекард. Ин мисолҳо гуногунанд ё дидаҳо аз даврони бачагӣ ё ҳикояи гуфторӣ ё шундааш аз бузургсолон аст. Масалан, дар навиштаи худ «Ба санъаткорони ӯзбек» чанд ҳикояи гуфтории ҷолибе меорад, ки шоир онро аслан шунда, вале баъдан бо баёни зебои худ меорад: «Дар мамлакате меъмори моҳире мезист, ки иморати бисёр зебо сохта буд. Рӯзе ҳукумрон ин мамлакат, ки золими камакли ҳавобаланде буд, бо сабаби номаълуме аз меъмори ранҷида ӯро маломат қардан гирифт.

– Ту маро беҳуда таҳдид мекуни – гуфт меъмори. – Ту ба ман чӣ қор қарда метавонӣ? Ниҳоятӣ қорат ин аст, ки маро мекушӣ. Қуштан гир. Ман аз мурдан наметарсам: марг ба сари ҳар қас қор меояд.

– Не, ту ду қор мемири! – Наъра зад ҳукумрон. – Аввал ман худӣ туро мекушам, баъд ҳосили қори якумри туро барқод медиҳам, иморати туро вайрон мекунам.

Ларза бар андоми меъмори афтод, ба зону даромад ва аз ҳукумрон илтимоси тарраҳум намуд» [15, 206].

Шоир ин ҳикоятро чун мисол оварда рафтори фашистонро зерӣ мазамаат мегирад, ки онҳо ҳам мардум, ҳам бузургон ва ҳам осори онҳоро набуд месохтанд. Ба идомаи ин ҳикояти боло ҳикоятеро дар бораи устоду шогирд меорад: «Ҳикояте ҳам дар бораи зинда қардани зиндагон ҳаст. Олиме қор рӯз ҷунон саҳт бемор шуд, ки табибон пайваста мегуфтанд: умед ба сикҳат ёфтани вай нест. Табиби моҳире пайдо шуд, ки ӯро муолиҷа қарда, сикҳат баҳшид. Олим ба шарафи сикҳат ёфтани худ базме барқо қарда табибро дар паҳлуи худ нишонд. Байни меҳмонҳо муаллими пире нишаста буд, ки олимо дар даврони бачагӣ тарбия қарда буд.

– Маро афв қунед – гуфт соҳибқона. – Шуморо дар пешгоҳ нанишонда, табибро нишонда: оқир, ӯ қони маро аз марг қалос қард.

– Барои ин қораш барои вай офарин бод – ҷавоб дод муаллим. – Аммо мағар ҳизмати ман зиёдтар аз ҳизмати вай нест? Ҳа қони туро нақот додааст, аммо ман ба ту умри дубора баҳшидаам. Қон ба ҳама дода шудааст, – ҳам ба ҳайвонот ва ҳам ба ҳашарот. Ман ба ту ҳикмат ва дониш додаам, он ҳаёти ҳақиқиро ба ту додаам, ки инсонро бар ҳайвон ва ҳашарот афзалият мебаҳшад» [15, 206-207].

Ин ҳикоятро барои он овардаст, ки интиқоли Октябр барои мардум умри

дубора бахшидааст. Яке аз сабқҳои назарраси устод Лоҳутӣ чунин аст, ки ӯ дар осор ва суҳанронии худ ҳамеша аз гуфтаҳои мардум мисоле меорад. Мана, ин ҳам як ҳикояи гуфторӣ ширине аст, ки онро дар аввали нома «Ба Ромен Роллан» навишта, ба эҷодиёти ӯ пайваст медиҳад:

«Рафиқи азиз Ромен Роллан.

Шоирӣ бузурги Эрон Шайхурраис, рӯзе аз кӯча садое шунидааст, ки касе суруди ӯро хонда меравад. Аз шодӣ хуш аз сари шоир паридаст. «Ман дигар дар дунё на орзуе дорам – гуфтааст ӯ ба дӯстонаш – ва на аз мурдан боке. Касе, ки суҳани худро аз даҳони мардум шунавад, ҳаргиз намемирад».

Чунин гуфт Шайхурраис пас аз он ки фақат як бор суруди худро дар кӯчаи шаҳраш аз даҳони касе шунид. Ромен Роллан, ту аз диёри мо дур зиндагонӣ мекуӣ. Лекин мо, дӯстони ту, ҳар рӯзу ҳар соат барои ту дилшодем, ки ном ва суҳани тӯро дар ҳама ҷо, аз заводи фабрикаҳои серғавғои Москва сар карда, то деҳоти Помири советӣ аз забони коргару деҳқон мешунавем...» [13, 229].

Ҳамин тавр бояд ёдовар шуд, ки дар ҳамаи осори шоир, ҳам шеърҳо, ҳам достонҳо ва ҳам дигар навиштаҳои суҳанронӣ унсурҳои фолклорӣ ва фарҳангии гуфторӣ ҷойгоҳи вежае доранд. Бавежа тамсилҳои устод Лоҳутӣ ҳар кадоме бо як устура, афсона ё ривояти мардумӣ оғоз шуда, баъдан вобаста ба ҳамаи муҳит натиҷагирӣ карда шудааст. Ба ин маҳорати эшон устод Айнӣ баҳои баланд дода буданд. Дар ин бора Р.Муқомов чунин ишора намудааст: «Устод Айнӣ ҳангоми фаҳмондани санъати афсонапардозии А.Лоҳутӣ таъкид карда гуфта буданд, ки вақти истифода бурдан аз сужети образҳои ҳикоятӣ ривоятҳои халқӣ шоир баъзан афсонаро ба тасвири воқеаҳои реалӣ омехта кор мефармояд» [13, 111-112].

Устод Лоҳутӣ дӯстдори «Шоҳнома»-и Фирдавсии нобиға буд. Ба гуфти худӣ эшон дар наврастӣ шунидан ва хондани ин ҳамосаи миллии беназир А.Лоҳутиро тахти таъсир қарор дода буд, ки пасонтар дар «Сарсуҳани Коваи оҳангар» аз он лаҳзаҳои ширини афсонагӯӣ чунин ёд менамояд: «Вақте ки бузургҳо – волидайнӣ ва ҳамсоҳҳо – дар шабнишинӣ мастӣ шунидани афсонаи «подшоҳи морпараст ва оҳангари забардаст» буданд, шояд ҳаёл мекарданд, ки хурдҳо хобидаанд. Ҳақ ҳам доштанд ин гуна фикр кунанд» [13, 118].

Асарҳои тарҷумакардаи А.Лоҳутӣ низ бо осори фолклорӣ пайвастагӣ доранд. Намунаи беҳтарини ин тарҷумаҳо афсонаҳои шоирӣ шаҳри рус А.Пушкин аст. Афсонаҳои «Ҳикояти моҳигир ва моҳӣ», «Афсонаи шох Салтан, писари ӯ паҳлавони номдор ва тавоно Гвидон Салтанович ва шохдӯхтари зебо Мурғи ку», «Афсонаи шохдӯхтари мурда ва ҳафт паҳлавон», «Афсонаи хурӯси тиллоӣ». Устод Лоҳутӣ чанд намуна аз асари А.Горкийро тарҷума кардааст, ки аслан маншаи он фолклор аст: «Суруд дар васфи Мурғи тӯфон», «Суруд дар васфи Шаҳбоз» ва ғайра [ниг.: 11].

Ҳамин тавр омӯзиш ва пажӯҳиши осори устод Лоҳутӣ дар пайвастагӣ бо фолклор, этнография, этнопедагогика, этнолингвистика [ниг.: 18] ва ба таври кулли фарҳангии сунати мардум дар пеш аст. Ҳар кадоми ин масъалаҳо, яъне унсурҳои фолклорӣ дар эҷодиёти шоир, тамсилҳои шоир, А.Лоҳутӣ ва «Шоҳнома», тарҷумаҳои вобаста ба фолклорро метавон дар оянда ба таври ҷудогона мавриди таҳқиқ қарор дод.

КИТОБНОМА

1. Абдуманнонов, А., Отахонова Х., Шодикулов Х. Абулқосим Лоҳутӣ / А.Абдуманнов, Х.Отахонова, Х.Шодикулов. – Душанбе, 1987. – 160 с.
2. Акбаров, Ю. Мактаби шоирӣ устод Лоҳутӣ / Ю.Акарбов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 92 с.
3. Асозода, Х. Саргузашти устод Лоҳутӣ / Х.Асозода. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 300 с.
4. Асрорӣ, В. Адабиёт ва фолклор / В.Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 280 с.

5. Асрорӣ, В. Фолклор, ҳақиқат, нависанда / В.Асрорӣ. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 176 с.
6. Давлатов, М. Ғазал ва анъанаи он дар эҷодиёти устод Абулқосим Лоҳутӣ / М.Давлатов. – Душанбе: УДТ, 1974. – 160 с.
7. Лоҳутӣ, А. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 1. / А. Лоҳутӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 254 с.
8. Лоҳутӣ, А. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 1. / А. Лоҳутӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 254 с.
9. Лоҳутӣ, А. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 2. / А. Лоҳутӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. – 280 с.
10. Лоҳутӣ, А. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 3. / А. Лоҳутӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1961. – 276 с.
11. Лоҳутӣ, А. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 4. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 346 с.
12. Лоҳутӣ, А. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 5. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 506 с.
13. Лоҳутӣ, А. Куллийёт. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷилди 6. / А. Лоҳутӣ. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 336 с.
14. Маҳмадаминов, А. Сухан аз корномаи устод Лоҳутӣ / А. Маҳмадаминов. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 100 с.
15. Мирзозода, Х. Абулқосим Аҳмадзода Лоҳутӣ / Х. Мирзозода // Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт (Маҷмуи мақолаҳо). Душанбе: Ирфон, 1973. – С. 188-256.
16. Муқомов, Р. Устод Айний доир ба санъати афсонапардозии Лоҳутӣ / Р.Муқомов // Ҷашнномаи Айний. Ҷилди IX. – Душанбе: Дониш, 2002. – С. 107-113.
17. Отахонова, Х. Достон / Х. Отахонова. // Абдуманнонов А., Отахонова Х., Шодикулов Ҳ. Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе, 1987. – С. 71-95.
18. Раҳмонӣ, Р. Этнолингвистика ва фолклор / Р.Раҳмонӣ // Суханшиносӣ. – 2021. – №2. – С. 154-175.
19. Саидов, С. Аҳамияти тамсилҳои А.Лоҳутӣ дар хониши бачагон / С. Саидов. // Ҷашнномаи Лоҳутӣ. Маҷмуи илмӣ бахшида ба ҷашни 100-солагии Абулқосим Лоҳутӣ. – Душанбе: Институти педагогии ба номи Т.Г.Шевченко, 1989. – С. 43-49.
20. Табаров, С. Адиби суҳандон ва муборизи майдон / С. Табаров. – Душанбе: Ҷамъияти «Дониш», 1986. – 30 с.
21. Фирдавсӣ, А. Алмосҳои мардонагӣ / Сарсухан, тавзеҳот ва таҳрири А.Лоҳутӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1943. – 64 с.
22. Шарифзода, Ф., Раҳмонӣ Р. Бобочон Ниёмуҳаммадов ва наشري афсонаҳои тоҷикӣ ба забони русӣ / Ф. Шарифзода, Р.Раҳмонӣ // Суханшиносӣ. – 2023. – №3. – С. 115-125.
23. Шодикулов, Ҳ. Робитаҳои адабӣ ва тарҷума / Ҳ.Шодикулов // Абдуманнонов А., Отахонова Х., Шодикулов Ҳ. Абулқосим Лоҳутӣ / Ҳ.Шодикулов. – Душанбе, 1987. – С. 96-156.

АБУЛҚОСИМ ЛОҲУТӢ ВА ФАРҲАНГИ МАРДУМ

Дар мақола роҷеъ ба муносибати Лоҳутӣ ба фарҳанги суннатии мардуми суҳан гуфта шудааст. Маълум мешавад, ки Лоҳутӣ аз замони хурдсолӣ дар муҳити хонавода, деҳа ва ҷомеаи худ ба камол расида, баъдан дар мавридҳои лозим аз онҳо моҳирона истифода намудааст. Аз ин рӯ, қариб дар ҳамаи навиштаҳои Лоҳутӣ унсурҳои этнографии ва фолклорӣ ба назар мерасанд.

Баҳрабардори А.Лоҳутӣ аз фарҳанги суннатӣ бо равишҳои ҳосе сурат гирифтааст: истифодаи бевоситаи адиб аз дидаҳо ва шундаҳо, ки баъдҳо ҳамчун санади таърихӣ гуфторӣ ва ё ривоятҳои, ки дар хотираш мондааст; ба қор бурдани Лоҳутӣ аз фарҳанги суннатӣ, ба монанди оинҳои мардумӣ, забони гуфторӣ, матнҳои фолклорӣ дар мавридҳои муносиб ҳамчун воситаи тасвири бадеӣ; истифода аз фарҳанги суннатии халқҳои гуногун, ки Лоҳутӣ дар настиҷаи мутолиа, тарҷума, сафарҳо ва аз намоёндагонӣ онҳо омӯхтааст. Аз ҷумла, тамсилҳои Лоҳутӣ, ҳар кадоме бо як устура, афсона ё ривояти мардумӣ

огоз шуда, баъдан вобаста ба ҳамон муҳит натиҷагирӣ мешавад.

Лоҳутӣ ҳатто дар суҳанрониҳо, мақолаҳо ва ёдномаҳои худ, ба мероси фарҳанги суннатӣ тавассути намудааст. Дар тамоми осори Лоҳутӣ чи шеър, чи достон ва чи мақолаҳо, ҳамчун воситаи тасвир, унсурҳои фолклорӣ ва этнографии ба назар мерасанд, ки дар мақола бо мисолҳо нишон дода шудааст.

Калидвожаҳо: Лоҳутӣ, шоир, шеър, достон, мақола, суҳанронӣ, ёддошт, фарҳанги суннатӣ, фолклор, этнография, устура, афсона, масал.

АБУЛКАСЫМ ЛАХУТИ И НАРОДНАЯ КУЛЬТУРА

В статье говорится об отношении Лахути к традиционной культуре народа. Известно, что Лахути с детства рос в среде своей семьи, деревни и общины и впоследствии умело использовал их при необходимости. Поэтому этнографические и фольклорные элементы присутствуют почти во всех произведениях Лахути.

Использование А. Лахути традиционной культуры осуществлялось с особыми подходами: непосредственное использование увиденного и услышанного, что впоследствии стало источником устной истории или легендами, оставшимися в его памяти: использование Лахути из традиционной культуры, такой как народные обряды, разговорная речь, фольклорные тексты в соответствующих случаях, как средство художественного изображения: использование традиционной культуры разных народов, которую Лахути познал в результате чтения, перевода, путешествий и от их представителей. В частности, притчи Лахути, каждая из них начинается с мифа или народного предания, а затем заканчивается в зависимости от того же окружения.

Даже в своих выступлениях, статьях и мемуарах Лахути уделял внимание наследию традиционной культуры. Во всех произведениях Лахути, как в стихах, так и в рассказах, и в статьях, в качестве средства иллюстрации использовал элементы фольклора и этнографии, что показано в статье на примерах.

Ключевые слова: поэзия, поэт, поэма, рассказ, статья, повесть, мемуар, традиционная культура, фольклор, этнография, миф, сказка, притча.

ABULKASIM LAHUTI AND FOLK CULTURE

The article talks about the attitude of Lahuti to the traditional culture of the people. It is known that Lahuti grew up in the environment of his family, village and community from childhood and subsequently skillfully used them when necessary. Therefore, ethnographic and folklore elements are present in almost all of Lahuti's works.

A. Lahuti's use of traditional culture was carried out with special approaches: the direct use of what he saw and heard, which later became an oral history document or legends remaining in his memory: the use of Lahuti from traditional culture, such as folk rituals, colloquial speech, folk texts in appropriate cases, as a means of artistic representation: the use of the traditional culture of different peoples, which Lahuti learned as a result of reading, translation, travel and from their representatives. In particular, the Lahuti parables, each of them begins with a myth, myth or folk tale, and then ends depending on the same setting.

Even in his speeches, articles and memoirs, Lahuti paid attention to the heritage of traditional culture. In all of Lahuti's works, both in poetry, stories, and articles, he used elements of folklore and ethnography as a means of illustration, which is shown in the article with examples.

Key words: poetry, poet, poem, story, article, speech, memoir, traditional culture, folklore, ethnography, myth, fairy tale, parable.

Дар бораи муаллиф: Равшан Рахмонӣ – доктори илмҳои филология, сарҳодими шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабаъти ба номи Рӯдакии АМИТ; **Нишони:** ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ 21. Email: ravrahmon@mail.ru; Тел.: 919 89-02-08.

Об авторе: Равшан Рахмони – доктор филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки Национальной академии наук Таджикистана. **Адрес:** г. Душанбе, ул. Рудакӣ, 21. Email: ravrahmon@mail.ru Телефон: +992 919 89-02-08.

Information about the author: *Rahmoni Ravshan* – Chief researcher in the Folklore Department of Rudaki Institute of Language and Literature, NANT, Doctor of Philology Sciences, Professor. **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki avenue 21. **E-mail:** ravrahmon@mail.ru Phone: +992 919 89-02-08

ТДУ:891.55+891

Э КУРТАСАФЕД...

(Андешаҳо перомуни як мақолаи мусташирӣ Ҷорҷ Моргенстерне)

Варқа Охонниёзов
Институти илмҳои гуманитарии
ба номи академик Баҳодур Искандарови АМИТ

Ҷорҷ Моргенстерне, профессори забоншиносии Донишгоҳи Ослои Норвегия аз зумраи олимони ҷирадасти эроншинос буда, 2-юми январи соли 1892 дар шаҳри Осло ба дунё омадааст. Соли 1978 дар ҳамин шаҳр аз олам ҷашм мебушад. Самтҳои омӯзиш ва пажӯҳиши ин олим гуногунҷабҳа буда, ӯ ба ҳиндипажӯҳӣ, тибетпажӯҳӣ ва иронпажӯҳӣ сари қор доштааст. Дар давраи аз соли 1923 то соли 1971 Моргенстерне пажӯҳишҳо ва тадқиқоти сахроиро дар ҳудуди мамлакатҳои Афғонистон, Покистон ва Ҳинду Эрон анҷом додааст. Мувофиқи маълумоти мавҷуда, Ҷорҷ Моргенстерне соли 1924 бо пешниҳоди расмӣи шӯҳи Норвегия ба шӯҳи Афғонистон ворида Кобул мешавад ва дар давоми солҳои тӯлонӣ, дар баробари омӯзиши забонҳо, маводи дорои аҳамияти вижаеро оид ба фарҳанги мардумони таҷҷӯии ин сарзамин ҷамъоварӣ намудааст. Ӯ ҳатто бисёре аз расму ойин ва таомулҳои қадимаи мардумони ин кишвар, масалан, рақсҳои маросимии тоисломиро аккосӣ ва филмбардорӣ намуда, сабти овозӣ низ анҷом дода будааст, ки то ҳол дар маълумотномаи Китобхонаи миллии Норвегия ба вай марбутбуда махфуз ҳастанд [9].

Дар ин мақола мо аз як маводи ин муҳаққиқ ёдовар мешавем, ки дар он чанд намунаи мутуни форсии аз Афғонистон дастрасшуда пешниҳоди аҳли таҳқиқ гардидааст. Ҳадафи мақола ҷалби тавачҷуҳи забоншиносон, фолклоршиносон ва адабиётшиносони ватанӣ ба масъалаи муқоисаи ин матнҳо бо мутуни тоҷикии онҳо ва нишон додани ягонагии тафриқии ин мутун вобаста ба муҳит, шароит, диду назар ва замонӣ мақоли соҳибони онҳо мебошад. Мо ин ҳадафро тавассути чанд таҳлил дар мавриди рубоӣҳои сабткардаи муҳаққиқ баррасӣ мекунем ва таҳлили кулли мутуни дигарро ба мутахассисони хирфай воғӯзор менамоем.

Гузориши мавриди назари мо «Persian texts of Afghanistan» («Матнҳои форсии Афғонистон») аст, ки аз мақолаҳои муҳими ин мусташирӣ махсуб мешавад. Ин мақола матнҳои дар давоми соли 1924 дар Кобул ҷамъовардаи олимро дар бар гирифтааст. Дар мақолаи мутазаққир матни 6 нақл, 4 рубой ва як суруд бо тарҷума ба забони англисӣ оварда шудаанд. Мавриди зикр аст, ки рубоӣҳои овардашуда аз забони Ҳалим Бег (*шояд Ҳалимбек ё Ҳолумбек бошад – В.О.*), зодаи деҳаи Башари назди Қалъаи Барпанча навишта гирифта шудаанд.

Бинобар маълумоти олим, забони модарии Халимбег шуғнонӣ будааст ва маҳз ҳамин тарафи масъала тавачҷуи муҳаққиқро ба худ ҷалб намуда, ӯ ангушти таъкидро бар нисбатан адабӣ будани забони рубоӣҳои шунидааш мегузорад. Рубоӣҳои овардаи олим воқеъан барои таҳлили баъзе аз масъалаҳои фолклор, адабиёт ва забони тоҷикӣ дар сарзамини Бадахшон чун маводи зарурӣ ба кор хоҳанд омад.

Ба қавли Моргенстерне «диалектикаи форсӣ, ки дар Афғонистон роиҷ аст, аз вижагиҳои зиёде бархӯрдор мебошад...», вале то он ҷое, ки ба ӯ маълум будааст, «матне ҳанӯз бо забони мардумии Кобул ва руstoi гирду атрофи он мунташир нагардидааст». Бинобар ин, муҳаққиқ нақлҳо ва ривоятҳои овардашро барои тавачҷуи аҳли таҳқиқ пешниҳод менамояд [15, с. 109]. Асли андешаи муҳаққиқ ба ин тарз аст:

«But, so far I am aware, no texts have been published in the popular language of Kabul and the surrounding country. And the following tales and legends may be of some interest. They were written down when I was in a linguistic mission sent by the Norwegian 'Institute for Comparative Research in Human Culture'»

(Вале то он ҷое, ки ман иттило дорам, ягон матн бо забони мардумии Кобул ва гирду атрофи он ба дасти нашр нарасидааст. Ва нақлҳо ва ривоятҳои овардашуда метавонанд мавриди тавачҷу қарор гиранд. Онҳо, ҳангоми дар сафари хизмати лингвистӣ, ки ба он аз ҷониби «Институти пажӯҳиши муқоисавӣ дар тамаддуни башарӣ»-и Норвегия сафарбар гардида будам, навишта гирифта шуданд).

Нокилони мутуни ривояту нақлҳо ва рубоӣҳои матни нопурраи сурудеро Ҷорҷ Моргенстерне чунин муаррифӣ намудааст:

«The tales I-III were told by my friend Sher Mahmad from Sarai Khwaja, 20 miles n. of Kabul, who often came to see me, bringing gifts of fruit, gaily coloured 'Easter-ehgs', &c. Once he came accompanied by malik of the village and by the mullah – and shoemaker – Muhammad, who wanted to see the strange firangi.

The mullah told me the legends IV and V. No. IV he said he had read in a book, and it corresponds to one of the legends translated from a Persian mscr. by G.L. Leszczynski. The other legend about Jesus (Hazrat-i Isa) Sher Mahmad had heard from the mullah. Leszczynski gives a similar tale, and I heard it in Pashto and Ormur also.

The mullah's language shows some traces of literary influence. Thus, he employed words like pisar 'son', shavar 'husband'.

No. VI I heard from my Kabul servant. It contains some difficult, colloquial idioms.

No. VIII is a fragment of a song recited by him.

The ruba'iyats, No. VII I got from Khalim Beg from Bashar, near Kala bar Panja, whose mother-tongue was Shughni. The language of the poems is more literary than that of the prose texts» [15, с. 310].

(Нақлҳои I-III аз ҷониби дӯсти ман Шер Маҳмад, зодаи Саройи Хоҷа, 20 мил шимолтар аз Кобул гуфта шуданд, ки ҳар дафъа барои дидорбинии ман меомад ва бо худ тухфаҳои мевагӣ, тухмҳои ҳархела рангкардаи идона ва ғайраро меовард. Боре ӯ бо ҳамроҳии раиси деҳа ва муллои кафшдӯз Муҳаммад, ки ҳаваси дидани фарангии аҷибро дошт, омада буд.

Мулло барои ман нақлҳои рақами IV ва V-ро гуфта дод. Дар хусуси нақли IV ӯ гуфт, ки онро дар китобе хонда буд ва воқеан он ба як ривояти аз дасхати форсӣ тарҷуманамудай Г.Л.Лезжинский мувофиқат мекунад. Ривояти дигар дар бораи Исо (Ҳазрати Исо)-ро Шер Маҳмад аз мулло шунидааст. Лезжинский ривояти монандро овардааст ва ман онро дар забонҳои пашто ва омур низ шунидаам.

Забони мулло чанд чанабаи таъсири адабиро доро мебошад. Чунончи, ӯ аз калимаҳои мисли *писар*, *шавҳар* мустафод мекард.

Рақами VI-ро аз хизматгори кобулиам шунидам. Он аз чанд мушқил иборат аст ва идиомаҳо (истилоҳҳо)-и гуфтугӯиро дар бар дорад.

Рақами VIII қисме аз суруд аст, ки аз тарафи ӯ (*хизматгор* - В.О.) иҷро гардида буд.

Рубоиҳои тахти рақами VII аз Халим Бег аз Башар, наздикии Қалъаи Барпанча гирифта шуданд, ки забони модаринаш шугнонӣ буд. Забони ин шеърҳо нисбат бар матнҳои насри адабитар мебошад).

Қаби аз изҳори андешаҳои хеш перомони рубоиҳои нашрнамудаи муҳаққиқ, нахуст ба худ рубоиҳо мурур мекунем. Қои зикри пешаки аст, ки ҳангоми баргاردони рубоиҳо аз ҳуруфи лотинӣ ба ҳуруфи сиррилик шакл ва талафузи матнҳои асл то андозае нигоҳ дошта шуд.

*Ē kúrta-safē, tu kúrtara bá'd ma de,
ándar bár-e sína-at mára xá'b ma de,
ándar bár-e sína-at misál-e ká'yaz
hámr-em ba tamáná' tu bar bá'd ma de.*

Э куртасафе, ту куртара бод ма де,
Андар бари синаат мара хоб ма де.
Андар бари синаат мисоли коғаз,
Хумрем ба тамано ту бар бод ма де.

*Ē kúrta-safē, man yamín-at bá'sa,
dar gándum-e saúdz man zamínat bá'sa,
dar gándum-e saúdz darangará'n bisyár ast,
man márd-e faqír xúš yačín-at bá'sa.*

Э куртасафе, ман йаминат боша,
Дар гандуми савз ман заминат боша,
Дар гандуми савз даравгарон бисёр аст,
Ман марди фақир хуш йачинат боша.

*Ē kúrta-safē, ru ba bí'lá dárí,
čúšmá'n-e siyá, qádd-e rá'ná dárí,
čúšmá'n dárí kí márdara zíndu kúna
farzánd-e kasí ba yés(-e) xud bándu kúna.*

Э курта сафе, ру ба боло дорӣ,
Чашмони сиё, қадди раъно дорӣ,
Чашмон дорӣ, ки мурдара зинда куна,
Фарзанди касе ба неш (у) худ банда куна.

*Ē kúrta-safē kúrtara bá'd ma de,
dará'n-e guzáštarič ba má'n yá'd ma de,
in kústan-e ášiqá'n ba dást-e tu bá'had,
xud má-m bikúšid, ba dast(-e) jallá'd ma de.*

*Э куртасафе, куртара бод ма де,
Даврон гузаштара ба ман ёд ма де,
Ин куштани ошиқон ба дасти ту боҳад,
Худ мо-н бикушед, ба даст (и) ҷаллод ма де [15, 326- 327].*

Албатта, ҳангоми сабти ин рубоӣҳо дар хат, на ҳамаи калимаҳо ба таври возеҳ омадаанд ва худӣ муҳаққиқ низ мушкили сабти коллиографии онҳоро қайд карда буд. Чунонки гуфта шуд, мо низ онҳоро бо ҳамон тарзи дар мақола омада ба сиррилик гардондем, то аз матни овардаи муаллиф дур наравем.

Муҳим ин аст, ки ҳар чаҳор рубоӣ гӯё қисме аз силсилаи рубоӣёти аз ҷиҳати мантиқ ва мазмун якхела бошанд, зеро ҳамаи онҳо бо хитоб ба куртасафед сароида шудаанд ва давоми як мавзӯ ва як тасвир ҳамгунаанд.

Мо барои пайдо намудани рубоӣҳои ҳамгуна ва ё лоақал қаринаҳои онҳо ба сарчашмаҳои: «Лирикаи халқии тоҷик» [2], «Рубоӣёт ва сурудҳои халқии Бадахшон» [10], «Рубоӣёти халқӣ ва китобӣ» [11], «Себи Самарқанд» [12], «Фолклори даризабонони Афғонистон» [12], «Фолклори тоҷикони Афғонистон» [14], «Баёзи фалак» [5], «Ганҷинаи Ғоронзамин» [6] ва 500 намунаи рубоӣҳо ва дубайтиҳое, ки Рустами Аҷамӣ зайли баррасии сабқшиносии рубоӣёт ва дубайтиҳои омиёнаи тоҷик овардааст [4], мурочиат намудем ва ҷои таассуф аст, ки ба ҷуз ду рубоӣ, ки яке дар таҳлилҳои муҳаққиқи шаҳир Р. Амонов ва дуюмӣ дар фолклори даризабонони Афғонистон сабт ҳастанд, дигар нусха ё қаринаеро дастрас карда натавонистем. Ин ду матни дастрас низ аз ҷиҳати калимаҳо ва ҳатто мазмун аз матнҳои монанди боло тафриқа доранд, вале ҳамчун қаринаи рубоӣҳои боло маҳсуб мегарданд, чунончи:

*Эй куртасафед, куртата бод нате,
Сирои гузаштара ба ма ёд нате.
Сирои гузаштара худат медонӣ,
Худта бикуиш ба дасти ҷаллод нате [3, 128].*

*Ай куртакабут, ма камини ту шавум,
Да гандуми сабз ма замини ту шавум.*

*Да гандуми сабз даравгарон бисёрас,
Як буса бите, ки хушачини ту шавум [13, 71].*

Дар воқеъ, рубоии охир дар «Баёзи фалак» бо радифи дигар, вале бо забони сирф адабӣ нашр шудааст ва он ба рубоии дуюми дар мақола дарҷшуда монандии зиёд дорад, чунончи:

*Эй куртакубуд, ёри қаринат бошам,
Ту гандуми сабзу ман заминат бошам.
Дар гандуми сабз даравгарон бисёранд,
Ман марди ғариби хушачинат бошам [5, 283].*

Акнун масъалаи матраҳ ин аст, ки то чи андоза намунаҳои фолклори мардуми кӯҳсорнишини тоҷикзабон (форсзабонон) андар дастраси мо қарор доранд?! Як муҳочирӣ меҳнатие, ки аз мавзеи Барпанча Қалъаи Шугнон ба Кобул рафта, бо худ чанд рубоии аз бобо ё модарқалон, падар ё модараш ёд кардагиро бурдааст, чаро намунаи онҳо дар дасти фолклоршиносон қарор надорад?

Сияҳмӯй яке аз мусаввараҳои марказии силсилаи дубайтиҳое мебошад, ки аз забони Ҷалолӣ ном гӯянда суруда шудаанд ва онҳо бо унвони «Қиссаи Сияҳмӯй ва Ҷалолӣ» машҳур гаштаанд. Муҳаққиқ Носирҷон Маъсумӣ дар вақташ масъалагузори намуда буданд, то монандиҳои ин қиссро бо қиссаи «Бобопирак» ошкор созанд ва ба назар мерасад, ки ин иқдоми шоиста баъдан идома пайдо накард [7, 12].

Ба рубоиҳои мавриди назари мо таваҷҷуҳ карда, кас ба андеша меояд, ки эҳтимоли мавҷудияти силсилаи рубоиҳо бо мусаввараи «куртасафед» вучуд дорад ва шояд онҳо ҳам эҷодкори мушаххасро соҳиб будаанд. Ва билохира, ин рубоиҳо аз сокини минтақаи Бадахшон ба даст омадаанд, ки аз чанд ҷиҳат боиси таваҷҷуҳ, таҳлил ва таъкид мебошанд.

Пеш аз ҳама, рубоиёти мутазаккира бори дигар мавқеи борики забони тоҷикиро дар ин сарзамин ва барои ин мардум собит месозанд. Ҳар чанд дар сурудани онҳо тарзи талафуз ва мотиви лаҳҷа зиёд ба назар мерасад, вале муҳаққиқ нисбат ба ривояту нақлҳо дида, забони онҳоро ба шакли забони адабӣ наздиктар медонад. Ин масъала моро бори дигар бар сари он андеша меорад, ки Бадахшон яке аз гоҳвораҳои пайдоиши забони форсии тоҷикӣ будааст, зеро зарурат ба доштани забони ягонаи мушоират, пеш аз ҳама, дар миёни мардумони гуногунисон пайдо мегардад.

Инчунин, мусаввараи куртасафед танҳо муҳотаби гӯянда ва ё ихтирои ӯ набуда, балки заминаи таърихӣ дорад ва он ба анъанаву фарҳанги мардум иртиботи қавӣ пайдо мекунад. Чуноне ки дида шуд, дар қаринаи дигар муҳотаби «куртасафед» ба «куртақубуд» иваз шудааст ва мусаллам аст, ки ранги чома, махсусан чомаи занона дар ҳар минтақа ба руҳия, эътиқод ва расму таомули мардум вобастагии қавӣ дошта, омӯзиши он боиси ҳалли бисёре аз масъалаҳои илмҳои равоншиносӣ, ҷамъиятшиносӣ ва мардумшиносӣ мегардад. Чои ёдрас намудан аст, ки «ранги сафедро ориёӣҳо муродифи озодагиву покӣ ва рамзи ғарибтагон мефаҳмиданд» [8, 34]. Дар замоне, ки либоси миллии ҳамчун нишонаи фарҳанги миллии арзиши махсусро соҳиб гардидааст, бояд ба ин андешаҳо ва масъалаҳо таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуд.

Дар охири мақола муҳаққиқ як суруди халқиро овардааст, ки онро хизматгори барои ӯ қироат намудааст. Суруд дорои ғалатҳои зиёд аст, ки эҳтимол ҳангоми сабт руҳ дода бошанд, зеро қаринаи он дар миёни сарояндагонӣ кӯхистони Бадахшон машҳурияти хоса дорад ва дар ин бора мавриди дигар суҳан ҳоҳад рафт.

Фарҷоми мақоларо бо чанд пешниҳод хулоса мекунем, ки шояд барои пажӯҳиши оянда ва махсусан барои пажӯҳишгарони ҷавон ба ҳайси «ғизо барои андеша» ба хизмат гирифта шаванд:

1) Зарур аст, то ҳар як мақола ва гузоришҳои кӯчаке, ки роҷеъ ба забону фолклори тоҷик дар гӯшае аз ин олам эҷод шудаанд, дастрасӣ пайдо намуд ва онҳоро ҷамъоварӣ кард.

2) Ба ҳар як мақолаву гузориш аз лиҳози арзиши он барои илм ва тамаддуни миллии бояд назар андохт ва ман мутмаином, ки аксари чунин мақолаҳои пеш эҷодшуда дорои арзишҳои олӣ барои илми миллии мо мебошанд.

3) Бо таъя бар андешаҳои олимони гузашта, асосан олимону муҳаққиқони бурунмарзӣ, пешравию заъфи тадқиқоти хешро бояд муайян сохт.

4) Маводи истифоданамудай муҳаққиқони бурунмарзиро бояд аз лиҳози арзиши таърихӣ доштаниш омӯхт ва бо маводи баъдина дар муқоиса гузошт. Ба ғалатҳо ва камбудҳои ин мавод, ки аксаран тавассути сабт дар қоғаз ё баргардон аз лентаву фитаҳо ба қоғаз руҳ додаанд, нигоҳ накарда, онро бояд чун маъхазӣ разиши ҳамаарафадошта қабул ва таҳлилу таҳқиқ намуд.

5) Бознашри ҳамаи ин гуна мавод ба таври маҷмуаҳои дастҷамъӣ ва дар шакли мақолаҳои ҷудогона аз ташаббусҳои хайрхоҳона ва барои илмҳои фолклоршиносӣ ва адабиётшиносии тоҷик муфид хоҳад буд.

Дар мавриди масъалаи марказии мақола бошад, боз ҳам тақрор мекунем, ки на танҳо мусаввараи куртасафед, балки мусаввараҳои дигари фолклории монанд низ бояд таҳқиқи жарфтар гарданд ва намунаҳои бадастомада аз лиҳози монандии ҳам шакл ва ҳам дарунмояшон таснифу таҳлил шаванд.

Мақоларо омодаи нашр намуда, бори дигар ба сарчашмаҳои иловагӣ муроҷиат кардем ва рубоiero аз рубоӣҳои ҷамъовардаи устои зиндаёд Нисор Шакармамадов аз ҳамин силсила пайдо намудем, ки низ аз минтақаи Бадахшон дастрас гардида будаст. Рубой ин аст:

*Эй куртасафед, нишистай дар хирман,
Рӯят чу анор, сафедияш барфи Яман.
Эй барфи Яман, чӣ ноз дорӣ ту ба ман,
Ошиқ дигарон, маломатат бар сари ман [1, 136].*

Ҳамин тарик, дар мисоли рубоӣҳои бачопрасондаи профессор Моргенстрене, пас аз 101 соли таърих зарурати бо дид ва андешаҳои нав бархӯрд намудан ба намунаҳои фолклори мардумамон пеш меояд, то кодир бошем онро боз ҳам самараноктар дар хизмати миллату Ватан қарор диҳем.

КИТОБНОМА

1. аз рубоӣҳои Бадахшон. Ҷамъ ва ба ҷоп тайёркунанда Нисор Шакармамадов // Шарқи Сурх, 1956, № 7. Душанбе. – С. 130-136.
2. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик / Р. Амонов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 412 с.
3. Амонов, Р. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1956. – 240 с.
4. Аҷамӣ, Р. Баррасии сабқшиносонаи рубоӣёт ва дубайтиҳои омиёнаи тоҷик / Р. Аҷамӣ. – Душанбе: Дониш, 2020. – 221 с.
5. Баёзи фалак (АМИТ, Институту забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, шӯбаи санъатшиносӣ). – Душанбе: Дониш, 2022. – 460 с.
6. Ганҷи Горонзамин. Сардори тарҳи ҷамъоварӣ, таҳия ва ба ҷоп омада кардани китоб Ширинбек Давлатмамадов. – Ишқошим-Хорӯғ, 2014. – 207 с.
7. Намунаи фолклори халқҳои Афғонистон. Мураттибон: Н. Маъсумӣ ва Х. Холлов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 259 с.
8. Охониёзов, В.Д. Мафҳум ва рамзи рангҳо дар назми классикии форсу тоҷик / В.Д. Охониёзов. – Душанбе: Дониш, 2010. – 243 с.
9. Моргенстjerne, Георг, Материал из Википедии - свободной энциклопедии, санаи вуруд: 31.10.2021.
10. Рубоӣёт ва сурудҳои халқии Бадахшон, ҷамъкунанда ва тартибдиҳанда Н.Шакармуҳаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 120 с.
11. Рубоӣҳои халқӣ ва китобӣ. Ҷамъоваранда ва тартибдиҳанда А. Ҳабибов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 266 с.
12. Себи Самарқанд. Гулчини ҳазор рубой аз фолклори Хатлону Зарафшон ва Бадахшону Рашт. Гирдоварӣ, интиҳоб ва пажӯҳиши Мирзо Шукӯрзода. – Душанбе: Матбуот, 2007. – 192 с.
13. Фолклори даризабонони Афғонистон. Ҷамъкунанда ва мураттиб, муаллифи сарсухан ва тавзеҳот Сангин Норматов. – Душанбе: Дониш, 1974. – 311 с.
14. Фолклори тоҷикони Афғонистон. Мураттибон: Салоҳиддин фатхуллоев ва Рӯзии Аҳмад– Душанбе: Дониш, 2020. – 382 с.
15. Morgenstjerne, George. Persian text of Afghanistan / George Morgenstjerne // Acta Orientalia, Sicietates Orientalies Batava Danica Norvegica, Vol. VI – Apud E.J.Brill Lugduni Batavorum, 1928. – 309-328 pp.

Э КУРТАСАФЕД...

(Андешаҳо перомунӣ як мақолаи мусташирик Ҷорҷ Моргенстjerne)

Профессори забониносии Донишгоҳи Ослои Норвегия Ҷорҷ Моргенстjerne, аз зумраи олимони ҷирадасти эроншинос ба шумор меояд, ки самтҳои омӯзиши ва пажӯҳиши онҳо гуногунҷабҳа буд. У дар тӯли умраи ба ҳиндипажӯҳӣ, тибетпажӯҳӣ ва иронпажӯҳӣ сари кор гирифтааст. Дар давраи аз соли 1923 то соли 1971 Моргенстjerne пажӯҳишҳо ва тадқиқоти саҳроиро дар ҳудуди мамлакатҳои Афғонистон, Покистон ва Ҳинду Эрон анҷом додааст. Дар баробари омӯзиши забонҳо, муҳаққиқ маводи дорои аҳаммияти вижаеро оид ба фарҳанги мардумони таҳҷоии ин мамлакатҳо, аз ҷумла Афғонистон ҷамъоварӣ

намудааст ва ҳатто бисёре аз расму ойин ва таомулҳои қадимаи мардумони ин сарзаминро аккосӣ ва филмбардорӣ намуда, сабти овозӣ низ анҷом дода будааст. Дар мақолаи пешниҳодишуда таҳлили як маводи аз ҷониби муҳаққиқ сабтишуда мебошад, ки бо унвони «*Persian texts of Afghanistan*» («Матнҳои форсии Афғонистон») нашр гардидааст ва дар он матнҳои 6 нақл, 4 рубой ва як суруд бо тарҷума ба забони англисӣ оварда шудаанд. Мутуни сабтишуда, бо шумули рубоӣҳо аз ҷиҳати забон, талаффуз, мафҳум ва манбаъашон қобили таваҷҷуҳ буда, дар сарҷаишаҳои дигар камтар ба назар расиданд. Дар мақола ҳамин масъала ба таъкид гирифта шуда, дар ин замина чанд пешниҳод барои фолклоришиносони тоҷик шакл дода шудаанд. Ҳадафи мақола ҷалби таваҷҷуҳи забонишиносон, фолклоришиносон ва адабиётшиносони ватанӣ ба масъалаи муқоисаи ин матнҳо бо мутуни тоҷикии онҳо ва нишон додани ягонагии тафриқаи ин мутун вобаста ба муҳит, шароит, диду назар ва замону макони гуяндагони онҳо мебошад.

Калидвожаҳо: Моргенстерне, профессор, таҳқиқ, ҳиндипажӯӣ, тибетпажӯӣ, иронпажӯӣ, фолклор, матн, нақл, рубой, суруд, куртасафед, гуяндагон, муқоиса, тафриқа, монандӣ.

ЭЙ, В БЕЛОМ ХАЛАТЕ...

(Размышления о статье востоковеда Джорджа Моргенстерне)

Профессор – языковед Университета Осло (Норвегия) Джордж Моргенстерне был один из самых выдающихся иранистов, чьи области изучения и исследований разнообразны. На протяжении всей своей жизни он занимался разными вопросами народов Индии, Тибета и Ирана. В период с 1923 по 1971 год Моргенстерне проводил полевые исследования в Афганистане, Пакистане, Индии и Иране. Помимо изучения языков, исследователь собрал особо важный материал по культуре коренных народов этих стран, включая Афганистан, и даже сфотографировал, снял на видео и записал многие древние ритуалы и обычаи народов этой страны. Представленная статья представляет собой анализ записанного исследователем материала, опубликованного под названием «*Persian texts of Afghanistan*» («Персидские тексты Афганистана»), который содержит тексты 6 повествований, 4 рубаи и одной песни с переводами на английский язык. Записанные тексты, включая рубаи, примечательны с точки зрения своего языка, произношения, значения и источника и реже встречаются в других источниках. В статье освещается этот вопрос и формулируется ряд предложений для таджикских фольклористов. Цель статьи – привлечь внимание отечественных лингвистов, фольклористов и литературоведов к проблеме сопоставления этих текстов с таджикскими аналогами, показать единство и многообразие этих текстов в зависимости от среды, условий, взглядов, времени и места их сказителей.

Ключевые слова: Моргенстерне, профессор, исследования, индология, тибетология, иранистика, фольклор, текст, повествование, рубаи, песня, в белый халат, сказители, сравнение, дифференциация, сходство.

HEY, IN A WHITE ROBE...

(Reflections on the article by orientalist George Morgensterne)

Professor and linguist at the University of Oslo (Norway) George Morgensterne was one of the most outstanding Iranianists whose fields of study and research are diverse. Throughout his life, he studied various issues of the peoples of India, Tibet and Iran. Between 1923 and 1971, Morgensterne conducted fieldwork in Afghanistan, Pakistan, India and Iran. In addition to studying languages, the

researcher collected particularly important material on the culture of the indigenous peoples of these countries, including Afghanistan, and even photographed, filmed and recorded many ancient rituals and customs of the peoples of this country. The presented article is an analysis of the material recorded by the researcher, published under the title «Persian texts of Afghanistan», which contains the texts of 6 narratives, 4 rubai and one song with translations into English. The recorded texts, including rubai, are remarkable in terms of their language, pronunciation, meaning and source and are less common in other sources. The article highlights this issue and formulates a number of proposals for Tajik folklorists. The purpose of the article is to attract the attention of domestic linguists, folklorists and literary scholars to the problem of comparing these texts with Tajik analogues, to show the unity and diversity of these texts depending on the environment, conditions, views, time and place of their narrators.

Key words: Morgensterne, professor, research, Indology, Tibetology, Iranian studies, folklore, text, narrative, rubai, song, in white robe, narrators, comparison, differentiation, similarity.

Дар бораи муаллиф: Охонниёзов Варка Дустович, д.и.ф., сарҳодими илмӣи Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ. **Нишони:** Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруг, кӯчаи Усмон Холдоров, 4. **Тел:** +992 93 593 1693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

Об авторе: Охонниёзов Варка Дустович, д.ф.н., главный научный сотрудник Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. **Адрес:** Таджикистан, ГБАО, г. Хоруг, ул. Усмона Холдорова, 4. **Тел:** +992 93 593 1693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

Information about the author: Okhonniyozov Varka Dustovich, Dr. of Philology, a Leading Scientific Official of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov under the NAST. **Address:** 4, Usmon Kholdor St. Khorog, GBAO, Tajikistan. **Phone:** 935931693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

ТДУ:890.550

РАВШАН РАҲМОНӢ ВА «ШОҲНОМА» ДАР БАЙНИ ТОЧИКОН»

Рустам Оймахмадов
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Яке аз китобҳои муҳим ва арзишманд дар ҳавзаи фолклошиносӣ, ки дар чанд даҳаи ахир ба ҷоп расидааст, китоби «Шоҳнома» дар байни тоҷикон» асари профессор Равшан Раҳмонӣ аст. Ин китоб аз назари фарҳангӣ, таърихӣ ва ҳувияти милли барои умуми мардуми тоҷик як асари муҳиму муфид мебошад. Дар ҳақиқат ин китоб бозтоби фарҳанги асили тоҷикон дар тӯли солиҳои дароз аст, ки бахше аз таърих, фарҳанг ва ҳувияти миллии тоҷикон дар Осиёи Миёнаро ташкил додааст. Ин китоб дар бораи дostonҳои «Шоҳнома» дар миёни тоҷикони Осиёи Миёна аст. Бо мутолиаи он метавон маълумоти зиёде дар бораи вазъияти шоҳномаҳои ва китоби «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва дostonҳои «Шоҳнома» дар Тоҷикистон ва Осиёи Марказӣ ба даст овард. Мухотабон дар ин китоб бо дostonҳои зиёде аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ки байни тоҷикони Осиёи Марказӣ роиҷ будааст ва муаллифи он бо заҳматҳои зиёд ҷамъоварӣ кардаву ба

шакли китоб даровардааст, ошно хоҳанд шуд. Илова бар ин истилоҳоти зиёде низ дар ин дostonҳо вучуд доранд, ки аз назари забоншиносӣ бисёр муҳимму арзишманд ҳастанд ва метавонанд манбаи бисёр муҳим барои забоншиносӣ бошанд. Илова бар ин ҳифзи дostonҳои «Шoҳнома», ки ровиёни ин дostonҳо мардуми одиянд, дар ин давра, ки адабиёти фолклорӣ бо зуҳури фановарӣ ва технология дар ҳоли фаромӯшист, бисёр арзишманд аст. Чунин пажӯҳиш аз ровиёни дostonҳои «Шoҳнома» ва шoҳномахонони куҳансоли тоҷики Тоҷикистон нашудааст, бино бар ин ниёз аст, ки дар оянда ривоятҳои дostonҳои «Шoҳнома» низ аз тарафи куҳансолони тоҷики Тоҷикистон низ ҷамъоварӣ ва ҷоп шавад, то ин ганҷинаи бебаҳо, ки аз назари таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳувияти милли муҳим аст, аз байн наравад. Дар ин мақола нигоранда дар оғоз ба шакли мухтасар ба ҷеҳраи илми профессор Равшан Рамҳмонӣ, сипас ба аҳаммияти «Шoҳнома»-и Фирдавсӣ ва китоби «Шoҳнома» дар байни тоҷикон» пардохтааст. Дар охири мақола баррасихову таҳлилҳо натиҷагирӣ шудаанд.

Равшан Раҳмонӣ. Профессор Равшан Раҳмонӣ на танҳо назди аҳли илму адаби Тоҷикистон, балки ҷаҳон як ҷеҳраи комилан шинохташуда аст. Илми фолклор ва фолклоршиносӣ дар Тоҷикистон бо кӯшишу талоши вай ва дигар фолклоршиносон, ба монанди Рачаб Амонов, Воҳид Асрорӣ, Бозор Тилавзод, А. Суфизода, Б. Шермуҳаммадов, Шакармаҳмадов ва фолклошиносони дигари тоҷик рушди ҷашмире меёбад. Фолклоршиносӣ дар Тоҷикистон аз замони Шуравӣ шуруъ мешавад ва аз он давра фолклоршиносони тоҷик дар канори фолклоршиносони рус шуруъ ба ғирдоварӣ ва нашри маводи шиғоҳӣ кардаанд. «... Дар солҳои 1920 адади таҳқиқу ҷоп дар Тоҷикистон ба 60 асар мерасад ва Душанбе яке аз марказҳои таҳқиқи фолклори тоҷикӣ мешавад, саҳми шаҳри Самарқанд низ дар ин таҳқиқот меафзояд. Солҳои 1930 мавқеи аввали таъбу нашр ва таҳқиқи фолклор ба уҳдаи Душанбе афтада, аз 359 таҳқиқ 243 пажӯҳиш дар Душанбе анҷом дода мешавад [4, 162]. Таваҷҷуҳ ба илми фолклоршиносӣ ва маводи шиғоҳӣ боис мешавад, ки бо фармони №30 аз таърихи 29 март соли 1958 бахши фолклор ва шевашиносӣ таъсис дода шавад [10, 136]. Донишмандон ва фолклоршиносони тоҷик, ки ҳоло аз онҳо осори зиёд ва арзишманд дар робита ба фолклошиносӣ боқӣ мондааст, заҳамот ва талошҳои ҷандинсола ва ҷандин даҳаи ин фарзонагон ҳастанд, ки бо алоқа ва ишқ ба фарҳанги мардум, фолклори сарзамини худро аз миёни мардум аам аз насру назм ба монанди афсона, зарбулмасал, ҷистон, ривоят, рубой, дубайтӣ, байт, такбайт ва...ғирдоварӣ намуда, баъд аз таҳқиқот ва баррасихои илмӣ ба шакли рисола, китоб ва мақола ҷоп намудаанд.

«...Алоқаи Равшан Раҳмонӣ ба фолклор аз замони донишҷуии вай, баъд аз хатми курси аввал аст, ки тибқи низоми омӯзишии замони шуравӣ донишҷӯён бойистӣ баъд аз курси аввал аз тарафи шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти АМИТ барои ҷамъоварӣ ё бознависии жанрҳои фолклорӣ иштирок мекарданд. Иштироки Равшан Раҳмонӣ дар яке аз ҳамин барномаҳо дар соли 1973 боис мешавад, ки ҷарақаи ишқ ва алоқа ба фолклор дар вучуди эшон равшан шавад. Бинобар ин, ӯ ба ғирдоварӣ ва таҳқиқи фолклор тамоюли зиёд пайдо карда ва аз курси дуюм ихтисоси фолклорро интиҳоб мекунад...» [5, 9].

Ин алоқа ва ишқ ба фолклор боис шуд, ки аз Равшан Раҳмонӣ як шахсияти хастагинопазир ва пӯёву кӯшо бисозад, то томоми умри худро сарфи ҷамъоварӣ ва таълифи китобҳову мақолаҳои фолклорӣ намояд. Профессор Равшан Раҳмонӣ солиёни тулонӣ дар Афғонистон ҳузур доштанд ва дар он ҷо илова бар тарҷумонӣ ба ҷамъовариҳои маводи фолклорӣ машғул шуданд ва маводи фолклорини ҷамъоваришудаи худро пажӯҳишу таҳқиқ карда, ба шакли мақолаву китоб ҷоп намуданд. Ҳамчунин муваффақ шуданд, ки аз «дарачаи номзодии худ дар соли 1989 бо мавзӯи «Авторская индивидуальная поэзия на языке дари в

савременном Афганистане» («Назми гуфтории таълифӣ ба забони дариӣ Афғонистон») дифоъ намоянд» [5, 10].

Профессор Равшан Раҳмонӣ «зимни сафарҳои илмӣ худ ба кишвари Эрон ва ҷамъоврии маводи фолклорӣ, бахусус афсонаҳо китоби «Шавғот»-и худро дар соли 1996 ба ҷоп мерасонад [8]. Ҳамчунин аз дараҷаи доктории худ бо мавзӯи «Афсонаҳои мардуми форсизабон дар сабти имрӯз» (масъалаҳои истилоҳ, хусусият, таърих, репертуар, вазъият, ва маҳорати афсонагӯён дар асоси пажӯҳиши майдонӣ) [9], дар соли 1998 дифоъ мекунад» [5, 11].

Профессор Равшан Раҳмонӣ дар ҳоли ҳозир дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон машғул ба тадريس ҳастанд, ҳамчунин дар баҳши шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ фаъолияти илмӣ мекунад. Дар соли 2021 китоби дарсӣ таҳти унвони «Фолклори тоҷикон: (Дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ)» дар ҳаҷми 544 сафҳа аз тарафи интишороти «МДМТ» ба ҷоп расондааст. Ин китоб илмӣ буда ва ба шакли комили ҷомеъ илми фолклоршиносӣ бо ҷузъиёт дар 15 боб ва 96 дарс аз тарафи муаллиф таҳлилу пажӯҳиш шудааст. Ин китоб манбаъ ва марчаъи хубе барои донишҷӯён, пажӯҳишгарони илмҳои фолклоршиносӣ, мардумшиносӣ, адабиётшиносӣ, забоншиносӣ ва таърихшиносӣ. Боби 13 аз ин китоб ба ҳамоса ва ҳамосасароӣ таъаллуқ дорад. Ин боб се бахш дорад, ки ҳар бахш он шомил 2 дарс аст. Бахши аввал марбут ба «ҳамоса», «насири ривоятӣ» ва бахши дуюм ба «Шоҳнома» дар байни мардум» ва бахши сеюм «ба «Гӯрғули» ва гӯрғулисароён» ихтисос дорад [10].

«Шоҳнома»-и Фирдавсӣ. «Шоҳнома» асари сутурги Абулқосими Фирдавсӣ, яке аз бузургтарин ва барҷастатарин сурудаҳои ҳамосии ҷаҳон аст. Фирдавсӣ «...дар октябри соли 994 нусхаи аввалини «Шоҳнома»-ро ба охир расонд. Октябр ба моҳи форсии исфандормад рост меомад ва нигориши китоб дар рӯзи биступанҷуми ҳамин моҳ поён ёфт» [12, 70]. 30 сол тул кашид, ки «Шоҳнома» суруда шуд. Ин шоҳкори адабӣ афсонаҳо ва таърихи Эрон аз оғоз то ҳамаи арабҳо ба Эрон дар садаи ҳафтуми мелодӣ аст. «Шоҳнома» аз се бахш истурай, паҳлавонӣ ва таърихӣ ташкил шудааст ва таърихи ҷаҳор дудмони подшоҳии Пешдодиён, Каёнӣён, Ашкониён ва Сосониён дар «Шоҳнома» ба тасвир кашида шудааст. «Бар асоси як тақсимбандӣ «Шоҳнома» дорои бахшҳои сегонаест, ки дар ҳар як аз бахшҳо, аносири дostonӣ ва вакоеъу шахсиятҳо мутафовит бо ду бахш дигар аст. Бахши аввал дostonҳои асотирӣ, ки аз оғоз то аҳди Фаридунро шомил мешавад ва камубеш бо ривоятҳои мазҳабӣ ва манобеи авестой татобук дорад. Бахши дуюм шомил дostonҳои паҳлавонӣ ва миллист, ки дар идомаи бахш аввал ва аз қиёми Кова то қатли Рустам ва ҳукумати Баҳман писари Исфандиёр аст. Бахши сеюм шомил дostonҳои таърихӣ ва подшоҳии Баҳман то ҳамаи аърб ба Эрон ва инқирози Сосониёнро дар бар мегирад. Шахсиятҳои дostonии бахш сеюм таърихӣ ҳастанд» [21, 28]. «...Вазни «Шоҳнома» мутақорибӣ мусаммани маҳзуф ё максур бар вазни «Фаъулун, фаъулун, фаъулун, фаъл» аст» [20, 49]. Фирдавсӣ дар сурудани «Шоҳнома» бештар аз вожаҳои ноби форсии тоҷикӣ истифода кардааст ва шумори вожаҳои арабӣ дар он хеле кам аст. Бисёре аз вожаҳои, ки имрӯз дар забони зиндаи форсии тоҷикӣ қорбурд дорад дар «Шоҳнома» истифода шудааст. «...Агар мо аз забони «Шоҳнома», монанди мӯбад, пизишк, пӯзиш, ромишгар, диҷ, диҷхӣ, калимаҳои аз форсии қадим мондари монанди аба, абар, адотхоро, ки дар баъзе ҷойҳо бо зиёдатии ҳамза ба ҷои бо, бар қор бурда шудаанд, ба назар нагирем, на ин ки сар то пой он ба оммаи тоҷикон қобили фаҳт аст, балки бештарини онҳо имрӯз дар забони зиндаи мардуми тоҷик қор фармуда мешаванд: ҳатто дар «Шоҳнома» он гуна луғатҳои форсӣ ва бо он гуна талаффуз қор фармуда шудаанд, ки имрӯз дар забони адабии Эрон қор намефармоянд, аммо дар миёни тоҷикон зинда аст. Баъзеи онҳоро «сухани

кӯчагӣ» –гӯён ҳатто баъзе мутарҷимон ва адибтарошони тоҷик ҳам кор намефармоянд. Аммо Фирдавсӣ кор фармудааст ва тоҷикон ҳам бо он гап мезананд[1, 53]. Афзун бар ин аксари номҳои тоҷикон ба мананди Рустам, Сухроб, Сиёвуш, Эрач, Исфандёр, Фарангис баргирифта аз номҳои устураҳо ва қаҳрамонҳои «Шоҳнома» аст. Ин номҳо намоди шуҷоат, ҷавонмардӣ, ватандӯстист. «Шоҳнома» дар тақвият ва ҳифзи забони форсии тоҷикӣ дар тури таърих нақши калидӣ доштааст. Бисёре аз зарбулмасалҳои забони форсии тоҷикӣ аз «Шоҳнома» гирифта шудааст. Аз назари таърихӣ низ як манбаи бисёр арзишманд аст, ки рӯйдодҳои муҳими таърихи қуҳани форсизабоноро ривоят мекунад. «Шоҳнома» аз назари арзишҳои инсонӣ низ яке аз беҳтарин асарҳои, ки метавонад барои тарбияти насли ҷавон ҳамчун намуна истифода шавад. Мардуми тоҷик дар тури таърих бо китоби «Шоҳнома» унс доштаанд ва ошики ин асари мондагӯр будаанду ҳастанд. Ин асари арзишманд, ҳувияти миллии форсизабонони ҷаҳонро шакл додааст ва ҳар кучо, ки як форсизабон зиндагӣ мекунад, ҳатман дар ҳонаи ӯ китоби «Шоҳнома» дида мешавад ё ҳонавадааш бо достонҳои «Шоҳнома» ошноӣ.

Дар соли 2024 аз тарафи давлати Тоҷикистон ва Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон тасмим бар наشري «Шоҳнома» ва ҳадаи он ба ҳар хонаводаи тоҷик шуд, ки яке аз беҳтарин иқдомотест, ки мардуми тоҷик бо ин асари нафису безавол дастрасӣ хоҳанд дошт. Алоқаи шадиди мардуми тоҷик ба достонҳои «Шоҳнома» далели таърихи муштараки чандинҳазорсолаи мардуми эронитабор аст. Достонҳои «Шоҳнома» аз қадим то кунун вирди забони мардуми тоҷик будааст ва хоҳад буд. Бисёре аз қуҳансолони тоҷик достонҳои «Шоҳнома»-ро аз бар медонанд ва ҳамчун ровӣ ва наққол дар маҳфилҳову ҷамъомадҳо шоҳномаҳои мекардаанд. Фарҳанги шоҳномаҳои дар китоби «Шоҳнома» дар байни тоҷикон»- асари Равшан Раҳмонӣ ба хуби иникос ёфтааст. Ҳоло нигоҳе ба ин асар ҳоҳем кард.

«Шоҳнома» дар байни тоҷикон. Китоби «Шоҳнома» дар байни тоҷикон» дар ҳақиқат тақмили баҳси баҳши дуҷуми «Шоҳнома дар байни мардум» аз китоби «Фолклори тоҷикон: Дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» аст. Ин китоб дар ҳаҷми 400 сафҳа аз тарафи интишороти «Сино» дар соли 2017 ба ҳатти сирилик нашр шудааст. Китоб дорои ду бахш буда ва баҳши нахуст пажӯҳиши муаллиф роҷеъ ба аҳамияти ва густариши «Шоҳнома» дар байни мардуми тоҷик аст ва баҳши дуҷуми китоб ба матнҳои ки муаллиф аз тарафи мардуми тоҷикнишини деҳаи Пасурхӣ н. Бойсуни ҷумҳурии Ўзбекистон ҷамъоварӣ намудааст, ихтисос дорад. Матнҳо ба шакли ҳамон гуиши мардумӣ нигориш ёфтаанд. Дар охири китоб вожаҳои лаҳҷавӣ низ шарҳ ёфтаанд[6]. Ин китоб ба шакли овониғорӣ низ ҷоп шудааст. Ҷопи овониғории он ба тоҷикӣ (аз сафҳаи 1-63), англисӣ (аз с. 64 – 123) ва форсӣ (аз с. 124 –180) аст[7].

Баҳши аввали китоб. Баҳши аввали китоб фарогирандаи пешгуфтор, «Шоҳнома»-и Вораси Бухорӣ, Исқандаркул, Золи Зар ва Сухроб (соли 1970), «Шоҳнома» дар адабиёт ва фарҳанги тоҷикон, Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» дар байни мардум, шоҳномаҳои ва нақли он дар Пасурхӣ, Сиёвуш дар гуфтори ровиён, дар бораи ровиён, ишороте дар бораи лаҳҷаи Пасурхӣ мебошад.

Дар пешгуфтори китоб муаллиф ба арзиш ва аҳамияти «Шоҳнома» ва густариши он байни мардуми эронитабор пардохтааст ва бархе масъалаҳои, ки метавонад барои пажӯҳишгарон роҳнамо бошад, пешниҳод намудааст. Муҳимтарин масъала аз назари муаллиф ба шакли бояду шояд пажӯҳиш кардани «Шоҳнома» дар миёни мардумони эронитабор аст. Дар Эрон маводи фаровоне дар робита бо «Шоҳнома» дар байни мардум бо ибтиқори зиндаёд устод

Саидабулқосим Анҷавии Шерозӣ дар се чилд гирдоварию нашр шудааст, аммо дар Афғонистон бо вучуди маҳбубияти «Шоҳнома» ин кор хеле камранг аст[6, 5]. Дар охири китоб барои беҳтар пажӯҳиш кардани олимон ва ҳифзи ин мероси адабии форсизабонон муаллиф никоти муҳим ва ҷолиберо пешниҳод мекунад.

«Шоҳнома»-и Вораси Бухорой. Дар ин бахши китоб итилооти муфид дар бораи китоби «Баҳр-ут-таворих» ё «Шоҳнома»-и мансур, асари Муҳаммад Абдулбақо Вораси Бухорой, ки миёни гурӯҳи ҳунармандону деҳқонони Аморати Бухоро ва тобеияти он истифода мешудааст, додашудааст. Дар ин китоби арзишманд ба расму оин, баъзе вожаҳои маъмули он замон, номҳои ҷуғрофиёӣ, наботот, меваҳо, ҳӯроқӣ, аслиҳаи ҷангӣ, асбоби касбу кор ишора шудааст. Ҳамчунин ба хоҳири истифода аз зарбулмасалҳо, киноёт, таъбири махсуси шоирона маълум мешавад, ки Ворас дар наққоли, шеърҳои, суҳангӯӣ, маҳфилорой, ширингуфторӣ дорои маҳорати хос будааст[6, 14-22]. Ҳамчунин ба маҳорати шоҳномахонон, ки дар ҷоҳои махсус ҳамчун асари намоишӣ иҷро мекарданд ва шухрат доштани достонҳои «Шоҳнома» дар тури беш аз ҳазор сол дар осори адибон, таърихшиногон ва дар байни мардуми тоҷик ишора шудааст[6, 9-10].

Мухотаб бо мутолиаи ин бахш ба никоти муҳими таърихи суннати афсонагӯӣ, қиссагӯӣ, таърихҳои дар кӯчаву бозорҳои манотиқи гуногуни Осиёи Миёна, ки манбаи ҳамаи ин наққолиҳо «Шоҳнома», «Абумуслимнома», «Искандарнома», «Ҳамзанома», «Доробнома», «Замчинома», «Рустамнома», «Қаҳрамоннома», «Ҷамшеднома», «Самаки Айёр» будаанд, ошно мешавад[6, 11]. Илова бар ин ишора ба бархе манобеи ҷадид, ки муҳимму арзишманданд, монанди «Наводир-ул-вақоъ»-и Аҳмади Дониш. Дар ин китоб Аҳмади Дониш аз абёти Фирдавӣ дар баёни андешаҳои суд ҷустааст ва ҳикояте низ аз як мусофири бухорӣ дар Пешовар, ки хатти зебо доштааст ва меҳмони як фармонфармои фарангӣ мешавад ва ин фармонфармои фарангӣ аз вай хоҳиш мекунад, ки «Шоҳнома»-и Фирдавиро барояш китобат намояд. Сайёҳи бухорӣ дар муддати шаш моҳ ин китобатро анҷом медиҳад ва ин фармонфармои фарангӣ се даст рахт либоси қиматӣ ва як туфанги шашмилаи тилоқӯб ва ду ҳазор рупияи гулдор ба вай инъом медиҳад[6, 12-13]. Ин ёддошт аз назари таърихӣ ва арзиши «Шоҳнома» хеле аҳамият дорад. Шоҳномаҳои ва қиссаҳои дар Осиёи Миёна бисёр роиҷ будааст ҳатто Аҳмади Дониш дар китоби худ «Наводир-ул-вақоъ» дар бораи ингуна ҷамъомадҳо, ки ҳудаш низ дар хурдсолӣ дар он ширкат намудааст, чунин ёдовар шудааст: «Агар маро дар хона гум кунанд, аз маъракаи қиссахонон меёфтанд» [6, 12; 2, 28].

Искандарқӯл, Золи Зар ва Сухроб. Аз с. 23-27 дар бораи ривояти Искандарқӯл, Золи Зар ва Сухроб аст, ки тавассути як гурӯҳи илмӣ ва мутарҷимии ин гурӯҳ ба номи Абдурахмони Мустачир дар соли 1970 дар минтакаи Болооби Зарафшон ҷомъоварӣ шудааст.

«Шоҳнома» дар адабиёт ва фарҳанги тоҷикон. Муаллиф дар ин бахш итилооти муфид дар бораи тавҷӯҳи адибон ба «Шоҳнома» дар садаи бист додааст ва ин тавҷӯҳро ба 5 даста тақсимбандӣ кардааст. «Дар садаи бист адибони тоҷик Фирдавӣ ва «Шоҳнома»-ро на фақат стоиш карданд, балки роҷеъ ба он асарҳои зиёди илмӣ, адабӣ, намоишнома, филмномаҳо навиштанд ва ҳатто наққошиҳо офариданд. Ин осори бавҷӯдомадаро метавон ба чанд даста ҷудо кард. 1. Нашри «Шоҳнома» ва порчаҳо аз он. 2. Осори илмӣ дар бораи «Шоҳнома». 3. Осори адабӣ роҷеъ ба «Шоҳнома». 4. Намоишнома ва

филмномаҳо дар асоси достонҳои «Шоҳнома». 5. Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» дар наққошӣ ва фарҳанги мардум[6, 28]. Сипас муаллиф осори ҷопшуда дар робита ба достонҳои «Шоҳнома» ва ҳуди «Шоҳнома» ва ашъори шоирон ва наққошонро бо ин мавзӯ, ки дар китобҳо ва маҷаллот ҷоп шудаанд ёдоварӣ кардааст. «Наشري устура ва достонҳои ҷудогонаи «Шоҳнома» аз солҳои 30 садаи бист то ба имрӯз аз тариқи нашрияҳо ва китобҳо ба таври мунтазам, тақрор ба тақрор ҷоп мешавад» [6, 29]. «Яке аз аввалин китобҳои, ки дар охири солҳои 30-юми садаи бист, ба алифбои лотинӣ ҷоп шуд ва чанд намунае аз матнҳои «Шоҳнома»-ро дар бар гирифт, ин китоби «Шоҳнома: достонҳои мунтахаб» (1938) буд[13], «китобҳои дигар ба номи «Баҳроми Ҷӯбин» [14], «Рустам ва Сухроб» (1940) [15], бо алифбои лотинӣ ва ду китобчаи дигар тавассути А. Лоҳутӣ ба номҳои «Алмосҳои мардонагӣ» (1943) [16], «Рустам ва Комуси кашонӣ» (1944) [17] ба ҷоп расид» [6, 29]. «Соли 55 ва 56 низ чанд матне аз «Шоҳнома» ба ҷоп расид ва шакли комили он аз соли 1964-1968 дар 9 ҷилд ба нашр расид ва ин 9 ҷилд дар солҳои 1987-1991 ва 2007-2010 тақроран ба нашр расид»[6, 29; 19].

Дар ин бахш муаллиф ба кам будани мавод дар бораи Фирдавсӣ дар фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ ишора мекунад. «...Мавод дар бораи Фирдавсӣ ва «Шоҳнома» хеле кам ғирдоварӣ шудааст. Баҳром Шермуҳаммадиён ва Додочон Обидзода маводи мавҷудро (дар фонди фолклор) дар ҳаҷми 56 сафҳа, таҳти унвони «Қисаҳо аз рӯзгори Фирдавсӣ» ба алифбои крилӣ ба нашр расониданд»[6, 43]. Яке аз далоили кам будани мавод дар бораи Фирдавсӣ дар фонди фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ ва ҷамъоварӣ накардани ривоёт ва достонҳои «Шоҳнома» аз тарафи фолклоршиносони тоҷик сиёсатҳои давраи Шӯравӣ аст, ки меҳост мардуми тоҷик аз «Шоҳнома», ки ҳувият ва таърихи ҷандинҳазорсолаи мардуми тоҷик аст, дур бимонанд.

Шоҳномаҳои дар Пасурхӣ. Ин бахш марбут ба шоҳномаҳои дар шаҳри профессор Равшан Раҳмонӣ аст. Дар ин бахш мо маълумоти муфид ва таърихӣ дар робита ба шоҳномаҳои, достонҳои шоҳнома, андешаи мардум дар бораи достонҳо ва «Шоҳнома» ба даст хоҳем овард. Қисматҳои аз ин бахш дар ин ҷо барои ошноии мухотабон дарҷ хоҳад шуд. «...Дар деҳаи Пасурхӣ шоҳномаҳои ва ғояндагони достонҳои «Шоҳнома» зиёд буданд. Ҳатто то аввалҳои солҳои 30 садаи 20 китобҳои насри «Шоҳнома» ба номҳои гуногун мавҷуд будааст»[6, 46]. «... То соли 1929 тоҷикон аз алифбои арабиасос истифода мебуданд. Тамоми осори беш аз ҳазорсола ба ҳамин алифбо таълиф шуда буд, вале баробари иваз шудани алифбои арабиасоси форсии тоҷикӣ истифодаи китобҳо ба ин алифбо таълифшуда манъ шуд. Баъзе аз китобҳои давлат ҷамъ карда, ба китобхонаҳои Душанбе, Тошканд, Маскав, Санкт-Петербург бурд. Баъзеҳо аз тарсу харос китобҳои дар хона доштаи худро набуд сохтанд»[6, 46]. «... Хеле ҷолиб аст, ки мардуми деҳаи Пасурхӣ дар бораи «Достони Барзӯ», ки дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ нест, то ба имрӯз иттилоъ доранд...Калонсолони Пасурхӣ меғоянд, ки Барзӯ аз Бойсун аст. Писари Сухроб аст. Дашту сахро ва кӯҳҳои Бойсун дар замони пеш макони шикори паҳлавонон будааст. Рустам, Сухроб аз Балх ба ин ҷо барои шикор омадаанд. Сухроб духтареро аз Бойсун ба занӣ мегирад ва соҳиби фарзанд мешавад. Номи ӯро Барзӯ мегуздоранд»[6, 49].

Сиёвуш дар гуфтори ровиён. Ин бахш дар бораи вожаи «Сиёвуш», ривояти сохтани арки Бухоро ба дасти Сиёвуш ва чанд ривояти дигар аз достони

Сиёвуш аз куҳансолони деҳаи Пасурхӣ ки хеле ҷолибу хонданӣ ҳастанд, мебошад. Ҳамчунин баёни вижагиҳои ривоятҳо хеле зебо тавсиф шудаанд, ки манбаи хуб барои пажӯҳандагон аст»[6, 51-60].

Дар бораи ровиён. Ин бахши китоб дар бораи ровиён аст. Дар ин бахш муаллиф ба шарҳ ва зиндагиномаи ровиён ва ҳунару маҳорати онҳо пардохтааст. Ҳамаи ровиён аз Пасурхӣи ноҳияи Бойсун ҳастанд. Ровиён иборатанд аз Файзуллоев Муллошариф, Шарифов Раҳим, Шарифов Ҳамид, Шарифов Воҳид, Раҳмонов Қаҳҳор, Камолов Ҷӯра, Камолов Равшан, Қосимов Халил, Ҷабборов Ато, Раҳимов Азиз, Холов Ўзбакӯча.

Дар бораи лаҳҷаи Пасурхӣ. Маълумоти мухтасар дар бораи пажӯҳишҳои лаҳҷаи Пасурхӣ аз сӯи пажӯҳандагон ва муассисаҳои пажӯҳишӣ ва ҳамчунин вижагиҳои талаффузи вожагони ин лаҳҷа оварда шудааст.

Бахши дуюми китоб. Ин бахши китоб ихтисос дорад ба достонҳои «Шоҳнома», ки муаллифи китоб аз ровиёни деҳаи худ ҷамъоварӣ кардааст. Достонҳо ба шакли наср ҳастанд ва бо ғӯиши Пасурхӣ. Дар оғози ҳар достон муаллиф суҳбати самимона ва илмӣ бо ровиён дар бораи шоҳномаҳои мекунад. Достонҳое, ки аз ровиён ҷамъоварӣ шудаанд, хеле аз онҳо муштараканд, аммо тафовути онҳо дар ривоят ва чандвариантии онҳо аст. Достонҳо ҷолибу хонданӣ буда ва бо фарҳанги мардуми Пасурхӣ омехта шудаанд. Достонҳои «Шоҳнома», ки аз ровиён ҷамъоварӣ шудаанд иборатанд аз «Арҷосп-писари Лаҳросп», «Барзу», «Барзу-писари Рустам», «Рустам ва Сухроб», «Зиёрати қабри Рустам», «Барзу, Сом, Зол, Исфандёр», «Искандари», «Кушта шудани Рустам», «Кова ва Заҳок», «Даҳмаи шоҳон», «Барзуи Деҳқон», «Эрон ва Турон», «Қисаи Сиёвуш», «Рустам Исфандёр», «Таваллуди Рустам», «Ҷамшед, Заҳок ва Кова», «Нӯширавон ва Бузургмехр», «Ҳоки мурдаи Сомро овардани Рустам», «Достони Сиёвуши валӣ», «Достони Барзу», «Рустам ва Сухроб», «Достони Барзуи деҳқон (вариант 1)», «Баргардондани Рустам ба дарбор», «Марги Рустам», «Золи Зар ва Рустам», «Рустам ва ҳазрати Алӣ», « Барзуи Деҳқон (вариант 2)», «Сом, Золи Зар, Рустам», « Чанги Рустам бо писараш-Барзуи деҳқон», «Мусибати модар дар марги Рустам», «Рустам ва Барзу», «Рустам ва Сиёвуш», «Рустам ва Исфандёр», «Кушта шудани Рустам», «Панди Нӯширавон», « Рустам ва бачеш», «Рустам кати Исфандёр». Ҳар кадом аз ин достонҳо бо вариантҳои гуногун ва сабку сохтори махсус аз тарафи ровиён бозгӯ шудаанд. Ҷамъоварандаи ин достонҳо суҳбати мухтасар ва муфид дар бораи «Шоҳнома» ва шоҳномаҳои бо ҳар кадом аз ровиён қабл аз бозгӯии достонҳо кардааст, ки ҷолибу хонданӣ ҳастанд. Дар охири китоб аксҳои ёдгори аз муаллифи китоб, ровиён ва деҳаи Пасурхӣ дарҷ шудааст. Луғатнома бахши дигаре аз китоб аст, ки вожагони душворфаҳм, ки дар ғӯиши Пасурхӣ ва дар ин достонҳо дар ин китоб истифода шудаанд, шарҳу маънӣ шудаанд.

Хулоса. Дар Осиёи Миёна дар ҳар минтақа, маҳал, ки тоҷикон зиндагӣ мекарданд, достонҳои «Шоҳнома» маъруфу машҳур будааст. «...Дар шаҳру ноҳияҳои Бухоро, Самарқанд, Хуҷанд, Кӯлоб, Панҷакент, Тоҷикобод, Рашт, Ҳисор, Айнӣ, Варзоб ва минтақаҳои дигар ҳамеша « Шоҳнома» вирди забони мардуми Осиёи Миёна будааст»[6, 9-10]. Достонҳои «Шоҳнома»-ро мардуми тоҷик аз бар медонистанд ва дар шабнишиниҳо шоҳномаҳои мекарданд. Ҳатто ровиёни ҳирфай низ бо услуб ва равиши намоишӣ ва театрий достонҳои ин асари бузургро бо маҳорати хос дар маҳфилҳои шоҳномаҳои нақлу иҷро мекарданд. Дар аксари хонаводаҳои тоҷик дар Осиёи Миёна як нусха аз «Шоҳнома» вучуд

дошт. «...Дар манотиқи Осиёи Миёна низ дар тӯли беш аз ҳазор сол «Шоҳнома»-ҳои мансур мавҷуд будаанд ва мардум аз он баҳра мебурдаанд. Ба хусус дар садаҳои 17-19 ва нимаи аввали садаи бист дар байни мардуми тоҷик ва миллатҳои дигари Осиёи Миёна «Шоҳнома»-ҳои мансур будааст, ки аз он қиссаҳои истифода менамудаанд. Бархе аз байн рафта бошад ҳам, бархе то имрӯз дар дасти мардум ва ё китобхонаҳо то замони мо расидааст [6, 13]. «Шоҳнома» ва шоҳномаҳои то замони тасаллути Шӯравӣ бар Осиёи Миёна ривож дошт, аммо бо рӯйи қор омадани Ҳукумати Шӯравӣ шоҳномаҳои қоҳиш меёбад ва Давлати Шӯравӣ бисёре аз китобхонаҳо, ки ба хатти форсӣ нигошта шуда, аз миёни мардум ҷамъ ва нашри онҳо манъ мекунад. «...Баъзе аз китобхонаҳо давлат ҷамъ карда, ба китобхонаҳои Душанбе, Тошканд, Маскав, Санкт-Петербург бурд. Баъзеҳо аз тарсу ҳарос китобҳои дар ҳона доштаи худро нобуд сохтанд» [6, 46]. Сиёсати давлати Шӯравӣ боис шуд, ки фарҳанги шоҳномаҳои ва таваҷҷуҳ ба он дар миёни мардум нузул ёбад. «Бозсозӣ ва муқоризаҳои зиддиини Шӯравӣ дар солҳои 20-30 садаи бист ва баъдан воқеаҳои Ҷанги Дуҷуми Ҷаҳон боиси он гардид, ки мардум баъзе аз суннатҳои худро то ҳаде фаромӯш кунанд, ё ба он қамтар таваҷҷуҳ диҳанд. Ҷамҷунин аз алифбои форсӣ, ки «Шоҳнома» низ ба он таълиф гардидааст, қанда шудан ва аз байн бурдани китобҳои зиёди бо ин алифбо таълифшуда дар солҳои сиҷуми садаи бист низ ба шоҳномаҳои ва шоҳномадонӣ таъсири манфӣ расонид» [6, 41]. Дар солҳои 30-40 садаи бист ва баъд аз ғурупошии Шӯравӣ дар соли 1991 дубора ба «Шоҳнома» ва шоҳномаҳои ва нашри он таваҷҷуҳи ҳосса шуд ва ин таваҷҷуҳ сол то сол бештару бештар мешуд. Дар давраи Истиқлоли Тоҷикистон, низ ҳам аз тарафи давлат ҳам аз тарафи мардум таваҷҷуҳи ҳосса ба «Шоҳнома» ва шоҳномаҳои шудааст. Ҷамон тавр, ки мебинем қитоби «Шоҳнома» дар байни тоҷикон» асари профессор Равшан Раҳмонӣ бахше аз таърих, фарҳанг ва ҳувиати миллии тоҷикон дар Осиёи Миёна аст, ки барои иттиҳоди қомеаи тоҷик бисёр муҳимму арзишманд аст. Ин қитоб аз назари забоншиносӣ низ метавонад манбаи бисёр муҳим ва ғанӣ барои илми забоншиносӣ бошад. Илова бар ин ҳифзи достонҳои «Шоҳнома», ки ровиёи онҳо мардуми оддиянд, дар ин давра, ки адабиёти фолклорӣ бо зухури фановарӣ ва технология дар ҳоли фаромӯшист, бисёр арзишманд аст. Ҷунин паҷӯҳиш дар мавриди достонҳои «Шоҳнома» ва шоҳномаҳои қуҳансоли тоҷики Тоҷикистон нашудааст, бино бар ин, ниёз аст, ки дар оянда ривоятҳои достонҳои «Шоҳнома» ҷамъоварӣ ва қоп шавад, то ин ғанҷинаи бебаҳо, ки аз назари таърихӣ, фарҳангӣ бахше аз ҳувиати миллии ба ҳисоб меояд, аз байн наравад.

КИТОБНОМА

1. Айни, С. Дар бораи Ғирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ / С. Айни. – Душанбе: «ЭР-граф», 2023. – 180 с.
2. Дониш, А. Наводир-ул-вақоеъ. Қитоби 2/А. Дониш.- Душанбе: Дониш, 1989. – 344 с.
3. Қиссаҳо аз рӯзгори Ғирдавсӣ / Таҳияи Б. Шермуҳаммадиён ва Д. Обидзода. – Душанбе: Адиб, 1994. – 56 с.
4. Набавӣ, А. Ибтидои паҷӯҳиши бонизомии фолклори тоҷик // А. Набавӣ // Номаи паҷӯҳишгоҳ, № 2. – С. 162.
5. Равшан Раҳмонӣ (Рӯзгор ва осор) (Мурағтибон: А. Қуҷарзода, О. Раҳмонӣ). – Душанбе: МДМТ, 2021. – 304 с.

6. Раҳмонӣ, Р. «Шоҳнома» дар байни тоҷикон / Р. Раҳмонӣ– Душанбе: Сино, 2017. – 432 с.
7. Раҳмонӣ, Р. «Шоҳнома» дар байни тоҷикон / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: Сино, 2016. – 400 с.
8. Раҳмонӣ, Р.»Шавғот (Афсонаҳои форсӣ ва маҳорати як афсонапардозӣ эронӣ)»/ Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: 1996. – 179 с.
9. Раҳмонӣ, Р. «Афсонаҳои мардуми форсизабон дар сабти имрӯз» (Масъалаҳои истилоҳ, ҳусуият, таърих, репертуар, вазъият, ва маҳорати афсонагӯён дар асоси пажӯҳиши майдонӣ) / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: 1998. – 470 с.
10. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: (дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ) / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: «МДМТ», 2021. – 544 с.
11. Саймиддинов, Д. Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ 70 / Д. Саймиддинов-Душанбе: Деваштич, 2004. – 152 с.
12. Улуғзода, С. Фирдавсӣ: Роман / С. Улуғзода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 272 с.
13. Фирдавсӣ, А. Шоҳнома (достонҳои мунтахаб) / А. Фирдавсӣ. Сарсухани А.Н. Болдирев. Тартибдиҳанда: Р. Ҳошим. Сталинобод, 1938. (Ба алифбои лотинӣ) .
14. Фирдавсӣ, А. Достони «Бахроми Чубин» / А. Фирдавсӣ. Муҳаррир Е.Э. Бертелс. – Сталинобод, 1940. (Ба алифбои лотинӣ).
15. Фирдавсӣ, А. Достони «Рустам ва Сухроб» / Абулқосими Фирдавсӣ. Муҳаррир Е.Э. Бертелс. – Сталинобод. – Ленинград, 1940. (Ба алифбои лотинӣ).
16. Фирдавсӣ, А. Алмосҳои мардонагӣ: Порчаҳо аз «Шоҳнома»-и А. Фирдавсӣ / Сарсухан тавзеҳот ва таҳрири А. Лоҳутӣ. Сталинобод, 1943.
17. Фирдавсӣ, А.: Достони «Рустам ва Комуси Кашонӣ» /А. Фирдавсӣ: Порчаҳо аз «Шоҳнома» / Интиҳоб ва таҳрири А. Лоҳутӣ. Сталинобод, 1944.
18. Фирдавсӣ А. Достонҳо аз «Шоҳнома»: иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2 / муҳаррир ва тартибдиҳанда Б. Сирус, М. Раҳимӣ. Сталинобод: нашриёти давлатии Тоҷикистон 1955. Ҷилди 1- 276 саҳ. Ҷилди 2- 355 саҳ.
19. Фирдавсӣ А. «Шоҳнома»: иборат аз 9 ҷилд. / К. Айний, З. Ахрорӣ, Б. Сирус, М. Девонакулов. – Душанбе, 1964-1968; нашриёти Ирфон. 468 с. нашри дуюм 1987-1991; нашри сеюм 2007 - 2010; нашриёти Адиб.
20. Холиқӣ, Ҷалоли. Перомуни вазни «Шоҳнома» / Ҷалоли Холиқӣ. – Техрон. Маҷаллаи эроншиносӣ, соли дуюм, 1369. – № 5. – С. 48.
21. Шоҳномаи Фирдавсӣ. Таҳия: Муҳаммад Тақво, ҷопи дуюм, Машҳад. Интишороти донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, 1397. – 878 с.

РАВШАН РАҲМОНӢ ВА «ШОҲНОМА» ДАР БАЙНИ ТОҶИКОН»

Китоби «Шоҳнома» дар байни тоҷикон»-и профессор Равшан Раҳмонӣ аз назари фарҳангӣ, таърихӣ ва ҳувияти миллӣ барои умуми мардуми тоҷик як асари муҳиму муфид аст. Дар ҳақиқат ин китоб бозтоби фарҳанги асили тоҷикон дар тури солиёни дароз аст, ки бахше аз таърих, фарҳанг ва ҳувияти миллии тоҷикон дар Осиёи Миёнаро таъкил додааст. Бо мутолиаи он метавон маълумоти зиёде дар бораи вазъияти шоҳномаҳои ва китоби «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва достонҳои «Шоҳнома» дар Тоҷикистон ва умуман Осиёи Марказӣ ба даст овард. Истилоҳоти зиёде низ дар ин достонҳо вуҷуд доранд, ки аз назари забонишиносӣ бисёр муҳимму арзишманданд ва метавонанд манбаи бисёр муҳим барои забонишиносӣ бошанд. Илова бар ин ҳифзи достонҳои «Шоҳнома», ки ровиёнашон мардуми одианд, дар ин давра, ки адабиёти фолклорӣ бо зухури фановарӣ ва технология дар ҳоли фаромӯшист бисёр арзишманд аст. Чунин пажӯҳиши аз ровиёни достонҳои «Шоҳнома» ва шоҳномаҳои куҳансоли тоҷики Тоҷикистон намунааст, бино бар ин ниёз аст, ки дар оянда ривоятҳои

достонҳои «Шоҳнома» низ ҷамъоварӣ ва ҷоп шаванд, то ин ганҷинаи бебаҳо, ки аз назари таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳувиати миллӣ муҳим аст, аз байн наравад.

Калидвожаҳо: «Шоҳнома», шоҳномаҳои, ровиёни шоҳнома, достонҳои шоҳнома, Осиёи Миёна, Пасурхӣ, Равшан Раҳмонӣ, фолклор.

РАВШАН РАХМАНИ И «ШАХНАМЕ» СРЕДИ ТАДЖИКОВ»

Книга профессора Равшана Рахмани «Шахнаме среди таджиков» является одним из полезных трудов для всего таджикского народа с точки зрения культурно-исторической и национальной идентичности. По сути, эта книга является отражением самобытной культуры таджиков, которая на протяжении многих лет является частью истории, культуры и национальной идентичности таджиков Средней Азии. Читая его, можно получить много информации о ситуации с «Шахнаме», «Шахнаме» Фирдоуси и эпосом «Шахнаме» в Таджикистане и Средней Азии в целом. Эти рассказы содержат много терминов, которые очень важны и ценны с лингвистической точки зрения и могут стать очень важным источником для лингвистики. Более того, в эту эпоху, когда фольклорная литература забывается из-за развития науки и техники, очень ценно сохранение сказаний «Шахнаме», сказителями которых были простые люди. Подобные исследования не проводились в отношении сказителя эпоса «Шахнаме» и старых таджикских чтецов эпоса «Шахнаме» в Таджикистане, поэтому необходимо собирать и публиковать повествования эпоса «Шахнаме», чтобы не допустить утраты этого бесценного сокровища, важного с точки зрения понимания исторической, культурной и национальной идентичности.

Ключевые слова: «Шахнаме», Шахномахани, эпосы «Шахнаме», эпосы «Шахнаме», Центральная Азия, Пасурхи, Равшан Рахмани, устное народное творчество

RAVSHAN RAHMANI AND THE «SHAHNAMEH AMONG TAJIKS»

The book by Professor Ravshan Rahmani «Shahnameh among Tajiks» is an important and useful work for the entire Tajik people in terms of cultural, historical and national identity. In fact, this book is a reflection of the unique culture of the Tajiks, which has been part of the history, culture and national identity of the Tajiks of Central Asia for many years. Reading it, you can get a lot of information about the situation with «Shahnameh», «Shahnameh» of Firdausi and the epic «Shahnameh» in Tajikistan and Central Asia in general. These stories contain many terms that are very important and valuable from a linguistic point of view and can become a very important source for linguistics. Moreover, in this era, when folklore literature is forgotten due to the development of science and technology, the preservation of the stories of «Shahnameh», the storytellers of which were ordinary people, is very valuable. Similar studies have not been conducted on the storytellers of the epic «Shahnameh» and old Tajik reciters of the epic «Shahnameh» in Tajikistan, so it is necessary to collect and publish the stories of the epic «Shahnameh» in order to prevent the loss of this priceless treasure, important from the point of view of understanding historical, cultural and national identity.

Keywords: «Shahnameh», Shahnomaehani, epics of «Shahnameh», epics of «Shahnameh», Central Asia, Pasurkhi, Ravshan Rahmani, oral folklore

Дар бораи муаллиф: Оймахмадов Рустам – номзади илми филология, ходими пешбари илмӣи шӯъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. **Нишони:** 734025, ш. Душанбе, хиё. Рӯдакӣ, 21. Тел.: (+992) 931-09-39-99, E-mail: rustamjon99@gmail.com.

Сведение об авторе: Оймахмадов Рустам – Институт языка и литературы им. Рӯдаки НАНТ, ведущий научный сотрудник отдела фольклора, кандидат филологических наук. **Адрес:** 734025, г. Душанбе, пр. Рӯдаки, 21. Тел.: (+992) 931-09-39-99. E-mail: rustamjon99@gmail.com

Information about the author: Oymahmadov Rustam – Institute of Language and Literature named after Rudaki of Academy of Sciences of Tajikistan, Leading researcher of the Department of the Folklore of the Candidate of Philology Sciences. **Address:** 734025, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. Phone: (+992) 931-09-39-99. E-mail: rustamjon99@gmail.com

**КОРБУРДИ ИСТИЛОҲИ «БАЙТМОНӢ» ДАР
БАЙТҲОИ ФОЛКЛОРИ**

**Олим Бухориев,
Бибисултон Навбахорова
Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ**

Адабиёти гуфторӣ зехни нохудоғоҳи халқеро мемонад, ки дар он бунмояҳои адабии саршор аз ҳикмату хирад, бовару эътиқод, ишқу ормон ва эҳсосоти отифаҳои зиндаву ғўёю бўён гузаштаву имрӯзаи ҳамон миллат ниғаҳдорӣ мешаванд. Бинобар ин, метавон гуфт, ки адабиёти гуфторӣ устувортарин рукни фарҳанг ва асилтарин унсурӣ ахлоқӣ ва мадания ҳар миллат ба шумор меравад, зеро дар ҳар пораи осори адабии он тапиши набзи ҳаёти иҷтимоӣ ва ҳолатҳои отифии фардӣ аз ношинохтатарин даврони зиндагии башар то ин замон эҳсос мешавад. Аз ин рӯ, ҳар навъи пажӯҳише, ки дар ростои шинохту баррасии мавзӯҳои нисбатан ношинохтаи адабӣ сурат мегирад, барои худшиносии инфиродиву иҷтимоӣ, камолоти ахлоқии инсон ва ҷомеа мусоидат мекунад.

«Байтбарак» яке аз расму одатҳои фолклориест, ки аз даврони ношинохтаи таърих аз батни таҷрибаҳои адабии миллати фарҳангофари мо сар кашида, то кунун бо шева (шарту қоида)-ҳои барои ин мардум ошно дар зиндагии рӯзмарраи онҳо арзи ҳастӣ дорад. Тавре ки ишора кардем, «байтбарак» яке аз суннатҳои қадимии фарҳангии мардуми тоҷик аст. Мардуме, ки ин бозии фарҳангиро яке аз суннатҳои бостонии худ медонанд, ба таври табиӣ бо мазмун ва моҳияти ин истилоҳ ошно ҳастанд. Зоҳиран, «байтбарак» як навъи мусобиқаи завқӣ ё нерусанҷии зехниеро мемонад, ки мардуми одӣ барои дилхушии хеш эҷод кардаанд. Албатта, «байтбарак» танҳо бозӣ ё нерусанҷии завқӣ набуда, балки дар муҳтавои он марому моҳияти амиқтаре нухфтааст. Мардум тавассути кутоҳтарин сухани манзум – байт розҳои нухфта ва ишқу отифаҳои худро баён мекарданд.

Фолклоршинос Равшани Раҳмонӣ дар хусуси баргузории «байтбарак» изҳори назар намуда, таъкид мекунад, ки ин бозии фарҳангӣ бештар дар байни ҷавонон ва хонандагони синни мактабӣ роиҷ буда, ҳам ба шакли гурӯҳӣ (байни ду даста) ва ҳам байни ду нафар сурат мегирад. Шеваи баргузории он низ сода мебошад. Ҷавонон шартан ба ду гурӯҳ ҷудо шуда, бо ҳам ба мусобиқа мепардозанд. Нафаре аз гурӯҳи аввал байтеро аз ёд меҳонад ва нафари дигар аз гурӯҳи рақиб бояд ҷавоби худро бо ҳарфи охири байти гуфташуда шуруъ намояд. Бозӣ то замоне давом меёбад, ки гурӯҳе дар ҷавоби байти пешниҳодшуда очиз монад. Барои ғолибон тухфаҳое дар назар гирифта мешавад, ки ин шавқу ҳаваси иштирокчиёро зиёд мекунад [10, 98-99].

Муҳаққиқони адабиёти гуфторӣ «байтбарак»-ро яке аз омилҳои муҳимми ривочу раванг ва суботи пойдеории навъи байт меҳонад. Тавассути ин одати фарҳангӣ шавқу ҳаваси мардум нисбат ба эҷоди ин навъи адабӣ ё ҳифзи намурадани он зиёд мегардад. Хусусан ҷавонон, ки дар зиндагӣ шавқу шӯри бештар доранд, нисбат ба ин машғулияти адабӣ майлу рағбати зиёд нишон медиҳанд. Ин масъаларо фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов чунин шарҳ медиҳад: «Ба байтдонӣ, пеш аз ҳама як одате, ки дар байни ҷавонон ривож дорад, мусоидат мекунад. Ин одат як навъ мусобиқа дар гуфтани байтҳост. Ин хел мусобиқа агар дар районҳои ҷанубии республика асосан дар баёни ҳофизон давом кунад, дар сарғаҳи Зарафшону Шахристон машғулияти умумии ҷавонон қарор гирифта, чун соҳаи муҳими ҳаёти

маънавии онҳо ба расмият даромадааст. Дар маърақаҳои ҷавонон, ки одатан баъди кор дар ҳар ҷойи каму беш мувофиқ (дар меҳмонхонаҳо, хонаи шахсе, дар саҳро ва ғайда) барпо мегардад, дар тӯю тамошо, гаштакҳо ва ҳар гуна шабнишиниҳо як нафар байте мегӯяд, шахси дигар ба ӯ ҷавоб мегардонад ва ҳамин ҳел байтбарак шуруъ гардида, касе бой медиҳад, ки байтҳои азбаркардааш ба ҷавоб гуфтан кифоят намекунад. Мусобиқаи мазкурро «байтхӯрак» ё худ «байтгузаронак» ҳам меноманд» [2, 239].

«Байтмонӣ» яке аз рукҳои асосии бозии фарҳангии «байтбарак» аст, ки ҳам ба таври ҳузурӣ ва ҳам ғоибона шакл мегирад. Истилоҳи «байтмонӣ» дар байтҳои халқӣ ба шаклҳои «мундам байта», «байт мундам», «байтат шундам», «байдуш мондум» ба кор рафтааст. Пас, «байтмонӣ»-ро метавон даъват ба оғози «байтбарак» донист, ки тавассути он розу ниёзҳои ду дилдода ё масъалаҳои дигари иҷтимоӣ раду бадал мегарданд. Қобили зикр аст, ки байтҳои фолклорӣ дар мусобиқаҳои адабии халқи одӣ нақши асосӣ дошта, дар байни мардум маҳбубият касб карда, дар тамоми арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ҳузур пайдо намуданд. Одамон дар ҷараёни кор ва дигар муносибатҳои иҷтимоӣ ба воситаи байтҳо мутобиқи вазъу шароитҳои мавҷуд майлу хоҳиш, орзуву ормон ва эҳсоси отифаҳои худро баён мекарданд. Бояд гуфт, ки мавзӯи меҳварии байтҳои халқиро ишқ ташкил медиҳад ва дигар масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ дар ҳошияи ин меҳвар ҷой гирифтаанд ва зермавзӯҳои он ба шумор мераванд. Муҳаққиқ М. Мирсаидов зимни ҷамъоварии байтҳои халқии водии Зарафшон ба ин масъала ишора менамояд, ки байтҳо дар қору машғулиятҳои рӯзмарраи мардуми ин минтақа таъсиргузоранд. Инчунин, номбурда роҷеъ ба маросими адабии «байтбарак» маълумот дода, дар бораи «байтмонӣ» низ изҳори назар менамояд: «Ҷавоне ба гурӯҳи духтарони машғули корбуда ягон байт мегӯяд. Масалан:

*Эй гунҷаи гул, ба ҳар сари кор марав,
Бо гуфтаи одамони бадкор марав.*

Духтарон байтро шунида завқ мекунад. Яке аз духтарони шӯҳ ё ки оне, ки байт бевосита ба ӯ дахл дорад, «ҷавоб» мегардонад. Ба ҳамин тариқа, байтгузаронак давом кардан мегирад. Дар ин вақт ҷавонон ва духтарон на фақат байтҳои медонистагии худро мегӯянд, балки бевосита дар ҳаққи якдигар байт эҷод ҳам мекунад, ки онро дар халқ «байтмонӣ» мегӯянд» [7, 155].

Бояд гуфт, ки варианти дигари байти мазкур дар китоби «Байту рубоӣҳои кӯхистони Зарафшон» ба шакли зер омадааст:

*Эй гунҷаи гул, ба ҳар сари хор марав,
Бо гуфтаи одамони бадкор марав* [5, 58].

Чунин ба назар мерасад, ки байти дувум дар таносуб бо меъёрҳои анъанавии адабии гузашта эҷод шудааст. Маъмулан, мутобиқи анъанаҳои адабии шеърӣ форсии тоҷикӣ вожаҳои «гул» ва «хор» дар аксари маврид бо ҳам муносибати ҳамнишинӣ пайдо карда, дар қолаби як тазоди адабӣ мазмуни образнокеро ифода мекунад. Агар мо байти мазкурро ба шакли «Эй гунҷаи гул, ба ҳар сари хор марав» дар назар бигирем, таносуби маъноии калом ҳолати бадеии беҳтар пайдо карда, боиси шаклгирӣ суварӣ ҳаёл – истиораи «Эй гунҷаи гул» (ёр, маҳбуба) ва таъбири маҷозии «сари хор» (ҷойи номуносиб, маҷозан оғӯши рақиб ё ёри номутаносиб) мегардад. Тавре ки мушоҳида мешавад, дар тасвири бадеии «сари хор» образ ба таври табиӣ инкишоф ёфта, дар нигоҳи аввал ба як қолаби маъноии нисбатан одӣ – ҷойи номуносиб барои ҳар гуна муносибат, далолат мекунад. Инчунин, ин тасвир дар қолаби мураккабтари маҷоз (ҳамнишинӣ бо рақиб ё оғӯши ёри номутаносиб) мафҳумҳои образнокӣ бадеиро ифода менамояд.

Дар ҳолати ғоибона сурат гирифтани «байтмонӣ» пайғоми гӯянда пас аз чанд муддат ба гӯши мухотаб мерасад. Мухотаб баъди дарёфти паём аз рӯи шарту

қоидаҳои ин бозии фарҳангӣ вазифадор аст, ки ҷавоби пайғомро бидиҳад. Аз мазмуни байтҳои зер бармеояд, ки дар онҳо чараёни «байтмонӣ» ба таври ғойбона сурат мегирад. Гӯяндаи халқӣ дар байти аввал паёми худро хангоми ҳузур надоштани дилдодаи худ баён мекунад ва аз ошкор шудани пайғомаш дар назди маъшука тарсу ҳарос дорад.

*Ман баччаи роғию мундам байта,
Ойим фаҳмадо, тамуми ҷунам майда [6, 249].*

Байти дувум низ ба ҳамин шакл эҷод гардида, мақсади гӯянда дар ғайби мухотаб баён гардидааст. Мухотаб паёмро, ки баъд аз «байтмонӣ» ба шакли байт барояш расидааст, аз ёд карда, дар вақти дарав меҳонад:

*Қад-қади раҳои қач-мақач байт мундам,
Байтои туя вақти дарав меҳундам [4, 130].*

Табиист, ки «байтмонӣ» бештар дар ҳавзаи муносибатҳои отифии инсон, бахусус хангоми изҳори муҳаббат қарбонии муфид дорад. Ҷавонон тавассути ин суннати адабӣ розу ниёзҳои худро дар миён мегузоянд ва майлу хостаҳои худро баён мекунанд. Масалан, аз мазмуни байти аввали зер бармеояд, ки дилбар аз гуфтаҳои номатлуби дилдори худ ранҷидааст. Ба ақидаи дилбар, суҳанҷо, ки ёраш нисбат ба ӯ гуфтааст, нодуруст буда, боиси дарду озори вай шудаанд. Ин дарду озор сабаб гардидаанд, ки дилбар ба дилдодаи худ байт монад ва ба воситаи ин амал ӯро аз ваъзи ногувори худ огоҳ гардонанд. Дар байти дувум ҳолати отифии дигар мушоҳида мешавад. Дилдор ё дилбар, ки муштоқи дилдори ёри худ аст, аз дур гузаштани ошики худро мебинад ва аз безъиноии ӯ дилзӯрда шуда, барояш байт мемонад:

*Ман гапои ноҳақатба ҳайрун мундам,
Аз сӯхтанама ду-сета байтат шундам [4, 118].*

*Ман шишта будум, ёрум гузашт ба дорғӣ,
Аз сӯхтани дил байдуш мондум яборғӣ [6, 103].*

Ҷавононе, ки ба ин гуна суннатҳои адабӣ шавқ доранд, зехни худро барои аз ёд кардани байтҳо ё бадохатан эҷод кардани ин навъи осори халқӣ омода мекунанд. Онҳо бо доштани ҳунари «байтмонӣ» ва маҳорати шоирона баён кардани орзую омол ва муроду мақсади худ ифтихор мекарданд. Насли ҷавоне, ки ин маҳоратро надоштанд, афсус меҳӯрданд, ки аз имкони тавсифи зебоии ёри худ бенасиб мондаанд:

*Шоир нашудам, ду-сета байдад мунам,
Сафедиш дандунат балои ҷунам [6, 159].*

*Ман байта намедунам, ки байташ мунам,
Дар ҳар қадами мемундагиш сар мунам [6, 358].*

Дар чараёни «байтмонӣ» масъалаҳои гуногуни иҷтимоии мардуми одӣ баён мешуданд. Гӯяндагони халқӣ дар аксари ҳолатҳо қўшиш мекарданд, ки хангоми байтмонӣ байтҳои нав эҷод намоянд. Инчунин, онҳо байтҳоеро, ки бо муроди дили худ ҳамоҳанг меёфтанд, барои баёни матлаби хеш истифода мекарданд. Дар робита ба ин масъала фолклоршинос Р. Амонов чунин изҳори ақида кардааст: «Дар мавриди байтмонӣ байти тамоман нав гуфтан шарт нест. Байтҳои маъмулро низ мувофиқи вазъият таҷдид карда гуфтан мегиранд. Одатан ба ин ҳел байтҳо номи рақиб зикр мешавад. Рақиб низ, дар навбати худ, бояд ҷавоб гардонад. Ӯ дар ҷавоб байте шунда, боз ҷавоб мекардонад. Ин ҳел мусобиқа баъзан ғойбона ҳам давом мекунад. Ҷавоне дар ҳаққи ягон духтар ғойбона байт мемонад. Байтро ба гўши духтар мерасонанд. Духтар дар ҷавоб байте гуфта мефиристад. Байтбарак дар ин маврид, чунонки С.

Мирсаидов қайд мекунад, диққати бисёр касонро ба худ кашида, ба ҳодисае табдил меёбад. Азбаски ин ҳодиса дар ҳаёти ҳаррӯзаи мардум ҷой дорад, ҳатман ба пайдо шуда истодани байтҳои нав ва тағйир ёфтани байтҳои кӯҳна сабаб мешавад» [2, 240].

Гӯяндагони халқӣ ҳангоми «байтмонӣ» дар баъзе ҳолатҳо ба ҷойи калимаи «байт» аз вожаи «байд» истифода кардаанд:

*Аз сӯхтанома ду-сета байдат мундам,
Бори ғамата рӯи каллаам мундам.* [6, 322]

Натиҷаи баррасиҳо нишон медиҳад, ки гӯяндагони халқӣ ҳангоми «байтмонӣ» дар баробари корбурди таъбирҳои шинохтаи *байт* (ё *байд*) *мондан*, *байт шинондан* (*шундан*) аз таркиби маъмулии *байт ғуфтан* низ истифода мебаранд. Дар ин ҳолат таъбири *байт ғуфтан* ба маънои шеърро кироат кардан ё сурудан ба кор нарафтан, танҳо ба мафҳуми «байтмонӣ» далолат мекунад. Ин ҳолат дар мисолҳои зерин қобили мушоҳида аст:

*Ман байт ғӯям, ғами дилам тоза шавад,
Бо байти шумо ғуфтагӣ андоза шавад* [4, 238].

*Ман байт ғӯям, байти манам яг дарё,
Байтои мани сӯхтагӣ дардаба даво.*

*Ту байт ғуфта, алоба кардӣ тоза.
Ҳусни тура ман бо кӣ кунам андоза.* [6, 80; 181]

Қобили зикр аст, ки дар ашъори чормисраи фолклорӣ, бахусус рубой ва дубайтӣ, ки теъдоди зиёди осори манзуми адабиёти ғуфтории халқӣ тоҷикро ташкил медиҳанд, дар хусуси масъалаи «байтмонӣ» кам ишора шудааст. Истилоҳи «байтмонӣ» дар китоби «Ҳазору як рубой»-и фолклоршинос А. Суфизода як маротиба ба кор рафтааст:

*Ин фатири кунҷидии пичаи дегдонум,
Ин духтари ҳамсоя шудааст бохчонум.
Ғуфтум, биравум, духтара бинум рӯша,
Аз сӯхтани дил духтара байт мемонум* [14, 57].

Инчунин, як мавриди корбурди истилоҳи «байтмонӣ» дар китоби «Фолклори водии Қаротегин» мушоҳида шудааст:

*Ай бари боло биёй, байтут монум,
Оҳи дилама дар сари роҳут монум.
Оҳи дилакум ҳақ бигира чашмота,
Рузе бушава, ки бигирум хушдорта* [13, 69].

Хулоса, тавре ки аз натиҷаи таҳлилу таҳқиқи ақидаҳои фолклоршиносон бармеояд, бозии адабии «байтбарак» дар замони кунунӣ яке аз омилҳои пайдоиши байтҳои нави фолклорӣ ба ҳисоб меояд. Инчунин, дар баробари «байтбарак» маросими «гулбазм» низ, ки яке аз суннатҳои дигари адабии мардуми тоҷик ба шумор меравад, барои рушду нумуи навъи байт шароити мусоиде фароҳам овардааст. Ин суннати адабӣ ҷузъи таркибии ҷашни арӯсӣ буда, дар замони муосир дар аксари тӯйҳои мардуми тоҷик мушоҳида мешавад ва ҳамчун бозии байтбарак дар рушду такомули навъи байт саҳми арзанда дорад. Фолклоршинос Абдулфаттоҳ Аминов дар рисолаи илмӣ «Ҷойгоҳи гулбазм дар ҷашни арӯсии мардуми тоҷик» тамоми вижагиҳои маросими гулбазмро баррасӣ намуда, аҳамияти онро дар ривочу равнақи жанрҳои рубой, тарона ва байт нишон дода, ба ин нукта ишора менамояд, ки жанри байт дар шакл гирифтани ин маросими адабӣ дар тӯйи суннатии халқи тоҷик саҳми назаррас дорад: «Дар гулбазм истифодаи таронаҳо дар

шакли байт бениҳоят зиёд аст ва дар мукоиса бо дигар жанрҳо мавкеи назаррас дошта, бисту панҷ дар сади таронаҳои гулбазмиро ташкил медиҳанд» [1, 120-121].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки иштиёқи беандозаи мардуми одӣ ба суннати адабии «байтбарак» бори дигар аз дилбастагии миллати тоҷик нисбат ба анъанаҳои фарҳангӣ-адабии аҷлодии худ гувоҳӣ медиҳад. Чавонон барои дар ин маросимҳои фарҳангӣ иштирок кардан бо шавқу ҳаваси зиёд байт аз ёд мекунанд ва дар баъзе ҳолатҳо бадҳолатан ба эҷоди ин навъи ашъори адабӣ мепардозанд, ки ин амал боиси суботу пойдории маросимҳои адабӣ дар байни мардум ва ривочу равнақи навъи байтҳои фолклорӣ мегардад. Боиси хурсандист, ки солҳои охир ҷиҳатҳои арзишманди суннатҳои фарҳангиеро, монанди «байтбарак», «мушоира» ва «маҳфили адабӣ» дар назар гирифта, чунин маросимҳои адабиро гоҳ-гоҳе дар муассисаҳои таълимӣ-тарбиявӣ (боғчаҳо, мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, донишгоҳҳо ва ...) баргузор мекунанд ва тавассути воситаҳои ахбори умумӣ тарғиб менамоянд. Дар робита ба масъалаи дар ҷомеа эътибор пайдо кардани суннати адабии байтбарак фолклоршинос Р. Раҳмонӣ чунин изҳори ақида кардааст: «Байтбаракбозӣ имрӯзҳо дар ҷашнҳо, маҳфилҳо, мактабҳо, донишгоҳҳо аз ҷониби муаллимон ва устодон созмон дода мешавад, ки барои тарбияи ҳофиза, ҳозирҷавобии наврасону ҷавонон хеле муҳим аст. Аз бозии байтбарак гоҳе дар намоишҳои телевизион ва ҳатто гуфторҳои радио истифода мешавад. Дар баъзе кӯдакистонҳо низ мураббӣ ба байтбаракбозиро созмон медиҳанд» [10, 98; 307].

Аз мазмуни байтҳои зер дармеёбем, ки халқи одӣ нисбат ба эҷод кардани байт шавқе беандоза дошта, ҳар коре (баستاني чапотӣ, хӯрдани наҳор, ошиқ шудан)-ро дар ҳамоҳангӣ бо сурудани байт анҷом медиҳанд:

*Байдак гӯям, байдака ай дил гӯям,
Чапоти кунам, ҷӯрама ай дар гӯям.*

*Аз ҳаққи ту байт гӯям саду панҷота,
Ношти нагоҳирузӣ мекунам гапота.*

*Байтои тура шунида хушдор шудиям,
Дар рӯи гулат мурам, гирифтӣ шудиям* [6, 60; 233; 243].

КИТОБНОМА

1. Аминов, А. Ҷойгоҳи гулбазм дар ҷашни арӯсии мардуми тоҷик. / А. Аминов. – Душанбе: Аржанг, 2018. – 178 с.
2. Амонов, Р. Лирикаи халқии тоҷик. Қиссаи беи баланд, ҷанори пургул ва себи Самарқанд / Р.Амонов. – Душанбе: Бухоро, 2013. – 590 с.
3. Асрорӣ, В. Намунаи байтҳои халқии замони советии воҳаи Зарафшон / В.Асрорӣ //Шарқи Сурх, 1952, №4. – С. 119-125.
4. Баёзи фолклори тоҷик. Ҷ.1. / Тартибдидагон: Р. Амонов ва дигарон. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 290 с.
5. Байту рубоӣҳои кӯхистони Зарафшон / Мураттиб: С. Мирсаидов. – Душанбе: Дониш, 1982. – 288 с.
6. Куллии фолклори тоҷик. Байтҳо / Мураттибон: О. Бухориев, З.Ғуломшоева. – Душанбе: Дониш, 2024. – 392 с.
7. Мирсаидов, С. Байт ҳамчун жанри фолклорӣ / С. Мирсаидов // Садои Шарк, 1964, №11. – С. 149-157.
8. Намунаи фолклори диёри Рӯдакӣ / Мураттибон: Р. Амонов, М. Шукуров. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1958. – 232 с.
9. Раҳимов, Д. / Фолклори тоҷик / Д. Раҳимов. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 264 с.

10. Раҳмонӣ, Р. Байт / Р. Раҳмонӣ // Донишномаи фарҳанги мардуми тоҷик. Ҷилди 1 (А – М). – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи Миллии Тоҷик, 2015. – С. 98-99.
11. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ. Китоби дарсӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе: «МДМТ», 2021. – 544 с.
12. Фолклори сокинони сарғаи Зарафшон / Мураттиб: Р. Амонов. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 416 с.
13. Фолклори водии Қаротегин / Мураттиб: Г. Сафиева. – Душанбе: Маориф, 1986. – 192 с.
14. Ҳазору як рубой (рубойҳои шифоӣ) / Мураттиб ва муаллифи Дебӯча: А. Суфизода. – Душанбе, Адиб, 2013. – 152 с.
15. Ҳодизода, Р., Шукуров, М., Абдучаббаров Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шукуров, Т. Абдучаббаров. – Душанбе, 1964. – 184 с.
16. Шакармамадов, Н. Назми халқии Бадахшон / Н. Шакармамадов. – Душанбе: Дониш, 1975. – 126 с.

КОРБУРДИ ИСТИЛОҲИ «БАЙТМОНӢ» ДАР БАЙТҲОИ ФОЛКЛОРИ

«Байтмонӣ» яке аз рухҳои асосии бози фарҳангии «байтбарак» аст, ки ҳам ба таври ҳузурӣ ва ҳам ғоибона шакл мегирад. Дар ҳолати ғоибона сурат гирифтани «байтмонӣ» пайгоми ғўянда пас аз чанд мудат ба ғўи муҳотаб мерасад. Муҳотаб баъди дарёфти паём аз рӯи шарту қоидаҳои ин бози фарҳангӣ вазифадор аст, ки ҷавоби пайгомо ро бидиҳад. Пас, «байтмонӣ»-ро метавон даъват ба оғози «байтбарак» донист, ки тавассути он розу ниёзҳои ду дилдода ё масъалаҳои дигари иҷтимоӣ раду бадал мегарданд.

Қобили зикр аст, ки байтҳои фолклорӣ дар маросимҳои адабии халқи одӣ нақши асосӣ дошта, ба ин восита дар байни мардум маҳбубият касб карда, дар тамоми арсаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ҳузур пайдо намудаанд. Одамон дар ҷараёни кор ва дигар муносибатҳои иҷтимоӣ ба воситаи байтҳо мутобиқи вазъи шароитҳои мавҷуд майлу хоши орзуву ормон ва эҳсоси отиҷаҳои ҳудро баён мекунанд. Ҷавонон барои дар ин маросимҳои фарҳангӣ иштирок кардан бо шавқу ҳаваси зиёд байт аз ёд мекунанд ва дар баъзе ҳолатҳо бадоҳатан ба эҷоди ин навъи ашъори адабӣ мепардозанд, ки ин амал боиси суботи пайдории маросимҳои адабӣ дар байни мардум ва ривоҷи равнақи навъи байтҳои фолклорӣ мегардад. Боиси хурсандист, ки солҳои охир ҷиҳатҳои арзишмандии суннатҳои фарҳангиро, монанди «байтбарак» ва дигар маҳфилҳои адабӣ дар назар гирифта, чунин маросимҳои адабиро гоҳ-гоҳе дар муассисаҳои таълимиву тарбиявӣ (боғчаҳо, мактабҳои ибтидоӣ, донишгоҳҳо ва ...) баргузор мекунанд ва тавассути воситаҳои ахбори умумӣ тарғибу таъвиқ менамоянд.

Калидвожаҳо: фолклор, жанрҳои адабӣ, байт, байтбарак, байтмонӣ, расму оин, суннатҳои фарҳангӣ, маиҷулиятҳои адабӣ, ашъори лирикӣ, шеър.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕРМИНА «БЕЙТМОНИ» В ФОЛЬКЛОРНЫХ БЕЙТАХ

«Байтмани» – одна из основных частей литературной игры «байтбарак», которая проходит как очно, так и заочно. Когда «бейтмани» формируется заочно, сообщение говорящего достигает адресата через некоторое время. Получив сообщение, адресат обязан отреагировать на него в соответствии с условиями и правилами этой литературной игры. Поэтому «бейтмани» можно считать приглашением к началу «бейтбарака», посредством которого происходит обмен потребностями и желаниями двух влюблённых или другими социальными вопросами.

Стоит отметить, что фольклорные бейты играли ключевую роль в литературных обрядах простых людей, и благодаря этому они приобрели

популярность среди народа и нашли своё присутствие во всех сферах общественной жизни. В процессе работы и других социальных взаимодействий люди выражают свои желания, стремления, надежды, чувства и стремления посредством поэзии, адаптированной к текущей ситуации и обстоятельствам. Молодёжь с энтузиазмом заучивает стихи, чтобы участвовать в этих культурных церемониях, а в некоторых случаях даже без подготовки (экспромтом) создаёт этот тип литературной поэзии, что приводит к устойчивости литературных обрядов в народе и развитию и росту типа фольклорного стиха. Отрадно, что в последние годы, учитывая ценностные аспекты таких культурных традиций, как «байтбарак» и других литературных традиций, подобные литературные церемонии периодически проводятся в образовательных учреждениях (детских садах, начальных школах, вузах и т.д.) и пропагандируются через средства массовой информации.

Ключевые слова: фольклор, литературные жанры, бейт, «байтбарак», «бейтмани», обряды, культурные традиции, литературные игры, лирика, поэзия.

THE USE OF THE TERM «BAYTMONI» IN FOLKLORE BEYTS

«Baytmani» is one of the main parts of the literary game «baitbarak», which takes place both in person and in absentia. When «baytmani» is formed in absentia, the speaker's message reaches the addressee after some time. Having received the message, the addressee is obliged to respond to it in accordance with the terms and rules of this literary game. Therefore, «baytmani» can be considered an invitation to begin «baytmani» through which the exchange of needs and desires between two lovers or other social issues takes place.

It is worth noting that folklore poems played a key role in the literary rituals of ordinary people, and thanks to this they gained popularity among the people and found their presence in all spheres of public life. In the process of work and other social interactions, people express their desires, aspirations, hopes, feelings and aspirations through poetry adapted to the current situation and circumstances. Young people enthusiastically memorize poems in order to participate in these cultural ceremonies, and in some cases even without preparation (impromptu) create this type of literary poetry, which leads to the sustainability of literary rituals among the people and the development and growth of the type of folklore verse. It is gratifying that in recent years, taking into account the value aspects of such cultural traditions as «baytbarak» and other literary traditions, such literary ceremonies are periodically held in educational institutions (kindergartens, primary schools, universities, etc.) and are promoted through the media.

Key words: folklore, literary genres, beit, «baytbarak», «baytmani», rituals, cultural traditions, literary games, lyrics, poetry.

Дар бораи муаллифон: Бухориев Олим – ходими пешбари илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Навбахорова Бибисултон Қулмамадовна – ходими калони илмии шуъбаи фолклори Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ, номзади илми филология. Нишонӣ: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21. Тел: 992 93 144 1300. E-mail: nawbahor_01@inbox.ru

Сведения об авторах: Бухориев Олим – ведущий научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел.: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Навбахорова Бибисултон Кулмамадовна – Старший научный сотрудник отдела фольклора Института языка и литературы имени Рудаки НАНТ, кандидат филологических наук. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21. Тел: 992 93 144 1300. E-mail: nawbahor_01@inbox.ru

Information about the authors: Bukhoriev Olim – Leading researcher of the Department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Phone: + 992 93 863 19 62. E-mail: olim.bukhori@bk.ru.

Nawbahorova Bibisulton Qulmamadovna – Senior researcher of the Department of the Folklore of the Institute of Language and Literature named after Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Candidate of Philological Sciences. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki, 21. Phone: 992 93 144 1300. E-mail: nawbahor_01@inbox.ru

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ

1. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияти Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.
2. Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд.

Риоя намудани этикаи чопи мақола дар маҷаллаҳои илмӣ:

3. таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman, ҳаҷми ҳарфҳо 14 (нақшаҳо 12), ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм;
4. ҳаҷми мақола: формати А4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
5. нишондоди ТДУ (индекси мазкурро аз дилҳох китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
6. номи мақола;
7. насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф(он);
8. номи муассисае, ки дар он муаллиф(он)и мақола кору фаъолият менамояд;
9. матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешаванд);
10. рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳои бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ соҳаҳои охир ва манбаъҳои муътамад бештар таъяс кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25%-и рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
11. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.
12. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба ҳатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:
- а) **барои китобҳо** – ному насabi муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:
Айнӣ, С. Кулӣёт / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
- б) **барои мақолаҳо** – ному насabi муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмуаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:
1. Айнӣ, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айнӣ // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
2. Ҳошим, Р. Иншои шеър / Р. Ҳошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
3. Ҳусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Ҳусейнзода // Баҳс ва андеша (маҷмуаи мақолаҳо). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125;
13. таваҷҷуҳи муаллиф(он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблии доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба нашр расидааст;
14. тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 15 сатр (аз 130 то 150 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 вожа;

15. дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли ҷопии он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
16. мақолаи аспирант /докторанти PhD/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ/мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
17. мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад/доктори илм қабул карда мешавад;
18. маълумот дар бораи муаллиф(он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
19. нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [5, 75];
20. рақамгузории нақша, схема ва диаграммаву расмҳо;
21. маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад;
22. мақолаи ба маҷалла воридшуда аз ҷониби ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» дар муддати 30 рӯз баррасӣ мегардад;
23. дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад;
24. дастнавис бояд бодиккат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад. Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.
25. ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад;
26. муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда, ризояти худро барои ҷоп ба таври ҳатмӣ тасдиқ мекунанд;
27. Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ҳучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ». Тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

1. Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени А.Рудаки Национальной академии наук Таджикистана (г. Душанбе).
2. Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках.

Соблюдение публикационной этики научных журналов:

3. Статьи принимаются в редакторе Word, шрифт Times New Roman размер (кегель) 14 (таблицы 12), поля 2,5 см, межстрочный интервал 1,5 строки;
4. Объем статьи: не менее 10 и не более 20 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации;
5. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
6. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
7. Фамилия И.О. автора(ов)
8. Название организации, где работает(ют) автор(ы);
9. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
10. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора(ов).
11. Ссылка на предыдущие публикации научного журнала «Словесность» по теме исследования приветствуется.
12. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:
 - а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:
Айни, С. Куллиёт / С. Айни. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1958. – Ҷ. 1. – 555 с.;
 - б) **для статей** – имя автора, полное название статьи, название сборника статей, книги, газеты, место издания, город (для книги), год и номер газеты,
журнала, например:
 1. Айни, С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарқ. – 1986. – № 8. – С. 48-73.
 2. Хошим, Р. Иншои шеър / Р. Хошим // Адабиёт ва санъат. – 2021. – 1 январ. – № 1 (2076). – С. 13.
 3. Хусейнзода, Ш. Айнӣ ва баъзе масъалаҳои адабиёти советии тоҷик / Ш. Хусейнзода // Баҳс ва андеша (Сборник статей). – Душанбе: Ирфон, 1964. – С. 128-149.
 4. Кисляков, Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. – 1974. – №1. – С. 114-125.
 13. Обратить внимание автора(ов) в статье на предшествующее исследование по теме статьи, которое было ранее опубликовано в журнале «Словесность»;
 14. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводятся на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме 15 строк (от 130 до 150 слов), ключевые слова 7-10 слов;

15. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
16. Статьи аспиранта /докторанта PhD/ соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя /научного консультанта;
17. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
18. Информация об авторе(ах) приводится на трех языках (таджикский, русский и английский);
19. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [5, 75], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – номер страницы;
20. Следует нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки;
21. Представить справку об антиплагиате (статьи на русском и английском языках);
22. Статья рассматривается редакцией в течение 30 дней;
23. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.
24. Рукопись должна быть внимательно прочтена и представлена без ошибок. Рукописи, оформленные без соблюдения данных требований, рассматриваться не будут.
25. Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отправлять авторам на доработку.
26. Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.
27. Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук Таджикистана, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 227 29 07, 227 11 70.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» -77755

Наш веб-сайт: sukhanshinosi.iza.tj; E-mail: suhansinosi@gmail.com

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч.

Сдано в печать 19.12.2025 г. Разрешено в печать 26.26.2025 г.

Формат 70x100 ¹/₁₆. Гарнитура Литературная.

Объем 12,5 п. л. Бумага офсетная. Печать офсетная.

Тираж 100 экз. Заказ № __/25.

Издательство «Истеъдод».

734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 36.

Тел.. 221-95-43. E-mail. istedod2010@mail.ru